منتدى إقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

مێژووی کوردستانێتی شاری موسڵ

لە چەندین بەڵگەنامەی جیاجیادا

ئامادەکردن و لێکۆڵینەوەی:

دەرسیم دیبەگەیی

باشووری کوردستان

٢٠٠٨

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنْتَدى إِقْرَأ الثَقافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدى إِقْرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهای مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافى)

www. iqra.ahlamontada.com

میژووی
کوردستانێتی شاری موسڵ
لەچەندین بەڵگەنامەی جیاجیادا
بەرگی دووەم

ئامادەکردنو لێکۆڵینەوەی
دەرسیم دیبەگەیی

باشووری کوردستان ٢٠٠٨

ناوی پەرتووک: کوردستانیتی شاری موسل لەچەندین بەڵگەنامەی جیاجیادا
بابەت: میژوویی
نووسەر: دەرسیم دیبەگەیی
دیزاین: ئاگری باڵەکی
چاپ: چاپخانەی هێڤی
تیراژ: ١٠٠٠ دانە
چاپی یەکەم – هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٨.
نرخ: 10000 هەزار دینار بۆ هەردوو بەرگ
لە بەڕێوەبەرێتی گشتی پەرتووکخانە گشتییەکان ژمارە (١٨٤٨)ی ساڵی (٢٠٠٨)ی پێدراوە.

بەرگی پێشەوە: نەخشەی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسل)، کە دەسەلاتدارانی عوسمانی لەساڵی (١٨٩٣)دا چاپیان کردووە.
بەرگی دواوە: نەخشەی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسل)، کە لە لاپەڕە (١٢)ی ئەتلەسی کەرکوک وەرگیراوە.

بۆ پەیوەندیکردن بە نووسەر، ئەو ئیمێیلانە بەکاربێنە:
Darsim2006@hotmail.com
Darsim2007@stofanet.dk

مافی لەچاپدانەوەی تەنیا بۆ نووسەر دەگەڕێتەوە.

بەشی شەشەم

کوردستانێتی شاری موسڵ لە بەڵگەنامەکوردییەکاندا

بەڵگەنامەکانی بەشی شەشەم (بەڵگەنامە کوردییەکان) ژمارەیان (٦٢١) بەڵگەنامەیەو (٤٦٦) سەرچاوەیان بۆ بەکارهاتووە. زۆر لەمێژوونووس، جوگرافیناس، گەڕیدە، پۆلەتیکو نووسەرانی کورد تەواوی شاری موسڵ بەشارێکی کوردی یان وەکو پارێزگایەکی باشووری کوردستان ناوی دەبەن. هەشیانە ویلایەتی موسڵ بەویلایەتێکی کوردی یان بە بەشێکی کوردستان ناودەبەن. هی واش هەیە کەناری خۆرهەڵاتی رووباری دیجلە بە کوردستان دەزانێت، بەڵام هەر هەموویان کۆکن لەسەر ئەوەی کە عارەب لەگەڵ هاتنو داگیرکردنی موسڵ لەلایەن میلیشیای ئیسلامەوە هاتوونو، بەر لەو مێژووە ئەوان بوونیان لەو شارەو ویلایەتەدا نەبووە. بەمەبەستی رووڕنکردنەوەی زۆرتر لێرەدا تیشک دەخەینە سەر تەواوی بەڵگەنامەکان کە ئەمانەن:

مامۆستاو زانای بەناوبانگی کورد، مامۆستا عەلائەدین سەجادی، لە لاپەڕەکانی (١٣-١٤)ی پەرتووکی (شۆڕشەکانی کورد وە کوردو کۆماری عێراق)و، لە لاپەڕەکانی (٥٢-٥٣)ی پەرتووکی (مێژووی ئەدەبی کورد)و، لاپەڕەکانی (١٠-١١)ی پەرتووکی (مێژووی راپەڕینی کورد)دا نووسیوێتی: (تێکڕای وڵاتی کوردستان ئەم شوێنانەی داگیرکردوە:

لەڕۆژهەڵاتەوە پاڵ ئەدا بە ئێرانەوە، واتە لەخوزستانەوە دەست پێ ئەکا بۆ ئێراقی عەجەمو هەمەدانو زەنگانو تەورێز تا ئەگاتە رووباری (ئاراس) لە قەوقاسی باشوور. لەڕۆژئاواوە ئەگاتە ئایەنەو سیواسو پاڵ ئەدا بە ئەنادۆڵەوە. لەباکوورەوە ئەگاتە قەوقاسو پارێزگای (لازستان). لەباشووری ڕۆژهەڵاتو باشوورەوە ریزە هێڵێکە لەخوزستانەوە دێت ئەگاتە کێوی حەمرینو بۆ کێوی شەنگال لەدەشتی شامو لەوێوە بۆ گرددداغ تا ئەچێتە سنووری ئەسکەندەرونە.

ئەم کوردستانەی کە بەم جۆرە باسکرا ئەبێ بەسێ بەشی گەورە:

١- کوردستانی رۆژهەلات کە ئازربایجانی رۆژئاواو ولاتی (سنە)و لورستانی گەورەو بچوکە.

٢- کوردستانی باکوور کە ولاتی خەرپوت، دیاربەکر، وان، بەتلیس، ئەرزوڕۆم، بەشێ لەولاتی سیواسو ناوچە شاخاوییەکان لەولاتی قارسو ئەردەهان، وە قەرەباغ لەقەوقاسی باشوورەوە.

٣- کوردستانی باشوور کە ولاتی سولەیمانی، کەرکوک، هەولێر، موسڵ، لەم لاوە خانەقێو مەندەلێو بەدرە.

مامۆستای نەمر مامۆستا عەلائەددین سەجادی، لەلایەک زۆر راشکاوانە شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان دادەنێت، لەلایەکی تریشەوە مادام سنووری کوردستان لەباشوورەوە لەخوزستان بەرەو کێوە سوور (جەبەل حەمرین)و لەوێشەوە راست بۆ کێوی شەنگال بڕوات، کەواتە شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری ئەو کوردستانەی کە مامۆستا سەجادی نەخشەی بۆ کێشاوین.

زانای گەورەی کورد، عەلائەدین سەجادی، لە لاپەڕە (١٥)ی پەرتووکی (میژووی راپەڕینی کورد)دا نووسیوێتی: (ئەو سنوورەی کە لەلایەن سوڵتان مورادی چوارەمو شاعەباسی سەفەوییەوە لەسالی (١٦٣٩)دا لەبەینی کوردەکانی ئێرانو تورکیادا دانرابوو، تاسالی (١٨١٣) مایەوە. لەبەرئەو خزمەتانە کە کوردەکان لە شەڕوشۆڕی بەینی تورکو ئێرانا لە لەشکری عوسمانیدا ئەیاننواند، ئیمپراتۆریەتی عوسمانی رێزێکی باشی لێئەگرتن. هیچ ناخۆشییەک لەبەینا رووی نەدابوو، تا سوڵتان مەحمودی دووەم لەسالی (١٨٣٠)دا دەستیکرد بەپەلاماردانی کوردەکانو ئیتر ئیش وردە وردە تێکچوو. لەم کاتە بەدواوە کوردەکان لەدوولاوە دەستیانکرد بەجوولانەوە، لەلایەکەوە محەمەد پاشای رەواندز لەڕۆژهەلاتەوە، لەلاکەی ترەوە بەدرخان پاشای بۆتان لەڕۆژئاواوە، محەمەد پاشا هەولێرو موسڵی رزگارکردو بەدرخان پاشاش لە دیاربەکرو سەعەرد رەگی خۆی داکوتا، تورکەکان ئەو سەردەمە لەبەر لێشاوی هێزی میسرییەکان لەژێر فەرماندەی (ئیبراهیم پاشا)دا هیچ نەیانپەڕژایە سەر کوردەکان. لەسالی (١٨٤٧)دا، کە تورکەکان ترسی میسرییەکانیان لەکۆل کەوت، بایان دایەوە سەر کوردەکان، بەدرخان پاشا لەپاش شەڕێکی زۆر بەدیل گیراو نێردرایە دوورگەی گریت).

مامۆستا عەلائەددین سەجادی شەهید، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ-مان دەداتە دەست، کاتێک کە دەڵێت: (محەمەد پاشا هەولێرو موسڵ-ی رزگارکرد)، دیارە ئەو باوەڕی تەواوی بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ هەیە، بۆیە ووشەی رزگارکردنی بۆ بەکارهێناوە.

زانای گەورەی کورد، عەلائەدین سەجادی، لە لاپەڕە (٢٥)ی پەرتووکی (مێژووی راپەڕینی کورد)دا نووسیوێتی: (مەلا ئیدریس بەزانایی خۆی بۆ ئەوەی لەو رۆژەدا ئەو میرنشینانەی کوردی بمێننەوە، هێنای لە (١٥١٤)دا هەر (٢٣) مینشینەکانی کوردی واتە لە دیاربەکرەوە تا موسڵ - کردنی بەوێنەیەکی (فیدرالی)و پاڵیدان بەحکومەتی عوسمانیەوە).

لێرەدا مامۆستاو مێژوونووسی بەرزی کورد سەجادی، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ-مان پێ رادەگەیەنێت، کاتێک کە باسی تەواوی (٢٣) میرنشینە کوردییەکە دەکاتو ناوی موسڵو ئامەد وەکو دوو شاری سەر بە میرنشینە کوردییەکان دەهێنێت.

زانای گەورەی کورد عەلائەدین سەجادی، لە لاپەڕەکانی (٢٥-٢٦)ی پەرتووکی (مێژووی راپەڕینی کورد)دا نووسیوێتی: (سەرەتا میرنشینی ئەردەڵان لە حەسەناواو پاشان لەسنە لە (١٢٠٧ز)دا لە (کۆڵ بەگ)ەوە دامەزرا. ئەم میرنشینە لەبڵاوبوونەوەو کارکردنا بوو، پەلی هاوێشت بۆ وڵاتەکانی هەمەدان، کرماشان، لەملاوە وڵاتی شارەزوورو هەولێرو موسڵو تەنگی بەوڵاتی بادینان هەڵچنی، ماوەی دەسەڵاتی ئەمانە زۆر بوو، لەڕاستیا لەگەڵ رووەوە لەشێوەی میرییەکی سەربەخۆ ئەچوو، ئەوەندە هەبوو لەگەڵ ئەوەشا کە میرنشینی ئەردەڵانی پێ ئەوترا، وەنەبێ لەسەر هەستو نەستی میرییەکی کوردی بڕۆشتایە، واتە میرنشینەکە هەبوو، بەڵام هەستی کوردییەکە نەبوو).

ئەوەی لەسەرەوەدا مامۆستا عەلائەددین سەجادی باسی کردووە، بەڵگەیەکی تری کورد بوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە بەپێی قسەکانی مێژوونووسو زانای ناوبراو شاری موسڵ بەشێک بووە لە میرنشینی ئەردەڵانی کوردی.

زانای گەورەی کورد، عەلائەدین سەجادی، لە لاپەڕە (٣٠)ی پەرتووکی (مێژووی راپەڕینی کورد)دا نووسیوێتی: (لەسالانی ١٨٠٢-١٨٦٧ز بەدرخان پاشای کوڕی

عەبدولخان بەگ لەوڵاتی جەزیرەدا بەنیازی ئەوە کە کیشوەرێکی سەربەخۆی کورد دروست بکا، چاکی کرد بەلاداو بەرە بەرە ناوبانگی دەرکردو خوێن گەرمەکانی کورد لەدەوری کۆبوونەوە. زۆری نەخایاند وەکو ئاگرێک بکەوێتە پووشەوە، بەوجۆرە کەوتە لەشی میری تورکو پاشان ئێرانەوە، وڵاتەکانی: وان، باشقەلا، سێوەرۆک، موسڵ، رەواندز، سابڵاخو وێرانشار—ی رزگارکردو لەملاوە چووە سەر قاپی ئامەد (دیاربەکر)، لەساڵی (١٨٤٢)دا ناوی خۆی نایە (میری بۆتان)و قەڵەمەڕەو هەموو دانیان بە میرنشینەکەی نا، شاری (جەزیرە)ی کرد بەپایتەختو پارەیەکی بەناوی خۆیەوە دەرکرد کە لەدیوێکیەوە نووسرابوو: "میری بۆتان بەدرخان".).

ئەوەی کە مێژوونووسی ناوداری کورد عەلائەدین سەجادی ئاماژەی پێکردووە، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە مامۆستا سەجادی شەهید پێمان رادەگەیەنێت کە شاری موسڵ بەشێک بووە لەمیرنشینی بۆتانی کوردی.

دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز، لە لاپەڕە (٣٠)ی پەرتووکی (کوردو کێشەی کەرکوک رەخنەو کۆڵینەوە)دا دەڵێت: (جوگرافیای باشووری کوردستان = زاخۆ تا خانەقین. پانتایی خاک = ٨٧.٠٠٠ کیلۆمەتری چوارگۆشە. ژمارەی پارێزگاکان = ٥ "موسڵ + کەرکووک + هەولێر + سولەیمانی + دهۆک").

ئەوەی کە دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز نووسیوێتی، بەڵگەیەکی تری کورد بوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو زۆر راشکاوانە ناوی شارەکانی کوردستانی هێناوەو، شاری موسڵ، کەرکوکو خانەقین کە کێشەیان لەسەرەو چەندین ساڵە لەلایەن عارەبەوە داگیرکراونو بە بەردەوامی کوردیان لێ رادەگوازرێتو عارەبیان لێ نیشتەجێ دەکرێت، بە سێ شاری کوردستانی ناوی بردوون. خۆزگە هەموو مێژوونووس، جوگرافیناس، گەڕیدە، رۆژنامەنووس، نووسەر، کەسایەتیو سەرکردە کوردەکان وەکو مامۆستا عەلائەددین سەجادی، دکتۆر حوسێنو چەندین کەسی ترو بەشێوەی ئەوان لەدەستنیشانکردنی شارەکانی کوردستاندا، شاری موسڵ-یان فەرامۆش نەدەکردو بەشارێکی کوردستانییان ناودەبرد، نەک بۆچوونێکی نادیارو ناڕوونیان هەبێت لەسەر کوردستانێتی ئەو شارە!

دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز، لە لاپەڕە (٤٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (دەبێ رۆڵەکانی کورد بەگشتیو کوردی شاری (کەرکوک) بەتایبەتیی، تاماون، بۆخۆیان هەر بڵێن: بەجارێ مااڵی وێرانم، (موسڵ)یشم چوو، (کەرکوک)یشم چوو).

دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز، بەڵگەیەکی کوردبوونو کوردستانی بوونی ئەو شارە (موسڵ)مان دەداتە دەست، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات کە کوردی شاری کەرکوک تاماون، دەبێت هەر بڵێن: بەجارێ مااڵی وێرانم، (موسڵ)یشم چوو، (کەرکوک)یشم چوو، گومانیش لەوەدا نییە کە ئەو هەردوو شاری موسڵو کەرکوک بەشاری کوردستانیو کوردی دادەنێت، بەاڵم لەئەنجامی بێئومێدیو رەشبینییەوە لە زرنگکاری (سیاسەت)ی سەرکردایەتی کورد، ووشەی چوو واتە لەدەستدان بەرامبەر بەو شارانە بەکاردەهێنێت.

دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز، لە لاپەڕە (٣٠٧)ی پەرتووکی (کورد و شۆڕش و هەلی مێژوویی–لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی رامیاری رەخنەگرانەیە)دا، نووسیوێتی: (ئێمەی کورد، دوای ئەوەی ئیمپراتۆریای میدیا، لە الیەن فارسە هەخامەنشییەکانەوە، لە (٥٥٠ پ.ز)دا روخێنرا، چ جۆرە نەخشەو پلانێکمان، بۆ رزگاری کوردستانو دامەزراندنی دەوڵەتێکی یەکگرتووی ناسیۆنالی کوردی داڕشتووە؟ چ جۆرە هەوڵێکی (چەکداری، رامیاریو دیبلۆماسی)مان، بۆ ئازادکردنی هێندێ شاری وەک: (ئەسکەندەروونە، موسڵ، کەرکوک، کرماشان)و گشت کوردستانی داگیرکراو داوە؟).

ئەوەی لێرەدا دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونو کورد بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو بۆچوونی خۆی دەردەبڕێتو بە ئاشکرا شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان ناودەبات.

محەمەد سەعید سۆفی، لە لاپەڕە (٢١)ی پەرتووکی (پارێزگای کەرکوک لەناو پاکتاوکردنی رەگەزیدا)، نووسیوێتی: (کوردستان لەسەردەمی عوسمانییەکاندا، رێگایەکی گرنگو پڕ بایەخی بازرگانیو هاتووچۆی سەربازی نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو ئێرانی بوو، کە لە شەنگالو تەلەعفەرو موسڵو هەولێرو

پردێو بەناو کەرکوکو داقوقو کفریو خانەقینو مەندەلیدا تێدەپەڕی بۆ ناو ئێران لەڕێگای شارەکانی سەر سنووردوە).

ئەوەی کە نووسەر محەمەد سەعید سۆفی ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەداتە دەست، چونکە نووسەری ناوبراو ناوی شاری موسڵو چەندین شاری تری وەکو شاری کوردستانی ناو بردووە. ئەوەش دەریدەخا کە ئەو وەکو نووسەرێکو کەسێکی ڕۆشنبیر پێی وایە موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە.

محەمەد سەعید سۆفی، لە لاپەڕە (٢١)ی پەرتووکی سەرەوەدا نووسیوێتی: (لەمانگی حوزەیرانی ساڵی (١٩٢١)دا لەئەنجامی ڕاپرسی خەڵکی شارەکانی کوردستان، لە کەرکوکو سلێمانیو موسڵدا پەسندیان نەکرد ویلایەتی موسڵ بخرێتە سەر دەوڵەتی ئێراقی تازە دروستکراو، بەڵکو داوای سەربەخۆیی کوردستانیان دەکرد، کەچی ڕێکخراوی کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەم پەسند نەکردنەی بەهەند وەرنەگرتو پشت گوێی خستو دایە دواوە).

ئەوەی کە لەسەرەوەدا نووسەر محەمەد سەعید سۆفی نووسیوێتی، بەڵگەیەکە بۆ کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ، چونکە ئەو ناوی ئەو شارە وەکو شارێکی کوردستانی دەبات.

محەمەد سەعید سۆفی، لە لاپەڕە (٦٧)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەساڵی ١٩١٨دا لەباشووری کوردستان دوو ناوچەی کارگێڕی دامەزرا، سلێمانیو موسڵ، دواتریش کەرکوک لەساڵی ١٩١٩دا لە سلێمانی پچڕاو جودا کرایەوەو بە پارێزگای کەرکوک ناسرا، پاشان سنووری کارگێڕی، لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا، بە پێکهاتەو ڕووبەرو ناوەوە گۆڕان، ئەم گۆڕانە کاری کردۆتە سەرباری دیمۆگرافیو قەبارەو نەشونمای دانیشتوانو پێکهاتەی نەتەوەییو ئایینیو زمانەوانی).

کاتێک کە محەمەد سەعید سۆفی باسی ئەوە دەکات کە لەساڵی (١٩١٨)دا لە باشووری کوردستان دوو ناوچەی کارگێڕی لە شارەکانی موسڵو کەرکوک دامەزرا، بۆمان دەردەکەوێت کە نووسەری ناوبراو هەردوو شارەکە بەشاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناویان دەبات.

نووسەر محەمەد سەعید سۆفی، لە لاپەڕە (٢٩٤)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (شێوەکانی بەعارەبکردنی پارێزگای نەینەوا: ١- نیشتەجێکردنی چەندان هۆزو خێڵی عارەبی کۆچەری هاتوو لەنیمچە دوورگەی عارەب بەر لە (٢-٣) سەدەوە. ٢- لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقو لکاندنی پارێزگای موسڵ بەم دەوڵەتە تازەوە، شێوەکانی پاکتاوکردنی رەگەزی بەم جۆرە ئەنجام دران: ا- گۆڕینی نەخشەی کارگێڕیی پارێزگای موسڵ بەو شێوەیەی کە عارەب بکاتە زۆربەی دانیشتوانی. ب- دابڕینی قەزای زێبار (مێرگەسوور) لەپارێزگای موسڵ، کە دانیشتوانی هەمووی کوردنو لکاندنی بەپارێزگای هەولێرەوە. ج- پێکهێنانی یەکەیەکی کارگێڕی، بەناوی (بادیة الجزیرة)، لەساڵی ١٩٤٥دا. د- پێکهێنانی قەزای تازە، وەک ئەلشۆرە (شەرگات)، حەمدانییە (قەرەقوش)، حەزەرو بەعاج).

کاتێک کە نووسەر محەمەد سەعید سۆفی، باسی ئەوە دەکات کە دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقو لکاندنی پارێزگای موسڵ بەو وڵاتەوە، پاشانیش گرتنەبەری پاکتاوی رەگەزی لەو شارەدا، بەڵگەیەکی کوردستانی بوونی ئەو شارەمان بۆ دەردەخات، چونکە لەلایەک ئەو شارەو تەواوی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بەدەوڵەتی ئێراقەوە لکێنراوە کەواتە ئەو شارە بەر لەو بەرواردا هەرگیز بەشێک نەبووە لەدەوڵەتی ئێراقی دەستکردی ئینگلیز. هەروەها لەلایەکی تریشەوە گرتنەبەری زرنگکاری پاکتاوی رەگەزی لەدژی کوردی شارەکانی موسڵو کەرکوک بەتایبەتیو شارەکانی تری باشووری کوردستان بەگشتی، بەڵگەیەکن بۆ کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵو هەموو ئەو شارانەی کە پاکتاوی رەگەزی تێدا جێبەجێ کراوە.

محەمەد سەعید سۆفی، لە لاپەڕە (٢٩٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (سەرچاوە میژوویییەکانی ناکوردی ئاماژەیان بەکوردبوونی موسڵ کردووە، لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقیشەوە رێژەی دانیشتوانی کوردو عەرەب لەیەک نزیک بووە، هەرچەندە راپۆرتی کۆمیسیۆنی کۆمەڵەی نەتەوەکان دەربارەی (پارێزگای موسڵ) دان بەوەدا دەنێ کە زانیارییەکانی سەبارەت بەکۆی دانیشتوان بۆ بەرژەوەندی عارەب کۆکراوەتەوەو لەبایەخی رەگەزی کوردی کەمکردۆتەوە، لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا، ئێنجا تێکڕای عارەب لە (پارێزگای موسڵ)دا گەیشتە لە (٣٩%)ی کۆی دانیشتوان. لەئەنجامی سەرژمێرییەکانی دانیشتوانی ئێراق

لەسەدەی رابردوودا دەردەکەوێ کەڕێژەی دانیشتوانی عارەب لەماوەی دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقو تاسااڵی (١٩٧٧) بەردەوام بەرزبۆتەوە، لە (٣٩،١%) بۆتە (٨٥،٤%)ی کۆی دانیشتوانی پارێزگای موسڵ).

ئەو ئاماژەپێکردنەی نووسەر محەمەد سەعید سۆفی، لەلایەک بە سەرچاوە مێژووییەکانی ناکوردی کە جەخت لەسەر کوردبوونی شاری موسڵ دەکەنەوە، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی ئەو شارەیەو دەریدەخات کە خۆی باوەڕی بە کوردستانی بوون‌و کوردبوونی موسڵ هەیە، بۆیە ئاماژەی بە سەرچاوە بیانییەکان کردووە، لەلایەکی تریشەوە سەرەڕای ئەو هەموو بەعارەبکردن‌و پشتیوانی کردنەی ئینگلیز لەعارەبەکانی ئێراق‌و بەرزکردنەوەی ژمارەی عارەب لەپارێزگای موسڵ‌و کەم کردنەوەی ژمارەی کورد لەو پارێزگایەدا، ئینجا ژمارەی عارەب (٣٩%) بووە لەپارێزگای موسڵ، نزمی ژمارەی عارەب لەو پارێزگایەدا بەڵگەی کوردستانێتی‌و کوردێتی ئەو شارەیە نیشاندەدات.

مێژوونووسی گەورەی کورد، دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (١٥٠)ی پەرتووکی (کوردستان و شۆڕشەکەی)دا، نووسیوێتی: (هێشتا پەیمانی سێڤرەی (١٩٢٢) نووزەیەکی تێدا مابوو، ئینگلیز دڵەڕاوکەی ئەوەیان بوو پارێزگای موسڵ (خواروو‌ی کوردستان) بدرێتەوە تورکیا. لەترساندا هێزی داگیرکەری ئینگلیزو (دەستەڵاتی ئێراق) هەوڵی هێور کردنەوەی کوردیان دەدا. لە (٢٤)ی دیسەمبەری (١٩٢٢)دا هەردوولایان ڕوونکردنەوەیەکیان دایە کۆمەڵەی نەتەوەکان‌و تێیدا مافی دامەزراندنی حکومەتێکی کوردیان لەچوارچێوەی ئێراقدا دان پێدانا).

بەر لەهەموو شتێک پەیمانی سێڤرە لە (١٠٨.١٩٢٠)دا بووە نەک ساڵی (١٩٢٢) هەروەکو لە پەرتووکەکەی دکتۆر جەمال نەبەزدا نووسراوە. دواتر کاتێک کە دکتۆر نەبەز باسی دڵەڕاوکەی ئینگلیز دەکات کە دەیانویست پارێزگای موسڵ (خواروو‌ی کوردستان) بدرێتەوە تورکیا، بۆچوونی خۆیمان بۆ ڕوونەدەکاتەوە کە ئەو پێی وایە موسڵ شارێکە سەربە باشووری کوردستان، چونکە لەدوای پارێزگای موسڵ، خواروو‌ی کوردستانی لەنێو دوو کەوانە داناوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە پارێزگای موسڵ دەکەوێتە نێو سنووری خواروو‌ی کوردستان.

مێژوونووسی گەورەی کورد، پرۆفیسۆر دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (١٥٣)ی پەرتووکی (کوردستان و شۆڕشەکەی)دا،نووسیوێتی: (لەگەڵ ئەو هەموو

بەرهەڵستکاریو بەرەنگارییەی کورددا، شاندەکەی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە (١٦)ی تەموزی (١٩٢٥)دا بڕیاری لکاندنی ویلایەتی موسڵ (خواروی کوردستان)یان بەئێراقەوە دا، بەو مەرجەی خۆیان خۆیان بەڕێوەبەرن).

سەرەتا کۆمیسیۆنی توژینەوە لەکێشەی ویلاتی موسڵ لە (١٦.٧.١٩٢٥)دا راپۆرتی خۆی سەبارەت بەو توێژینەوەیەی کە لەنزیکەوە لەسەر کێشەی موسڵ کردبوویان، بەرزکردەوە بۆ ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان، نەک کۆمیسیۆنەکە بڕیاری لکاندنی (ویلایەتی موسڵ)ی دابێت، دواتر لەسەر ڕۆشنایی بنچینەی سەربازی، ئابووریو ستراتیژی هەروەها راسپاردەکانی کۆمیسیۆنەکەو کاریگەری وڵاتی بەریتانیا، ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بڕیاریدا کە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەئێراقی عارەبییەوە (ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا) بلکێنێ، بەبێ ئەوەی بنچینە نەتەوەیی، ڕەگەزی، میژوویی‌و جوگرافییەکان لەبەرچاو بگرێت. دکتۆر جەمال نەبەز تەواوی شارەکانی سەربە ویلایەتی موسڵو ویلایەتەکە بە کوردستان دەزانێت، بۆیە لەدوای ویلایەتی موسڵ خواروی کوردستانی لەنێو دوو کەوانەدا نووسیوە، ئەمەش بەڵگەیەکی تری کوردبوون‌و کوردستانی بوونی ئەو شارەیە، چونکە کاتێک کە تەواوی ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی سەر بە ویلایەتەکە شاری کوردستانین، شاری موسڵ-یش شارێکی سەر بە ویلایەتی موسڵ بووە، کەواتە موسڵ شارێکی کوردستانی بووەو هەر دەبێت بەکوردستانیش بمێنێت.

میژوونووسی گەورەی کورد، پرۆفیسۆر دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕەکانی (١٥٧-١٥٨)ی پەرتووکی (کوردستان‌و شۆڕشەکەی)دا، نووسیوێتی: (پەرلەمانی ئێراق لە (٢٣.٥.١٩٣١)دا یاسای بەنێو (یاسای زمانە نێوچەییەکان)ی بڵاوکردەوە. ئەم یاسایە لە (١.٦.١٩٣١)دا لەڕۆژنامەی فەرمی ئێراقدا (الوقائع العراقية، العدد ٩٨٩)دا بەنێوی یاسای ژمارە (٧٤)ەوە بڵاوکرایەوە. بەپێی ئەم یاسایە کورد مافی ئەوەی دەکەوێت لەخوێندنگا سەرەتاییەکانی کوردستاندا بەزمانی کوردی بخوێنن. جگە لەوە دەبایە لە کوردستاندا فەرمانبەران بەڵای کەمەوە زمانی کوردییان بزانیبا. بەڵام ئەم یاسایە تەنها لە سلێمانی‌و هەولێردا کارپێکرا. لە موسڵ، کەرکوک‌و خانەقیندا بەگەڕ نەخرا. ئەمە بووە هۆیەک بۆ بەبێ سەوادیی مانەوەی کوردەکانی ئەم نێوچانە).

ئەوەی کە دکتۆر جەمال نەبەز لەسەرەوەدا باسیکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شارەکانی (هەولێر، سلێمانی، موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، کەرکوکو خانەقین) دەگەیەنێت، چونکە پرۆفیسۆری ناوبراو ئەو شارانە بەشاری کوردستانیو خاکی کورد دەزانێت. دکتۆر نەبەز باسی ئەوە دەکات کە یاساکە لەکوردستاندا تەنیا لە هەولێرو سلێمانی جێبەجێکرا، کەچی لە موسڵ، کەرکوکو خانەقین جێبەجێ نەکرا، کەواتە ناوبراو ئەو سێ شارە بەشاری کوردیو کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسیان دەکات.

میژوونووسی گەورەی کورد، دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٣٦٩)ی پەرتووکی (کوردستان و شۆڕشەکەی)دا، نووسیوێتی: (کوردستان یەکێک لە دەوڵەمەندترین سەرچاوەکانی نەوتی جیهانی تێدایە، بەتایبەت چاوگەکانی کەرکوکو موسڵ لەئێراق، کرماشان لە ئێران، قەرەچوغ لەسوریا، سیفەرکو باتمان لە کوردستانی تورکیا، لەلایەن کۆمپانیا ئیمپریالیستەکانەوە بەتاڵان دەبرێن).

ناوهێنانی هەردوو شاری موسڵو کەرکوک وەکو دوو شاری کوردستانی لەلایەن دکتۆر نەبەز، بۆچوونەکانی ئەو پرۆفیسۆرە کوردەمان بۆ بەدەردەخات کە هەردوو شارەکە بەخاکی کوردو بەشێکی کوردستان دەزانێت. بۆیە دەکرێت وەکو بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی ئەو شارە پشتی پێببەستریت.

پرۆفیسۆری ناوداری کورد، دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٣٨٩)ی سەرچاوەی پێشوودا لەباسی داواکردنی ئینگلیزەکان لە سەید تەهای شەمزینی بۆ چەک هەڵگرتن لەدژی تورکەکان دەڵێت: (سەید تەهای شەمزینی وەک پاداشتێک بۆ بەربەرەکانێی ئەتاتورک، داوای لە ئینگلیزەکان دەکرد، لەپێشدا بچن کوردستانێکی بۆ دروست بکەن لەویلایەتی موسڵ (خواروی کوردستان)و رۆژهەڵاتی کوردستان، ئەوجا ئامادەیە دەست بداتە شمشێر).

ئەوەی سەرەوە هەم بۆچوونی دکتۆر نەبەزو هەم بۆچوونی (سەید تەهای شەمزینی)مان بۆ دەردەخات، بەوەی کە ئەوان هەردووکیان تەواوی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان دەزانن، کاتێکیش کە تەواوی ویلایەتی موسڵ یەکسان بێت بە باشووری کوردستان، کەواتە شاری موسڵ وەکو شارێکی ئەو ویلایەتە، دەبێتە شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان-یش.

مێژوونووسی کورد، دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕەکانی (١٩٢-١٩٣)ی پەرتووکی (بیری نەتەوەیی کوردی)دا، نووسیوێتی: (ناسیۆنالیستە تورکەکان ئێستاش خواروووی کوردستان (باکووری ئێراق یان ویلایەتی موسڵ) بە بەشێک دەزانن لە تورکیا، چونکە دەوڵەتی عوسمانی ئەو ناوچەیەی بەشەڕ نەدۆڕاندووە).

ئەوەی لەسەرەوەدا مێژوونووسی ناوداری کورد دکتۆر جەمال نەبەز باسی دەکات، بەڵگەیەکە کە کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەسەلمێنێت، چونکە ئەو باشووری کوردستان، باکووری ئێراقو ویلایەتی موسڵ بەیەک شوێنی جوگرافی یەکسان ناودەبات، کاتێکیش هەر یەکبن، کەواتە هەمان شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵی مەڵبەندی ویلایەتەکە، دەبنە شاری باشووری کوردستان.

مێژوونووسی بەرزی کورد، دکتۆر جەمال نەبەز، لەلاپەڕە (١٩٢)ی پەرتووکی (الامیر الکوردی-میر محمد الرواندزی- الملقب ب (میری کۆرە)دا، دەڵێت: (موسڵ بەر لە پەلاماڕە داگیرکارییەکانی موسڵمانان، کاتی خۆی شارێکی کوردی مادنشین بووەو ئەوکاتی پێیگووتراوە (مسپلا-موسڵ)، کاتێ کە خالیدی کوڕی وەلید لەساڵی (٢٠ی هیجری- ٦٤٠)ی زایینیدا بەسوپایەکی عارەبی گەیشتە موسڵ، هەندێک خێڵی عارەبی لەنێویاندا (خەزرەجییەکان)ی لەوشارەدا نیشتەجێکرد کە لەگەڵ خۆیدا هێنابوونی.

ئەوەی دکتۆر جەمال نەبەز ئاماژەی پێکردووە، بەڵگەیەکی کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵە، چونکە دکتۆری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە موسڵ شارێکی کوردی مادنشین بووە، کەچی بەهۆی داگیرکردنی ئەو شارە لەلایەن موسڵمانەکانەوە بەعارەب کراوەو، بۆ یەکەم جار لەساڵی (٦٤٠) موسڵمانەکان هەوڵی سڕینەوەی سیما کوردیو کوردستانییەکەی ئەو شارەیان داوەو خێڵی خەزرەجی عارەبیان لەوێ نیشتەجێکردووە، مادام لەلایەک شارەکە شارێکی مادنشین بێ کە مادەکان کورد بووینە، لەلایەکی تریشەوە شاری موسڵ لەلایەن چەکدارەکانی موسڵمانە عارەبەکانەوە داگیرکرابێت، بەڵگەن بۆ کوردێتیو کوردستانێتی شارەکە.

هەروەها دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕەکانی (٢٢-٢٣)ی پەرتووکی (المستضعفون الکورد واخوانهم المسلمون)دا دەڵێت: (کاتێ جەماوەری کورد هەڵسان

بەڕزگارکردنی موسڵ لەتاوانە قێزەونەکانی فەرمانڕەوا زۆرداڕە بێگانەکان، هۆنەرێکی عارەبی بەناوی ئەلعەجینی ئاوا بەسەر ئەو شارەیدا گوت:

مارأی الناس لهذا الدهر مذ کانوا شبیها

ذلت الموصل حتی أمر الأکراد فیها

خەڵک وەکو ئەوڕۆ بەدبەختیان نەدیوە تا ئێستا، موسڵ وا زەلیل بوو، تەنانەت وای لێهات کوردیش فەرمانڕەوایی بەسەریدا بکات.

سەرنجبدەن...! هەروەکو ئەوەی شەرمو نەنگی بێت کە کوردێک فەرمانڕەوایەتی وڵاتی موسڵ-ی خۆی بکات، ئەو شتە بۆ کورد بەڕەوا نازانن‌و بۆ بێگانەو داگیرکەرانیش بەڕەوا دەزانن!!!).

ئەو ڕاپەڕینە کوردییەی کە دکتۆر جەمال نەبەز باسی دەکات، لەسەردەمی خەلیفەی عەباسی، موعتەزەدی کە لەساڵی (٨٩٢-٩٠٢ز)دا خەلیفە بووە ڕوویداوەو، کوردە ڕاپەڕیوەکان توانیویانە شاری موسڵ ڕزگار بکەن‌و، موعتەزەدی عەباسی بەناچاری عەلی کوڕی داودی ڕەهزادی کوردی کردە والی هەرێمی موسڵ‌و محەمەد کوڕی یەحیای ئەلمەجروحی لادا، ئەمەش وای لە شۆڤینییەکی وەکو ئەلعەجینی کرد ئەو دوو دێرە هۆنراوەیەی سەرەوە لەدژی ئەو کارەی خەلیفە بنووسێ. بۆچوونەکەی دکتۆر جەمال نەبەز بەوەی کە بۆ دەبێت فەرمانڕەوایەتی کردنی شاری موسڵ لەلایەن خاوەنی شارەکە کە کوردن بەناڕەواو، لەلایەن بێگانەشەوە کە موسڵمانە عارەبەکانن کارێکی ڕەوا بێت، دەبێتە بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوون‌و کوردبوونی ئەو شارە.

هەروەها دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٣٩)ی پەرتووکی (المستضعفون الکورد واخوانهم المسلمون)دا دەڵێت: (یاسین ئەلعومەری، کە عارەبێکی موسڵمانی سوننەیەو خەڵکی موسڵ-ەو سەر بە کەمەنەتەوەی عارەبە لە بەشی باشووری کوردستان).

ئەوەی لەسەرەوەدا دکتۆر نەبەز باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە دکتۆری ناوبراو لەباسی یاسین ئەلعومەریدا ناوی شاری موسڵ، وەکو شارێکی کوردی‌و بە پارچەیەکی باشووری کوردستان ناوەبات.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٣٧)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (٦))دا بەمشێوەیە باس لەکوردستانییەتی شاری موسڵ دەکات: (دەبوایە هەرێمی ئاسایش نێوی بنرایە کۆماری فیدەرالی کوردستانو ئالای کوردستان لەسەر هەموو شوێنە گشتییەکان بشەکایەتەوەو، بەپێی زاگۆنێکی تایبەتی، هێزەکانی پێشمەرگە ببوونایە بە سوپای کۆماری فیدەرالی کوردستان، ئەوجا دەست بکرابایە بەهەوڵدان بۆ رزگارکردنی شوێنەکانی دیکەی باشووری کوردستان، وەک موسڵو کەرکوکو خانەقینو کووتو نێوچەکانی خواروو وڵات).

لەسەرەوەدا مێژوونووسی کورد دکتۆر جەمال نەبەز، زۆر راشکاوانە شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقین وەکو شاری کوردستانی داگیرکراو لەلایەن عارەبی ئێراقەوە ناو دەبات، بۆیە نامەوێت زۆرتر لەسەری برۆم، تەنیا ئەوەندە دەڵێم کە ئەمەش بەڵگەیەکی تری کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵو هەردوو شارەکەی تریشە.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٣٨)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (٦))دا بەمشێوەیە باس لەکوردستانییەتی شاری موسڵ دەکات: (کێشەی ئەو ستانانەی کوردستان کە جارێ لەژێر دەسەلاتی کۆماری فیدەرالی کوردستاندا نین، وەک کەرکوکو موسڵو بەشێکی گەورە لە ستانەکانی دیالەو کووتو سەلاحەدینو عەمارە).

خۆزگە سەرکردەکانی کوردیش بەتایبەتی مام جەلال، سەرۆک کۆماری ئێستای ئێراقو سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانو، مەسعود بارزانی، سەرۆکی هەرێمی کوردستانو سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان، بەوێنەی دکتۆر جەمال نەبەزو هەموو ئەوانەی تر کە راشکاوانە باسی کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ-یان کردووە، ئەو دوو سەرکردەیەش بەهەمان شێوەو بێ پێچو پەنا باسی کوردستانێتی ئەو شارەیان دەکرد. جەخت کردنەوەی بەردەوامی دکتۆر جەمال نەبەز لەکوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ، لەلایەک باوەڕبوونی دکتۆری ناوبراوە بە کوردێتی شارەکەو، لەلایەکی تریشەوە بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی ئەو شارەیە.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٦٥)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (٦))دا نووسیوێتی: (باشووری کوردستان بریتییە لە موسڵو کەرکوکو هەولێرو سلێمانیو دهۆکو کووتو خانەقینو دەوروبەری. دەست لەهیچ بەشێکی هەڵناگیرێ).

ئەوەی دکتۆر جەمال نەبەز نووسیوێتی، بەڵگەی کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵە، چونکە دکتۆری ناوبراو لەناوهێنانی شارەکانی باشووری کوردستاندا، ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی کوردی کە دەکەوێتە باشووری کوردستان ناوبردووە.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٢٣٢)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (٦))دا نووسیوێتی: (ئایە نەدەبوو تا ئێستە کورد پەرلەمانێکی رەوایەتیداری (شەرعی) لەڕێی هەڵبژاردنێکی نوێوە ببوایە کە دەستوورێکی بنچینەیی بۆ کۆمارێکی فیدەرالی دابنێو سنووری باشووری کوردستان بەتەواوی دەستنیشان بکا بەپێی راستەقینەی میژوویی و جوگرافیایی باشووری کوردستان، کە ستانەکانی موسڵو کەرکوکو هەولێرو سلێمانیو زۆربەی خاکی هەردوو ستانی کۆنی (دیالەو کووت دەگرێتەوە).

بۆ جارێکی تریش و چەندین جار دکتۆر نەبەز، جەخت لەسەر کوردستانێتی شاری موسڵ دەکاتەوەو ئەو شارە بەشارێکی کوردیو کوردستانی ناودەبات، کاتێک کە سنووری باشووری کوردستان دەستنیشان دەکاتو شارەکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو زۆربەی خاکی هەردوو ستانی کۆنی (دیالەو کووت دەگرێتەوە. بۆیە دەکرێت ئەمەش وەکو بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی ئەو شارەیە سەیر بکرێت.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٢٩٢)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (٦))دا نووسیوێتی: (ئەوڕۆ ١٠.٨.٢٠٠٣، کە سەت رۆژ تێدەپەڕێ بەسەر رووخانی رژێمی سەددامدا، تا ئێستە نە کوردەکانی کەرکوک چوونەتەوە جێی خۆیانو، نە ئەوانەی زیانیان لێکەوتووە، هیچ پارەو پووڵێکیان وەرنەگرتووەو، کەرکوکو موسڵو خانەقینو مەندەلیو کووتو شارەبانو جەلەولاو شوێنە داگیرکراوەکانی باشوور، هێشتا نەخراونەتە سەر (دوو بەڕێوەبەرێتییەکە)و ئەو دوو بەڕێوەبەرێتییەش تا ئەوڕۆ نەبوونەتە یەک).

ئەوەی لەسەرەوەدا دکتۆر جەمال نەبەز نووسیوێتی، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی نووسەر ناوی شارەکانی کەرکوک،

موسڵ، خانەقین، مەندەلی، کووت، شارەبان، جەلەولا وەکو شارە داگیرکراوەکانی باشووری کوردستان ناودەبات.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٢٩٥)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (٦))دا نووسیوێتی: (کاتێک کە ئەمریکا داوای لە چەکدارەکانی ئەم دوو حیزبە کرد، بەپێچەوانەی ئارەزووی رژێمی تورکەوە، پێکەوە لەیەک کاتداو لەگەڵ هێزەکانی ئەمریکا، رووبکەنە کەرکوکو موسڵ. هەرچی دوو زلحیزبەکە بوو، لەباتی ئەوەی هەردوو بەڕێوەبەرێتییەکەیان بکەنە یەک حکومەتو، چەکدارەکانیشیان بکەنە یەک لەشکری کوردستانیو، پێش هەڵکوتانە سەر لەشکری ئێراق، بەنووسینو مۆرو واژۆ، پەیماننامەیەک لەگەڵ ئەمریکییەکان سازبکەن بۆ دیاریکردنی دواڕۆژی باشووری کوردستان، بە کەرکوکو موسڵو نێوچە کوردییەکانی دیالەو کووتو سەلاحەدینەوەو، ئەوجا لەژێر ئالای کوردستاندا بکشێن بەسەر کورکوکو موسڵو، هەر لەگەڵ رزگارکردنی ئەم دوو پارێزگایەدا، داگیرکەری عارەب دەربکەنو، کوردە دەرکراوەکان بهێنێنە جێی خۆیان).

ئەوەی دکتۆر نەبەز لەسەرەوەدا نووسیوێتی، مانای کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەدات، کاتێک کە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە پێویست بوو لەشکری کوردستان شارەکانی کەرکوک، موسڵو ناوچە کوردییەکانی دیالە، کوتو تکریت رزگاربکاتو، عارەبە داگیرکەرەکانی ئەو شارانە دەربکەنو کوردە دەرکراوەکان بگەڕێننەوە، باوەڕی ئەومان بۆ دەردەخات کە شاری موسڵو تەواوی ئەو شارانە، بەشاری کوردیو سەر بە کوردستان دەزانێت.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٣٠٥)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (٦))دا، لە نامەیەکدا کە بۆ مام جەلالو مەسعود بارزانی ناردووە نووسیوێتی: (دەبوایە بە عارەبەکان بڵێن ئێراق دەوڵەتێکی دەستکردەو، بەپێچەوانەی رازیبوونی کوردەوەو، بەزۆری چەکی بەریتانیا، باشووری کوردستانی پێوە لکێنراوە، وە بە عارەبەکانتان دەگوت ئەگەر دەتانەوێ پێکەوە دەوڵەتێک دروستبکەین، سا بەنێوی ئێراقەوە بێ، یان بەهەر نێوێکی دیکەوە کە لەسەری ڕێکبکەوین، ئەوا مەرجەکانی ئێمە ئەمەیە: ١- باشووری کوردستان بریتییە لە موسڵو کەرکوکو دیالەو کووتو هەولێرو دهۆکو سلێمانیو، ئەو کەمە گەلانەی لەم سەر زەوییەدا دەژین، لەسنووری یاسایەکی بنچینەیی باشووردا، مافی خۆبەڕێوەبردنیان دەبێ).

ئەوەی کە لەسەرەوەدا دکتۆر جەمال نەبەز باسیکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی نەک تەنیا شاری موسڵ، بەڵکو شارەکانی کەرکوک، دیالە، کوت، هەولێر، دهۆکو سلێمانی دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو تەواوی ئەو شارانە، بە بەشێک لەو پارچەیەی کوردستان دادەنێت کە بەزۆر بەئێراقی عارەبییەوە (ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا) لکێنراوە.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٦)ی ژمارە (٢٧٢)ی سێشەممە رێکەوتی (٩.١.٢٠٠٧)ی رۆژنامەی (میدیا)دا، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (پشتگیری لە کارەساتو هەرەسێکی بێوێنە)دا نووسیوێتی: (خۆ ئەگەر سەددام، سەری لێتێکنەچووایەو، ئەو گەوجێتیەی نەنواندایە، ئەوا، ئەورۆ، نەک کەرکوک، موسڵ، شەنگال، مەخمور، خانەقین، مەندەلی، جەلەولاو کوێو کوێ، بەڵکو پێنچووینو قەڵاچوالانو هەڵەبجەش کرابوون بە عارەبو، سلێمانیش گواستراببووەوە بۆ خواروی ئێراقو، هەولێریش کرابوو بە پێتەختی دووەمی ئێراقو، لەنیوە پتری بوو بوو بە عارەبو، کەسیش نەیدەگوت "لەل").

ئەو ئاماژەپێکردنەی دکتۆر جامال نەبەز بە زرنگکاری بەعارەبکردنی کوردو کوردستان لەلایەن میری (سەددام حوسێن)ەوە، کوردبوونو کوردستان بوونی شارەکانی موسڵ، کەرکوک، شەنگال، مەخمور، خانەقین، مەندەلیو جەلەولا بەتایبەتو تەواوی کوردستان بەگشتی دەگەیەنێ، چونکە بەعارەبکردنی ئەو شارانەی کە ناویان هاتووە لەسەرەوەداو، دەرکردنی کوردەکانو جێنشینکردنی عارەب لەشوێنی ئەواندا، بەڵگەن بۆ کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵو شارەکانی تریش.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (٧)ی ژمارە (١٩)ی ئۆرگانی (کۆنگرە)دا، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (سەرنجدانێک لە هەڤپەیڤینی "میدیا" لەگەڵ پرۆفیسۆر شاکری خدۆدا، رۆژنامەی "میدیا" ژمارە ٧٩)دا کە لە لاپەڕەکانی (١٠،٩،٨،٧،٦،٥،١)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (شاکری خدۆ لەدانیشتنە تەلەفزیۆنییەکەدا زۆری پێ ناخۆشبوو کە گوتم، لەڕێی کەسایەتی ئەرمەنی دکتۆر ژیرایەر کۆچەر یانەوە هەوڵمان داوە کە کاربەدەستانی ئەرمەنستان وا لێ بکەین جارێکی دی کوردستانی سۆر دابمەزرێتەوەو، ئەو هەوڵە تا ئێستە سەری نەگرتووە. سەیر ئەوەیە دکتۆر مارف خەزنەداریش هەر بەتەلەفۆن گوتی: "واباشە واز لە کوردستانی سۆر بهێنرێو

بخرێتە لاپەڕەی مێژووەوە". باشە! جا ئەگەر ئێمە وا بیر بکەینەوە، دەبێ واز لە کەرکوک، موسڵ، خانەقین، جلەولا، شارەبان، زەڕباتییەە، مەندەلی، کووت، شەنگال، شێخان، مەخمورو گەلێک شوێنی دیکەش بهێنین، چونکە بەعسییەکانی ئێراق کوردەکانی ئەو شوێنانەیان دەرکردووەو لەجێی ئەوان عارەبیان نیشتەجێ کردووە، وەک چۆن تورکە تورانییە ئازەرییەکان کوردی کوردستانی سۆریان بەیارمەتی ستالین دەرکردو تورکەکان لەو شوێنانە نیشتەجێکردو ئێستاش ئازەرییەکان بەیارمەتی هێندێک ئازەریی تورانی کە لەنێو رژێمی ئێراندا دەستیان دەڕوا، دەیانەوێ گەلێک نێوچەی "ئازەربایجانی رۆژئاوا" کە بەشێکە لەخاکی کوردستان بکەنە تورکنشین بەدەرپەڕاندنی کوردەکانی ئەو نێوچەیە).

کاتێک کە مێژوونووسی ناودارو ناسراوی کورد، دکتۆر جەمال نەبەز لەوەڵامی بۆچوونە نابەجێکانی شاکری خدۆو دکتۆر مارف خەزنەدار باسی ئەوە دەکات کە مادام ئەوان پێیان وایە دەبێ واز لە کوردستانی سۆر بهێنرێت، با وازیش لەشارەکانی کەرکوک، موسڵ، خانەقین، جلەولا، شارەبان، زەڕباتییەە، مەندەلی، کووت، شەنگال، شێخان، مەخمورو گەلێک شوێنی دیکەش بهێنین، بۆمان دەردەکەوێت کە دکتۆر نەبەز شاری موسڵو گشت ئەو شارانەی کە لەسەرەوەدا ناوی هێناون بەشاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت.

دکتۆر جەمال نەبەز، لەوتاری (داخوازی سەددام لە کورد بۆ "وتوێژ" لەگەڵی)دا کە لە لاپەڕەکانی (٤٠-٤١)ی پەرتووکی (کۆ بەرهەم ژمارە -٧)دا نووسیوێتی: (رۆژ رۆژی یەکێتییەو، رۆژی خۆکۆکردنەوەی گشتی (التعبئة العامة)و، وتوێژی خەستو خۆڵو ئەنجامدار لەگەڵ کاربەدەستانی بەریتانیاو ئەمریکاو فەڕەنساو، بەئاشکراو بێ پێچوپەنا دەربڕینی ئەوەی کە ئێمە چیدی بە بەڵێنو قسەی خاوی پڤ هەڵدراو دابین نابین، پێویستە بەفەرمی دان بنرێ بەبوونی کۆماری فیدرالی کوردستانداو پەیمانێک ببەسترێ لەگەڵی، کە بەو پێیە هێزەکانی پارێزگاران لە ئێنجەرلیکەوە بێتە نێوچەی بادینانو، چەند فڕگەیەک لەهەرێمی کۆماریدا بکرێنەوەو، هەرێم فراوانتر بکرێ بەجۆرێک کە کەرکوکو موسڵو دیالەی بچێتە سەر، ئەم کارانەش لەدەست ئەم دەوڵەتانە دێن).

کاتێک کە دکتۆر جەمال نەبەز، داوای فراوانکردنی کۆماری فیدرالی کوردستان دەکات بەوەی کە شارەکانی کەرکوک، موسڵو دیالەی بخەنە سەر، گومانی لە

کوردێتی‌و کوردستانێتی ئەو سێ شارە نییە، بۆیە راشکاوانە داوا دەکات بگەڕێنەوە سەر باشووری کوردستان.

دکتۆر جەمال نەبەز، لەوتاری (کورد لەبەردەم دووڕێیانی مان‌و نەماندا، ڕەخنەگران‌و بیژارانی نێو حیزبەکان، پێویستە هەڵوێست بنوێنن)دا کە لەلاپەڕەکانی (٩١-١٠٢)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە -٧)دا بڵاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (١٠١)دا نووسیوێتی: (ئایا ڕاست‌و ڕەوایە، بۆ دیاریکردنی سنووری باشووری کوردستان‌و، بەتایبەت موسڵ‌و کەرکوک‌و ... هتد گشتپرسی بکرێ؟ ئایا هیچ نەتەوەیەک ئامادەیە، لەبارەی سنووری وڵاتەکەی خۆیەوە، بکەوێتە گشتپرسی؟ ئایا رژێمی تورک ئامادەیە، لەئەستەموول گشتپرسی بکا، لەکاتێکدا کە چوار ملیۆن کورد لەئەستەموول دەژین‌و، ئەستەموول گەورەترین شاری کوردە، پاش ئامەد (دیاربەکر)؟ ئایا ئێراقییەکان ئامادەن لەبەرخاتری ملیۆنێک کوردی بەغدا گشتپرسی لەبەغدا بکەن؟).
ئەوەی دکتۆر جەمال نەبەز باسیکردووە، کوردبوون‌و کوردستانی بوونی شارەکانی موسڵ‌و کەرکوک نیشاندەدات، وە بە بۆچوونی دکتۆر نەبەز هەردوو شارەکە دەکەونە نێو سنووری باشووری کوردستان، چونکە ناوبراو گلەیی ئەوە دەکات کە بۆچی دەبێت گشتپرسی لەسەر شارەکانی موسڵ‌و کەرکوک بکرێن، لەکاتێکدا کە دەکەونە نێو باشووری کوردستانەوە!
دکتۆر جەمال نەبەز، لەوتاری (نەتەوەی کورد لەتەنگانەدا ئەگەر ئەمریکا دۆستایەتیی کورد بدۆڕێنێ)دا کە لەلاپەڕەکانی (١١٥-١٢٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا بڵاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (١٢١)دا نووسیوێتی: (بەبیروبۆچوونی من، ڕێی ڕاست بۆ دەرچوون لەم تەنگژەیە ئەوەیە، کە دوو زلهێزەکە هێندە ئازایەتی‌و خۆشەویستیی نیشتمان‌و نەتەوە لەخۆیاندا دروستبکەن، کەدان بەهەڵەی خۆیاندا بنێن‌و، بەڕپرسیارێتیی ئەم ڕۆژە ڕەشە بگرنە ئەستۆ، ڕێبدەن بەجەماوەری کورد، بەزووترین کات، هەڵبژاردنێکی بەڕاستی ئازادو بێترس‌و لەرز، لەهەموو نێوچەکانی باشووری کوردستان (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، دهۆک، سلێمانی، دیالە، کوت‌و تەنانەت لەنێو کوردی بەغداش، چونکە بەغداش کە ملیۆنێک پتر کوردی لێیە، دەبێ شاری برایەتی بێ) ڕێکبخرێ‌و، ئەو دەمە ئەو پەرلەمانەی دروستدەبێ، بڕیاری مافی چارەنووسی کوردو جۆری پێوەندی لەگەڵ ئەمریکاو دەوڵەتانی دیکە‌و خەڵکی

پارچەکانی دیکەی کوردستان دەستنیشان بکاو، دەستبەجێ پاش ئەوە، حکومەتێکی کوردستانیو، لەشکرێکی کوردستانی تەوزیمی (لەنێرو مێ) پێکبهێنێ، ئەو دەمە نەتەوەی کورد، هەموو هەڵەو ناتەواوییەکانی دوو زلپارتەکە دادەپۆشنو، دوو زلپارتەکەش دەیسەلمێنن کە نیشتمانپەروەرنو بەرژەوەندیی نەتەوەو وڵات، لەسەروو بەرژەوەندیی پارتەوە رادەگرن).

لەسەرەوەدا دکتۆر جەمال نەبەز زۆر راشکاوانە بۆچوونی خۆی دەربڕیوە سەبارەت بەتەواوی شارەکانی باشووری کوردستانو، لەنێویاندا هەرسێ شاری کێشە لەسەری (موسڵ، کەرکوکو دیالە) کە بە بەشێک لەباشووری کوردستانیان دادەنێت. بەمەش بۆمان دەردەکەوێت کە پرۆفیسۆری ناوبراو باوەڕی نەگۆڕی بە کوردبوونو کوردستان بوونی ئەو شارانە هەیە، بەتایبەت کاتێک کە داوای ئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی ئازادانە لەهەموو نێوچەکانی باشووری کوردستان دەکات‌و، شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، دهۆک، سلێمانی، دیالەو کوت) بەشارو ناوچەی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان ناودەبات.

دکتۆر جەمال نەبەز، لەوتاری (ئێرانو ئاژاوەی موقتەدا سەدر رژێمی ئێران دەیەوێ دەوری خومەینی لەئێراقدا بەموقتەدا بگێڕێ)دا کە لەلاپەڕەکانی (١٣٩-١٤٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا بڵاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (١٤٢)دا نووسیوێتی: (پاش ئەم خوێندڕێژییە، موقتەدا سەدر چوو بۆ ئێرانو، پێوەندی بەکاربەدەستانی ئێرانەوە کرد. بەپێی هێندەک سەرچاوەی هەوڵ، کاربەدەستانی رژێمی ئێران دەستەبەر بوون بەبڕینەوەی پارەیەکی باش بۆ خۆی‌و، بۆ هێزێکی چەکدار کە دروستیبکا لەشیوەی (پاسدارانی ئێران)داو، ڕێ لەکورد بگرێو نەیەڵێ کەرکوک، موسڵو دیالە بگەڕێنەوە بۆ باوەشی هەرێمی کوردستان. موقتەدا کە گەڕایەوە ئێراق، یەکەمین کاری ئەوەبوو، چەند چەکدارێکی نارده کەرکوک بۆ پشتگیریی تۆرانییەکانی سەر بە (بەرەی تورکمان)و، نەڕاندن دژی کوردو سەرکردەکانی‌و، هاوارکردن کە (کوردستان دوژمنی خودێیە)، داروودەستەکەی هاواریانکرد: (لا اله الا الله، کوردستان عدو الله).

ئەوەی دکتۆر جەمال نەبەز لەسەرەوەدا ئاماژەی پێداوە، دەربڕینی بۆچوونەکانی ئەو دەردەخات کە کوردێتیو کوردستانێتی هەرسێ شارەکانی (موسڵ، کەرکوکو دیالە)ن، چونکە مێژوونووسی ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە رژێمی ئێران هێزێکی

چەکداری لەمیلیشیاکانی موقتەدا سەدر لەشێوەی (پاسدارانی ئێران) دروستکردووە، لەپێناوی ڕێگرتن لەکورد بۆ ئەوەی هەر سێ شاری (موسڵ، کەرکوک و دیالە)ی سەر بە باشووری کوردستان نەگەڕێنەوە بۆ سەر هەرێمی کوردستان.

دکتۆر جەمال نەبەز، لەوتاری (کە ئەمریکاو هاوپەیمانان خۆیان لە ئێراق کێشایەوە)دا کە لەلاپەڕەکانی (١٥٨-١٧٠)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا بڵاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (١٥٩)دا نووسیوێتی: (ئەوەی کە بەدەست ئەم دوو زلهێزەوە نەبووە، تەنێ دەسەڵات بوو بەسەر ستانەکانی کەرکوک، موسڵ، دیالەو کووتدا، کە دەکەونە سنووری جۆگرافیایی کوردستانەوەو، ڕژێمی سەددام، خەریکی بەعارەبکردنیان بوو و، جاروبارێکیش هەڕەشەی لە (هەرێمی نەفرین) دەکرد، بەڵام نەیدەوێرا پالاماریبدا).

بە بۆچوونی دکتۆر جەمال نەبەز، شارەکانی (کەرکوک، موسڵ، دیالەو کووت) شاری کوردستانین، چونکە پرۆفیسۆری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ئەو شارانە دەکەونە نێو سنووری جوگرافیای کوردستانەوە، بەڵام ڕژێمی سەددامی سۆشیالیستی عارەبپەرست بەرە بەرە لەماوەی دەسەڵاتی خۆیدا لەنێوان ساڵانی (١٩٦٨-٢٠٠٣)دا خەریکی بەعارەبکردنیان بووە، ئەوە سەرەڕای ئەوەی هەر لەکۆنەوە هەوڵی بەعارەبکردن و گۆڕینی دیمۆگرافیای شاری موسڵ دراوە.

دکتۆر جەمال نەبەز، لەوتاری (هەڵبژاردنەکانی ئەمریکاو ئەو هەڵبژاردنانەی دووزلحیزبە کوردییەکە بەتەمان بیکەن)دا کە لەلاپەڕەکانی (١٧٩-١٨٤)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا بڵاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (١٨٤)دا نووسیوێتی: (ئەمە لەکاتێکدا کە، حکومەتی نێوەندی ئێراق، گوشاری وان بە پوولێک ناکڕێو، هەتا ئەمڕۆ، کە ئەمڕۆیە، یەک بەندی یاسایی بەڕێوەبەرایەتیی کاتی، جێبەجێ نەکردووەو، بەئێراقیش ناڵێ "ئێراقی فیدرالی"، وەک دوو زلهێزبەکە شوێنەواری عەرەباویکردنی کوردستان، هەر لەجێی خۆیەتێو، زمانی کوردیش، کە گوایە زمانی فەرمیی ئێراقە، لەپاڵ زمانی عارەبیدا، تەنانەت لە کوردستان-ەکەشدا، وەک کەرکوک، موسڵو خانەقین، ڕێزی ناگیرێو بەکار ناهێنرێ).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر جەمال نەبەز بۆمان دەردەکەوێت کە ناوبراو، شارەکانی کەرکوک، موسڵو خانەقین بەشاری کوردیو سەر بە باشووری کوردی دەزانێت، چونکە دکتۆر نەبەز گەلێی ئەوە دەکات کە لە کوردستانداو، لەشارەکانی

موسڵ، کەرکوکو خانەقین زمانی کوردی وەکو زمانێکی فەرمی مامەڵەی لەگەڵ ناکرێتو بەکار ناهێنرێت، کەواتە ئەو هەرسێ شارەکە بە بەشێک لەباشووری کوردستان دەزانێت.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (١٠)ی ژمارە (٣١٥)ی رۆژنامەی (میدیا)دا، وتارێکی لەژێر ناوی (ئایا راستە، کە "دۆزمنی دۆزمنت دۆستتە"؟)دا، بڵاوکردۆتەوە کە تێیدا نووسیوێتی: (کاتی خۆیشیو هەر لەڕۆژی (١٠)ی نیسانی (٢٠٠٣)دا هۆشیارنامەم گەیاندە بەڕێز مەسعود بارزانی، کە تابێ بەقسەی ئەمریکییەکان کەرکوکو موسڵ بەجێ بهێڵێو ئەوەشم چەند جار گوتو گوتەوە کە "ئەمریکا برای باوکی کەس نییە" و وریابن). دواتر دەڵێت: (خەڵکینە وەرن تەماشاکەن، لە هیچەو، هەر لەبەرئەوەی کوردن، لەوڵاتی خۆیاندا (کەرکوک، موسڵ، دیالەو کووت) دەکوژرێن).

ئەوەی دکتۆر جەمال نەبەز ئاماژەی پێکردووە، دووبارە کوردێتیو کوردستانێتی شارەکانی موسڵ، کەرکوکو ئەوانەی تریش دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو شارەکانی کەرکوک، موسڵ، دیالەو کوت بەوڵاتی کوردان ناودەبات. مادامیش ئەو شارانە بکەونە وڵاتی کوردان، کەواتە بێ هیچ گومانێک شاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستانن.

دکتۆرو پسپۆری جوگرافیا، عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢٥٠)ی پەرتووکی (جوگرافیای کوردستان)دا نووسیوێتی: (سنووری کوردستان لەباکوورەوە لەگەڵ تورکیاو لەڕۆژهەڵاتەوە لەگەڵ ئێرانو لەباشوورەوە لەگەڵ عێراقو لەڕۆژئاواشەوە لەگەڵ سووریادا هاوسنوورە).

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور بۆ باشووری کوردستانی کردووە، شارو پارێزگای موسڵ بەتەواوی دەکەوێتە نێو سنووری باشووری کوردستان، چونکە بەپێی دەستنیشانکردنی سنووری رۆژئاوای باشووری کوردستان کە دەوڵەتی سوریایە، ئەوە بەدڵنیاییەوە شاری موسڵ بەتەواوی دەگرێتەوەو دەکەوێتە نێو سنووری کوردستان.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢٦٣)ی پەرتووکی (جوگرافیای کوردستان)دا نووسیوێتی: (سنووری نێوان کوردستانو عێراق بەهێڵی پانی (٣٣)ی باکوور دەست پێدەکات، لەدواییدا بەرە بەرە بەرەو رۆژئاوا دەبێتەوە، هەتا دەگاتە هێڵی درێژی (٤٦)ی رۆژهەڵات، بەچەند کێلۆمەترێک لەباشووری گوندی سیمامەوە، لەدواییدا

لەگەڵ ئەو هێڵەدا دێتە خوارەوە، ئینجا پاش چەند کیلۆمەترێ بەرەو رۆژئاوا پێچ دەکاتەوەو لەپاشان بەباشووری شارۆچکەی جەساندا تێدەپەڕێ، لەدواییدا ئەو هێڵە بەرەو باکوور دەبێتەوە، لەپاشان بەڕۆژئاوای گوندی ئەشان میرز ئاباددا تێپەڕ دەبێ. پاشان بەهێڵێکی راست بەرەو رۆژئاوای گوندەکانی سوڵتانو حاجی محەمەدو عەبدول عەترۆزدا دەڕواو هەتا دەگاتە رۆژئاوای شارۆچکەی بەلەدروز. لەپاشان بەڕۆژئاوای گوندەکانی سەلمانول سەعدونو بەنی عەباسو چیچاندا، بەرەو رۆژئاوای میقدادیە (شارەبان)دا تێپەڕ دەبێ. لەپاشان درێژ دەبێتەوە هەتا دەگاتە رووباری سیروان، لەدواییدا لەگەڵ ئەو ئاوەدا تا چەند کیلۆمەترێ بەرەو باکوور دەکشێ، هەتا رێژگەی ئاوی چینچال لە رووباری سیروان، لەدواییدا بەرەو رۆژئاوا پێچ دەکاتەوەو پاشان باکووری رۆژئاوا دەبڕێ، هەتا دەگاتە چیای حەمرێن. پاشان بە برِبڕەی پشتی ئەو چیایەدا تێدەپەڕێ، هەتا دەگاتە ئاوی داقوق، لەپاشان لەگەڵ ئەو ئاوەدا بەرەو باکووری رۆژئاوا دەڕوا، هەتا دەگاتە چیای مەکحولو پاشان مکێحیل، دوای ئەوە بە بەرزترین شوێنەکانیدا تێدەپەڕێو بەرەو فەتحە درێژ دەبێتەوە، هەتا دەگاتە زێی دیجلە، لەدواییدا لەگەڵ ئەو زێیەدا بەرەو باکوور بەچەند کیلۆمەترێ درێژ دەبێتەوە، هەتا نزیک شاری موسڵ، لەدواییدا بەباشووری ئەو شارەدا تێپەڕ دەبێ، بەرەو رۆژئاوا پێچ دەکاتەوە، هەتا دەگاتە باشووری گوندی ئەلبویر، پاشان دەگاتە باشووری شارۆچکەی تەلەعفەر، لەدواییدا بەباشووری گوندەکانی تەرمیو ئەبراتو کابێرادا تێپەڕ دەبێ).

ئەوەی دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور لەدەستنیشانکردنی سنووری باشووری کوردستاندا ئاماژەی پێدەکات، بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو سنووری باشووری کوردستان لە رۆژئاواوە لەچیای حەمرینەوە بەرەو چیای مەکحولو مکێحیلو دواتریش بەرەو فەتحە درێژ دەکاتەوە تا دەگاتە رووباری دیجلەو لەگەڵ ئەو رووبارەدا بەرەو باکوور دەکشێ، پاشانیش لەنزیک شاری موسڵو باشووری ئەو شارەو باشووری تەلەعفەرو شەنگال-دا بەرەو رۆژئاوا دەیبات، کەواتە بەپێی ئەو دەستنیشانکردنەش شاری موسڵ بەتەواوی دەکەوێتە نێو سنووری باشووری کوردستان.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕەکانی (٢٧٢-٢٧٣)ی پەرتووکی ناوبراودا نووسیوێتی: (لە سەردەمی سەفەوییەکانو عوسمانییەکاندا، ئیالەتەکانی کوردستان

لەدەوروبەری ساڵی (١٥١٥)ی زایینیدا ئەمانە بوون: ئیالەتی دیاربەکر، ئیالەتی وان، ئیالەتی روها، ئیالەتی موسڵ، ئیالەتی کوردستانو ئیالەتی لوڕستان).

ئەوەی دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور باسی دەکات، نیشاندانی بەڵگەیەکی تری بۆ کوردستانی بوونی شاری موسڵو تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ، چونکە ئەو نووسەرە ناوی ویلایەتی موسڵ وەکو ویلایەتێکی کوردستانی ناوەبات، مادام ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی سەر بە ویلایەتی موسڵ، شاری کوردستانین بەشاری موسڵ-ی پایتەختی ویلایەتەکەشەوە.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕەکانی (٢٧٩، ٣٦٠، ٤٠١، ٤١٢)ی پەرتووکی سەرەوەدا، یەک لەدوای یەک نەخشەی دابەشبوونی بەڕێوەبەرایەتی، نەخشەی چالگە نەوتییەکان، نەخشەی ڕێگەوبانی ئۆتۆمۆبیلو نەخشەی ئاسنەڕێی کوردستانی بڵاوکردۆتەوە، کە لە هەموو نەخشەکاندا شاری موسڵ بەتەواوی کەوتۆتە ناو سنووری باشووری کوردستان). نەخشەکان لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

بەگوێرەی نەخشەکانی ئاماژەپێکراو، دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دادەنێت، کە لەهەموو نەخشەکاندا ئەو شارەی خستۆتە نێو سنووری باشووری کوردستان.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢١)ی پەرتووکی (پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لەباشووری کوردستاندا بەپێی سەرژمێری دانیشتوانی عێراق ١٩٧٧)دا دەڵێت: (دابڕینی قەزا، ناحیە، دیستان لەم یەکە بەڕێوەبەرایەتییەو لکاندنی بەو یەکە بەڕێوەبەرایەتییەوە، کارێکی ئاساییە، وەلێ لە ئێراق، بە مەبەستی داگیرکردنو بەعارەبکردنە. دەنا ئاکرێ چی لە موسڵو چی لە دهۆک سەرپەرشتی بکرێ بۆ ئێمە یەکە. لەبەر ئەوەی موسڵیش وەکو ئاکرێ خاکی کوردستانە).

ئەوەی کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور ئاماژەی پێداوە، کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، کاتێک کە زۆر ڕاشکاوانە باسی ئەوە دەکات کە موسڵو ئاکرێ دوو شاری سەر بە کوردستانن.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢٤)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (ئێمە دوو هەڵەی مێژوویی کوشندەمان بەرامبەر بە ئەستانی موسڵ-ی باشووری کوردستان کردووە. هەڵەی یەکەم: لەشێستەکانی (سەدەی بیستەم)دا، تۆ زەیندێ؟! (جوداکردنەوەی قەزایەکانی کوردی لەپارێزگای موسڵ) کراوە. لەخاکی

کوردستانیان جودا بکەنەوە؟! دەنا شوێنێکی دیکە شک نابەم؟. گەلۆ دەبووایە داوای جوداکردنەوەی قەزایەکانی عارەبی وەکو ئەلبەعاج، ئەلحەزەرو شەرگات بکرێ. هەڵەی دووەم: دەزگای زانستی بەرزی کوردستان وەکو زانکۆو، هەندێک شارەزایی پایەبەرز لەنووسینەکانیاندا، ئەگەر چی پشتگیری لەوەی یەکەم ناکەن، وەلێ بەناڕەوا تەواوی قەزای موسڵ-یان پێ کوردستان نیە. قەزای موسڵ، جگە لەناحیەکانی حەمام ئەلعەلیلو ئەلمحلەبیە، کوردستانەو بەڵگەی میژوویش بۆ ئەوە زۆرە).

ئەو بۆچوونەی دکتۆر عەبدوڵلا غەفور، بەڵگەیەکە بۆ کوردستانی بوونی شاری موسڵ، کاتێک کە جوگرافیناسی ناودار دکتۆر عەبدوڵلا غەفور ئاماژە بەشاری موسڵ دەکات وەکو شارێکی کوردستانی. هەرچەندە لەگەڵ بۆچوونەکانی تری دکتۆر عەبدوڵلادا نیم، چونکە شارو شارۆچکەکانی وەکو بەعاج، حەزەر، شەرگات، حەمام عەلیلو موحەلەبیەش هەر لەسەر خاکی کوردستان دروستکراون بۆ عارەبی هاوردەو داگیرکەر.

دکتۆر عەبدوڵلا غەفور، لە لاپەڕە (٣٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەداو، لەباسی ژمارەو ڕێژەی نەتەوەکان لەسەرجەمی دانیشتوانی قەزایەکاندا، لەباسی قەزای موسڵ-دا نووسیوێتی: (موسڵ: ڕێژەی کورد، ئەوەندە لەو قەزایەی کوردستان کەمکراوە بۆ بەراوردکردن لەگەڵ هی عارەب نابێ. سەرەڕای ئەوەش، لە کورتیش دەدات، بۆ نموونە، ئەگەر ڕێژەکە لەساڵی (١٩٦٥)، لەسەرجەمی دانیشتوانداء (١٣%) بوو بێ، ئەوە لەساڵی (١٩٧٧)داء لەدەوروبەری (١٠%) بوو. واتە (٣%)ی کەم کردووە).

ئەو ئاماژەپێکردنەی دکتۆر عەبدوڵلا غەفور بەمشێوەیە بەشاری موسڵ، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی ئەو شارە دەخاتە بەردەست، چونکە نووسەری ناوبراو ناوی قەزای موسڵ وەکو قەزایەکی کوردستانی دەبات.

دکتۆر عەبدوڵلا غەفور، لە لاپەڕە (161)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (کاتی خۆی زۆر کەسم ڕاسپارد بۆ پەیداکردنی پەرتووکی (الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، هيئة التعداد العام والدراسات السكانية. نتائج ترقيم المباني وحصر السكان لسنة ١٩٧٧ سري)و زۆریش گفتیاندا. وەلێ ئەنجامی نەبوو. لەکۆتاییدا لەسەردانی کوردستانم لە سپتێمبەری ساڵی

(٢٠٠٣)، لەدوکانی کۆنە پەرتووک فرۆشێک لەشاری موسڵـی کوردستانی، بەدینارێکی چاپی سویسریم کڕی).

دکتۆر عەبدوللا غەفور، راشکاوانە بۆچوونی خۆی سەبارەت بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەردەبڕێت، کاتێک ناوبراو باسی ئەو پەرتووکە دەکات کە بەچ شێوەیەک لەشاری موسڵدا دەستی کەوتووەو، بەمشێوەیە باسی کوردستانێتی شاری موسڵ دەکات: (شاری موسڵـی کوردستان).

دکتۆر عەبدوللا غەفور، لە لاپەڕە (٤٣)ی پەرتووکی (سنووری کوردستان)دا نووسیوێتی: (ئێراق دەوڵەتی تازە دروستبوو لەسالی (١٩٢١ز)دا لەلکاندنی ویلایەتەکانی موسڵ (باشووری کوردستان)و بەغداو بەسرا پێکهات). هەروەها لە لاپەڕە (٤٣)ی هەمان سەرچاوە نەخشەیەکی کوردستانی باشووری بڵاوکردۆتەوە کە شاری موسڵو تەواوی قەزاو شارەدێکانی سەر بەو شارە کەوتوونەتە نێو سنووری کوردستان).

بۆچوونی دکتۆر عەبدوللاو ئەو نەخشەیەی کە بڵاویکردۆتەوە، بەڵگەیەکی تڕە بۆ کورستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ، چونکە نووسەر لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات کە دوو ناوی جوگرافین بۆ وڵاتی کوردو خاکی کوردستان، لەلایەکی تریشەوە ئەو شاری موسڵـی لەنەخشەکەدا خستۆتە ناو سنووری باشووری کوردستان. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

دکتۆر عەبدوللا غەفور، دیسان لە لاپەڕە (٤٥-٥٩)ی سەرچاوەی ناوبراو لەڕوانگەی ئەولیا چەلەبی، محەمەد ئەمین زەکی، گۆڤاری سەنتەری کورد ژمارە (٦) سالی (١٩٤٩)و ئەدمۆنز، سنووری کوردستانی باشوور بە پارێزگاکانی موسڵو هەولێرو کەرکوکو سلێمانی دیاری دەکات. نووسەر لە لاپەڕەکانی (٧٥-٧٦)ی (سنووری کوردستان)دا، بۆچوونی خۆی لەسەر شاری موسڵ دەردەبڕێت دەڵێت: (موسڵ وەکو شارو پارێزگاش هی کوردە).

بە بۆچوونی دکتۆر عەبدوللا غەفور، شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا هی کوردەو بەشێکە لەخاکی کوردستان، بۆچوونی کەسێکی جوگرافیناسو ئەکادیمی وەکو ئەو، دەبێتە بەڵگەیەک بۆ کوردستانی بوونی پارێزگای موسڵ.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢٥)ی پەرتووکی (جوگرافیای دانیشتوانی کوردستان) دا دەڵێت: (ئێزیدی یەکێکی تر لەئایینە ناوچەییەکانی کوردستان، پەیڕەوانی ئەم ئایینە بەشێوەیەکی سەرەکی لەسەرناوچەی نەینەوا دادەنیشن (شەنگاڵو شێخانو موسڵ) هەروەها بەبەربڵاوی لەشوێنی تریش هەن وەک دیاربەکر، ئەرزەڕۆم، وانو عەفرین).

ئەوەی کە جوگرافیناس دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە جوگرافیناسی ناوبراو لەباسی هەبوونی هەڵگرانی ئایینی ئێزیدی لە کوردستاندا، ناوی شارەکانی موسڵ، شێخانو شەنگاڵ دەبات، کەواتە نووسەر ئەو سێ شارە بەشاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢٨)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا دەڵێت: (سەرەتای پەیدابوونی شار لەکوردستاندا بۆ کۆتایی چەرخی چوارەمو سەرەتای چەرخی سێیەمی پ.ز دەگەڕێتەوە. چەند شارێک نەبێت کە میژوەکەیان بۆ پێش ئەم ماوەیە دەگەڕێتەوە وەک شارەکانی هەولێرو موسڵ (نەینەوا)و کەرکوک (ئەرەبخا)و هی تریش).

ئەوەی کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور باسیکردووە، بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەخاتە بەردەست، چونکە دکتۆری ناوبراو کە باسی سەرەتای پەیدابوونی شار لە کوردستاندا دەکات، ناوی شارەکانی هەولێر، موسڵ (نەینەوا)و کەرکوک (ئەرەبخا)، وەکو شاری کوردیو کوردستانی دەهێنێت.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، سەرناوچەکانی کوردستانی بۆ سێبەش دابەشکردووەو لەبەشی دووەمدا نووسیوێتی: (ئەو سەرناوچانە دەگرێتەوە کە رێژەی تێدا لەنیوەی دانیشتوان کەمترە. کورد (١٥-٤٥%)ی گشت دانیشتوان پێکدەهێنن، ئەمەش ئەم سەرناوچانەی خوارەوە دەگرێتەوە: ئورفە، ئادییەمان، کەرکوک، ئەلازیغ، ئازەربایجانی خۆرئاوا، ئەرزنجان، مەلاتیە، نەینەوا. لێرەدا دەبێ هەمیشە ئەوەمان لەیاد بێت کە ئەم سەرناوچانە لەئەنجامی پەیڕەوکردنی زرنگکاری (سیاسەت)ی عارەبیزاسیۆنو تورکیزاسیۆن بەشێوەیەکی رێکوپێکو نەخشە بۆ داڕێژراو تووشی ئەم شێواویو نەگونجاویە هاتوون لەپارسەنگی پێکهاتی دانیشتوانیاندا).

ئەوەی کە دکتۆر عەبدوڵڵا ئاماژەی پێکردووە، دەبێتە بەڵگەیەک بۆ کوردستانی بوونی شاری موسڵ، چونکە جوگرافیناسی ناوبراو لەباسکردنی سەرناوچەکانی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ وەکو سەرناوچەیەکی سەر بە کوردستان دەهێنێت.
دکتۆر عەبدوڵڵا، لە لاپەڕە (٣١)ی هەمان سەرچاوەدا دەڵێت: (گەورەترین شارەکانی کوردستان لەنیوەی دووەمی هەشتاکاندا بریتی بوون لە موسڵ (٦٦٤ هەزار کەس)، کرماشان (٥٦١ هەزار کەس)، عەنتاب (٤٧٩ هەزار کەس)، هەولێر (٤٤٥ هەزار کەس)، کەرکوک (٣٩٩ هەزار کەس)، ئامەد (٣٠٦ هەزار کەس) و ئورفە (٣٠١ هەزار کەس).
ئەمەش بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، کاتێک کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور ناوی شاری موسڵ وەکو یەکێک لە گەورەترین شارەکانی کوردستان ناودەهێنێت.
دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (١١)ی پەرتووکی (ئەتنۆ – دیمۆگرافیای باشووری کوردستان)دا، نووسیوێتی: (جگە لەکەمی خزمەتگوزاری تەندروستی، بۆ نموونە ساڵی (١٩٨٥) لەباشووری کوردستان (٦٥) نەخۆشخانە (هەولێر – ١٤، دهۆک – ٨، سلێمانی – ١١، کەرکوک – ٢٩، موسڵ – ٢٣)و ٤٤٨ دکتۆر (دکتۆری گشتی – ٣٢٥، دکتۆری شارەزا – ١٢٣) هەبوو. لە هەولێر – ٨٠ دکتۆر (گشتی – ٥٩، شارەزا ٢١)، دهۆک – ٤٥ (گشتی – ٣٧، شارەزا – ٨)، سلێمانی – ٩٥ (گشتی – ٦٥، شارەزا ٣٠)، کەرکوک – ٩١ (گشتی – ٦٠، شارەزا ٣١)، موسڵ – ١٣٧، (گشتی – ١٠٤، شارەزا – ٣٣).
دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور بەڵگەیەکی کوردستانی بوونی شاری (موسڵ)مان دەخاتە دەست، کاتێک کە لەباسی خزمەتگوزاری تۆندروستی لەباشووری کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردی سەر بە باشووری کوردستان دەهێنێت.
دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (بەرناوچەی سەنتەر (موسڵ) لەگشت بەشە فەرمانڕەواییەکانی تری ئاپۆرەترە، لێرە لە (١) کچگ – (٤٧٠) کەس دەژی، هۆیەکەشی بەپلەی یەکەم بۆ هەڵکەوتی گەورەترین شاری باشووری کوردستان دەگەڕێتەوە (موسڵ – ٤٣٠ هەزار کەس).

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، کاتێک لەباسی ڕێژەی دابەشبوونی دانیشتواندا بەسەر شارەکانی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ وەکو گەورەترین شاری باشووری کوردستان دەبات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی ئەو شارە دەداتە دەست.

دکتۆرو جوگرافیناس عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕەکانی (٥٦-٥٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (سەرناوچەکانی باشووری کوردستان، بەپێی پلەی شارستانێتی (ئۆربەنیز یرۆڤەنەست) سالّی (١٩٨٧) یەک لەدوای یەک، بەمشێوەیە بوون: ١- هەولێر ٢- کەرکوک ٣- دهۆک ٤- سلێمانی ٥- نەینەوا: نزمترین پلەی شارستانی لەباشووری کوردستاندا، لەسالّی (١٩٨٧)دا لەسەرناوچەی نەینەوا (٦.٦٧%) بوو (١٩٦٥ – ٤٨،٣%، ١٩٧٧ – ٢،٥٤%). هۆیەکەشی بەپلەی یەکەم، بۆ مانەوەی خەڵک لەشوێنەکانی خۆیانو کەمی کۆچکردن لەگوندەکانەوە بۆ شارەکان دەگەڕێتەوە).

ئەو ئاماژەپێکردنەی دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، مانای کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەبەخشێ، چونکە دکتۆری ناوبراو، لەباسکردنی پلەی شارستانێتی سەرناوچەکانی باشووری کوردستاندا، ئاماژە بەشاری موسڵ دەکات وەکو شارێکی کوردستانی.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕەکانی (٥٧-٥٨)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، لەباسی تایبەتمەندێکانی شارستانییەت نووسیوێتی: (پایتەختی باشووری کوردستان لەگەورەترین شاری کوردستاندا نییە، بەپێچەوانەی زۆربەی وڵاتەکانی جیهانی سێیەم. ژمارەی دانیشتوانی پایتەخت (هەولێر) لەسالّی ١٩٨٧دا نزیکەی (٤٤٦) هەزار کەس بوو، ژمارەی گەورەترین شاریش (موسڵ) (٦٦٤) هەزار کەس بوو).

کاتێک کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور دەڵێت: (پایتەختی باشووری کوردستان لەگەورەترین شاری کوردستاندا نییە)، بۆچوونی ناوبراومان بۆ دەردەکەوێت کە شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت. ئەمەش بەڵگەیەکی تری کوردێتیو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەخاتەڕوو.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٦٨)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، لەباسی شاری ئەرکی هەمەچەشنەی کوردستاندا دەڵێت: (شارەکانی ئەم دەستەیە، لەشوێنە سەرەکییەکانی خڕبوونەوەی پیشەسازی کۆنو نوێ، بازرگانی، بەیەکگەیشتنی

ڕێگاوبان، خوێندنی بەرز-زانکۆ، پەیوەندی لەگەڵ دەرەوەو بوونی گەلێ داموودەزگای گرنگو سەرەکی حکومەت.... تاد دیاری دەکرێ. موسڵ تاکە شارە کە ئەم هەموو سیفاتانەی تێدا خڕ بووبێتەوە، لەبەر ئەوە ژمارەی دانیشتوانیشی لەژمارەی دانیشتوانی گشت شارەکانی باشووری کوردستان زیاترە).

کاتێک کە جوگرافیناس دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور باسی شاری ئەرکی هەمەچەشنەی کوردستان دەکات، شاری موسڵ بەتاکە شاری کوردستان ناودەبات کە هەموو سیفاتەکانی شاری هەمەچەشنەی تێدابێت، کوردێتیو کوردستانێتی شارەکەمان پێ رادەگەیەنێت.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (١٢)ی پەرتووکی (جوگرافیای ئابووری نەفت لە کوردستاندا)، نەخشەیەکی کوردستانی بڵاوکردۆتەوە کە موسڵ وەکو شارو پارێزگا کەوتۆتە ناو سنووری کوردستان.

ئەو نەخشەیەی کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور بڵاویکردۆتەوە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ نیشاندەدات، چونکە تەواوی شاری موسڵ کەوتۆتە ناو سنووری کوردستانەوە. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٣٢)ی سەرچاوەی سەرەوەدا، نووسیوێتی: (بانکەکان - ئەڵمانیو خانەگی تورکی- هێشتا لەناوەخۆیاندا، لەسەر چیاوگ (ئیمتیاز)ی نەفت لە کوردستاندا، لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا، لەناوە خۆیاندا، بەتەواوی ساغ نەببوونەوە، کە لەولاوە، ئەمریکاییەکانیان بە نوێنەراتی جەستەر، چیاوگی نەفتیان وەرگرت. بەندی هەرە لەبەرچاوی، گەڕان بەدوای نەفت لەملاو لەولای ئاسنەڕێی نێوان دوو شاری گرنگی کوردستان موسڵو کەرکوک بوو، کەواتە ویلایەتی موسڵ - باشووری کوردستان - کەوتە ناو چوارچێوەی بەرهەمهێنانی ئەمریکییەکان. ئەوە نەوەک هەر بەدڵی ئەڵمانەکانو ئینگلیزەکان نەبوو، بەڵکو جێگەی سەخڵەتیانیش بوو).

کاتێک کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور هەردوو شاری موسڵو کەرکوک بەدوو شاری گرنگی کوردستان ناودەبات، کوردبوونو کوردستانی بوونی هەردووکیان دووبارە دەکاتەوە. ئەمەش بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی شارەکانی موسڵو کەرکوک دەخاتەڕوو.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (٢٠٦)ی سەرچاوەی سەرەوەدا، نووسیویەتی: (نەفت، دوای یەکەمین جەنگی جیهانی، ئەگەر فاکتۆری نمرە یەک نەبووبێ، لەتێکدانی یەکێتی خاکی کوردستان، ئەوە بێگومان، یەک لە هەرە بەرچاوەکانی، بووە. نموونەشمان، کێشەی ویلایەتی موسڵە. تورکیا باش ئاگاداری خەزینەی نەفتی ئەو ناوچەی کوردستان بوو. هەر لەبەر هەندێکەش، بەئاسانی دەستی لێ بەرنەدەدا).

ئەوەی کە دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور باسی دەکات، کوردبوونو کوردستانی بوونی تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) دەداتە دەست، چونکە نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە ناوچەیەکی سەر بە کوردستان (باشووری کوردستان) ناودەبات. هەروەکو پێشتریش ئاماژە بەوەکرا کە ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر یەکنو دوو ناوی جوگرافین بۆ نیشتمانی کوردو خاکی کوردستان بەکاردەهێنرێن. لەلایەک مادام ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر یەکبن، لەلایەکی تریشەوە کاتێک کە ویلایەتی موسڵ هەروەکو دکتۆری ناوبراو ئاماژەپێکردووە ویلایەتێکی سەر بە کوردستان بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ، بەشاری موسڵ-یش شاری سەر بە باشووری کوردستانن.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، محەمەد مەردۆخی کوردستانی، لە لاپەڕەکانی (١٥-١٦)، هەروەها (٢٩)ی پەرتووکی (مێژووی کورد و کوردستان)دا، لەباسکردنی شارەکانی کوردستاندا، شاری موسڵ وەکو ناوچەیەکی کوردنشین ناودەباتو لەباسکردنی شاری جەزیرەدا شارەکانی دیار مضر – رقە، دیاربەکر – ئامەد، دیار ربیعة – موسڵ بەشارەکانی سەر بە جەزیرە ناودەبات.

کاتێک کە مێژوونووسی ناوداری کورد محەمەد مەردۆخی کوردستانی، شاری موسڵو شارەکانی تریش بەشاری سەر بە جەزیرە (بۆتان) ناودەبات، کوردبوونی کوردستانی بوونی شاری موسڵو شارەکانی تریشمان پێ رادەگەیەنێت، چونکە هەموو لایەک دەزانێت کە وڵاتی بۆتان (جەزیرە) هەر لەکۆنەوە وڵاتو نیشتمانی کورد بووە، بەڵام لەدوای هێرشو داگیرکردنەکانی میلیشیا عارەبە ئیسلامییەکان هەوڵی بەعارەبکردنی هەرێمەکە دراوە، تەنانەت بەر لەهەموو شتێک ناوی (بۆتان)ی کوردییان بۆ جەزیرەی عارەبی گۆڕی، ئەوە لەکاتێکدا (لافضل للعربي على العجمي

الا بالتقوی) یان بەرزکردبووەوە. بۆیە دەکرێ ئەمەش وەکو بەڵگەیەکی گرنگی کوردستانی بوونی شاری موسڵ بخرێتەڕوو.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، محەمەد مەردۆخی کوردستانی، لە لاپەڕە (٩٥)ی پەرتووکی (مێژووی کورد و کوردستان)دا، بەمشێوەیە باسی سنووری کوردستان دەکات: (لای سەرەوە ئەرمەنستان. لای ڕۆژهەڵات ئازەربایجانو زنجیرە شاخی زاگرۆس (تێبینی، ئەمە ڕاست نییە! چونکە هەرگیز ئازەربایجان لای خۆرهەڵات نییە. جگە لەوەش ئەو وا دیارە کرماشان، وە لوڕستانی بە بەرچاو نەگرتووە - وەرگێڕ). لای خوارەوە ئێراقی عارەب (بابلستان)، لای ڕۆژئاوا ڕووباری فوراتو وڵاتی ئاسیای بچووک). هەروەها مێژوونووس کاردۆخی لە هەمان لاپەڕەدا دەڵێت: (هەندێک لە مێژووناسەکان سنووری کوردستانیان بەمشێوەیە دیاریکردووە:- لای سەرەوە چیاکانی ئاگری داغ – ئارارات -. لای ڕۆژئاوا ڕووباری فورات تا سنووری شاری بەغدا لای خوارەوە سنووری سەرەوەی بەغدا. ئێراقی عارەبی. لای ڕۆژهەڵات سنووری خورستانو پارسو زنجانو ورمێو خۆیو ماکۆ).

بەپێی ئەو پێناسەیەی کە مێژوونووسی ناوداری کورد محەمەد مەردۆخی کوردستانی بۆ سنووری کوردستانی کردووە، تەواوی شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری کوردستان، بەتایبەت کە سنووری کوردستانی لەلای ڕۆژئاواوە گەیاندۆتە ڕووباری فورات کە ئەوە سنووری ڕاستەقینەی باشووری کوردستانە لەخۆرئاواوە. بەمەش شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا دەبێتە شارێکی گرنگی کوردستان.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، محەمەد مەردۆخی کوردستانی، لە لاپەڕەکانی (١٠٠-١٠٤)ی پەرتووکی (مێژووی کورد و کوردستان)دا، لەباسی ویلایەتو شارەکانی کوردستاندا، باسی ئەوەی کردووە کە کوردستان لەشەش ویلایەت پێکهاتووە کە ئەمانەن: (١- دیاربەکر ٢- موسڵ ٣- سنە یا ئەردەلان ٤- ساوجبلاغ یان مەهاباد ٥- کرماشان ٦- لوڕستان. هەروەها شاری موسڵ بە مەڵبەندی ویلایەتی موسڵ ناودەبات‌و، شارەکانی هەولێر، سولەیمانی، کەرکوک، سنجار، ئاکرێ، ئامێدی، ڕەواندوز، کفری، خورمال بەشارەکانی سەر بەو ویلایەتە ناودەبات).

بە بۆچوونی محەمەد مەردۆخی کوردستانی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، چونکە نووسەری ناوبراو تەواوی ویلایەتی موسڵ بەهەموو شارەکانیەوە، بەویلایەتێکی کوردیو کوردستانی ناوەبات. کاتێکیش کە ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی سەر بەو ویلایەتە بەشاری موسڵ-یشەوە شاری کوردیو سەر بە کوردستانن.

میژوونووسی بەناوبانگی کورد، محەمەد مەردۆخی کوردستانی، لە لاپەڕەکانی (٢٧٠-٢٧٩)ی پەرتووکی (میژووی کورد و کوردستان)دا، لەباسی زاناو ئەدیبەکانیَ کوردستاندا ناوی ئەو کۆمەڵە زاناو ئەدیبەی شاری موسڵ-ی بردووە: (نەخشو نیگارکێش - ئەبوبەکر محەمەد نەقاش موسڵی، ئەدیب - ئەبو حەسەن کوڕی سڕی کەندی موسڵی، ئەدیب - ئیبن جەنی نەحوی موسڵی، قازی ئەبو حەسەن خەلعی موسڵی، هۆنەر - مهذب‌الدین الموصلي، هۆنەر - ئیبن دری الموصلي، هۆنەر - ئەبو ئەلفەرەج ئیبن دهان الموصلي، زاناو نووسەر - یاقووتی موسڵی، ئەدیب - ئەبو ئەلبەقاء نەحوی ناسراو بە ئیبن سایغ موسڵی، زاناو مامۆستا - کەمال‌الدین عەلامە - ئەبو ئەلفەتح موسی کوڕی ئەبو ئەلفەزل موسڵی).

ئەوەی لێرەدا میژوونووسی بەناوبانگی کورد محەمەد مەردۆخی کوردستانی باسی دەکات، بەڵگەیەکی ناڕاستەوخۆی کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە کاتێک کە میژوونووسی ناوبراو باسی زاناو نووسەرانی کوردستان دەکات، ناوی چەندین زاناو نووسەری شاری موسڵ دەهێنێ، ئەمەش دەیسەلمێنێ کە میژوونووسی ناودارو ناوبراوی کورد شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناوی دەبات.

زانای گەورەی کورد، محەمەد عەلی عەونی، لە لاپەڕەکانی (٧٤-٧٥)ی (شەرەفنامە)دا، لەژێر ناونیشانی (پێشەکیە عارەبیەکەی محەمەد عەلی عەونیو زێڕنۆف بەسەر شەرەفنامە فارسیەکەی چاپی میسرەوە)، ئەو زانا بەرزەی کورد، لەباسی کوردستانێتی شاری موسڵ-دا نووسیوێتی: (لەسۆنگەی ئەو کەمتەرخەمیەدا هەرچی کورد بۆ ئیسلامی کردو هەر شانازیەکی لەمێژوودا گومانی دەبرد لەبیر کوردو بێگانەش چونەوەو زمانی شیرینو ڕەوانی کوردیش لەزۆربەی شارە گەورەکانی کوردستان وەک: موسڵ، دیاربەکر، سنەو ماردین ڕوی لەکزیەو کەنەفتی ناوەو زمانی بێگانەیان بەجۆرێک تێخزاوە ئەگەر ڕێبوارێکی نەشارەزاو ناوشیار

سەریان لێبدا وائەزانێ ئەو شارانە فڕیان بەسەر کوردستانەوە نەماوە. دەگەڵ ئەوەشا کە زۆربەی هەرەزۆری دانیشتوانی ئەو شارە گەورانە خوێنو زمانو ڕێوشوێنیان کوردانەی پاکە.. بەڵام وای لێهاتوە وەختە زمانی عارەبیو تورکیو فارسی زمانەکەیان لێدابپۆشێ..).

ئەوەی کە زانای گەورەی کورد محەمەد عەلی عەونی باسی دەکات، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەبەخشێ، چونکە ئەو مێژوونووسە بەرزە کاتێک کە باسی مەترسییەکانی خۆی دەکات لەزاڵبوونی زمانی داگیرکەران لەشارە گەورەکانی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ-یش وەکو یەکێک لەشارە گەورەکانی کوردستان ناودەبات کە ئەو مەترسییەی لەسەرە.

محەمەد عەونی، لە هەمان پێشەکیو لاپەڕە (٩٧)دا نووسیوێتی: (سنووری کوردستان لەباشوورەوە دەگاتە چیای حەمرین کە ئێراقی عارەبی (وێلایەتەکانی بەغداو بەسرا) لە ئێراقی کوردی یان کوردستانی ئێراق: (وێلایەتی موسڵ-ی پێشو) جیادەکاتەوە).

ئەوەی کە لێرەدا زانای گەورەی کورد محەمەد عەلی عەونی باسی دەکات، بەڵگەیەکە بۆ کوردستانی بووندو کوردبوونی شاری موسڵ، لەلایەک کاتێک کە نووسەر سنووری کوردستان لەباشوورەوە بەچیای حەمرین دادەنێت کە کێوەسوور لەخواروی شارۆچکەی مەندەلییەوە دەستپێدەکاتو درێژ دەبێتەوە بەرەو باکووری خۆرئاواو نزیکەی (١٥٠) کیلۆمەتر دەکەوێتە باشووری خۆرهەڵاتی شاری موسڵ، لەلایەکی تریشەوە کاتێک کە ئێراقی کوردی یان کوردستانی ئێراق (وێلایەتی موسڵ) بەیەک ناوچەی جوگرافی دەزانێت. لەکاتێکدا کە هەرسێکیان هەر یەکبن، کەواتە شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستانو شارەکە سەر بە کوردستانە.

محەمەد عەونی، لە هەمان پێشەکیو لاپەڕە (٩٨)داو لەباسی سنووری کوردستاندا نووسیوێتی: (پوختەی سنوری کوردستان ئاوایە: لەباکوورەوە: کۆماری ئەرمەنستانی بەردەستی ڕووس. لەڕۆژهەڵاتەوە: ئازربایجانی ئێرانو ئێراقی عەجەمو مەڵبەندی فارس. لەباشوورەوە: خۆزستانی ئێرانو ئێراقی عارەبو چۆڵی شام (پاڕێزگای دێرزۆر). لەخۆرئاواوە: چەمی فوراتو بڕێک لەوێلایاتی خۆرهەڵاتی لە ئەنادۆڵ).

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی زانای ناوداری کورد محەمەد عەلی عەونی، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، لەبەرئەوەی زانای ناوبراو چەمی فوراتی کردۆتە سنووری خۆرئاوای کوردستان، ئەو رووبارەش واتە رووباری فورات دەکەوێتە دەستە راستی یاخود خۆرئاوای شاری موسڵ. بەمەش شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا دەبێتە یەکێک لە پارێزگا گرنگەکانی باشووری کوردستان.

هۆزانڤان هەژار موکریانی، وەرگێڕی پەرتووکی (شەرەفنامە)، لەڕوونکردنەوەیەکی خۆیدا کە لاپەڕەکانی (٣١٤-٣١٥)ی شەرەفنامەدا دەربارەی میری جەزیرە نووسیوێتی: (میر بەدرخان پاشای جەزیرە لەساڵی (١٨١٢)ی زایندا لەتەمەنی (١٨) ساڵیدا میری جەزیرە سنوری میرنشینەکەی جەزیرە، وان، هەکاری، خێزان، موش، سابڵاخ، رەواندز، موسڵ، سنجار، وێرانشار، سیورەک، شنۆو ورمێ بوو تاساڵی ١٨٤٨).

ئەوەی هۆزانڤانی ناسراوی کورد هەژار موکریانی باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەردەخات، کاتێک کە هۆزانڤانی ناوبراو شاری موسڵ بەیەکێک لەشارەکانی میرنشینی جەزیرە ناودەبات. هەمووشمان دەزانین میرنشینی جەزیرە (بۆتان) میرنشینێکی کوردی بووەو لەو ساڵەی کە ناوبراو باسی دەکات، میر بەدرخان میری ئەو میرنشینە بووە.

رەئوف ئاکرەیی، لە لاپەڕە (١٠)ی پەرتووکی (الحملة علی بادینان واوضاع اللاجئین)دا نووسیوێتی: (بەشێوەیەکی گشتی شالاوەکانی چڕی بەکۆمەڵکوشتن کە لە ئازاری ساڵی (١٩٨٨)ەوە دەستی پێکرد، شانبەشانی ئەو ڕێوشوێنانە بوون: ١- راگەیاندنی ناوچەی قەدەغەکراو لەپێوانەیەکی فراوانی کوردستان، کە گەیشتە دەیەها کیلۆمەتری چوارگۆشە لەپارێزگاکانی دهۆک، موسڵ، هەولێر، سلێمانی، کەرکوک، دیالەو سەڵاحەددینو، پێدانی دەسەڵاتی ڕەها بەدەزگاکانی سەربازیو سەرکوتکەر بۆ کوشتنی هەر مرۆڤێک یان ئاژەڵێکو سوتاندنی تەڕو وشک بەیەکەوە لەو ناوچانەدا).

شەهیدی نەمر رەئوف ئاکرەیی، کە سکرتێری (ڕێکخراوی تێکۆشانی ڕەنجدەرانی کوردستان) بوو لەدەوروبەری کاتژمێری (٢١)ی ئێوارەی ڕۆژی سێشەممە ڕێکەوتی (٢٥.٥.١٩٩٣)دا بەدەستێکی ڕەش لەبەردەم ماڵەکەی خۆی لەشاری ئاکرێ تیرۆرکرا،

شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا بە بەشێک لە کوردستانو بەشێک لەخاکی کورد دەزانێت، چونکە شەهیدی ناوبراو پارێزگای موسڵ وەکو پارێزگایەکی کوردستان ناودەبات، کە رژێمی سەددام لەساڵی (١٩٨٨)دا وەکو ناوچەیەکی قەدەغەکراو ناوی ئەو پارێزگایەشی راگەیاندبوو.

حازم هاجانی، لە لاپەڕە (١٥٣)ی پەرتووکی (صفحات من تأريخ الكورد وكوردستان)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (٥)ی نووسینێکی شەهید رەئوف ئاکرەیی لەژێرناوی (لمحة عن التطور في كوردستان عبر التاريخ)دا، کە لەمانگی ئازاری ساڵی (١٩٩٤)دا (رێکخراوی تێکۆشەرانی رەنجدەرانی کوردستان) بڵاویکردۆتەوە، نووسیوێتی: (هەروەها بەسەر شوێنەوارەکان دەرکەوت کە کۆنترین گوندی دۆزراوە دەکەوێتە کوردستان، ئەویش گوندی (نەمریک)ی نزیک (فایدە)ی سەر بە پارێزگای دهۆک-ە، کە دەکەوێتە نێوان دهۆکو موسڵ).

لەسەرەوەدا بۆچوونی (شەهید رەئوف ئاکرەیی)مان بۆ دەردەکەوێت، کە شاری موسڵ بەشارێک دادەنێت کە دەکەوێتە نێو سنووری کوردستان، چونکە کە باسی کۆنترین گوند دەکات، دەنووسێت: (کۆنترین گوندی دۆزراوە دەکەوێتە کوردستان، ئەویش گوندی (نەمریک)ی نزیک (فایدە)ی سەر بە پارێزگای دهۆک-ە، کە دەکەوێتە نێوان دهۆکو موسڵ)، ئەو ئاماژەیەش بۆمان دەردەخات کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی هەڵکەوتنی گوندی (نەمریک) دەکاتن، کە ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو باوەڕەی کە بڵێین شەهیدی ناوبراو موسڵ بە کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیەی باسکردووە.

حازم هاجانی، لە لاپەڕە (١٨٧)ی پەرتووکی (صفحات من تأريخ الكورد وكوردستان)دا، سەبارەت بەزاراوەی کرمانجی باکوور، نووسیوێتی: (ئەم زاراوەیە بەشێوەیەکی فراوان لەزاراوەکانی تری کوردی بڵاوترە، کە کوردێکی زۆر پێی دەپەیڤن لە (باکوورو خۆرئاوای کوردستان) لەو شارانەی کە ئێستا دەکەونە تورکیا کە پارێزگاکانی: بایەزید (کارکوسە)، وان، جۆلەمێرگ، سیعرەت، موش، ماردین، ئامەد (دیاربەکر)، خەرپوت، ئادیامان، غازیان تەپەو بەشی خۆرهەڵاتی پارێزگاکانی مەرعەشو سیواس، هەروەها بەشەکانی باشووری پارێزگاکانی (ئەرزرۆمو قارس)، لەگەڵ کوردەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی (پێشوو) لەباشووری خۆرئاوای ئەرمینیا،

هەروەها دانیشتوانی پارێزگای دهۆک و پارێزگای نەینەوا لە هەندێک لە قەزاو ناحیەکانی باکوورو خۆرئاوای (شەنگاڵ و تەلەعفەر) لە موسڵ، هەروەها ژمارەیەکی زۆر هەن لەناو شاری موسڵ و پارێزگای هەولێر کە بەو زاراوەیە ئاخافتن دەکەن. هەروەها کوردەکانی سوریاو لوبنان-یش هەر بەو شێوە زاراوەیە قسەدەکەن. بەهەمان شێوە کوردەکانی قەفقاسی باشوور، جۆرجیا، ئازربێجان، قۆجان، خوراسان لە ئێران، هەروەها کوردەکانی ئەفغانستان بەو زاراوەیە دەپەیڤن و، ئەو زاراوەیەش چەندین شێوەزاری وەکو (بایەزیدی، بۆتانی، شەمدینانی، بەهدینانی و زاراوەی خۆرئاوایی) لێ جیادەبێتەوە، کە هەموویان لەیەک دەچن و جیاوازییەکی کەمیان هەیە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر حازم هاجانی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە کوردییەکان و سەر بە باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی شێوە زاراوەکانی کوردیدا، باسی شاری موسڵی کردووە وەکو شارێکی کوردی کە دانیشتوانەکەی بە زاراوەی کرمانجی باکوور دەپەیڤن. هەروەها چەند زانایەکی روسیش بۆ نموونە، رۆژهەڵاتناسی رووسی (پیۆتر لیرخ ١٨٢٨-١٨٨٤) باسی شێوەزاری کرمانجی باکوور دەکاتو دەڵێت: (لەهەموو کوردستانی رۆژئاوادا هەر لە موسڵ-ەوە تا ئاسیای ناوەڕاست بڵاودەبێتەوە)، کەواتە نووسەر شاری موسڵ بە کوردستان دادەنێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات.

دکتۆر عەزیز شەمزینی، لە لاپەڕە (١٨)ی پەرتووکی (بزوتنەوەی نەتەوایەتی ڕزگاریخوازانەی گەلی کوردستان)دا، نووسیوێتی: (سنووری ئەتنۆگرافی کوردستان لە رۆژئاواوە بە کورد داخ (سوریە) دەست پێدەکاو بەناوچەی کلیس، مەراش، بستان، لیویرک تێدەپەڕێو رووبەکاتە باکوور تا رووباری کیلکیتو مارابە بەرەو قوبرس. لەباشووریشەوە لەلورستانەوە دەست پێدەکاو رووبەکاتە باکووری رۆژئاواو بەخانەقینو کفریدا تێدەپەڕێ تادەگاتە نزیک چیای حەمرین ئەوسا رووەو رۆژئاوا دەچێو بەناوچەکانی باشووری چیای شەنگالدا تێدەپەڕێو فورات دەبڕێو لەشاری تەرابلسو باشووری کورداخدا نزیک دەبێتەوە یا لەباکووری ئەسکەندەرۆنەدا دەگاتە دەریای ناوەڕاست).

هەروەها دکتۆر عەزیز شەمزینی، لەهەمان لاپەڕەدا دەربارەی سامانی سروشتیو کانزایی کوردستان، نووسیوێتی: (کوردستان لەڕوی سامانی سروشتیو کانزاوە

زۆر دەوڵەمەندە بەڵام زۆربەی زۆری ئەو سامانە هێشتا نەدۆزراوەتەوەو گرنگترینیان ئەمانەن: نەوت، کە بەشێوەیەکی تایبەتی لەموسڵ، کەرکوکو خانەقین لەئێراق، سیرت، باتمانو هەندێ ناوچەی تری تورکیا. کرمانشان لەئێرانو قەرەچوک لەسوریە دەردەهێنرێو جگە لە نەوت، ئاسن، توتیا، قورقوشم، زیو، کرۆمو مولیبدن هەیە).

بە بۆچوونی دکتۆر عەزیز شەمزینی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەربە باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو لەلایەک بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی بۆ دەستنیشانکردنی سنووری کوردستانی گەورە کردوویەتی، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری کوردستان، بەتایبەت کاتێک کە سنووری رۆژئاوا دیاری دەکات بەوەی کە لە خانەقینو کفریدا تێدەپەڕێ تادەگاتە نزیک چیای حەمرینو پاشان بەرەو رۆژئاوا دەڕواتو بەناوچەکانی باشووری چیای شەنگال-دا دەڕواتو لەڕووباری فورات دەپەڕێتەوەو بەرەو تەرابلس. لەلایەکی تریشەوە دکتۆر عەزیز شەمزینی، لەباسی دەوڵەمەندی کوردستان بەکانزاو نەوت، ناوی شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقین وەکو سێ شاری باشووری کوردستان دەهێنێت.

دکتۆر عەزیز شەمزینی، لە لاپەڕە (٤٠)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (پان تورکیستو ئێرانیستەکان دەڵێن گوایە کورد هەرگیز حکومەتی نەبووە، بەڵێ سەرەڕای ئەو قسە هیچو پوچانە کورد لەهەموو سەردەمە جیاجیاکانی مێژووی خۆیدا حکومەتی تایبەتی خۆی هەبووە، دەوڵەتی سەربەخۆی تەواوی هەبووە بۆ نموونە ئەم دەوڵەتە سەربەخۆیانە دەخەینە بەرچاو: دەوڵەتی حەسنەوی (کە پایتەختەکەی خورەم ئاباد بوو ئینجا گوێزرایەوە بۆ سەرماز)، دەوڵەتی مەروانی (ئامەد – جەزیرە)، دەوڵەتی زەنگی (موسڵ)، دەوڵەتی فەزلەوی، هتد).

بە بۆچوونی دکتۆر عەزیز شەمزینی، شاری موسڵ هەر لەکۆنەوە یەکێک بووە لەشارە گرنگەکانی کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی لەسەردەمە جیاجیاکاندا، ناوی دەوڵەتی زەنگی (موسڵ)ی بردووە کە ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت موسڵ خاکی کوردو کوردستان بووە، مادام مەڵبەندی دەوڵەتی زەنگی کوردی بووبێت.

دکتۆر عەزیز شەمزینی، لە لاپەڕە (٦٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (پێویستە ئەوەشمان لەیاد نەچێ کە شانبەشانی سەرمایەی بێگانەی

ئەوروپا بۆ کوردستان سەرمایەی بازرگانی دوو دەوڵەتی تورکیاو ئێرانیش کشایە سەر کوردستان، ئەو بورژوازیانەی زەوی‌و زارێکی پان‌و پۆڕیان چنگ کەوتبوو بەتایبەتی لەناوچە پترۆلیەکان‌و لە دەوروبەری سەرچاوەکانی کرماشان، کەرکوک، خانەقین، موسڵ، سیرت‌و لەو ناوچانەی کە خەڵوزی بەردی تێدایە).

دیسان بە بۆچوونی دکتۆر عەزیز شەمزینی، موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگە بەنەوت دەوڵەمەندەکانی کوردستان، لەبەرئەوەی نووسەری ناودار لەباسی بەکارهێنانی سەرمایەی بێگانە لەکوردستاندا، ناوی شاری موسڵ‌و چەندین شاری تریشی وەکو شاری کوردستانی بردووە.

دکتۆر عەزیز شەمزینی، لە لاپەڕە (٧٤)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەسەر بناغەی دابەشکردنی کارو ئەنجامە یەکلاکەرەوەکەی کە ئالوگۆڕ کردنی بەروبومی کشتوکاڵ‌و بەرهەمی پیشەسازییە، شارەکانی کوردستان گەشە دەکەن‌و پەرەدەسێنن وەک کرماشان، سەقز، سابڵاخ، بۆکان، شنۆ، نەغەدە، ڕەواندوز، هەولێر، کۆیە، سلێمانی، کەرکوک، خانەقین، موسڵ، وان، بەتلیس، ئامەد، موش، سیرت، ئەرزنجان، چۆلەمێرگ، مەلاتیە، ئورفە، جەزیرەی ئیبن عومەر، قامشلی‌و زۆر شاری تر کە دەبن بەمەڵبەندی بازرگانی ئەو ناوچەیەی تیایدان‌و هەموو بەروبوم‌و کەرەستەی خۆراک‌و بەرهەمی پیشەسازی بۆ دابین دەکەن (چ ئەوەی خۆیان دەیهێننە بەرهەم چ ئەوەی لەدەرەوە دەیهێننە ناو وڵات)‌و بەو شێوەیە ئەو شارانە دەبنە چەند مەڵبەندێکی بازرگانی لە کوردستاندا).

ئەوەی دکتۆر عەزیز شەمزینی باسیکردووە، کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ دەبەخشێت، چونکە دکتۆر شەمزینی لەباسی پەرەسەندنی بەرهەمە کشتوکاڵی‌و پیشەسازییەکانی کوردستان، شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی ناودەبات.

دکتۆر عەزیز شەمزینی، لە لاپەڕە (٧٦)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (زۆربەی کرێکارانی پاڵاوگە پترۆلیەکانی شارەکانی تری کوردستان وەک خانەقین‌و موسڵ کە سەر بە کۆمپانیای نەوتی ئێراق‌و لقەکانیەتی کرێکاری کوردن. بەپێی ئەوەی لەکۆمەڵە ستاتیکی سالانەی گشتی ساڵی (١٩٥٥)دا بڵاوکراوەتەوە کە وەزارەتی ئابووری ئێراق دەریدەکا، ژمارەی کرێکارانی شارە کوردییەکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی لەساڵی (١٩٥٥)دا جگە لەکرێکارانی

کارگەو دەزگا پترۆلیەکان گەیشتوتە (١٥٦٠٥) کرێکار، (٨٠٣٢) کرێکار لە موسڵ، (٣٥٢٧) لە کەرکوک، (٢٢٧٢) لە هەولێرو (١٧٧٤) لە سلێمانی).

بەپێی قسەکانی دکتۆر عەزیز شەمزینی، موسڵ یەکێکە لەشارە پیشەسازییەکانی کوردستان کە چەندین کۆمپانیای نەوتی تیایەو بەهەزاران کرێکاری کورد تیایدا کاری تێدادەکەن، چونکە ئەو لەباسی کرێکارانی کۆمپانیاکانی نەوتی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی کوردستان بردووە.

دکتۆر عەزیز شەمزینی، لە لاپەرە (١٠٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (میر بەدرخان پڕوپاگەندەیەکی زۆری بڵاوکردەوە لەنێو سەرەک خێڵو رابەرە خاوەن دەسەڵاتەکانی کوردستان بۆ ئەوەی میرنشینەکانی کوردستان یەکگرنو بەیەکەوە خەبات بکەن بۆ رزگاری کوردستان. میر بەدرخان پەیمانێکی پیرۆزی بەسەرەک خێڵو رابەرەکان مۆرکردو هەموویان سوێندیان خوارد کە بۆ ئەو مەبەستە خەبات بکەن. هەموو سەرەک خێڵەکانو تێکڕای گەلو پیاوە ناودارەکانی ناوچەکانی وان، موش، خیزان، قارس، موسڵ، زاخۆ، میرنشینی ئەردەڵان بەپەرۆشەوە هاتن بەدەنگ بانگەوازەکەوەو چونە ڕێزی پەیمانە پیرۆزەکە).

ئەوەی دکتۆر عەزیز شەمزینی نووسیوێتی، ئەوەمان پێ دەڵێت کە نووسەری ناوبراو پێیوایە کە شاری موسڵ، شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە دکتۆر شەمزینی لەباسکردنی هەوڵو تێکۆشانەکانی میر بەدرخاندا لەپێناوی کۆکردنەوەو یەکگرتنی میرنشینە کوردییەکان بەمەبەستی رزگارکردنی کوردستان، ناوی شاری موسڵو چەندین شاری دیکەشی وەکو شاری کوردستانی بردووە.

دکتۆری ناودار عەزیز شەمزینی، لە لاپەرە (١٠٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (زاڵبوونی پێشمەرگەکانی کوردستان بەسەر تورکەکاندا، دەرگای لەسەر پشت بۆ میر بەدرخان کردەوە بۆ ئەوەی لەساڵی (١٨٤٢)دا سەربەخۆیی کوردستان ڕاگەیەنێو بەناوی خۆیەوە پارە لێبدا. سنوری دەوڵەتەکەی میر بەدرخان زۆر فراوان بوو، لەناوچەی وانەوە تا سابڵاخو ڕەواندوز لەلایەک، موسڵو ئامەد لەلایەکی ترەوە، قەڵای شەنگال، سیرت، وێرانشار، سیوەرک، شنۆو ورمێ سنوری ئەو دەوڵەتە بوون).

ئەو ئاماژەپێکردنەی دکتۆر عەزیز شەمزینی، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە شاری موسڵ لەنێو چوارچێوەی ئەو دەوڵەتە

سەربەخۆییەی کوردستان بووە کە میر بەدرخان لەسالّی (١٨٤٢)دا دایمەزراندبوو. بەمەش بۆمان دەردەخات کە شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان بووە.

مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، لە لاپەڕەکانی (١٧-٢٠)ی گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە (١)ی کانوونی دووەمی سالّی (١٩٤٣)دا، لەبەشی (٨)ەمی وتارێکیدا لەژێر ناوی (جوگرافیای کوردستانی عێراق)دا باڵاوکردۆتەوە، لەلاپەڕە (١٧)دا نووسیوێتی: (چۆن چیاکانی بەشی ژوورو کەوتۆتە پارێزگای موسڵ-ەوە (کە لە وتاری پێشودا بەدوورو درێژی باسمان کرد، هەرواش گشت چیاکانی ئەم بەشەش کەوتۆتە هەر سێ پارێزگاکانی: هەولێر، سلێمانیو کەرکوک).

نووسەری بەناوبانگی کورد مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، ئەوەمان پێ رادەگەیەنێت کە موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە ناوبراو وتارەکەی لەژێرناوی (جوگرافیای کوردستانی ئێراق)دا نووسیوەو، باسی چیاکانی دەورەبەری موسڵ دەکات، کەواتە ناوبراو شاری موسڵو دەڤەرەکەی بەکوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناوی بردوون.

مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، لە لاپەڕەکانی (٣٥-٣٨)ی گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە (٢)ی شوباتی سالّی (١٩٤٣)دا، لەبەشی (٩)یەمی وتارەکەیدا لەژێر ناوی (جوگرافیای کوردستانی عێراق)دا باڵاوکردۆتەوە، لەلاپەڕە (٣٧)دا نووسیوێتی: (زنجیرە چیای حەمرین: لەشاروچکەی مەندەلیەوە دەست پێئەکا بەقزرابات‌و رووباری (ئەلعوزیم)دا تێپەڕ ئەکاو لەدیجلەدا ئەپەڕێتەوە تا ئەگاتە چیای (مەکحول). ئەم چیایە دوو بەشە، بەشێکیان لەبەرد پەیدا بووە بەشەکەی تریشیان لەخۆڵەو دارو دەوەنی زۆر کەمە. ئێراقی سەرو لە ئێراقی خوارو جیا ئەکاتەوە).

مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، دیسان شاری موسڵ دەخاتە ناو سنووری کوردستان، لەبەرئەوەی بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە بۆ سنووری کوردستانی کردووەو، زنجیرە چیای کێوە سوور (چیای حەمرین) بە سنووری جیاکەرەوەی باشووری کوردستانِ لەئێراقی عارەبییەوە دیاری دەکات، هەروەها کاتێک کە باسی درێژبوونەوەی کێوە سوور دەکات کە لەمەندەلییەوە بەقزرابات، رووباری عوزێمدا دەڕوات‌و پاشان لە دیجلە دەپەڕێتەوەو دواتر دەگاتە مەکحول، ئەمەش دەریدەخات کەشاری موسڵ بەدەیان کیلۆمەتر دەکەوێتە باکووری ئەو هێڵە جیاکەرەوەیەی

نێوان باشووری کوردستانو ئێراقی عارەبیو، دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان.

مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، لە لاپەڕە (١٧-٢٠)ی گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە (٣)ی مارتی ساڵی (١٩٤٣)دا، لەبەشی (١٠)یەمی وتارەکەیدا لەژێرناوی (جوگرافیای کوردستانی عێراق)دا بڵاوکردۆتەوە، لەلاپەڕە (٣٧)دا نووسیوێتی: (رووبارى دیجلە لە کوردستانى باکورەوە هەڵئەقوڵێو تائەگاتە شارى (فیشخاپور) چەندین لقى ئەڕژێتە ناوو لێرەوەو لەنزیکى شارى (زاخۆ)ەوە رووبارى (خاپور)و (هیزل)یش ئەڕژێتە ناوێەوە. ئینجا ئەم رووبارە گەورەیە لێرە توشى سنوورى کوردستانى ئێراق ئەبێ، بەشارى (موسڵ)، (شەڕگات)و (تکریت)دا رەت ئەبێو لەسنوورى کوردستانى ئێراق دەرئەچێ).

بە بۆچوونى مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، شارى موسڵ شارێکە دەکەوێتە ناو سنوورى کوردستان، چونکە نووسەرى ناوبراو لەباسى درێژبوونەوەى رووبارى دیجلەدا، باسى ئەوە دەکات کە لە باکوورى کوردستانەوە هەڵدەقوڵێو دواى ئەوەى دەگاتە باشووری کوردستان بەشارەکانى موسڵ، شەڕگاتو تکریت-دا تێدەپەڕێتو، دواتر لە کوردستان دەردەچێت. بەگوێرەى ئەو دەستنیشانکردنەى نووسەرى ناوبراو، بۆمان دەردەکەوێت کە شارى موسڵ دەکەوێتە ناو سنوورى باشووری کوردستان.

مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، لە لاپەڕەکانى (٢٣-٢٦)ى گۆڤارى گەلاوێژ، ژمارە (٩)ى ئەیلولى ساڵى (١٩٤٣)دا، لەبەشى (١٢)ى وتارەکەیدا لەژێر ناوى (جوگرافیاى کوردستانى عێراق)دا بڵاوکردۆتەوە، لەلاپەڕە (٢٦)دا نووسیوێتى: (هەندێ ساڵ باران لە کوردستانى ئێراقدا زۆر کەم ئەبێ، ئەمەش لەبەر ئەم دوو هۆیەیە:

١- دوورى کوردستان لەدەریاوە.

٢- نزیکى لەچۆڵو بیابانەکانى عارەبستانەوە.

رادەى ناوەندى بارانبارینیش لە کوردستانى ئێراقدا بەم جۆرەیە: سلێمانى (٦٢) سانتیمەتر، هەولێر (٥٠) سانتیمەتر، موسڵ (٤٠) سانتیمەتر، کەرکوک (٣٠) سانتیمەتر، بەڵام لەهەندێ ساڵى بەباراندا رادەى ناوەندى باران بارین لەناوچەى شاخە بەرزەکاندا ئەگاتە (١٠٠) سانتیمەتر).

بۆ جارێکی تریش مستەفا شێخ نعمەتوللا، لەڕادەی باران بارین لە کوردستاندا، شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی باشووری کوردستان ناوبردووە، کەواتە ناوبراو پێیوایە ئەو شارە شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە.

ڕەشید شێخ عەبدولڕەحمان، لە لاپەڕەکانی (١١٥-١١٦)ی پەرتووکی (میژووی زاگرۆس)دا نووسیوێتی: (کوردستان لە ئەهوازەوە دەست پێدەکاو دێتە ئانشان یان ئانزانو عیلامو خوڕەم ئاوا دێتە هەمەدانو ئەسپەهانو کرمانشا. ئەم هێڵە دەڕوا بۆ قەزوین لێرەوە بە زەنگانو ئاردەوێڵو (هەسونان)و سواران دێتە تەورێزو (خۆی)و سەلماس لێرەوە ئەچێتە (پەنجە)و باکۆو (ئەرزین گان) ئەوزورڤمو دێتە ئامێد (دیاربەکر) دێتە (ڕەها)و دێرەزورو قامیشلیو حەڵەبو (بەعلەبەگ)و (ڕقە)و شەنگال یا سنجارو موسڵو ئامێدی (عمادیە)و هەولێرو شارەزوورو سلێمانی. شارەزوور لەڕابردوودا لەهەورامانو جوانڕۆو ڕەوانسەرو مەریوانو شلێرو هەولێرو کەرکوکو داقوقو قەشقەی بەغداو مەندەلیو بەدرە پێکهاتووە).

نووسەر ڕەشید شێخ عەبدولڕەحمان، لەدەستنیشانکردنی سنووری کوردستانی مەزندا، شاری موسڵ دەخاتە ناو سنووری باشووری کوردستان، کەواتە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە دەیخاتە ناو سنووری کوردستان.

نووسەر ڕەشید شێخ عەبدولڕەحمان، لە لاپەڕەکانی (١٣٧-١٣٨)ی پەرتووکی (میژووی زاگرۆس)، لەباسی هەرێمو ناوچەکانی خاکی کوردستان نووسیوێتی: (ناوی شارەکانی کوردستان: ١- نیوەجرە ٢- ئاراپخا کەرکوک ٣- (ئاریا) (ئاربل) هەولێر ٤- ئاردەوێڵ ٥- هەسونان ٦- ئەرزین گان سەرچاوەی ئاوی فورات ٧- ئاشنە (شنۆ) ٨- پروسات ٩- ئاق شەهر لەبەشی ڕۆژئاوای ئاسیای بچوک ١٠- ئاگرە (عقرە) ١١- ئاوگیر ئاگین لەبەشی هەرێمی عەزیزە ١٢- سفور لەسنووری کێڵەکیەدایە لەئاسیای بچوک ١٣- جەزیرەو بۆتان، ئەم بەشە لە ئامێد (دیاربەکر)و ڕقەو حەسەنکێفو موسڵو ماردین دەگرنەوە لەگەڵ شەنگال-دا.

١٤- (ئامانوس) کێوی ئامانوس هەوارگەی شاکانی گەلی نایری کوردستانی تورکیای عوسمانلی ١٥- کەندۆل: ئەنەدۆل ١٦- هەورامان ١٧- ئورفە ناوەندی دجلەو فوراتی ژوورو ١٨- باب الکورد وەلای بردق ڕۆژهەلاتی شاری تفلیس گورجستان ١٩- باتە هەرێمی هەکاری باڵەک ڕەواندوز).

نووسەری کورد رەشید شێخ عەبدولڕەحمان، لەباسی هەرێمو ناوچەکانی کوردستانی مەزندا دووبارە ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی سەر بە کوردستان ناوبردووە، کەواتە نووسەر شاری موسڵ بەشاری کوردستانی دادەنێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی کردووە.

نووسەر رەشید شێخ عەبدولڕەحمان، لە لاپەڕە (٣٦٠)ی پەرتووکی (مێژووی زاگرۆس)دا، لەباسی کوردستاندا نووسیوێتی: (کوردستان لە هەسوونانو سواران دێتە تەورێز (تەبرێز)و خۆی‌و سەلماس‌و لێرەوە ئەچێتە پەنجەو باکۆو ئێرەوان دێتەوە ئاران‌و ئارارات‌و شاری وان‌و موش‌و سەعرەت‌و ئەرزوڕۆم‌و ئامێد (دیاربەکر)و رەهاو رەقەو دێرەزورو قامیشلی‌و حەڵەب‌و بەعلی بەگ‌و شەنگال‌و موسڵ‌و شارەزوور.

کەشارەزوور لەڕابردوودا ئاوابووە هەولێر، شارەزوور، هەورامان، جوانڕۆ، مەریوان، شلێر، شارباژێڕ، پشدەر، کەرکوک، داقوق‌و تا قەشقەی بەغداد، بەلدروس، مەندەلی‌و بەدرەی گرتۆتەوە بە زەهاوەوە).

بە بۆچوونی نووسەر رەشید شێخ عەبدولڕەحمان، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستانی مەزن، چونکە نووسەری ناوبراو لە ناوهێنانی شارەکانی کوردستاندا، ناوی ئەو شارەشی وەکو یەکێک لەشارەکانی کوردستان بردووە.

مێژوونووس‌و وەرگێڕی گەورەی ئوردەنی بەنەژاد کورد، عەلی سەیدۆ گۆرانی، لە ساڵی (١٩٣١)دا سەردانی کوردستانی کردووەو دوای گەڕانەوەی بۆ ئوردەن، پەرتووکێکی لەژێر ناوی (لە "عەممان"ەوە بۆ "ئامێدی" گەشتێک بە کوردستانی باشووردا)، نووسیوەو، لە لاپەڕە (١٧٨)دا، دەربارەی سنووری کوردستان نووسیویەتی: (لەڕاستیدا کورد لەئێراقدا لەناو وڵاتی خۆیاندا کەناسراوە بە (کوردستانی باشوور) دەژین، عارەبی ئێراقی بە (باکووری ئێراق) ناوی دەبات، ئەم وڵاتە دەکشێت بەرەو باشوور تا لە مەندەلی تێدەپەڕێت لەوێدا لە ئێراقی عارەبی جیا دەبێتەوە بەهێڵێکی سروشتی کە (کێوی حەمرین)ە، ئەم کێوەش شانەو شانی دیجلە دەکشێت تا بە موسڵ دەگات، لەوێشەوە بەلای ڕۆژئاوادا دادەگەڕێت بەرەو شەنگال (ژەنگار)، جا هەر شوێنێک کەوتبێتە ڕۆژهەڵاتی ئەم هێڵەوە کوردستانە).

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە مێژوونووسی کوردی ئوردەنی عەلی سەیدۆ گۆرانی کردوویەتی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە

نووسەری ناوبراو سنووری باشووری کوردستان بەشاری موسڵ دەگەیەنێت، کەواتە ناوبراو پێیوایە موسڵ شارێکی کوردی سەر بە باشووری کوردستانە.

مێژوونووس و وەرگێڕی گەورەی ئوردەنی بەنەژاد کورد، عەلی سەیدۆ گۆرانی، لە لاپەڕە (١٧٩)دا، لەباسی شاری موسڵ-دا، بەمشێوەیە لەسەری نووسیوە: (موسڵ: شارێکی مەزنە، بەسەر کەناری دەستە راستی جۆگای دیجلەوە دروست کراوە، کوردستان بەئێراقی عارەبیو دەشتی شامەوە دەلکێنێت، دانیشتوانی لەنێوان (٩٠-١٠٠) هەزارە. زمانی شارەکە عارەبییە، زۆربەیان زمانی کوردیش دەزانن چونکە موسڵ بازارێکی کوردستانەو کوردەکان هەمیشە پەیوەندییان بەوێوەیە بۆ کڕینی قاوەو شەکرو کوتاڵ کە لە ئەورۆپاو هیندستانەوە دێت بۆ ئەوێ).

ئەوەی کە مێژوونووسی ناوداری کورد، عەلی سەیدۆ گۆرانی ئاماژەی پێکردووە، مانای کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵە، چونکە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بە یەکێک لەشارە ستراتیژییەکانی باشووری کوردستان دادەنێت، کە لەلایەک کوردستان بەئێراقی عارەبیو دەشتی شامەوە دەبەستێتەوە، لەلایەکی تریشەوە شاری موسڵ بە بازارێکی کوردستانی ناودەبات.

مێژوونووس و وەرگێڕی گەورەی کورد، عەلی سەیدۆ گۆرانی، لە لاپەڕە (٢٦٤)ی پەرتووکەکەیداو لەباسی کوردستانی باشووردا، نووسیوێتی: (کوردستانی باشوور: دەکاتە ویلایەتی موسڵ کە چوار پارێزگاکەی باکووری ئێراق دەگرێتەوەو بەشێکی ناوچەی دیالەشی تێدەکەوێتو بەدرەو جەسانیش لەگوزەری کوتو عەمارەی ئێراقدا).

لێرەدا بۆ جارێکی تریش مێژوونووس عەلی سەیدۆ گۆرانی، شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی ناودەبات، لەلایەک ناوبراو باشووری کوردستان بە ویلایەتی موسڵ ناودەبات، ئەمەش مانای ئەوەیە کە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-ەوە شاری کوردستانین، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە باشووری کوردستان لەچوار شارو بەشێکی دیالەو بەدرەو جەسان پێکدێت، مەبەستی نووسەریش لەچوار شارەکە شارەکانی (موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی)یە.

مێژوونووس و وەرگێڕی گەورەی کورد، عەلی سەیدۆ گۆرانی، لە لاپەڕە (٢٨٩)ی پەرتووکەکەیداو لەباسی (دەوڵەتانی کورد)دا، نووسیوێتی: (٣- دەوڵەتی (دۆستک

یان بەنی مەڕوان) ئەوەی کە دایمەزراند ناوی (دۆستک ئەلحەمیدی) بوو کە نازناوەکەی بە (سوڵتانی ئازا یان "با") ناوبانگی دابووەوە. لەسالی (٣٢٤)ی کۆچی لەدایک بووە، دەوڵەتەکەی لەباکوورەوە کشاوە هەتا (مووش و ئەرجیش)و لەباشوورەوە گەیشتۆتە (جەزیرەو موسڵ)و، (دیاربەکرو میافارقین) پایتەختی کاری بوون).

بەگوێرەی ئەو ئاماژە پێکردنەی مێژوونووسی ناوداری کورد عەلی سەیدۆ گۆرانی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بە یەکێک لەشارە سەرەکییەکانی دەوڵەتی دۆستەکی کوردی دەزانێت. ئەمەش بۆمان دەردەخات کە هەر لەکۆنەوە شاری موسڵ بەشێک بووە لەخاکی کوردو کوردستان، چونکە دەوڵەتی دۆستەکی لەسالانی نێوان (٩٩٠-١٠٩٦)دا فەرمانڕەوایی بەشێکی کوردستانی کردووە.

دکتۆر عەبدوڵلا محەمەد عەلی عەلیاوەیی، مامۆستای مێژووی نوێ لەزانکۆی هەولێر، لەسەر بەرگی پێشەوەی پەرتووکی (کوردستان في العهد المغول ١٢٢٠-١٣٣٥ ميلادي دراسة في التأريخ السياسي)دا، نەخشەیەکی کوردستانی داناوە کە شاری موسڵ کەوتۆتە نێو سنووری کوردستان-ەوە). نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

بە بۆچوونی دکتۆر عەبدوڵلا عەلیاوەیی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەربە کوردستانە، چونکە ناوبراو لەو نەخشەیەی کە لەسەر بەرگی پێشەوەی پەرتووکەکەیدا داناوە، شاری موسڵی خستۆتە ناو سنووری کوردستان.

دکتۆر عەبدوڵلا محەمەد عەلی عەلیاوەیی، لە لاپەڕەکانی (٢٩-٥٢)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەداو، لەباسی وڵاتی کوردان بەر لەداگیرکارییەکانی مەغۆلیدا، بەمشێوەیە سنووری وڵاتی کوردانی دیاری کردووە: (١- هەرێمی ئەرمینیا: خەڵاتو تەفلیس گرنگترین شارەکانێتی. ٢- هەرێمی ئازربێجان: لەشارە گرنگەکانی ئەو هەرێمە: تەورێز، ئەردەبیل، سەڵماس، ورمێ، مەراغە، مرندو مهاباد. ٣- هەرێمی چیاکان: لەشارە گرنگەکانی: هەمەدان، ئەسفەهان، ڕەی، قەزوین، کرماشان، دینەوەر، حەلوانو خانەقین. ٤- هەرێمی جەزیرەی فوراتی: بریتییە لەهەرسێ دیارەکان: دیار ڕەبیعە، دیاربەکرو دیار موزڕ، دیار ڕەبیعە ئەو شارانە دەگرێتەوە: موسڵ، هەولێر، ئامێدی، جەزیرەی عومەری (بۆتان)، نسێبین، ماردین، دنیرو شەنگال. هەروەها

دیاربەکر ئەو شارانە دەگرێتەوە: ئامەد، میافارقین، حەسەنکیف، کەچی دیار موزڕ لەهەمووان بچووکترەو شارەکانی: سروچ، رقەو حەڕان دەگرێتەوە).

بە بۆچوونی دکتۆر عەبدوڵلا عەلیاوەیی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، چونکە میژوونووسی ناوبراو ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی سەر بە دیار رەبیعە کە ئەویش دەکەوێتە ناو وڵاتی کوردان ناوبردووە، کەواتە ئەو پێی وایە شاری موسڵ کەوتۆتە ناو سنووری وڵاتی کوردان.

دکتۆر عەبدوڵلا محەمەد عەلی عەلیاوەیی، لە لێکۆڵینەوەیەکدا لەژێر ناوی (سیاسة الدولة العثمانية تجاه العشائر الكوردية في كركوك وأطرافها)دا کە لەژمارە (٩)ی گۆڤاری (سردم العربي)دا بڵاوکراوەتەوە، بەمشێوەیە باسی کوردستانێتی شاری موسڵ دەکاتو نووسیوێتی: (دەوڵەتی عوسمانی بۆ ماوەی چوار سەدە فەرمانڕەوایی بەسەر کوردستاندا کردووەو، هەموو شێوەکانی ستەمو دوژمنکارانەی بەکارهێنا بەتایبەتی لەسەدەی نۆزدەهەمو هەموو راستییە میژووییەکانی دەشاردەوە. میری تورکیا لەدەیەی نۆیەمی سەدەی بیستەمدا کۆمەڵێک بەڵگەنامەی گرنگی تایبەت بەدەوڵەتی عوسمانی بڵاوکردەوە، کە تیایدا هەندێک لەبەڵگەکان دەربارەی موسڵو کەرکوک بوون لەسالانی (١٥٢٦-١٩١٩)ی زایینی).

ئەوەی کە لەسەرەوەدا دکتۆر عەبدوڵلا عەلیاوەیی باسی کردووە، ئەوەمان پێ دەڵێت کە موسڵ شارێکە سەربە کوردستان، چونکە ناوبراو لەباسی فەرمانڕەوایەتی کردنی عوسمانییەکان لە کوردستاندا باسی ئەوە دەکات کە تورکیا لە نەوەتەکانی سەدەی بیستەمدا کۆمەڵێک بەڵگەنامەی دەربارەی موسڵو کەرکوک بڵاوکردۆتەوە، ئەمەش ئەوەمان بۆ رووندەکاتەوە کە دکتۆر عەبدوڵلا پێی وایە شارەکانی موسڵو کەرکوک دوو شاری کوردیو سەربە کوردستانن، بۆیە لەگەڵ ناوهێنانی فەرمانڕەوایی کردنی عوسمانییەکان لەباشووری کوردستان ناوی ئەو دوو شارەی هێناوە.

ئەحمەد تیگریسو ناسری رەزازیو فەهد گردەوانی، لە لاپەرە (٦٥)ی پەرتووکی (جوگرافیای کوردستان) کە لەهەندەران بۆ خوێندکارانی پۆلەکانی ناوەندیو بالا نووسیویانە، بەم شێوەیە باسی کوردستانی باشوور دەکەن: (باشووری کوردستان بەسەر ئەم ناوچانەی خوارەوەدا دابەش دەکرێ: موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک،

سلێمانی. حکومەتی بەعس بەو ناوچانە دەڵێ: باکووری ئێراقو بە کوردستانی داناننێت. لەگەڵ ئەمەشدا ناوچەی خانەقینی لە کوردستان دابڕیوەو خستوویەتە سەر ناوچەی دیالە).

ئەوەی کە هەرسێ نووسەر ئەحمەد تیگریس، ناسری رەزازیو فەهد گردەوانی ئاماژەیان پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەرانی ناوبراو شاری موسڵ وەکو شارێکی سەر بە باشووری کوردستان ناودەبەن. ئەمەش دەکرێت وەکو بەڵگەیەکی کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ بەکاربێت.

ئاسۆ گەرمیانیو ئەحمەد تیگریس، لە لاپەڕە (٤)ی پەرتووکەکەیاندا (کورتە مێژووی کوردو کوردستان)دا، نەخشەیەکی کوردستانی مەزنیان بڵاوکردۆتەوە کە شارەکانی: (موسڵ، هەولێر، دهۆک، کەرکوکو سلێمانی دەکەونە نێو سنووری باشووری کوردستان).

ئەو نەخشەیەی کە هەردوو نووسەر ئاسۆ گەرمیانیو ئەحمەد تیگریس بڵاویان کردۆتەوە، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەداتە دەست، چونکە هەردوو نووسەر زۆر راشکاوانە تەواوی پارێزگاو شاری موسڵ-یان خستۆتە ناو سنووری باشووری کوردستان. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

ئاسۆ گەرمیانیو ئەحمەد تیگریس، لە لاپەڕە (٢٤)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا دەڵێن: (کاتێ لەهەرێمدا ئاینی ئیسلام بڵاوبووەوەو بەهێزبوو، کورد ویستیان ئاینی کۆنی خۆیان بپارێزن، بەڵام عارەبی موسڵمان هێرشێکی زۆر دژواری هێنایە سەر کوردستانو شەڕێکی گەڵێک دژوار لەنێوان کوردو لەشکری ئیسلامدا بەرپابوو. لەسەردەمی خەلیفە عومەردا هێزی ئیسلام شاری موسڵ، ماردین، دیاربەکر، رەحا (ئورفە)ی داگیرکردو تاکو مەلاتییەش هات).

ئەوەی هەردوو نووسەری کورد ئاسۆ گەرمیانیو ئەحمەد تیگریس باسی دەکەن، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، کاتێک کە ئەوان باسی ئەوە دەکەن کە عارەبی موسڵمان هێرشیان هێنایە سەر کوردستانو، شاری موسڵو چەندین شاری تر کە ناویان بردوون داگیرکردوون. بۆ گشت لایەک روونو ئاشکەرایە کە ووشەی داگیرکردن مانای ئەوە دەگەیەنێت کە شتە داگیرکراوەکە، جا ئەگەر خاک، نیشتمان، زەوی، خانوو، پارە یان سامان بێت، هی

کەسی داگیرکەر نییە، کەواتە موسڵ-یش هی عارەب‌و موسڵمانە داگیرکەرەکان نەبووە بۆیە ووشەی داگیرکردن لەبەرامبەر کارەکەیاندا کە داگیرکردنی کوردستان‌و شاری موسڵ-ە بەکارهاتووە.

ئاسۆ گەرمیانی‌و ئەحمەد تیگریس، لە لاپەڕە (٢٩)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا دەڵێن: (ئەیووبییەکان تیرەیەکی کوردن‌و لەڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ژیاون. نورەددین موحمود، لەسەدەی دوانزەیەمدا دەوڵەتی زەنگی لەناوچەی کەرکوک، موسڵ‌و حەلەب دامەزراند).

ئاسۆ گەرمیانی‌و ئەحمەد تیگریس، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوون‌و کوردبوونی شاری موسڵ-مان دەدەنێ، کاتێک کە باسی ئەوە دەکەن کە دەوڵەتی زەنگی لەلایەن کەسێکی کوردەوە بەناوی (نورەددین مەحمود)ەوە لەناوچەکانی کەرکوک، موسڵ‌و حەلەب لەسالانی (١١٢١-١١٢٢) دامەزراندووە.

ئاسۆ گەرمیانی‌و ئەحمەد تیگریس، لە لاپەڕەکانی (٣١-٣٢)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا دەڵێن: (تورکی ئۆغوز پێشەنگی سەلجوقیەکانن. سەرۆکی سەلجوقیەکان، تۆغرولبەگ بوو ئێرانی داگیرکرد. بۆ یارمەتی خەلیفەی عەباسییەکان، لەسالی (١٠٥٥)دا هێرشی بردە سەر بەغداو گرتی. هەروەها تورکی ئۆغوزیش لەکوردستانەوە هەتا ئاسیای ناوەڕاست، بەناوی ئیمپراتۆری سەلجوقیی مەزنەوە دەوڵەتێکیان دامەزراند. تورکی ئۆغوز لەلایەکی تریشەوە هێرشیان بردە سەر ئەرمەنستان‌و کاولیانکردو بەربەریانە قڕیان کردن. ئەم هێزەی ئۆغوز بەسەر ئەرمەنستاندا بەرەو باشووری کوردستان، بەسەر هەکاریدا هاتن‌و موسڵ-یان تالانکردو بەهەزاران کەسیشیان کوشت. ئۆغوزییەکان هێرشیان بردە سەر دیاربەکر، سەرۆکی ئەو کاتەی دیاربەکر ناسر کوردی بوو، مالّ‌و زێڕێکی زۆری دایە ئۆغوزەکان‌و شاری دیاربەکری بەپارە لەچنگیان رزگارکرد).

ئەوەی لێرەدا هەردوو نووسەر ئاسۆ گەرمیانی‌و ئەحمەد تیگریس باسی دەکەن، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوون‌و کوردبوونی شاری موسڵ دەردەخات، چونکە ئەوان پێیان وایە کە شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و سەر بە باشووری کوردستانە، کاتێک کە ئەوان باسی هاتنی لەشکری داگیرکەری سەلجوقییەکان دەکەن بۆ باشووری کوردستان‌و لەوێدا دەستیان بەسەر شاری موسڵدا گرتووەو شارەکەیان کاولکردووە.

ئاسۆ گەرمیانی، لە لاپەڕەکانی (١٢٨-١٢٩)ی پەرتووکی (دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ یان سیستمێکی فیدرالی؟)دا، نووسیوێتی: (ئیمە خاکمان داگیرکراوە، مافمان زەوتکراو، هەر لەساڵەکانی بیستەوە، بەڵکاندنی کوردستان بەئێراقەوە، (موسڵ هی کورد بوو داگیرکراو دواتر عارەبیان هێنایە ناو شارەکەوەو جێنشینیان کردن. دوای ئەوەیش لەسییەکاندا (حەویجە)یان کردە عارەبنشینو ئێستا لەوانەیە پەنجا ماڵە کوردی تێدا نەمابێ!!. دواتریش (کەرکوک)یان بەو دەردە خوێناوییە برد کە تائێستا رۆژانە کوردی تێدا شەهید دەکرێت!. ئا ئەمەیە رامیاری هەندێ لەو گرووپانەی بەرانبەرمان).

ئەوەی نووسەر ئاسۆ گەرمیانی باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە ئەو زۆر راشکاوانە شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت.

نووسەرو رۆژنامەنووس، هاوڕێ باخەوان، لە لاپەڕە (٨١)ی پەرتووکی (ئالای کورد)دا دەڵێت: (رووبداوە کە لەشارێکی گەورەی کوردستانی وەکو ئامەد (دیاربەکر)و موسڵ یان کرماشاندا، پێشکەوتنێکو بزووتنەوەیەکی بازرگانیو پیشەسازی هاتبێتە دی، بەڵام ئەمەش هەر بەردەوام نەبووەو بەهۆی لەرزۆکی باری رامیاری وڵاتەوە شکستی هێناوە).

ئەوەی کە نووسەرو رۆژنامەنووسی کورد هاوڕێ باخەوان باسیکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو زۆر بەئاشکەراو بێ هیچ پێچو پەنایەک شاری موسڵ وەکو شارێکی گەورەی کوردستانی ناودەبات. بۆیە دەکرێت ئەمەش وەکو بەڵگەیەکی کوردستانی بوونی شاری موسڵ بخرێتەڕوو.

هاوڕێ باخەوان، نووسەری پەرتووکی (ئالای کورد)، لە لاپەڕە (٩٧)ی ئەو پەرتووکەیدا دەڵێت: (رێژەیەکی زۆر مەزنی پەترۆڵ لەکوردستاندا هەیە، بەتایبەتی لەناوچەکانی کەرکوکو کۆیەو کرماشانو موسڵدا، پەترۆڵی کەرکوک بەیەکێک لەگەورەترین یەدەکی پەترۆڵی جیهانی دەژمێردرێت).

ئەوەی کە نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەداتە دەستمان، چونکە ناوبراو

کاتێک باسی هەبوونی نەوت لە کوردستان دەکات، شاری موسڵ وەکو شارێکی دەوڵەمەند بەنەوت لە باشووری کوردستان ناودەبات.

هاوڕێ باخەوان، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (دەبووایە ئێستا کێشەکەمان کوردستانیبوونی (موسڵ) بووایە نەک کەرکوک!)، کە لە لاپەڕەکانی (٨ و١١)ی ژمارە (١٧٧)ی هەفتەنامەی (میدیا)ی رۆژی پێنجشەممە رێکەوتی (٣٠.١٢.٢٠٠٤)دا بڵاویکردۆتەوە، دەڵێت: (هەر لەپاش پرۆسەی رزگارکردنی ئێراقەوە، رەوشی کوردی موسڵ لەخراپەوە بەرەو خراپتر چوو. ئەگەرچی دەبووایە ئێستا ململانێی کورد لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیدا کێشەی موسڵ بووایە نەک کەرکوکو گەڕانەوەی موسڵ بووایە بۆ سنووری کوردستان نەک کەرکوک!، کەچی لەپاش ئەو پرۆسەیەوە پشکی کورد لەموسڵو ناوچەکانی دەوروبەریدا تەنها کوشتنو سەربڕین بووە).

ئەوەی نووسەرو رۆژنامەنووس هاوڕێ باخەوان باسی کردووە، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ-ە، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک هەر لەناوی وتارەکەوە دەردەکەوێت کە شاری موسڵ بەشارێکی کورستانیو کوردی دەزانێت، لەلایەکی تریشەوە کاتێک کە باسی ئەوە دەکات کە دەبوایە ئەمڕۆکە ململانێی کورد لەگەڵ عارەبی ئێراق لەسەر کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ بووایە نەک شاری کەرکوک، کەواتە ئەو جگە لەشاری کەرکوک شاری موسڵ-یش هەر بە کوردستانی دەزانێت.

هاوڕێ باخەوان، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (جەنگی ناوخۆ)دا کە لە (١٤.٧.٢٠٠٦)دا لەماڵپەڕی (باخەوان)دا بڵاویکردۆتەوە نووسیوێتی: (لێ ئەوەی کە منو ملیۆنانی تری هاوزمانم بەهیوای بوونو چاوەڕوانی بووننو نەهاتەدیو هەندێکیشیان بەهۆی نەزانینی خۆمانو ئەوانەوە بوو کە رێچکەی بارودۆخەکەیان بەدەستەوەبوو و لەترسی کورسیو ململانێی نێوخۆیی خۆیان بەبارێکی تردا بردیانو تاوەکو ئێستا ئەگەری زۆری ئەوە هەبووە کە ناوچەکانی کەرکوکو موسڵ-مان لەکیس چووبێتن. ئەو جەنگە گەورەیەی کە لەو بڕوایەدام لەداهاتوویەکی نزیکدا رووەدات، ئەگەر ئێستا جەنگەکە لەئارادا نەبێت! چوارچێوەی ئێراقی ئێستای پێ هەڵدەوەشێتەوەو دەتوانم بڵێم کە:

- زۆرترین بەریەککەوتنەکانی کورد لەناوچە سنووریپەکانی کەرکوکو موسڵو خانەقین دەبێتو هەرسێ شارەکانی هەولێر، سلێمانیو دهۆک

وەک ئەوە وایە نەبایان دیبێتو نەباران .. ئەمە هەر لەئێستاوە دەستکەوتە بۆ کورد. ئەگەر بەراورد بکرێن بەشارە عارەبو کوردییە داگیرکراوەکان.

- موسڵ ئەو شارە کوردستانیەیە کەدەبووایە! لەپاش کەوتنی دارولشەرەوە گەورەترین ململانێی کوردو داگیرکەری نوێی ئێراقی لەسەر موسڵ بووایە نەک کەرکوک، بەڵام وەک بەوشێوەیە نەبوو، ئەوا لە جەنگی ناوخۆدا پڕیشکی زۆری بەردەکەوێتو ئەو شارەو هەندێک ناوچەی دەوروبەری لە دوو بەرەی کوردو عارەب زۆرتر هیچی ئەوتۆی تێدانییە کە شایانی باس بێتو دەبێت کارێکی واهی بکرێت ئەم شارە لە ئەنجامی ئەو جەنگە ناوخۆییەدا بکرێتە دووبەشەوەو رووباری دیجلەش ببێتە سنووری نەتەوەیی کوردو عارەبی هاوردەی موسڵ).

ئەوەی کە نووسەرو رۆژنامەنووس هاوڕێ باخەوان باسی دەکات، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو راشکاوانە باسی کوردستانێتی شاری موسڵ دەکاتو، پێی وایە کە دەبووایە دوای لەناوبردنی دیکتاتۆرەکەی بەغدا، ململانێی کوردو داگیرکەری نوێی ئێراقی لەسەر کوردستانی بوونی شاری موسڵ بووایە نەک کەرکوک.

هاوڕێ باخەوان، لە لاپەڕە (٦٦)ی پەرتووکی (ئەدەبیاتی کاژیک)دانووسیوێتی: (سەردەمێک (و هەتا ئێستاش) وای لێهاتبوو کورد نەی ئەتوانی لەگەڵێ شوێنی بەغداو تەنانەت لەهەندێک شوێنی ولاتەکەی خۆشیدا (کە کەرکوکو موسڵە) بەدڵنیایی هاتوچۆ بکا).

ئەوەی نووسەر هاوڕێ باخەوان باسی دەکات، بەڵگەیەکی بەهێزی کوردستانی بوونو کوردبوونی هەردوو شاری موسڵو کەرکوکی سەر بەباشووری کوردستانە، چونکە نووسەر ناوی هەردوو شارەکەی وەکو دووشاری کوردیو بەشێک لە خاکی باشووری کوردستان هێناوە.

عەونی داودی، لە لاپەڕە (٦٩)ی پەرتووکی (کرکوک رحلة في ذاكرة التاريخ)دا، دەڵێت: (رژێمی ئێراق ناوە مێژووییەکانی شارەکانی ئێراقی گۆڕی بۆ ناوی دەستکردی نوێو نیازەکەیەشی تەنیا لەدڵی یاقوب دایە. پارێزگاکانیش ئەو سێ پارێزگایەن (نەینەوا، ئەلتەئمیم، دیالا) کە لەبریارەکەدا بەمشێوەیە هاتووە:- نەینەوا- موسڵ، ئەلتەئمیم-کەرکوک، ودیالەش هەر وەک خۆی مایەوە. سەیری ئەو سیاسەتە

رەگەزپەرستییە نادادپەروەرانە بکە بەرامبەر بەکورد کە بێبەشی دەکات لەمافی خاوەندارێتی پارچە زەوییەک یان خانوبەرەیەک لەو سێ پارێزگایە، سەرەڕای ئەوەی کە ئەو پارێزگایانە (موسڵ، کەرکوک و دیالە) سەر بە ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور)ن، بەڵام هەموو عارەبێکی ئێراقی مافی خاوەندارێتی زەوی هەیە لەهەر شوێنێکی ئەو ئێراقە).

ئەوەی کە نووسەرو رۆژنامەنووس عەونی داودی باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ نیشاندەدات، کاتێک کە نووسەری ناوبراو لەباسی بەعارەبکردنی کوردستاندا ناوی شارەکانی موسڵ، کەرکوکو دیالە وەکو سێ شاری سەر بە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) ناودەبات. کەواتە بە بۆچوونی ناوبراو شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە. ئەندازیار حوسێن غوڵام، ئەندازیاری کۆمپانیای نەوتی کەرکوک، لە لاپەڕە (٧١)ی پەرتووکی (کرکوک رحلة في ذاکرة التاریخ)دا، دەڵێت: (دوای هەرەسهێنانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەشەڕی جیهانی یەکەم، بەریتانیا دوو حکومەتی لەناوچەکەدا دامەزراند، کە یەکێکیان حکومەتی ئێراقی بوو لەساڵی (١٩٢١)و فەیسەڵی یەکەم کرا بە شای ئێراق، حکومەتی شێخ مەحمودی حەفید لە سلێمانی لەژێر ئینتیدابی بەریتانیو شێخ مەحمود نازناوی شای کوردستانی پێبەخشرا، ئەو کوردستانەی کە شارەکانی سلێمانی، کەرکوک، موسڵو هەولێری دەگرتەوە. لەوکاتەدا ئینگلیزەکان نەوتیان لەشاری خانەقینی کوردان دۆزیەوە، هەروەها دەرکەوت کە نەوت لەدەوروبەری شاری کەرکوک-یش هەیە. دوای ئەو ئاشکرابوونی نەوتە، ئینگلیزەکان وازیان لەحکومەتی کوردستان لە (ویلایەتی موسڵ) هێناو بە دەوڵەتی ئێراقیان لکاند).

لێرەدا ئەندازیار حوسێن غوڵام، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی هەردوو شارە داگیرکراوەکانی باشووری کوردستان کە (موسڵو کەرکوک)ن دەخاتە بەردەست، کاتێک کە ناوبراو بۆچوونی خۆیمان بۆ دەردەبڕێتو، هەردوو شاری ناوبراو لەسەرەوەداو چەند شارێکی تر بە بەشێک لە حکومەتەکەی شێخ مەحمودو باشووری کوردستان ناسراو بە (ویلایەتی موسڵ) ناودەبات.

زاناو مێژوونووسی گەورەی کورد، مەلا محەمەد جەمیل رۆژبەیانی، لە لاپەڕە (٢٩)ی پەرتووکی (نبذة عن العشیرة الروژبیانیة (الروژبهانیة) والمعروفین من

الروژبیانیین في الکتب التاریخیة)دا، نووسیوێتی: (رۆژبەیانییەکانی نیشتەجێی ئێران زۆربەیان شیعەن، جگە لەوانەی کە لەکۆنەوە تێکەڵ بە خێڵەکانی شوڵو شوانکارە، بەڵام رۆژبەیانییەکانی نیشتەجێی باشووری کوردستان (خانەقین، کفری، کەرکوک، هەولێرو موسڵ) زۆربەیان لە مەزهەبی شافیعین).

زاناو مێژوونووسی گەورەی کورد مەلا محەمەد جەمیل رۆژبەیانی، بەڵگەیەکی بەنرخی کوردستانی بوونو کوردبوونی هەردوو شاری موسڵو کەرکوکی کێشە لەسەر لەباشووری کوردستان رادەگەیەنێت، کاتێک کە باسی رۆژبەیانییەکانی باشووری کوردستان دەکات، باسی ئەوە دەکات کە شوێنی نیشتەجێ بوونیان لەباشووری کوردستاندا شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، خانەقینو کفری)یە. کەواتە ئەو شاری موسڵو ئەو شارانەی کە ناویان هاتووە بە شارە گرنگەکانی باشووری کوردستان دادەنێت.

زانای گەورەو مێژوونووسی ناودار، مەلا جەمیل، هەر لەهەمان سەرچاوەو لە لاپەڕە (٣٠)دا، دەربارەی ژمارەی رۆژبەیانییەکان دەڵێت: (ژمارەی رۆژبەیانییەکانی کوردستانی ئێراق لە (کەرکوک، لەیلان، چەمچەماڵ، هەولێر، کەلار، خانەقین، کفری، جەلەولا، گوێڕ، کەلەکچی، چڕە، بەردەڕەش، نەبی یونس، ولاتی شەبەک، موسڵو ناوچەکانی تر) لە هەشتا هەزار کەس تێدەپەڕێت).

زاناو مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، مامۆستا محەمەد جەمیل رۆژبەیانی، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ-مان نیشاندەدات، کاتێک کە لەباسی ژمارەی رۆژبەیانییەکانی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)دا، شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقینو چەندین شاری تریش، بەشارەکانی باشووری کوردستان ناودەبات. کەواتە بە بۆچوونی ئەو مێژوونووسە ناوداڕە، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە.

مەلا جەمیلی رۆژبەیانی، لە پەڕاوێزەکانی لاپەڕە (٢٩)ی پەرتووکی (وڵاتگیری رەشەخاکی عیراق (فتوح سواد العراق)دا نووسیوێتی: (موسڵ چوارەمین شاری گەورەی کوردستانی خواروو، دانیشتوانی شارەکە زۆربەیان کوردو عارەبو، کەمایەتی گاوری کلدانیو ئاشوریو تورکمانن، دەوروپشتی شار، جگە لە شەڕگاتو تەلەعفەر کە شەممەڕو جبورو جحێشیو تورکمانی تیایە، جگە لە کریستانەکانی تلکێف هەموو هەرێمەکە کە کورد نشینەو لەم هەرێمەدا دەوڵەتی دۆستەکی کوردی

دامەزرا... عێڵەکانی حەمیدیو هەزەبانی کورد، سەرداری هەرێمەکە بوون تاسەدەی شەشەمی کۆچی).

لەسەرەوەدا زۆر بەئاشکرا بۆچوونەکانی مێژوونووسی ناوداری کورد (شەهید مەلا جەمیل رۆژبەیانی)مان بۆ دەردەکەوێت، کە ئەو شاری موسڵ بەشارێکی سەر بە باشووری کوردستان ناوزەد دەکات، چونکە مێژوونووسی شەهید شاری موسڵ بەچوارەمین شاری گەورەی باشووری کوردستان دادەنێت.

زانای گەورە، محەمەد جەمیل رۆژبەیانی، لە لاپەڕە (٤٨)ی پەرتووکی (فەرمانڕەوایی موکریان)دا نووسیوێتی: (ساڵی ٩٩١ی کۆچی (١٥٨٣زا) ئەمیرە بەگو سەرانی گەورەی کوردستانی ئەردەڵانو لوڕستان بەدەست جەمی خۆیان دایە پاڵ عوسمانیو بەهۆی میری میرانی وان محەمەد پاشاوە فەرمانبەریی خۆیان بۆ سوڵتان مورادخانی عوسمانی سێیەم دەرخست، سوڵتان فەرمانیدا وڵاتی (بابان)یش بخرێتە سەر موکریانو، لەگەڵ ویلایەتی موسڵ هەموو بخرێنە ژێر فەرمانو دەسەڵاتی ئەمیرە بەگ، بەو مەرجەی کە هەولێرو هەندێ ناوچەی مەراغە - تەورێز لەژێر دەستی کوڕەکانیدا بێ).

زاناو مێژوونووسی گەورەی کورد مەلا محەمەد جەمیل رۆژبەیانی، دیسان بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ-مان دەخاتە بەردەست، کاتێک کە باسی ویلایەتی موسڵ وەکو بەشێک لە کوردستانی ئەردەڵان دەکات‌و، بەبڕیارێکی سوڵتانی عوسمانی مورادخانی سێیەم ئەو ویلایەتە خراوەتە سەر کوردستانی ئەردەڵان.

زانای گەورەی کورد، مەلا جەمیل رۆژبەیانی، لە وتارێکیدا کە لە ژمارە (٢)ی گۆڤاری سەردەمی عارەبیدا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (سنووری ئێراق لەسەردەمی کۆندا لە (بەسرا) دەستی پێ دەبووەوە تاوەکو (تکریت) هەروەها لە (حەدیسە) تاوەکو (حەلوان)، بەڵام ئینگلیزەکان حەزیان دەکرد ویلایەتی موسڵی بخەنە سەر).

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە زاناو مێژوونووسی گەورەی کورد، مەلا محەمەد جەمیل رۆژبەیانی بۆ ئێراقی کێشاوە، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، چونکە شاری موسڵ دەکەوێتە (٢٤٥) کیلۆمەتری باکووری شاری تکریت‌و (٣٩٠) کیلۆمەتری باکووری خۆرئاوای شاری (حەدیسە) کە سنووری ئێراق لەو دوو شارەدا لەلای باکووروەوە کۆتایی پێدێت، هەروەها ویلایەتی

موسڵ-یش جیابووە لەئێراق. بەمەش بۆمان دەردەکەوێت کە شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، بەڵام داگیرکراوو بەعارەبکراوە لەلایەن ئیمپریالیزمی عارەبیو شۆڤینیستە ئێراقییەکان. ئاشکراشە کە هەرگیز داگیرکردنی وڵاتو خاکی نەتەوە بچووکو بێدەسەڵاتەکانی تر لەلایەن نەتەوە گەورەو بەهێزەکان، تاسەر نابێو رۆژێک دادێت شاری موسڵ-یش بگەڕێتەوە بۆ باوەشی دایکی نیشتمان کە باشووری کوردستانە.

رۆژنامەنووسو مافناس، شیرین نوری محەمەد، لە وتارێکیدا کە لە (١٠.٦.٢٠٠٢)دا لە ماڵپەڕی هەڵەبجەدا بڵاوکراوەتەوە لەژێر ناوی (اسس تبني الكورد لخيار الفيدرالية في كوردستان العراق)دا دەڵێت: (هێزەکانی بەریتانیا لەساڵی (١٩١٨)دا رووبانکردە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بەمەبەستی داگیرکردن. هۆی حەزو ئارەزووی بەریتانییەکان بۆ داگیرکردنی ویلایەتی موسڵ واتە باشووری کوردستان، کە هەریەک لە کەرکوک، سلێمانیو هەولێر دەگرێتەوە لەگەڵ شاری موسڵ، وە لکاندنی بەویلایەتەکانی بەغداو بەسرا، دەگەڕێتەوە بۆ گرنگی شوێنی ستراتیجی ئەو ناوچەیەو هەروەها بەریتانییەکان دەیانزانی نەوت لەو ناوچەیەدا هەیە. لەساڵی (١٩٢٠) پەیمانی (سێڤرە) بەستراو بەندەکانی (٦٢،٦٣،٦٤) سەبارەت بە کوردستان بوو و مافی کوردەکانی مسۆگەر دەکرد بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ کە باکووری کوردستانو باشووری کوردستانی دەگرتە خۆی. کوردەکان نەوەی ئەو میدییانەن کە هەر لەسەردەمی کۆنەوە لەو ناوچەیەدا دانیشتوونو، لەسەدەی حەوتەمی بەر لەزایین بەسەر ئاشوورییەکاندا سەرکەوتن لە موسڵو ئیمپراتۆرییەتی میدیای گەورەیان دامەزراند).

ئەوەی رۆژنامەنووسو مافناس، شیرین نوری محەمەد باسی لێوە دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەلایەک ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە هەردووکیان دوو ناوی جوگرافینو بۆ یەک خاکو یەک نیشتمان بەکاردێن، بەمەش تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ شاری باشووری کوردستانن بەشاری موسڵ-ی پایتەختی ویلایەتەکەشەوە، لەلایەکی تریشەوە رۆژنامەنووس شیرین نوری راستەوخۆ باسی ئەوە دەکات کە شارەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بریتین لە (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو دهۆک).

نووسەرو رۆژنامەنووس، دکتۆر کامەران قەرەداغی، لە لاپەڕە (٨)ی رۆژنامەی (الحیاة)، ژمارە (١١٧٧٧)ی بەرواری (٢١.٥.١٩٩٥)دا، نووسیوێتی: (ویلایەتی موسڵ تەواوی باشووری کوردستان (کوردستانی ئێراق) دەگرێتەوەو، لەکاتی ئێستادا پارێزگاکانی موسڵ، دهۆک، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی دەگرێتە خۆی).

ئەوەی لەسەرەوەدا دکتۆر کامەران قەرەداغی باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوربوونی شاری موسڵ-ە، چونکە ناوبراو راستەوخۆ شاری موسڵ وەکو شارێکی سەر بە باشووری کوردستان ناودەبات.

وتارێک لەژێر ناوی (دۆزی کوردو کوردستان)داو ناوی نووسەرەکەی بەسەرەوە نییەو، لەسەر تۆڕی ئەنتەرنێتی مالپەڕی بزووتنەوەی ئیسلامی کوردستاندا بڵاوکراوەتەوە کە تیایدا هاتووە: (کاتی خۆی ئێراق لەسێ ویلایەت پێکدەهات، ویلایەتی موسڵی باکوور کە زۆربەی زۆری کوردنو شارەکانی موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی دەگرێتەوە، ویلایەتی بەغدا لەناوەڕاست کە زۆربەی دانیشتوانەکەی سوننەی عارەبنو لەگەڵ ویلایەتی بەسرا کە زۆربەی دانیشتوانی عارەبی شیعەن).

ئەوەی مالپەڕی بزووتنەوەی ئیسلامی کوردستان باسی دەکات، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەوان باسی ئەوەیان کردووە کە دەوڵەتی ئێراق لەسێ ویلایەتی جیا دووی عارەبیو یەکێکی کوردی (ویلایەتی موسڵ) پێکدەهات، هەروەها بەئاشکەرا باسی ئەوە دەکەن کە زۆربەی زۆری دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ کوردنو، شارەکانی ئەو ویلایەتەش بریتین لە (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی). کەواتە دەکرێت ئەمە وەکو بەڵگەیەک بۆ کوردستانی بوونی شاری موسڵ بەکاربهێنرێت.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، سکرتێری پێشووی حزبی دیموکراتیی کوردستانی ئێران، لەلاپەڕەکانی (٢٤-٢٥)ی پەرتووکی (کورتە میژووی بزووتنەوەو نەتەوایەتیی‌یەکانی کورد)دا، نووسیوێتی: (لەئاخرو ئۆخری بەهاری ساڵی (١٨٣٣)دا ئەرتەشی میر محەمەد، میری میرنشینی سۆران، کە لە دەهەزار پێرۆی (پیادە نیزام) بەتەواوی راهاتوو رێکوپێک پێکهاتبوو، توانی دەسەڵاتی خۆی لەتەواوی ناوچەکانی کوردستانی خواروو، واتا سۆران، بادینانو موسڵ-دا سەقامگیر بکاو بگاتە سنورەکانی میرنشینی بۆتان).

بە بۆچوونی دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە لەباسکردنی ناوچەکانی باشووری کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی سەر بەو پارچەیەی کوردستان دەبات. ئەمەش بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، لە لاپەرە (٣٠)ی هەمان سەرچاوەی سەرەوەدا، نووسیوێتی: (بەدرخانی میری بۆتان، لە کۆتایی ساڵی (١٨٤٠)دا توانی دەسەڵاتی خۆی لەناوچەیەکی بەرینی کوردستاندا، لەسنورەکانی ئێرانو گۆلی وانو دیاربەکرەوە بگرە تا موسڵ پەرە پێبدا).

ئەوەی کە دکتۆر سادقی شەرەفکەندی باسیکردووە، کوردستانێتیو کوردێتی شاری موسڵ دەسەلمێنێت، چونکە دکتۆری ناوبراو شاری موسڵ بە شارێکی کوردیو بەشێک لەخاکی کوردستان ناودەبات. لەلایەکی تریشەوە فەرمانڕەواییکردنی ئەو میرە کوردە بەسەر موسڵو، بوونی موسڵ وەکو بەشێک لەخاکی کوردو لەمیرنشینێکی کوردی، مانای کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، لە لاپەرە (٣٤)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (لەپێناو دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ، لەبەهاری ساڵی (١٨٥٥)دا، یەزدانشێر بەیارمەتی (٢٠) هەزار شەڕکەری کورد لە بەتلیس-ەوە شەڕی دەستپێکردو ئەو شارەی گرتو فەرمانداری تورکی ئەم شارەی دەرکردو کوردێکی لەجێ دانا. پاشان رووبکردە موسڵو بێ گیروگرفتێکی ئەوتۆ ئەوێشی گرت).

ئەوەی کە دکتۆر سادقی شەرەفکەندی نووسیوێتی، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەو شارە لەنەخشەی ئەو کوردستانەدا بووە کە میری کورد یەزدانشێر نەخشەی بۆ کێشابوو، دواتر رزگاری کردو خستییە سەر کوردستانی ئازاد.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، لە لاپەرە (٥٥)ی پەرتووکەکەیدا، نووسیوێتی: (بەدەست پێشخەری رووناکبیرانو خەباتگێڕە لاوەکان لەساڵی (١٩٠٨)دا لەگرینگترین شارەکانی کوردستاندا چەند کلوپێک دامەزران کە لە هەمووان گرینگتر بریتی بوون لە کلوپەکانی بەتلیس، دیاربەکر، موش، ئەرزڕۆمو موسڵ).

لێرەدا دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەخاتەڕوو، کاتێک کە باسی دروستکردنی چەند کلوپێکی کوردییان لەسالی (١٩٠٨)دا لەشارە گرنگەکانی کوردستاندا کردبوو، ناوی شاری موسڵ یەکێکە لەو شارانەی کە کلوپی کوردی لێ دامەزرابوو، کەواتە بە بۆچوونی نووسەری ناوبراو شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، لە لاپەڕە (٥٦)ی پەرتووکی ناوبراودا، نووسیوێتی: (پێویستە بگوترێ کە تەنانەت بەدرێژایی سەردەمی ئازادی کەمو زۆری سالی (١٩٠٨)دا چەن راپەڕینێک لەکوردستان سەریان هەڵدا، وەک راپەڕینی دەرسیم کە تا ئاخرو ئۆخری سالی (١٩٠٩) بەردەوام بوو، بەڵام گرنگتر لەمە راپەڕینەکانی موسڵو سولەیمانی بوون).

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، کوردبوونو کوردستان بوونی شاری موسڵ بەدەستەوە دەدات، کاتێک کە باسی راپەڕینەکانی کوردستان دەکات کە لەدژی داگیرکەران بەرپایان کردبوو، چونکە نووسەری شەهید لەناوهێنانی راپەڕینەکانی کوردستاندا، ناوی راپەڕینەکانی شارەکانی موسڵو سلێمانی وەکو دوو سەرهەڵدانی کوردستانی دەبات، کەواتە نووسەر پێی وایە شاری موسڵ، شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، لە لاپەڕە (٧٥)ی پەرتووکەکەیدا نووسیوێتی: (ئەگەر پەیمانی سێۆر جێبەجێ بوایە، کوردستان لەڕاستیدا بە کوردستانی ئێرانەوە دەبووە پێنج بەش. کوردستانی سەربەخۆی لە بەرچاوگیرا لەناوەندی ئەم دابەشکردنەدا، وڵاتێک بوو کە لەباری خاکەوە تەنیا سێ یەکی خاکی کوردستانی عوسمانی دەگرتەوەو بەتایبەتی ئەم بەشە ناوچە بەپێتو بەرەکەتەکانی کشتوکاڵیو لەبار بۆ ئاژەڵداری دەگرتەوە. ئەوەی دەمایەوە ناوچە هەژارو دەسکورتەکانی وەک خارپوت،دەرسیمو هەکاری بوونو دیاربەکر وەک ناوەندی فەرمانڕەوایی موسڵ وەک ناوەندی ئابووری دەمانەوە. دیارە ئینگلستانیش دۆزی نەوتی دەخستە ژێر چاوەدێری).

ئەوەی کە دکتۆر سادقی شەرەفکەندی ئاماژەپێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەردەخات، چونکە نووسەر لەلایەک باسی شاری موسڵ وەکو ناوەندێکی گرنگی ئابووری کوردستان دەکات، هەروەها لەلایەکی تریشەوە باسی

ئەوە دەکات ئەگەر پەیمانی سێڤرە جێبەجێ بکرایە، شاری موسڵ یەکێک دەبوو لەشارە گرنگەکانی کوردستان.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، لە لاپەڕە (١٠٦)ی سەرچاوەی پێشوو، نووسیوێتی: (هەروەک پێشتر باسکرا، لە (٣٠)ی ئۆکتۆبەری ساڵی (١٩١٨)دا پەیمانی کۆتایی پێهاتنی شەڕ لەگەڵ عوسمانی مۆرکرا، چەند رۆژ پاشان ئینگلیزەکان یەک لایەنە دەستیان بەسەر ناوچەی کوردنشینی موسڵ داگرت کە لەپێشدا بڕیاربوو بدرێ بەفەرەنسا. ئینگلیزەکان زانیبوویان لەم ناوچەیەدا کانگای نەوت هەیە).

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، شاری موسڵ بەناوچەیەکی کوردنشین ناودەبات، کاتێک کە ناوچەکەش کوردنشین بێت، ئەوکاتە بەدڵنیاییش دەبێتە شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو باوەڕەی کە بڵێین، کەواتە شاری موسڵ شارێکی کوردنشینی سەر بە باشووری کوردستانە.

دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، لە لاپەڕە (١٠٧)ی پەرتووکەکەیدا نووسیوێتی: (لەدرێژەی ئەم ساڵانەدا، بەریتانیا بۆ ئەوەی موسڵی نەوتەلانی بەدەستەوە بێ، چەند رێگا چارەسەری خستە بەرچاو:

١- دەیەویست موسڵ لەگەڵ چەند ناوچەی کوردنشینی دیکە بکاتە وڵاتێکی سەربەخۆ، بەڵام لەژێر چاوەدێری خۆیدا.

٢- تەواوی ناوچە کوردنشینەکان لەگەڵ دوو ناوچەی بەسراو بەغدا کە عارەبنشین بوون بخاو وڵاتێکی سەربەخۆ بەدانیشتوانی کوردو عارەبەوە پێکبێنێ کە بەشە کوردنشینەکەی بەشێوەی خودموختاری بەڕێوە بچێ.

٣- سەرئەنجام وڵاتێکی سەربەخۆ (ئێراق) بێ هیچ مافێکی تایبەتی بۆ کوردان، دابمەزرێنێ).

بە بۆچوونی دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، چونکە کە باسی نیازی بەریتانیا دەکات لەدامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ، باسی ئەوە دەکات کە وڵاتە کوردییەکە لەشاری موسڵو چەند ناوچەیەکی کوردنشینی دیکە پێکبێنێت، کە دەڵێت موسڵو چەند ناوچەیەکی کوردنشینی دیکە، کەواتە ئەو پێی وایە شاری موسڵ-یش وەکو ناوچەکانی دیکە ناوچەی کوردیو شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان بووە.

سەدیق سەفی زادە بۆرەکەیی، نووسەری پەرتووکی (سەلاحەدینی ئەیووبی)، لە لاپەرە (١٢٤)دا نووسیوێتی: (موسڵ یەکێ لەشارەکانی کۆنی کوردستانی ئێراقە. ئەم شارە لەسەردەمی ئیسلامەتیدا بەهۆی موسڵمانانەوە گیراوەو پاشان حەمدانییەکانو عەقیلییەکان فەرمانڕەوایان تێدا کردووە. ئەوسا عمادەدینی زەنگی لەسالی (٥٢١ک)دا بووەتە فەرمانڕەوای ئەم شارەو شارەکە بەتەواوی ئاوابووەتەوە).

ئەوەی کە نووسەری رۆژهەلاتی کوردستان سەدیق سەفی زادە باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستان بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، کاتێک کە نووسەری ناوبراو راشکاوانەو بێ پێچوو پەنا شاری موسڵ بەشارێکی کۆنی باشووری کوردستان ناودەبات‌و، هەروەها باسی داگیرکردنی ئەو شارە دەکات لەلایەن موسڵمانە عارەبەکانەوە، ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت کە ئەو شارە نە شارێکی عارەبی بووەو، نە هیچ پەیوەندییەکیشی بە ئێراقەوە هەبووە.

سەلام عەبدوڵڵا، لە لاپەرە (١٦٥)ی گۆڤاری کەرکوک، ژمارە (١٦)ی بەهاری (٢٠٠٣)دا، لەو پێشەکیەی کە بۆ ووتارە وەرگێڕدراوەکەی عەبدولجەبار مەحمود سامەرائی لەژێر ناوی (کەرکوک شاری ئالتونی رەش)دا کە لە لاپەرەکانی (١٦٥-١٧٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (هەڵکەوتەی جیۆپۆلەتیکیو جوگرافیای کەرکوک هێندەی تر نرخو بەهای رامیاری سپاردووە بەو شارە کورددییە رەسەنە، بەدەروازەی باکووری ئێراق دەژمێردرێتو گرێی هاتووچۆ پێکدێنێتو چەند ڕێگەیەکی لێدەبێتەوە بۆ پایتەگا کوردییەکانی تری وەکو (سلێمانی، هەولێر، موسڵ).

نووسەر سەلام عەبدوڵڵا، شاری موسڵ بە پارێزگایەکی کوردی ناودەبات، کاتێک کە شارەکە پارێزگایەکی کوردی بێت، ئەوکاتە بەدڵنیاییش دەبێتە شارێکی کوردیو پارێزگایەکی سەر بە کوردستانیش.

نەجم عومەر ئاغای سورچی، لە لاپەرە (١١)ی پەرتووکی (مصیر ولایة الموصل (کوردستان الجنوبیة) ما بعد عام ٢٠٠٠)دا، نووسیویەتی: (ئامانجی نووسینی ئەم پەرتووکە ئەوەیە کە بیسەلمێنێ ویلایەتی موسڵ (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو دهۆک) وولاتی کوردنو هیچ پەیوەندیەکی بە ئێراقی عارەبییەوە نیە، هەروەها ویلایەتی موسڵ بە ئێراقی عەجەمی ناسرابوو ئەمەش مانای ئەوەیە کە عارەبی نیە).

نەجم عومەر ئاغای سورچی، شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو خاکی کورد ناودەبات، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات کە مەبەست لەنووسینی پەرتووکەکەیدا سەلماندنی کوردستانێتیو کوردبوونی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو دهۆک)ە. لەلایەک نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە، شاری کوردینو هیچ پەیوەندییەکیان بەئێراقی عارەبییەوە نییە، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ لەکۆنەوە بەئێراقی عەجەمی ناسرابوو، ئەمانەش هەمووی بەڵگەی سەلماندنی کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت.

نەجم سورچی، لە لاپەڕە (١٥)ی هەمان سەرچاوەدا نەخشیەکی ویلایەتی موسڵ-ی بلاوکردۆتەوە کە شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانی و دهۆک) دەگرێتە خۆی).

ئەو نەخشەیەی کە نەجم سورچی بلاویکردۆتەوە، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر شاری موسڵ-ی وەک شارو پارێزگا، خستۆتە ناو نەخشەو سنووری باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ). نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

نەجم سورچی، لە لاپەڕە (٣٠)ی هەمان سەرچاوە، بەمشێوەیە باسی سنوری ویلایەتی موسڵ-مان بۆ دەکات: (سنوری ویلایەتی موسڵ لەسەردەمی مەدحەت پاشاداو لەسالی (١٨٧٩)دا بەمشێوەیە بووە: ویلایەتی دیاربەکرو وان لەباکوور، شانشینی فارس لە رۆژهەلات، سەنجەقی (دێرەزوور) لەڕۆژئاوا، ویلایەتی بەغدا لەباشوور).

بەگوێرەی ئەو سنوورەی کە نەجم سورچی بۆ ویلایەتی موسڵ-ی دەستنیشانکردووە، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ)، چونکە شاری موسڵ دەکەوێتە بەشی خۆرئاوای باشووری کوردستان یان ویلایەتی موسڵ، بەدیاریکردنی سنووری باشووری کوردستان لەلای خۆرئاواوە بە سەنجەقی دێرەزوور، بەدڵنیاییو بێ هیچ گومانێک تەواوی شارو پارێزگای موسڵ دەبنە بەشێک لە نیشمان کوردو خاکی کوردستان.

نەجم عومەر سورچی، لە لاپەڕە (٣٧)ی هەمان سەرچاوەدا دەنووسێت: (لەڕاستیدا ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور)ەو مولکو ولاتی کوردە، بەڵگەنامە نێونەتەوەییەکان لە نەتەوە یەکگرتووەکان ئەمە دەسەلمێنن و پێویستە لەسەر کورد کاری دیبلۆماسی بکەن بۆ گەڕاندنەوەی خاکەکەیان).

نەجم سورچی، لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، لەلایەکی تریشەوە بە مولکو ولاتی کوردیان دەزانێت، سەرەڕای ئەوانەش پێیوایە بەڵگەنامەیەکی زۆر لە نەتەوە یەکگرتووەکاندا هەیەو کوردێتی و کوردستانێتی ویلایەتی موسڵ دەسەلمێنن. کاتێکیش کە ئەو ویلایەتە باشووری کوردستان و نیشتمانی کورد بێت، کەواتە تەواوی خاکو شارەکانی ئەو ویلایەتە بەشاری موسڵ-ی پایتەختیشەوە، خاکو شاری کوردیو کوردستانیین.

نەجم سورچی، لە لاپەڕە (٣٠٣)ی سەرچاوەی ناوبراودا، دەڵێت: (پێوانەی ویلایەتی موسڵ (٩٧.٠٠٠) کچگ یان (٣٤.٠٠٠) میل چگ، ئەو پارێزگایانەی کە دەکەونە نێو ویلایەتی موسڵ بریتین لە(هەولێر، موسڵ، کەرکوک، سلێمانی و دهۆک).

کاتێک کە نەجم سورچی، پارێزگاکانی ویلایەتی موسڵ بە پارێزگاکانی (هەولێر، موسڵ، کەرکوک، سلێمانیو دهۆک) دادەنێت، کەواتە هەر پێنج پارێزگاکەی سەر بە ویلایەتی موسڵ، شاری کوردیو کوردستانیو سەر بە باشووری کوردستانن. ئەمەش دەبێتە بەڵگەیەک بۆ کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ.

نەجم سورچی، لە لاپەڕە (٥)ی مانگنامەی (المنار الكوردي)، ژمارە (٦٩)ی چوارشەممە (٧.٦.٢٠٠٠)دا وتارێکی لەژێر ناوی (لماذا لايحق لشعبنا الكوردي المطالبة بحق تقرير مصيره!!)دا نووسیوەو، لەوتارەکەدا هاتووە: (بەر لە شەڕی یەکەمی جیهانی، ئێراقی عارەبی لەهەردوو ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا پێکدەهاتو، سنووری لای باکووری لە چیاکانی حەمرینەوە درێژ دەبووەوە بەرەو باشوور تاسەر کەنداوی عارەبی (مەبەستی کەنداوی فارسییە - دەرسیم). ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور)، رۆژێک لەڕۆژان بەبەشێک لەئێراقی عارەبی دانەندراوەو هەرگیز لەنێو سنووری خاکەکەیدا نەبووە، بەڵکو ناوچەیەکی تەواو سەربەخۆ بووەو هەر لە کۆنەوەش ئەمارەتە کوردییەکان دەسەلاتدار بووینەو فەرمانڕەوایەتی ئەم ناوچەیان کردووە).

ئەوەی کە نەجم عەمەر سورچی ئاماژەی پێداوە، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەلایەک کاتێک کە ئەو تەنیا هەردوو ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا بە ئێراقی عارەبی دەزانێتو، سنووری ئێراقیش لەلای باکوورەوە بەچیاکانی حەمرین دەستنیشان دەکات، لەلایەکی تریشەوە ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات کە رۆژێک لەرۆژان بەشێک نەبووە لەئێراقی عارەبییەوە. پێکهاتنی ئێراقی عارەبی لەهەردوو ویلایەتی ناوبراو لەسەرەوەدا جیایيو سەربەخۆیی ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت، هەروەها ئەو شوێنەی کە سنووری ئێراقی لێوە کۆتایی پێدەهات لەلای باکوورەوە کە زنجیرە چیاکانی حەمرینە نزیکەی زۆرتر لە (١٥٠) کم کەوتۆتە باشووری خۆرهەڵاتی موسڵ، سەبارەت بەوەی کە ویلایەتی موسڵ هەر باشووری کوردستانەو یەکسانن، ئەوانە هەمووی ئەوە دەگەیەنن کە شارو پارێزگای موسڵ بەتەواوی نیشتمانی کەردو خاکی کوردستانە.

نەوشیروان مستەفا، ماوەیەک جێگری سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانو، ئێستاش بەرپرسی کۆمیتەیای ووشە، لە لاپەڕە (١٨٧)ی پەرتووکی (چەند لاپەڕەیەک لەمێژوی رۆژنامەوانیی کوردی ١٩٣٨-١٩٥٨ رۆژنامەوانی نهێنی)دا، لەباسی پەیمانی نەتەوەیی پارتی دیموکراتی کورد بەپشتبەستنی بە (موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري، بغداد، ١٩٤٨)، نووسیویە: (لەخاڵی یەکەمی پەیمانی نەتەوەیی پارتی دیموکراتی کورد هاتووە: ١- بەڕێگەی خەباتی رامیاریو بەڕێگەی تر تێتەکۆشین بۆ پێکهێنانی دەوڵەتی کوردستانی فیدراڵی دیموکراتی لەئێراقدا کە پێکدێ لە لیواکانی موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، خانەقینو دەستوورەکەی ئەنجومەنێکی دامەزرێنەر دایئەنێ کە لەلایەن گەلی کوردەوە راستەوخۆ بەدەنگدانی نهێنی هەلئەبژێردرێ).

ئەوەی نەوشیروان مستەفا باسی دەکات، بۆچوونەکانی پارتی دیموکراتی کورد کە دواتر کرا بە پارتی دیموکراتی کوردستان دەردەخات، لەلایەک کە ئەوان هەر لەساڵی (١٩٤٨)ەوە داوای دامەزراندنی دەوڵەتی فیدراڵی کوردستان-یان کردووە، لەلایەکی تریشەوە پارتی دیموکراتی کورد (کوردستان) هەر لەو ساڵیدا سنووری ئەو دەوڵەتە فیدراڵییەی کوردستانیان بەپارێزگاکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو قەزای خانەقین) دیاریکردووە. لەو ساڵەشدا هێشتا پارێزگای دهۆک

قەزایەک بووە لەشاری موسڵ. ئەوەی لێرەدا پارتی دیموکراتی کورد (کوردستان) داوای دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵو تەواوی شارەکانی تر کە لەسەرەوەدا ناویان هاتووە دەگەیەنێت.

نەوشیروان مستەفا ئەمین، لە لاپەڕە (٢٠٨)ی پەرتووکی (چەند لاپەڕەیەک لەمێژوی رۆژنامەوانیی کوردی سالانی نێوان دو جەنگی جیهانی ١٩١٨-١٩٣٨)داو، بەپشتبەستنی بە ژمارە (٦)ی (٢٧.١٢.١٩٢٢)ی (رۆژی کوردستان)دا، نووسیویەتی: (ویلایەتی موسڵ، کە بە شێوەیەکی گشتی هەموو کوردن).

لەسەرەوەدا نەوشیروان مستەفا، رۆژی دەرچوونی (رۆژی کوردستان)ی بەسالی رۆمی نووسیبوو کە سالی (١٣٣٨) بوو، بەڵام بەباشترم زانی بەسالی زایینی بینووسم. ئەوەی نەوشیروان مستەفا بەئاماژەکردن بە (رۆژی کوردستان) باسی دەکات، بەڵگەیەکە بۆ سەلماندنی کوردستانی بوونو کوردبوونی شارو پارێزگای موسڵ، چونکە رۆژنامەی ناوبراو دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ کە شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) دەگرێتەوە، نزیکەی هەمووی بەکورد دەزانێت، ئەو بۆچوونەش تەمی هەموو گومانێک دەڕەوێنێتەوە لەسەر کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵو تەواوی ویلایەتەکە.

مام جەلال، سەرۆک کۆماری ئێراقو سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لە لاپەڕە (٣١-٣٢)ی پەرتووکی (اغد دیموقراطي وحرمان الشعب حتی من حق الحلم؟)دا نووسیوێتی: (ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژوو، دەبینین وشەی ئێراقی عارەبی، بەسەر چەند شوێنێکی دیاریکراوی ولاتانی ئیسلامی دابڕابوو، بەڵام ئەو زاراوەیە وەک ولات یان بوون دەرنەکەوت، بەڵکو وەک زاراوەیەکی جوگرافی بۆ ناوچەیەکی سنووردار کە هەرگیز سنووری باکووری لەهێڵی (تکریت-عانە)، تێنەدەپەڕی. تەنیا ئێمە نین کە ئەوە بڵێین، بەڵکو ئەوە راستییەکە تەنانەت، کۆمیسیۆنی لێکۆڵینەوەی نێونەتەوەیی کە لایەنگری بەریتانیایە، نکۆڵی لێناکات. هەروەها ئێراقی عارەبی هەرگیز باشووری کوردستانی نەگرتۆتە خۆ، کە گەلی کورد هەزاران هەزار ساڵە تیایدا ژیاوەو، سنووری ئێراقی عارەبیش هەرگیز لەهێڵی (تکریت-عانە) تێپەڕی نەکردووە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مام جەلال، شاری موسڵ بەتەواوی پارچەیەکی دانەبڕاوی باشووری کوردستانە، لەلایەک سەرکردەی ناوبراو باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە

باشووری کوردستان بەشێک نەبووە لە ئێراقی عارەبی، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە سنووری ئێراق لەلای باکوورەوە هەرگیز لە تکریتو عانە تێنەپەڕیوە، ئاشکراشە کە شاری تکریت (٢٤٥) کم دەکەوێتە باشووری شاری موسڵو، شاری (عانە)ش (٤٣٠) کم دەکەوێتە باشووری خۆرئاوای شاری موسڵ، کەواتە شاری موسڵ لەدەرەوەی سنووری ئێراقی عارەبییە، چونکە شاری موسڵ بەسەدان کیلۆمەتر دەکەوێتە باکووری ئەو شارانەی کە سنووری ئێراقی عارەبی لەلای باکوورەوە کۆتایی پێدێت.

مام جەلال، سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانو سەرۆک کۆماری ئێراق، لە لاپەڕە (٣٣٤-٣٣٥)ی پەرتووکی (اغد ديموقراطي وحرمان الشعب حتى من حق الحلم؟)دا نووسیوێتی: (بەریتانیا لەهەوڵی ئەوەدا بوو دەستی بگاتە کوردستانو خۆی ڕەوایەتی داگیرکردنی کوردستان بداتە خۆی، کە ئەوەش ڕێککەوتن بوو.. ئاگربەستی نێوان تورکیاو هاوپەیمانان چەند مەرجێکی دەگرتەخۆ، کە دەبوایە هێزی بەریتانیا لەو سنووڕەی پێی گەیشتووە بووەستایە. ئەمەش مانای وابوو کە هێزەکانی بەریتانیا نابوایە هەنگاو ڕووەو کەرکوک، سلێمانی، هەولێر، بادینانو موسڵ، واتە (ویلایەتی موسڵ) بنێن).

ئەوەی لێرەدا مام جەلال باسی دەکات، بەڵگەیەکی گرنگی کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ-ە، چونکە مام جەلال لەباسی شارەکانی ویلایەتی موسڵ، شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو تەواوی بادینان)ی بە شارو ناوچەی سەر بە ویلایەتی موسڵ دادەنێت. کەواتە مام جەلال شاری موسڵو شارەکانی تریش بەشاری کوردیو سەر بە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) هەژماردەکات.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (٧٠)ی پەرتووکی (دراسة سياسية حول إحتلال وتقسيم كوردستان))دا، باسی ئەوە دەکات کاتێ کە جەنەڕال شەریف پاشا ئامادەی کۆنگرەی ئاشتی پاریس دەبێت، بە جۆرج کلیمەنسۆی سەرۆکی کۆنگرەی ئاشتی لە پاریسی ڕاگەیاند: (من داوای تەواوی خاکی کوردستان یاخود گشت مافەکانی کورد ناکەم، بەڵکو مەبەستم سەربەخۆیی ناوچەکانی دیاربەکر، خەرپوت، بەدلیس، موسڵ، کۆیسنجەقو ئورفەیە).

ئەوەی کە مامۆستای زانکۆ سەلام ناوخۆش ئاماژەی پێکردووە، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەداتە دەست، چونکە نووسەر باسی داواکارییەکانی جەنەرال شەریف پاشای خەندان دەکات لە دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ کە شاری موسڵو چەندین شاری تریش بگرێتەوە، ئەمەش دەریدەخات کە شەریف پاشا پێی وابووە شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، بۆیە داوای کردووە کە بخرێتە سەر ئەو کوردستانەی کە دەگووترا بەریتانیاو هاوپەیمانەکانی دەیانەوێت بۆ کوردی دروست بکەن.

نووسەرو رۆژنامەنووس غەفور مەخموری، سکرتێری گشتی پارتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستانو ئەندامی پەرلەمانی کوردستان - خولی دووەم، لە لاپەرە (٢٣)ی پەرتووکی (بەعەرەبکردنی کوردستان)دا، نووسیوێتی: (دوای ئەوەی حکومەتی ئێراق کابرایەکی نیشتەجێی موسڵی بەناوی (مستەفا عومەری) لەساڵی (١٩٢٥)دا کرد بەوەزیری ناوەخۆی ئێراق، ئەویش دەستیکرد بەپیلان گێڕان بۆ هێنانی عارەب بۆ ناوچەکە، ئەوەبوو ژمارەیەکی زۆری لەخێڵە کۆچەرەکانی تەیو جبور هێنا موسڵو دەوروبەری). هەروەها لە لاپەرە (١٠٦)دا نووسەر بوچوونی خۆی دەربارەی ئەو شارە رووندەکاتەوەو دەڵێت: (بەبۆچوونی من پارێزگای موسڵ بەشێکە لەسنووری جوگرافی باشووری کوردستان).

سەرەتا هێنانی خێڵە کۆچەرە عارەبەکانی تەی، جبورو شەممەڕ بۆ موسڵ، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ-ە، هەروەها نووسەر غەفور موخموری بۆچوونی خۆیشی دەردەبڕێو پێی وایە کە شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا، پارچەیەکن لەباشووری کوردستان، کە ئەمەش دەبێتە بەڵگەیەکی تری گرنگی کوردێتیو کوردستانێتی ئەو شارەیە.

غەفور مەخموری، لەدیمانەیەکدا لەژێرناوی (هەڵە غەفور مەخموری: بەپێی سەرچاوە میژووییەکان پارێزگای موسڵ، دیالا، تکریتو بەشێکی زۆری کوتو میسانیش بەشێکن لەخاکی کوردستان)دا، کە لە لاپەرە (1)ی ژمارە (١٣٥)ی رۆژنامەی (میدیا)ی رۆژی هەینی (١.١١.٢٠٠٢)دا، بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (بە بۆچوونی من تاپێش هاتنی ئیسلام بۆ ناوچەکە عارەب لەو ناوچەیە نەبووەو لەو بەرەی رووباری فوراتەوە هەمووی کوردنشین بووەو عارەبی لێنەبووە، من ئەوەم بەڕوونیو بەپشتبەستن بەکۆمەڵێک سەرچاوەی میژوویی باوەڕپێکراو باسکردووەو

گەیشتوومەتە ئەو ئەنجامەی کە موسڵ بەتەواوی سنوورە جوگرافیەکەی‌و دیالا (دێی بالا)و، پارێزگای تکریت‌و بەشێکی زۆری کوت‌و میسان بەشێکن لەخاکی کوردستان‌و لەدوای ساڵی (٦٣٧)ی زاینییەوە وردە وردە ئەو ناوچانە بەعارەبکراون).

ئەوەی کە نووسەر غەفور مەخموری دەربیڕیوە، ئەوە دەگەیەنێت کە بە بۆچوونی ئەو شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا بەشێکە لەخاکی کوردو کوردستان، بەڵام پرۆسەی بەعارەبکردن باری دیمۆگرافیای موسڵ‌و چەندین شاری تری کوردستانی گۆڕیوە. هەموومان دەزانین بەعارەبکردن واتە دەرکردنی کوردو هێنان‌و نیشتەجێکردنی عارەب لەسەر خاک‌و زەوی کورد، کەواتە بەعارەبکردن نابێت ببێتە هۆی ئەوەی کە خاکی کورد بۆ عارەب بێت، بەڵکو دەبێت رۆژێک دابێت کورد مافی زەوتکراوی خۆی وەرگرێتەوە.

شێخ سدیق، لە لاپەڕە (٧)ی پەرتووکی (پاکتاوکردنی رەگەزی کورد لەمێژوودا)، نووسیوێتی: (بۆ یەکەم جار لەمێژووی گەلەکەماندا رووبەڕووی بەعارەبکردن کراوین، شاری موسڵ کە شارێکی دێرینی کورد بووە لەلایەن هێزەکانی ئیسلامەوە داگیرکراوە‌و عارەبی تێدا نیشتەجێکراوە.. هەروەها لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقیەوە هەوڵی نیشتەجێ کردنی عارەبە کۆچەرییەکان دراوە کە زۆربەیان لە کوردستاندا نیشتەجێکراون‌و زەوی‌و خاکی کوردیان بەسەردا دابەشکراوە. شاری موسڵ سیمای کوردایەتی خۆی لێ زەوتکراوە تەنانەت لەمێشکی کوردو بزووتنەوەی کوردایەتیدا زۆر لەمێژە سڕاوەتەوە.. رژێمی بەعس هەر لەسەرەتاکانی دەسەڵاتیەوە هەوڵی ئەوەی داوە کوردستان وێران بکات‌و سیمای کوردانەی لێ بسڕێتەوە بەشێوازی جۆراوجۆر هەنگاوی بۆناوە).

ئەوەی کە نووسەر شێخ سدیق ئاماژەی پێداوە، کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کۆنی کوردی ناودەبات، کە لەلایەک لەلایەن میلیشیا عارەبە ئیسلامییەکانەوە داگیرو بەعارەب کراوە، لەلایەکی تریش بە بەردەوامی دانیشتوانی رەسەنی شارەکە کە کوردن دەرکراون‌و زەوی‌و خاکی کورد لەتەواوی پارێزگای موسڵدا بەسەر عارەبە داگیرکەرەکاندا دابەشکراوە، ئەمەش گەورەترین‌و بەهێزترین بەڵگەی کوردستانی بوون‌و کوردبوونی شاری موسڵ–ی داگیرکراوو بەعارەبکراو دەگەیەنێت.

شێخ سدیق، له لاپەڕه (١٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەسەردەمی هێرشی ئیسلام بۆ ناوچەی موسڵ دەستیانگرت بەسەر ناوچەکەداو ناو شارەکەشیان بەعارەبکرد، چونکە پێشتر ئەم شارە ناوی (موسڵ) نەبوو. لەسەردەمی ئارامیەکان ناوی قەڵای رۆژئاوا (حصن عبورایا) بووە، بۆ جیاکردنەوە لەقەڵای رۆژهەڵات کە (نەینەوا) بووە، لەسەردەمی فارسو کاتی فەرمانڕەوایەتی ئەردەشێر ناوی گۆڕین بۆ (نیو ئەردەشێر)، واتە ئەردەشێری تازە. موسڵ لەچارەگی یەکەمی سەدەی زایینیدا دانیشتوانی بەگشتی کورد بوون).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەری پەرتووک شێخ سدیق، شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا خاکی کوردنو سەر بە کوردستانن، لەلایەک لەبەرئەوەی لەچارەگی سەدەی یەکەمی زایینیدا دانیشتوانەکەی بەگشتی کورد بووینەو، لەلایەکی تریشەوە عارەبەکان لەئەنجامی هێرشەکانی خۆیان لەژێر پەردەی ئایینو بڵاوکردنەوەی موسڵمانێتیدا هاتوونەتە کوردستانو شاری موسڵ-یان داگیرو بەعارەبکردووە. ئەگەر عارەب بەمەبەستی داگیرکردنو زەوتکردنی خاکی نەتەوەکانی ناعارەبی نەهاتبوو بۆ ناوچەکە، بۆ شاری موسڵو شارەکانی تری کوردستان کە بەعارەبی کردن، هەر لێنەدەگەڕا کوردی موسڵمانی لێبێت؟

شێخ سدیق، له لاپەڕه (٩٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا دەربارەی پێکهاتەی نەتەوایەتی شاری موسڵ، بەم شێوەیەی نووسیوە: (ڕێژەی پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوانی موسڵ، کورد (٧١%)، عارەب (٢٤%)و تورک ٥%).

ئەو ڕێژەی پێکهاتنەی نەتەوایەتی شاری موسڵ، گرنگترین بەڵگەی کوردستانی بوونو کوردبوونی ئەو شارە بەدەستەوە دەدات، چونکە کاتێک کە ڕێژەی کورد لەشاری موسڵدا (٧١%) بێت، کەواتە زۆر بەدڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین ئەو شارە شارێکی کوردیو بەشێکە لەخاکی باشووری کوردستان.

شێخ سدیق، له لاپەڕه (٤٠٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا له دەرئەنجامدا نووسیوێتی: (٣- یەکەمین شاری کوردستانی ڕووبەڕووی بەعارەبکردن بووبێتەوە شاری موسڵە. ٤-لەچارەکی یەکەمی سەدەی زایینداسەرجەم دانیشتوانی موسڵ کورد بوون. ٥- یەکەمین ناوگۆڕینی شاری کورد بۆ عارەبی شاری موسڵ).

ئەو سێ خاڵەی کە نووسەر شێخ سدیق ئاماژەی پێکردوون، هەرسێکیان بەڵگەن بۆ کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ، چونکە لەلایەک ئەو ناوی ئەو شارە وەکو یەکەمین شاری کوردستان دەبات کە بەعارەب کرابێت، مادام وەکو شارێکی کوردستانی ناوی بباتو بەعارەبکردن پەیڕەوکرابێت لەو شارەدا، کەواتە شارەکە شارێکی کوردستانییەو هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو بەئێراقەوە نەبووە، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە لەچارەگی یەکەمی سەدەی زاییندا بەشێوەیەکی گشتی کورد بووینە، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە یەکەمین ناوگۆڕینی شاری کوردی بۆ ناوی عارەبی گۆڕینی ناوی شاری موسڵ بووە، ئەم خاڵەش بەڵگەیەکی کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەبەخشێت.

کەیوان ئازاد ئەنوەر، لە لاپەڕە (٤٣)ی پەرتووکی (کورد لەچەند تۆمارێکی میژوویدا)دا دەڵێت: (دوای نزیکەی (٩٠) ساڵ بەسەر شەهید بوونی ئەو شێخە نەمرەی کورد (شێخ عەبدولسەلامی بارزانی)و چوار لەهاوەڵانی لەلایەن تورکەکان لەشاری موسڵی دوێنێ کوردستانیو ئەمڕۆ عارەبستان!؟ دەبێت سوودێک لەو ڕابردووانە وەرنەگرینو ئەزموونی دوازدە ساڵی حوکمڕانی کورد تاڵانفرۆش نەکەین؟).

ئەوەی کە نووسەر کەیوان ئازاد ئەنوەر نووسیوێتی، بە بۆچوونی ئەو شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانی بووە، ئەمەش بەڵگەیەکی زیندووی کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر زۆر ڕاشکاوانە باسی ئەوە دەکات کە ئەو شارە لەڕابردوودا شارێکی کوردستانی بووە، کەچی لەئەنجامی بەعارەبکردنو دەرکردنی کوردو، داگیرکردنی زەویو خاکی کوردانو دابەشکردنیان بەسەر عارەبی داگیرکەردا، سیمای ئەو شارەیان لەشارێکی کوردیو کوردستانییەوە بۆ شارێکی ئێراقی گۆڕیوە!

هەروەها کەیوان ئازاد ئەنوەر، لە لاپەڕەکانی (١٤١-١٤٢)ی هەمان سەرچاوەی پێشوودا دەڵێت: (دامەزرێنەری دەوڵەتی ماد (دیاکۆ/ ٧٠٠-٦٧٣ پ.ز) لەپێناو ئازادکردنی ناوچەکانی (لۆلۆ) واتە شارەزوورو (گوتی) واتە کەرکوکو گەرمیانو (سوئی) واتە هەولێر بەدیلی کەوتە دەست ئاشوورییەکانی زەوتکەری خاکی کوردستانو هەر لەدیلیدا مرد. (فراورتیس/ ٦٧٣-٦٥٣ پ.ز) هەر لەشەڕی دژی ئاشوورییەکانو بۆهەمان مەبەست شەهیدبوو، تا ئەوکاتەی (کەوی ئەخسار،

کیخەسرەو/ ٦٣٣-٥٧٥ پ.ز) بەشێکی داگیرکراوی خاکی کوردستانی لەداگیرکەران پاککردەوەو شاری نەینەوای بەهاوکاری کلدانیەکان گرت. ئەو رووداوانە گوزەران، بەڵام بۆ دەبێت ئەمڕۆ نەک هەر داواکردنی شاری هەمەدانی پایتەختی مادەکانو شاری موسڵی مەڵبەندی ململانێی قورسی ئەو سەردەمە لەبەرنامەو کاری ئەمڕۆو سبەینێی بزاڤی کوردایەتی دانەبێتو تەنیا فرمێسکی ڕابردوویان بۆ بڕێژین، لەداواکردنی شاری کەرکوکیش سەرکەوتوو نەبین!).

نووسەر کەیوان ئازاد ئەنوەر، پێی وایە کە شاری موسڵ (١٠٠%) شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات (کەیخەسرەو) بەهاوکاری کلدانییەکان شاری نەینەواو بەشێکی تری خاکی داگیرکراوی کوردستانی ڕزگارکردووە، هەروەها کاتێک کە باسی ئەوە دەکات کە سەرکردایەتی بزووتنەوەی ڕزگاری نیشتمانیو نەتەوایەتی کوردستان، شاری موسڵ-ی لەبیر کردبێتو نەیخستبێتە ناو بەرنامەی خۆی، کە ئەمانە هەمووی ئاماژەیە بۆ کوردێتیو کوردستانێتی شارو پارێزگای موسڵ!

کەیوان ئازاد ئەنوەر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (فایلی هەرێمی کوردستانی ئێراق لەبەڵگەنامەکاندا)، کە لە لاپەڕە (١٠)ی ژمارە (٣٧٧٩)ی ڕۆژی (١٩.٩.٢٠٠٥)ی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)دا بڵاوکراوەتەوە، دەربارەی خستنەڕووی پەرتووکی (کوردستانی عێراق لەبەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا)دا لەوەرگێڕانی سەلمان عەلیو پێشەکیو پێداچوونەوەی (سەدیق سالح)دا، نووسیوێتی: (هەرێمی کوردستان، ئەو پێگە جوگرافییەی کەهەنووکەش بەدەر لەزانستی جوگرافیا هەر ناوەندو ڕێکخراوو دەوڵەتە بەڕووبەرە خاکێکی (دەوڵەتی ئێراقی) دەزانن، پارتو ڕێکخراوە کوردیو کوردستانییەکان بەهەموو ناوچە کوردنشینەکانی هەر حەوت پارێزگای ئێراق (سلێمانی، هەولێر، دهۆک، موسڵ، کەرکوک، سەلاحەدین، دیالە)ی دەزانن‌و زنجیرە چیای (حەمرین) بەدوایەمین سنووری باشووری ئەم هەرێمە دادەنێن).

نووسەر کەیوان ئازاد ئەنوەر، لەخستنەڕووی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، بۆ جارێکی کەش ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان ناودەبات، ئەمەش سووربوونی هەڵوێستی نەگۆڕی نووسەری ناوبراو نیشاندەدات سەبارەت بەکوردبوون‌و کوردستانی بوونی شاری موسڵ.

کەیوان ئازاد ئەنوەر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (کەرکوک لەپەڕاوێزی رووداوەکانی مێژووی کۆندا)، کە لە لاپەڕەکانی (٢٧-٣٦)ی ژمارە (٦)ی گۆڤاری (کەرکوک)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسەر لە لاپەڕەکانی (٣٢-٣٣)دا نووسیوێتی: (تراجانی ئیمپراتۆری بێزەنتی بۆ دژایەتی کردنی پارتیەکان لەساڵی (١١٥ز)دا شاڵاوێکی بۆ سەر ناوچەکانی سوریاو ئەرمەنستانو ئەدیا بینێ دەستپێکرد. کە تیایدا شاری کەرکوکی گرتەوەو تاڵانی کرد، لەلایەکی ترەوە بەهۆی دوو قەشەی مژدەدەری فەلەوە بەناوەکانی (ئەحەیو مارمای) کەوتە بڵاوکردنەوەی ئایینی فەلە لە کوردستانو توانیان لایەنگیرو پەیڕەوان لەناوچەکانی قردی، بایەزید، موسڵ، کوهستانو میزۆپۆتامیا بە کەرکوک-یشەوە بۆ ئاینەکە پەیدا بکەن. ئەو هەوڵدانە کە سەرەتای سەدەی سێهەمی زایینی بوو).

نووسەر کەیوان ئازاد ئەنوەر، بۆ جارێکی تریش جەخت لەسەر کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەکاتەوە، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات لەڕێگای دوو قەشەی مژدەدەری فەلەوە بەناوەکانی (ئەحەیو مارمای)، ئایینی فەلە گەیشتۆتە شارەکانی کوردستانی وەکو موسڵ، بایەزیدو هتد.

کەیوان ئازاد ئەنوەر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (کەرکوک لەهەڵوێستی سیاسی کوردا) کە لە لاپەڕەکانی (١٢٩-١٣٢)ی ژمارە (١٢)ی گۆڤاری (کەرکوک)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕەکانی (١٣٠-١٣١)دا، نووسیوێتی: (بە بۆچوونی من هەتا ئیمڕۆ هەڵوێستەکانمان لەئاست پاراستنو بەرگریکردن لەشاری کەرکوک هەڵەیەو گەر بەشێوازی رامیاری ژیرانەو دیبلۆماسی کارایانە بەپشتبەستن بە ئەزموونەکانی رابردوو هەڵوێست لەئاست ئەو شارەو دەوروبەریدا نیشان نەدەین بەدوور نازانرێت وەک شارەکانی (هەمەدانو موسڵ) لەدەستی بدەینو فرمێسکی تیمساحاوی بۆ برێژین).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر کەیوان ئازاد ئەنوەر ئاماژەی پێداوە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردستانی لەدەستدراو دەبات. ئەمەش دەریدەخات کە شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیەی نووسیوە.

کەیوان ئازاد ئەنوەر، لەوتارێکدا لەژێرناوی (کوردستان لەنێوان چاڵدێرانو بەغدادا)، کە لە لاپەڕە (رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (٤٣٥٤)ی پێنجشەممە

(٢٣.٨.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەلایەکیترەوە کورد لەهەردوو رووداوەکەدا بەئایین لەخشتەبراو کەوتە پەراوێزی رووداوە رامیارییەکانی میژووەوە. واتا لەرووداوی یەکەمدا ئەو ناوچەیەی پێشتر خۆی فەرمانڕەوایەتی تێدادەکرد، بووە بچووکیو عوسمانییەکانی کرد بەگەورەی خۆی! لەرووداوی دووەمیشدا ئەو ناوچەیەی بۆماوەی نزیک بەچوار سەدە بە (ویلایەتی موسڵ) لای عوسمانییەکانو بە (کوردستانی باشوور) لای خودی کورد ناسرابوو، لکێنرا بە دەسەڵاتێکەوە کە نە بەخاکو نە بەنەتەوەو نە بەمەزهەب لەگەڵ کورد یەک نەدەهاتەوە).

ئەوەی کە نووسەر کەیوان ئازاد ئەنوەر ئاماژەی پێکردووە، کوردستانێتیو کوردێتی تەواوی ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت بەشاری موسڵ-یشەوە، چونکە نووسەر ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات کە پێشتریش ئاماژەی پێدراوە دوو ناوی جوگرافین بۆ یەک خاک بەکاردێت کە نیشتمانی کوردە، پاشان نووسەر باسی لکاندنی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) دەکات بە ئیراقی عارەبییەوە، کە لەڕووی خاک، نەتەوەو ئایینزاوە بەجیایان دەزانێت، ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ کوردستانێتیو کوردێتی شاری موسڵو تەواوی ویلایەتەکە.

ئەمجەد شاکەلی، لە لاپەڕە (١٥)ی ئەو پێشەکییەی لەوەرگێڕانی پەرتووکی (کورد گەلێکی بێ وڵات)ی نووسەری سوێدی (ڕۆینە لۆمبۆرن)ی نووسیوە، دەڵێت: (کەرکوک، خانەقین، شەنگاڵو شوێنەکانی دیکەش کە داگیر دەکرێن بەدەردی موسڵ دەچنو مەگەر هەر بڵێین بەخودای کاتی خۆی کەرکوک کوردستان بوو).

نووسەر ئەمجەد شاکەلی زۆر بەڕوونی بۆچوونی خۆی سەبارەت نەک تەنیا بەکوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەردەبڕێت، بەڵکو ئەو پێی وایە شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقینو شەنگال هەر هەموویان شاری کوردیو سەر بە کوردستانن.

ئەمجەد شاکەلی، لە لاپەڕە (٨٦)ی پەرتووکی (ئەوەی نابێ بگوترێ دەبێ بگوترێ)دا دەڵێت: (خۆ ئەگەر ڕاست بێتو (میدی)یەکان کورد بووبن، ئەوا لەساڵی (٦١٢)ی (پ.ز)ەوە، کە تائێستا دەکاتە (٢٦١٣) ساڵان، کورد لە (نەینەوا)دا زۆرینە بووە و تا ڕادەیەکیش (نەینەوا)ی بەدەستەوە بووە، کەچی یەک فەلەی نەینەوایی نەبووەتە کوردو یەک مەزارگەی فەلەی نەینەوواییش، بەدەستی کورد وێران نەکراوە).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر ئەمجەد شاکەلی نووسیوێتی، دەربڕینی ئەوە دەگەیەنێت کە شاری موسڵ شارێکی کوردی بووە، چونکە لەلایەک وەکو نووسەری ناوبراو ئاماژەی پێکردووە، زۆربەی زۆری دانیشتوانەکەی ئەو شارە کورد بووینە هەر لەکاتی رزگارکردنی شاری موسڵ لەلایەن میدیایە کوردەکان لەسالی (٦١٢ پ. ز)ەوە، لەلایەکی تریشەوە بەدرێژایی ئەو مێژووە زۆربەی زۆری کاتەکان شاری موسڵ (نەینەوا) بەدەست کوردەوە بووە.

ئەمجەد شاکەلی، لەوتارێکیدا کە لە (٢٤.٩.٢٠٠٣)دا لەژێرناوی (سنووری کوردستان)دا لە ماڵپەڕی (کوردستان نێت)دا بڵاویکردۆتەوە، نووسیوێتی: (کە سەددام رووخاو رژێمی ئێراق گۆڕا، ئیدی هەموو کورد بەخۆیشمەوە، چاوەنۆڕی ئەوە بووین، تەواوی ناوچەکانی باشووری کوردستان، ئەوانەی، کە لەژێر دەسەڵاتی بەغدا بوون، ئیدی یەکسەر بگەڕێنەوە سەر ناوچە پێشتر ئازادکراوەکانی کوردستان. ئەو کارە دەکاتە ئەوەی، کەرکوک (تەواوی کەرکوک)، موسڵ (تەواوی موسڵ)، خانەقینو مەندەلی (دیالا)و بەدرەو جەسسانی (کووت)، بێنەوە ئامێزی دایکو بەسلێمانی، هەولێرو دهۆک، شادبنەوە. موسڵ ئەو شارەی، کە شێخ عەبەیدوڵڵای نەهری، دوای ورمێ، بە دووەم پێتەختی کوردستانی داناوە. هەر زۆری نەبرد، سەرانی کورد، دەستبەرداری بوونو گوتیان موسڵ شارێکی عارەبە. دوای سڕینەوەی موسڵ، سەرانی کورد هەر خۆیان هەزارویەک گومانیان خستە سەر کوردستانییەتی کەرکوک. یەکێکیان دەڵێت، کەرکوک کوردستانە، بەڵام شارێکی کوردی نییە، یەکێکی دیکەیان دەڵێت کەرکوک شارێکی کوردییە، بەڵام کوردستان نییە، ئەمی دیکەیان دەڵێت کەرکوک شارێکی ئێراقییە).

بە بۆچوونی نووسەر ئەمجەد شاکەلی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە کورد هەمووی لەچاوەڕێی ئەوەدا بووە دوای لەناوبردنی رژێمەکەی سەددام، یەکسەر تەواوی شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، خانەقین، مەندەلی، بەدرەو جەسسان) کە سەر بە باشووری کوردستان بووینە بگەڕێنەوە سەر کوردستان، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە سەرکردایەتی کوردستانی، هەر لەختوخۆڕا شاری موسڵ-یان پێشکەش بەبرای عارەبی چاوڕەشیان کردو، لەنەخشەی کوردستان

سڕپیانەوە، ئەمانەش دەریدەخەن کە نووسەر باوەڕی تەواوی بە کوردستانی بوون‌و کوردبوونی شاری موسڵ هەبووە.

نووسەرو رۆژنامەنووس ئەمجەد شاکەلی، لەڕۆژنامەی ئەلکترۆنی دەنگەکان، ژمارە (٢٢١)ی بەرواری (٣١.٨.٢٠٠٥)داو، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (فیدرالی تەنێ دابەشکردنی دەسەلات نییە)دا، نووسیوێتی: (کە سەرکردایەتی سیاسی کوردستان باس لەفیدرالی جوگرافیایی‌و نەتەوەیی‌و میژوویی بۆ کوردستان دەکات، گەرەکە باس لەدیاریکردنی سنووری کوردستان بکاتو مەبەستی فیدرالییەک بێت، ئەگەر گوێی خۆی لێ کەڕ نەکاتو خۆی لێ گێل نەکاتو پاساو بۆ دۆڕانەکانی خۆی نەهێنێتەوەو، خۆی‌و گەلی کوردستانیش هەڵنەخەڵەتێنێت وەک لەم دەستوورەدا کردیان، تەواوی باشووری کوردستان (ئوستانەکانی موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی‌و دەڤەرەکانی خانەقین، مەندەلی‌و تادەگاتە بەدرەو جەسسان‌و کووتیش) بگرێتەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئەمجەد شاکەلی، شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا شارێکی کوردی‌و سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو تەواوی پارێزگای موسڵ بەیەکێک لەشارەکانی باشووری کوردستان دەزانێت، کە لەلایەن شۆڤینیستان‌و ئیمپریالیزمی عارەبییەوە داگیرو بەعارەبکراوە.

سیروان کاروانی، لە لاپەڕە (٢)ی ووتارێکیدا بەناوی (موسڵ‌و کورد) کە لە ماڵپەڕی (دەنگەکان)دا لە بەرواری (١.٦.٢٠٠٥)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (موسڵ شارێکی گەورەیە لەبەشی خواروی کوردستان. ئەم شارە لەمێژوودا چەند ناوێکی بەخۆوە گرتووە ئەمیش بەهۆی چەندین جار دەستبەسەراگرتنی لەلایەن دەسەلاتی جۆراوجۆرەوە).

ئەوەی کە نووسەر سیروان کاروانی باسیکردووە، کوردێتی‌و کوردستانیتی شاری موسڵ دەردەخات، چونکە نووسەری ناوبراو پێیوایە ئەو شارە یەکێکە لەشارە گرنگەکانی باشووری کوردستان، کاتێک کە شاری موسڵ وەکو شارێکی گەورەی باشووری کوردستان ناودەبات، لەلایەکی تریشەوە نووسەر شاری موسڵ بەشارێکی داگیرکراو ناودەبات لەلایەن عارەبەوە.

سەردار جەباری، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (ئاوڕێک لە رابردو، تێڕوانینێک لە ئەمڕۆ بیرێک لە ئایندە!!؟)دا کە لە لاپەڕەکانی (١٣٣-١٥٨)ی ژمارە (١٢)ی (گۆڤاری

کەرکوک)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (١٥٠)دا نووسیوێتی: (داوای کورد لەهەموو کوردستان دەوڵەتی کوردییە، تەنانەت پارێزگای موسڵ هەمیشە لەڕێزی داواکارانی مافی کورد دانەبڕاوەو هاودەردی نەتەوەکەی خۆی بووە وەک هەموو ناوچەکانی تری کوردستان).

سەردار جەباری، زۆر بوێرانە بۆچوونی خۆی سەبارەت بە کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەردەبڕێتو، پێی وایە شارەکە وەکو شارو پارێزگا سەر بە کوردستانن‌و، گەڕانەوەی پارێزگای موسڵ بەتەواوی بۆسەر کوردستان هەردەم یەکێک بووە لەداواکانی گەلی کوردستان، ئەمەش دەریدەخات کە ئەو شارە شارێکی کوردستانیەو، کورد نایەوێت عارەبی داگیرکەر ئەو شارە لە خاکی کوردستان دابڕێن.

دکتۆر سەربەست تۆفیق، لە لاپەڕەکانی (٣٢-٣٣)ی پەرتووکی (الفیدرالیة الکوردستانیة والتوقعات المستقبلیة دراسة قانونیة)دا نووسیوێتی: (ئەوەی پێویستە بووترێت ئەوەیە کە ژمارەی گەلی کورد، نزیکەی (٣٠) ملیۆن کەس دەبێتو لەپێوانەیەکی (٥٠٠) هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشە دادەنیشن‌و، زۆربەی هەرە زۆری ناوچەکانی کوردی گرنگییەکی ئابووری گەورەیان هەیە هەروەکو (کەرکوک، کرماشان، خانەقین، موسڵو دیاربەکر). بەرز نەکردنەوەی دۆزی کورد بۆسەر گۆڕەبانی رامیاری نێونەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی ئارەزوو، هەروەها خۆدوورخستنەوەی وڵاتانی زلهێز لەوەی نەوەک ناوچەیەکی تری گرژی لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا دروست ببێت).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر سەربەست تۆفیق، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردو سەر بە کوردستانە، چونکە دکتۆری ناوبراو پێیوایە شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقین شاری کوردین‌و گرنگی ئابووری گەورەیان هەیە بۆ کوردستان. ئاشکراشە کە کاتێک شاری موسڵو شارەکانی تری ناوبراو شاری کوردی بن، کەواتە شاری سەر بە کوردستانن کە وڵاتی کوردە.

دکتۆر سەربەست تۆفیق، لە لاپەڕە (٣٨)ی پەرتووکی (الفیدرالیة الکوردستانیة والتوقعات المستقبلیة دراسة قانونیة)دا نووسیوێتی: (لەساڵی ١٩٢٤دا کۆمیسیۆنێک لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکان پێکهات بۆ لێکۆڵینەوە لە هەڵومەرجی ناوچە داگیرکراوەکانی کوردستانی ئێراق (ویلایەتی موسڵ).

سەرەتا بڕیاری پێکهێنانی کۆمیسیۆنێک لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکان لەبەرواری (٣٠.٩.١٩٢٤) بووە، پاشان کاتێک کە دکتۆر سەربەست تۆفیق کوردستانی ئێراق بە ویلایەتی موسڵ ناوەبات، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)، شاری کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستانن).

مەریوان دەوڵەت، لە لاپەڕە (٨)ی پەرتووکی (شێوەی نووسینی کوردی بەپیتی لاتینی)دا نەخشەیەکی کوردستانی باشووری بڵاوکردۆتەوە لەگەل دیالێکتو گۆڤەرەکانی کەشارەکانی (هەولێر، سلێمانی، کەرکوک، موسڵو دهۆک) دەگرێتەوە. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

بەگوێرەی ئەو نەخشەیەی باشووری کوردستان کە مەریوان دەوڵەت لە لاپەڕە (٨)ی نامیلکەکەیدا داینناوە، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر تەواوی شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی بەشێکی دیالە)ی خستۆتە نێو سنووری باشووری کوردستان.

خەسرەو گۆران، جێگری پارێزگاری موسڵو بەرپرسی لقی (١٤)ی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە لاپەڕە (٧٨)ی پەرتووکی (کورد لەپارێزگای مووسڵ)دا نووسیوێتی: (شەرەفانو گۆڤەیی‌و زێدک لەبنەڕەتدا دەگەڕێنەوە بۆ زنجیرەیەک تیرە کە بەهەر هەموویان، بەتێکڕایی دەوترێت (کۆچەری ئەرتۆشی)و ناوچەکانی نیشتەجێ بوونیان ئەمڕۆکە هەر لەنزیک موسڵ-ەوە هەڵدەکشێت هەتا دەریاچەی وان لە کوردستانی باکوورو لەچەند پارێزگایەکدا نیشتەجێن، (پارێزگاکانی موسڵو دهۆک) لە (کوردستانی ئێراق)داو شەرنەخ، هەکاریو وان لە (کوردستانی تورکیا)، هەتا پەنجاکان یەکێتییەکی خێڵەکییان پێکدەهێنا کەپێی دەگوترا (ئەرتۆش)و لەسەدەکانی رابردوودا میرنشینێکی کۆچەری سەربەخۆ بووە لە کوردستانی تورکیادا).

ئەوەی خەسرەو گۆران نووسیوێتی، پارێزگای موسڵ بەتەواوی پارێزگایەکی سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو پارێزگاکانی موسڵو دهۆک بە پارێزگای سەر بە کوردستانی ئێراق ناوەبات. ئەوەش ئاشکرایە کە کوردستانی ئێراق بۆ خاکی کورد لە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەکاردێت.

خەسرەو گۆران، لە لاپەڕە (٩١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (سریانە ئەرسۆدۆکسەکان پەتریارکییەییکیان هەیە بەناوی پەتریارکییەی ئەنتاکیەو

هەموو رۆژهەلات کە (٢١) ئەبرەشیەی (ناوچەی بەڕێوەبەرایەتی ئایینی) هەیە کە دوانیان لە کوردستانە:

أ- مەترانیەی موسڵ.

ب- مەترانیەی دێرمارمەتی.

شوێنی دانیشتنی ئەو تایفەیە لە کوردستان لە (موسڵ، کەرکوک، شنگال، بەرتلە، قەرەقۆش، بەعشقەو بەحزانێ)یە.

ئەوەی کە نووسەر خەسرەو گۆران ئاماژەپێکردووە، کوردێتێو کوردستانێتی شاری موسڵ ساغ دەکاتەوە، چونکە ناوبراو مەترانیەکانی موسڵو دێرمارمەتی بەدوو ئەبرەشیەی کوردستان سەر بە یەکێک لە پەتریارکەی سریانە ئەرسەدۆکسەکان ناودەبات.

خەسرەو گۆران، لە لاپەڕە (١٠٦)ی هەمان سەرچاوەی سەرەوەدا دەڵێت: (کورد هەر لە کۆنەوە لە موسڵ ژیاون، هەروەک لەسالّی (٦٣٧ز)دا هاتووە موسڵ لەدوو بەش پێکهاتووە، بەشێکیان مەجوسەکان (کورد)ی تێدا ژیاوەو بەشەکەی تریش مەسیحیەکان).

ئەوەی کە خەسرەو گۆران باسی دەکات، سەلماندنی کوردێتی کوردستانێتی شارو پارێزگای موسڵ دەردەخات، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات لەسەدەی حەوتەمی زایینیدا شاری موسڵ لەدوو بەشی کوردیو کریستانی پێکهاتووە، ئەمەش بۆمان ئاشکەرا دەکات کە عارەب لەو مێژووەدا بوونی نەبووە لەشاری موسڵ، کەواتە موسڵ هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو ئێراقەوە نەبووە، بەڵکو دواتر لەلایەن عارەبی موسلمانەوە داگیرکراوە.

خەسرەو گۆران، لە لاپەڕە (١٠٩)ی سەرچاوەی ناوبراودا دەڵێت: (ئەمرۆش کوردەکانی موسڵ بەپلەی یەکەم لە هۆزەکانی شەبەکو گۆرانو کیکانو گۆپیو بەرواریو رێکانیو هەرکیو کۆچەرو گەرگەریو ئێزیدیو هەندێ هۆزی دی پێکهاتوون، ئەگەر ئێستا لە موسڵ-دا سەرژمێریەکی راستەقینە بکرێ ئەوا بۆمان روون دەبێتەوە کەوا دانیشتوانی موسڵ نزیکەی نیوەیان یان پتریان کوردن).

ئەوەی کە نووسەر خەسرەو گۆران ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە دوای ئەو هەموو راگواستنەی کورد لەشاری موسڵو دەست بەسەرا گرتنی زەویو خاکی کوردەکان، هەروەها

جێنشینکردنی عارەبی داگیرکەر لەشوێنی ئەوان، کەچی هێشتا ژمارەی کورد لەپارێزگای موسڵ نیوەی ژمارەی دانیشتوان یان پتر لەنیوە بێت، کەواتە شارەکە شارێکی کوردییەو سەر بە باشووری کوردستانە.

خەسرەو گۆرانو سەعید مەموزینیو دکتۆر عەبدولفەتاح بۆتانی، لەپەرتووکەکانی (کورد لەپارێزگای موسڵ)و (موسڵو کورد لەدوای ئازادی)و (الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨)دا باسی بنەماڵەکانی: (جەلیلییەکان (کوردی دیاربەکرن)، ئەلحەساوی، ئەلشەهوان، بن هیلال، جۆلبۆ، جومێرد، قەسار، ئال جادری، ئاغەوات، کەشمولە، ئەلعومەری، ئال چلمێران، ئال کەماڵە (کامەلای کوردی)، ئال سعرەتی (کوردی شاری سیرەت بووینە)، دیوەچی، سابونچی، مەحەلی، حەمۆ جەبەلی، ئال زەرزی (لەخێڵی زراری کوردن)، ئال جومرد (لەبنچینەدا دانیشتوانی ئامێدی بووینە)، ئال گەسۆ (کوردی مزورین)، شوشی (کوردی گونگی شوشێی زێباری بووینە)، ئال شەبخون، ئال قەدۆ، ئال خۆشی، ئال بەکر جەلەبی ئەلخەیات، ئال موهتەدی، ئال جاجان، ئال حەیۆ، نەجم جادر، رەزوانی ئال رەشادو ئال مودەرس (دانیشتوانی گوندی ربتەکی مزوری بووینە)، خالدی کە خۆیان دەگەڕێننەوە بۆ نەوەی خالیدی کوڕی وەلیدو عەباسی کە خۆیان دەگەڕێننەوە بۆ نەوەی عاباسی مامی محەمەدی کوڕی عەبدوڵڵا) یان کردووە کە هەر هەموویان کورد بووینەو، لەئەنجامی شالاوەکانی بەعارەبکردندا بەعارەبکراون.

پێم وایە ئەوەی شارەزایی لە مێژووی عارەبو ئیسلامدا هەبێت یان مێژوویەکەیانی خوێندبێتەوە، گومانی لەوەدا نامێنێت کە یەکێک لەئامانجە دیارەکانی عارەبو ئیسلام بەعارەبکردنی ئاشکرای خاکو نەتەوە ناعارەبەکان بووە، بگرە بەو نەتەوانەی کە موسڵمانیش بووینە. بۆ نموونە ئێستاشی لەگەڵدا بێت زۆربەی هەرە زۆری عارەبو پارتە ئیسلامییەکانی ئێراقو وڵاتانی عارەبیو جیهانی (ئێزیدییەکان، شەبەک، کاکەییەکانو گەڕگەڕییەکان) کە کوردی رەسەنن بەعارەب دادەنێن. ئەو بۆچوونانەی شۆڤینیستە عارەبەکانو رەوتە ئیسلامیە عارەبییەکان هەر هەمووی لەخزمەتو بەرژەوەندی شۆڤینییەتی عارەبدایە. ئاخر بەعارەبکردنی ئەو هەموو بنەماڵە کوردەی دانیشتووی ناو شاری موسڵو دەوروبەری کە ژمارەیان (٣٥) بنەماڵەیە، دەبێت تاچەند زیانی بەکوردو کوردستانێتی شاری موسڵ گەیاندبێ؟

دڵنیام که بەعارەبکردنی دانیشتوانی کوردی موسڵ که دەچێتە خانەی بەجینۆسایدکردن، زیانی یەکجار گەورەتری لە بەعارەبکردنی شاری موسڵی سەر بەخاکی کوردستان گەیاندووە، چونکە هەردەم زیانی بەعارەبکردنی تاکەکانی نەتەوەیەک زۆرترە لەزیانی بەعارەبکردنی خاکی ئەو نەتەوەیە! باشە بەعارەبکردنی ئەو (٣٥) بنەماڵە کوردەی دانیشتووی موسڵ کە ژمارەیان بەسەدان هەزارو بگرە بەملیۆن دەبێت، کاری نەکردۆتە سەر بەعارەبکردنی شارو پارێزگای موسڵ؟ ئایا سیمای کوردبوونی شارەکەو دیمۆگرافیای کوردی شارەکەی نەگۆڕیوە لەبەرژەوەندی نەتەوەی عارەبی داگیرکەر؟ دکتۆر عەبدولفەتاح بۆتانی ژمارەی ئەو بنەماڵانەی کە بوونەتە عارەب بەنیوەی ژمارەی دانیشتوانی موسڵ دادەنێت!!

خەسرەو گۆران، لە لاپەڕەکانی (١٧٥-١٧٦)ی بەشی یەکەمی پەرتووکی (کوردستان لە مێژوودا) نووسیوێتی: (وشەی ئێستای موسڵ لەناوی رەسەنی شارەکە (مویسیل) کەپێش هاتنی عارەب بۆ ناوچەکە بەپتر لە هەزار ساڵ، زەینەفۆن باسی کردووە، وەرگیراوە، ئەم ناوە (مویسیل) تا ئێستاش کوردان بەکاری دەهێنن. بەقسەی زەینەفۆنی مێژوونووسو سەرکردەی لەشکری یۆنانی کە لەساڵی (٤٠١)ی پێش زایین بەکوردستاندا تێپەڕیوە، بۆیە پێی دەگوترا مویسیلا چونکە شوورەو کۆشکەکانی بەزۆری لەبەردی زەردی مویسیلا دروستکرابوون).

ئەوەی نووسەر خەسرەو گۆران باسی کردووە لەسەرەوەدا، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر لەباسی هاتنی لەشکری یۆنانیدا، باسی ئەوە دەکات کە لەساڵی (٤٠١پ.ز)دا لەشکرەکەی (زەینەفۆن) بە کوردستاندا تێپەڕیوەو باسی شاری موسڵی کردووە، ئەمەش ئەوەمان بۆ رووندەکاتەوە کە نووسەر شاری موسڵ بە بەشێکی کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی شاری موسڵـی کردووە.

خەسرەو گۆران، لەدیمانەیەکدا لەژێر ناوی (تورکیا لەپێگەی بەرەی تورکمانی دەستی لەتێکدانی ئارامی شاری موسڵ-دا هەیەو لەو بارەوە بەڵگەمان لەبەر دەستدان)، کە عارف زێرەڤان ئەم دیمانەیەی ئەنجام داوەو، لە لاپەڕە (٩)ی رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٦٠)، سێشەممە (٣.١٠.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، لەوەڵامی پرسیاری: با باسی خودی شاری موسڵ بکەین. کاتێک مرۆڤ تەماشای مێژووی کۆنی عوسمانییان دەکا موسڵ هەمیشە پایتەختی باشووری کوردستان بووە، کاتێک

باسی باشووری کوردستان دەهاتە گۆڕێ، موسڵ هەمیشە بەمەڵبەندی باشووری کوردستان هەژمێر دەکرا. کورد چ دەکەن لەبارەی موسڵ-ەوە؟ خەسرەو گۆران دەڵێت: (ئەگەر لەسالانی (١٩٢٠-١٩٢٥) کاتێک کێشە لەسەر موسڵ هاتە کایەوە، موسڵ ببوایە دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ یاخود بکەوتایە نێو سنوورەکانی تورکیا بێ یەکو دوو موسڵ شارێکی کوردی دەبوو. موسڵ وەکو ئورفا، وەکو ئامەد شارێکی کوردستان دەبوو لەبەرئەوەی دەوروبەرەکەی هەموو کورد بوو، هەروەها لەنێو شارەکەشدا کورد زۆر بوون. بەڵام لەبەرئەوەی موسڵ نە بووە تورکیا نە بووە دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ، بووە شارێکی ئێراقیو بەرە بەرە زمانی عارەبیو عارەب لەموسڵ بەهێز بوونو بووە شارێکی عارەبی. بەڵام بەگوێرەی میژوو موسڵ پایتەختی هەموو باکووری ئێراقە، واتە پایتەختی هەولێر، دهۆک، سلێمانیو کەرکوک بوو، بەڵام ئەوکاتیش عارەب لەموسڵ هەبوون).

خەسرەو گۆران، لەدرێژەی قسەکانیدا دەربارەی شاری موسڵ دەڵێت: (ئەگەر لەشاری موسڵ دوو ریفراندۆم بکرێن لای رۆژهەڵاتی رووباری دیجلە داوا دەکا لەگەڵ کوردستان بێو ئەوکات دەتوانرێ موسڵ بکرێتە دوو بەش: رۆژهەڵاتی دیجلە بۆ کوردو رۆژئاوای دیجلەش بۆ عارەبان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی خەسرەو گۆران، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، چونکە کاتێک کە باسی شاری موسڵ دەکات پێیوایە ئەگەر ئەو شارە بخرابایە سەر تورکیا یان دەوڵەتێکی کوردی لەویلایەتی موسڵ دامەزرایە، ئەوکاتە بێ هیچ گومانێک شارەکە وەکو شارێکی کوردی دەمایەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان بووە، بەڵام لکاندنی زۆرەملێیانەی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بەئێراقەوەو بەعارەبکردنی، وایکرد شاری موسڵ تاڕادەیەکی زۆر سیما کوردیو کوردستانییەکەی لەدەست بدات.

خەسرەو گۆران، جێگری پارێزگاری موسڵو بەرپرسی لقی (١٤)ی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەدیمانەیەکدا لەژێرناوی (٢٠ هەزار خێزانی ئاوارەی موسڵ رووبان لە هەولێرو دهۆک کردووە)دا، کە لە لاپەڕەکانی (١-٢)ی رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (٤٢٨٦)، سێشەممە (٥.٦.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (لەکۆی (٩) قەزای دەوروبەری موسڵ، (٦)یان لەلایەن کوردەوە بەڕێوە دەبرێن بەجێبەجێکردنی مادەی

(١٤٠)یش، ناوچەکانی دیکەش بەخۆرهەڵاتی قەزای ناوەندیشەوە دەگەڕێتەوە سەر هەرێمی کوردستان).

ئەوەی خەسرەو گۆران باسی دەکات، بەڵای کەمەوە کوردستانی بوونی بەشی خۆرهەڵاتی شاری موسڵ کە دەکاتە شاری (نەینەوا)، واتە کەناری دەستە چەپی رووباری دیجلە دەگەیەنێت.

جەلال جەوهەر، ئەندامی پەلیتبیرۆی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانو بەرپرسی پێشووی مەڵبەندی دووی کەرکوک، لەوتارێکدا لە لاپەڕە (١٧٥)ی ژمارە (٨)ی گۆڤاری (کەرکوک)دا لەژێر ناوی (کوردستان لەسەر بەنداوی ئاودایە، کەچی هەڕەشەی بێ ئاوی لەسەرە)، نووسیوێتی: (مەبەستی حکومەتە رەگەزپەرستەکانی ئێراق لەدروستکردنی ئەو بەنداوو پڕۆژانە، ئەوەبوو هەم ئەمبارێکی یەدەکی ئاوی ستراتیجی بۆ خواروو و ناوەڕاست پەیدا بکەن، هەم بتوانن بەهۆی ئەم پڕۆژانەوە زرنگکاری (سیاسەتی) رەگەزپەرستانەیان لە بە عارەبکردنی کوردستان لەناوچەکانی خانەقین، کەرکوک، دوز، مەخمورو موسڵ جێبەجێ بکەن).

بە بۆچوونی جەلال جەوهەر، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان بووە، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو لەباسی بەنداوەکانی باشووری کوردستاندا، باسی زرنگکاری رەگەزپەرستانەی عارەبی دەسەڵاتداری ئێراقی دەکات لەبەعارەبکردنی شارە کوردستانییەکانی وەکو موسڵ، کەرکوک، خانەقینو هتد..... ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەر، شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دادەنێت.

جەلال جەوهەر، لە لاپەڕە (١٧٧)ی ژمارە (٨)ی گۆڤاری (کەرکوک)داو لەوتاری ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (ئاو کە سامانێکی نیشتمانییە کراوە بەچەکێکو دژی میللەتی کورد بەکاردێت، لەپای ئەم داهاتە زۆرەی ئاوی کوردستان حکومەتەکانی ئێراق، توانیویانە بەدەیان هەزار خێزانی عارەب، لەدەوروبەری پڕۆژەکانی ئاودێری لەسنووری کەرکوک، دیالەو موسڵ نیشتەجێ بکەنو میللەتی کوردیش لەو ناوچەیە دەربکەن).

ئەوەی کە نووسەر جەلال جەوهەر باسیکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەردەخات، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە میرییە یەک لەدوا یەکەکانی ئێراقی، بە بەردەوامی دانیشتوانی رەسەنی شارەکانی موسڵ،

کەرکوکو دیالە کە کوردن دەربکەنو، عارەبی داگیرکەر لەشوێنی کوردەکان نیشتەجێ بکەن. هەروەکو پێشتریش باسی ئەوەکرا، کە لەهەر ناوچەو هەرێمێک راگواستنی کوردو بەعارەبکردن هەبووبێت، ئەوە بێ هیچ گومانێکو بەدڵنیاییەوە ئەو ناوچەو هەرێمە هی کوردو بەشێک بووە لەخاکی کوردستان.

جەلال جەوهەر عەزیز، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (وەڵامی چەند پرسیارێکی تایبەت بە پاکتاوکردنی نەژادی لەکوردستان)دا کە لە ژمارە (١١)ی گۆڤاری کەرکوک، لاپەڕەکانی (٧-٣٤) بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (١٤)دا دەڵێت: (بەرزبوونەوەی دانیشتوانی عارەب لەشارەکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوکو دیالە) بەشێوەیەکی زۆر بەرزبۆتەوە بۆ نموونە لەموسڵ: عارەب پێش هاتنی ئیسلام لەموسڵ نەبوون، دوای هاتنی ئیسلام ژمارەیان بەرزبووەو، لەساڵی ١٩٢٢ ڕێژەیان (٤٠.٤٠%)ی دانیشتوان بوو، لەساڵی (١٩٤٧) ئەو ڕێژەیە بەرزبۆتەوە، لەساڵی (١٩٥٧) بەرزبۆتەوەو بووە بە (٥٦.١%)ی دانیشتوان، لەساڵی (١٩٧٧) بەرزبۆتەوەو گەیشتوەتە (٧٣.٧)ی دانیشتوان).

ئەوەی لەسەرەوەدا جەلال جەوهەر ئاماژەی پێکردووە، سەبارەت بە بەرزبوونەوەی ڕێژەی عارەب لەشاری موسڵ-دا لەنەبوونەوە لەپێش هاتنی ئیسلام بۆ(٧٣.٧)ی دانیشتوانی موسڵ، مانای ئەوە دەگەیەنێت کە ئەو شارە ڕووبەڕووی شاڵاوێکی نادادپەروەرانەو دڕندانەی بەعارەبکردن بۆتەوە، لەهەمان کاتیشدا کوردی شارەکە بەزۆر ڕاگوێزراوەتەوەو دەرکراوە یان بەزۆر بەعارەب ناونووس کراون. هەر شارێکیش ڕووبەڕووی شاڵاوەکانی بەعارەبکردن بوو بێتەوە، ئەوە بێ هیچ گومانێک شارەکە شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، ئەگینا عارەبە شۆڤینیو ڕەگەزپەرستەکانی ئێراق بۆ کوردەکانی بەغدایان ڕانەدەگواستو دەریان نەدەکردن؟ بۆ نموونە تەنیا لەناوچەی دیالە هەروەکو جەلال جەوهەر لە لاپەڕە (١٢)ی هەمان بابەتدا ئاماژەی پێکردووە کە لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٢٥-١٩٥٧)، کە سیو دوو ساڵ دەکات (٣٧.٣٤٦) کەسی عارەب نیشتەجێکراون.

جەلال جەوهەر، لە لاپەڕە (١٨)ی هەمان بابەتدا دەڵێت: (لەماوەی چل ساڵی ڕابردوو، بەپێی مەزەندەکانی دەزگاکانی حکومەتی هەرێمو مەزەندەی ڕێکخراوە مرۆییەکان کە دەمێکە لەناوچەکەدان، زیاتر لە حەوت سەد هەزار کەسی کورد لەناوچەکانی

موسڵ، کەرکوک، هەولێرو دیالە، لەجێگەی باب‌و باپیرانیان دەرکران‌و سەروەت‌و سامانیان داگیرکراوە).

لەلایەک دەرکردنی ئەو ژمارە زۆرەی کوردی دانیشتوانی شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، هەولێرو دیالە) لەخاکی باب‌و باپیریاندا، کە جەلال جەوهەر ئاماژەی پێکردووە، هەروەها لەلایەکی تریشەوە هێنانی عارەب بۆ ئەو شارانەو نیشتەجێکردنیان لەشوێنی کوردەکاندا، مانای کوردبوون‌و کوردستانی بوونی هەر چوار شارەکەی ناوبراو لەسەرەوەدا دەگەیەنێت.

جەلال جەوهەر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (٨٠ ساڵ تەعریبکردنی کوردستان)دا کە لە ژمارە (٥)ی گۆڤاری کەرکوک، لاپەڕەکانی (٧-٢٦)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (٨)دا لەباسی قۆناغەکانی بەعارەبکردنی کوردستان‌و دەربارەی قۆناغی یەکەم دەنووسێ: (ئەم قۆناغە لەداگیرکردنی کوردستانی باشوورەوە (ویلایەتی موسڵ) دەست پێدەکات، تا بەفەرمی کوردستانی باشوور خرایە سەر دەوڵەتی ئێراقی تازە دروستکراو، بە بڕیارێک لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە لە ١٦.١٢.١٩٢٥دا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی جەلال جەوهەر، تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی‌و دیالە) شاری کوردی‌و سەر بە کوردستانن، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات‌و، لەلایەکی ترەوە باسی ئەوە دەکات کە لەساڵی (١٩٢٥)دا بەفەرمی باشووری کوردستان بە بڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان بەزۆرەملێ بە ئێراقەوە لکێنرا. هەموو لایەک ئەوە دەزانێت کە بەپێی بڕیارەکەی کۆمەڵەی نەتەوەکان تەنیا ناوی ویلایەتی موسڵ هاتووە، کەواتە باشووری کوردستان هەر ویلایەتی موسڵ-ە، روون‌و ئاشکەرایە کە لەو بەروارەی نووسەری ناوبراو ئاماژەی پێکردووە ویلایەتی موسڵ لەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی‌و دیالە) پێکدەهات، کەواتە هەر هەمان شارەکانی ویلایەتی موسڵ، شارەکانی کوردستانی باشووریشن.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد لە لاپەڕە (١١١)ی پەرتووکی (چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی گەلی کورد)دا دەنووسێ: (کوردستانی باشوور، وەک هەموو ئەو ناوچەیەی بەر لەشەڕی یەکەمی جیهان بە (ویلایەتی موسڵ) ناسرابوو، بەشێک لە ئیمپراتۆریی فراوانی عوسمانی بوو).

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، دکتۆر کەمال مەزهەر، لەلایەک باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ بەیەک یەکەی جوگرافیو بەیەکسانیان دادەنێت، لەلایەکی تریشەوە ویلایەتی موسڵ یاخود باشووری کوردستان بە بەشێک لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ناودەبات، کەواتە یەک شاری موسڵ شارێکە سەر بە باشووری کوردستان، مادام باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر یەکبن، دووەمیش مادام باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەشێک بێت لە دەوڵەتی عوسمانی، کەواتە هیچ پەیوەندییەکی نە بە عارەبو نە بە دەوڵەتی ئێراقەوە نەبووە. هەموو لایەکیش ئەو راستییە دەزانێت کە باشووری کوردستان، لەئەنجامی داگیرکردنو بەزۆر لەلایەن تورکەکانەوە بۆتە بەشێک لە دەوڵەتی عوسمانی.

پرۆفیسۆر دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، لە لاپەڕە (١٧٤)ی پەرتووکی (کرکوک وتوابعها حکم التاریخ والضمیر)دا نووسیوێتی: (ئەوەی لەهەموو شتێک زۆرتر بەریتانییەکانی وروژاندو، پاڵی پێوەنان بۆ ئەوەی هەموو هەوڵێک بخەنە گەڕ لەپێناوی دوورخستنەوەی کەرکوک لەبزووتنەوەی نەتەوەیی کوردیو، بەتایبەتیش لەشێخ مەحمود، ئەوەبوو کە شێخ داوای نەوتی کەرکوکو تەواوی ویلایەتی موسڵ-ی دەکرد، لەگەڵ پەیوەندی بەستنی راستەوخۆی شێخ مەحمود بە سۆڤیەتەوە، کە ئەمانە هەر هەمووی بەبۆچوونی بەریتانییەکان لەو کاوربارانە بوون کە بەهیچ شێوەیەک رێگەیان پێنەدرابوو).

پرۆفیسۆر دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، بۆچوونی سەرکردەی ناوداری کورد (شێخ مەحمود)مان بۆ رووندەکاتەوە، کە شێخی نەمر پێیوابووە کە تەواوی ویلایەتی موسڵ(موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) نیشتمانو خاکی کوردە بووە. ئەو داواکارییەی سەرکردەی مەزنی کوردمان شێخ مەحمودی نەمر بەداواکردنی کەرکوکو موسڵ، بەڵگەی کوردێتیو کوردستانێتی هەردوو شارەکەو تەواوی ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، لە لاپەڕەکانی (٥-٦)ی پەرتووکی (کوردستان لە سالەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا) نووسیوێتی: (شوێنی ستراتیژی کوردستان لەناوجەرگەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا هێزێکی جوڵێنەری تری گرنگی رامیاری ئەو دەوڵەتانە بۆ بەرامبەر بەدواڕۆژی کوردستان. ئەمە لەپێش شەڕو لەسالەکانی شەڕدا بەڕادەیەکی ئاشکرا لەپرۆژەی هێڵی

شەمەندەفەری بەغدادا دەرکەوت کە ئەویش بەش بەحاڵی خۆی مێژوویەکی دوورو درێژی هەیە سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ نیوەی دووهەمی سەدەی رابردوو، واتە بۆ کاتی دەست پێکردنی دانانی گەلێک پرۆژە بۆ بەستنی دەریای سپی ناوەڕاست بەکەندراوی عارەبەوە (مەبەستی کەنداوی فارسە -دەرسیم-) بەهێڵی شەمەندەفەر. ئەوەی لەم بارەیەوە پێویستە سەرنجی بۆ رابکێشرێت ئەوەیە کە زۆربەی ئەم هێڵانە دەبوو بەخاکی کوردستاندا تێپەڕن. بەوپێنە ئەو پرۆژەی شەمەندەفەرەی (لۆڤێت کامیرۆن) لەساڵی (١٨٨٠)دا دایناببوو بڕیار وابوو ناوچەی ئورفەو ماردینو موسڵ ببڕێتو لەوێوە بەرەو بەغداو کەنداو درێژ بێتەوە).

دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد لێرەدا بۆچوونی خۆی سەبارەت بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەردەبڕێت، کاتێک کە ناوبراو باسی ئەو پرۆژە شەمەندەفەریەی (لۆڤێت کامیرۆن) دەکات، باسی ئەوە دەکات کە ئەو هێڵەی شەمەندەفەر دەبوایە بە کوردستاندا بە شارەکانی ئورفە، ماردینو موسڵ-دا تێپەڕێت. بەمەش دەردەکەوێت کە دکتۆری ناردارى کورد شارەکانی موسڵ، ئورفەو ماردین بەشاری کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی کردوون.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، لە لاپەڕەکانی (٧١-٧٢)ی پەرتووکی (کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا)، نووسیوێتی: (ئینگلیزەکان گوێیان نەدایە وەستاندنی شەڕو بەبیانۆی بەندی حەوتەمی (مۆدرۆس)ەوە کە رێگەی دەداتی لەکاتی پێویستدا (هەموو شوێنێکی ستراتیژی بگرن)، وە بەندی شازدەهەمی کە مەرجی خۆبەدەستەوە دانی هەموو هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە (میسۆپۆتامیا)دا کردبوو بەماڵ بەسەر تورکەوە - چوونە ناو شاری موسڵ-ەوەو تورکیان لەو ناوەش دوورخستەوەو دوای ئەوە هەر ناوچەیەکی کوردستانی باشوور مابوو داگیریانکردن بەو نیازەی لەدواڕۆژێکی نزیکدا بیانکەنە بەشێک لەو دەوڵەتەی دەیانوویست بەناوی ماندێتەوە لەئێراقدا دایمەزرێنن).

کاتێک کە دکتۆر کەمال مەزهەر دەنووسێت ئینگلیزەکان چوونە ناو شاری موسڵو، دوای ئەوە هەر ناوچەیەکی باشووری کوردستان مابوو داگیریانکرد، بۆمان دەردەکەوێت کە دکتۆری ناوبراو شاری موسڵ بە یەکێک لەشارە گرنگەکانی باشووری کوردستان دەزانێت.

میژوونووسی بەناوبانگی کورد، دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، لە لاپەڕە (٣٣٢)ی پەرتووکی (کوردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى)دا، نووسیوێتی: (هەروەها ناوچە کوردییەکان لەو یاداشتەی کە حکومەتی ئێرانی پێشکەش بە کۆنگرەی (کۆنگرەی ئاشتی پاریس)ی کردبوو ناویان هاتبوو، ئێران داوای ناوچەیەکی یەکجار فراوانی کردبوو کە نزیکەی تەواوی ناوچە کوردییەکانی عوسمانی دەگرتەخۆی، هەتا داوای شاری موسڵو ناوچەی دوورتریشی کردبوو، کە هەندێکیان دەکەونە سەر رووباری فورات. پرۆفیسۆر م. س. ئیڤانۆڤ، سەبارەت بەو داواکارییەی ئێران دەڵێت: (ئەم داواکارییانەی حکومەتی ئێرانی بریتیبوون لە شێتێتی کە (کۆنگرەی پاریس) رەتیکردەوە هەتاوەکو چاوێکیش بەو داواکارییە دابخشێنێت).

ئەوەی پرۆفیسۆر دکتۆر کەمال مەزهەر، ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە دکتۆری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ئێران داوای تەواوی ناوچە کوردییەکانی سەر بەدەوڵەتی عوسمانی لەنێویاندا داوای شاری موسڵ-ی کردووە، کەواتە دکتۆر کەمال شاری موسڵ بەشارێکی کوردی کوردستانی سەر بەدەوڵەتی عوسمانی دادەنێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات. هەموشمان دەزانین کە خاکی کوردستانو ویلایەتی موسڵ لەڕێگای داگیرکردنو بەکارهێنانی هێزەوە خرانە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانی.

جەرجیس فەتحوڵڵا، میژوونووسو نووسەرلە لاپەڕە (١٥)ی پەرتووکی (یقظة الکورد تاریخ سیاسي ١٩٠٠-١٩٢٥ و مما یتناول النزاع علی جنوب کوردستان امام عصبة الامم مع الوثائق و المذکرات المتعلقة به)دا، نووسیوێتی: (زاراوەی ویلایەتی موسڵ زاراوەیەکی بەڕێوەبەرایەتی عوسمانی بوو لەکاتی ئێستادا بەکارنایەتو، ئێمە ئێستا زاراوەی باشووری کوردستان یان کوردستانی ئێراق بەکاردەهێنین).

میژوونووس جەرجیس فەتحوڵڵا، بۆچوونی خۆی سەبارەت بە باشووری کوردستان دەردەخات، لەنێو بۆچوونەکانی ئەودا بۆمان دەردەکەوێت کە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) شاری کوردیو کوردستانین، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ، کوردستانی ئێراقو باشووری کوردستان هەرسێکیان هەر یەکن.

جەرجیس فەتحوڵڵا، لە لاپەڕە (٨١)ی پەرتووکی ناوبراودا نووسیوێتی: (هەرێمی کوردی دەکەوێتە باکووری بەغدا، کە لەڕووی بەڕێوەبەرایەتییەوە بە ویلایەتی موسڵ ناسراوە).

بە بۆچوونی مێژوونووس جەرجیس فەتحوڵڵا، شاری موسڵو تەواوی شارەکانی سەر بە ویلایەتی موسڵ، شاری کوردینو سەر بە باشووری کوردستانن، چونکە ئەو ئاماژە بەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ هەرێمێکی کوردییە، مادام هەرێمێکی کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ئەو هەرێمە (ویلایەتی موسڵ) بەشاری موسڵ-یشەوە، شاری کوردستانیو خاکی کوردن.

جەرجیس فەتحوڵڵا، لە لاپەڕە (١٣٠)ی سەرچاوەی سەرەوەدا نووسیوێتی: (دەرچوونی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) لەژێر بازنەی دەسەلاتی فەرەنسیو چونە ناو بازنەی دەسەلاتی بەریتانی کێشەیەکی سیاسی گەورەی خستە نێو ئەو دوو وواڵاتە).

لێرەدا بۆ جارێکی تریش مێژوونووس جەرجیس فەتحوڵڵا، شاری موسڵ بەشارێکی کوردی دەزانێت، چونکە ئەو ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کاتێکیش کە هەردوو ناوەکە هەر یەک بنو بۆ خاکی کورد بەکاربێنو یەکسان بن، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە، شاری باشووری کوردستانن.

جەرجیس فەتحوڵڵا، لە لاپەڕەکانی (١٧٧-١٧٨)ی سەرچاوەی پێشوودا دەنووسێت: (لەڕۆژی (١٩)ی ئازاری ساڵی (١٩١٩)دا، مامۆستایان خەیرەددین زرگەلی، ئەدیب، هۆنەرو رۆژنامەوانی بەناوبانگی رۆژئاوای کوردستان (کوردستانی ژێردەستی سوریا)و یوسف حەیدەر، رۆژنامەوانی ناسراوو دامەزرێنەری رۆژنامەی (ئەلموفید)، وتارێکی دوورو درێژیان لەژێر ناوی (نامەیەکی کراوە بۆ کوردەکانی باکوورو باشوور)دا لەڕۆژنامەی (ئەلموفید)دا کە هەردووکیان خاوەنی بوون، بڵاوکردەوە. لەو نامە کراوەیەدا هەردوو نووسەر داوایان لە کورد کردووە کە راپەڕنو داوای سەربەستیو ئازادی کوردستان بکەن کە ویلایەتەکانی ئەرزڕۆم، وان، بەتلیس، خەرپوت، دیاربەکر، موسڵو چەند شوێنێکی تر دەگرێتەوەو سێ ملیۆنو نیو کوردی تیادا دەژیت).

بەگوێرەی ئەو نووسینەی میژوونووس جەرجیس فەتحوڵڵا، هەردوو نووسەری رۆژئاوای کوردستان خەیرەددین زرگەلیو یوسف حەیدەر، ویلایەتی موسڵ بە کوردستان دەزانن، مادام ویلایەتی موسڵ بەشێک بێت لە کوردستانی مەزن، کەواتە تەواوی شارەکانی ئەو ویلایەتە بەشاری موسڵ-ەوە، شاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستانن.

جەرجیس فەتحوڵڵا، لە لاپەڕە (٢٢١)ی سەرچاوەی پێشوودا دەنووسێت: (شێخ مەحمود، شای کوردستان، تەنیا ئەوەی بەمافی خۆی نەدەزانی کە فەرمانڕەوایەتی ئەو هەرێمە بکات کە داگیرکەری بەریتانی بۆی دیاریکردبوو، بەڵکو ئەوەی بەمافی خۆی دەزانی کە فەرمانڕەوایەتی تەواوی ویلایەتی موسڵ واتە هەموو باشووری کوردستان بکات).

میژوونووس جەرجیس فەتحوڵڵا، ئاماژە بە بۆچوونی شێخ مەحمودی نەمر دەکات کە ئەو (شێخی نەمر) داوای فەرمانڕەوایی کردنی تەواوی شارەکانو خاکی (ویلایەتی موسڵ)ی کردووە، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە شێخی نەمر شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)ی بەشاری کوردیو کوردستانی داناوە، بۆیە داوایان دەکات.

جەرجیس فەتحوڵڵا، لە لاپەڕە (٢٥٩)ی سەرچاوەی پێشوودا دەنووسێت: (لە تشرینی دووەمی ساڵی (١٩٢٢)دا، شێخ مەحمودی نەمر، نازناوی شای کوردستان-ی وەرگرتو، داوای دەسەڵاتدارێتی بەسەر تەواوی نیشتمانی کورد لە ئێراقو ویلایەتی موسڵ کرد).

بۆ جارێکی تریش میژوونووس جەرجیس فەتحوڵڵا، بۆچوونەکانی شێخ مەحمودی نەمرمان بۆ دەردەخات، بەوەی کە شێخ مەحمود داوای تەواوی ویلایەتی موسڵو ئەو شارانەی کردووە کە کەوتوونەتە ناوەڕاستو باشووری خۆرهەڵاتی ئێراقی عارەبی واتە ویلایەتەکانی (بەغداو بەسرا).

عەبدولعەزیز یامولکی لە لاپەڕەکانی (٢٧-٢٨)ی پەرتووکی (بیرەوەرییەکانی عەبدولعەزیز یامولکی)دا نووسیوێتی: (ناوچەی کوردستان لەباکوور وا لەسەر هێڵی درێژیی (٤٠) پلەو لەباشوور (٣٠) پلەو، لەخۆرهەڵاتیش وا لەسەر هێڵی پانیی (٤٨) پلەو لەخۆراوا (٣٦) پلە. سنووری بەرەو باکوور گۆڵی وانو لەباکووری خۆرهەڵاتیەوە بە بەرزیی (١٦.٩١٥) پێ چیای (ئارارات)ی ئەرمەنستانو (بایەزید) لە

دامێنەکانی باشووریدا هەن. ڕوو بە باکوور کەناوچەی ئەرمەنستان بەرەو خۆراوا بەجێدەهێڵین، قەلای (ئالشگرد – حەسەن) دەگرێتەوەو دەگاتە باشووری (بایبورد). دوایی کە بەلای جۆگەی (کەلکیت)ی دەوروبەری (شەبین قەرەحەساری)دا دەڕۆین، (زارا)و ناوچەی (دێرسیم)ی لانەی قارەمانان لەخۆدەگرێ. لەخۆرهەڵاتی (سیواس)ەوە ڕووەکاتە باشوور بەلای خۆرهەڵاتی (قانغال)دا دێتو دەوروبەری (کچەرک؟)و دێورێگو عارەبگیرو گوروونو ئەلبیسانو مەرعەش لەنێو خۆیدا بەجێدەهێڵێو بەئاستی ڕووباری (جەیحان)دا دەگاتە زەریای سپیو لەنێزیکی (ئەیاس)دا دەچێتە سەر زەریا.

دوای ئەوەی کەناری (یمورتالک) دەگرێتەوە، نێزیک بە (ییاس) بەلای باشووری (گاورتاغی)دا تێدەپەڕێو ڕووەکاتە خۆرهەڵات. لەباشووری (ئیسلاحییە)وە بەلای دەوروبەری (کیلیس)ی ناوچەی (جرابلوس)دا دەڕوات، لەگەڵ ڕووباری (فورات)دا بەیەکدەگەن.

لەباشوورەوە شانبەشانی دامێنی چیاکانی سنووری ئێستای تورکیاو سوریا دێتو، دەوروبەری بیرەجکو حەڕڕانو میردینو لەباشووری (نوسەیبین)یشەوە چیای شەنگالو ناوچەی کوردانی ئێزیدی دەگرێتەوە. لە باشووری موسڵ نێزیکی (گوێڕ) لەخاڵی بەیەکگەیشتنی زێی گەورەو دیجلەدا دەگاتە (دیجلە)و تا (چیای حەمرین) ڕوو بەباشوور هاوشانی ڕووبارەکە دەڕوات. دوایی بەئاستی زنجیرەی چیای حەمرین کەناوچەی نیشتەجێی نەتەوەکانی کوردو عارەب لەیەک جیادەکاتەوە، دەوروبەری تووزخورماتوو دەگرێتەوەو ڕووباری دیالە (سیروان) دەبڕێو شەهرەبان (شهربانو) لەخۆراوادا بەجێدەهێڵێو، لەخواروی (مەندەلی)دا دێتە دامێنی چیاکانی سنووری ئێراق – ئێران لەناوچەی (دیزفوول) کە باشووری چیاکانی لوڕستان لەخۆدەگرێ. کە شووشتەرو ئەهواز لەلای خۆراوایەوە بەجێدەهێڵێ، لەناوچەی (بەندەر دیلام) دەگاتە کەناوی بەسرا. لەخۆراوای (بەندەر بووشیر)، دەوروبەری شیراز لەلای خۆرهەڵاتەوە دەبڕێرێو ناوچەی قەشقایی دەگرێتەوە. لەخۆراوای (ئەسفەهان)ەوە بەرەو باکوور دەبێتەوەو، بەدامێنەکانی زنجیرەی (وزردە کوە)دا (خوڕەمئاباد)و (بروجەرد) دەگرێتە خۆیو، نێزیک بەناوچەی (ئەکباتان)ی پێتەختی کۆنی میدیا – واتە شاری (هەمەدان)ی ئێستا – لەخۆرهەڵاتی (بیجار)ەوە بۆ (میاندوواو)و لەوێوە بەرەو خۆراوا بە بەرزیی (١١٨٣٠) مەتر لەباشووری

(کوەشاهان) دریژ دەبێتەوە تا دەگاتە لای گۆمی (ورمێ). کە لەنیوەی باشووری کوردستان رەت دەبێ، بەلای (رەزائییە-ورمێ)وە بەرەو باکوور وەردەچەرخێو، بەدەوروبەری (خۆی)و (قوتوور)و (ماکۆ)و (قەرەکلیسە)ی خۆرهەلاتی (بایەزید)دا دەگاتە سنووری ئەرمەنستان. ئەوەتا ئەم زەمینە فراوانەی خۆرهەلاتی نیزیک کە لەناوچەیەکی سەرتاسەر شاخاویی دروستکردووە، لەو رۆژەی میژووی دێرینەوە کە مرۆڤەکانی دەرکەوتوون تا ئەمڕۆ ئەو کوردانەن کە (ئاری) نەژادنو نیشتمانی باپیرانی خۆیانیان پێکهێناوە).

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە عەبدولعەزیز یاموڵکی بۆ کوردستانی گەورەی کێشاوە، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، کاتێک کە سنووری کوردستان لەلای باشوورەوە دیاری دەکات. نووسەری نابراو سنووری کوردستانی گەورە لە دامێنی چیاکانی سنووری تورکیاو سوریا دێنێتو، دواتر شۆڕی دەکاتەوە بەرەو شەنگاڵو ناوچەی کوردانی ئێزیدی، دواتریش لەباشووری موسڵ رووەو (چیای حەمرین) دەڕوات، بەمەش شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنااوی کوردستان، چونکە بەگوێرەی پێناسەکەی یاموڵکی شاری موسڵ بەچەندین کیلۆمەتر دەکەوێتە باکووری ئەو هێڵە سنووریەی کە نووسەر بۆ کوردستانی کێشاوە.

عەبدولعەزیز یاموڵکی، لە لاپەڕە (٣٤)ی پەرتووکی (بیرەوەرییەکانی عەبدولعەزیز یاموڵکی)دا، لەبابەتی (کوردانی تورکیا)دا، نووسیوێتی: (پێش یەکەم جەنگی جیهانی کاتێک کوردستان لەنێوان حکومەتەکانی تورکیاو ئێراندا دابەشکرابوو، بەڵام دوای جەنگ ساڵی (١٩٢١)دا ناوچەیەکی گرنگی کوردنشین لەدەوروبەری (قارس) بەپێی پەیماننامەی (برست لیتوفیسک) خرایە سەر تورکیا. لەبەر ئەوەی دۆزی موسڵ لەگەڵ ئینگلیزەکاندا یەکلایی کرایەوە، بەوپێیە ناوچەیەک کە بەشێکی تورکیا بوو، جیاکرایەوەو لیواکانی باکووری ئێراقیان لێ پێکهێنرا).

ئەوەی لێرەدا عەبدولعەزیز یاموڵکی باسی دەکات، دەیسەلمێنێت کە نە ویلایەتی موسڵ هەروەها نە شاری موسڵ هیچ پەیوەندییەکیان بە ئێراقو بە عارەبەوە نەبووە، چونکە نووسەری ناوبراو پێی وایە ویلایەتی موسڵ تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی بەشێک بووە لە دەوڵەتی عوسمانی، لەهیچ لایەکیش شاردراوە نییە کە چۆن عوسمانییەکان لەڕێگەی زۆرو داگیرکردنەوە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)یان کردووە بە بەشێک لە دەوڵەتەکەیان.

عەبدولعەزیز یامولکی لە لاپەڕە (٣٦)ی پەرتووکی (بیرەوەرییەکانی عەبدولعەزیز یامولکی)دا نووسیوێتی: (لەنێو دانیشتوانە جێگیرەکانی ویلایەتی موسڵ-داو، هەر لەدەوروپشتی شاری موسڵو کەناری دیجلە، نەژادی عارەب لەچەند گوندێکی کاولو پەرێشاندا نەبێ، لەهیچ شارۆچکەو گوندێکی دیکەدا نیشتەجێ نییە. لە خێلە کۆچەرەکانی عارەب، خێلی (طي) لە موسڵو دیاربەکرو هەردوو خێلی جبوورو شەممەریش لەدەوروبەری موسڵو (دێرەزوور) لە هاتوچوو و نائارامیدانو پێوەندییان بەم ویلایەتەوە نییە).

ئەوەی لەسەرەوەدا عەبدولعەزیز یامولکی ئاماژەی پێکردووە، لەلایەک بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەلایەکی تریشەوە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نە شارو نە ویلایەتی موسڵ هیچ پەیوەندییەکیان بەعارەبو ئیراقەوە نەبووەو، بەڵکو لەڕێگای ئەو داگیرکردنەی کە بەلکاندن ناوی دەبەن، شاری موسڵو چەندین شارو شارۆچکەی تری باشووری کوردستان بەزۆر بەعارەبکران.

عەبدولعەزیز یامولکی لە لاپەڕە (٣٧)ی پەرتووکی (بیرەوەرییەکانی عەبدولعەزیز یامولکی)دا نووسیوێتی: (موسڵ بەداواکارییەکانی شەریف پاشاو داوای دەوڵەتانی هاوپەیمان لە ئیراق جیاکراوەتەوە. ئەم ویلایەتە (ویلایەتی موسڵ) لەباسەکانی پەیماننامەی (سێڤرە)دا لەبارەی دامەزراندنی کوردستانەوە لەگەڵێک بەنددا لەئیراق جیابووەتەوەو بنچینەی باشووری کوردستانی پێکهێناوە).

ئەوەی کە عەبدولعەزیز یامولکی لە سەرەوەدا نووسیوێتی، ئەوە دەگەیەنێت کە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانیەوە نیشتمانی کوردەو بەشێکە لەخاکی کوردستان، چونکە لەلایەک بەپێی داواکارییەکانی شەریف پاشای خەندان بەجیا لەئیراق باسکراوە، لەلایەکی تریشەوە لەسەر داواکردنی هاوپەیمانەکانو بەگوێرەی پەیمانی (سێڤرە)ش بەجیا لەئیراق باسی کراوە، ئەمەش لەبەرئەوەبوو کە هەموو لایەک دەیانزانی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) لەهیچ کاتو سەردەمێکدا بەشێک نەبووە لەئیراق، کەواتە بۆمان دەردەکەوێت کە تەواوی خاکو شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە، بەشێکن لەنیشتمانی کوردو خاکی کوردستان.

عەبدولعەزیز یامولکی، لە لاپەڕە (٤١)ی پەرتووکی (کوردستانو راپەڕینەکانی کورد)دا، نووسیوێتی: (پاش ئەوەی (تەیموور لەنگ) لەسالی (١٣٩٤) بەغداو تکریتی بەتەواوی تێکوپێک دابوو، رووبە باکوور بۆ کوردستان کەوتبووە رێو لە هەولێرو موسڵو دەوروبەری جەزیرە کەسێکی بەساخی نەهێشتبوەوەو کۆمەڵکوژی کردبوون).

عەبدولعەزیز یامولکی، شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی ناودەبات، کاتێک کە باسی لەشکر کێشیەکەی تەیموور لەنگی تەتەر دەکات بۆ ناوچەکەو، باسی ئەوە دەکات کە تەیموور لەنگ بەرەو کوردستان هاتووەو کوشتارێکی ئێجگار زۆری لەدانیشتوانی شارەکانی موسڵ، هەولێرو جەزیرە کردووە، کەواتە یامولکی شاری موسڵو هەردوو شارەکەی تریش بەشاری کوردیو سەر بە کوردستان دەزانێت، بۆیە ئاوا باسی کردوون.

حازم هاجانی، لە لاپەڕە (٩٧)ی پەرتووکی (صفحات من تأریخ الکورد وکوردستان)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (١٠)ی پەرتووکی (خلاصة تأریخ الکورد وکوردستان)ی نووسەری بەناوبانگ محەمەد ئەمین زەکی بەگ، نووسیوێتی: (ناوچەی کوردستان بەر لەشەڕی قرم)ی تورکیو روسی (١٨٧٧- ١٨٧٨)لەیەک پاشایەتی پێکدەهات کە ویلایەتەکانی (وان، هەکاری، بایەزیدو موسڵ)ی دەگرتەوە، بەڵام دوای ئەو جەنگە کوردستان بەرتەسک کرایەوەو خرایە سەر ئەرزڕۆم).

ئەوەی کە مێژوونووسی کورد محەمەد ئەمین زەکی باسی کردووە، ئاماژەیەکە بە کوردێتیو کوردستانێتی ویلایەتو شاری موسڵ، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە تاکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمیش ویلایەتی موسڵ بەشێک بووە لە پاشایەتی ناوچەی کوردستان، مادامیش تەواوی ویلایەتی موسڵ سەر بە کوردستان بووبێت، کەواتە شاری موسڵیش بەشێک بووە لە کوردستانو خاکی کورد بووە. سەبارەت بەجەنگی قرم کە لەسەدەی نۆزدەدا لەنێوان رووسیاو تورکیا رووێداوە، بەگوێرەی زانیارییەکانی ئێنتەرنێت لەنێوان (٢٨.٢.١٨٥٣ تا ٣٠.٣.١٨٥٦) درێژەی کێشاوە، نەک وەکو لەسەرەوەدا مێژوونووس محەمەد ئەمین زەکی ئاماژەی پێداوە.

مێژونووسی بەناوبانگی کورد، محەمەد ئەمین زەکی، لە لاپەڕە (١١٢)ی پەرتووکی (کورتەیەکی مێژووی کوردو کوردستان)دا دەڵێت: (سەرۆکی هۆزی کوردی (راحبا) کە بەدرەدین بوو، لەسالی (٧١٢)ی کۆچیدا، بەرامبەر بە لەشکری مەغول،

بەرگرییەکی تۆندی نواند. لەوکاتەدا وڵاتانی کورد، بەشێوەیەکی سروشتی، لەلایەن میرەکانی مەغۆلەوە، بەڕێوەدەبرا، لەهەندێ جێگای وەکو هەولێرو موسڵ، شەڕو شۆڕ، زۆر درێژەی کێشا).

بە بۆچوونی مێژونووسی بەناوبانگی کورد، شارەکانی موسڵو هەولێر دوو شاری کوردیو سەر بە کوردستانن، چونکە مێژوونووسی ناوداری کورد محەمەد ئەمین زەکی لەباسکردنی نیشتمانی کورد، هەردوو شاری موسڵو هەولێری بە بەشێک لە وڵاتی کوردان ناوبردووە.

مێژونووسی بەناوبانگی کورد، محەمەد ئەمین زەکی، لە لاپەڕە (١١٤)ی پەرتووکی (کورتەیەکی مێژووی کوردو کوردستان)دا دەڵێت: (تەیموری لەنگ لەسەفەری (٧٩٦ک/١٣٩٧ز)دا، لەدوای دەست بەسەرداگرتنو کاولکردنی بەغداو تکریت، بەسەر موسڵدا رووبکردە کوردستانو میرەکانی کورد، وەکو: فەرمانڕەوای هەولێر (عەلی)، و فەرمانڕەوای جەزیرە (ئەمیر عزەدین) کوردی، و فەرمانڕەوای حەسەنکێف (ئەمیر سلێمان)، و فەرمانڕەوای ماردین (تاهیرالدین)، لەگەڵ فەرمانڕەوای موسڵو (ئارزەن)دا، بە ئومێدی پاڕێزگاریکردنی وڵاتەکانیان، چوون بەپیریەوەو پێشنیاری گوێڕایەڵیان کرد، و بەم بیرۆکەیە خۆیان لەشەڕی پاراستو تەیمور لەنگ لەوێوە رووبکردە حەڵەب، جەلاڵالدین میرانشاهی کوڕی بەسەر کوردستانەوە بەجێهێشت).

ئەوەی کە مێژوونووس محەمەد ئەمین زەکی باسیکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە مێژوونووسی ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانیو بە بەشێک لەوڵاتی کوردان دادەنێت، کاتێک کە باسی هاتنی تەیموری لەنگ دەکات بۆ کوردستانو، لەباسی میرە کوردەکاندا باسی میری موسڵ-یش وەکو یەکێک لەمیرەکانی سەر بە کوردستان دەکات.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد محەمەد ئەمین زەکی، لە لاپەڕە (١٩٨)ی پەرتووکی (تأريخ الدول والامارات الكوردية في العهد الاسلامي)دا، نووسیوێتی: (لەو ماوەیەدا، هەواڵی کۆچی دوایی (شاە سەیفەددین غازی) فەرمانڕەوای موسڵو جەزیرە (باشووری کوردستان) بڵاوبووەوە کە بەر لەمردنیدا رایسپاردبوو شاری (جەزیرەی ئیبن عومەر) بدرێت بە (شاە سەنگەر)ی کوڕیو، شاری (عەقر ئەلحەمیدی) بۆ (ناسرئەلدین کشک)و، هەروەها شارو شارۆچکەکانی تری سەر بە جەزیرەو موسڵ-ی دایە (عزەددین مەسعود)ی کوڕی، ئەوەبوو دوای ماوەیەک لە (٢٥)ی رەجەبی

سالی (٥٧٧)ی کۆچیدا (شاه ئیسماعیل) کۆچی دواییکردو، ئەویش بەر لەکۆچکردنەکەی رایسپاردبوو کە (حەلەب) بدرێت بە (عزەددین مەسعود) کە ئەویش بە (سنجار)ی گۆڕییەوە لەگەڵ عیمادئەلدینی برای لە (١٣)ی موحەڕەمی سالی ٥٨٧ی کۆچی).

بە بۆچوونی میژوونووسی بەناوبانگی کورد محەمەد ئەمین زەکی، شاری موسڵ بەشێکی گرنگە لە باشووری کوردستان، چونکە میژوونووسی ناوبراو لە باسی مردنی (شاه سەیفەددین غازی) کە فەرمانڕەوای موسڵو جەزیرە بووە بە بەشێک لەباشووری کوردستان ناوی بردووە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەو دوو شارە (موسڵو جەزیرە) لەنێو سنووری باشووری کوردستانن. سەرەڕای ئەوەش محەمەد ئەمین زەکی باسی ئەوەشی کردووە کە سوڵتان حوسێن کوڕی میر حەسەن کوڕی میر سەیفەددین، جگە لە فەرمانڕەوایەتی کردنی میرنشینی بادینان، بۆ ماوەی چوار ساڵیش فەرمانڕەوایەتی موسڵ-ی کردووە، ئەمەش دەبێتە بەڵگەیەک بۆ کوردستانی بوونو کوردبوونی ئەو شارە.

نووسەر حوسێنی مەدەنی، لە لاپەڕە (٧)ی پەرتووکی (کوردستان و ئیستراتیژی دەوڵەتان)دا نووسیوێتی: (کوردستان هەڵکەوتێکی تاکو دەگمەنی ژێئۆپۆلیتیکیشی هەیە: یەکەمیان، کوردستان بەڕێگای ماشێنو ئاسن دا دوو کیشوەری ئاسیاو ئەورۆپا وێک دەخاتەوە. دووهەمیان نەوتە، کانگاکانی پڕپێتی نەوتی موسڵ، کەرکوکو خانەقین کاتی خۆی رێگای بۆ بەریتانیا خۆشکرد دەوڵەتی ناسیۆنالی ئێراق لە (وڵاتی نێو دوو ڕووبار)دا دابمەزرێنێ).

بە بۆچوونی نووسەری کورد حوسێنی مەدەنی، شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە، چونکە ئەو لە باسکردنی هەڵکەوتەی جیۆپۆلەتیکی کوردستاندا، لەخاڵی دووەمدا کە نەوتە باسی کانگاکانی نەوتی موسڵو کەرکوک دەکات لە کوردستاندا، کەواتە ئەو هەردوو شارەکانی موسڵو کەرکوک بەشاری کوردستانی دادەنێت.

نووسەری حوسێنی مەدەنی، لە لاپەڕە (١٥)ی پەرتووکی (کوردستان و ئیستراتیژی دەوڵەتان)دا نووسیوێتی: (کوردستانی ئێراق لە (٥) پارێزگا پێکدێت)، هەروەها لەنەخشەیەکی کوردستانی مەزندا، کە لە لاپەڕە (١٤)دا بڵاویکردۆتەوە پێنج

پارێزگای باشووری کوردستان: (هەولێر، موسڵ، کەرکوک، دهۆکو سلێمانی)ی لەخۆ گرتووە). نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

لێرەدا نووسەر حوسێنی مەدەنی بەڕوونی بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەربڕیوە، نابراو لەلایەک پێیوایە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) لەپێنج پارێزگا پێکدێت‌و، لەلایەکی تریشەوە نەخشەیەکی کوردستانی مەزنی بڵاوکردۆتەوە کە شارەکانی (هەولێر، موسڵ، کەرکوک، دهۆکو سلێمانی) لەنێو ئەو نەخشەیەدان، کەواتە ئەو شارانە بەشاری باشووری کوردستان دادەنێت.

حوسێنی مەدەنی، لە لاپەڕەکانی (٢٠٨-٢٠٩)ی پەرتووکی (کوردستان و ئیستراتیژی دەوڵەتان)دا نووسیوێتی: (ئەوڕوپاییەکان بەمەبەستێکی ئیستراتیژیک دەیانەوێست جێی پێی خۆیان لە کوردستاندا بکەنەوەو بیخەنە ژێرچاوەدێری خۆیان، لەدوو ڕێگاوە خەریک بوون:

<u>یەکەمیان:</u> چونکە کوردستان ئاینزاو ئایینی جۆراوجۆری فەلەی تێدابوو، سەرنجی (میسیۆنێر)ە ئایینیەیە فەلەکانی بۆلای خۆی ڕاکێشابوو، میسیۆنێرەکان لەلایەن حکومەتەکانیان پشتیوانیان لێدەکراو، توانای دارایی باشیان لەبەردەست دادەنرا، (میسیۆنێر)ەکان لەشارە ئیستراتیژییەکانی کوردستان وەکو موسڵ، ئەرزڕۆم، دیاربەکر، خارپوت، وان، سیرت، ورمێو گەلێک شوێنی دیکە بنکەیان دامەزراندبوو، بەڵام بنکەی هەرە بەهێزیان لە موسڵ دانابوو.

<u>دووهەم:</u> دامەزراندنی کۆنسوڵخانە لەشارە گرینگەکانی کوردستان بوو. دەوڵەتی ڕوسیا لەشارەکانی ئەرزڕۆم، موسڵ، کرماشان، ورمێ، خۆی، سابڵاغو ماکۆ، بەریتانیا لە ئەرزڕۆم، وان، موسڵو دیاربەکرو ئەڵمانیاش لە موسڵ کۆنسوڵخانەیان کردبۆوە).

بە بۆچوونی نووسەر حوسێنی مەدەنی، شاری موسڵ شارێکی ستراتیژی گرنگی سەر بە کوردستانە، چونکە ئەو لەلایەک لەباسی هاتنی مسیۆنێرەکان بۆ کوردستان باسی ئەوە دەکات کە بنکەی سەرەکییان لەشاری موسڵ داناوە، کەواتە نووسەر پێی وایە ئەو شارە شارێکی کوردستانییە، لەلایەکی تریشەوە لەباسی کردنەوەی کۆنسۆڵخانەکانی بیانی لە کوردستاندا، باسی ئەوە دەکات کە ڕوسیا، بەریتانیاو ئەڵمانیا لەشارە گرنگەکانی کوردستاندا کۆنسۆڵخانەیان کردۆتەوە، هەرسێ وڵاتی

ناوبراویش لەشاری موسڵ کۆنسۆلخانەیان هەبووە، کەواتە حوسێنی مەدەنی شاری موسڵ بەیەکێک لەشارە ستراتیژیی و گرنگەکانی کوردستان دەزانێت.

حوسێنی مەدەنی، لە لاپەڕە (٢٤٨)ی پەرتووکی (کوردستان و ئیستراتیژی دەوڵەتان)دا نووسیوێتی: (ئینگلیس زۆر زیرەکانە لەجەنگەی شەڕدا ویلایەتی موسڵ کە بەشی هەرە دەوڵەمەندی کوردستانی عوسمانی بوو دەستی بەسەرداگرتبوو، ئیتر پێویستی بەوە نەبوو خۆی بە بەشە هەژارەکەی کوردستانەوە ماندوو بکات. ئەگەر کوردستانی سەربەخۆ لە باکووردا سەقامگیر ببا، بێگومان کوردەکانی ویلایەتی موسڵ – کوردستانی ئێراق – بێدەنگ نەدەمانەوە، بەپێی بڕیارەکانی پەیمانی (سێڤرە) داوای یەکگرتنەوەیان لەگەڵ حکومەتی کوردستان دەکرد. پێچەوانەکەشی هەر راست بوو. لەدەستدانی ویلایەتی موسڵ بۆ ئینگلیز زیانێکی زۆر گەورە بوو، بەهیچ شێوەیەک لەبەرامبەر شتێکی وادا ملی نەدەداو خۆی رادەستی نەدەکرد).

لەسەرەوەدا نووسەر حوسێنی مەدەنی، بۆچوونی خۆی چەند بارە دەکاتەوە لەسەر کوردستانی بوونی شاری موسڵ، نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەمەندترین بەشی کوردستانی عوسمانی دەزانێت، کەواتە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانیەوە لەنێویاندا شاری موسڵ وەکو مەڵبەندی ویلایەتەکە، شاری کوردیی و کوردستانینو هیچ پەیوەندییەکیان بەعارەبو بەئێراقەوە نەبووە.

نووسەر حوسێنی مەدەنی، لە لاپەڕەکانی (٣٥٠-٣٥١)ی پەرتووکی (کوردستان و ئیستراتیژی دەوڵەتان)دا نووسیوێتی: (داواکەرانی سەرەکیی ویلایەتی موسڵ یان کوردستانی خواروو، تورکو ئینگلیس بوون. هەموو هێزو توانایان لەسالی (١٩٢٢)ی زایینی را وەکار خستبوو و هەردوولا بەهیوای وادەی سەرجۆخین! کەڵکیان لە کەسایەتیی شێخ مەحمود وەردەگرتو، کایەیان پێدەکرد).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەری کورد حوسێنی مەدەنی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە هەردووکیان هەر یەکنو یەکسانن. مادامیش ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر یەک بنو جیاوازییان نەبێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-ی مەڵبەندو پایتەختی ویلایەتەکەش، شاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستانن.

دکتۆر عەزیز ئەلحاج، سکرتێری پێشووی پارتی کۆمۆنیستی ئێراق – قیادە المرکزیة، لە لاپەڕە (٣١)ی پەرتووکەکەی خۆیدا بەناوی (القضیة الکوردیة)دا، لەدیاریکردنی سنووری ویلایەتی موسڵدا، نووسیوێتی: (تورکەکان بانگێشەی خاوەندارێتی ناوچەی باکووری ئێراقیان دەکرد، کە بە ویلایەتی موسڵ ناودەبرا، ویلایەتی موسڵ واتە هەر (٥) پارێزگاکانی باکووری ئێستاکە نەینەوا، هەولێر، دهۆک، کەرکوک و سلێمانی).

بە بۆچوونی دکتۆر عەزیز ئەلحاج، شاری موسڵ بەتەواوی شارێکە سەر بە باشووری کوردستان، چونکە ئەو شاری موسڵ وەکو شارێکی سەر بە ویلایەتی موسڵ یان باکووری ئێراق ناودەبات. هەموو لایەکیش دەزانێت کە باکووری ئێراق، کوردستانی ئێراق، دوو زاراوەن لەلایەن شۆڤێنیستانی عارەب بەکاردێن لەبری ویلایەتی موسڵ و یان باشووری کوردستان.

پارێزەر شێخ سالاری حەفید، لە لاپەڕە (٨٤)ی پەرتووکی (جنوب کوردستان في موازین السیاسة الدولیة)دا، نووسیوێتی: (وەک ئاماژەم پێکرد ولاتەکەمان کوردستان دووچاری هەڵسوکەوتەکانی حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق بۆتەوە- بەڵام باوەڕمەندی باشووری کوردستان هێشتا لەسەر سنووڕەکانی یالکەوتووە وەک بەشێکی پاشماوە لە دووری دەیان کیلۆمەتر بە بەرفراوانکردنی هێڵی ئاسمانی (٣٦) بۆ (٣٤) جێیەجێ دەکرێت، سەبارەت دڵی باشووری کوردستان یان ئەوەی پێ دەوترێت ویلایەتی موسڵ بەسەر شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقین و بەقەزاو ناحیەکانی دیکەی ویلایەتەکە دابەشدەکرێت، کە سەرچاوەی نەوتن).

بەگوێرەی ئاماژەپێکردنەکەی پارێزەر شێخ سالاری حەفید، شاری موسڵ شارێکی کوردیەو دەکەوێتە نێو سنووری باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ و کەرکوک و خانەقین نەک تەنیا بەشاری کوردی و سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت، بەڵکو هەرسێ شاری ئاماژە پێکراو بەدڵی باشووری کوردستان دادەنێت.

پارێزەر شێخ سالاری حەفید، لە لاپەڕە (١٨١)ی پەرتووکی (جنوب کوردستان في موازین السیاسة الدولیة)دا، نووسیوێتی: (پێوانەی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) نزیکەی (٩١) هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەیەو (٤٦٠٠) گوندو ژمارەیەکی

زۆر لە ناحیەو قەزاو پێنج شاری گەورەی (موسڵ، کەرکوک، سلێمانی، هەولێرو دهۆک) دەگرێتە خۆی، کە ژمارەی دانیشتوانیان پێنج ملیۆن دەبێت).

ئەوەی کە پارێزەر شێخ سالاری حەفید باسیکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر زۆر راشکاوانە بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بەشاری موسڵ دەردەبڕێتو، ئەو شارە بەیەکێک لە پێنج شارە گەورەکەی باشووری کوردستان دادەنێت.

پارێزەر شێخ سالاری حەفید، لە لاپەڕەکانی (٣٣٨-٣٣٩)ی پەرتووکی (جنوب کوردستان في موازين السياسة الدولية)دا، نووسیوێتی: (دوای دۆزینەوەی نەوت لەباشووری کوردستان، حکومەتی بەریتانیا نەیویست ویلایەتی موسڵ کە شارەکانی (سلێمانی، هەولێر، کەرکوکو موسڵ)ی دەگرتە خۆی بە شانشینی تازە دامەزراوی ئێراق بلکێنی، لەپێناوی بەرهەمهێنانی ئەو نەوتەی کە لەو شارانەدا هەبوون، لەبەرئەوە مافی دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی بەگەلی کورد بەخشی، پێشتریش حکومەتی بەریتانیا بڕیاری بەڕێوەبردنی بەشەکانی تری ویلایەتەکەی دابوو بەهۆی حاکمێکی سەربازی بەریتانی کە لەهەمانکاتدا راوێژکاری شێخ مەحمودی حەفید بوو لە سلێمانی، بەمشێوەیە دوو ماندێت (ئینتیداب) بەسەر ئێراق سەپێنرا، ماندێتی یەکەم بەسەر حکومەتی بەغداو ماندێتی دووەم بەسەر حکومەتی سلێمانی کە تاوەکو ساڵی (١٩٢٥) بەردەوام بوو، بەڵام ئەوکاتەی کە حکومەتی بەریتانیا گرێبەستی بەرهەمهێنانی نەوتی لەگەڵ کۆمپانیای نەوتی ئێراقی (I.P.C)دا مۆرکرد، ئەو گرێبەستە بووە هۆی رووخاندنی حکومەتی شێخ مەحمودی حەفیدو لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەشانشینی ئێراق بەگوێرەی چەند مەرجێکی دیاریکراوەوە).

دیسان پارێزەر شێخ سالاری حەفید، راشکاوانەو بەئاشکرا بۆچوونەکانی خۆی دەردەبڕێتو شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دادەنێت. هەروەها هۆکاری لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانییەوە کە بەخاکو نیشتمانی کورد ناویان دەبات بەئێراقی عارەبییەوە، بۆ دۆزینەوەو دەوڵەمەندی ویلایەتی موسڵ بە نەوت دەبەستێتەوە. ئەوە جگە لەوەی کە نووسەری ناوبراو لەو پەرتووکەی خۆیدا (٧٨) جار ناوی ویلایەتی موسڵ-ی بە باشووری کوردستان بردووە، کە ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ کوردێتیو کوردستانێتی تەواوی شارەکانی سەر بەویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە، بەتایبەت کە پێشتریش

ئەمە رووڕاوەتەوە ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان دووناوی جوگرافین بۆ نیشتمانو خاکی کورد کە باشووری کوردستانە بەکاردێن.

پارێزەر سالار حەفید، لە دیمانەیەکدا کە لەلایەن رۆژنامەنووس فازڵ نەجیب سازدراوەو لەڕۆژی (٢٠.٣.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی پەیامنێر لەژێر ناوی (کەرکوک لەسنووری ئەو حکومەتە کوردییە دایە کە یاسادانەرانی ئەوروپی نەخشەیان بۆکێشاوە... شێخ سالاری حەفید دەدوێت)، بڵاوکراوەتەوە. لەوەڵامی پرسیاری: (ئایا ئەمەریکا لەنەخشەیدایە، کورد بێبەش بکات لە کەرکوکو ئەو ناوچانەی کە تا ئێستا نەگەڕاونەتەوە باوەشی هەرێمی کوردستان؟)دا، شێخ سالار دەڵێت: (نەخێر، بەبۆچوونی من کەرکوکو شەنگاڵو موسڵو خانەقین دەبنەوە بە کوردستان). هەروەها لەوەڵامی پرسیاری: شاری موسڵ لەنەخشەی کوردستاندایە یان بەشێکە لەکوردستان؟ شێخ سالار دەڵێت: (موسڵ لەنەخشەی کوردستاندایەو عارەبێش بەنیسبەت کوردەوە لەنەخشەی کوردستاندا کەمینەیە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی پارێزەر سالار حەفید، شاری موسڵ شارێکە لەشارە گرنگەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر پێیوایە شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، شەنگاڵو خانەقین) کە دیارترین شارەکانی باشووری کوردستانن، تووشی شاڵاوی دڕندانەی ڕاگواستنی زۆرەملێیانەی کوردو ناڕەوایانەی بەعارەبکردن بووینەوە، دەخرێنە سەر ئەو کوردستانەی کە یاسادانەرانی ئەوروپی نەخشەی بۆ دارشتووە.

شاخەوان شۆڕش، لە لاپەڕە (١٠)ی پەرتووکی (پاکتاوی ڕەگەزی لەناوچەی کەرکوکو ئەگەری دەستێوەردانی مرۆڤانە)دا، نووسیوێتی: (دوای دروستکردنی ستاتی ئیراق لەساڵی (١٩٢١)دا لەلایەن وڵاتە کۆلۆنیالیستەکانی بەریتانیای گەورەو فەرەنساوە، بەیەکەوە لکاندنی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بەستاتی تازە دروستکراوی ئیراق لەلایەن ئینگلیزەوە هەوڵی بۆدرا. سنووری سروشتی ویلایەتی موسڵ کە یەکسانە بەخواروی کوردستان چیای حەمرین بوو، بۆیە ئیراق بەر لەلکاندنی خواروی کوردستان پێیەوە، بریتی بووە لە ویلایەتی بەغداو بەسرا کە سنووری باکووری تا سەرووی شاری تکریت دەکشا).

بە بۆچوونی نووسەر شاخەوان شۆڕش، شارو ویلایەتی موسڵ بەتەواوی نیشتمانو خاکی کوردو کوردستانە. نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ

یەکسانە بە باشووری کوردستان، ئەمەش بۆمانی دەردەخات کە شارەکانی ویلایەتی موسڵ هەمان شارەکانی باشووری کوردستانن. لەلایەکی تریشەوە نووسەر ئێراق بە ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا دادەنێتو کۆتایی هاتنی سنووری ئەو ولاتە لەلای باکوورەوە بە کێوەسوور (چیاکانی حەمرین)و سەرووی شاری تکریت لەسەر رووباری دیجلە دادەنێت، کەواتە دووبارە نووسەر پێیوایە شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە ویلایەتێکی سەربەخۆو دوور لەئێراق باسدەکات، هەروەها کێوەسوور بەدووری نزیکەی زۆرتر لە (١٥٠) کم کەوتۆتە خۆرهەلاتی باشووری موسڵو شاری تکریت-یش بەنزیکەی (٢٤٥) کم کەوتۆتە باشووری شاری موسڵ. کاتێک کە شاری موسڵ بەدووری نزیکەی (١٥٠-٢٥٠) کم کەوتبێتە باکووری ئەو شوێنانەی کە سنووری ئێراقی لێ کۆتایی پێدێت، بۆ دەبێت شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانی نەبێتو، شارێکی عارەبیو ئێراقی بێت؟

شاخەوان شۆڕش، لە لاپەڕە (١٧)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا دەڵێت: (ستاتی ئێراق کە لەسالی (١٩٢١)دا دامەزرێنرا، بریتی بوو لەویلایەتی بەغداو بەسرا، سنوورەکە تا سەرووی شاری تکریت خوار چیای حەمرین هاتووە، ئەمە بەپێی گەڵێ سەرچاوەو رۆژهەلاتناس، بۆ نموونە دوای ئەوەی ناکۆکی نێوان ئینگلیزو تورک لەسەر ویلایەتی موسڵ لەسەرەتای بیستەکاندا تووندبوو، کۆمەڵەی نەتەوەکان لەڕاپۆرتێکدا بەمەبەستی رووبکردنەوەی هەندێ لایەنی گرنگی کێشەکە، ئاماژە بۆ سنووری ویلایەتی موسڵ دەکاتو جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە سنووری ئێراق لەچیای حەمرین یا (تکریت) لەسەر رووباری دیجلە، هەروەها (هیت) لەسەر رووباری فورات زیاتر تێناپەڕێت).

بە بۆچوونی نووسەر شاخەوان شۆڕش، دیسان شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو باسی دامەزراندنی ستاتی ئێراق دەکات کە لە (٢٥.١٠.١٩٢٠)دا یەکەمین حکومەت بەسەرۆکایەتی (عەبدولڕەحمان ئەلنەقیب) دامەزراوە، نەک وەکو ئەوەی کە شاخەوان شۆڕش ئاماژەی بەسالی (١٩٢١) کردووە، کە لەدوو ویلایەتی بەغداو بەسرا پێکهاتو دواتریش لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)و بە بڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکانو دوور لەخواستو ئارەزووی دانیشتوانەکەی ویلایەتی موسڵ خرایە سەر ئێراق. ئەمانە

هەمووی دەریدەخەن کە ویلایەتی موسڵو بەتایبەتیش شاری موسڵ نە لەدوورو نە لەنزیکەوە هیچ پەیوەندییەکیان بەعارەبو بەئێراقەوە نەبووە. هەروەها شاری تکریت (٢٤٥) کمو شاری (هیت)یش (٣٦٠) کم لەشاری موسڵ-ەوە دوورن.

شاخەوان شۆڕش، لە لاپەڕە (١٩)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیویتی: (هاتنی عارەب بۆ خواروی کوردستان جگە لەشاری موسڵ کە زووتر عارەبی گەیشتێ، لەشوێنەکانی دیکەدا وا پێناچێ بەشێوەیەکی ئەوتۆ بووبێ، تاکو لەسەردەمی مەمالیکی عوسمانیدا (١٧٥٠-١٨٣١)، ژمارەیەکی زۆر لەخێزانی سەر بەخێڵەکانی تەیو جبور لەناوچەکانی قەراجو مەخمور جێنشینکران).

بە بۆچوونی نووسەر شاخەوان شۆڕش، شاری موسڵ شارێکەو سەر بە باشووری کوردستان بووە، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە عارەب نەبووە لەباشووری کوردستان جگە لەشاری موسڵ، کەواتە ئەو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، بۆیە ئاوا باسیدەکات.

شاخەوان شۆڕش، لە لاپەڕە (٢٩)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیویتی: (بەپێی ئەم بۆچوونە یا تێزرییە هێنانی عارەبو نیشتەجێکردنیان لەکوردستاندا دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی دەسەلاتی مەتحەت پاشای عوسمانی لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا، لەسالانی (١٨٦٩-١٨٧٢)دا مەتحەت پاشا هەوڵی داوە گەلێ لەهۆزە کۆچەرە عارەبەکان لەناوچە کوردستانییەکانی خواروی کوردستان لەشوێنی جیاجیادا نیشتەجێ بکات، بەمجۆرە توانیویەتی تاڕادەیەکی دیار سەرکەوتن لەنیشتەجێکردنی ئەم هۆزە عارەبانە لەهەندێ ناوچەدا وەک (مەندەلی، بەلەدروز، ناوچەکانی موسڵو شەرگات) بەدەست بهێنێ، دیارە لەهەندێ ناوچەدا وەک (قەراجو مەخمور) ئەمەی بۆ نەچۆتە سەر).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر شاخەوان قادر شۆڕش، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، لەبەرئەوەی نووسەر باسی ئەوە دەکات کە چەندین هۆزی عارەبی لەشارە کوردستانییەکانی وەکو (موسڵ، شەرگات، مەندەلی....هتد) لەسەردەستی مەتحەت پاشای عوسمانیدا لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەباشووری کوردستاندا نیشتەجێکران، کەواتە نووسەری ناوبراو شاری موسڵو ئەو شارانەی تر کە ناوی بردوون، بەشاری کوردیو کوردستانی دەزانێت.

شاخەوان شۆڕش، هەر لە لای خوارەوەی لاپەڕە (٢٩)ی هەمان سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (هەر لەگەڵ لکاندنی باشووری کوردستان بەفەرمی لەسالّی (١٩٢٥)، ناوچەی کەرکوکو موسڵ هەروەها ناوچە کوردستانیەکانی دەوڵەمەند بەچاڵە نەوت لەهەرێمی کوردستان جیاکرانەوەو هەوڵی بەعارەبکردنی ئەم ناوچانە وردە وردە دەستپێکرد).

نووسەر شاخەوان شۆڕش بۆ جارێکی تریش بۆچوونی خۆی سەبارەت بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەردەبڕێت، کاتێک کە باسی لکاندنی زۆرەملێیانەی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بەئێراقی عارەبییەوە دەکات لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بە بڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە حکومەتە یەک لەدوا یەکەکانی ئێراقی شارەکانی موسڵو کەرکوک-یان لە کوردستان جیا کردۆتەوە، لەبەر دەوڵەمەندییان بە نەوت، ئەمەش بۆمان دەردەخات کە نووسەری ناوبراو هەردوو شارەکانی موسڵو کەرکوک بە بەشێکی گرنگی کوردستان دادەنێت.

هەڵکەوت حەکیم، نووسەرو یارمەتیدەری وانەبێژ لەپەیمانگای زمانەکانو شارستانێتی ڕۆژهەڵات لە پاریس، لەوتارێکی خۆیدا لەژێر ناوی (الکورد واشکال الموصل)دا کە بەداخەوە نازانم لەکوێدا بڵاوی کردۆتەوە، تەنیا کۆپییەکم لەبەر گرتۆتەوە بەبێ ئەوەی ناوی ڕۆژنامەکە یان بەرواڕەکەی بەسەرەوە بێت، نووسیوێتی: (ویلایەتی موسڵ لەژێر رکێفی ئەو دەوڵەتە عارەبییە نەبوو کە بەریتانییەکانو شەریفی مەککە، حوسێن کوڕی عەلی، لەسالّی (١٩١٥)دا لە قاهیرەدا لەسەر دامەزراندنی ڕێککەوتن لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی. شەریفی مەککە، بەهیچ شێوەیەک داوای ویلایەتی موسڵی نەدەکرد، هەروەها بەریتانییەکانیش ناوچە کوردیەکانیان داگیر نەکردبوو تادوای کۆتایی شەڕو واژۆکردنی ڕێککەوتننامەی مۆدرۆس).

ئەوەی کە دکتۆر هەڵکەوت حەکیم ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی جیا لەئێراقو بەتەواوی کوردستانی بووە، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە حوسێن کوڕی شەریفی مەککە داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی عارەبی کردووە لەهەردوو ویلایەتەکانی بەغداو بەسراو،

بەهیچ شێوەیەک داوای ویلایەتی موسڵ نەکردووە بۆئەوەی بە ئێراقەوە بلکێنرێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ویلایەتی موسڵ بەشێک نەبووە لەئێراق، بۆیە حوسێن شەریفی مەککە داوای نەکردووە، بەڵکو ئەو ویلایەتەی موسڵ بەتەواوی شارەکانییەوە (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) خاکی کوردو سەر بە باشووری کوردستان بووینە.

نووسەرو سیاسەتمەدار، دکتۆر جەرجیس حەسەن، لە لاپەڕە (٩٨)ی پەرتووکەکەی خۆیدا لەژێر ناوی (ترکیا في الاستراتیجیة الامیرکیة بعد سقوط الشاه)دا نووسیوێتی: (ئێراقی عارەبی لەویلایەتەکانی بەغداو بەسرا پێکدێت، بەڵام کوردستانی باشوور لەویلایەتی موسڵ پێکدەهات. هەرێەک لەو ویلایەتانە سەربەخۆو جیابووینە لەیەکترو، راستەوخۆ سەر بە بەڕێوەبەرێتی بابی عالی قوستەنتینیە بووینە).

بە بۆچوونی دکتۆر جەرجیس حەسەن، شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، چونکە ئەو ئاماژە بەوە دەکات کە ئێراقی عارەبی لەویلایەتەکانی بەغداو بەسرا پێدێت، هیچ کام لەشارەکانی موسڵو کەرکوک بەشێک نەبووینە لەئێراقی عارەبی، نووسەری ناوبراو باشووری کوردستان بە ویلایەتی موسڵ ناودەبات‌و بە یەک خاکو یەکسانیان دادەنێت، مادام یەک خاک بن کەواتە هەر هەمان شارەکانی ویلایەتی موسڵ، شاری باشووری کوردستانن. هەروەها نووسەری ناوبراو باسی ویلایەتی موسڵ وەکو ویلایەتێکی سەربەخۆو جیا لەئێراق دەکات، کەواتە ئەو ویلایەتە هیچ پەیوەندییەکی نە بەئێراقو نە بەعارەبەوە نەبووە.

دکتۆر جەرجیس حەسەن، لە لاپەڕە (١١٠)ی پەرتووکەکەی خۆیدا لەژێر ناوی (ترکیا في الاستراتیجیة الامیرکیة بعد سقوط الشاه)دا نووسیوێتی: (ولیم ئافت وەزیری ئاسایشی ئەمریکی (CIA) لە (٧.١١.١٩٨٦)دا سەردانی تورکیای کردو، لەلایەن ئیبراهیم تورک کنجی وەزیری ئاسایشی نەتەوەیی (میت) پێشوازی لێکراو، دواتر گۆڤاری (IKIBINEDOGRU)ی تورکی، لە ژمارە (١١)ی ساڵی (١٩٨٨)دا، بەمشێوەیە لەباسی مەبەستی شاردراوەی ئەم سەردانە دەدوێت: (ولیم ئافت، لەگەڵ خۆیدا پلانی دەست بەسەرداگرتنی شارەکانی کەرکوکو موسڵ (باشووری کوردستان – نووسەر)ی پێبوو، هەروەها گفتوگۆکانی هەردوو لایەن دەربارەی ئەوە بوو، ئەگەر هاتوو هەرکاتێک هێزەکانی ئێران هەڕەشەیان دروستکرد لەسەر

چاوگەکانی نەوت لە موسڵو کەرکوک، ئەوکاتە پێویستە لەسەر هێزەکانی تورکیا لەسنوور بپەڕنەوەو ئەم ناوچانە بخەنە ژێر دەسەلاتی خۆیان).

بەپێی بۆچوونی دکتۆر جەرجیس حەسەن، موسڵو کەرکوک دوو شاری گرنگی پڕ لەنەوتی سەر بە باشووری کوردستانن، چونکە ئەو لەدوای ناوهێنانی شارەکانی موسڵو کەرکوک کەوانەی داناوەو نووسیوێتی باشووری کوردستان، ئەمەش مانای ئەوەیە کە هەردوو شارەکە دەکەونە نێو سنووری باشووری کوردستان.

لەیلا نامیق جاف، نووسەری پەرتووکی (کرکوک لمحات تاریخیة)، لە لاپەرە (٣٩)دا نووسیوێتی: (لەسالی (١٨١٢)ی زایینداء عەبدولڕەحمان پاشای بابان هەوڵی بەرزکردنەوەی عەبدوڵلا ئاغای توتنچی داو ڕەزامەندی خۆی نیشاندا بۆ دامەزراندنی بە پاشای ویلایەتەکانی (کەرکوک، موسڵو هەولێر).

ئەوەی کە ژنە نووسەری کورد لەیلا نامیق جاف باسیکردووە، بەڵگەیەکە لەبەڵگەکانی کوردستانی بوونی شارەکانی موسڵو کەرکوک، چونکە بەپێی بڕیارێکی پاشای بابانیەکان عەبدوڵلا ئاغای توتنچی کراوە بەپادشای کەرکوک، موسڵو هەولێر، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەو ناوچانە نیشتمانی کوردو خاکی کوردستان بووینە، بۆیە عەبدولڕەحمان پاشای بابان ئەو شارانەی داون بە عەبدوڵلا ئاغای توتنچی.

لەیلا نامیق جاف، لە لاپەرە (٤١)ی پەرتووکی (کرکوک لمحات تاریخیة)دا نووسیوێتی: (پەیماننامەی سێڤرە کە لە (١٠)ی ئابی سالی (١٩٢٠)دا بەستراء پرۆژەی سەربەخۆیی بۆ ناوچە کوردییەکان دارشت، ئەو ناوچانەی کە دەکەونە ڕۆژهەلاتی فورات، باشووری ڕۆژئاوای ئەرمینیاء باشووری سنووری تورکیا کە شانبەشانی سوریاو ئێراقە، شەش مانگ دوای دەستپێکردن بەجێبەجێکردنی ئەو پەیمانە. ئەگەر دوای سالێک کوردەکانی ئەو ناوچانە داوایان لە کۆمەڵەی نەتەوەکان کرد کە لە تورکیا جیابێنەوەو، کۆمەڵەی نەتەوەکان بڕیاری لەسەر ئارەزووی کوردەکاندا، ئەوە دەبێ سەربەخۆییان بدرێتێ، ئەوکاتە وڵاتانی هاوپەیمانیش دژی ئەوە نابن کە کوردەکانی کوردستانی ئێراق بچنە نێو ئەو دەوڵەتە سەربەخۆ کوردییە. لێرەدا بیرۆکەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ، فراوان دەبێتو ئەو ناوچانە دەگرێتەوە بەگوێرەی پەیماننامەی سێڤرە، هەروەها کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) بەهەر پێنج پارێزگاکەی: سلێمانی، دیالە، کەرکوک، هەولێرو موسڵ

(نەینەوا + دهۆک – چونکە ئەوکاتی شاری دهۆکی قەزایەکی سەر بە پارێزگای موسڵ بوو، بەڵام حکومەتی ئێراق لە (٢٧.٥.١٩٦٩)دا چوار قەزاکانی (دهۆک، زاخۆ، ئامێدیو ئاکرێ)ی لەشاری موسڵ دابڕیو پارێزگای دهۆکی ئێستای لێ پێکهێنا – دەرسیم).

بە بۆچوونی نووسەر لەیلا نامیق جاف، شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) شاری کوردستانینو سەر بە باشووری کوردستانن، چونکە ئەو ناوی شاری موسڵ–ی وەکو پارێزگایەکی سەر بە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) هێناوە. هەروەها لەیلا نامیق جاف، یەکێکە لەو کەسانەی کە شاری دیالەی بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان ناوبردووە، زۆربەی هەرە زۆری مێژوونووس، جوگرافیناس، نووسەر، رۆژنامەنووسو سەرکردەکانی کوردی بەلای کوردستانێتی ئەو شارەدا ناچن.

دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، لە لاپەڕە (١١)ی پەرتووکی (کوردستان لەسەردەمی ئاشتیدا)دا نووسیوێتی: (لێژنەیەی بەناوبانگی (کینگ–کراین)، کە لەساڵی (١٩١٩)دا دروستبوو، بەمەبەستی لێکۆڵینەوە لەبارودۆخی ئەو وڵاتانەی رۆژهەلات، کە لەمەوبەر لەلایەن هاوسوێندەکانەوە بڕیاریان لەسەر دابوو، بۆ ئەوەی لەجەستەی دەوڵەتی عوسمانی دابماڵرێن.. لەکاتێکدا ئەم لێژنەیە گەیشتە ئەستەنبووڵو دەرگای لێکۆڵینەوەی کردەوە.. چەند کەسێک لە سەرۆکو خاوەن بۆچوون لە کوردەکان، ئەم هەلەیان قۆستەوەو لەبەردەم لێژنەکەدا ئامادەبوونو لەبارەی چارەسەرکردنی دۆزی کوردەوە بەگشتیو کوردستانی باشوور بەتایبەتی پێشنیازی جۆراوجۆریان بە لێژنەکە پێشکەشکرد.. بەڵگەنامەکانی ئەم لێژنەیە، لەو شتانەی لە بارەیەوە لێکۆڵینەوەیان کردووە، باسێکیان لەژێر ناوی (هەندێ لە نوێنەرانی لیواکانی رۆژهەلات)دا دەرکردوە کە ئەمەی لای خوارەوەیە:–

(لەو کەسانەی کە دواجار لە بەردەمماندا ئامادەبوون، نوێنەرانی (پارتی دیموکراتی کورد) بوون، کە داوای دامەزراندنی حکومەتێکی کوردییان کرد، لەو ناوچانەی کە زۆرینەی هەرە زۆریان کوردن ئەم نوێنەرە کوردانە داوای ولایەتەکانی (خەرپووت، دیاربەکر، وان، بەدلیس، بایەزیدو هەموو موسڵ–یان کرد).

بەگوێرەی ئەو نووسینەی دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، پارتی دیموکراتی کورد، نەک تەنیا شاری موسڵ بەڵکو هەموو ویلایەتی موسڵ بە بەشێک لە

کوردستان دادەنێت. نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کورد، بۆیە داوای ویلایەتی موسڵو ئەو چەند ناوچەییەی کە ناویان هاتووە کردووە، چونکە زۆربەی زۆری دانیشتوانیان کورد بوونەو بە کوردستانیان زانیوون، هەر شارو ناوچەیەکیش زۆربەی هەرە زۆری کورد بێت، بێگومان ئەو ناوچەیە ناوچەیەکی کوردییە.

دکتۆر ئەحمەد عوسمان، لە لاپەڕە (٢٦-٢٧)ی پەرتووکی (کوردو کوردستان لە کۆمەڵە وتارێکی مێژووییدا)دا، لەباسی بەشداریکردنی شاندی کوردی لە گفتوگۆکاندا لەگەڵ ئەندامانی کۆمیسیۆنی (کینگ – کراین)، کە لە (٤)ی حوزەیران تا (١٣)ی ئابی ساڵی (١٩١٩)دا لە ئەستەنبوڵ، چاویان کەوت بەژمارەیەکی زۆر لەکەسایەتیو نوێنەری پارتو نەتەوەو ئایینو ئایینزا جیاجیاکانی ناوچەکە، دەڵێت: (نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کورد (نەجمەدین بەگو حوسێن بەگو عەزیز بابان بەگ) بوون، ئەو نوێنەرانەی پارتی دیموکراتی کورد داوای دامەزراندنی حکومەتێکی کوردیان لەو ناوچانە دەکرد کە کورد تێیدا زۆرینەی دانیشتوانن، نوێنەرانی کورد داوای ویلایەتەکانی خەرپوت، دیاربەکر، وان، بەتلیس، ئەرزرۆم (بایەزید)و هەموو ویلایەتی موسڵ-ی دەکرد. لەگەڵ رێگایەک بۆ سەر دەریا، بەگشتی شاندەکە پەیڕەوی رێبازی ژەنرال شەریف پاشای (سەرۆکی شاندی کوردی بۆ کۆنگرەی پاریس) دەکرد).

لێرەدا دووبارە دکتۆر ئەحمەد عوسمان، ئاماژە بە بۆچوونەکانی پارتی دیموکراتی کورد دەکات سەبارەت بەشاری موسڵو چەندین شاری دیکەی تر کە بە بەشێک لەخاکی کوردستانی دەزانن. کاتێک کە دکتۆر ئەحمەد عوسمان باسی ئەوە دەکات کە نوێنەرانی کورد داوای دامەزراندنی حکومەتێکی کوردییان دەکرد لەو ناوچانەی کە کورد تێیدا زۆرینەن، کەواتە ئەویش پێی وایە شاری موسڵ شارێکی کوردییە، چونکە نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کوردستان داوای تەواوی ویلایەتی موسڵ-یان دەکرد.

پرۆفیسۆر دکتۆر ئازاد نەقشبەندی، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (چەمکی هەرێمی کوردستانی عێراق)دا کە لە لاپەڕەکانی (٩-١٢)ی پەرتووکی (جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق)دا بڵاوکراوەتەوەو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (١٢)ی پەرتووکی (الکورد في الدینور وشهرزور خلال القرنین الرابع والخامس الهجریین)دا لەنووسینی حوسامەدین عەلی غالب نەقشبەندی، لە لاپەڕە (١٠)دا، نووسیوێتی: (لەڕووی کارگێڕیو رامیارییەوە، هەر لەگەڵ هاتنی ئیسلامو لەسەردەمی عومەری کوڕی

خەتابدا ناوی خاکی بەپیت (ارض السواد) لەو خاکەنرا، کە سنوورەکەی بەمشێوەیە بوو:

لە باکوور: حەدیسە لەسەر رووباری فوراتو تکریت لەسەر رووباری دیجلە.

لە باشوور: ئابادانو دەریای عارەبی (مەبەستی کەنداوی فارسییە- دەرسیم).

لە رۆژهەڵات: سنووری شارەزوورو حەلوانو سیروان سومێرەو سوس.

لە خۆرئاوا: قادسیەو کوفە).

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە (حوسامەدین ئەلشەبەندی) بۆ سنووری ئێراقی کردووە لەلای باکوورەوە، شاری موسڵ دەکەوێتە نێو سنووری باشووری کوردستانو یەکێکە لەشارە گرنگەکانی کوردو کوردستان، چونکە شاری موسڵ دەکەوێتە دووری (٢٤٥) کیلۆمەتری باکووری شاری تکریت، هەروەها دووری (٣٩٠) کیلۆمەتری باکووری خۆرهەڵاتی شاری حەدیسە، کە سنووری وڵاتی ئێراقیش لەلای باکوورەوە لەهەردوو شاری تکریتو حەدیسە کۆتایی پێدێت.

پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لەوتارێکی خۆیدا بەناوی (جیۆگرافیی دانیشتوان)دا کە لە لاپەڕە (١٧٧-١٩٤)ی پەرتووکی (جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسەر لە لاپەڕە (١٧٨)دا نووسیوێتی: (گرنگترین ئەو ئاستەنگانەی دێنە پێش ئەمجۆرە تۆژینەوانە بریتین لە:

١- کەمی ژمارەو بەیاناتی سەرژمێری کە پەیوەندییان بە دانیشتوانەوە هەبێت. هەروا ئەوەی هەشە متمانەی پێناکرێت.

٢- نەبوونی سنووریکی رامیاری یا کارگێڕی کە بەشێوەیەکی لەرمی هەرێمی کوردستان دیاری بکات.

هەر بۆیە ئێمە شارەکانی (دهۆک، موسڵ، سلێمانی، هەولێرو کەرکوک)مان وەک ناوچەی توێژینەوەکە هەڵبژارد بەو پێیەی هەرێمی کوردستان پێکدەهێنن. واتە ئەو شارانەی پێش هاتنە ناوای دەسەڵاتی پاشایەتی لەچوارچێوەی (ویلایەتی موسڵ)دا بوون).

بە بۆچوونەکانی پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، شاری موسڵو شارەکانی تر کە ناوی بردوون، شاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستانن، چونکە دکتۆری ناوبراو پێی وایە شارەکانی (دهۆک، موسڵ، سلێمانی، هەولێرو کەرکوک) هەرێمی کوردستان پێکدەهێنن، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە ئەو

شارانه پێش ئەوەی بەزۆر بەئیراقەوە بلکێنرێن، شاری سەر بە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بوو بووینە. ئەمانەش هەمووی دەبنە بەڵگە بۆ کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵو شارەکانی تریش.

پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٣)ی پەرتووکی (مؤشرات سياسة التعريب والتهجير في اقليم كوردستان العراق - ئاراستەکانی سیاسەتی بەعارەبکردنو راگواستن لەهەرێمی کوردستانی ئێراقدا)دا نووسیوێتی: (لێکۆڵینەوە بەڵگەدارەکان ئەوە دەردەخەن کە ئەو خێڵە عارەبانەی ئێستاکە بەشی زۆری شارەکانی (نەینەوا، کەرکوک، دیالەو واست) پێکدێنن، لەپێش دوو یان سێ سەدە کۆچیان کردووە بۆ ئێرەو لە دوورگەی عارەبو وڵاتانی شامەوە هاتوون).

ئەوەی لەسەرەوەدا پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل باسی دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شارەکانی (نەینەوا، کەرکوک، دیالەو بەشێک لە واست) دەگەیەنێت، چونکە بۆمان رووندەبێتەوە کە لەڕێگای هێنانی عارەب بۆ ئەو شارانەو دەرکردنو راگواستنی زۆدەملێیانەی کورد لەشارەکانی خۆیانداو بەزۆر ناونووسکردنیان بەعارەبو گۆڕینی باری نەتەوەییان لەکوردەوە بۆ عارەب، ئەو مرۆڤو ناوچەو شارانە بەعارەبکراون.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٩)ی پەرتووکی ناوبراودا دەڵێت: (لەپێناو تەواو بەعارەبکردنی ناوچەی جەزیرە، قەزای زێبارێ سەر بە پارێزگای موسڵ لەو پارێزگایە لادراو خرایە سەر پارێزگای هەولێرو هەروەها ئەو قەزایانەش لەموسڵ دابڕان: دهۆک، زاخۆ، ئامێدیو ئاکرێو پارێزگای دهۆک لەو قەزایانە پێکهات. لەئەنجامدا ئەو کارە بووە هۆی بەرزبوونەوەی رێژەی دانیشتوانی عارەب لەپارێزگای موسڵ-دا).

لەسەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێت کە بە بۆچوونی دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان بووە، بەڵام رەگەزپەرستانی عارەبی ئێراقی لەڕێگای هەوڵەکانی گۆڕینی دیمۆگرافیای شارەکە وبستوویانە بیکەن بەشارێکی عارەبیو ئێراقی. لادانی قەزای زێبار (مێرگەسوور) لەسەر موسڵو لکاندنی بەپارێزگای هەولێر لە لایەکو، دابڕینی قەزاکانی (دهۆک، زاخۆ، ئامێدیو ئاکرێو شارەدێی مزووری) لەشاری موسڵو، دامەزراندنی پارێزگایەکی نوێ

بەناوی دهۆک لەبەرواری (٢٧.٥.١٩٦٩)دا لەلایەکی ترەوە، خۆی لەخۆیدا بەعارەبکردنی شاری موسڵـی کوردیو کوردستانی دەگەیەنێت.

پرۆفیسۆر. دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٣)ی پەرتووکی (البعد القومي للتغيرات في الحدود الادارية لمحافظة كركوك – رەهەندی نەتەوەیی گۆڕانکارییەکان لەسنووری بەڕێوەبەرێتی پارێزگای کەرکوک)دا، نووسیوێتی: (ئێراقی ئێستا لەسەردەمەکانی عوسمانیدا، دابەشی سەر سێ ویلایەت کرابوو کە ئەمانە بوون: بەغدا، موسڵو بەسرا. ئێراق بەدابەشکراوی بەسەر سێ ویلایەتدا مایەوە تاوەکو سەرەتای سەدەی بیستەم، لەساڵی (١٩١٨)دا دوو ناوچەی بەڕێوەبەرایەتی لەباشووری کوردستان دامەزرا کە بریتی بوون لە: سلێمانیو موسڵ، دواتر لەساڵی (١٩١٩)دا کەرکوک لە سلێمانی جیاکرایەوەو، بوو بەناوچەیەکی سەربەخۆ کە بە (پارێزگای کەرکوک) ناسرا).

ئەوەی کە پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل ئاماژەی پێداوە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە دکتۆری ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردی سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات لەساڵی (١٩١٨)دا دوو ناوچەی بەڕێوەبەرایەتی موسڵو سلێمانی لەباشووری کوردستان دامەزراوە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٤)ی پەرتووکی (دهۆک – نینوی دراسات في الخصائص الديموغرافية للسكان)دا نووسیوێتی: (وەکو زانراوە کە پارێزگای موسڵ بەهەردوو بەشەکەیەوە (نەینەواو دهۆک)، تاوەکو دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق، ئەو قەزایانەی لەخۆیەوە دەگرت: دهۆک، زێبار، زاخۆ، ئاکرێ، شنگالو قەزای ناوەند. کوردەکان زۆربەی زۆری دانیشتوانی شاری موسڵـیان پێکدەهێنا، بەڵام جێبەجێکردنی پلانەکانی بەعارەبکردنی ناوچەکە بەدرێژایی سەدەی رابردوو، پێکهاتەی دابەشبوونی نەتەوەیی دانیشتوانەکەی شێواند، بەجۆرێک کە لەنیوەی یەکەمی سەدەی ناوبراو هەوڵێکی چڕ درا بۆ دروستکردنی سەدان نشینگەی عەرەبی لەناوچەی (جەزیرە) لەڕۆژئاوای موسڵ، کە دواتر بوو بەبنکەیەک بۆ بەعارەبکردنی بەشەکانی تر رووەو رووباری دیجلە لەبەر بەپێتی خاکەکەیو زۆری ئاوو زۆری هەڵی کارکردن، هەروەها لەنیوەی دووەمی هەمان سەدەدا، دانیشتوانی کوردی ناوچەکە دووچاری شاڵاوی نەهێشتنو کاولکردنی گوندەکانیان

بوونەوە، لەگەڵ راگوێزانیان بۆ ناوچەکانی ترو نیشتەجێکردنی عارەب لەشوێنەکانی ئەواندا).

پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل دووبارە پێیوایە شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان بووە، بەڵام میرییە یەک لەدوا یەکەکانی ئێراقی لەلایەک لەپێناوی گۆڕینی باری دیمۆگرافیای شاری موسڵ بەسەدان نشینگەیان بۆ عارەبی هاوردە کردۆتەوە، لەلایەکی تریشەوە بەسەدان گوندی کوردییان خاپوور کردووەو دانیشتوانەکانیان بۆ دەرەوەی سنووری پارێزگای موسڵ راگواستۆتەوە، ئەمانەش هەمووی ئاماژەن بۆ کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (١٢)ی پەرتووکی (دهۆک – نینوی دراسات في الخصائص الديموغرافية للسكان)دا نووسیوێتی: (دەشتەکانی تەلەعفەرو شەنگالو باکوری حەزەر نموونەی یەکەمی ئەو ناوچانەن کەشالاوەکانی نیشتەجێکردنی خێڵە عارەبە کۆچەرەکانو بەعارەبکردنیان گەیشتن. لەنێوان سالانی (١٩٥١-١٩٦٥)دا (٧٢٦) نیشینگە (مستوطن)یان لەناوچەی جەزیرە بۆ عارەبەکان دروستکرد، کە (٤٠٠) دانەیان لەنێوان حەزەرو شەنگالو، (١٥٢) دانەیان لە باکورو باکوری رۆژهەلاتی بەرزاییەکانی شەنگالو (١٧٤) دانەشیان لەخودی ناحیەی شەنگال بوو).

دروستکردنی (٧٢٦) نشینگە لەپارێزگای موسڵو تەنیا بۆ عارەبی هاوردە، لەلایەک نیشانەی ئەوەیە کە ئەو شارە شارێکی کوردیو بەشێک بووە لەخاکی کوردستان، لەلایەکی تریشەوە دەیسەلمێنێ کە حکومەتە شۆڤێنیستەکانی ئێراقی بە بەردەوامی لەهەوڵی بەعارەبکردنی شارەکەدا بووینە، یەکەم لەڕێگای هێنانی عارەبی هاوردەو نیشتەجێکردنیان لەو نشینگانەی کە لەسەر خاکی کوردو ناو سنووری کوردستاندا بۆیان دروست دەکەن، دووەم تێکدانی دێهاتە کوردییەکانی سەر بە پارێزگای موسڵو راگواستنی زۆرەملێیانەی دانیشتوانە رەسەنەکەی کە کوردن بۆ دەرەوەی سنووری پارێزگاکە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە(٢٣) ی پەرتووکی (دهۆک – نینوی دراسات في الخصائص الديموغرافية للسكان – دهۆک – نەینەوا چەند لێکۆڵینەوەیەک لە تایبەتمەندێتی دیمۆگرافیای دانیشتوان)دا نووسیوێتی: (کوردەکان زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی پارێزگای موسڵ بوون، ئەوە بەرلەوەی دەستی

شالاوەکانی بەعارەبکردن بیانگاتێ هەر لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی ئێراقو، لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەو دەوڵەتە، ئەوکاتە لەهیچ یەکەیەکی بەڕێوەبەرایەتی عارەب زۆرینەی دانیشتوانەکەی پێک نەهێنابوو، جگە لەناو شاری موسڵ).

کاتێک کە کورد زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی پارێزگای موسڵ پێکبهێنن، مانای وایە ئەم شارە شارێکی کوردییەو سەر بە کوردستانە، چونکە شاری موسڵ پایتەختی ویلایەتی موسڵ بووەو، ویلایەتی موسڵ-یش یەکسانە بە باشووری کوردستان. هەرچی ئەوەشە کە گوایە عارەب زۆرینەی دانیشتوانی ناو شاری موسڵ بووینە، ئەوەیان یەکەم لەڕێگای هێنانی عارەب بۆ ناو شاری موسڵو، دووەمیش بەهۆی ڕاگواستنی بەزۆری بەردەوامی کوردو سێیەمیش لەڕێگای بەعارەبکردنی چەندین بنەماڵەی وەکو: (ئال جەلیل، ئال جادر، ئال چلمێران، ئال کەماله، ئال کسۆ، ئال مودەڕیس، ئال ڕەزوانی، ئال ڕەشان، ئال قەدۆ، ئال جومرد، ئال شەبخون، ئال زرریو هتد.....) بووە، کە زۆر لە مێژوونووسان ئاماژەیان پێکردووە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٢٤) ی پەرتووکی (دهۆک – نینوی دراسات في الخصائص الديموغرافية للسكان)دا دەڵێت: (دەستکاریکردن لەنەخشەی بەڕێوەبەرێتی پارێزگای موسڵ بۆ ئەوەی عارەب زۆرینەی دانیشتوانەکەی پێکبهێنن، ئەویش لەڕێگەی دروستکردنی چەند یەکەیەکی بەڕێوەبەرێتی نوێ بووە کە بۆتە هۆی دەرکەوتنی چەندین شارەدێ لە دەڤەری جەزیرە کە گرنگترینیان: تەلعەبتە، ڕەبیعە، قەیرەوان، قەحتانیەو مەڵبەندی قەزاکانی وەک حەزەر، بەعاجو شەرگات).

ئەوەی کە دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد ئاماژەی پێکردووە، بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، هەروەها بۆچوونی نووسەری ناوبراویش دەردەخات کە پێی وایە پارێزگای موسڵ پارێزگایەکی کوردییە، چونکە ناوبراو ئاماژە بە گۆڕینی باری دیمۆگرافی دانیشتوانی شارو پارێزگای موسڵ دەدات لەڕێگای دروستکردنی چەندین یەکەی بەڕێوەبەرایەتی نوێ بۆ عارەبی هاوردەو داگیرکەر.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٨٣)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نەخشەیەکی باشووری کوردستانی بڵاوکردۆتەوە بەمەبەستی دەستنیشانکردنی

شوێنی قەزای ئاکرێ لە باشووری کوردستان، لەو نەخشەیەدا شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستانەوە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، بۆچوونی خۆی راشکاوانە دەردەخاتو پێیوایە شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا سەر بە باشووری کوردستانە، هەر بۆیەش لەو نەخشەیەی کە ئاماژەم پێکردووە، شاری موسڵی بەتەواوی خستۆتە ناو سنووری باشووری کوردستان. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە ژمارە (٥٤٩)ی گۆڤاری (گولان)ی رۆژی پێنجشەممە (١١.٨.٢٠٠٥)دا، وتارێکی بەناوی (دیاری کردنی سنووری هەرێم بەرپرسیارێتییەکی نەتەوەییە)دا بڵاوکردۆتەوە، نووسیوێتی: (بەکۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی یەکەمو پێکهێنانو دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقی نوێو لکاندنەوەی ویلایەتی موسڵ بە ئێراقەوە دەسەلاتدارەکانی ئێراقی پلانو بەرنامەیەکیان دانا بۆ گۆڕانی راستەقینەی نەتەوەیی دانیشتوانی ناوچە کوردیەکان. ئەم پلانانەش سێ تەوەری لەخۆ گرتبوو بەمەبەستی بەعارەبکردنی. ١- لیوای موسڵ (پارێزگای دهۆکو نەینەوا). ٢- لیوای کەرکوک. ٣- ناوچەی کورە فەیلییەکانی رۆژهەلاتی دیجلە).

بەگوێرەی بۆچوونی دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، پارێزگای موسڵ ناوچەیەکو پارێزگایەکی کوردییە، لەبەرئەوەی کاتێک موسڵ وەکو پارێزگایەک ناوچەیەکی کوردی بێت، کەواتە شارێکی سەر بە کوردستانیشە، هەروەها دکتۆری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە موسڵ وەکو ناوچەیەکی کوردی رووبەڕووی شالاوی بەعارەبکردنو گۆڕینی دیمۆگرافیای شارەکە بۆتەوە لەبەرژەوەندی عارەبدا، ئەم کارەی شۆڤینیستەکانو ئیمپریالیزمی عارەبی، ئاماژەیەکە بۆ کوردستانێتیو کوردێتی شاری موسڵ.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لەلاپەڕەی دووی وتارەکەیدا دەڵێت: (لەژێر سایەی راستەقینەی جوگرافیادا، دەبینین کە نەخشەی سروشتی ئێراق دوو ناوچەی جیاوازو جودا دیاری دەکاتو جیای دەکاتەوە کە هیچ پەیوەندییەکی نییە بەهەرێمی (ئێراقەوە). ئەوانیش:- کوردستانو جەزیرەیە).

بە بۆچوونی دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، دیسان شاری موسڵ شارێکی کوردییەو دەکەوێتە ناو سنووری کوردستانو، هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو ئێراقەوە نەبووە، هەروەها تەواوی پارێزگای موسڵ سەردەمێک دەکەوتە نێو سنووری ویلایەتی

بۆتان (جەزیرە) کە بریتی بووە لە وڵاتو خاکی کوردان، دکتۆر خەلیل ئاماژەی بەوە داوە کە جەزیرە هیچ پەیوەندییەکی بەهەرێمی ئێراقەوە نەبووە، کەواتە شاری موسڵ-یش هیچ پەیوەندییەکی بەئێراقەوە نەبووە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، هەر لەلاپەڕەی دووی وتارەکەیدا دەڵێت: (لەبارەی سنووری ئێراقەوە هاتووە کە لە چیای حەمرین یان تکریت لەسەر رووباری دیجلەو هیت لەسەر رووباری فورات درێژتر نابێتەوە. لەڕۆشنایی ئەم نەخشەوە، چیای حەمرین وەردەگرین. بەدرێژایی رووباری دیجلەو رووەو شاری موسڵ، کە بنەڕەتو بناغەیەک بێت بۆ دیاریکردنی سنووری هەرێم، کە ئەم سنووره لار دەبێتەوە لای شارەکەوە بەرەو ڕۆژئاوا لەگەڵ ئەو چیاو بەرزاییانەی کە بەرزاییەکانی شنگال کۆتایی دێت. تاوەکو سنووری ئێراق-سووریا.

ئەوەی تێبینی دەکرێت لەسەر دیاری کردنی ئەو سنووره، ئەو ناوچانەی حەزەر، بەعاج‌و هەروەها زەوییەکانی ڕۆژئاوای رووباری دیجلە لەقەزاکانی موسڵو شەڕگاتو ئەم سنووره ئەم ناوچانەی نەدەگرتە خۆی لەگەڵ ئەوەی بەشێک بوون لەویلایەتی موسڵی (کوردی)، چونکە ئەو ناوچانە تووشی شالاوی بەعارەبکردن هاتوون لەماوەی نیوەی یەکەمی سەددەی پێشوو، هەروەک چۆن ئەم سنووره ناوچەکانی باشووری قەزای بەدرە وەکو قەزاکانی: ئەلحەی لە ڕۆژئاواداو ناوەندی قەزای کوت).

بەپێی بۆچوونەکانی دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، چونکە لەلایەک ئەو باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی کوردییە، کاتێک کە ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانو خاکی ئەو ویلایەتە خاکی کوردنو سەر بە کوردستانن، ناشکرێت لەکاتێکدا کە تەواوی ویلایەتەکە خاکی کوردی بێت، پایتەختی ویلایەتەکە کە شاری موسڵە، شارێکی عارەبی بێت! هەروەها لەلایەکی تریشەوە باسی کۆتایی پێهاتنی سنووری دەوڵەتی ئێراقی عارەبی ویلایەتەکانی (بەغداو بەسرا) دەکات کە لە تکریت لەسەر رووباری دیجلەو لە هیت لەسەر رووباری فورات کۆتایی پێدێت، هەروەکو پێشتریش ئاماژەم بەوە کردووە کە شاری تکریت (٢٤٥) کم لەباشوورو شاری (هیت)یش (٣٦٠) کم لەباشووری خۆرئاوای موسڵ هەڵکەوتوون، کەواتە موسڵ هیچ پەیوەندییەکی بەئێراقەوە نەبووە، تاوەکو بکرێت بەشارێکی عارەبی،

بەڵکو موسڵ هەردەم کەوتۆتە ناو سنووری باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ)، بۆیەش موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (١١)ی پەرتووکی (أقليم كوردستان العراق دراسات فى التكوين القومي للسكان)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (٢٥)ی پەرتووکی (سكان إقليم كوردستان دراسة في الجغرافية السياسية)ی دکتۆر (جەزا تۆفیق تالیب)، نووسیوێتی: (تازەترین لێکۆڵینەوەی زانستی کە سەبارەت بە سنووری باشووری کوردستان بێت، لێکۆڵینەوەیەکە (جەزا تۆفیق) ئەنجامی داوەو تێیدا وای بۆچووە کە بەرزاییەکانی حەمرین سنووری نێوان هەرێمی کوردستانو هەرێمەکانی دیکەی ئێراق. سنوورەکە لە (مەندەلی)یەوە نزیک سنووری ئێراق – ئێران دەستپێدەکات تاوەکو فەتحە، لەوێوەش سنوورەکە رووباری دیجلە دەبڕێت رووەو باکوورو شاری موسڵ دەگرێتە خۆی، بەرلەوەی بەرەو رۆژئاوا بڕواتو قەزاکانی تەلەعفەرو شنگال بگرێتە خۆ لەسەر سنووری ئێراق - سوریا).

لێرەدا دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، ئاماژەی بە بۆچوونی دکتۆر جەزا تالیب کردووە کە ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کورستانی دەزانێت، چونکە ناوبراو زۆر بەڕوونی باسی ئەوە دەکات کە سنووری کوردستان لەمەندەلییەوە بەرەو فەتحە دەڕوات، لەوێشەوە لە دیجلە دەپەڕێتەوەو شاری موسڵ لەخۆ دەگرێتو دواتر رووەو رۆژئاوا دەڕوات. بەپێی ئەو پێناسەیەی دکتۆر جەزا تۆفیق تالیب، شاری موسڵ دەکەوێتە نێو سنووری باشووری کوردستان، چونکە شارۆچکەی فەتحە (١١٠) کم کەوتۆتە باشووری شاری موسڵ، مادامیش سنوورەکە لەو شارۆچکەیە رووباری دیجلە ببڕێتو بەرەو رۆژئاوا بە باشووری تەلەعفەرو شەنگال-دا بڕوات، ئەوکاتە زۆر بەدڵنیایی شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری کوردستان.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٦١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نەخشەیەکی دابەشبوونی جوگرافی دانیشتوانی کوردی لەهەرێمی کوردستانی ئێراقدا بڵاوکردۆتەوە کە شاری موسڵو تەواوی ئەو پارێزگایە کەوتۆتە نێو سنووری باشووری کوردستان).

بەگوێرەی نەخشەکەی دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، شاری موسڵو تەواوی پارێزگای موسڵ بەشێکن لە باشووری کوردستان، چونکە دکتۆری ناوبراو شاری موسڵ

وەکو شارو پارێزگا خستۆتە نێو سنووری باشووری کوردستان. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە لاپەڕە (٢٩)ی پەرتووکی (کرکوک بحث الندوة العلمية حول كركوك ٣-٥ نيسان ٢٠٠١ اربيل)داو، لەووتارێکیدا لەژێر ناوی (البعد القومي للاستيطان العربي في محافظة كركوك)دا، نووسیوێتی: (دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقو لەسالی (١٩٢٨)دا حکومەتە یەک لەدوایەکەکانی ئێراقی هەوڵیاندا بۆ داڕشتنی نەخشەیەک لەپێناوی جێبەجێکردنی پرۆژەکانی ئیستیتانی نیشتەجێکردنی خێڵە کۆچەرە گەڕۆکەکان لەناوچە هەڵبژاردەکانو جەختکرا لەسەر ئەو پارێزگایانەی کە لەنەتەوەی جیاجیا پێکهاتبوون لەهەرێمی کوردستان-دا، لەپێش هەموویاندا شارەکانی: موسڵ (نەینەوا)، کەرکوک، دیالەو کوت (واست). ئامانجی سەرەکی لەوکارەدا سەرلەنوێ داڕشتنەوەی پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان بوو لەپێناوی بەرژەوەندی کەمینەی عارەب).

بە بۆچوونی دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، شاری موسڵ شارێکە سەر بە باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەکاتی باسکردنی نەخشەو پلانی شۆڤینیستەکانی دەسەلاتداری ئێراقی، کە هەردەم لەهەوڵی بەعارەبکردنی بەتایبەت ئەو شارانەی کوردستاندا بووینە کە نەتەوەی جیاجیای تێدا ژیاوەو، نووسەر ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی فرە نەتەوەی باشووری کوردستان بردووە.

پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، لە وتارێکیدا لەژێر ناوی (موسڵ لەنێوان چەکوشی تیرۆریستانو دەزگای بەعارەبکردندا)، کە بەعارەبی نووسیوێتیو، زیاد کەریم خدر، وەریگێڕاوە بۆ کوردیو لە لاپەڕە (١١)ی ژمارە (٢١٨٣)ی رۆژنامەی خەبات، هەینی (٢٣.٦.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (پرۆسەیەکی نوێ بۆ نیشتەجێکردنی هۆزو خێزانە عارەبەکان دەستی پێکردووە بەرەو رۆژهەڵاتی شاری موسڵو پەرینەوەیان لەڕووباری دیجلە لەسەر بەرژەوەندی ڕاگواستنو کۆچپێکردنی دانیشتوانی ئەم ناوچانە بووە کە بریتی بوون لە کوردو ئاشووری).

ئەوەی لێرەدا دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد ئاماژەی پێکردووە، بەڵگەیەکی تری کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەردەخات، چونکە ئەو باسی ئەوەیکردووە کە پرۆسەیەکی بەعارەبکردن رۆژهەڵاتی شاری موسڵی گرتۆتەوەو، هۆزە کۆچەرەکانی عارەب نیشتەجێ دەکەنو دانیشتوانە رەسەنەکەی ئەو ناوچەیە

دەردەکەن کە بریتین لەکوردو ئاشووری، کەواتە ئەو شارو ناوچەیە شارو ناوچەی کوردین، کەچی لەپێناوی بەعارەبکردنو سڕینەی سیمای کوردانە ئەو پرۆسێسەیان دەستپێکردووە.

رۆژنامەی خەبات، لەپیۆرتاژێکدا لەژێرناوی (پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل لەکۆڕێکی بنکەی کاوەی ڕۆشنبیریدا: لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی ئێراقەوە تاڕووخانی سەددامیش پلانی گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستان بەردەوامبوو)دا کە لەدوو بەشدا بڵاوکراوەتەوە، لەبەشی یەکیدا کە لەلاپەڕە (٣)ی خەبات، ژمارە (٢٧٠٢)ی ڕۆژی سێشەممە (١١.١٢.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، دەڵێت: (پرۆسەی بەعارەبکردن لەدوای ساڵی (١٩٢١)ەوەو دوای لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراق ساڵی (١٩٢٥) دەستی پێکرد. ئەوان بەڕاگواستنی فەیلییەکان دەستیان پێکرد. ئەم شالاوە لەسەردەمی پادشاییەوە پرۆسەی بەعارەبکردن (٣) تەوەری لەخۆوە گرت، یەکێکیان بەرەو موسڵ ئەوەی دیکە بەرەو دیالەو سێیەمیشی بەرەو پارێزگای بەسرا، ئەوەبوو دەستیان پێکرد بەمەسەلەی موسڵ بەسەدان هەزار کەسیان هێنابوو لە هۆزە کۆچەرەکانی شەممەڕو هۆزەکانی ترو لەناوچەی (جەزیرە) لەڕۆژئاوای شاری موسڵ نیشتەجێیان کردنو زەوییان بەسەردا دابەشکردن. لەوێ بۆ بەرژەوەندی ئەو هۆزانە چەندین یەکەی بەڕێوەبەرێتی تازەی وەکو قەزاکانی (بەعاجو حەزەر) لە شەستەکانی سەدەی بیستەمدا دروست کران).

ئەو ڕاگواستنەی کورد لە موسڵو هێنانی عارەبو نیشتەجێکردنیان لەشوێنی کوردەکان یاخود دروستکردنی چەندین یەکەی بەڕێوەبەرێتی لەسنووری پارێزگای موسڵ، یان جیاکردنەوەی چەندین شارو شارۆچکەی تر کە لە (١٠٠%)ی کورد بوونو دامەزراندنی پارێزگای دهۆک کە دکتۆر خەلیل ئیسماعیل ئاماژەی پێکردووون، هۆکارێکی کاریگەر بووینە بۆ بەعارەبکردنی شاری موسڵ، هەروەها دەرچوونی بڕیاری گۆڕینی نەتەوە لەکوردەوە بۆ عارەبو ناچارکردنی کوردی ئێزیدی بۆ هەمان مەبەست، ژمارەو ڕێژەی کوردی لەم شارە کەم کردوو، لەبەرامبەریشدا ژمارەو ڕێژەی عارەبی یەکجار بەرزکردەوە. هەمووشمان دەزانین لەهەر شارێک، شارۆچکەیەکو ناوچەیەکدا پرۆسەی بەعارەبکردن جێبەجێکرابێ، بێ هیچ دوودڵییەک ئەو شوێنە خاکی کوردو بەشێک لەباشووری کوردستان بووە،

بۆیە بەعارەبکردنی شاری موسڵ بەمشێوەیە، ئاماژەیەکی زیندووە بۆ کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ.

دکتۆر جەمال رەشید ئەحمەد، لە لاپەڕەکانی (١٣٨-١٨١)ی پەرتووکی (کرکوک بحث الندوة العلمية حول كركوك ٣-٥ نيسان ٢٠٠١ اربيل)دا، لەوتارێکیدا لەژێر ناوونیشانی (كركوك في العصور القديمة)دا لە لاپەڕە (١٦٥)دا نووسیوێتی: (هەر لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٣٩٣ی زایینی تەیموری لەنگ هاتە کوردستان، کوڕەکەی بۆ تالانکردنی دیاربەکر، ماردین، تۆرعابدین‌و حەسەنکێف نارد، پاشان بەخۆی بەرەو باشوور کشاو هەولێرو موسڵو جەزیرەی لەساڵی (١٤٠١ز) داگیرکردو هەندێ پیاوانی خۆی لە تورکمان لە هەکاری دانا بۆ ئەوەی رێگەی بازرگانی نێوان حەلەب‌و تەوریز دەستەبەر بکات).

بەگوێرەی بۆچوونی دکتۆر جەمال رەشید، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و کوردستانییە، چونکە دکتۆر جامال رەشید باسی ئەوە دەکات کە (تەیمور لەنگ)ی تەتەر هاتۆتە کوردستان‌و شارەکانی موسڵ، هەولێرو جەزیرەی داگیرکردووە، کەواتە دکتۆری ناوبراو شاری موسڵو دوو شارەکەی تریش بەشاری کوردی‌و بەشێک لە باشووری کوردستان دادەنێت.

نووسەرو رۆژنامەنووس، عەبدولغەنی عەلی یەحیا، لە لاپەڕە (٧)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٧٤٧)ی سێشەممە (٢٩.٣.٢٠٠٥)دا لە وتارێکیدا لەژێر ناوی (هەرێمێکی فیدرالْ بۆ عارەبی سوننە هەنگاوێک لەسەر رێگای راست)دا، نووسیوێتی: (پارێزگای (نەینەوا) بۆ نموونە، کوردو کلدو ئاشوورو تورکمان‌و ئەرمەن تیایدا زۆرینەن، عارەبی سوونەش زیاتر نیشتەجێی باشووری نەینەوان وەک ناوچەکانی: (حەزەر) و (حەمام عەلی) و (گەییارە) و چەند ناوچەیەکی بچووکی دیکەش، دەبێ، ئەو راستیەش رەچاو بکرێت کە (٢١) ئەندام لەکۆی (٤١) ئەندام لەئەنجومەنی پارێزگای نەینەوا کوردستانین).

لێرەدا رۆژنامەنووس عەبدولغەنی عەلی یەحیا پێیوایە کە شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و سەر بە کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک عارەب لەشاری موسڵدا بە کەمینەو کورد بەزۆرینە دادەنێت‌و، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات

که زۆرینەی کورسییەکانی ئەنجومەنی پارێزگای نەینەوا بەدەست کوردەوەن، ئەمانەش نیشانەن بۆ کوردێتی و کوردستانێتی شاری موسڵ.

محەمەد حوسێن پیرۆت، لەوتارێکیدا کە لەدوو بەش پێکهاتووەو لەژێر ناوی (کوردستان لەچوارچێوەی پەیمانە نێو دەوڵەتیەکاندا) کە لە رۆژنامەی (خەبات)ی ژمارە (٢٠٢٩)، رۆژی سێشەممە (١٧.١.٢٠٠٦)دا بەشی یەکەمی بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەسالی (١٢٦٢ز) کوردەکانی شاری موسڵ توانیان مەغۆلەکان لەم شارە وەدەرنێن و هێزەکە تێکبشکێنن و شاری موسڵ-یان لێ پاک بکەنەوە).

ئەوەی کە محەمەد حوسێن پیرۆت ئاماژەی پێکردووە، لەلایەک دەیسەلمێنێ کە عارەب لەشاری موسڵدا نەبووینە، لەلایەکی تریشەوە سەلماندنی کوردێتی و کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوەی کردووە کە لەکاتی هێرشی مەغۆلەکان لەسالی (١٢٦٢ز)دا، کوردەکان بەتەنیا هێرش بەرە مەغۆلەکانیان لەشاری موسڵ دەرکردووەو هیچ باسی عارەب نەکراوە.

عەبدولخالق سەرسام، هۆزانڤان و نووسەرو وێنەکێش، لە لاپەڕەکانی (٤١-٤٢)ی پەرتووکی (ئاڤێستای نەورۆز)دا نووسیوێتی: (عارەب هەرگیز هەبوونی نەبووە لە ئەکباتان (همدان) .. یان (میسل) لەپێش ئیسلام).

لێرەدا بەگوێرەی بۆچوونی (عەبدولخالق سەرسام)، بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو پێیوایە شاری موسڵ شارێکی کوردی و سەر بە کوردستان بووە بەر لەهاتنی ئیسلام، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە عارەب لە شاری موسڵ و تەواوی پارێزگاکەدا هەر نەبووە لەپێش هێرشەکانی ئیسلامدا بۆ ناوچەکە.

عەبدولخالق سەرسام، لە لاپەڕە (٢٣٠)ی هەمان سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نەخشەیەکی ئێراقی سەردەمی عەباسییەکانی بڵاوکردۆتەوە، لەنەخشەکەدا سنووری ئێراق لەلای باکوورەوە لە (حەدیسە) لەسەر رووباری فوراتو، لە (تکریت) لەسەر رووباری دیجلە کۆتایی دێت. هەروەها شاری موسڵ و تەواوی قەزاو شارەدێکانی سەر بەو پارێزگایە دەکەونە نێو سنووری ویلایەتی (جەزیرە)ی وڵاتو خاکی کوردان.

بەپێی بۆچوونەکانی عەبدولخالق سەرسام، شاری موسڵ شارێکی کوردی و سەر بە باشووری کوردستان بووە، لەبەرئەوەی ئەو لەلایەک شاری موسڵ-ی بەتەواوی قەزاو شارەدێکان خستۆتە نێو ویلایەتی بۆتان (جەزیرە) کە وڵاتو خاکی کوردە،

لەلایەکی تریشەوە ئەو شارانەی کە سنووری ئێراقی لەلای باکوورەوە کۆتایی پێدێت بۆ نموونە شاری حەدیسە (٣٩٠) کم دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای شاری موسڵو، شاری (تکریت)یش (٢٤٥) کم دەکەوێتە باشووری شاری موسڵ. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

عەبدولخالق سەرسام، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (ئێزیدیو کاکەیی و شیعەکانی کورد بەرامبەر سوننەی عارەب لەشنگال تا خانەقین شورەیەکی پۆلاییني کوردستانن)دا کە لەلاپەڕە(٥)ی ژمارە(٢٣٧)ی هەفتەنامەی (جەماوەر)، دووشەممە(٢٠٠٧.٨.٢٠)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ئەگەر ئیمە میژووی فتوحاتی عارەبە موسڵمانەکان لەلای (تەبەری)و (بلازەری) بخوێنینەوە، کەچۆن بۆ یەکەم جار خواروی ئێراقیان داگیرکرد (ئەرز ئەلسواد)و کوردە جابانیەکانیان ئەنفالکردو دەوڵەتی ساسانیان لەتیسفون – بەغدای ئێستای لەناوبرد، وردەوردە بەڕووبارەکاندا هەڵکشان، تاکو گەیشتنە (موسڵ)و خەڵکی شارەکەیان دەرکردو شاریان داگیرکردو عارەبیان جێنشینکرد، ئەوانەی لەدەرەوەی سنووری ئێستای ئێزیدیو کاکەیین).

بەبۆچوونی نووسەر عەبدولخالق سەرسام، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، بەڵام پرۆسەی بەعارەبکردن بۆتە هۆی کەمکردنەوەی ژمارەی کوردو بەرزبوونەوەی ژمارەی عارەب لەو شارەدا. هەروەها سەرسام بۆمان ڕوونەدەکاتەوە کە میلیشیا چەکدارەکانی عارەبە موسڵمانەکان وەکو داگیرکەر هاتوونو شارەکەو عارەبیان جێنشینو کوردیان لەناو شاری موسڵ دەرکردووە، ئەمەش بەڵگەیەکی تری کوردێتیو کوردستانێتی ئەو شارە دەگەیەنێت.

ئەحمەد باوەڕ، لە لاپەڕە (٤٢)ی پەرتووکی (چارەنووسی گەلی کورد لەکۆنگرەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا)دا نووسیوێتی: (باشووری ئێراق واتە هەردوو ویلایەتی بەغداو بەسرە لەگەڵ ڕۆژهەلاتی ئوردندا، کەوتنە ژێر ئینتیدابی بەریتانیاوەو ویلایەتی موسڵ یا وەکتر باشووری کوردستان، لەگەڵ سوریاو لوبناندا، کەوتنە ژێر ئینتیدابی فەرەنسییەوەو ولاتی فەلەستین لەژێر سەرداریەکی (سیادة) نێودەوڵەتیدا مایەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئەحمەد باوەڕ، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەر لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە،

چونکه شاری موسڵ پایتەختی ویلایەتی موسڵ بووە، لەلایەکی تریشەوە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ئێراق لە ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا پێکدەهات، کەواتە شاری موسڵ لەدەرەوەی سنووری ئەو ئێراقەدا بووە، کاتێکیش کە موسڵ لەدەرەوەی سنووری ئێراق بێت، چۆن دەکرێت شارێکی عارەبی یان سەر بە ئێراق بوو بێت؟

ئەحمەد باوەڕ، لە لاپەڕە (٤٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەسانگی حوزەیرانی (١٩٢٦)دا، بەتایبەتی لەو دانیشتنو گفتوگۆ سێ قۆڵیەدا کە لەنێوان بەریتانیا، تورکیاو ئێراقدا بەسترا کە بەتەواوی بڕیار لەسەر ئەوە درا ویلایەتی موسڵ بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی میری ئێراقەوە، واتە باشووری کوردستانو گەلی کوردستان لەم پارچەیەی کوردستاندا بەسترا بەئێراقی عارەبەوەو هەموو ئەو بەڵێنانەش کە درابوونە کورد سەبارەت بەپێکهێنانی قەوارەو دەسەڵاتێکی سەربەخۆ، بوونە بڵقێکی سەر ئاو کەوتوو).

بەگوێرەی ئەو بۆچوونەی نووسەر ئەحمەد باوەڕ، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو لەسەرەوەدا لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە یەکسان دەزانێت بە باشووری کوردستان، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات بەلکاندنی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەئێراق، پارچەیەک لەخاکو گەلی کوردستان لە کوردستان جیاکرایەوەو خرایە سەر ئێراق. ئەمانەش کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەسەلمێنن.

سەعدی ئەحمەد پیرە، ئەندامی مەکتەبی سیاسی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانو لێپرسراوی پێشووی مەڵبەندی (٣)ی هەولێر، لەدیمانەیەکدا کە لە لاپەڕە (٧)ی ژمارە (١٩٤)ی هەفتەنامەی (میدیا)دا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (من پێم خراپە چ مام جەلال چ گاگ مەسعود باسی لەعارەبیەتی موسڵ بکەن، چونکە ئەمە واقیعیەتی نییە. من نالێم موسڵ کوردستانە یان عارەبستانە، باسەرژمێری بکرێ پاش ئەوە دەردەکەوێ، ئەگەر جیاوازیش هەبێ جیاوازییەکە زۆر گەورە نییە، جیاوازییەکی زۆر بچوک هەیە، ئێمە دەبێ حیسابی ئەوە بکەین، رژێمی ئێراق لەناوەڕاستی هەفتاکانەوە دوو پرۆسەی دەست پێکرد، پرۆسەی پاکتاوی رەگەزیو (راستکردنەوەی نەتەوەیی) کە لە گوێرەوە دەست پێدەکا، کەلەکی یاسین ئاغا، خازر، شێخان، عەین زالە، تا رەبیعە لەناوەوەی ئەو کەوانەیە هەرچی هەیە، لەدەفتەری تۆمارگەکانی رژێم یا بەعارەب نووسراوە. یان لەڕاستیدا هەر تۆمارنەکراوە. ئەوەش (٣٠٠-٤٠٠) هەزار ئێزیدی

دەگرێتەوە، ڕەنگە نزیکەی (١٠٠) هەزار میرانو کۆچەرو (١٥٠) هەزار گۆرانو شەبەکو کاکەیی بگرێتەوە، کە ئەمە دەکاتە (٧٠٠-٨٠٠) هەزار کەس کە لەڕاستیدا لەهیچ دەفتەرێکی تۆمارگەدا ناویان نییە، ئیستا لەموسڵ سەرژمێرێ بکرێ، دڵنیام لەسەرووی یەک ملیۆن هاوواڵاتی کورد لەموسڵ دەردەچێ).

ئەوەی کە سەعدی ئەحمەد پیرە ئاماژەی پێداوە، بەڵگەیەکی کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو ئاماژە بەچەند راستییەک دەکات، یەکەمیان شاڵاوەکانی بەعارەبکردنی شارو پارێزگای موسڵ، دووەم پاکتاوی ڕەگەزی لەڕێگای گۆڕینی باری نەتەوەیی لەکوردەوە بۆ عارەب، یاخود ناونووسکردنی ئێزیدی، شەبەک، گەرگەڕیو چەندین هۆزی تری کورد بەعارەب، هەروەها ڕاگواستنی کورد لەپارێزگای موسڵ کە ئەمانە هەمووی نیشانەی ئەوەن کە موسڵ شارێکی کوردی بووەو بەعارەبکراوە.

سەباحی مەلا، لەوتارێکی وەرگێڕدراوی خالید محەمەد وەیس کە لەژێر ناوی (هەرێمی کوردستانی عێراق)دا نووسیوێتیو لەپێنج بەشدا باڵاویکدونەتەوە، نووسەر لەبەشی یەکەم کە لە ژمارە (١٨٥١)ی (١١.٧.٢٠٠٥)داو، لەبەشی دووەم کە لەژمارە (١٨٥٢)ی ١٢.٧.٢٠٠٥)ی ڕۆژنامەی (خەبات)دا باڵاوکراوەتەوە، لەبەشی یەکەمدا نەخشەیەکی کوردستانی مەزنی تیادایە کە تەواوی شارەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ)ی بەشاری موسڵ-یشەوە گرتۆتە خۆی.

لەبەشی دووەمدا دەڵێت: (کوردستانی ئێراق بەدرێژایی مێژوو ڕووبەڕووی پرۆسەی گۆڕانی (ئەتنۆگرافی) هاتووەو لەم ساڵانەی دواییش ڕوو لەزیادبوون بوو بەڕاگوێزانی کورد بەتایبەتی لەو شوێنانەی گرنگییەکی ستراتیژییان هەیە وەک کەرکوک، خانەقین، موسڵو شوێنانی دی).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر سەباحی مەلا، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە ئەو لەنەخشەکەدا شاری موسڵی خستۆتە ناو سنووری باشووری کوردستان، هەروەها باسی ئەوە دەکات کە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) تووشی شاڵاوی گۆڕینی باری ئەتنۆگرافی بووە بەتایبەت لەشارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقین، کەواتە نووسەری ناوبراو ئەو شارانە بەشاری کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناوی بردوون.

که لەو دۆزەیە تێبگەن. ئێستەش وا هەڵسووکەوت لەگەڵ موسڵ دەکەن وەک ئەوەی موسڵ شارێکی عارەبی بێ نەک کوردستانی، ئەوەش هەڵەیەکی گەورەی بزاڤی کوردییە. ئەگەر تەماشا بکەین دەبینین ئەو خێلانەی دەوروبەری موسڵ چ سااێک هاتوونە بۆ ناوچەکەو پێش ئەوە چۆن بووە، بێگومان رووندەبێتەوە کە موسڵ شارێکی کوردستانییە).

بەر لەهەموو شتێک باشووری کوردستان لە (١٦.١٢.١٩٢٥) بە بڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان بەزۆرو دوور لەخواستی نەتەوەی کورد بە دەوڵەتی ئێراقی دەستکردی ئینگلیز لکێنرا، نەک لەساڵی (١٩٢٦) وەکو داود باغستانی نووسیوێتی. ئینجا بە بۆچوونی نووسەر داود باغستانی، شاری موسڵ شارێکە سەربە کوردستان، چونکە ئەو لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە کوردستان لەشەش شار پێکدێتو یەکێک لەو شارانە موسڵ-ە، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات ئەگەر بێتوو مرۆڤ بۆ چەند دەیەکی سااڵ بگەڕێتەوە، بۆی رووندەبێتەوە کە شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە، کەواتە نووسەری ناوبراو پێی وایە ئەو شارە شارێکی سەدا سەت کوردیو کوردستانییە.

ماکۆ دڵیار، لە (١٣.١١.٢٠٠٤)دا لە ماڵپەڕی (کوردستان نێت)دا ووتارێکی لەژێرناوی (یا کەرکوکو موسڵ یان دەست بەردانمان لە هەردووک)دا، نووسیوەو دەڵێت: (عارەبەکان پێمان ئەڵێن ئێوە شەڕ بۆ کەرکوک ئەکەن لەبەر ئەوەی نەوتی تێدایە، ئەگەر ئەم نەوتە نەبوایە ئەوا خۆتان بەکوشت نەئەدا. تۆ بڵێی ئەمە راست بێت؟

بەڵێ ئەوە راستە، ئەگەرنا بۆچی باسی شاری موسڵ ناکرێت؟ هەتا ئێستا سیاسەت مەدارێکی کورد یاخود سەرکردەیەکی کورد باسی موسڵ ناکات!

ئەگەر شەڕی ئێمە بۆ کەرکوک ئەوەیە کە شارێکی کوردییەو ئێمە دڵسۆزی خاکی کوردستانین، ئەی بۆچی باسی موسڵ ناکەین؟ ئایا لەمێژوودا موسڵ شارێکی کوردی نەبووە؟).

ئەوەی کە نووسەر ماکۆ دیار ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانیێتی شاری موسڵ دەبەخشێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک پێیوایە هەردوو شاری کێشە لەسەر موسڵو کەرکوک دوو شاری کوردینو سەر بە باشووری کوردستانن، لەلایەکی تریشەوە گلەیی ئەوە لە کوردو سەرکردایەتی کوردستانی دەکات کە بۆچی

باسی کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ ناکەن، کە بەگوێرەی بەڵگەنامە مێژوونووسەکان شارێکی کوردی‌و کوردستانییە!

بزووتنەوەی نیشتمانی کوردستان، بەواژۆی سەردار پشدەری، لەنامەیەکی کراوەدا کە لەڕۆژی (٢٥٨.٢٠٠٥)دا بۆ لایەنە پەیوەندیدارەکان نووسیوێتی‌و لەڕۆژی (٢٧٨.٢٠٠٥)دا لە ماڵپەڕی (کوردستان نێت)دا بڵاوکراوەتەوە، لەنامەکەدا هاتووە: (کوردەکان، وێلایەتی موسڵ بەموڵکی خۆیان دەزانن‌و لێی دەستبەردار نابن، ئێمەش وەک پێشمەرگەیەکی نەتەوەی کورد سەرمان دادەنێین بۆ بەجێگەیاندنی داوای نەتەوەکەمان کە سەربەخۆیی کوردستان‌و پەسەندنەکردنی ئەو دەستورەیە).

لێرەدا دەتوانین بگەینە ئەو ئەنجامەی کە بزووتنەوەی نیشتمانی کوردستان‌و سەردار پشدەری، شاری موسڵ بەشارێکی کوردی‌و سەر بە باشووری کوردستان دەزانن، چونکە ئەوان باسی ئەوە دەکەن کە کورد وێلایەتی موسڵ بەموڵکی خۆی دەزانێت، کاتێک کە وێلایەتی موسڵ کە دەکاتە باشووری کوردستان موڵکی کورد بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ئەو نیشتمانە بەشاری موسڵـی پایتەختی وێلایەتەکەوە، شاری کوردی‌و سەر بە باشووری کوردستانن. فەرەیدون حەمەڕەشید، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (کەرکوکو موسڵ لەمێژووی فاشیزم‌و بەرەوڕووی دیمۆکراسیدا)دا، کە لەڕۆژی (٢٥.٢.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی (کوردستان نێت)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (شاری موسڵـیش کە لەڕووی پێگەو جوگرافیا شارێکی کوردستانی بوو، لەڕووی دیمۆگرافیشەوە، شاری نەتەوەو ئاینە جۆراوجۆرەکان بوو، لەسایەی فاشیزمدا بووە یەکەم بنکەی ئەشکەنجەدان‌و کرا بەکارگەی کوشتن‌و لەسێدارەدانی ئەو شۆڕشگێڕانەی، لەسەر بەرگریکردن لەئازادی‌و سەربەستی بۆ نەتەوەکەیان دەگیران.

لەجێگرتنەوەی فاشیزمدا بەدیمۆکراسی‌و ئازادی، سەرەڕای هەزارویەک لەمپەرو تەنگ پێهەڵچنین لەپاش ماوەو کلتوری بەعس، هەڵبژاردن‌و دیمۆکراسی چۆکی‌دا بەفاشیزم‌و مۆرکی کوردستانی بوون‌و پێکەوە ژیانی دایەوە لەشاری موسڵ).

لێرەدا نووسەر فەرەیدون حەمەڕەشید، شاری موسڵ بەشارێکی کوردی‌و کوردستانی دەزانێت، چونکە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە لەڕووی جوگرافیەوە شارەکە سەر بە باشووری کوردستان بووە، بەڵام لەوەیاندا زۆر پەلەی کردووە کە دەڵێت لەسایەی دیمۆکراسی‌و ئازادیدا مۆرکی کوردستانی بوون‌و پێکەوە ژیانی

دایەوە بەدانیشتوانی شارەکە. نموونە زۆرن بەڵام نامەوێت هیچ نموونەیەک بهێنمەوە، بەس ئەوەندە دەپرسم کام پێکەوە ژیان؟ ژیانی فەتوادانی حەڵاڵکردنی خوێنڕشتنو سەربڕینو دەرکردنی کورد لەموسڵ؟

نووسەر شێخ عومەر غەریب، کە یەکێکە لەدامەزرێنەرانی پارتی ئیسلامی کوردستان، لە لاپەڕە (١٤)ی پەرتووکی (باشووری کوردستان یان باکووری عێراق!؟)دا، نووسیوێتی: (لەسەردەمی ئۆسمانلیدا ئێراق لەدوو ویلایەت پێکهاتبوو: ویلایەتی بەسراو ویلایەتی بەغدا، باشووری کوردستانیش کە ئەو سەردەمە بەویلایەتی موسڵ ناودێر بوو، تاڕوخانی خەلافەتی ئۆسمانیش لەتورکیا ساڵی (١٩٢٤) هەر بەو ناوە مابۆوە).

نووسەر شێخ عومەر غەریب، شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان دەزانێت، چونکە ئەو پێیوایە کە ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر یەکنو یەک خاکن، مادام ویلایەتی موسڵ-یش یەکسان بێت بە باشووری کوردستانو هەر یەک خاک بن، کەواتە شاری موسڵ وەکو شارێکو پایتەختی ویلایەتە، دەبێتە شارێکی باشووری کوردستانیش.

هەروەها شێخ عومەر، لە لاپەڕە (١٦)ی هەمان سەرچاوەدا نووسیوێتی: (باشووری کوردستانو کوردستان بەگشتی هەرێمێکی ستراتیژی ئابووریو سیاسیو جوگرافیو سەربازییە، لەباشووری کوردستان هەردوو پارێزگای کەرکوکو موسڵ بەنەوتو کانزا دەوڵەمەندن، کوردیش بەتەواوی لێی بێبەش کراوە).

ئەوەی کە نووسەر شێخ عومەر غەریب باسیکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی هەردوو شارەکانی موسڵو کەرکوک دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو هەردوو شارەکە بەدوو شاری کوردی بە نەوتو کانزا دەوڵەمەندی سەر بە باشووری کوردستان ناودەبات.

نووسەرو رەخنەگر، حەمەسەعید حەسەن، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (ئەگەر سەر نیت، کلکیش مەبە)دا، لەڕۆژی چوارشەممەی (٣١)ی ئابی (٢٠٠٥)دا لە ماڵپەڕی (کلاوڕۆژنە)دا بڵاوکروەتەوە، نووسیوێتی: (هیندستان یەک وڵات بوو، ئینگلیزی داگیرکار، بۆ ئەوەی ئاشتی قەت لەو ناوچەیە سەقامگیر نەبێت، کردی بە سێ لەتەوە، (هیندستان، پاکستانو بەنگلادیش). لە نێوانو دەوروبەری دیجلەو فوراتدا سێ (وڵات) هەبوون، (کوردستان، سوننەستانو شیعەستان) ئینگلیزی داگیرکار، بۆ

ئەوەی خەڵکانی ئەو دەڤەرانە، هەر لە ئاشووبدا بژین، لەو سێ ویلایەتە، (موسڵ، بەغداو بەسرا) وڵاتێکی دروست کردو ناوی لێ نا ئێراق!).

ئەوەی نووسەرو رەخنەگر حەمەسەعید حەسەن نووسیوێتی، دەربڕەخات کە ئەو باوەڕی بەوە هەیە کە ویلایەتی موسڵ باشووری کوردستان بووەو هەردووکیان یەکسانن بەیەک، کەواتە بە بۆچوونی نووسەر شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە شارەکانی ویلایەتی موسڵ هەر هەمان شاری باشووری کوردستانن، لەکاتێکدا کە هەردووکیان دوو ناوی جوگرافی بن بۆ خاکو نیشتمانی کورد کە کوردستانە بەکاربێن.

دکتۆر جەلیلی جەلیلی، کە مێژوونووسێکی کوردی بەناوبانگی سۆڤیەتە، لە لاپەڕە (٢٨)ی پەرتووکی (کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی)دا، نووسیوێتی: (دانیشتووە کوردەکان لەو شوێنانە گردبووبوونەوە کە کەوتبوونە خواروو و خواروویی رۆژهەڵاتی هەرێمەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە، وەک، ئەیالەتی شارەزوور، هەکاری، موسڵو دیاربەکر).

ئەوەی کە دکتۆر جەلیلی جەلیلی نووسیوێتی، دەربڕەخات کە شاری موسڵ هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو ئێراقەوە نەبووە، چونکە ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی سەر بە ویلایەتێکی عوسمانی ناوی دەبات، لەلایەکی تریشەوە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە دانیشتوانی ئەو ویلایەتە کورد بووینە، کەواتە ئەو شارە شارێکی کوردییەو سەر بە کوردستانیشە.

دکتۆر جەلیلی جەلیلی، لە لاپەڕە (٦٧)ی پەرتووکی (راپەڕینی کوردەکان ساڵی ١٨٨٠)داو، بەپشتبەستنی بەلاپەڕە (٥)ی رۆژنامەی (تایمس)ی ئینگلیزی، ژمارەی (١٢.٣.١٨٨٠)دا نووسیوێتی: (لەزستانی ساڵی (١٨٧٩-١٨٨٠)دا برسێتیەکی قورس زۆربەی هەرە زۆری هەرێمەکانی رۆژهەڵاتی عوسمانی گرتەوە. لەمارتی ساڵی (١٨٨٠)دا رۆژنامەی (تایمس) هەواڵێکی بڵاوکردەوە کە لە ئەستەمبوڵەوە پێی گەیشتبوو تیایدا هاتبوو: هەژاریی‌و برسێتی لە ئامەدو موسڵ تەواو پەرەیان سەندووە، دانیشتوانی دەوروبەری موسڵ، لەهەموو کەرەستەیەکی ژیان بێبەشن. بەڵام هیوا هەیە بەرهەمی ساڵی داهاتوو باری لێقەوماوەکان باشتر بکات).

بە بۆچوونی دکتۆر جەلیلی جەلیلی، دووبارە شاری موسڵ شارێکی کوردی سەر بە باشووری کوردستانەو، ئەو شارە هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو بەئێراقەوە نەبووە،

سەباحی مەلا، وتارێکی لەژێر ناوی (جوگرافیای کوردستان)دا لە لاپەڕە (١١)ی ڕۆژنامەی (خەبات)ی ژمارە (١٨٩٣)ی دووشەممە بەرواری (٢٢٨.٢٠٠٥)دا بڵاوکردۆتەوە، نووسیوێتی: (خاکی کوردستان لەڕووی سامانی سروشتییەوە لەخاکە دەوڵەمەندەکان دەژمێردرێو زۆر لەکانزاکانو سامانە سروشتییەکانی تیایدایە لەسەروی هەموویانەوە نەوتە. بەدرێژایی میژوو کۆڵۆنیالیزمی جیهانی چاوی بڕیوەتە ئەو نەوتەو دانی لێ تێژکردۆتەوەو هەموو ڕێگەیەک دەگرێتە بەر بۆ بەدەستهێنانی خێرو بێری ئەو سامانە. لەڕاستیدا سامانی نەوت لەژێر خاکی کوردستاندا لەزۆر شوێندا هەیە، بەڵام تائێستا تەنها لەبیرە نەوتەکانی (سعرت) لە تورکیاو (شا ئاباد)و (قەسری شیرین) لە ئێرانو (رمیلان) لە سوریا دەردەهێندرێ ئەمە جگە لەبیرە نەوتەکانی موسڵو کەرکوکو خانەقین لەئێراق).

بەگوێرەی بۆچوونی نووسەر سەباحی مەلا، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگو دەوڵەمەندەکان بەنەوت لە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)، چونکە نووسەر لەباسی هەبوونی نەوتدا لە شارەکانی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)دا ناوی شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقینی هێناوە.

ئەمیری فەندی، لەوتارێکیدا کە لەژێر ناوی (کوردی موسڵ... ئەمڕۆ و ئایندەی نزیک!!)دا لە لاپەڕە (١٢)ی ژمارە (١٨٩٠)ی ڕۆژنامەی (خەبات)دا بڵاویکردۆتەوە، نووسیوێتی: (ئێمەی کورد زۆر تا پێنج شەش ساڵی دیکە باس لە فیدرالیزمو حکومەتی هەرێمو پەرلەمانی هەرێمو خودی هەرێم دەکەین، بەڵام پێویستە تا ئەوکات بەو پەڕی توانا بەرگری لەمانەوەی کوردی موسڵو دەوروبەری دەفەرە سنووربیەکانی دیکە بکەین، چونکە کورد چاوی لەوەیە بۆیەش سنوورەکانی وڵاتەکەی کوردستان لەسەر لێواری چەمی دیجلە بەکۆتا بێن، پێویستە هەموومان کار بۆ پتەوکردنی بوونی کورد لەجەرگەی شاری موسڵدا بکەین).

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە بە بۆچوونی نووسەر ئەمیری فەندی، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو بەشێکی گرنگە لە باشووری کوردستان، چونکە ئەو لەو باوەڕەدایە کە دەبێت گرنگییەکی تەواو بەناو شاری موسڵو دەوروبەرەکەی بدرێت، تاوەکو پێگەی کورد لەو شارەدا بەهێز بێتەو، ڕۆژێک لەڕۆژان کورد داوای ئەو شارە کوردستانییە بکاتەوەو بیخاتە سەر باشووری کوردستان.

سەکۆی سەربەخۆی گەلی کوردستان، لەبانگەوازێکی خۆیدا کە لەژێرناوی (بۆ جەماوەری خۆڕاگری کوردستانو بەتایبەت شارو شارۆچکەکانی کەرکوکو خانەقینو موسڵ)دا، لەسەر مالپەڕی ئەنتەرنێتی (کوردستان نێت)دا کە لە (٣٠.١٠.٢٠٠٤)دا بڵاوکراوەتەوە، داوا لەخەڵک دەکات کەجارێ سەربەخۆیی کوردستان بدەن.

بە بۆچوونی سەکۆی سەربەخۆی گەلی کوردستان، شاری موسڵ شانبەشانی کەرکوکو خانەقین شاری کوردیو سەر بەخاکی باشووری کوردستانن، چونکە هەر لەناونیشانی بانگەوازەکەیاندا دەردەکەوێت کە ئەوان، شاری موسڵ، کەرکوکو خانەقین وەکو شاری کوردستانی تەماشا دەکەن. هەروەها سەکۆی سەربەخۆی گەلی کوردستان داوای راگەیاندنی سەربەخۆیی باشووری کوردستان لەجەماوەری شارەکانی کوردستانو لەنێویاندا شاری موسڵ دەکات، کەواتە ئەوان بەدڵنیاییەوە ئەو شارە بەبەشێک لە کوردستان دەزانن.

رۆژنامەنووس، فەرهاد عومەر سلێڤانی، لە لاپەڕە (٣)ی رۆژنامەی (التاخي)، ژمارە، (٤٥٥٥)ی شەممە (٢٠٨.٢٠٠٥)دا، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (الاغراب فانهار ... فلنبنه ونحطه بالاسوار)دا، نووسیوێتی: (لەکاتی کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانیو سەرکەوتنی بەریتانیای مەزنو هاوپەیمانەکانی لەساڵی (١٩١٨)دا، وڵاتێکی سەربەخۆ بەجوگرافیایەکی دیاریکراوەوە بەناوی ئێراق بوونی نەبووە، بەڵام ئەو وڵاتە لەلایەن بەریتانیاو هاوپەیمانەکانیەوە دروست کرا. هێزەکانی بەریتانیا پەڕیەوە ناو ویلایەتی بەسرە کە شاری بەسرە مەڵبەندی ویلایەتەکە بوو، دواتر بەرەو باکوور کشاو ویلایەتی بەغدای داگیرکرد کە بەغدا مەڵبەندی ئەو ویلایەتە بوو، دواتریش کشانەکەی زۆرتر پەرەپێدا بەرەو باکوورو ویلایەتی موسڵ-ی داگیرکرد کەشاری موسڵ مەڵبەندی ئەو ویلایەتە بوو. بۆ زانیاری زۆرتر ویلایەتی موسڵ (کوردستان)، لەو شارانە پێکدەهات: (موسڵ، هەولێر، سلێمانیو کەرکوک)، ئەوکاتی شاری دهۆکو قەزاکانی سەر بە موسڵ بوون. لەساڵی (١٩٢١)دا بەریتانیا وڵاتێکی نوێی لەهەردوو ویلایەتی بەسرەو بەغدا دروستکرد، هەروەها لەساڵی (١٩٢٣)دا فەیسەڵی یەکەمی (نائێراقی) کرد بە شای ئەو وڵاتەو ناوی نا شانشینی ئێراق. دوای دابەشکردنی کوردستانی مەزن لەلایەن بەریتانیاو فەرەنسا، کوردستانی باشوور (ویلایەتی موسڵ) لەساڵی (١٩٢٥)دا بەشانشینی ئێراقەوە لکێنراو بەگوێرەی پەیمانی لۆزانو

بەمەرجی ئەوەی کە گەلی کوردستان (ویلایەتی موسڵ) مافی بڕیاردانی چارەنووسی خۆی هەبێت هەرکاتێ ئارەزووی ئەوەی هەبوو.

شانشینی ئێراق دروستکرا لەچەند ویلایەتێکی (نادەستکرد) کە خاوەنی جوگرافیاو نەخشەی خۆیان بوون‌و نەخشەی (کوردستانی باشوور)و سنوورە جوگرافیەکەی راستییەک بووەو بەلای کەمەوە دانەکی رەسەن لەو نەخشەیە وەکو بەڵگەنامەیەک لەلای بەریتانیای مەزن‌و، هەروەها تورکیاش دانەیەک یان زۆرتری هەیە، لەبەرئەوەی ویلایەتی موسڵ لەو ویلایەتانە بووە کە بەفەرمانی سوڵتان لە ئەستانە (ئەستەنبوڵ) بەڕێوەدەبرا هەروەکو ویلایەتەکانی تری ئەو ئیمپراتۆریەتە. کەواتە نەخشەی (کوردستانی باشوور) دەستکرد نیە بەڵکو بەشێک بووە کەخاوەنی جوگرافیاو نەخشە بووەو بە شانشینی ئێراقی دەستکردەوە لکێنراوە).

بە بۆچوونی رۆژنامەنووس فەرهاد عومەر سلێڤانی، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و کوردستانی بووە، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە یەکسان دەزانێت بە باشووری کوردستان‌و، پێیوایە کە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) لەو شارانە پێکدێت (موسڵ، هەولێر، سلێمانی‌و کەرکوک)، ئەمەش نیشانی دەدات کە نووسەری ناوبراو، موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت. هەروەها نووسەر باسی ئەوەش دەکات کە دوای دابەشکردنی کوردستانی مەزن، لەساڵی (١٩٢٥)دا باشووری کوردستان خرایە سەر دەوڵەتی ئێراقی، کەواتە بەر لەو ساڵەدا شاری موسڵ شارێکی کوردستانی بووە نەک ئێراقی، بەڵکو دواتر بەهۆی شالاوەکانی پرۆسەی بەعارەبکردنەوە هەوڵی سڕینەوەی سیمای کوردانەو کوردستانیانەی ئەو شارە دراوە. هەرچی سەبارەت بەدانانی (فەیسەڵ کوڕی حوسێن)ە بەشای ئێراق، لەبەرواری (٢٣.٨.١٩٢١)دا ئاهەنگی کڵاو لەسەرنانی شاهانەی بۆ بەڕێوەچو، نەک لەساڵی (١٩٢٣)دا هەروەکو نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی، کرابێت بەشای ئێراق.

رۆژنامەنووس، فەرهاد عومەر سلێڤانی، لە لاپەڕە (٩)ی رۆژنامەی (التاخي)، ژمارە، (٤٤٩٣)ی چوارشەممە بەرواری (٨.٦.٢٠٠٥)دا، لەوتارێکیدا بەزمانی عارەبی لەژێرناوی (متى يتخلص البعض من عقدتي الحقد والتكابر)دا، نووسیوێتی: (دوو نەتەوە سەرەکییەکەی ئێراق بریتین لە نەتەوەی عارەب‌و نەتەوەی کورد، ئەگەر بێت‌و لاپەڕەکانی میژوو هەڵدەینەوە بەهەموو شتە پێچەوانەکان‌و کارەسات‌و

راستییەکان دەبینین کە ئێراق وەکو دەوڵەتێک لەلایەن (بەریتانیای مەزن)ەوە دورست بووە لەئەنجامی بەیەکەوە گرێدانی هەردوو ویلایەتەکانی بەسراو بەغدا لەگەڵ ویلایەتی موسڵ بەیەکەوە کە خاکەکەی بەخاکی کوردستان دادەنرێت، ئەمەش تەنیا قسەیەکی سۆزی دەروونی نییە، بەڵکو راستییەکەو هەرکەسێکیش دەیەوێت نکۆڵی بکات، ئەگەر دەتوانێت با پێچەوانەکەی بسەلمێنێت).

ئەوەی کە رۆژنامەنووس فەرهاد عومەر سلێڤانی باسیکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵو خاکەکەی دەگەیەنێت، چونکە نووسەر لەلایەک تەواوی خاکی ویلایەتی موسڵ کە شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) دەگرێتەوە، بەخاکی کوردستان ناوزەد دەکات، کەواتە شاری موسڵ-یش بەشێکە لەخاکی کوردستان، لەلایەکی تریشەوە باسی دروستبوونی دەوڵەتی ئێراوی دەکات لەدوو ویلایەتی عارەبیو ویلایەتی موسڵ کە ناوبراو بەخاکی کوردستانی ناودەبات، کەواتە ئەمانە دەیسەلمێنن کە شاری موسڵو تەواوی شارەکانی تری سەر بەویلایەتی موسڵ، شاری کوردیو بەشێکی خاکی کوردستانن.

داود باغستانی، چالاک لەبواری مافی مرۆڤدا، لەدیمانەیەکدا کە لە هەفتەنامەی (میدیا)دا لە لاپەڕەکانی (٧و ١١)ی ژمارە (١٨٦)دا، لەژێر ناوی (داود باغستانی: هەڵەیەکی گەورەی کورد ئەوەیە موسڵ وەک شارێکی عارەبی سەیر دەکات نەک کوردستانی)دا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (دوای رووخانی رژێم راگەیاندنی ئێراق بەسەر سێ ناوچەی باشوور، ناوەڕاستو باکووردا دابەشکرابوو، باکوور واتە کوردستان شاری تکریتیشی لەگەڵدا بوو و بریتی بوو لە (موسڵ، کەرکوک، تکریت، دهۆک، هەولێرو سلێمانی). سەرکردایەتی کورد دەبووا هەمان ئەو گرنگییەی بە کەرکوکیدا بە موسڵیشی بدابووا. بەبڕوای من گرنگی موسڵ لەگرنگی کەرکوک کەمتر نییە. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژوو، لەساڵی (١٩٢٦) کە کوردستان بەئێراقەوە لکێندرا، ئەوکات باشوری کوردستان بەگشتی پێیدەگوترا ویلایەتی موسڵ، تەنانەت تا سەربەخۆیی ئێراقیش مەرجێک هەبوو کە ئەگەر هاتو گەل لەویلایەتی موسڵ بکەوێتە ژێر هەر ستەمێکو دەستدرێژییەک ئەو میللەتە مافی هەیە کە پاراستن لەکۆمەڵەی گەلان بخوازێ لەو کاتدا، ئێستاش نەتەوە یەکگرتووەکان جێگەی کۆمەڵەی نەتەوەکانی گرتۆتەوە. بەڵام ئێمە پسپۆری یاسای نێودەوڵەتیمان نەبوونە

دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، لەوتارێکدا لەژێرناوی (چەمکو سنووری هەرێمی کوردستانی ئێراق)، کە لە لاپەڕەکانی (٥-٢٣)ی ژمارە (٣)ی، نۆڤێمبەری ساڵی (٢٠٠٤)ی (گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ٤٤)دا بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا لە لاپەڕە (٩)دا سەبارەت بەپێناسەی هەرێمی کوردستانی ئێراق نووسیوێتی: (کوردستانی ئێراق لەمێژە تووشی سیاسەتی گۆڕینی ئەتنیکی بووەو ئەم شالاوە لەدەیەکانی دوایی سەدەی بیستەمدا فرە پەرەی سەندو بریتیبوو لەدەرکردنی کورد لەناوچەکانیان بەتایبەتی ئەو ناوچانەی کە بایەخێکی ستراتیژییان هەیە وەک کەرکوک، موسڵ، خانەقینو هیتر).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقین شاری کوردیو بەشێکی کوردستانن، چونکە دکتۆری ناوبراو ئەو شارانە بەشاری سەر بە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) ناودەبات، کە رووبەڕووی شالاوی درندانەی بەعارەبکردنو گۆڕینی ئەتنیکی بووینەوە لەلایەن حکومەتە یەک لەدوا یەکەکانی عارەبی ئێراقی.

دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، ماموستا لەبەشی جوگرافیای زانکۆی هەولێر، لە لێکۆڵینەوەیەکدا لەژێر ناوی (مفهوم أقليم كوردستان العراق)دا کە لەژمارە (٦)ی گۆڤاری (سردم العربي)دا بلاوکراوەتەوەو، دەربارەی زاراوەی هەرێمی کوردستانی ئێراق، نووسیوێتی: (هەرێمی کوردستانی ئێراق، واتە ئەو بەشەی (خاکی کورد-کوردستان) کە بەئێراقەوە لکێندرا دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لەکۆتایی ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانیو، بەچەندین تایبەتمەندێتی جوگرافی (مرۆیی و سروشتی) راڤەدەکرێت، کە وادەکات هەرێمێکی جیا بێت لەهەرێمەکانی تری ئێراق).

دووبارە بە بۆچوونی دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، شاری موسڵ شارێکە سەر بە باشووری کوردستان، چونکە ناوبراو هەرێمی کوردستان بەو بەشەی خاکی کوردستان ناودەبات کە بەدەوڵەتی ئێراقەوە لکێنراوە، هەموشمان دەزانین ئەوەی کە بەئێراقەوە لکێنرا ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بوو، کە لەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) پێکدەهات، کەواتە ناوبراو پێی وایە شاری موسڵ بەشێکە لەخاکی کوردستان.

رۆژنامەنووس عەبدوڵڵا قرگەیی، لەبەشی یەکەمی وتارێکیدا کە لەژێر ناونیشانی (لەموسڵ عارەب هەمیشە ئاغا بوونو کوردیش خولام)، کە لە لاپەڕە (٧)ی ژمارە

(٢١٧)ی رۆژنامەی (میدیا)دا، بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (رووداوەکانی دوای رووخاندنی رژێمی سەددام ئەو راستییەیان ئاشکرا کرد کە پلانێکی پێشوەختە لەلایەن عارەبی توندڕەو لەلایەکو خەڵکی دیکە هەیە بۆ لەناوبردنو نەهێشتنی بوونی کورد لەم شارە کوردستانییەدا، پارتی بەعس لەعارەباندنی شارەکەدا دەستپێشخەر بووە هەر لەساڵی (١٩٦٨) بەشێوەیەکی تایبەتی ئەگەرچی پێشتریش هەمان هەوڵ هەبووە کاتێک باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەزۆر بەدەوڵەتی عێراقەوە لکێنرا، ئاشکرایە پارێزگای موسڵ لەسەردەمی پاشایەتیدا لەچەند قەزایەکی تەواو کورد پێکهاتبوو (ئاکرێ، زاخۆ، دهۆک، ئامێدی، زێبار، شێخانو شەنگال) لەگەڵ چەند قەزایەکی تێکەڵ (قەزای ناوەند، شەڕگات، ڕەبیعەو تەلەعفەر).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی رۆژنامەنووس عەبدوڵڵا قڕگەیی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەربە کوردستانە، چونکە ناوبراو لەلایەک لەباسی پرۆسەی بەعارەبکردندا لەدوای نەمانی رژێمی (سەددام)دا دەڵێت خەڵکانێک هەن هەوڵی لەناوبردنی کورد دەدەن لەشاری موسڵ–ی کوردستاندا، لەلایەکی تریشەوە ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە ئەو باوەڕی تەواوی بە کوردستانی بوونو کوردبوونی شارەکە هەیە.

رۆژنامەنووس عەبدوڵڵا قڕگەیی، لەبەشی دووەمی وتارێکیدا کە لەژێر ناونیشانی (لەموسڵ عارەب هەمیشە ئاغا بوونو کوردیش خولام)دا، لەلاپەڕە (٧)ی ژمارە (٢١٨)ی رۆژنامەی (میدیا)، سێشەممە (٢٩.١١.٢٠٠٥)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (کوردی دانیشتووی موسڵ کە زۆربەیان کەمو زۆر پەیوەندییان بەڕژێمی رووخاوەوە هەبوو نەیانتوانی لەگەڵ ئەم دۆخە نوێیەدا بگونجێنو خۆیان دوورەپەرێز ڕاگرت، ئیدی ماشێنی ڕاگەیاندنی تورکیا باسی لەزۆربی ژمارەی تورکمان لەموسڵ دەکردو ئاشوورییەکانیش لەزۆری ژمارەی فەلەکانو لەو نێوەندەدا کورد دووچاری چەوساندنەوە بوونەوەو پرسی کوردستانیی شاری موسڵ چووە دواوە).

ئەوەی کە رۆژنامەنووس عوبدوڵڵا قڕگەیی لەسەرەوەدا نووسیوێتی، باوەڕبوونی ناوبراوە بە کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ، چونکە ناوبراو باسی ئەو

هۆکارانە دەکات کە بوونەتە پاشەکشەی کوردستانی بوونی شاری موسڵ. کەواتە نووسەر شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیەی نووسیوە. دکتۆر جەواد ئیبراهیم مەلا، ناسراو بە (دکتۆر جەواد مەلا) سکرتێری گشتی کۆنگرەی نیشتمانیی کوردستان، لە لاپەڕە (٩٧)ی پەرتووکی (کوردستان والکورد وطن مقسم وأمة بلا دولة)دا سەبارەت بە باشووری کوردستان، نووسیوێتی: (لەگەڵ هەموو کەمتەر خەمییەکی کوردی بۆ سەلماندنی بوونی خۆی، داوەتکردنەکانی سەرکردایەتی کورد لەلایەن حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانو سازدانی کۆبوونەوە لەگەڵیاندا بەشێوەیەکی فەرمی، مانای ئەوەیە کە وڵاتە یەکگرتووەکان پێویستی بەکورد هەیە، لەو دۆخەشدا پێویستە لەسەر سەرکردایەتی کورد داوا لە وڵاتە یەکگرتووەکان بکات، فڕۆکەخانەیەکی کوردی بۆ بکاتەوە، وابکات هێڵی (٣٦) بگۆڕێو موسڵو کەرکوکو خانەقینو مەندەلی بخاتە سەر ناوچە رزگارکرەوەکان، بەرزکردنەوەی ئاڵای کوردستان، چاپکردنی پارەی کوردیو دامەزراندنی بانکی ناوەندی کوردستانیو بەرهەمهێنانی پەترۆل و هتد).

بە بۆچوونی دکتۆر جەواد مەلا، سەرۆکی کۆنگرەی نیشتمانیی کوردستان، شاری موسڵو کەرکوک دوو شاری گرنگی سەر بە باشووری کوردستانن، چونکە ئەو داوای گۆڕینی هێڵی (٣٦) بۆ هێڵی (٣٤) دەکات لەپێناوی ئەوەی کە کەرکوکو موسڵ بگرێتەوەو بگەڕێنەوە سەر باشووری کوردستان.

دکتۆر جەواد مەلا، سەرۆکی کۆنگرەی نیشتمانیی کوردستان، لە لاپەڕەکانی (١ و ١٠)ی ژمارە (١٤)ی (کۆنگرە)دا، لەوتارێکدا کە وەڵامێکە بۆ بەیاننامەیەکی دوو پارتی (تورکمان ئیلیو پارتی نیشتمانیی تورکمانی) سەر بە بەرەی تورکمانی بەکرێگیراو، کە لەژمارەی (٣٠.١٠.١٩٩٩)ی رۆژنامەی (الشرق الاوسط)دا بڵاوکرابوونەوەو، زۆربەی هەرە زۆری خاکی باشووری کوردستان-یان بەخاکی خۆیان دانابوو، نووسیوێتی: (ئەوەی کە دەسەڵاتدارانی ئێراق لەنیوەی دووەمی ئەم سەدەیەدا کردوویانە وێنەیەکی زیندوو و نموونەیەکی سەردەمە بۆ هەموو رەگەزپەرستانو ئاغاکانیانو پێش هەمووشیان هەردوو پارتی (تورکمان ئیلیو پارتی نیشتمانیی تورکمانی)، کە خۆیان هاوچەرخی ئەوە بوون کەچۆن حکومەتی ئێراق یارمەتی ئەدا بەهەموو عارەبێک لەخواروووی ئێراق، تاکوو رووبکەنە ناوچەکانی موسڵو کەرکوکو خانەقینو شوێنەکانی تری کوردستان، بۆ ئەوەی زۆربەی ئەم شارانە

بکات به عارەب. بۆ دابینکردنی ئەمەش حکومەتی ئێراق زۆربەی قەزا کوردییەکانی سەرووی موسڵی دابڕیو پارێزگای دهۆک-ی لێ دروستکرد ..... هەروەها لەپارێزگای کەرکوک دەستیکرد بەدابڕینی قەزاکانی خواروویو خستنیە سەر پارێزگای تکریت، شارۆچکەو ناوچەکانی رۆژهەلاتی خستە سەر پارێزگای سلێمانی تاکوو موسڵو کەرکوک ببن بەدوو شاری دابڕاو لەدێهاتو ناوچە کوردییەکان. لەکوردستاندا چەندین کەمایەتی عارەبی، تورکمانی، ئاسووریو کلدانی هەن کە لەمێژوویەکی دێرینەوە شانبەشانی نەتەوەی کورد لەکوردستان نیشتەجێبوون).

بە بۆچوونی دکتۆر جەواد مەلا، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە ئەو باسی ئەوەی کردووە کە شۆڤینییە دەسەلاتدارەکانی ئێراق هەردەم لەهەوڵی ئەوەدا بووینە کە شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقین کە ناوبراو بە بەشێک لە باشووری کوردستانیان دەزانێت، بەعارەب بکەنو قەزا کوردییەکان لەسەر پارێزگای موسڵ لادەن، بۆئەوەی ژمارەی کورد کەم بێتەوەو هی عارەب بەرزبێتەوە.

تامان شاکر، لە لاپەرە (٣)ی رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٠٩)ی سێشەممە بەرواری (٢٠٠٥.٩.٢٠)دا لەژێر ناوونیشانی (نا بۆ دەستووری رەش) کە ناوونیشانی کۆڕێکی، پرۆفیسۆر د. جەمال نەبەزە کە لەشاری کۆلن لە ئەڵمانیا بۆ کوردەکانی ئەو شارەی کردبوو، وتارێکی نووسیوەو ئاماژەی بەهەندێک قسەی دکتۆر جەمال، لەسەر مافی چارەی خۆنووسیندا کردووە کە دەڵێت: (بڕیاری چارەی خۆنووسین بڕیارێکی بێسنوورە ئەوە ئەگەر خەڵک دەنگی بۆ ئەو دەستوورەدا دەبێ کورد خۆی ببەستێتەوە بەگەلی ئێراقو پابەندی ئەو دەستوورە بێتو یەکێتی خاکی ئێراق بپارێزێت. ئەی ئەگەر نەیپاراست ئایا کورد مافی جیابوونەوەی هەیە. ئەوە مانای ئەوە نییە ئەگەر نەتتوانی بیپارێزی داوای جیابوونەوە بکەیت، ئێستاش عارەبەکان تەنها سێ پارێزگا بەکوردستان دەزانن کەرکوکو موسڵو دیالە بە کوردستان نازانن).

نووسەر تامان شاکرو دکتۆر جەمال نەبەز، هەردووکیان شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان ناودەبەن، کاتێک کە باسی ئەوە دەکەن کە عارەبەکان بە باشو خراپیانەوە تەنیا سێ پارێزگاکانی هەولێر، سلێمانیو دهۆک بە کوردستان دەزانن، شارەکانی موسڵ، کەرکوکو دیالە بە کوردستان نازانن.

چونکه نووسەری ناوبراو ناوی شاری موسڵ وەکو هەرێمێکی رۆژهەلاتی دەوڵەتی عوسمانی ناودەبات، هەمووشمان دەزانین که چۆن لەپێگای داگیرکردنەوە، شاری موسڵ بۆته بەشێک لەدەوڵەتی عوسمانی.

دەستەی دامەزرێنەری مەڵبەندی موسڵ-ی رۆشنبیریو کۆمەلایەتی له بەرواری (٢٨.٤.٢٠٠٢)دا له بەیاننامەی دامەزراندنی مەڵبەندەکەیاندا که له لاپەرە (٨)ی هەفتەنامەی (الاتحاد)، ژمارە (٤٧٣)ی هەینی (١٧.٥.٢٠٠٢)دا بڵاوکراوەتەوە هاتووە: (لەدوای رزگاربوونی بەشێکی کوردستان، کار بۆ سەر لەنوێ داڕشتنی زانیاریو رێکخستنی ژیانی گەلی کوردستان کرا، که بووە هۆی لەدایکبوونی چەندین رێکخراوەی پیشەییو مەڵبەندە جۆراو جۆرەکان بۆ تۆژینەوەو لێکۆڵینەوە، ئەمەش وەلامێکی ژیرانەیە که بەڕاستگۆییەوە ناوەڕۆکی کۆمەلایەتی کوردی دەگرێتە خۆ، هەروەها چەندین مەڵبەندی ڕووبەڕووبوونەوەی پاکسازی ڕەگەزیو، بڵاوکردنەوەی ووشیاری نەتەوایەتی دەرکەوتن، بەڵام لەدایکبوونی ئەو مەڵبەندانەو توانینەوەیان له چوارچێوەیەکی جوگرافی تەسکداو دڵسۆزیان بۆ پارچەیەکی دیاریکراو، هیچ بواریک ناهێڵێ لەبەردەمدا هەروەکو دەخوازێت بۆ کارکردن لەهەموو ئەو ناوچانەی که مرۆڤی کورد بوونی هەیە تیایدا، هەروەها هەندێک لایەنی رامیاری ڕایانکردووە له دان پێدانانیان به کوردی موسڵ، وە رادەکەن لەداکۆکی کردن له کوردی موسڵ که ژمارەیان یەک ملیۆن دەبێت.

هەتا بەیانی ئازاریش دەبینین ناوهێنانی ئەم ناوچەیەی پشتگوێ خستووە، ئەم ناوچەیەی که لەسالانی شەستەکانی سەدەی بیستەمداو بەر له شالاوەکانی پاکسازی ڕەگەزی، مەڵبەندی چالاکی رامیاریو پێشمەرگایەتی بووە. بەڵام ئێمە سەرنجدەدەین که لێرەو لەوێ هەندێک لایەن باسی هەندێک لەناوچەکانی وەکو شەنگاڵو هەندێک جاریش ناوی شێخان-یش دەبردرێت، بەبۆچوونی ئێمە ئەو ئاماژانە دووڕوویانە کاریگەرێتی نەرێتی دەبێت بۆ سەر دواڕۆژی کوردستانییەتی موسڵ، لەبەرئەوەی ئەم هەڵوێستانە خزمەت به پلانەکانی بەعس دەکەن که بەبەردەوامی کار بۆ لێکترازانی ئەو پارێزگایەو لکاندنی بەشەکانی دەکات به پارێزگاکانی تردا، لێرەدا پێویستە لەسەر پارتە رامیارییەکان به بێدەنگی نەمێننەوە له بەرامبەر کێشەی کورد له موسڵو چەرمەسەرییەکانیاندا، بەڵکو قسەکردن لەسەر شارەکەیان بەتەواویو دۆزی رەوای نەتەوەکەیان).

بەگوێرەی بەیاننامەکەی دەستەی دامەزرێنەری مەڵبەندی موسڵ-ی ڕۆشنبیریو کۆمەڵایەتی، شاری موسڵ بەتەواوی واتە پارێزگای موسڵ، ناوچەیەکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، ئەوان لە بەیاننامەی دامەزراندنیاندا، گلەیی زۆریان لەوە کردووە کە بۆچی کوردستانییەتی شاری موسڵ پشتگوێ خراوەو، تەنیا باس لەکوردستانییەتی شەنگال یان شێخان دەکرێت، بۆچوونەکانی ئەوان دەریدەخات کە ئەوان باوەڕیان وایە کە موسڵ وەکو پارێزگا سەر بە باشووری کوردستانە.

میهرداد ئیزەدی، کە خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستانەو، پرۆفیسۆرە لەبەشی زمانو شارستانێتییەکانی ڕۆژهەڵاتی نزیک لەزانکۆی هارڤادی ئەمەریکا، لەلاپەڕە (٥٧)ی پەرتووکی (ئایزیدی تایفە ئاینییەکان لە کوردستاندا)، نووسیوێتی: (شەبەکەکانیش کە لەباشووڕو باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری موسڵ لەناوەڕاستی کوردستانداو بەتەنیشت باجەلانە یارسانەکانەوە دەژین، چەشنە ئاینێکی عەلەوی دیملییان تێدا بەدی دەکرێ).

لێرەدا بۆچوونی دکتۆر میهرداد ئیزەدی-مان بۆ دەردەکەوێت کە ناوبراو پێی وایە شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە، چونکە ناوبراو لەباسی ئایزیدیو ئایینزا ئاینییەکان لە کوردستان، باسی شەبەکەکان دەکاتو شوێنی نیشتەجێبوونیان بە باشووڕو باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری موسڵ لەناوەڕاستی کوردستاندا دەستنیشان دەکات.

پرۆفیسۆر دکتۆر میهرداد ئیزەدی، لەبەشی یەکەمی لێکۆڵینەوەیەکدا لەژێر ناوی (الكرد: نبذة وجيزة)دا لەوەرگێڕانی (هادی محەمەد)ە کە لەژمارە (٢)ی گۆڤاری (سردم العربي)دا بڵاوکراوەتەوە، بەمشێوەیە باسی کوردستانییەتی شاری موسڵ دەکات: (کوردستانی باشوور شارەکانی (خانەقین، مەلایر، عیلام، کرماشانو هتد....) دەگرێتە خۆی). کوردستانی ناوەندیش شارەکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، کفریو هتد....) دەگرێتە خۆی).

ئەوەی کە لەسەرەوەدا نووسەر دکتۆر میهرداد ئیزەدی ئاماژەپێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەبەخشن، چونکە دکتۆری ناوبراو زۆر بەجوانی بۆچوونی خۆی سەبارەت بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەردەبڕێتو، ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی سەر بە کوردستانی ناوەندی دەهێنێت.

دکتۆر میهرداد ئیزەدی، لەبەشی سێیەمی لێکۆڵینەوەکەیدا لەژێر ناوی (الکورد: نبذة وجيزة)دا لەوەرگێڕانی (هادی محەمەد)دا کە لەژمارە (٦)ی گۆڤاری (سردم العربي)دا بڵاوکراوەتەوە، دووبارە باسی کوردستانێتی شاری موسڵ دەکاتو نووسیوێتی: (بەریتانیا، تەنیا ویلایەت (هەرێم)ی موسڵ (ناوەندی کوردستان)ی عوسمانی پێشووی وەرگرت لەگەڵ ناوچەی کەرکوکی کوردی دەوڵەمەند بەنەوتو، خستییە سەر ئیراق کە لەژێر ئینتیدابی بەریتانیو ملکەچی عارەب بوو، بەمەرجێکی (کۆمەڵەی نەتەوەکان) کە بەغدا ڕێز لەداواکارییە ئیتنیو نەتەوەییەکانی گەلی کورد بگرێت).

بە بۆچوونی دکتۆر میهرداد ئیزەدی، شارەکانی موسڵو کەرکوک بەدوو شاری سەر بە ناوەندی کوردستان دەزانێت، لەبەرئەوەی نووسەر زۆر ڕاشکاوانە باسی ئەوە دەکات کە بەریتانیا ویلایەتی موسڵی ناوەندی کوردستانی عوسمانی وەرگرت لەگەڵ شاری کەرکوکی دەوڵەمەند بە نەوت، کەواتە نووسەر هەردوو شاری ناوبراوی پێ بەشێکە لە کوردستان.

دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، لەوتارێکدا لەژێرناوی (ئەو فاکتەرانەی جوگرافیا کە کار دەکەنە سەر تایبەتمەندییەکانی باران لە هەرێمدا)، کە بەشێکە لەماستەرنامەی (تایبەتمەندییەکانی باران لەهەرێمی کوردستاندا)و، لە لاپەڕەکانی (٧-٥٠)ی ژمارە (١)ی، ساڵی چواردەهەمی مایسی (٢٠٠٦)ی (گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ٤٨)دا بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا لە لاپەڕە (٢١)دا نووسیوێتی: (فاکتەری بەرزاییەکان کاریگەرییەکی تری هەیە لەسەر جیاوازی درێژی وەرزی باران لەناوچە جیاوازەکانی هەرێم. بۆ نموونە، لەپێنجوینو سلێمانیدا سەرەڕای ئەوەی کە هەردووکیان کەوتونەتە باشوورەوە، دەبینین وەرزی باران تیایاندا درێژترە لەوەرزی بارانی موسڵ ئەگەرچی موسڵ کەوتۆتە باکوورەوە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی بەرزی لەسەر ئاستی ڕووی دەریاو لەم سەروبەندەدا هەڵی باران بارین لەو وێستگانەی کە لەبەرزییەکی زۆر دان، زۆرترە بە بەراورد لەگەڵ ئەو وێستگانەی کە لەبەرزییەکی نزم دان).

ئەوەی کە دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە لەلایەک باسەکەی دکتۆری ناوبراو تەنیا تایبەتە بەهەرێمی کوردستان، لەلایەکی تریشەوە لەباسی بارین بارێندا

لەشارەکانی هەرێمی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی سەر بە هەرێمی کوردستان هێناوە.

دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، لەوتارێکدا لەژێرناوی (تایبەتمەندییەکانی باران لەهەرێمی کوردستانی ئێراقدا)، کە لە لاپەڕەکانی (٨٥-١٤٠)ی ژمارە (٢)ی، ساڵی سیانزەهەمی مایسی (٢٠٠٥)ی (گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ٤٦)دا بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا لە لاپەڕە (٩٤)دا نووسیوێتی: (کاتێک بەراوردی نێونجی بارانی دوو وێستگەکەی موسڵو دوزخورماتو لەگەڵ یەکتریدا دەکەین، دەبینین بارانی موسڵ کە دەگاتە (٣٨١،٤)ملم بە (١٢٢،١)ملم لەبارانی دوزخورماتو زۆرترە ئەگەرچی هەردوو وێستگە تاڕادەیەک یەک بەرزییان هەیە. وێستگەی موسڵ (٢٢٣)م بەرزەو هی دوزخورماتو (٢٢٠)م لەسەر یاستی دەریاوە بەرزە.هۆی ئەمەش بۆ جیاوازی شوێنی هەردوو وێستگەکە لەڕووی ئەسترۆنۆمییەوە دەگەڕێتەوە). هەروەها دکتۆر سلێمان لە لاپەڕە (١٠٠)دا نووسیوێتی: (وێستگەکانی دهۆک، هەڵەبجە، حەویجە، مەخمور، موسڵ، شەنگاڵو کەرکوکیش بڕێکی کەمتر لەبڕی گشتیی هەرێم سەبارەت بە بارانی پایزان تۆمار دەکات). هەروەها لە لاپەڕە (١١٤)دا نووسیوێتی: (مانگی ئازار یەکەم مانگی بەهارو شەشەم مانگی بەباران پێکدێنێو نێونجی بارانەکەی لە هەرێمدا (هەرێمی کوردستان) دەگاتە (٩٤،٥)ملم کە دەکاتە (١٥،٨%)ی نێونجی ساڵانە. جگە لەوە ئەم مانگە لەزۆرترین ژمارەی ئەم وێستگانەی کە لەم لێکۆڵینەوەیەدا پشتیان پێ بەستراوە (٨ وێستگەیە) زۆرترین بڕی بارانی تێدا دەبارێ، ئەو وێستگانەش ئەمانەن: ئامێدی، رواندز، سلێمانی، هەڵەبجە، موسڵ، مەخمور، کەرکوکو خانەقین).

ئەوەی کە لەسەرەوەدا دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە لێکۆڵینەوەکەی دکتۆر سلێمان تایبەتمەندە بە باران بارینی هەرێمی کوردستانو، ناوبراویش لەباسی رێژەی باران بارین لە کوردستان، مانگەکانی باران بارین لە هەرێمی کوردستانو وێستگەکانی باران بارینی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکو وێستگەیەکی گرنگی سەر بە هەرێمی کوردستان بردووە.

عەبدوڵڵا رەحمان، لە لاپەڕە (٢)ی ژمارە (١٨٦٦)ی رۆژنامەی (خەبات)ی رۆژی سێشەممە (٢٦.٧.٢٠٠٥)دا، لەچاوپێکەوتنێکیدا لەگەڵ (دارا نورەدین)دا کە لەژێر ناوی (دارا نورەدین، ئەندامی لیژنەی نووسینەوەی دەستور: سنووری هەرێمی کوردستان هەموو ئەو ناوچانە دەگرێتەوە کە لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی ئێراقەوە هی کوردبوون)دا باڵاویکردۆتەوە، لەسەر زاری دارا نورەدین دەڵێت: (لیستی هاوپەیمانیی کوردستان نەخشەی بەڕێوەبەرێتی هەرێمی کوردستانی پێشکەش بە لیژنەی نووسینەوەی دەستور کردووە. ئەو ناوچانەش کە لەنەخشەکەدا لەسنووری هەرێمی کوردستانن، ئەوا لەسەرەتاکانی پێکهێنانی دەوڵەتی ئێراقەوە لەسالی (١٩٢١)دا ناوچەی کوردی بوونەو ئەو سەردەمەیش ئێراق لەسێ ویلایەتی بەسراو بەغداو موسڵ پێکدەهات کە ویلایەتی موسڵ زۆرینەی کورد بوونەو لە هەولێر، سلێمانی، کەرکوکو موسڵ پێکهاتبوو، پاشانیش بەهۆی راپرسییەوە، کە راپرسییەکەش ساختەبوو، کەچی لەسالی (١٩٢٥) خرایە سەر دەوڵەتی ئێراق، بۆیە نابێ کەس نکوڵی کوردبوونی ئەو ناوچانە بکات).

دادوەر دارا نورەدین، ئەندامی لیژنەی نووسینەوەی دەستور، پێیوایە کە شاری موسڵ شارێکە سەر بە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی سەربەخۆ بووەو، زۆربەی دانیشتوانەکەشی کورد بووینەو لەشارەکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی) پێکدەهات، کەواتە شاری موسڵ هیچ پەیوەندییەکی نە بەعارەب هەروەها نە بەئێراق نەبووە، چونکە موسڵ شارێک بووە سەر بە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)، نەک سەر بە یەکێک لەویلایەتەکانی بەغدا یان بەسرا!

دکتۆر نیاز لاجانی، لە لاپەڕە (٦)ی رۆژنامەی (خەبات)، ژمارە (١٨٠٩)ی رۆژی دووشەممە (٣٠.٥.٢٠٠٥)دا، لەوتارێکیدا بەناوی (دڵنیام کە ئەمەش چارەسەر دەکا)دا، نووسیوێتی: (چونکە هەموومان پێمان وایە نەک هەر کێشەی کەرکوک، خانەقین، مەخمور، شەنگاڵو موسڵ... لەسەر دەستی سەرۆک بارزانی چارەسەر دەکرێ، بەڵکو (خەونی دێرینی) نەتەوەی کوردیش لەسەر دەستی ئەو (سەرۆک)ە دێتەدی).

ئەوەی دکتۆر نیاز لاجانی نووسیوێتی، باوەڕبوونی نووسەر دەردەخات بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوەی کردووەو دیارە باوەڕی تەواویشی بەوە هەیە کە چارەسەرکردنو کێشەی گەڕانەوەی

شارەکانی موسڵ، کەرکوک، شەنگاڵو مەخمور بۆ سەر باشووری کوردستان، لەسەردەستی بارزانیدا چارەسەر دەکرێتو خەونەکانی کورد کە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆیە لەتەواوی کوردستاندا، بارزانی دەیهێنێتە دی!

خاڵ محەمەد وەیس، لە لاپەڕە (٧)ی رۆژنامەی (التاخي)، ژمارە (٤٥٠٥)ی رۆژی چوارشەممە (٢٢.٦.٢٠٠٥)دا، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (مفهوم اقليم كوردستان العراق)دا، نووسیوێتی: (کوردستانی ئێراق، بەدرێژایی مێژوو تووشی پرۆسەی گۆڕینی ئەتنۆگرافی بووە، ئەو شالاوە لەم دواییەدا بەرفراوانتر بووەو بریتی بووە لەڕاگواستنی کوردەکان لەناوچەکانی خۆیانو بەتایبەتی ئەو ناوچانەی کە گرنگییەکی ستراتیژی هەیە وەکو ناوچەکانی کەرکوک، خانەقین، موسڵو شوێنەکانی تر).

نووسەر خاڵ محەمەد وەیس، شاری موسڵ بەشارێکی کوردی گرنگو ستراتیژی کوردستانی دادەنێت، چونکە ناوبراو شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردنشینی سەر بە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) ناودەبات، کە لەسەردەستی شۆڤینییەتی عارەبی دەسەلاتدار بەدرێژایی مێژوو تووشی پرۆسەی بەعارەبکردن بۆتەوە، ئەمەش بۆمان دەردەخات کە نووسەری ناوبراو ئەو شارە بەشارێکی کوردیو بەشێک لە باشووری کوردستان دەزانێت.

خەبات عەبدوڵڵا، لە لاپەڕە (٧٢)ی پەرتووکی (بنەما تیۆرییەکانی جوگرافیای عەسکەریی کوردستانی باشور)دا بەمشێوەیە دەربارەی سنووری کوردستانی باشوور دەنووسێ: (زاراوەی باشووری کوردستان هیچ بوارێک بۆ ئەو دابەشبوونە راستییەی ئێستا لەئارادایە ناهێڵێتەوەو ئەم پارچەیەی کوردستان وەکو هەرێمێکی جوگرافیو یەکگرتوو دادەنێتو، هەموو ئەوخاکەی کە لەگوترە بەئێراقەوە لکێندراوە، بە (باشور)ی کوردستان دەزانێت).

بەگوێرەی قسەکانی نووسەر خەبات عەبدوڵڵا، شاری موسڵ شارێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە ناوبراو گشت ئەو شارو خاکەی کە بەزۆر بەبڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان بە ئێراقەوە لکێنرا، بە بەشێک لە باشووری کوردستان دەزانێت. هەمووشمان دەزانین ئەوەی کە بە بڕیاری کۆمەڵەی نەتەوەکان کە لەساڵی (١٩٢٥)دا بە ئێراقەوە لکێنرا، ویلایەتی موسڵ بوو بەتەواوی شارەکانیەوە (موسڵ،

دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە). کەواتە شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا بەشێکی کوردستانە، لەبەرئەوەی ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر یەک خاکو یەک نیشتمانن.

خەبات عەبدوڵڵا، لە لاپەڕە (٨٦)ی پەرتووکی (بنەما تیۆرییەکانی جوگرافیای عەسکەریی کوردستانی باشور)دا بەمشێوەیە بیروبۆچوونی خۆی دەربارەی سنووری کوردستانی باشوور دەردەبڕێت: (گەر لەباشووری خۆرهەلاتەوە دەست پێبکەین، لەخاڵی سنوری ئێراق-ئێرانەوەو لەسەروی شارۆچکەی عەلی غەربییەوە، هێڵێک بۆ خۆرئاوا دەکێشین، پاشان بەرەو باکووری خۆرئاوا شارۆچکەی جەسانو بەدرەو زرباتیە دەگرێتە خۆو، ئینجا بە خۆرئاوای شارۆچکەکانی بەلەدروزو شارەبانو لەوێوە تادەگاتە زنجیرە چیای حەمرین، هێڵەکە بەدرێژایی چیای ناوبراو تا شارۆچکەی فەتحە لەخوار پێگەیشتنی زێی بچوک بەرووباری دیجلە، هەڵدەکشێت. لەفەتحەوە تا شاری موسڵ، دیجلە دەبێتە سنوورو لەخواروی شاری موسڵەوە، شاری ناوبراو دەخاتە ناو سنورەکەی خۆیەوەو هێڵەکە بەرەو باشووری تەلەعفەرو لەوێشەوە بەهێڵێکی ڕێک بەرەو باشوری خۆرئاوا بەخواروی شارۆچکەی شەنگال-دا ڕەت دەبێتو تاسنووری ئێستای ئێراق-سووریا، دەکشێت).

بە بۆچوونی نووسەر خەبات عەبدوڵڵاو بەگوێرەی ئەو سنوورەی کە بۆ باشووری کوردستان کێشاویەتی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە شاری موسڵ دەکەوێتە ناو ئەو سنوورەی کە نووسەری ناوبراو بۆ باشووری کوردستانی دەستنیشانکردووە. بەتایبەت کاتێک کە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە سنووری کوردستان لە چیای کێوەسوور بەرەو شارۆچکەی فەتحەو دواتریش بە باشووری شارەکانی موسڵ، تەلەعفەرو شەنگالدا دەڕوات تا دەگاتە سووریا، ئەوە بەدڵنیاییەوە موسڵ دەبێتە شارێکی کوردیو کوردستانی.

خەبات عەبدوڵڵا، لە لاپەڕە (١٩١)ی سەرچاوەی پێشوودا نووسیوێتی: (داگیرکارییەکانی ئیسلام لەکوردستانی باشووردا لێشاوی خێڵە عارەبەکانی بەدوای خۆیدا هێنا. هەموو ئەو خێڵە عارەبانەی کە لەگرتنی شاری موسڵو شەنگال-دا بەشداربوون، پاشان جێیان نەهێشتو تێیدا نیشتەجێ بوون. موسڵو دەوروبەرەکەی کەزۆربەی دانیشتوانەکەی کورد بوون، لەسەردەمی ڕاشدیندواو پاشانیش لەسەردەمی ئەمەوی‌و عەباسییەکاندا، چەندین خێڵی عارەب لە بەسراو کوتەوە ڕژانە

سەریو تاوای لێهات بەقسەی بەلازری بووە یەکێک لەگەورەترین شارەکانی موسڵمانان).

لێرەدا نووسەر خەبات عەبدوڵڵا، شاری موسڵ بەیەکێک لەشارەکانی باشووری کوردستان دادەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لە باسکردنی هێرشو پەلامارەکانی ئیسلام بۆسەر باشووری کوردستان، لەلایەک ناوی شاری موسڵ وەکو پارچەیەکی ئەو بەشەی کوردستان دەهێنێت، لەلایەکی تریش ژمارەی کورد لە نێو شاری موسڵو دەوروبەرەکەی لە سەردەمەکانی راشدین، ئەمەویو عەباسیدا لەژمارەی کورد بەزۆرتر دەزانێت.

خەبات عەبدوڵڵا، لە لاپەرە (١٩٤)ی سەرچاوەی پێشوودا دەڵێت : (رووپێوی خاکی کوردستانی باشوور بەزۆرتر لە (٨٥.٠٠٠ کچگ) دادەنرێت، لەو رووبەرەدا مەڵبەندی پێنج پارێزگا : سلێمانی، کەرکوک، هەولێر، موسڵو دهۆکو سیو حەوت قەزاو سەدوسی ناحیەی تێدەکەوێت. تەنیا (٣٦.٣٤٧ کچگ)ی لەو رووپێوە هێشتەوە کە مەڵبەندەکانی هەرسێ پارێزگای سلێمانی، هەولێر، دهۆکو بیستوویەک قەزاو حەفتا ناحیەی لەخۆگرتووە. بەمەش زۆرتر لە (٤٨.٦٥٣ کچگ)ی لەخاکی کوردستانی باشوور دابڕیو هەموو ناوچە ستراتیژییەکانی کەرکوک، موسڵ، خانەقێنو دەوروبەریانی لەسنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی دەرهێناو بەخاکی عارەبی لەقەڵەم دانو بەکاوەخۆ کەوتە بەعارەب کردنیان).

ئەوەی کە نووسەر خەبات عەبدوڵڵا باسیکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەداتە دەست، چونکە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بەیەکێک لە پێنج شارەکانی باشووری کوردستان دادەنێتو، هەروەها شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقێن بەو شارە ستراتیژیانە ناودەبات کە رژێمی بەعس هەوڵی داوە بەعارەبیان بکاتو لە کوردستانیان دابڕێت.

خەبات عەبدوڵڵا، لە لاپەرە (٢٢٦)ی سەرچاوەی ناوبراودا نووسیوێتی: (دامەزراندنی تۆڕێکی ڕێگاوبانی ئاسن کە مەڵبەندی هەموو پارێزگاکانی کوردستانی باشوور، کەرکوک، موسڵ، سلێمانی، هەولێر، دهۆک پێکەوە گرێ بداتو، کەرکوک وێستگەو گرێی هاتوچۆی تۆڕەکە بێت).

بە بۆچوونی نووسەر خەبات عەبدوڵڵا، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگەکانی باشووری کوردستان، لەبەرئەوەی لەباسی دامەزراندنی تۆڕێکی ڕێگاوبانی ئاسن کە

بەهەموو شارەکانی باشووری کوردستاندا تێبەڕێت، ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی سەرەکی باشووری کوردستان هێناوە.

خەبات عەبدوڵڵا، لە لاپەڕەکانی (٢٩٢-٢٩٣)ی هەمان سەرچاوەدا نووسیوێتی: (بێ رزگارکردنی بەشە گرنگو ستراتیژییەکەی کوردستانی باشوور، موسڵو ناوچە کوردستانییەکانی سەر بە پارێزگای نەینەوا، کەرکوک تاچیای حەمرین، خانەقێنو ناوچەکانی خواروو، هەرێمی رزگارکراوی کوردستان توانای ئامادەبوونو بەردەوامبوونی تاسەری نابێت. لەڕاپەڕینی (١٩٩١ز)دا، دەکرا ئەگەر خانەقێنیش لەدەست بدرایە کەرکوک لەدەست نەدرایە، لەڕاپەڕیندا دەبواو دەکرا پەلاماری موسڵ بدرایە، ئەگەر رزگاریش نەکرایە لانی کەم مێژووی کوردستانی بوونی لەیادەوەریدا پاراوبکرایە).

نووسەر خەبات عەبدوڵڵا، شاری موسڵ بەیەکێک لەشارە هەرە گرنگو ستراتیژییەکانی باشووری کوردستان ناوزەند دەکات، لەبەرئەوەی ناوبراو لەلایەک گرنگی رزگارکردنی شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقێنو چەند ناوچەیەکی تر بۆ هەرێمی کوردستانی رزگارکراو رووندەکاتەوە، لەلایەکی تریشەوە پێیوابوو کە دەبوایە لەکاتی راپەڕینی بەهاری ساڵی (١٩١٩)دا، کورد پەلاماری شاری موسڵی بدابایە، ئەگەر نەشتوانرابایە رزگاریش بکرێت خۆ کوردستانی بوونی شارەکەی لەمێشکی کورددا نۆژەن دەکردەوە.

محەمەد یوکسەک قایە، کە نووسەرێکی باکووری کوردستانە، لەوتارێکیدا کە لەژێر ناوی (مێژوویەکی نەفرەت لێکراو)دا، لە لاپەڕە (٥)ی مانگنامەی (کۆنتاکت - پەیوەندی)ی کە (دەزگای هاریکاری نێونەتەوەیی) لە دانیمارک دەریدەکات، لەژمارە (١)ی ساڵی (١٩٩٢/١٩٩١)دا بڵاویکردۆتەوە، نووسیوێتی: (لەشەڕی دژە تورکەکان، بەریتانیەکان پێویستیان بەیارمەتی کوردەکان هەبوو، چونکە تورکەکان لەکاتی گفتوگۆی ئاشتی دوای کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانی یەکەم، داوای هەردوو شاری گرنگی کەرکوکو موسڵی کوردییان دەکرد لەئێراق. کاتێک کوردەکان لەو دوو شارەدا بیانەوێ پاڵپشتی بەریتانییەکان بکەن، ئەوکاتە بۆ ئەوان ئاسانتر دەبێت دەست بەسەر ئەو ناوچانەدا بگرن، ئەمەش مانای وایە کە کوردەکان بەسەربەخۆیی خۆیان دەگەن).

نووسەر محەمەد یوکسەک قایە، پێی وایە شارەکانی موسڵو کەرکوک دوو شاری گرنگو ستراتیژی باشووری کوردستانن، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە لەکاتی شەڕی جیهانی یەکەمدا تورکەکان داوای هەردوو شاری موسڵو کەرکوکی کوردییان دەکرد، مادام ئەو دوو شارەش شاری کوردی بن کەواتە سەر بە باشووری کوردستانن.

جوان قاسم، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (سامانی کانزا لە هەرێمی کوردستاندا)، کە لە لاپەڕە (١١)ی ڕۆژنامەی (خەبات)ی ژمارە (١٩١١)ی هەینی (٩.٩.٢٠٠٥)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ئەگەر باسی دابەشبوونی چاڵگە نەوتییەکانی هەرێمی کوردستان بکەین ئەم کاتە هەست دەکەین کە هەرێمی کوردستان چەندە دەوڵەمەندە لەسامانە کانزاییەکان بە شێوەیەکی گشتی چاڵگە نەوتییەکانی لەڕووی هەڵکەوتی جوگرافیاوە بەسەر سێ ناوچەدا دابەش دەبن یەکەمیان ناوچەکانی نەوتی باکوورە کە بە بچووکترین ناوچەی نەوتی کوردستان دادەنرێت کە ئەمانیش ناوچەکانی سیرتو باتیمانو موسڵو دیاربەکر دەگرێتەوە).

بە بۆچوونی جوان قاسم، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە هەرە گرنگەکانی دەوڵەمەند بەچاڵگەی نەوت لە هەرێمی کوردستاندا، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی سامانە کانزاییو نەوتییەکاندا، ناوی شاری موسڵـی وەکو شارێکی پڕ لەنەوتی سەر بە کوردستان ناوبردووە.

حەبیبوڵڵای تابانی، لە لاپەڕە (٢١٩)ی پەرتووکی (هاونەتەوەیی قەومی کوردو ماد)دا، نووسیوێتی: (دەبێ ئەوە بزانین کە مادەکان لەڕیزی ئەو نەتەوانە دان کە هەر لەسەرەتاوە دانیشتووی ئاخی مادای گەورە واتە "ئێرانی ناوەندی تا ئەوپەڕی کوردستان بوون کە لەلای ڕۆژئاواشڕا تا دەوری دیاربەکرو موسڵو ... دەگرێتەوە").

بە بۆچوونی حەبیبوڵڵای تابانی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە ناوبراو لەدیاریکردنی خاکی نەتەوەیی مادە کوردەکانو سنووری کوردستاندا، شاری موسڵ دەخاتە ناو سنووری کوردستان.

ەبیبوڵڵای تابانی، لە لاپەڕە (٢٧٦)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، دەربارەی شاری موسڵ، بەمشێوەیە دەنووسێت: (بەپێی نووسینی مێژووزانان ئەردەشێر سۆزی بۆ کوردان زۆر بووە، بۆ وێنە کاتێک مەدایینی کردە شارێکی ئاوەدان، یەکێک

لەگەڕەکەکانی ئەوێی نێو نا (کوردئافاز یا کوردئاوا) هەروەها لەجێگەی موسڵ (لە شارەکانی ئەوڕۆی کوردستانی ئێراق) شارێکی سازکردو نێوی (نیو ئەردەشێر)ی لەسەر دانا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر حەبیبوللای تابانی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)، چونکە نووسەر لەباسی موسڵ-دا نووسیوێتی: (موسڵ لەشارەکانی ئەوڕۆی کوردستانی ئێراق)، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە ئەردەشێری کورد لەشوێنی شاری موسڵ-ی ئێستاکە شارێکی بەناوی (نیو ئەردەشێر) دروستکردووە، کەواتە شاری ناوبراو یەکێکە لەشارە کوردستانییەکان.

نووسەرو ڕۆشنبیر، قادر نادر قادر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (یەک پرسیار لە پارتی دیموکراتی کوردستان)دا کە لەڕۆژی دووشەممە بەرواری (٩.١.٢٠٠٦)دا لە ماڵپەڕی (دەنگی سەربەخۆ – ئاژانسی نووچێن کوردستان)دا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (پارتیو یەکێتیی تەنها لە (١٥) ساڵی رابردوودا دەیان هەڵەو تاوانیان دەرهەق بەو خەڵکە ئەنجامداوە وەک (٤) ساڵ شەڕی ناوەخۆ، (٨) ساڵ گفتوگۆ لەسەر کورسیو وەزارەت، دیار نەخستنی (١٥) ساڵەی بودجەی حکومەتی کوردستان، دۆڕاندنی شاری موسڵ بەخۆڕایی، بە ملیۆنێر بوونی چەندین بەرپرسی کورد لەماوەکی کورتداو هێنانی سوپای داگیرکەر).

لەسەرەوەدا نووسەر قادر نادر، شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی دەزانێت، چونکە ناوبراو باسی دۆڕاندنی شاری موسڵ بەخۆڕایی دەکات لەلایەن هەردوو پارتی دەسەڵاتدار پارتی دیموکراتی کوردستانو یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، مادام ووشەی دۆڕاندنی نووسیوە بۆ شاری موسڵ، کەواتە ئەو بەدڵنیاییەوە شارەکە بەشارێکی کوردیو کوردستانی دەزانێت.

قادر نادر قادر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (پێدەچێ مالکیش کات بەکورد بکوژێ)دا، لە لاپەڕە (٥)ی ڕۆژنامەی (میدیا)، ژمارە (٢٦٦)، سێشەممە بەرواری (٢١.١١.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (هەر لەڕۆژانی یەکەمی ڕووخانی سەددام-ەوە، هۆشیار زێباری لەکۆنگرەیەکی ڕۆژنامەگەریدا لە هەولێر، وتی: موسڵ شارێکی عارەبییە!). دیارە ئەمە سیاسەتی گشتی پارتیو یەکێتیی-شە. لەکاتێکدا دوو ڕۆژ دواتر لەنێو شاری موسڵ بەرپرسێکی سەربازی ئەمەریکی، لەکۆنگرەیەکی ڕۆژنامەگەریدا ووتی

شارێکی برایەتییە!؟). لێرەدا نامەوێت بچینە سەر کوردستانییەتی موسڵ، کەچی بەبێ هیچ بەرامبەرێک دایان بەعارەبی ئێراقی‌و، هەمووشمان دەبینین عارەب لەسەر گەڕانەوەی کەرکوک بۆسەر کوردستان چ شەڕێکمان لەگەڵ دەکەن؟).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر قادر نادر، بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دادەنێت، لەبەرئەوەی لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە ئەو نایەوێت بچێتە سەر کوردستانییەتی شاری موسڵ، لەلایەکی تریشەوە گلەیی ئەوە لەهەردوو پارتی دەسەڵاتدار لە کوردستان‌و سەرکردەکانی کورد دەکات، کە شاری موسڵ-ی کوردی‌و سەر بە خاکی کوردستان لەختووخۆڕا بەشارێکی عارەبی ناودەبەن.

نووسەرو رۆژنامەنووس، وەهاب شاە محەمەد، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (ئایا موسڵ شارێکی کوردیە یان عارەبی)، یەکشەممەی (٢٣.١٠.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی (کوردستان نێت)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (گەڕانەوە بۆ مێژووی ئێراقی تازە، یان سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی ئێراق، کاتێ سەرژمێرێک لەلایەن ئینگلیزەوە کراوە ئەوە دەردەخات کە زۆربەی زۆری دانیشتوانی ئەم شارە کورد بوون، واتە (٨٣%)ی خەڵکی شارەکە کورد بووە. شارێکی وەک موسڵ کە ئەمڕۆ نیوەی دانیشتوانی کوردە، بەشەکەی تری لە کلدو ئاشوورو عارەب، چۆن دەکرێ بووترێ شارێکی عارەبیە. چۆن دەکرێ کەسانێک ببن بە خاوەنی شاری موسڵ کە تەنها پێش پەنجا ساڵێک لەمەوبەر هاتوون بۆ ئەو شارەو خەڵکە رەسەنەکەی بە بێگانە ناوببرێ. تەنها ئامارێکی بچووک لە سەر شارو ناوچەکانی دەوروپشتی موسڵ بۆمان دەردەکەوێ کە زۆربەی زۆری خەڵکەکەی کوردن نەک عارەب، عارەبیش تەنها لە ناوچەکانی رۆژئاوای ئەم شارە هەنو هیچی تر. هەرچی ناوچە کۆنەکانی ناو شارەکە خۆیەتی سیمای کوردی یان کلدو ئاشووری پێوەیە، هیچ جیاوازیکی ئەوتۆی عارەبی تیا بەدی ناکرێ).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر وەهاب شاە محمد، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و سەر بە خاکی کوردستانە، زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی شارەکەش لەسەرەتای بەزۆر لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراقەوە بە کورد دادەنێت‌و، باسی ئەوەش دەکات کە بەر لە (٥٠) ساڵێک عارەبەکان بەشێوەیەکی چڕوپڕو بەگوێرەی

پلانێکی نەخشە بۆ داڕێژراو لەپێناوی بەعارەبکردنی شارەکەدا رووبان کردۆتە ناو شاری موسڵو دەوروبەرەکەی، کە ئەمانەش هەر هەموویان نیشانەی ئەوەن کە نووسەری ناوبراو شارەکە بەشارێکی کوردیو سەر بە کوردستان دەزانێت.

وەهاب شاە محەمەد، لەبانگەوازێکدا بۆ دەستکەووتنی ئاماڕێکی گشتیو زانینی رای گشتی خەڵکی کورد دەربارەی کوردستانیەتی شاری موسڵ، کە لەڕۆژی (١٧.١٢.٢٠٠٥)دا لە ماڵپەڕی (کلاوڕۆژنە)دا بڵاوێکردۆتەوە، نووسیوێتی: (ئەوەی رووندو ئاشکرایە، شاری موسڵ پێش دروستکردنی وڵاتی ئێراقی تازە عارەبێکی یەکجار کەمی تیابوو، زۆرینەی خەڵکی ئەم شارە کورد بوون، بەڵام بەهۆی پڕۆسەی بەعارەبکردن کە لەگەڵ دامەزراندنی وڵاتی ئێراقەوە دەستیپێکرد، ئەم شارە وەک ناوچە بەعارەبکراوەکانی تر کەوتە ژێر شاڵاوی بەعارەبکردن.

دەکرێ بووترێ کەشاری موسڵ یەکەم شاری گەورەی کوردستان بووە کە پڕۆسەی بەعارەبکردنی تیا ئەنجام دراوە، بۆیە پێویست بەوە دەکات کە ئامارو راپرسێک لە لایەن سایتو دامووەزگاکانی ئامارەوە بکرێ بۆ گەیشتن بەڕاستییەکان).

نووسەر وەهاب شاە محمد، شاری موسڵ بەیەکێک لەشارە گرنگەکانی کوردستان دەزانێت، چونکە ئەو لەلایەک پێیوایە کە شاری موسڵ یەکەمین شاری گەورەی کوردستان بووە کە پڕۆسەی بەعارەبکردنی تێدا ئەنجام درابێت، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە بەر لە لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراقەوە، شاری موسڵ ژمارەیەکی زۆر کەم عارەبی تێدابووە، ئەمانەش ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە هەر لەکۆنەوە شارەکە شارێکی کوردیو سەر بە خاکی کوردستان بووە.

وەهاب شا محەمەد، لەوتارێکیدا (شەبەک، یەکێک لەهۆزە گرنگو دانەبڕاوەکانی کورد)دا کە لە لاپەڕە (٩)ی ژمارە (٤١٠٤)ی رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، هەینی (٢٠.١٠.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (شەبەک یەکێکە لە هۆزە گرنگەکانی میللەتی کورد، کە لە ناو شاری موسڵو دەوروپشتی دەژین (بەشی زۆرهەڵاتی)، ژمارەیان خۆی دەدات لە سەد هەزار کەسێکو زیاتر لە شەست گوندیان لە دەوروپشتی شاری موسڵ-دا هەیە. زۆر لە مێژوونووسان رەگەزی هۆزایەتیان دەگەڕێنێتەوە بۆ سەر خێڵی باجەلان کە لە سێ ناوچەی گەورەی کوردستان دەژین وەک دیالە، کەرکوکو موسڵ، بەڵام راستیکەی ئەوەیە کە نیشتەجێبوونی هۆزی

شەبەک دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای دروستبوونی شاری موسڵ کاتێ (نەوادشێر/ئەردەشێر)ی کورد قەڵای موسڵ-ی لە سەردەمی میدییەکان دامەزراند، کە ئەمەش پێش هاتنی ئاشوورییەکانە بۆ ناوچەکە. دامەزراندنی ئەم قەڵایە لەلایەن (نەوادشێر/ئەردەشێر)ەوە دەگەڕێتەوە بۆ گرنگی ئەم شارە کوردستانیە (موسڵ)، کە دەریای سپی دەبەستێتەوە بە ئاسیاوە ڕێگاکەش بەڕێگای ئاوریشم ناودەبرێت لای خەڵکی بێگانە، بەڵام کورد پێیدەڵێت (ڕێگای قەتار) کە ئەمەش لەڕاستیدا وشەیەکی کوردیە نەک عارەبی وەک هەندێ کەس بەهەڵە تێگەیشتوون. ئەوەی زۆر کەس نایزانێت وەیان هەندێک لەمێژوونووسانی شۆڤێنیزمی میللەتانی ناوچەکە دەیانەوێت ئەو ڕاستیە بگۆڕن، شاری موسڵ تاکو کۆتایی سەدەی هەژدە (٨٣%)ی دانیشتوانەکەی کورد بوون).

نووسەر وەهاب شاە محمد، بۆ جارێکی تریش شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان ناودەبات، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو لەباسی شەبەک-دا ئاماژە بە بوونی شەبەک لە کوردستاندا لە شارەکانی موسڵ، کەرکوکو دیالە دەکات، هەروەها ناوبراو شەبەکەکان بەدروستکەری شاری موسڵ ناودەباتو ڕێژەی کوردی موسڵ هەتا کاتی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراقی عارەبی (ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا) بە (٨٣%) داناوە، ئەمانەش هەمووی ئەوە دەگەیەنن کە نووسەر شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت.

کاوە نادر قادر، ئەندامی کۆمیتەی ڕابەرایەتی (ڕێکخراوی تێکۆشانی ڕەنجدەرانی کوردستان)ی هەڵوەشاوەو سەرنووسەری هەفتەنامەی (میدیا)، لە لاپەڕە (٥٥)ی پەرتووکی (ڕۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا)، نووسیوێتی: (نەوت لە کوردستاندا بەدرێژایی (١٠٠٠) کم بەپانی لەنێوان (٥٠-١٥٠) کم بوو، شەریتێک لەو ڕوپێوەدا دەست پێدەکا لەناوچەی لوڕستانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ ناوچەکانی لوڕستانی باشوور "خانەقین، مەندەلی"و گەرمیان "توزخورماتوو، داقوقو کەرکوک"، دەشتی هەولێر "کەدێناوە، مولکیە، قەراجو شەمامک"، دەشتی کۆیەو، بۆ ناوچەی بادینان "زومار، عەینزالەو میسل"و، لەگەڵیشدا ناوچەی دێرک، ڕمێلان، دەرباسیەو کەرەچوک، پاشان بۆ دەشتەکانی ماردینو ئامەد (دیاربەکر)و، ئامەدو ناوچەی سیرت).

ئەوەی نووسەر کاوە نادر قادر ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی نەوت لە کوردستاندا، ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی کوردستانی بردووە، کەواتە ئەو موسڵ بە کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناوی بردووە.

کاوە نادر قادر، لە لاپەڕەکانی (١٤١-١٤٢)ی پەرتووکی (رۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا)، نووسیوێتی: (فەرەنسییەکان گرنگیان بەناوچەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی میسل) دەدا، بەهەمان شێوە ئینگلستان گرنگی بەناوچەکانی باشووری کوردستان لە کرماشان، سنە، خانەقین، مەندەلی، کەرکوک، میسل دەدا بەهۆی دەوڵەمەند بوون بەنەوت کەوتنە سەر سەرەڕێیەکانی هیند. ئینگلستان دەیخواست ئەو ناوچەیە بکاتە پێگەیەکی ستراتیژیو ئابووری بۆ ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست).

لەسەرەوەدا کاوە نادر، زۆر راشکاوانە بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بەشاری موسڵو تەواوی ویلایەتی موسڵ دەربڕیوە، لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات کەواتە ئەو پێیوایە کە تەواوی شارەکانی سەر بەو ویلایەتە شاری کوردینو سەر بە باشووری کوردستانن بەشاری موسڵ-ەوە، لە لایەکی تریشەوە لەناوهێنانی ناوچەکانی باشووری کوردستان ناوی شاری موسڵی هێناوە وەکو شارێکی سەر بە باشووری کوردستان.

کاوە نادر قادر، لە لاپەڕە (٣٠٥)ی پەرتووکی (رۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا)، نووسیوێتی: (بەعس نەک هەرخۆی لەبەجێگەیاندنی خاڵی (١٤)ی بەیاننامەی ئادار دەشاردەوە، چی لەدەسەلات بوایە، هەوڵی دەدا دیمۆگرافیای نەتەوەیی ئەو شارانە بگۆڕێ بەتایبەتی ناو شاری کەرکوک، خانەقین، شنگال، میسلو ناوچە نەوتییەکانی دیکەی باشووری کوردستان).

ئەوەی کە نووسەرو رۆشنبیر کاوە نادر ئاماژەی پێکردووە، کوردستانێتی تەواوی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو لەباسی هەوڵەکانی رژێمی سەددامو بەعس لەپێناوی گۆڕینی دیمۆگرافیای شارە بەنەوت دەوڵەمەندەکان لەباشووری کوردستاندا، ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی سەر بە باشووری کوردستان بردووە.

کاوە نادر قادر، لە لاپەڕە (٣١٨)ی پەرتووکی (رۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا)، نووسیوێتی: (بەعارەبکردنی ناوچەی میسل لەدەورانی عومەری کوڕی خەتاب دەستپێکرد، دەنا ئەو شارە کورد بووەو بەکوردی قسەیان کردووەو تاکۆتایی هەزارەی یەکەمی زایینی (٤٠٠)ی کۆچی هەر کورد بووینەو زمانەکانی عارەبی، تورکیو فارسیشیان زانیووە).

لەسەرەودا نووسەر کاوە نادر، باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە شاری موسڵ هەر لەکۆنەوە شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان بووە، بەڵام موسڵ لەسەردەستی میلیشیا عارەبەکانی ئیسلام لەسەردەمی عومەری کوڕی خەتابدا هەوڵی بەعارەبکردنی دراوە، کەچی سەرەڕای ئەوەش شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردی ماوەتەوە تاوەکو دەوروبەری ساڵی (١٠٠٠)ی زایینی.

کاوە نادر قادر، لە لاپەڕە (٣١٩)ی پەرتووکی (رۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا)، نووسیوێتی: (لەیەکێک لەدانیشتنەکانی پارتە کوردستانیەکان دوای ساڵی (١٩٩٦)، کاک مەسعود بارزانی ئاماژەی بەکێشەی دانوستانی میری ناوەندی (حکومەتی مەرکەزی) لەگەڵ کورد لەسەر ناناوەندی ساڵی (١٩٦٣)دا، "هیچ کێشەیەکمان نەبوو لەگەڵیان لەسەر کەرکوک، ئەوەی جێی ناکۆکی بوو (پارێزگای موسڵ) بوو").

ئەوەی کە کاوە نادر ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە سەرۆکی هەرێمی کوردستان مەسعود بارزانی لەو دانیشتنەدا باسی ئەوەیکردووە کە تاوەکو ساڵی (١٩٦٣)، کورد کێشەی لەسەر کەرکوک نەبووە لەگەڵ میری ناوەندی بەڵکو کێشە لەسەر پارێزگای موسڵ بووە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە تاوەکو ساڵی (١٩٦٣) هێشتاکە عارەب نەیانتوانیوە بەڵادەست بن لە کەرکوک بۆیە کێشەیان دروست نەکردووە لەسەر ئەو شارە، بەڵام لەهەمانکاتدا ئەوەش دەگەیەنێت کە عارەبەکان تاڕادەیەکی باش سەرکەوتنیان بەدەست هێناوە لەهەوڵی گۆڕینی دیمۆگرافیای پارێزگای موسڵ بۆ بەرژەوەندی عارەب، بۆیە ساغکردنەوەی سنووری ئەو پارێزگایە (موسڵ) بۆتە کێشەی نێوان کوردو عارەب!

کاوە نادر قادر، لە لاپەڕە (٣٤٠)ی پەرتووکی (رۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا)، نووسیوێتی: (گۆڕینی پێکهاتەی بەڕێوەبەرایەتی شارەکانی باشووری کوردستان بەتایبەتی ئەوانەی ستراتیژین وەکو کەرکوک، میسل، خانەقین، مەخمور،

مەندەلی، دێیالەو هتد، بەو ئاراستەی تەرازووی رێژە لەنگەر بگرێ بەلای رێژەی عارەبیو لەرێژەی کورد لەو شارانە کەم بکاتەوەو کورد مافی داواکردنەوەیانی نەمێنێ).

لەسەرەوەدا نووسەر کاوە نادر بۆچوونەکانی خۆی راشکاوانە دەخاتەڕوو، بەوەی کە شاری موسڵ وەکو شارێکی ستراتیژی سەر بە باشووری کوردستان ناودەبات، هەروەها باسی ئەوەشمان بۆ دەکات کە عارەبو رژێمی بەعسو سەددام هەردەم لەهەوڵی گۆڕینی دیمۆگرافیای پێکهاتەی شاری موسڵو چەندین شارو شارۆچکەی تری باشووری کوردستاندا بووینە، لەپێناو بەرژەوەندی شۆڤێنیەتی عارەبدا تا ئەو رادەیەی کە ژمارەی کورد ئەوەندە کەم بکاتەوە، بۆئەوەی لەداهاتووشدا کورد نەتوانن داوای موسڵ یان شارەکانی تر بکەنەوە!

نووسەر کاوە نادر قادر، لەوتارێکدا کە لەژێرناوی (کۆلۆنیالیزمی ئێراقیو راگواستنو بەعارەبکردنی باشووری کوردستان)دا، لەژمارەکانی (٧-٨)ی هاوینو پایزی ساڵی (٢٠٠١)ی کۆڤاری (سەرخۆبوون)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (راگواستنو بەعارەبکردنی باشووری کوردستان لەو ناوچانە لەسەر دەستی بەعس ئەنجام دراوە: ناوچە نەوتییەکانی (کەرکوک، موسڵ، باقوبە، دهۆکو هەولێر).

کاوە نادر قادر، پێیوایە شاری موسڵ یەکێکە لەشارە پڕ لەنەوتییەکانی باشووری کوردستان، ئەوەشمان لەئەنجامی ئەوەدا بۆ دەردەکەوێت کە نووسەری ناوبراو لەباسی پرۆسەی راگواستنو بەعارەبکردنی باشووری کوردستاندا، ناوی شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، باقوبە، دهۆکو هەولێر) دەبات وەکو ئەو شارانەی کە لەسەردەستی رژێمی بەعسدا تووشی شالاوی بەعارەبکردن هاتوون.

نووسەر سەربەست مایی، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (کورتە بەحسەک لسەر کوردستانیەتا شاریّ موسڵێ)دا، کە بەدوو بەش لە لاپەڕە (١١)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارەکانی (١٩٥٧-١٩٥٨)ی چوارشەممەو پێنجشەممەی (٢٦.١٠.٢٠٠٥ و ٢٧.١٠.٢٠٠٥)دا، بڵاوکراوەتەوە، لەبەشی یەکەمی وتارەکەیدا دەڵێت: (خێڵە عارەبەکانی نیشتەجێی موسڵ، سەرەتا لەدورگەی عارەبییەوە هاتوون، لەگەڵ دەستپێکردنی مێژووی زایینی، سەرەتا خێڵەکانی (قضاعة، تنوخ، ئەیاد، بیعە، بەکر، تغلب) لەرۆژئاوای رووباری فورات نیشتەجێ بووینەو دواتر بەرە بەرە رووەو رووباری دیجلە هاتوون. سنووری نێوان کوردو عارەب، رووباری فورات بوو،

بەڵام لەگەڵ دەستپێکردنی پەلامارەکانی موسڵمانەکاندا بۆسەر کوردستان لەسالّی (١٦ک/٦٣٧ز) عارەب لە فورات پەڕینەوەو هاتنە ئەو دەڤەرە. هەروەها نووسەر لەبەشی دووەمدا دەڵێت: (شاری موسڵ مەڵبەندی ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) بوو، لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ویلایەتی موسڵ پێکدەهات لە:موسڵ، هەولێر، سلێمانی، کەرکوک لەگەڵ هەندێک ناوچەی دیکە کە دەکەوتنە ناو سنووری بەڕێوەبەرێتی پارێزگای دهۆک کە ئەودەم پارێزگا نەبوو هێشتا هەر قەزا بوو، وەکو قەزاکانی شێخانو شەنگال، هەروەها سنووری ویلایەتی موسڵ تێدەپەڕی تاکو دەگەیشتە رۆژهەلاتی ویلایەتی بەغدای کۆنو رۆژهەلاتی پارێزگای دیالە (گوندی باڵا) وەک خانەقین، مەندەلی، بەعقوبەو چەندین ناوچەی دیکە. بەرلەوەی ویلایەتی موسڵ لەسالّی (١٩٢٥)دا بخرێتە سەر ئێراقی عارەبی، موسڵ مەڵبەندی کوردستانی باشوور بوو، هەرگیز رۆژێک لەڕۆژان نە لەڕووی مێژووەوە نە لەڕووی جوگرافییەوە بەپارچەک لەئێراق نەدەژمێردرا. لەوکاتەی کە دەسەلاتدارانی بەریتانیا دەوڵەتی ئێراقیان لەسالّی (١٩٢١)دا دامەزراند، ئێراق پێکدەهات لەویلایەتەکانی بەسراو بەغدا، بەڵام ویلایەتی موسڵ لەدەرەوەی چوارچێوەی ئەو دەوڵەتەی ئێراق بوو).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر سەربەست مایی، موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، چونکە ناوبراو لەلایەک شاری موسڵ بە مەڵبەندی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) ناودەبات، لەلایەکی تریشەوە ئەو باسی ئەوە دەکات کە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەسەردەمی عوسمانییەکاندا لەشارەکانی (موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی) پێکدەهات، کەواتە دەتوانین بەدڵنیاییەوە بڵێین شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێکە لەخاکی کوردستان.

فارس ناسر حوسێن، ئەندامی کۆمەڵی نیشتمانیی ئێراقی، لەنامەیەکی کراوەدا بۆ سەرۆکی کۆمەڵی نیشتمانیی ئێراقی کە لەژێر ناوی (الشبک الکورد.. بین التذویب العرقي والانتماء القومي)دا لە لاپەڕە (٨)ی رۆژنامەی (الاتحاد)، ژمارە (١٠٩٧)ی یەکشەممە (٢٨.٨.٢٠٠٥)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (بۆ مێژوو دەیڵێم کە شەبەکەکان پابەندی کوردێتی خۆیان بوون، سەرەڕای هەموو ئەو هەوڵە بەزۆرانەی لەپێناوی بەعارەبکردنیان لەماوەی زۆرتر لەهەزار ساڵە رووبەڕوویان بوەتەوە، سەرەڕای ئەوەی کە لەناوچەکانی خۆیان لەدەوروبەری شاری موسڵ لەباکوورو

خۆرهەڵاتی موسڵ لە گوندەکانیاندا کە ژمارەیان لە (٦٠) زۆرترەو هەموو ناوەکانیشیان کوردییە، وەکو (عەلی رەش)، (تەیراوە)، (جمەکۆر)، (ناورانا)، (شەهرزاد)و چەندینی تر. شەبەکەکان نەوەی ئەو کوردە میدییانەن کە لە موسڵ دانیشتوونو، ئەوان کۆنترین خەڵکی ناوچەکەنو شاری موسڵ-یان دروستکردووە. شەبەکەکان یەکەم کەس بووینە وەکو کورد لەشاری موسڵ نیشتەجێبوونو ناوی ئەو شارەیان نا (نەوادشێر) ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سەرکردەی کوردی میدی (نەوادشێر)، بوونی شەبەک لەو ناوچەیەدا دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی پێنج سەدە بەر لەهاتنی ئاشوورییەکانو، ئەوان بەشێکی جیانەبووەن لەکوردو پێکهاتەکەیان لەخێڵی کوردی وەکو باجەلان، زراری ، زەنگەنە، رۆژبەیانی، داودە، شکاکو لوڕەو، ئەو زمانەی کەقسەی پێدەکەن زمانی کوردی (زاراوەی ماجۆ)یە کە ناوچەیەکی بەرفراوانی کوردستان قسەی پێدەکەن وەکو ناوچەی هەورامانو ناوچەکانی خانەقینو بەدرەو مەندەلی. ئەو شێوە زاراوەیەی ماجۆ، زاراوەی بنچینەیی کوردی بوو، هەروەها ئەمڕۆ شەبەکەکان خۆیان بەکورد دادەنێن بەو بەڵگەیەی کە زمانەکەیان زمانی کوردییەو، شوێنە جوگرافییەکەیان دەکەوێتە ناو جوگرافیای کوردستانەوە، هەروەها بنەچەیان دەگەڕێتەوە سەر هۆزە کوردەکانو کولتوورو مێژوویان بەشێکی دانەبڕاوە لە کولتوورو مێژووی کوردو هەستیان، هەستی کوردە).

بەپێی بۆچوونەکانی فارس ناسر حوسێن، ئەندامی کۆمەڵی نیشتمانیی ئێراقی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو لەباسی شەبەکەکاندا باسی ئەوە دەکات کە شەبەکەکان شاری موسڵ-یان دامەزراندووەو هەر ئەوانیش یەکەمین کەس بووینە لەمێژوودا لە ناوچەکەدا نیشتەجێ بووینەو، ناوی شارەکەیان سەرەتا ناونابوو (نەوادشێر/نیو ئەردەشێر) پاشانیش گۆڕاوە بۆ موسڵ. لێرەدا دەتوانین بڵێین شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێکە لە خاکی کوردستان، چونکە شارەکە لەلایەن کوردەوە دروستکراوەو هەر کوردیش یەکەمین کەس بووە لەو شارەدا جێگیر بووینە بەر لەهاتنی ئاشوورییەکان بە پێنج سەد ساڵ. ن. ا. خەلفین، لە لاپەڕەکانی (١٦٦-١٦٧)ی پەرتووکی (خەبات لەڕێی کوردستاندا)، نووسیوێتی: (شێخ عوبێدوڵڵا یەکسەر پاش تەواوبوونی شەڕی تورکو روسیا کەوتە خۆئامادەکردن بۆ راپەڕینێکی ئاشکرا دژی تورکیا، هێشتا لە (١٨٧٨)دا

باڵوێزی روسیا (کرێیلیی) له تاران بیستبوویەوە که شێخ عوبێدوڵڵا خەریکی کۆکردنەوەی هاوڕێکانیەتی بۆ جەنگ دژی تورکیا بۆ سەربەخۆیی کوردستانی تورکیاو (دانانی حکومەتێکی سەربەخۆ که پایتەختەکەی موسڵ بێ).

ئەوەی لەسەرەوەدا (ن. ا. خەلفین) نووسیوێتی، بۆمانی دەردەخات که سەرکردەی کورد (شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری)، شاری موسڵـی بەشارێکی کوردستانی تورکیا دەزانی، ئەویش لەبەرئەوەی ئەوکاتی باکوورو باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەژێردەستی عوسمانییەکاندا بووینە، هەر بۆیە بەنیازی ئەوە بووە کوردستانی ژێردەستی تورکیا رزگار بکاتو، دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ دابمەزرێنێت که پایتەختەکەی شاری موسڵ بێت. ئەمانەش هەمووی دەمانگەیەنێنە ئەو راستییەی که نە شاری موسڵو نە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانیەوە، هیچ پەیوەندییەکیان بە ئێراقو بە عارەبەوە نەبووە.

مامۆستای ئەندازیار، کەیخەسرەو عەبدولکەریم مامۆستای کۆلیژی ئەندازیاری لە لاپەڕە (١٤)ی رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢١٦)ی سێشەممە (١٥.١١.٢٠٠٥)، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (کۆنفرانسی سەربەخۆیی لەهەرێمو دەسەڵاتێکی لەت لەتدا)، ئاماژە بە قسەی مامۆستای ئەندازیار لە کۆنفرانسەکەدا دەکات کە نووسیوێتی: (بە نیگەرانیەوە باسی لە موسڵ کردو رایگەیاند کە لەساڵی (١٩٢١)دا دانیشتوانی موسڵ (٦٠%)یان کورد بووەو وتی: ئێستا ئێمە بەهیچ جۆرێک باسی موسڵ ناکەینو هەر خستوومانەتە ئەو دیو).

مامۆستای ئەندازیار کەیخەسرەو عەبدولکەریم، پێیوایە کە شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە مامۆستای ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە لەساڵی (١٩٢١)دا رێژەی دانیشتوانی کورد لەشاری موسڵ (٦٠%) بووە، ئەمەش مانای وایە کە زۆربەی زۆری دانیشتوانی شارەکە کوردنَ، هەرچەندە رێژەی کورد زۆر زۆر لەوە زۆرتر بووە کە مامۆستای ناوبراو نووسیوێتی، بەگوێرەی بەڵگەنامەکانی کۆمیسیۆنی تۆژینەوەی تایبەت بە کێشەی ویلایەتی موسڵ رێژەی کورد (٨/٧)ی دانیشتوان ویلایەتی موسڵ کورد بووینە، واتە (٨٧%)ی دانیشتوان کورد بووینە. کەواتە مادام زۆربەی زۆری دانیشتوانی شارەکە کوردبن سەرەڕای راگواستنەوەی بەردەوامی کوردو هێنانی عارەبی داگیرکەر بۆ شارەکە بەدرێژایی چەندین سەدە هەر لەداگیرکردنی شاری موسڵو ناوچەکە لەلایەن

میلیشیا ئیسلامییە عارەبەکانەوە لەسالی (٦٣٧)ی زایینەوە تاوەکو سالی (٢٠٠٣)، بێ هیچ گومانێک شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستان بووە. هەروەها ناوبراو سەر سوڕمانی خۆی لەوە دەردەبڕێت کە بۆچی کوردستانییەتی شاری موسڵ لەیاد کراوە، ئەمەش بۆمان دەردەخات کە ئەو شارەکە بەشارێکی کوردیو کوردستانی دەزانێت!

نووسەر ئەحمەد شەوکەت، لە لاپەڕەکانی (٤٨-٥٠)ی پەرتووکی (الشبک الکورد المنسیون)دا باسی ئەوە دەکات کە شەبەکە کوردەکان یەکەمین کەس بووینە کە شاری موسڵ-یان دروست کردبێتو بەوناوە ناویان نابێت. هەروەها سەرچاوەی مێژوویی زۆر ڕەسەن هەن ئاماژە بەوە دەکەن کە (نەوادشێر)ی کوردی-میدی ئەو کەسە بووە کە قەڵای العبوری -شاری موسڵ- یان قەڵای موسڵ-ی لەسەر کەناری ڕۆژئاوای ڕووباری دیجلە دروستکردووە، بەڵای کەمەوە نزیکەی پێنج سەدە بەر لەهاتنی ئاشووریيەکان بۆ ئەو ناوچەیە، لەپێناوی ئەوەی بیکات بەشوێنی پشووداندو مانەوەی ئەو کاروانە بازرگانییانەی کە لە ڕۆژهەڵاتەوە بەڕێگای بازرگانی کۆندا لە وڵاتانی میدیاو فارس دەهاتن کە لەڕێگای حەلەبو شام بەرەو کەنارەکانی دەریای سپی ناوەڕاست دەپەڕینەوەو، ئەو ڕێگایە کە بەڕێگای قەتار ناسرابوو.

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر ئەحمەد شەوکەت باسی کردووە، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو پێیوایە شەبەکە کوردەکان (نەوادشێر/ئەردەشێر)ی میدی شاری موسڵ-ی دروستکردووە، کاتێک کە کورد شاری موسڵ-ی دروستکردبێت، هەر دەبێت شارەکەش شارێکی کوردی بێتو سەر بە کوردستان بێت.

ئەحمەد شەوکەت، لە لاپەڕە (٥٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا بەمشێوەیە بۆچوونی خۆی بەرامبەر بە کوردێتیو کوردستانییەتی شاری موسڵ دەردەبڕێت: (لەڕاستیدا عارەبەکان هەرگیز هیچ شارێک یان هیچ شێوەیەک لەشێوەکانی نیشتەجێبوونی شارستانییان دروست نەکردووە. ئێمە بەدڵنیاییەکی زۆرەوە دەزانین کە موسڵ شارێکی کوردی بووەو، تاوەکو ئێستاش هەروایە سەرەڕای زۆری شالاوەکانی بەعارەبکردنێکی بەمەرام، بەڵام ئەوەی وادەکات کە بەڕاستی سەرسام بین ئەوەیە کە هێزە ڕامیاریيو نەتەوەییەکان بەگوێرەی پێویست ڕاستگۆ نین

لەداواکردنی ئەو شارە بۆ گەڕانەوەی بۆ سنووری کوردستان نە لە رێککەوتنی ئازاری (١٩٧٠)، وە نە لە رووداوەکانی راپەڕینی رزگارکردن لەساڵی (١٩٩١)دا).

بە بۆچوونی نووسەری کورد ئەحمەد شەوکەت، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو لەباسی کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ-دا دەڵێت: (ئێمە بەدڵنیاییەکی زۆرەوە دەزانین کە موسڵ شارێکی کوردی بووە)، هەروەها ئاماژە بە بەعارەبکردنی بەردەوامی شارەکە دەکات، هەروەکو لەچەند شوێنێکی تریش باسکرا، شالاوی بەعارەبکردن لەهەر ناوچەیەک یان شارێک پەیڕەوکرابێ، ئەوە بەدڵنیاییەوە ئەو ناوچەیە یان شارە هی کوردو سەر بە کوردستان بووە.

ئەحمەد شەوکەت، لە لاپەڕەکانی (٩٩-١٠٠)ی هەمان سەرچاوەی سەرەوەدا دەنووسێت: (لەڕاستیدا عارەبو تورکمان هەتاوەکو ناوەڕاستی سەدەی بیستەم کەمینە بوون لە نەینەوە (موسڵ)و زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانەکەی کوردی شەبەک بوون، بەڵام لەبەرئەوەی کە ناچار کرابوون بە پۆشینی چەفیەو عەگال (جلی عارەبی فۆلکلۆر)، بۆیە زۆربەی زۆری نووسەرو لێکۆڵەوەرەکان وایاندەزانی کە ئەوانە (شەبەکەکان) عارەبن، کەچی جگە لەوان (شەبەکەکان) کەسێکی دیکە نییە کە نەینەوای دروستکردبێت، وە جاری واش هەبووە فراوانکردنی ئەو شارە چەندین گوندی وەکو حەشمیە، سەید گەل، بەعویزە، قازی کەند، شەهرزاد و هیتریش).

بە بۆچوونی نووسەر ئەحمەد شەوکەت، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە کوردییەکان، چونکە نووسەری ناوبراو لەو بڕوایەدایە کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی شاری موسڵ هەتاوەکو ناوەڕاستی سەدەی رابردوو کورد بووینە، مادام زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی شارێکی وەکو موسڵ کورد بووبن سەرەڕای ئەو هەموو راگواستنەی کوردو شالاوی بەعارەبکردنەی کە بەسەر ئەو شارەدا هات، بێ هیچ گومانێک شارەکە شارێکی کوردیو بەشێکە لە کوردستان.

ئەحمەد شەوکەت، لە لاپەڕە (١٠٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (ئەم شارە کوردییە مێژوویی کۆنە (موسڵ)، هەر لەکۆنەوەو تاوەکو ئێستاش پێویستی زۆری بە بەهێزکردنی پەیوەندییە نەتەوایەتییەکانو کۆمەڵایەتییەکان هەیە لەگەڵ بەشەکانی تری کوردستانو، پەرەپێدانی هەستی نیشتمانی لەوێدانی

ڕۆڵەکانیدا، وە بەتایبەتی کە دەکەوێتە سەر سنووری چەند بەشێکی ئازادکراوی کوردستانی ئێراق).

بۆ جارێکی تریش بە بۆچوونی نووسەر ئەحمەد شەوکەت، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ئەو شارە هەر لەکۆنەوە شارێکی کوردی بووە، ئەوەش دەمانگەیەنێتە ئەوەی کە بڵێین مادام شارەکە لەکۆنەوە شارێکی کوردی بووبێت، کەواتە موسڵ شارێکی سەر بە کوردستانە، چونکە لەسەر خاکی کوردو لە کوردستاندا دروستکراوە.

ئەحمەد شەوکەت، لە لاپەڕە (١٢٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (شاری موسڵ، شارێکی کوردییەو هەروەها پارێزگای نەینەوا کە دەکەوێتە بەری خۆرهەڵاتی رووباری دیجلە، ئەوەیان بەڵای کەمەوە پارێزگایەکی کوردییەو بەشێکی دانەبڕاوە لەکوردستان، هەتاوەکو ئەگەر عارەب بۆ هەزار ساڵی تریش داگیری بکەن).

بە بۆچوونی نووسەر ئەحمەد شەوکەت، شاری موسڵ شارێکی کوردییە، هەروەها پارێزگای نەینەوا کە بەشی خۆرهەڵاتی رووباری دیجلەیە، بەپارێزگایەکی کوردی ناودەبات، مادام شارەکە شارێکی کوردی بێت، کەواتە ئەو شارە شارێکی کوردیو کوردستانیشە.

لەتیف فاتیح فەرەج، لە لاپەڕە (٨٨)ی پەرتووکی (کوردو کەرکوک کورتە خوێندنەوەیەکی دیرۆکییانەی کەرکوک)دا نووسیوێتی: (عوسمانییەکان لەڕێگەی گوڵبانگیانەوە (گوڵبانگیان لەوکاتەدا ڕاوێژکاری دارایی سوڵتانی عوسمانی بوو، یەکەم کەس بوو کە ساڵی (١٨٩٠) هەواڵی بەسوڵتاندا کە ئەو مەڵبەندە نەوتی تێدایە)، هەر ئەم گوڵبانگیانە دواتر (٥٠%)ی نەوتی کەرکوکو وێلایەتی موسڵ هی ئەو بوو بۆیە پێیان دەگوت (جەنابی سەدی پێنج) لەو ڕۆژەشەوە کە دۆزی وێلایەتی موسڵ باشووری کوردستان لەباکووری جیاکرایەوەو خرایە سەر ئێراقی عارەبی).

بۆچوونەکانی نووسەر لەتیف فاتیح فەرەج، ئەوەمان بۆ ڕوونەدەکاتەوە کە ئەو شاری موسڵو وێلایەتی موسڵ بەخاکی کوردو کوردستان دەزانێت، چونکە نووسەر وێلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، هەروەها باسی ئەوە دەکات کە باشووری کوردستان لەباکووری کوردستان جیاکراوەتەوەو خراوەتە سەر ئێراقی

عارەبی، ئەمەش بۆمان دەردەخات کە شارو ویلایەتی موسڵ، هیچ پەیوەندییەکیان بە ئێراقو بە عارەبەوە نەبووە. ئەمانەش هەمووی ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت کە نووسەری ناوبراو موسڵ بە کوردستان دەزانێت.

لەتیف فاتیح فەرەج، لە لاپەڕە (٩١)ی پەرتووکی (کوردو کەرکوک کورتە خوێندنەوەیەکی دیرۆکییانەی کەرکوک)دا، نووسیوێتی: (دەبێ ئەوەش بڵێین کە جگە لە کەرکوک لەچەند شوێنێکی تری باشووری کوردستان نەوت هەیە وەک چاڵەکانی خانەقینو موسڵ، حکومەتی عێراقی لە هەموو رووبەکەوە بە پلەی یەکەم پشت ئەستورە بەنەوتی باشووری کوردستانو ئەم ئێراقە لەساڵی (١٩٢١)ەوە لەسایەی ئەم زێڕە رەشەی باشووردا دەگوزەرێو نەوت دەیان ستەمکارو سەرمایەداری گەورەی دژی کوردو ئازادی کورد دروستکرد).

بە بۆچوونی نووسەر لەتیف فاتیح فەرەج، شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە نووسەر لەباسی نەوت لەباشووری کوردستاندا، ناوی چاڵگەکانی نەوتی موسڵ، کەرکوکو خانەقین وەکو چاڵگەکانی باشووری کوردستان دەهێنێت، کەواتە بەڵای نووسەری ناوبراوەوە ئەو شارانەی کە ئاماژەی پێکردوون، شاری کوردیو کوردستانین.

لەتیف فاتیح فەرەج، لە لاپەڕە (١١٩)ی پەرتووکی (کوردو کەرکوک کورتە خوێندنەوەیەکی دیرۆکییانەی کەرکوک)دا، نووسیوێتی: (گۆڕینی ناو بەڵای رژێمی بەعسی کۆڵۆنیالستەوە هۆیەک لەهۆیەکانی سڕینەوەی کورد بوون، بۆیە لەو پێناوەدا سەدان ملیۆن دیناری خەرج کردووەو لەناو شارێکی کۆنی کوردەواریدا شارێکی عارەبی دروست کردووە، ئەوەی وای کردووە کە بەعس پشتی بەم کارەوە نەبەشێ ئەوەیە.

١- بەم کارە کەرکوک لەچنگی کورد دەردەهێنرێو دەبێتە شارێکی عارەبی، هەروەک چۆن بەڕەوتی مێژوو موسڵ بو بەشارێکی عارەبی).

لەسەرەوەدا دووبارە بەگوێرەی بۆچوونی نووسەر لەتیف فاتیح فەرەج، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە رژێمی بەعس لەپێگای پرۆسەی بەعارەبکردنەوەو بەڕەوتی مێژوو توانی شاری موسڵ بکات بەشارێکی عارەبیو، لەچنگی کوردی دەربهێنێ، ئەمەش ئەوەمان

بۆ دەردەخات کە نووسەری ناوبراو ئەو شارە بەشارێکی کوردیو کوردستانی بەعارەبکراو دەزانێت.

لەتیف فاتیح فەرەج، لە لاپەڕەکانی (١٥٠-١٥١)ی پەرتووکی (کوردو کەرکوک کورتە خوێندنەوەیەکی دیرۆکییانەی کەرکوک)دا، نووسیوێتی: (بەریتانیاو ئێراقی عارەبیو تورکیای عوسمانی لەسەر ویلایەتی موسڵ کەتەواوی (ئێراقی شیمالی) کوردستانی باشوور دەگرێتەوەو مشتومڕێکی زۆریان کرد، تورکیا دەیویست بەهەر شێوەیەک بێت ویلایەتی موسڵ ببەستێ بەوڵاتەکەی خۆیەوە بۆ ئەم مەبەستەش پەنای بۆ پرۆپاگەندەی یەک رەگەزیو یەک ئایینیو یەک رەچەڵەکی دەبرد، بەو نیازە زۆر هەوڵی لەگەڵ ئاغاو دەرەبەگو پیاوە ئایینییەکانی کورددا).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر لەتیف فاتیح فەرەج ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستانو یەکسان بەیەک دەزانێت، مادام هەر یەکبنو یەکسان بن، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)، دەبنە شاری سەر بە باشووری کوردستان.

نووسەرو پەرلەمانتار، ئەبوبەکر محەمەد حاجی، ناسراو بە (مەلا شاخی)، ئەندامی یەکەمین پەرلەمانی کوردستانو سکرتێری رۆشنبیری کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی کەرکوک، لەلاپەڕە (٦)ی ژمارە (٢٧٧٤)ی چوارشەممە (٥.٦.٢٠٠٢)ی رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)دا وتارێکی لەژێرناوی (کەرکوک لە (دلیل تأریخ مشاهیر الالویة العراقیة)دا)، نووسیوەو تیایدا هاتووە: (ماوەیەک لەمەوبەر لەژمارە (٢٧٦١)ی رۆژنامەی* (کوردستانی نوێ)دا بابەتێکی گرنگ لەژێر ناوونیشانی (کەرکوک لە "قاموس الاعلام"ی تورکیای عوسمانلیدا) بڵاوکرایەوە، بایەخی ئەم بابەتە لەوەدابوو، بەڕوونو ئاشکرا گەواهیی دەدا کە (کەرکوک لەسنووری ویلایەتی موسڵی کوردستاندایە)، (شەمسەددین سامی) نەکوردەو نەئەو سەردەمە لەژێر کاریگەری کەسدابووە وەک نووسەرێکی تورک، راستگۆیانە گوزارشتی لەڕاستییەک کردووە کەنەک تەنها شاری کەرکوک، بەڵکو هەموو ویلایەتی موسڵ بەشاری (موسڵ)یشەوە بەشێکن لەکوردستان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەرو پەرلەمانتار مەلا شاخی، نەک تەنیا شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، بەڵکو هەردوو شاری کەرکوکو

موسڵو تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ، شاری کوردیو بەشێکن لەخاکی باشووری کوردستان.

وتارێک لەژێرناوی (کوردەکانو کوردستان لەسەروەری نیشتمانی نەتەوەیی ١٩١٨-١٩٢٣)دا، کە لە (مالپەڕی کورد دی کۆ)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (باشووری کوردستان (هەرێمەکانی موسڵو کەرکوک)، یان هەروەکو بە کوردستانی ئێراق ناودەبرێت کە بەگوێرەی پەیماننامەیەک (پەیماننامەی سێڤرە) دەبوایە مافی ئۆتۆنۆمی وەرگرتایەو دواتریش دەرفەتی یەکگرتنەوەیان هەبوو لەگەڵ دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ، بەڵام هیچ کام لە پەیماننامەکانی (سایکس پیکۆ) و (سێڤرە) جێبەجێنەکران، کە هەردوو پەیماننامەکان دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ یان ویلایەتی موسڵی ئۆتۆنۆمی داریان لەخۆ دەگرت. بەریتانیای گەورە لەکاتی شەڕی جیهانی یەکەمدا ئێراقی ئیستای داگیرکردو لەژێر دەستی عوسمانییەکانی دەرهێنا، دەوڵەتی ئێراق لەساڵی (١٩٢٠)دا دامەزراو کەوتە ژێر مانداتی بەریتانی. لە کوردستاندا بەتایبەتی نەوت لە موسڵو کەرکوک بڕیاردەر بوو بۆ داڕشتنی سیاسەتی بەریتانیا. ئەو ناوچە ئۆتۆنۆمیدارە (کەرکوکو موسڵ) بە بەڕێوەبەرایەتی ناوەندی ئێراقی لکێنران. راگوێزانی بەزۆری کوردەکان بەتایبەتی لەناوچە بەنەوت دەوڵەمەندەکانی کەرکوکو موسڵ، هەروەها نیشتەجێکردنی عارەبەکان لەو ناوچانەداو هەوڵەکانی ئێراق لەپێناوی دواخستنو داڕزاندنی پەیماننامەی سەربەخۆییو، پەلاماری زوو زووەکانی ئەو وڵاتە بۆ سەر کوردەکان بەردەوامە. لەساڵانی بیستەکانی سەدەی بیستەمدا، کۆماری نوێی تورکیا هەوڵیدەدا بەهەموو ئامرازێک بۆ ئەوەی باشووری کوردستان بخاتە نێو سنوورەکانی خۆی، بەڵام داواکارییەکەی بێ چەندوچوون لەلایەن بەریتانیاوە ڕەتکرایەوە بەهۆی بوونی نەوت لە ناوچەکانی کەرکوکو موسڵ).

بەگوێرەی بۆچوونی (مالپەڕی کورد دی کۆ)، پارێزگاکانی موسڵو کەرکوک بەتەواوی خاکی کوردنو دەکەونە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)، چونکە مالپەڕی (کورد دی کۆ) هەردوو پارێزگاکانی موسڵو کەرکوکی خستۆتە ناو سنووری باشووری کوردستانو بە بەشێک لەخاکی کوردستانیان دادەنێت. مالپەڕی (کورد دی کۆ)، دووبارە جەخت لەسەر کوردستانێتی شارەکانی کەرکوکو موسڵ دەکاتەوە کاتێک کە باسی ئەوە دەکات کە، لەکوردستاندا بوونی نەوت لەهەردوو

شاری موسڵو کەرکوک بووینە بەهۆکاری داڕشتنی سیاسەتی بەریتانیا لەناوچەکەدا، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت کە ئەو مانڈاتەیە شارەکانی کەرکوکو موسڵ بەدوو شاری کوردیو کوردستانی دەزانێت بۆیە دەنووسێت: (لەکوردستاندا بەتایبەتی نەوت لەموسڵو کەرکوک بڕیاردەر بووە بۆ داڕشتنی سیاسەتی بەریتانیا. دیسان مانڈاتەری ناوبراو باسی ڕاگواستنی کوردو هێنانو نیشتەجێکردنی عارەب لەهەردوو شاری کەرکوکو موسڵ دەکات، کە ئەمانەش ئاماژەن بۆ کوردێتیو کوردستانێتی هەردوو شارەکە. لەکۆتایشدا مانڈاتەری (کورد دی کۆ) بۆ جارێکی تریش باسی کوردستانێتی هەردوو شاری کەرکوکو موسڵ دەکات، کاتێک کە باسی نیازو هەوڵەکانی دەوڵەتی تورکیا دەکات لەسالانی بیستی سەدەی ڕابردوودا بۆ لکاندنی باشووری کوردستان بەدەوڵەتی تورکیاوە، ئەویش لەبەر هەبوونی نەوت بەڕێژەیەکی زۆر لەهەردوو شاری موسڵو کەرکوک. ئەوەی (مانڈاتەری کورد دی کۆ) لەسەرەوەدا باسی دەکات، کوردستانی بوونو کوردبوونی شارەکانی موسڵو کەرکوک دەگەیەنێت، چونکە مانڈاتەری ناوبراو هەردەم لەباسکردنی شارەکانی موسڵو کەرکوک-دا وەکو دوو شاری باشووری کوردستان ناویان دەبات.

نووسەر ناجی ئاکرەیی، لە وتارێکیدا کە لە (٢٢.٤.٢٠٠٢)دا لەمانڈاتەری (نەهرەین)دا لەژێر ناوی (ینکر کردیة کرکوک ..... نساؤون وغزاة)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ویلایەتی موسڵ هەر لەکۆنەوە نیشتمانی کورد بووە، وە بەتایبەتی کەناری دەستە چەپی ڕووباری دیجلەو هەورەها شەنگاڵو ناوچەکانی کە کەوتوونەتە کەناری ڕاستو، کەناری ڕاستی ڕووباری دیجلەش نیشتمانی ئاشوورییەکانە کە نەینەواو شرباتو (شەرگات)ی ئێستا دەگرێتەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەرو ڕۆژنامەنووس ناجی ئاکرەیی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو تەواوی ویلایەتی موسڵ هەر لەکۆنەوە بە نیشتمانی کورد دەزانێت، هەروەها ئەو بەتایبەتی کەناری دەستە چەپی ڕووباری دیجلە بە کوردستان دەزانێت، مادام تەواوی ویلایەتی موسڵ نیشتمانی کورد بێت، کەواتە شاری موسڵ-یش بەدڵنیاییەوە شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە.

پرۆفیسۆر رادۆڤان پاڤیچ، لە لاپەڕە (٧٨)ی پەرتووکی (جولانەوەی رزگاریخوازانەی کورد لەخەباتیدا بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتی و سیاسی)دا، نووسیوێتی: (هەندێ سەرچاوە دەریان خستوە کە (٨%)ی یەدەگی نەوتی جیهانی سەرمایەداری، لە کوردستانە. لەسالّی (١٩٦٧)، ئێراق (٦٠٢.١٦٠.٠٠٠) تۆن نەوتی بەرهەم هێناوە لە (٧٥%)ی ئەوە نەوتی کوردستان بووە. بۆیە بەپێی ئەو بەرهەمە، کوردستان ئەیەوێت بەشی خۆی لەنەوت وەربگرێتو ناوچەکەی پێ ئاوەدان بکاتەوە. بایەخی نەوت لای کورد لەسروودە نیشتمانییەکەی کۆماری مەهابادیا باسکراوەو، دەرخراوە کە جگە لە بابەگورگورپو کەرکوکو موسڵ، لەکرماشانو تورکیاو سوریاش، نەوت هەیە).

پرۆفیسۆر رادۆڤان پاڤیچ، ئاماژەی بە سروودی نیشتمانی کۆماری کوردستان لە مەهاباد کردووە، کە باسی نەوتی کوردستان دەکاتو، شارەکانی موسڵو کەرکوک وەکو دوو شاری دەوڵەمەند بەنەوت ناودەهێنێت.

کەریمی حسامی، لە لاپەڕەکانی (٢٣٨-٢٣٩)ی پەرتووکی (پێداچوونەوە)دا، تەواوی ئەو هۆنراوەییەی (هەژار)ی نووسیوە کە کاتی خۆی هەژاری هۆنەر لە (١٧)ی دیسامبەری سالّی (١٩٤٥)دا لەکاتی بەرزکردنەوەی ئالای کوردستاندا لە مەهاباد، خوێندوویەتیەوە:

نەوتم ئاوی ژیانە - لە سیرت و کرماشانە
بابە گورگور دەزانێ – لە موسڵیشدا هەمانە
کانگام هەیە لە زاخۆ – هەر وەک نەوتەکەی شنۆ
بۆ دوژمنان بۆتە سۆ – هەر خۆشبێ ئەو زەمانە

بەگوێرەی سروودەکە، هەژاری هۆنەر شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دادەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لە سروودە نیشتمانیەکەی کە بۆ کۆماری مەهابادی نووسیبوو، باسی بوونی نەوتی کوردستان لەموسڵو چەندین شاری دیکەی کوردستانیدا دەکاتن.

رۆژنامەی میدیا، کە رۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان، هەفتەی جارێک دەریدەکات، بەبۆنەی سالّی نوێی (٢٠٠٦)، سالّنامەیەکی وەکو دیاری لەگەڵ هەفتەنامەی میدیادا بڵاوکردۆتەوە، ئەو سالّنامەیە بریتییە لە

نەخشەیەکی کوردستانی مەزن، کە موسڵ وەکو پارێزگاو شار کەوتۆتە نێو سنووری باشووری کوردستان). نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

بەگوێرەی بۆچوونی رۆژنامەی میدیا زۆر بەدڵنیاییەوە موسڵ وەکو شارو پارێزگا دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، هەر لەبەر ئەوەشە ئەوان خستویانەتە ناو سنووری باشووری کوردستان.

ناوەندی هەڵەبجە دژ بە ئەنفالکردنو جینۆسایدی گەلی کورد-چاک-، لەنامەیەکدا بۆ عەبدولعەزیز ئەلحەکیم سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی لە ئێراق، کە لەمانگی یەنیوەری ساڵی (٢٠٠٦)دا، لەژێرناوی (بۆ عەبدولعەزیز ئەلحەکیم سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی لە ئێراق)دا لەماڵپەڕی (چاک)دا بڵاوکراوەتەوە، بەمشێوەیە باسی بەعارەبکردنی شارەکانی کوردستان دەکەن: (ئێمە بە کردنەوەی پارکێک بە ناوی بنەماڵەی بەڕێزتان لەم بارودۆخە ئاڵۆزەی ئێستادا بە سەرەتای بناغەدان دەزانین بۆ بەعارەبکردنی هەڵەبجەش (راستە پێ دەچێت کە ئێوە لەو روانگەوە بیر نەکەنەوە بەڵام ئێمە بیر لە نەوەی داهاتوو دەکەینەوە کە چۆن ئەو هەنگاوە دەخوێننەوەو، لەو بارەوە تاقیکردنەوەی تاڵمان هەیە) هەروەک چۆن کەرکوکو خانەقینو مەخمورو موسڵو زۆر شوێنی تری کوردستان تەعریب کراون‌و ئامادەنین بیگەڕێننەوە سەر هەرێمی کوردستان، هەرچەند حیزبەکەی ئێوە بااڵدەست بوو لە حکومەتە کاتییەکانی رابوردوداو باڵا دەستیش دەبێت لەحکومەتی داهاتووی ئێراقدا).

ناوەندی هەڵەبجە دژ بە ئەنفالکردنو جینۆسایدی گەلی کورد-چاک-، شاری موسڵ بەشارێکی گرنگی باشووری کوردستان دەزانن، چونکە ئەوان لەباسی بەعارەبکردنی شارەکانی کوردستاندا، ناوی هەریەک لە شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقینو مەخمور دەهێنن، کەواتە ئەوان شاری موسڵو شارەکانی تریشیان پێ کوردستانە.

نووسەر ئاسۆ بیارەیی، لە ماڵپەڕی دەنگی سەربەخۆ – ئاژانسی نووچێن کوردستان، لەڕۆژی چوارشەممە بەرواری (٢٠.١٢.٢٠٠٦)دا وتارێکی لەژێر ناوی (چوار ملیۆن تورکمان و یەک کورسی)دا بڵاوکردۆتەوەو تیایدا هاتووە: (ئەگەر مرۆڤ سیاسەتیشی نەکردبێت، بە مەرجێ لە باشووری کوردستان ژیابێت، بە تایبەتی لە شاری کەرکوک، دەزانێت کە ئەو شارە شارێکی بەعارەبکراوە. نەک تەنها شاری کەرکوک بەڵکو بە شاری موسڵیشەوە، کە نەتەوەی کورد زۆرینەیە

سەرباری سیاسەتی جینۆسایدو ئەنفالی رژێمە روخاوەکەی سەددام. کورد لە شارەکانی کەرکوکو موسڵو ناوچەکانی دی کە نەتەوەکانی تری تێدا دەژی، نەتەوەی سەرەکییە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئاسۆ بیارەیی، شاری موسڵ یەکێکە لەگرنگترین شارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی بەعارەبکردن لەباشووری کوردستاندا، ئاماژە بە بەعارەبکردنی هەردوو شارەکانی موسڵو کەرکوک دەکات. هەروەها سەرباری ئەو هەموو بەعارەبکردنەش نووسەری ناوبراو کورد بەنەتەوەی سەرەکی لەهەردوو شارەکانی موسڵو کەرکوک دادەنێت.

ج. کوردۆ، لە لاپەڕە (٧٢)ی پەرتووکی (لەڕوانگەیەکی کوردییەوە: هێرشی خاچ هەڵگران ١٠٩٦-١٩٩٦)دا، نووسیوێتی: (بەشێک لەنیگارکێشانی سەدە ناوەنجیەکانی کوردستان پتر وەکو نیگارکێشانی ناو پەرتووکە وێژەییو زانستیەکان بڵاوبوونەتەوە، زۆربەی پەرتووکەکان کە نووسراون نیگاریشیان لەگەڵدا بووە، بەتایبەتی نیگارکێشانی سەدە ناوەنجیەکان لەکوردستاندا لە (ئامەد .. دیاربەکر)و موسڵو بۆتان جێگەی دیاری خۆی بووە، لەپەرتووکی دەستنووسی وەکو (الحشائش)و (دسقۆریدس) کە کۆپی مەنسوری میهران لەشاری فارقین لەکوردستانی سەرو نیگاری بۆ کێشاون .. ئەو وێنانە بۆ نیوەی یەکەمی سەدەی دوازدەهەم دەگەڕێنەوە، پتر نیگارەکان سروشتیان دەرخستوەو بلیمەتی هونەرمەندی کوردستان دیاری دەکەن، درەنگتر وێنەکانی شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسیش بەردەوامی ئەو قووتابخانە کوردیە بوون).

ئەوەی نووسەر (ج. کوردۆ) ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵو چەندین شاری دیکە دەگەیەنێت کە نووسەر ناوی بردوون، چونکە نووسەر لەباسی هونەری وێنەکێشاندا، ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی کوردستانی بردووە.

ج. کوردۆ، لە لاپەڕەکانی (٩٣-٩٤)ی پەرتووکی (لەڕوانگەیەکی کوردییەوە: هێرشی خاچ هەڵگران ١٠٩٦-١٩٩٦)دا، نووسیوێتی: (میرنشینەکانی کورد لە کوردستان: دیاربەکر، جەزیرەی بۆتان، هەولێر، بەتلیس، حەسەنکێف، موسڵ، شنگال، عادل جەواز، ئەرجیش، میافارقین، ئۆرفە، ئەخلات، وان، نوسەیبین، دینەەر، شارەزوور، لوڕی گەورە، لوڕی بچوک، ئەردەڵان، هەکاری، چەمشکەزەک، پەرتک، مەڕداسی،

ئەگیل، پاڵەو، ساسۆن، خێزان، مەکس، ئەسپایرد، کلیس، شیروان، قوڵپو باتمان، سۆران، موکری، برادۆست، تەرگەوەڕو قەڵای داود، مەحمودی، دونبولی، پلنگان، دەرەتەنگ، ماهی دەشت، سیامەنسوری، چکنی، زەنگەنە، پازۆکی، بابان، فەزلەویە، ماردین).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر (ج. کوردق)، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی میرنشینەکانی کورد لە کوردستانداو، باسی شاری موسڵ-یشی کردووە وەکو شارێک کە میرنشینی کوردی تێدا دروست بووە.

تاریق محەمەد عەبدولڕەحیم، لە لاپەڕە (٢٩)ی پەرتووکی (المستشرق فلادیمیر ف. مینورسکي وکتاباته عن الکورد في العصر الاسلامي حتی نشوء الخلافة العثمانية)داو، بەپشتبەستنی بەدوو وتاری دکتۆر فەرهاد پیربال، بەناوەکانی (سەرهەڵدانی کوردناسی لە فەرەنسا)و (ئینجیل د میژوویا ئەدەبیاتین کوردیدا) کە یەکەمیان لەژمارە (٢٥)ی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژیو دووەمیان لە (گۆڤاری دهۆک) ساڵی (١٩٩٩)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (پیاوانی تیرەی ئایینی کابوشییە، یەکەمین کەسانێک بوون لە فەرەنسییەکان کە پەیوەندییان بەناوچەی کوردستان-ەوە کرد، کاتێ کە ڕێبازگەی کلیسەییان لەساڵی (١٦٣٢)دا بۆ موسڵ نارد لەپێناوی بڵاوکردنەوەی ئایینزای کاسۆلیک، پیاوانی کابوشی، یاداشتەکانی خۆیان نووسییەوە لەپێناوی باسکردنی کوردو نیشتمانەکەیاندا، ئەوان رووبانکردە فێربوونی زمانی کوردی بەمەبەستی دروستکردنی پردی پەیوەندی لەگەڵ دانیشتوانی ئەو وڵاتەو، چەندین فەرهەنگی زمانەوانییان نووسی بۆ ئاسانکاریکردن بۆ ئەو مژدەهێنەرانەی لەدوای ئەوان دێنە کوردستان).

بە بۆچوونی دکتۆر فەرهاد پیربال، موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی هاتنی پیاوانی ئایینی کابوشییە بۆ کوردستان، باسی ئەوە دەکات کە فەرەنسییەکان لەسەدەی حەڤدەمدا هاتنە موسڵ لە کوردستانداو، ئایینزای کاسۆلیکیان بڵاوکردەوە، بەمەش بۆمان دەردەکەوێت کە دکتۆر فەرهاد، شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەر بە کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسیکردووە.

حوسێن نازم بەگ، لە لاپەڕە (٢٦)ی پەرتووکی (تأريخ الامارة البابانية)دا نووسیوێتی: (دوای ئەوەی سوڵتان سەلیمی یەکەم، شارەکانی حەلەبو دیمەشقی داگیرکرد، چەندین یەکەی سەربازیو تۆپی نارد بۆ کوردستان، بەمشێوەیە قەڵای ماردینی داگیرکرد. دوای داگیرکردنی قەڵای ماردین، دەستی درێژکردە سەر ئورفە، شەنگال، حەسەنکێف، موسڵو کۆمەڵێکی تر لەویلایەتو قەڵای کوردان کە سەر بە ئیمپراتۆری عوسمانی بوون).

بە بۆچوونی نووسەر حوسێن نازم بەگ، کە خەڵکی سلێمانی بووەو وەک بەڕێوەبەری ناحیەو قائمقام کاری کردووە، هەروەها سەرنووسەری (ئومێد استیقلال)و بەڕێوەبەری رۆژنامەی ژیان بووە، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە کوردستانە، چونکە ناوبراو لەباسی ناردنی لەشکری داگیرکەری تورک بۆ کوردستان، باسی ئەوە دەکات کە ئەو لەشکرەی تورک هاتە کوردستانو شارەکانی موسڵ، شەنگال، ماردین، ئورفەو چەندین شاری تری داگیرکردووە، لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە نووسەر شاری موسڵ-ی بە کوردستان زانیوە بۆیە بەمشێوەیە باسی کردووە.

عەزیز حەسەن بارزانی، لە لاپەڕە (١٥)ی ماستەرنامەکەیدا کە لەژێر ناوی (الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥)دا نووسیوێتی، دەڵێت: (ئەو کوردانەی کەزۆربەی زۆری دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی) یان کوردستانی باشووریان پێکدەهێنا، بەتەواوی لەڕووی نەتەوایەتییەوە جیاوازبوون لەدانیشتوانی ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا، هەروەها گرنگترین شت کە دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ-ی کۆدەکردەوە لەگەڵ دانیشتوانی عارەب ئایینی ئیسلام بوو، بەڵام ئایین لەوکاتیدا بەس نەبوو بۆ یەکگرتنی دانیشتوانی ئەو ویلایەتانە، بەتایبەتی بەهۆی زاڵی هەستی نەتەوایەتی بەسەر کورددا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر عەزیز حەسەن بارزانی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی جیاوازی نێوان دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ لەگەڵ ویلایەتەکانی بەغداو بەسرادا، لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ کوردن، لەلایەکی تریشەوە نووسەر ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات‌و

یەکسان بەیەکیان دەکات، هەروەها شارەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بە (موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، هەولێر، کەرکوک و سلێمانی) ناودەبات، کەواتە بە بۆچوونی نووسەر موسڵ شارێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان.

عەزیز حەسەن بارزانی، لە لاپەڕە (٦٦)ی ماستەرنامەکەیدا دەنووسێت: (گەورەیی ئەو تەنگژیبە ئابووریبەی کە دانیشتوانی کوردستان پێیەوە دەینالاندو، دواتریش هاتنە پێشی هەندێک باری نەرێیی کە کاری زۆری کردە سەر باری ئارامی دانیشتوان لەئەنجامی ئەو تەنگوچەڵەمە ئابووریبە ترسێنەرەی کە سەفیری بەریتانی لەڕاپۆرتێکدا دەستنیشانی کردووەو، باسی رەوشی ئابووری لە کوردستاندا دەکات لەمانگی نیسان تا حوزەیرانی ساڵی (١٩٤٣) کە دەڵێت: بارودۆخی پڕ لە ستەمکاریو ناڕەزایی وا لە پارێزگاکانی موسڵ، هەولێرو سلێمانی هاتنە پێش، کە زۆر لەدانیشتوانی دێهاتەکان بەدەست کەمیو نەبوونی خۆراک دەیاننالاند... لەبەرامبەر گرانی نائاسایی و نەبوونی توانایان لەکڕینی دانەوێلە لەبازاڕە ناوخۆییەکاندا).

دیسان نووسەر عەزیز حەسەن بارزانی، لەباسی باری ئابووری لەباشووری کوردستاندا، شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردستان ناودەبات، چونکە نووسەر کاتێک کە باسی رەوشی ئاڵۆزی ئابووری کوردستان دەکات، باری نالەباری شارەکانی موسڵ، هەولێرو سلێمانی وەکو نموونە دەهێنێتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە عەزیز بارزانی ئەو شارانە بەشاری کوردستانی دەزانێت.

دکتۆر عوسمان عەلی، لە لاپەڕە (٢٩)ی پەرتووکی (چەند لێکۆڵینەوەیەک دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد)دا نووسیوێتی: (لەدوای پەیوەندی کردنی چڕوپڕی یەزدان شێر بەسەرۆک هۆزە کوردەکانو کەسایەتیە چالاکەکانەوە لەکانوونی یەکەمی (١٨٥٤ز)دا هەڵگەڕانەوەی خۆی ڕاگەیاند، لەسەرەتاوە هەشت هەزار چەکداری کۆکردەوە، لەو کاتەوە هەتا ئازاری (١٨٥٥ز) دەسەلاتی گرتەوە بەسەر زۆربەی بەشەکانی کوردستان، لەباکورەوە هەتا وانو لەباشوورەوە هەتا موسڵ، لەکوردستانی ڕۆژهەلاتیش ژمارەیەک لەسەرۆک هۆزەکان پشتیوانی خۆیان بۆ جولانەوەکەی یەزدان شێر ڕاگەیاند).

بەگوێرەی بۆچوونی دکتۆر عوسمان عەلی، موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە یەزدانشێر لەساڵی (١٨٥٥)دا توانی زۆربەی بەشەکانی کوردستان ئازاد بکات، بۆ نموونە لەباکوورەوە

هەتا وانو لەباشوورەوە هەتا موسڵ، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە دکتۆر عوسمان عەلی شاری موسڵ بە پارچەیەکی کوردستان دەزانێت.

دکتۆر عوسمان عەلی، لە لاپەڕە (٥٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (گۆڕانکاریە بەڕێوەبەرایەتییەکانی ناو دەوڵەتی عوسمانی کە بە ڕێکخستن ناسرابوو لەماوەی سالانی (١٨١٢-١٨٤٣) شوێنەواری خراپی بۆسەر ژیانی کۆمەڵایەتیو ئابووری ناوچە کوردیەکان هەبووە، دەوڵەتی عوسمانی سوپایەکی بێبەزەیی بەسەرۆکایەتی ڕەشید پاشای سەدری ئەعزەم (سەرۆک وەزیری پێشوو)و محەمەد ئیجە بیرقدار (والی دیاریکراو بۆ کوردستان)ی نارد هەتا کۆتایی بەدەسەڵاتی میرنشینەکانی باشوورو ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵو ویلایەتی موسڵ بهێنن).

دکتۆر عوسمان عەلی، بۆ جارێکی تریش پێیوایە شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی ناردنی لەشکری داگیرکەری عوسمانی لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا بۆ کوردستان، باسی ئەوە دەکات کە لەشکری تورک لەژێر سەرکردایەتی ڕەشید پاشاو محەمەد ئیجە بیرقدار ڕوویان کردوە کوردستان لەپێناوی لەناوبردنی میرنشینەکانی باشوورو ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵو ویلایەتی موسڵ، کەواتە دکتۆر عوسمان شارو ویلایەتی موسڵ بە بەشێکی کوردستان دادەنێت.

دکتۆر عوسمان عەلی، لە لاپەڕە (١٠٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (شێخ عوبێدوللا ئاگادار بوو بەڕووداوەکانی کوردستانو ئەندازەی ناڕەزایی‌و بێزاری کوردانی دەزانی بەرانبەر عوسمانی‌و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، بۆیە بەهێزی سەربازی دەست پێشخەری کردو چاوی لەتوانای هەموو خەڵکی کوردستان بوو، نوێنەری نارده لای پیاوە چالاکو زانایانی کوردستان لەشارەکانی ڕواندز، موسڵ، هەولێر، وان، ئامەد، بەدلیس، ورمێ، سنەو سابلاخ (مهاباد).

بەپێی ئەو ئامارەیەی دکتۆر عوسمان عەلی، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و بەشێکی کوردستانە، چونکە نووسەر لەباسی هەوڵەکانی (شێخ عوبێدوللای نەهری) لەپێناوی ئازادکردنی کوردستان لەژێر چەپۆکی تورکە عوسمانییەکاندا، باسی ئەوەمان بۆ دەگێڕێتەوە کە شێخ عوبێدوللا نوێنەری نارده لای پیاوە ناودارو زاناکانی کوردستان لەشارەکانی (موسڵ، هەولێر، مەهاباد، ورمێ‌و چەندین شاری

تری کوردستان)، ئەوەش بۆمان دەردەخات کە دکتۆر عوسمان عەلی، موسڵ وەکو شارەکانی تری کوردستانی بە کوردستان دادەنێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات.

دکتۆر عوسمان عەلی، لە لاپەڕە (٣٥٣)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەداو، دەربارەی ئەو سەفەرەی عەبدولڕەزاق بەدرخان کە لەساڵی (١٩١١)دا کردوویەتیو چەندین شارو گوندی کوردستان گەڕا لەپێناو پەیداکردنی پشتیوانیو، دەست پێکردنی شۆڕشێکی کوردی لەدژی عوسمانییەکانو رزگارکردنی تەواوی خاکی کوردستان، نووسیوێتی: (عەبدولڕەزاق لەباسی سەفەرەکەیدا دەڵێ: لە ماکۆوە هەتا ویلایەتی موسڵ پەیوەندیمان کردووە بەسەرۆکە کوردەکانەوەو مەسەلەی کۆتایی هێنانمان بەستەمی تورکی باسکردووە). هەروەها دکتۆر عوسمان عەلی، تۆزێک خوارتر نووسیوێتی: (لەکۆتایی ساڵی (١٩١٢) یاریدەدەری کۆنسوڵی بەریتانی لە حەلەب لەڕاپۆرتێکیدا باس لەبزووتنەوەیەکی دژ بە تورکان دەکات لەکوردستانی باکوورو گەیشتۆتە ئەو باوەڕەی ئەوە مەترسی دروست دەکات لەسەر رژێمی تورکی، خانەوادەی بەدرخان حوسێن پاشاو حەسەن پاشاو عابدولکەریم پاشا بەچڕی خۆیان ئامادەکردووە، شارەکانی جەزیرە، سەعرەت، مهاباد، موسڵ کە مەڵبەندی بزووتنەوەی بەدرخانیەکانە، کوردەکانی ئەو بەشەی کوردستان لەهەموو ناوچەکانیتر بێزارتر بوون لەدەسەلاتی ئێتحادییەکانو بەباشترین شێوە خۆیان ئامادەکردووە بەرەنگاری دەوڵەت ببنەوە).

لەسەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێت کە دکتۆر عوسمان عەلی، شاری موسڵ بەیەکێک لەشارەکانی کوردستان دادەنێت، چونکە لەباسی هەوڵدان لەپێناوی رزگارکردنی کوردستان لەژێر ستەمو دەستی تورکەکاندا، ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردیو کوردستانی دەبات.

دکتۆر عوسمان عەلی، لە وتارێکیدا کە لەژێر ناوی (أطروحة الفدرالية في العراق: بين مفهوم الوطنية والاسلام)دا، نووسیوێتی: (لەکۆتاییدا بەرژەوەندییەکانی نەتەوەیی عارەبی ئێراقی لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا یەکیگرتو لەو پێناوەدا کوردستان بەزۆر خرایە سەر دەوڵەتی عێراق).

ئەوەی لێرەدا دکتۆر عوسمان عەلی ئاماژەی پێداوە، کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەو لەباسی یەکگرتنەوەی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیاو عارەبی ئێراقیدا، باسی ئەوە دەکات کە کوردستان بەزۆرەملێو بەبێ ویستو

خواستی نەتەوەی کورد خرایە سەر دەوڵەتی ئێراق، هەموو لایەک باش دەزانین ئەوەی کە خرایە سەر ئێراق باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بوو کە لەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) پێکدەهات.

دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، لە لاپەڕە (٤٢)ی پەرتووکی (کرکوک قلب کوردستـــان)دا، نووسیوێتی: (بوونی تورکمان لەکۆنەوە تائێستاش شانبەشانی کورد چڕ دەبێتەوە لەو شارو شارۆچکەکانی دەکەونە سەر ئەو ڕێگایەی کە درێژ دەبێتەوە لەگەڵ درێژ بوونەوەی ڕێگای بازرگانی کۆن کە ناسراوە بەڕێگای بەرز، کە درێژ دەبێتەوە لە موسڵ – هەولێر – کەرکوک – توز – کفری – خانەقین، لەناو کوردستان کە خێراترین ڕێگای پۆستو بازرگانییە هەر لەکۆنەوە تاوەکو سەردەمی عوسمانیش).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، شاری موسڵ بەیەکێک لەشارەکانی کوردستان ناودەبات، کاتێک کە باسی هەبوونی تورکمان دەکات بەدرێژایی ڕێگای بازرگانی کۆن لە کوردستاندا، کە ڕێگای بازرگانی کۆنی بەمشێوەیە باسکردووە: (لە موسڵ، هەولێر، کەرکوک، توز، کفری، خانەقین درێژدەبێتەوە)، کەواتە نووسەر ئەو شارانەی سەرەوەو لەنێویاندا شاری موسڵ بەشاری کوردستانی دادەنێت.

دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، لە لاپەڕەکانی (٨٦-٨٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (هەر لەسەرەتای داگیرکردنی کوردستان لە لایەن بەریتانیاوە، زانیارییە کۆکراوەکان بوونی نەوتی بەبڕێکی زۆر لەژێر زەوی لەباشووری کوردستان نیشاندا کە لە باکووری ڕۆژئاواوە درێژ دەبێتەوە بەرەو باشووری ڕۆژهەڵات لەو ناوچانەی خوارەوە:

١- ناوچەی باشوور: لە مەندەلییەوە درێژ دەبێتەوە تاوەکو بەرزاییەکانی حەمرین.

٢- ناوچەی ناوەڕاست: لە کفرییەوە درێژ دەبێتەوە تاوەکو توزخۆرماتوو.

٣- ناوچەی باکوور: لە کەرکوکەوە درێژ دەبێتەوە بەرەو موسڵو زاخۆ.

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، دیسان شاری موسڵ شارێکەو دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، چونکە ئەو لەباسی دۆزینەوەی نەوت لەکاتی داگیرکردنی باشووری کوردستاندا لەلایەن

بەریتانییەکانەوە، باسی ئەوە دەکات کە نەوت لەباشووری کوردستاندا لەژێر شوێن هەیە، بۆ نموونە باسی شارەکانی موسڵو کەرکوک دەکات، کەواتە نووسەری ناوبراو هەردوو شارەکە بە شاری سەر بە باشووری کوردستان ناودەبات.

کامیران عەبدولسەمەد ئەحمەد دۆسکی، لە لاپەڕەکانی (١٠-١١)ی پەرتووکی (کوردستان العثمانية في النصف الاول من القرن التاسع العشر)دا، نووسیوێتی: (هەندێک بۆچوون هەن کە پێیان وایە کوردستانی عوسمانی لە ئەریڤان، ئەرزڕۆمو ئەرزنجان دەستپێ دەبێتەوە. ئەو کەوانەیەی کە لە (ماراش) ڕووەو حەلەب دەستپێ دەبێتەوە، وە لەخۆرئاواوە لە لوتکە چیاکانی باکوورەوە کە دەگاتە ڕووباری دیجلەو بەکەناریدا تێدەپەڕێتو ڕووەو باکوور بەدەستپێیی بەرزاییەکانی حەمرین تا دەگاتە مەندەلی. کەچی هەندێک کەسی دیکە وای بۆ دەچن کە ئەو ناوچە دەستپێ بووەوەیە لەنێوانی چیاکانی ئارارات لە باکوور، ویلایەتی بەغداو دەوروبەرەکەی لە باشووردەوە، ئێران لەڕۆژهەلاتەوە، بەلام سنووری ڕۆژئاوای کوردستانی عوسمانی وەکو هێڵێک لە (قارس)ەوە دەستپێ دەبێتەوەو بە (ئەرزڕۆم) و (ئەرزنجان) و (دێرسیم) و (خەرپوت)دا تێدەپەڕێ تا دەگاتە ئامەد (دیاربەکر)و لەوێشەوە بەدەستپێیی ڕووباری دیجلە تا دەگاتە بەرزاییەکانی حەمرین. ئەو ناوچەیە بەر لەشەڕی قرم (١٨٥٣-١٨٥٦) لە پارێزگاکانی وان، هەکاری، بایەزیدو موسڵ پێکدەهات).

بە بۆچوونی نووسەر کامیران ئەحمەد دۆسکی، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری کوردستانو یەکێکە لەشارەکانی کوردو کوردستان، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی سەر بە کوردستانی عوسمانی ناوبردووە. سەبارەت بە جەنگی (قرم)یش، بۆ زانیاری زۆرتر ئەم جەنگە لەنێوان (٢٨.٢.١٨٥٣ تا ٣٠.٣.١٨٥٦) دەستپێ دەکێشا.

کامیران عەبدولسەمەد دۆسکی، لە لاپەڕە (٥٣)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (هەموو ئەو کاروانە بازرگانییانەی کە بۆ کوردستان دەهاتن یان لە کوردستانەوە دەردەچوون، چەند ڕێگایەکیان دەگرتە بەر کە بەو شارانەدا تێدەپەڕین جا ئەگەر بەگوێ بازرگانی بوایە یان تەنیا تێپەڕ بوون بوایە پێیاندا، گرنگترین ڕێگانیش ئەمانەن:-

١- بیرەجک – ئورفە - ماردین – نسێبین – جەزیرە - موسڵ – حەلەب.

٢- کوردستانی ناوەند – ئامەد – ماردین – حەلەب.

٣- بەدلیس – بەرزاییەکانی رووباری دیجلە - جەزیرە.
٤- وان – هەکاری – ئامێدی – موسڵ.
٥- هەولێر – رواندوز – ورمێ – تەورێز.
٦- هەولێر – قەلادزێ - ورمێ – بانە.
٧- کەرکوک – دەشتی سلێمانی – هەڵەبجە - کرمانشا – سنە.

ئەوەی کە لەسەرەوەدا کامیران دۆسکی نووسیوێتی، باوەڕی ئەو نیشان دەدات بەوەی کە شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، چونکە لەباسکردنی رێگا بازرگانییەکان بەشارەکانی کوردستاندا، نووسەری ناوبراو ناوی شاری موسڵ- یشی وەکو شارێکی کوردستانی هێناوە.

کامیران عەبدولسەمەد دۆسکی، لە لاپەڕە (٦٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (کورد گرنگییەکی زۆریان بەخوێندن داوەو لە کوردستاندا خوێندنگایەکی زۆر هەبووە لە دێهاتەکاندا، کورد بەخۆشەویستیو هاوکارییان بۆ خوێندنگاو زانایان ناسراون، هەر لەبەر ئەوەش بووە کە چەندین خوێندنگا لە کوردستانو بەتایبەتیش لە سلێمانی هەروەها کەرکوک، موسڵ، جەزیرەو ئامێدی کراوەتەوە).

نووسەر کامیران دۆسکی، دیسان شاری موسڵ بەشارێک ناودەبات کە دەکەوێتە ناو کوردستانەوە، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی گرنگیدانی کورد بەخوێندنو زانایاندا، باسی ئەوەی کردووە کە چەندین خوێندنگا لە کوردستاندا کراوەتەوە، هەروەکو ئەو خوێندنگایانەی کە لەشارەکانی موسڵ، کەرکوک، سلێمانی، ئامێدیو جەزیرە هەر لەکۆنەوە، کەواتە نووسەر ئەو شارانەی کە لەسەرەوەدا ناوی بردوونو لەنێویاندا شاری موسڵ بەشاری کوردستانی دەزانێت. کامیران عەبدولسەمەد دۆسکی، لە لاپەڕە (١٨٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لە کوردستاندا، شانەکانی موژدەبەخشانی فەرەنسی چەندین مەڵبەندیان لەناوچە جیاجیاکانی کوردستان کردەوە، شاندی کاسۆلیکی فەرەنسی چالاکترین شاندی کارکردوو بوون لە (موسڵ، ئەرزرۆم، ئامەد، خەرپوت،سیرت)و چەندین شاری تر، بەڵام چالاکترین مەڵبەندی موژدەبەخشی فەرەنسی ئەو مەڵبەندەی شاری موسڵ بوو).

بە بۆچوونی نووسەر کامیران عەبدولسەمەد دۆسکی، شاری موسڵ یەکێکە لەو شارانەی کە دەکەوێتە ناو سنووری کوردستان، لەبەرئەوەی نووسەر لەباسی هاتنی شاندەکانی موژدەبەخشانی فەرەنسی بۆ کوردستان، شاری موسڵ-یش وەکو شارێکی سەر بە کوردستان ناوەبات.

تاریق کاریزی، لە وتارێکیدا لەژێرناوی (شەنگاڵو کەرکوکو مەندەلی چاوەڕوانی چین؟)دا کە لە لاپەڕە (٤)ی هەفتەنامەی باسەڕە، ژمارە (١٤٩)، رێکەوتی چوارشەممە (١٠.٥.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە نووسیوێتی: (لەڕووی جوگرافییەوە ناوچەکانی دەرەوەی هەرێم دابەش بکرێنو هەر ناوچەیە بەپێی تایبەتمەندیی خۆی کاری بۆ بکرێت. بۆ شەنگاڵو جەزیرە دەبێ کار بۆ گرێدانی ئەم دەڤەرە بەو جۆرە بکرێ کە برایانی ئێزدیو جگە لەوانیش بتوانن راستەوخۆ بە سمێڵو دهۆکەوە گرێ بدرێنو لەهەڕەشەی بەعسیو رەگەزپەرستانی رۆژئاوای موسڵ بیانپارێزن. هەروەها وەک چۆن لەڕۆژئاوای شاری موسڵ دژ بەکورد پاکتاوی رەگەزی دەکرێت، دەبێ کوردیش کوردستانییەتی رۆژهەڵاتی موسڵو هەرسێ قەزای شێخانو تلکێفو ئەلقوش بپارێزێ).

بە بۆچوونی نووسەر تاریق کاریزی، بەڵای کەمەوە خۆرهەڵاتی موسڵو قەزاکانی شێخان، تلکێفو ئەلقوش بەشێکن لە کوردستان، لەگەڵ هەردوو شارۆچکەکانی شەنگاڵو سمێل لەبەری رۆژئاوای موسڵ، لەبەرئەوەی نووسەر بە خاکی کوردو کوردستانیان دەزانێت.

نووسەرو رۆژنامەنووس، نزار ئاگری، لە لاپەڕە (٢٥١)ی پەرتووکی (کاکا والجدار الکورد بین منازلة الجدران وتفیئها)داو، لەباسێکیدا لەژێر ناوی (کۆنگرەی سێڤرو کورد)دا نووسیوێتی: (پەیماننامەی سێڤرە بەپێی مادەکانی (٦٤،٦٣،٦٢)ی پەیوەست بە کوردستان، بڕیاریدا کە مافی سەربەخۆیی بەڕێوەبردن بەکورد بداتو هەروەها جەختی کردەوە لەسەر بوونی بواری پێدانی سەربەخۆییان، ئەگەر هاتوو لەماوەیەکی دیاریکراودا توانیان بیسەلمێنن شایەنی ئەوەن، بەمەرجێک دانیشتوانی ناوچەکە لەڕاپرسییەکدا داوای جیابوونەوە لەتورکیا بکەن، دواتریش ئەنجامی راپرسییەکە دەخرێتە بەردەم کۆمەڵەی نەتەوەکان کە بڕیار لەسەر ئەنجامەکە دەدات بەوەی کە ئایا کوردەکان شایستەی سەربەخۆیین، لەوکاتەدا هاوپەیمانەکان رێگر

نابن لەبەردەم بەستنی ویلایەتی موسڵ-ی کوردی بەو دەوڵەتە کوردستانیەی کە پێشنیار کراووە).

هەروەها نووسەر لە لاپەڕە (٢٥٣)دا لەباسێکیدا لەژێر ناوی (کێشەی موسڵ)دا نووسیویەتی: (ویلایەتی موسڵ بەشی زۆری کوردستانی ئێراق دەگرێتەوەو، لەسالّی (١٩١٨)دا لەچوار پارێزگا پێکدەهات کە بریتیبوون لە موسڵ، سلێمانی، کەرکوکو هەولێر).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەرو رۆژنامەنووس نزار ئاگری، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک ویلایەتی موسڵ بەویلایەتێکی کوردی ناودەبات، لەکاتێکیش کە ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە شاری کوردیو سەر بە کوردستانن، لەلایەکی تریشەوە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) لەسالّی (١٩١٨)دا لەچوار پارێزگای (موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی) پێکدەهات، ئەمانەش ئەوە دەگەیەنن کە نووسەر لەو باوەڕەدایە شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە.

مافناس ئەحمەد حەمید گەرمکی، لە لاپەڕە (١٤)ی پەرتووکی (شاری خورماتوو کورتەیەکی جوگرافیی، مێژوویی، بەڕێوەبەرایەتی نەتەوەیی)دا نووسیویەتی: (نەوت پێویستییەکی جیهانییە پالّی بەپسپۆرانەوە نا بەدوایدا بگەڕێن. هەرکە بۆنی نەوتی کوردستان چووە لوتی ولاتانی رۆژئاواوە، شالاویان بۆسەر ئەم خاکە دەستی پێکرد. پێشەکی لە موسڵ-داو لەپاشاندا بۆسەر کەرکوک. لەسالّی (١٨٩٩)دا ئەمەریکا هەولّی داوە بۆ قایلکردنی سولّتان عەبدولحەمیدی دووەم سولّتانی عوسمانی بۆ خستنەگەڕی کۆمپانیا ئەمریکییەکان لەپێناوی دۆزینەوەی نەوت لەو ولاتانەی کەوتوونەتە ژێر رکێفی عوسمانییەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مافناس ئەحمەد حەمید گەرمکی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە هەرە گرنگو پڕ بایەخەکانی باشووری کوردستان، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو لەباسی سەرەتای دۆزینەوەی نەوتی کوردستان، باسی ئەوە دەکات کە ولاتانی رۆژئاوا شالاویان هێنایە سەر کوردستان سەرەتا بۆ موسڵو پاشان بۆ کەرکوک. ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەر شارەکانی موسڵو کەرکوک

بەدوو شاری باشووری کوردستان دەزانێت، بۆیە دەڵێت موسڵو کەرکوک لە کوردستان.

ئەحمەد حەمید گەرمکی، لە لاپەڕە (٣٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەشەڕی چالدێران ساڵی (١٥١٤)ی زایینیدا سوڵتان سلێمان قانونی بەسوپایەک هێرشی کردە سەر بەغداو گرتی، لەو ڕۆژەوە کوردستان بووە گۆڕەپانی شەڕوشۆڕ بەتایبەتی ڕێگاوبانەکانی موسڵ، کەرکوک، خورماتوو، کفری لەنێوان عوسمانییەکانو ئێرانییەکاندا بەدرێژایی سەدەکانی ١٨،١٧،١٦).

بە بۆچوونی نووسەر ئەحمەد حەمید گەرمکی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە لەدوای ساڵی (١٥١٤)دا واتە لەکاتی شەڕی چالدێران-دا کوردستان بۆتە گۆڕەپانی شەڕو ڕمبازێنی نێوان عوسمانییەکانو سەفەوییەکان بەتایبەتی ڕێگاوبانەکانی (موسڵ، کەرکوک، کفریو خورماتوو)، ئەمەش دەمان گەیەنێتە ئەو ئەنجامەی کە بڵێین نووسەری ناوبراو شاری موسڵو شارەکانی تری ناوهاتوو، بە شاری کوردی سەر بە کوردستان دادەنێت.

ئەحمەد حەمید گەرمکی، لە لاپەڕە (٤١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەساڵی (١٥٥٥)ی زایینی، سوڵتان مورادی سێیەم میری موکرییەکانی ڕاسپارد بە بەڕێوەبردنی هەرێمەکانی موسڵ، شارەزوور، هەولێر. لەپاشاندا عوسمانییەکان هەستیانکرد ئەو شارانە گرنگییەکی هەستیاریان هەیە لەسەر ڕێگای بەغدا – ئەستەمبوڵ، بۆیە پرۆسەی لادانی دەسەڵاتە کوردییەکانی گرتەبەر، تاکو شەڕ لەنێوان عوسمانییەکانو بابانییەکاندا هەڵگیرسا لەسەدەکانی ١٩،١٨،١٧).

نووسەر ئەحمەد حەمید گەرمکی، بۆ جارێکی تریش پێیوایە کە شاری موسڵ یەکێکە لەشارە کوردستانییەکان، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە میری موکریان هەرێمەکانی موسڵ، هەولێرو شارەزووری بەڕێوەبردووە، بەڵام دوای ئەوەی عوسمانییەکان گرنگی ئەو شارانەیان زانی کە دەکەونە سەر ڕێگای بەغدا-ئەستەمبوڵ، هەستان بەلادانی میرە کوردەکانو ئەو شارانەیان گرتە ژێردەستی خۆیان، ئەمانە هەمووی دەیسەلمێنن کە ئەو شارانە شاری کوردیو کوردستانی بووینە.

ئەحمەد حەمید گەرمکی، لە لاپەڕە (٤٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەوڕۆژەوەی ئینگلیز هاتنە کوردستان بەرنامەی پارچە کردنی خاکەکەیان گرتەبەر لەوکاتەدا کوردستان بریتیبووە لە سەنجەقەکانی موسڵ، کەرکوک، سلێمانی. قەزاکانی هەولێرو رواندزو کۆیسنجەق سەر بە کەرکوک بوونو لەساڵی (١٩١٨)دا دابڕانو پارێزگای هەولێریان لێپێکهێنرا واتا پارێزگای چوارەم لەکوردستاندا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئەحمەد حەمید گەرمکی، شاری موسڵ بەشێکی دانەبڕاوی خاکی کوردستانو شارێکی کوردییە، لەبەرئەوەی نووسەر زۆر راشکاوانە بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بەو بابەتە دەربڕیوەو شارەکانی موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی بەشاری کوردستانی دەزانێت.

ئەحمەد حەمید گەرمکی، لەهەمان لاپەڕەدا نووسیوێتی: (کاتێک لەساڵی (١٩٢١)دا دەسەڵاتی پاشایەتی درایە ئێراق، ئێراق چواردە پارێزگا بوو. پارێزگای کەرکوک چوار قەزاو پانزە ناحییە بوو، حکومەتی بەریتانیا بەهەموو شێوەیەک زرنگکاری دابەشکردنی کوردستانی داڕشتبوو بۆ ئەوەی موسڵ، کەرکوک، خورماتوو و خانەقین لەکوردستان دابڕێو بیخاتە پاڵی ئێراق لەیەک نەخشەدا بەگەلێک بیانوەوە، بانگەشەی ئەوەیان دەکرد گوایە دانیشتوانی ئەم ناوچانە لەگەڵ دەسەڵاتو میری شێخ مەحمودی نەمردا نین کە لەبەرواری (١.١١.١٩١٨)دا بەڕێوەبەرێتی پاشایەتی لەسلێمانیدا راگەیاند).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر ئەحمەد حەمید گەرمکی ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە لەدوای داگیرکردنی کوردستاندا، ئینگلیزەکان لەهەوڵی ئەوە دابووینە کە شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، خورماتوو و خانەقین) لەکوردستان دابببڕنو بە ئێراقی بلکێنن. ئەمەش ئەوەمان بۆ رووندەکاتەوە کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵو ئەو شارانەی کە لەسەرەوەدا ناوی بردوون بە کوردستان دەزانێت.

ئەحمەد حەمید گەرمکی، لە لاپەڕە (٤٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لە ٢٣.٨.١٩٢١دا میری پاشایەتی ئێراقی راگەیەنرا، لەو رۆژەوە میری نوێی ئێراقیش لەگەڵ بەریتانیا هەوڵی دابڕینی کەرکوکو موسڵ-یان ئەکرد لەکوردستانەوە بۆسەر ئێراقی نوێ. لە (٢٠.١٢.١٩٢٤)دا پادشا خۆی سەردانی

شاری کەرکوکی کردو داوایکرد لەدانیشتوانی کەرکوک خۆیان داوای لکاندنی کەرکوک بکەن بۆسەر بەڕێوەبەرایەتی نوێی ئێراق‌و ئەو رۆژە ئالای ئێراق لەکەرکوکدا هەڵدرا).

نووسەر ئەحمەد حەمید گەرمکی، دیسان بۆچوونی خۆی سەبارەت بە کوردبوون‌و کوردستانی بوونی شاری موسڵ دووپات دەکاتەوە، کاتێک کە باسی هەوڵی ئینگلیزەکان دەکات بۆ دابڕینی هەردوو شاری باشووری کوردستان (موسڵ‌و کەرکوک)‌و، لکاندنیان بە ئێراقەوە، ئەو بۆچوونەی ناوبراو دەمانگەیەنێتە ئەو باوەڕەی کە بڵێین، نووسەر بێ هیچ گومانێک هەردوو شارەکانی موسڵ‌و کەرکوک بە بەشێک لە کوردستان دادەنێت.

نووسەر ئەحمەد حەمید گەرمکی، لە لاپەڕە (٤٨)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (هەرچەندە لەپەیماننامەی سێڤردا لە (١٠.٨.١٩٢٠)دا ئەبوایە دەوڵەتێکی ئەرمەنی‌و دەوڵەتێکی کوردی دابمەزرایە کەچی ئەو پەیماننامەیەیان گۆڕییە پەیماننامەی لۆزان (١٩٢٣) بەخستنە سەری ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) بەسەر ئێراقداو ئەوەبوو لەسااڵی (١٩٢٥)دا جێبەجێ کرا).

ئەوەی نووسەر ئەحمەد حەمید گەرمکی لەسەرەوەدا نووسیوێتی، دانپێدانانە بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ، چونکە نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە هەردووکیان یەکسان‌و هەر یەک خاکن، مادامیش یەکسان‌و هەر یەک خاک بن، کەواتە تەواوی خاک‌و شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ–ی پایتەختی ویلایەتەکەشەوە، خاک‌و شاری باشووری کوردستانن.

محەمەد مەلا قادر، ئەندامی مەکتەبی رامیاری پارتی دیموکراتی کوردستان، لەدیمانەیەکی رۆژنامەوانیدا لەگەڵ رۆژنامەی (میدیا)دا لەژێر ناوی (پارتی پێویایە دەبێ موسڵ دابەش بکرێ‌و بکرێتە دوو پارێزگا)دا کە لە لاپەڕە (٣)ی ژمارە (٢٤٠)ی رۆژی (١٦.٥.٢٠٠٦)دا باڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (سوڵتانەکانی عوسمانی دەستیان بە بەعارەبکردنی موسڵ کردووە. پێیان نەکراوە تەتریکی بکەن، هەڵساون بەعارەبیان کردووە هەر بۆ ئەوەی دیمۆگرافیای کوردستان‌و کورد تێکبدەن، وایان بیرکردۆتەوە کەمادام بۆ تورک نابێ، با بۆ کوردی نەبێ، بۆ عارەب بێ، بەڕەچاوکردنی ئەوەی کە ئایینی ئیسلام زۆرتر عارەبییەو سەرکردایەتیەکەی هەر عارەب کردوویانە، لەو

روانگەیەوە هەوڵیانداوە موسڵ بەعارەب بکەن، لەو کاتیەوە بەعارەبکردنی موسڵ دەستی پێکردووە، ئەگەرنا موسڵ شارێکی کوردستانەو لەڕاستیدا هیچ عارەب لەو ناوچەیە نەبووە، بەڵام بەعارەب کردنەکە زۆر کۆنە).

محەمەدی مەلا قادر، لەدرێژەی قسەکانیدا دەڵێت: (پێش هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول، لەهەندێ یادداشتی پارتی، باسی موسڵیش دەکرا، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەوکات دۆزی موسڵ لای عارەبەکان زۆر بەتوندوتیژ وەردەگیرا، ئەوکات کەرکوکیان بەو شێوە توندوتیژە وەرنەدەگرت، بۆیە پارتی بەباشی نەزانیو بۆ ئەوەی کێشەی زۆر ئاڵۆزتر نەبێ، تاڕادەیەک خامۆشی کرد، ئەگەرنا لەکۆن پارتی موسڵ-یشی بە کوردستان دادەنا).

هەروەها محەمەدی مەلا قادر، بیروبۆچوونی خۆی بەمشێوەیە بەرامبەر بەشاری موسڵ دەردەبڕێت: (بەتێڕوانینی خۆم دەڵێم موسڵ کوردستانەو بەکوردستانی دەزانم، چونکە لەخاکی کوردستانە، تاچیای حەمرین کوردستانە، کەواتە موسڵ-یش کوردستانە، بەڵام بەعارەب کراوە).

تۆزێک خوارتر ناوبراو بەمشێوەیە بۆچوونی پارتی دیموکراتی کوردستان دەردەبڕێت: (بەبۆچوونی ئێمە وەکو پارتی پێمانوایە موسڵ دەبێ دابەش بکرێو بکرێتە دوو پارێزگا، پارێزگایەکیان لە (کەناری راست)ی کەدەکاتە رۆژئاوای موسڵ، ئەوە ببێتە پارێزگایەک بۆ عارەبەکان ئینجا چ ناوێکی لێدەنێن ئارەزووی خۆیانە، پارێزگای دیکەش کەدروست دەبێ بەبۆچوونی من بەناوی نەینەوا بێ، چونکە نەینەوا دەکەوێتە (کەناری چەپ)، ئەو پارێزگایە بەناوی نەینەوا بێ، کەدەکاتە ناوچەی شەنگاڵو زەمار بێت بۆ ناوچەی تلکێفو ناوچەی حەمدانیەو شێخانو هەموو ئەو قەزاو ناوچانە بگرێتە خۆو ئەو پارێزگایە پارێزگایەکی کوردستانی بێ کە کۆمەڵێک نەتەوەو ئایینزای جیاوازی تێدا دەژی. بەتێڕوانینی ئێمە ئەوە باشترین چارەسەرە، ئەگەر ئەوە نەکرێ، دەبێ سەرژمێرییەکی گشتی بکرێ، ئینجا ریفراندۆمێک بکرێ، ئایا ئەو پارێزگایە وەکو خۆی بەگشتی سەر بەهەرێمی کوردستان بێ، یان نا؟).

بۆچوونەکانی محەمەد مەلا قادر، ئەندامی مەکتەبی رامیاری پارتی دیموکراتی کوردستان، هەمووی جەخت لەسەر کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ بەهەردوو کەنارەوە دەکەن، چونکە ناوبراو زۆر راشکاوانە بۆچوونەکانی خۆیو

پارتی دیموکراتی کوردستان دەردەبڕێت، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات کە سولتانەکانی عوسمانی هەوڵی گۆڕینی باری دیمۆگرافی شاری موسڵ-یان لەبەرژەوەندی عارەبدا، هەروەها ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی ناودەبات‌و لەو باوەڕەدایە کە پێشتر عارەب نەبووە لەشارەکەداو، هەتا پێش بەرپابوونی شۆڕشی ئەیلول، پارتی دیموکراتی کوردستان باسی کوردستانێتی شاری موسڵ-ی کردووەو بە کوردستانی زانیوە. هەروەها بە بۆچوونی محەمەدی مەلا قادر موسڵ کوردستانە، چونکە بەشێکە لەخاکی کوردستان. ناوبراو بۆچوونی پارتیش دەردەبڕێت کە دەبێت موسڵ دابەشکرێ‌و بکرێت بەدوو پارێزگا، یەکێکیان بۆ کورد لەکەناری چەپ‌و، ئەوی تریشیان بۆ عارەب لە کەناری راست. ئەمانە هەمووی ئاماژەن بۆ بە کورد زانین‌و کوردستان زانینی شاری موسڵ لەلایەن محەمەد مەلا قادری ئەندامی پەلیتبیرۆی پارتی دیموکراتی کوردستان‌و، پارتی دیموکراتی کوردستان-یش وەکو پارتێکی کوردستانی دەسەلاتدار، بەڵام ئەوەیان هەر قسەیەو بەکردەوە هیچ هەنگاوێکی بۆ نەنراوە، چونکە بەڵای کەمەوە دەبوایە سەرۆکی کوردستان باسی ئەوەی بکردایە کە شاری موسڵ بەشێکە لە کوردستان.

دکتۆر رەشاد میران، مامۆستای زانکۆی هەولێر، لە لاپەڕە (١٠٥)ی پەرتووکی (رەوشی ئایینی‌و نەتەوەیی لە کوردستاندا)و بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (١٠٧)ی پەرتووکی (یەزیدیەکان‌و ئایینی یەزیدی، نووسینی شاکر فەتاح) کە نووسەری ناودار شاکر فەتاح نووسیوێتی: (هەر لەماوەی سەدەی شازدەدا، ئێزیدییەکان میرنشینێکی گەورەیان بەناوی (قەلب‌و باتمان) دامەزراند کە هەموو ناوچەکانی: بۆتان، دیاربەکر، جەزیرە، زاخۆ موسڵی دەگرتەوەو ژمارەیەکی زۆری خێڵی کوردی‌و ناکوردیی موسڵمان لە رووبەرەکەیدا دەژیان).

بەگوێرەی ئاماژەکردنەکەی دکتۆر رەشاد میران، نووسەری ناوداری گەلەکەمان شاکر فەتاح، شاری موسڵ بە بەشێک لە کوردستان دادەنێت، چونکە شاری ناوبراو بۆ ماوەیەکیش سەر بە میرنشینی (قەلب‌و باتمان)ی ئێزیدییە کوردەکان بووە.

ئارام داود، لە لاپەڕە (٣٠)ی پەرتووکی (میژووی کڵێسای کوردی لەسەردەمی ساسانیەکاندا)، نووسیوێتی: (ئەحەی‌و مارماری‌و رووبان کردۆتە ناوچە شاخاوییەکانی کوردستان‌و بیروباوەڕی کریستانیان تیادا بڵاوکردۆتەوە. لەهەندێک

سەرچاوەدا هاتووە (مارمایو ئەحەی رووبان کردۆتە ناوچەکانی قردیو بازیدی ولاتی موسڵو کوهستانو میزۆپۆتامیا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئارام داود، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی هاتنی مژدەهێنەرانی کریستانیدا بۆ کوردستان لەپێناوی بڵاوکردنەوەی ئایینەکەیاندا، باسی ئەوە دەکات کە مارمایو ئەحەی هاتوونەتە ناوچەکانی موسڵ، بایەزید، میسۆپۆتامیا، قردیو کوهستان لە کوردستان. ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەر شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت.

ئارام داود، لە لاپەڕە (٩٨-٩٩)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (سریانه ئەرتەدۆکسیەکان یان یەعقوبیەکان (کورده کریستانەکان) ژمارەی ئەم ئایینزایە بەگوێرەی (الدلیل العراقي الرسمي لسنة ١٩٣٦) لەهەموو ئێراقدا (١٢) هەزار کەسنو، بەناوبانگترین دێرەکانیشیان دێری مارمەتییە کە بەناوبانگترینو کۆنترینو جوانترین دێری کوردستانی ئێراقە. ژمارەیەکی زۆری رەبەنو خواپەرستی تیادا دەژینو وەکو قەلایەکی پۆڵایین لەناوەندی چیای مەقلوب دروستکراوە کە دەکەوێتە رۆژهەلاتی موسڵ، شوێنی دانیشتنی ئەو ئایینزایە لە کوردستاندا لە موسڵ، کەرکوک، شەنگال، بەرتلە، قەرەقووشوو بەعشیقەدا دەژین).

بە بۆچوونی نووسەر ئارام داود، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی ژمارەی کوردە کریستانەکانو ئەو دێرانەی کە لە کوردستاندا هەیانە، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە شوێنی دانیشتنی ئەو ئایینزایە لە کوردستاندا شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، شەنگال، بەرتلە، بەعشیقەو قەرەقووش)ن، کەواتە نووسەری ناوبراو شاری موسڵو ئەو شارانەی کە لەسەرەوەدا ناوی بردوون بە بەشێک لە کوردستان دەزانێت.

دکتۆر کاوە ئەمین، لە لاپەڕە (٥٨)ی پەرتووکی (ناسیۆنالیزمی کوردیی خەبات بۆ دەوڵەتێکی نەتەوەیی، بەراوردێک لەبەینی سێ پارتی کوردیدا)، نووسیوێتی: (هەردوای تێکشکاندنی شۆڕشی کورد، ئێراق درێژەیدا بە بەعارەبکردنی کوردستان بەتایبەت لەناوچەکانی کەرکوکو موسڵ. لەدوای ساڵی (١٩٤٠)ەوە ئێراق بە بەردەوامی پرۆسەی بەعارەبکردنی بەشێوەیەکی سیستەماتیک بەڕێوە بردووە،

ئەویش لەڕێگای هێنانی خێزانو خێڵی عارەبو دەرکردنی کوردەکان لەشوێنی خۆیان بەمەبەستی گۆڕینی دیمۆگرافی باشووری کوردستان).

بە بۆچوونی دکتۆر کاوە ئەمین، شاری موسڵ شارێکە سەر بە باشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی بەعارەبکردنی ناوچەو شارەکانی کوردستاندا، باسی ئەوە دەکات کە لەدوای شکستهێنانی شۆڕشی کورد لەساڵی (١٩٧٥)دا، دەسەلاتدارانی شۆڤینیستی عارەب لەئێراقدا بەردەوام بوون لەپرۆسەی بەعارەبکردنی کوردستاندا بەتایبەت شارەکانی موسڵو کەرکوک. کەواتە نووسەری ناوبراو هەردوو شاری موسڵو کەرکوک بە پارچەیەکی کوردستان دادەنێت.

دکتۆر کاوە ئەمین، لە لاپەڕە (٩)ی پەرتووکی (خەباتی کوردستان بۆ ئازادی شۆڕشی ١٩٦١-١٩٧٥)دا، نووسیوێتی: (ئێراق هەرسێ پارێزگای هەولێر، دهۆکو سلێمانی وەکو ناوچەی کوردنشین دەژمێرێو بەناوچەی ئۆتۆنۆمی ناوی دەبات، بەڵام رازی نابێت دان بنێت بە هەردوو شاری کوردی کەرکوکو موسڵ وەکو دوو شاری کوردی. پارێزگای موسڵ کە هەموو باشووری کوردستانی جارانی پێکدەهێنا، یەکێک بوو لەو سێ ویلایەتەی کە ئێراقیان پێ دروستکرا).

نووسەر کاوە ئەمین، بۆ جارێکی تریش شاری موسڵو کەرکوک بەدوو شاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستان ناودەبات، کاتێک کە لەلایەک ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە دەسەلاتدارانی عارەبی ئێراق هەردوو شاری کوردی موسڵو کەرکوک وەکو دوو شاری کوردی ناناسێتو، لەلایەکی تریشەوە کاتێک کە باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ هەموو باشووری کوردستانی جارانی دەگرتەوە.

نووسەر کاوە ئەمین، لە لاپەڕە (١٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (بەگوێرەی خاڵەکانی (٦٣،٦٢،٦١)ی پەیمانی سێڤرە کە لە (١٠)ی ئابی (١٩٢٠)دا بڕیاری لەسەر درا، کوردستان دەیتوانی ببێتە دەوڵەتێکی سەربەخۆ لەچوارچێوەی دەوڵەتی تورکیادا. موسڵی کوردیش (باشووری کوردستان) دەیتوانی بڕیاری ئەوە بدات کە ببێتە بەشێک لەو دەوڵەتە کوردیە ئەگەر خۆیان بیان ویستایە).

نووسەر کاوە ئەمین، شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی دادەنێت، کاتێک کە باسی پەیمانی سێڤرە دەکاتو، بەگوێرەی ئەو پەیمانە کوردستان رێگەی پێدرابوو ببێتە دەوڵەتێکی سەربەخۆ، هەروەها نووسیوێتی کە ویلایەتی موسڵـی کوردی یان باشووری کوردستان بۆی هەبوو لەگەڵ دەوڵەتە کوردییە سەربەخۆکە

یەک بگرێتەوە. ئەمەش ئەوەمان بەدەست دەدات کە نووسەر ویلایەتی موسڵ بە یەکسانو هەر بە باشووری کوردستان دادەنێت، کەواتە پێشی وایە شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە. بەڵام سەبارەت بەو بەندانەی پایماننامەی سێڤرە کە پەیوەندی بە دۆزی کوردەوە هەبووبێت، بەندەکانی (٦٢،٦٣،٦٤)بووە، نەک بەندەکانی (٦١،٦٢،٦٣)، هەروەکو نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردوون.

کاوە ئەمین، لە لاپەڕە (٣٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (هەروەک لەم نووسینەدا بینیمان کە دەوڵەتی ئێراقو لەبابەتی ئەو چۆن لەسەر کەلاوەکانی شەڕی جیهانی یەکەم دامەزراو چۆن کوردستان دابەشکراو لەچ رەوشێکدا باشووری کوردستان (موسڵی کورد) لکێنرا بەو وڵاتە تازە دروستکراوەوە).

نووسەر کاوە ئەمین، شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو سەربە باشووری کوردستان دادەنێت، کاتێک کە ناوبراو باسی دابەشکردنی کوردستان دەکات‌و، لەباسی باشووری کوردستاندا بە موسڵ-ی کوردی ناوی دەبات. ئەمەش ئەوەمان بۆ روونەدەکاتەوە کە نووسەر تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بە شاری موسڵ-یشەوە بە بەشێک لە باشووری کوردستان ناودەبات.

تاریق حەمۆ، نووسەری رۆژئاوای کوردستان یان (باشووری بچووک)، لە لاپەڕە (٣١)ی پەرتووکی (آراء في قضية الكورد والديمقراطية)دا، نووسیوێتی: (بەرپەرچدانەوەی تورکی بۆ داواکارییەکەی ئەمریکی سەبارەت بەڕێگە پێدان بەهێنانی (٦٣) هەزار سەربازی ئەمریکی لەپێناو کردنەوەی بەرەی دووەم لەباکوور لەدژی هێزەکانی ئێراقی، چرکە دوای چرکە هۆیەکان‌و پلانەکانی دەردەکەوێت، ئەمریکییەکان هاتنە ژوورەوەی تورکیایان رەتکردەوە بۆ ناو هەرێمی کوردستان لەپێناو جێبەجێکردنی پرۆگرامە تایبەتییەکانی خۆیاندا، کە بریتی بوون لە دامالێنی چەکی هێزی پێشمەرگەی کوردستان‌و، هەڵوەشاندنەوەی بەڕێوەبەرایەتی کوردی کە کوردەکان بەر لە (١٣) ساڵ دایانمەزراندبوو کە سەر یەشەیەکی بەردەوام بوو بۆ تورکیا، هەروەها تورکیا مەبەستی بوو کۆنترۆڵی هەردوو شاری کەرکوک‌و موسڵ-ی دەوڵەمەند بە نەوت لە قوولایی باشووری کوردستانی ئێراقدا (باشووری کوردستان) بکات، (هەر بۆیە تورکەکان هەرزوو دەستیانکرد بە دۆزینەوەی چەندین هەنجەتی جۆراوجۆر: وەکو (ریککەوتننامەی میژوویی) لە (٥)ی حوزەیرانی ساڵی (١٩٢٦)دا لەنێوان خۆیان‌و بەریتانییەکاندا سەبارەت بە بەشی تورکیا لەنەوتی

کەرکوک، پاراستنی خزمە تورکمانەکانیان لەشیمانەی کۆمەڵکوژییان لەسەر دەستی کوردەکانو رێگە گرتن لەشالاوی ئەو پەناهەندانەی لەکاتی شەڕدا رووەکەنە ناو خاکی تورکیا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر تاریق حەمۆ، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگو دەوڵەمەندەکانی بەنەوت لە باشووری کوردستان، چونکە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ئەمەریکا لەکاتی لەناوبردنی رژێمی سەددام لەساڵی (٢٠٠٣)دا، رێگەی نەدا تورکیا بێتە ناو هەرێمی کوردستان، چونکە تورکیا مەبەستی بوو هەردوو شارەکانی موسڵو کەرکوک لە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)دا داگیربکات، کەواتە نووسەر هەردوو شارەکە بەشاری کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی کردوون.

تاریق حەمۆ، لە لاپەڕە (٣٣)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (ئەمریکییەکان گوتیان کە نایانەوێت ئەمجارە ستەم لەکورد بکەن، هەروەکو پێشتر لەساڵی (١٩٧٥)دا رووبدا لەڕێککەوتنامەی جەزائیر کە سنورێکی کوشندەی بۆ شۆڕشی کورد دانا کە لەدژی رژێمی ئێراقی بوو. سەددام حوسێن، کە ئەو لایەنی ئێراقی بوو تیایدا، هەروەها وەکو ئەوەی لەساڵی (١٩٩١) رووبدا، کاتێ گڵۆپی سەوزیان بۆ کوردەکان داگیرساند بۆ ڕاپەڕین، کەچی لەنیوەی رێگا پشتیان تێکردن، بەڵام وادیارە ئەوجارە کاروبارەکان بەڕێڕەوێکی تردا دەڕوات، ویلایەتە یەکگرتووەکان، هەرچەندە داوای لەهێزە کوردییەکان کرد کە هێرشەکانیان بوەستێنن بۆ سەر هەردوو پارێزگاکانی کەرکوکو موسڵ–ی کوردی، لەهەمان کاتدا نامەیەکی رووڕی بۆ تورکەکان نارد کە لەچاوەڕوانیدا بوون لەسەر سنووری ئێراقی نێودەوڵەتیدا، لەمەترسییەکانی دەستێوەردانیان، بەشێوەی یەک لایەنە کە ناوچەکە دەکەوێتە ناو رووبەڕووبوونەوەیەکی بەردەوامی گەورە لەنێوان کوردو تورکیاو، دوور نییە بگاتە ناو تورکیا بەتایبەتی ئەگەر هاتوو پارتی کرێکارانی کوردستان بڕیاری ئامادەیی خۆی نیشاندا بۆ دەستپێکردنەوەی شەڕ لەدژی تورکیا، ئەگەر بێتوو تورکیا باشووری کوردستان داگیر بکات).

بە بۆچوونی نووسەر تاریق حەمۆ، شاری موسڵ بریتییە لەشارێکی کوردیو کوردستانی، چونکە نووسەر لەباسی پرۆسەی رزگارکردنی ئێراقو رووخانی رژێمی سەددام، باسی ئەوە دەکات کە ئەمەریکییەکان داوایان لە سەرکردایەتی

کوردستان کرد که هێرش نەکەن بۆسەر هەردوو پارێزگاکانی موسڵو کەرکوک-ی کوردی. لێرەدا دەتوانین بڵێین مادام شارەکانی موسڵو کەرکوک دوو شاری کوردی بن، کەواتە دوو شاری سەر بە باشووری کوردستان-یشن.

تاریق حەمۆ، لە لاپەڕە (٣٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (چارە چییە، بارو دۆخەکە بەمشێوەیە بێت، تاوەکو تورکەکان شیمانەی دەست خستنە ناو کاروباری هەرێمی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)و، دەست بەسەرداگرتنی چاڵگەکانی نەوتی کەرکوکو موسڵ رابگەیەنن، کەچی ئێراق وڵاتێکی سەربەخۆو ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکانە؟ کەواتە ترسی کوێرانەیە لە رزگاربوونی گەلی کوردستانو، پەرەسەندنی ئەو رزگاربوونە بۆ ناوچەی کوردستانی مەزنی داگیرکراو لەلایەن دەوڵەتی تورکیا بۆ ماوەی (٨٠) ساڵ).

ئەوەی نووسەر تاریق حەمۆ نووسیوێتی، مانای کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی مەترسییەکانی دەست تێوەردانی تورکیا لەهەرێمی کوردستاندا، باسی ئەوە دەکات کە تورکیا نیازێتی لە هەرێمی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) دەست بگرێت بەسەر شارەکانی موسڵو کەرکوک، کەواتە نووسەر ئەو دوو شارە بە بەشێک لە باشووری کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناوی بردوون.

تاریق حەمۆ، لە لاپەڕە (٧١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (لەڕووی ئایینییەوە ئێزیدییەکان رووبەڕووی جۆرەها ئێش و ئازارو چەوسانەوەی زۆری نەتەوەیی هاتوون، هەروەها ئەوان خراونەتە ریزی کافرەکانو ئەهریمەن پەرستان، لەڕووی نەتەوەییشەوە رژێمی بەعس ئەوانەی بەعارەب دەژمارد، لەپێناوی بەعارەب کردنیان پەنای دەبردە بەر چەندین فرۆفێڵ بۆ سەرخستنی پلانەکانی لەپێناو بەعارەبکردنی ئێزیدییەکانو دوورخستنەوەیان لەدۆزی کوردو کەمکردنەوە لەقورسایی دیمۆگرافیو جوگرافی کوردی بەتایبەتی لەناوچەکانی ئێزیدی لە شەنگالو موسڵ).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر تاریق حەمۆ ئاماژەی پێکردووە، مانای کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر تاریق حەمۆ ئاماژە بەکوردبوونو ئێزیدی بوونی شارەکانی موسڵو شەنگال دەکات و، پێیوایە هەردوو شارەکە دەکەونە نێو جوگرافیای سنووری کوردستان.

دکتۆر فەرهاد پیرباڵ، لە لاپەڕە (١٠)ی پەرتووکی (زێڕی ناو زبڵ)دا نووسیوێتی: (ئەو ڕۆژهەڵاتناسانەی سەریان لە کوردستان داوە، چەند ئامانجێکی جۆراوجۆریان هەبووە. چەند هۆیەکی بنچینەیی هەن کە ئەم گەڕاڵو ڕۆژهەڵاتناسانە کوردستانیان کردۆتە مەڵبەندی ئەم گەشتانەی خۆیان: کوردستان بێشکەی ئایینزاکانی جیهانە. گرنگترین مەڵبەندی سەردانی ئەو ڕۆژهەڵاتناسانە لەشارەکانی کوردستاندا، ئامەد، هەولێرو بەتایبەتیش موسڵ بووە کە کردوویانەتە کاروانسەراو مەنزڵگای وەستانی خۆیان).

دکتۆر فەرهاد پیرباڵ، شاری موسڵ بەیەکێک لەشارە فرە ئایینو ئایینزای سەر بە کوردستان دادەنێت، کاتێک کە باسی ئەو گەڕیدەو ڕۆژهەڵاتناسانە دەکات کە سەردانی کوردستانیان کردووە، ئەو باسی ئەوە دەکات کە ئەوانەی هاتوونەتە کوردستان بەزۆری سەردانی شارەکانی (موسڵ، هەولێرو ئامەد)یان کردووە، کەواتە ناوبراو ئەو سێ شارە بەسێ شاری کوردستانی دەزانێت.

هۆنەرو نووسەری بەناوبانگی ڕۆژئاوای کوردستان. جگەرخوێن، لەلاپەڕە (١٣٤)ی پەرتووکی (تأریخ کوردستان ج ١)دا نووسیوێتی: (لەکاتی شەڕی (قادسیە)دا لەسااڵی (١٥)ی کۆچی، سەعد کوڕی باوکی وەقاس، هێزێکی گەورەی ناردە سەر شاری (حەلوان) بەسەرکردایەتی قەعقاع کوڕی عەمرو کە (زەینەبی) فەرمانڕەوای ئەو شارەی کوشتو خەسرەو لە حەلوان دەرچوو و عارەبە موسڵمانەکان بەبێ شەڕ هاتنە ناو شار. قەعقاع ئەو شارەی کردە مەڵبەندو بارەگای هێزەکەی خۆیو کەسێکی بەناوی (قوباد) دامەزراند بەفەرمانڕەوای شارەکەو، خۆی ڕوویکردە شاری کوفەو دواتر (مەهران) کە یەکێک بوو لە سەرکردەکانی ئێرانی بەدەستی قەعقاع کوژرا. فەیروزان پەنای بردە بەر چیاکانی کوردستانو خۆی لێ تووندکرد، بەاڵم ژمارەیەکی زۆر لەژن، منداڵو سامانێکی زۆر کەوتنە دەستی موسڵمانەکانو ژمارەیەکی زۆریش لەدانیشتوانی ئێران – کوردستان لە کورد، فارس، جیلو دەیلەم کوژرانو، چەندین شاری کوردستانی وەکو: تکریت، موسڵو نەینەوا کەوتنە دەست عارەبە موسڵمانەکان لەگەڵ بانهزرا، هبتون، داسن، باقردی، بایەزیدو گشت قەڵاکانی ناوچەی کوردستان کەوتنە دەست (ئەلڕابعی) کەچی هەندێک کەس لەو باوەڕەدان کە ئەو شارو قەڵایانە کەوتنە دەست عیاز کوڕی غەنەم).

بە بۆچوونی هەڵبەستوانو نووسەری بەناوبانگی کوردستان جگەرخوێن، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگو پڕ بایەخەکانی کوردستان، چونکە نووسەری ناوداری نەتەوەکەمان جگەرخوێن، لەباسی پرۆسەی داگیرکردنو تالانکردنی کوردستاندا لەلایەن عارەبە موسڵمانەکانەوە، باسی داگیرکردنی شارەکانی (موسڵ، نەینەوا، تکریت، باقردی، داسن، بایەزیدو چەندین شاری تر) دەکات. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی کە بڵێین هەڵبەستوانی ناوداری کورد جگەرخوێن شاری موسڵو هەموو ئەو شارانەی تر کە ناوی بردوون بە بەشێکی کوردستانیان دەزانێت.

هۆنەرو نووسەری بەناوبانگی رۆژئاوای کوردستان، جگەرخوێن، لەلاپەرە (٢٩٠)ی پەرتووکی (تأریخ کوردستان ج ٢)دا دەربارەی (کۆڵ بەگی کوڕی قوباد بەگ)، نووسیوێتی: (لێرەدا دووجۆر تێڕوانین هەیە دەربارەی ئەوەی کە کێ فەرمانڕەوایەتی ئەردەڵانی لەسااڵی (٦٠٦)ی کۆچیدا، تێڕوانینی یەکەم دەڵێت ئەو کەسەی کە لەو ساڵەدا فەرمانڕەوایی کردووە کۆڵ بەگی کوڕی پیر بوداق بووە، بەاڵم تێڕوانینی دووەم بۆ ئەوە دەچێت کە کۆڵ بەگی کوڕی قوباد (فەیروز) فەرمانڕەوا بووە کە دواتر دەستیگرت بەسەر شارەکانی سەقز، سیامەنسور، زێڕێن کەمەر، کرۆز، ئەسەدئابادو عەلی شوکر، دواتریش سنووری دەوڵەتەکەی لەڕۆژهەاڵت گەیشتە هەمەدان، لەرۆژئاواوە هەولێرو موسڵ، لە باکوورەوە زن کەمانو لەباشوورەوە تا کرماشان. هەروەها شارەکانی سلێمانی، شارباژێڕ، کۆیسنجەق، ئامێدیو رواندز هەر هەموویان لەژێر دەسەاڵتی کۆڵ بەگ دابووەو، بارەگاکەی لە قەاڵی (زەڵم)و دواتریش (پلنگان) پایتەختیان بووە. دواتر کۆڵ بەگ پاش ئەوەی (٢٣) ساڵی لە فەرمانڕەوایی بەسەربرد، کۆچی دواییکرد کە ئەو ماوەیەی زۆر بەئازادیو سەربەخۆ بەسەر بردووە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی هەڵبەستوانی بەرزو ناوداری کورد جگەرخوێن، شاری موسڵ شارێکی لەشارەکانی کوردستان، چونکە نووسەری ناوداری کورد جگەرخوێن، ناوی شاری موسڵ–ی وەکو یەکێک لەشارەکانی میرنشینی ئەردەڵانی کوردی بردووە لەسەرەتای سەدەی حەوتەمی کۆچیدا.

کۆمەڵێک لە پسپۆرانو ئەفسەرانی رامیاری بەریتانی، لە لاپەرە (٥٩)ی پەرتووکی (کوردو کوردستان)دا نووسیویانە: (یوسف حەیدەرو خەیرەدین زەرگەلی دوو سەرنووسەری رۆژنامەی –المفید– بوون، ئەم رۆژنامەیە لە دیمەشق دەردەچوو، لە

(١٩)ی مارتدا (ساڵی ١٩١٨ – وەرگێڕان) وتارێکی درێژیان سەبارەت بەسەربەخۆیی کوردستان بڵاوکردەوە، ژمارەیەکی ئێجگار زۆریان لێ چاپکردو بەخۆڕایی بازاڕو کۆڵانی لێ پڕکرا، بۆیەکا ئەو وتارە بۆ دۆزی کورد شۆرەتو بانگەوازێکی ئێجگار کاراو بەربڵاوی لێ رسکا، ناونیشانی وتارەکە ئەم مانشێتە بوو: (نامەیەکی والا بۆ کوردانی باکوورو باشووری کوردستان). وتارەکەی رۆژنامەی (المفید) سەرنجی کوردانی بۆ شۆڕشی پیرۆزو رەوای گەلی عارەبی برای رادەکێشا کە لەپێناوی سەربەخۆیی تەواودا دەکرا، لە کوردانیش دەپاڕێتەوەو دنەیان دەدا کە داوای کوردستانێکی ئازادی سەربەخۆ بکەن، دەبێ ئەو کوردستانەش لەم شوێنانە رۆنرێت: ئەرزڕۆم، ڤان، بەتلیس، خەرپووت، دیاربەکر، موسڵو ئەو شوێنانەی تر کە کوردیان تیا دەژینو تێکڕا ژمارەیان دەگاتە (٣،٥) میلیۆن (لەو کاتیدا – وەرگێڕان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی هەردوو نووسەری کورد یوسف حەیدەرو خەیرەدین زەرگەلی، شاری موسڵ یەکێکە لە شارە گرنگەکانی کوردستان، چونکە هەردوو نووسەر لەبانگەوازێکدا بو کوردانی باکوورو باشووری کوردستان، داوا دەکەن کە کوردەکان بەیەک دەنگ داوای کوردستانێکی سەربەخۆ بکەن بەمەرجێک ئەو شارانە بگرێتەوە (موسڵ، ئامەد، ئەرزەڕۆم، بەتلیس، وانو خەرپووت). ئەو بانگەوازەی دوو نووسەرەکە بۆمان دەردەخات کە ئەوان شاری موسڵ بە پارچەیەکی کوردستان دەزانن.

کۆمەڵێک لە پسپۆرانو ئەفسەرانی رامیاری بەریتانی، لە لاپەڕە (٨٦)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیویانە: (ژەنەرال شەریف پاشا بۆچوونی وابوو کە دەبێ ئینگلیز بۆ عارەبی (میسۆپۆتامیا)، چ نەخشەیەکی هەیە، بۆ کوردیش هەمان نەخشە ئەنجام بدات، دیارە چاوی برِیبووە شاری موسڵ کە بکرێت بەناوەندو پایتەختی دەسەڵاتی نوێی کورد).

ئەوەی کە ئەو کۆمەڵە ئەفسەرە نووسیویانە، مانای ئەوە دەگەیەنێت کە ژەنەرال شەریف پاشای خەندان، شاری موسڵ بەشارێکی کوردی کوردستانی دەزانێت، بۆیە شەریف پاشا بەباشی زانیوە کە شاری موسڵ بکرێت بە پایتەختی دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆ.

دکتۆر فرسەت مەرعی، مامۆستا لەکۆلیژی پەروەردە، زانکۆی دهۆک، لەژمارە (٣٠)ی گۆڤاری (دهۆک)، نیسانی (٢٠٠٦)دا، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (بارزان في

المصادر اليهودية دراسة تحليلية نقدية)دا، نووسیوێتی: (جوولەکەکان چەند شوێنێکی پیرۆزی تایبەت بەخۆیان هەبوو لەئێراقدا، بەڵام لەکوردستاندا چەندین شوێنی پیرۆزیان هەیە بەتایبەتیش ئەمانە: ٧- گۆڕی شمۆئیل ناڤانیل بارزانی لەشاری موسڵو بە شێرەدین (الاسد المجنون) ناودەبرا).

دکتۆر فرسەت، لەدرێژەی باسەکەیدا نووسیوێتی: (چەندین گەڕیدەی جیهانی سەردانی کوردستانیان کردووەو پەیوەندییان بەجوولەکە کوردەکانەوە کردووە، یەکێک لەوانە گەڕیدەی ئەڵمانی (جۆزیف ڤۆلن) بوو کە بوو بە کریستانو سەردانی سەلماسو ورمێی کردووە لەسالانی (١٨٢١-١٨٢٦)، بەڵام لەسەردانی دووەمیدا لەسالانی (١٨٣١-١٨٣٤) گەشتی ماردین، نسێبین، موسڵو هەولێری کردووە، دواتریش بۆ جاری دووەم سەردانی ورمێی کردووە، بەڵام جوولەکەیەکی تر کە بوو بەکریستان (هنری ئارۆن ستێرن) بوو کاتێ کە لەڕێگای بەغداوە لەسالی (١٨٤٨)دا سەردانی کوردستانی کردووە، دواتر سەردانی توزخورماتووی کردووەو لەوێشەوە هاتۆتە کەرکوک، هەولێر، موسڵ، ئەلقوشو دهۆک کە ئەو بە (ئاتۆک) ناوی بردووە، لەپاشانیش هنری ئارۆن دەچێتە گوندی (سەندور)ی جوولەکە نشین).

دکتۆر فرسەت، باسی گەڕیدەیەکی ترمان بۆ دەکات کە (جۆزیف ئیسرائیل بنیامین)ی بەڕەگەز ڕۆمانییە کە لە ئینسکلۆپیدیای جوولەکە بە (بنیامینی دووەم) ناوی هاتووە، جۆزیف ئیسرائیل لەسالی (١٨٤٨ز)دا سەردانی کوردستانی کردووەو لە دهۆکو گوندەکانی سەندورو بێتنور دەستی پێکردووەو، دواتر سەردانی ئەلقوش دەکاتو پاشانیش دەچێتە موسڵو لەوێشەوە ڕوودەکاتە باکووری ڕۆژهەڵاتو دەچێتە شاری ئاکرێ، لەکۆتاییشدا ڕوودەکاتە چیاکانو لەمانگی تەمووزی سالی (١٨٤٨)دا گەشتێکی دوورو درێژ دەکات بۆ گوندی بارزانو ماوەیەک لەوێ دەمێنێتەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر فرسەت مەرعی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە دکتۆر فرسەت لەچەند شوێنێکدا ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی کوردستانی بردووە، بۆ نموونە نووسیوێتی جوولەکەکان لە کوردستاندا چەندین شوێنی پیرۆزیان هەیە، هەروەکو گۆڕی شمۆئیل ناڤانیل بارزانی لەشاری موسڵ، کەواتە دکتۆر فرسەت شاری موسڵ بەکوردستان دادەنێت، بۆیە بەمشێوەیەی سەرەوە باسی دەکات. هەروەها دکتۆر فرسەت باسی ئەوە دەکات کە

چەندین گەڕیدەی جیهانی سەردانی شارەکانی (موسڵ، هەولێر، ماردین‌و نسێبین)یان کردووە لە کوردستان، کەواتە دکتۆر دیسان بەم بۆچوونەی خۆی کوردستانییەتی شاری موسڵ دەردەخات. دیسان دکتۆر فرسەت لەباسی سەردانی جوولەکەکاندا بۆ کوردستان باسی (هنری ئارۆن ستێرن) دەکات، کە لەساڵی (١٨٤٨)دا هاتۆتە کوردستان‌و سەردانی شارەکانی (موسڵ، دهۆک، ئەلقوش، هەولێرو کەرکوک)ی کردووە، بەمەش بۆ جارێکی تریش بۆچوونی نووسەرمان بۆ ئاشکەرا دەبێت کە موسڵ بەشارێکی کوردستانی ناودەبات.

دکتۆر فرسەت، لەباسی سەردانی گەڕیدەیەکی تر بۆ کوردستان، باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە (جۆزیف ئیسرائیل بنیامین) لەساڵی (١٨٤٨ز)دا سەردانی کوردستانی کردووەو، هاتۆتە شارەکانی (دهۆک، ئەلقوش، موسڵ، ئاکرێ‌و بارزان). ئەمەش دیسان بۆچوونی (دکتۆر فرسەت)مان بۆ ساغ دەکاتەوە کە شاری موسڵ بە بەشێکی دانەبڕاوی باشووری کوردستان دادەنێت.

تەیار عادل گۆران، لەلاپەڕە (١٠)ی رۆژنامەی (میدیا)، ژمارە (٢٤٣)ی سێشەممە (٦.٦.٢٠٠٦)دا، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (٢٤٠٠ خێزانی کوردی موسڵ بەجێدێڵن)دا، نووسیوێتی: (شاری موسڵ کە بەپێی بەڵگە میژووییەکان شارێکی کوردستانە، بەڵام بەر پرۆسەی بەعارەبکردن کەوتووە. هەروەها بەپێی قسەی چەند پیرە پیاوێکی ئەو شارە کاتی خۆی لە موسڵ-ەوە تاکو شاری بێجی هەر هەمووی کوردی لێ ژیاوە).

بە بۆچوونی نووسەر تەیار عادل گۆران، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگەکانی کوردو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو بەپشتبەستنی بە بەڵگەنامە میژووییەکان‌و چەندین پیرە پیاو، شاری موسڵ بە یەکێک لەشارە کوردییەکان‌و بەشێک لەخاکیی کوردستان دادەنێت.

محەمەد حاجی ئەحمەد، لەبەشی دووەمی وتارێکیدا لەژێر ناوی (میژووی کۆچی کورد بۆ لوبنان)دا کە لە لاپەڕە (١١)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٢١١)ی هەینی (٢١.٧.٢٠٠٦)دا، نووسیوێتی: (سەبارەت کوردی باشووری کوردستان، ئەیوبییەکان‌و حەمیەکان ئەم دوو بنەماڵەیە لە موسڵ رۆیشتنەوە بۆ شام‌و سەرەتاش چوونە شاری حەلەب‌و دواتر بۆ ماوەیەکی کەم چوونە باکووری لوبنان لە تەرابلوس نیشتەجێ بوونە).

نووسەر محەمەد حاجی ئەحمەد، شاری موسڵ بەشارێکی سەر بە کوردستان ناودەبات، چونکە کاتێک کە باسی بنەماڵەی ئەیوبییەکانو حەمیەکان دەکات، شوێنی دانیشتنیان بەشاری موسڵ لەباشووری کوردستان ناودەبات. کەواتە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بەشارێک لەشارەکانی باشووری کوردستان دادەنێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات.

فەوزیە ئەحمەد، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (شەبەک کوردی رەسەنن)، کە رەمزی میرەکانی لەعارەبییەوە وەریگێڕاوە بۆ کوردیو لە لاپەڕە (١٢)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٢١١)ی هەینی (٢١.٧.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ئەوەی ئاگاداری کاروباری ناوچەی کوردستانی ئێراق بێت دەزانێت شەبەک دەکەونە ناوچەکانی تەلەعفەرو موسڵ تا دەگاتە کەرکوکو خانەقینو دەوروبەری جگە لەشەبەک کۆمەڵە ئەتنیەکانی وەکو باجەلانو سارلیەو کاکەییو حەقەو ئێزیدیش لەم ناوچانە دەژینو هاوبەشن لەداب و نەریتی ئایینی تایبەت کە جیاوازیش هەیە لەنێوانیاندا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی فەوزیە ئەحمەد، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)، چونکە ناوبراو لەباسی شەبەکدا، ناوی شارەکانی موسڵ، تەلەعفەر، کەرکوکو خانەقین وەکو شوێنی نیشتەجێبوونی ئەوان لە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) ناودەبات. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو باوەڕەی کە نووسەری ناوبراو هەرسێ شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقین بە بەشێک لە باشووری کوردستان دەزانێت.

هێمن مەولود، لە لاپەڕەکانی (٥٠-٥١)ی پەرتووکی (کەرکوک لەنێوان پیلانو خەمساردیدا) نووسیوێتی: (شاری موسڵ-یش لەماوەی ئەم سەدەیەی رابردوودا بەهەمان دەرد چووە کە تائێستاش بەسەدان هەزار خێزانی کوردی تیادا دەژیێن، کەچی وا لەژێر دەستمان دەرکراوەو هێندەی عارەب تێ پەستێنراوە، تا ئەو رادەیەی کە ئەوە تا سەرکردایەتی رامیاری کورد هەر بەشەرمیشەوە باسی کوردستانێتی موسڵ ناکەن).

بە بۆچوونی نووسەر هێمن مەولود، شاری موسڵ شارێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە ئەو باسی ئەوە دەکات کە ئەو شارە ماوەی یەک سەدەیە تووشی پرۆسەی بەعارەبکردنو راگواستنی کورد بۆتەوە، تا کار گەیشتۆتە ئەو رادەیەی کە ئەوەندەی عارەب بۆ هێنراوە، سەرکردایەتی کورد بەهیچ شێوەیەک

باسی کوردستانێتی شاری موسڵ ناکەن. ئەو بۆچوونانەی نووسەر دەریدەخات کە ئەو باوەڕی وایە شاری موسڵ شارێکی کوردییەو کەوتۆتە نێو سنووری کوردستان.

ئازاد ئەحمەد عەلی، لەوتارێکیدا کە بە زمانی عارەبی لەماڵپەڕی گفتووگۆی (حوار المتمدن)، ژمارە (١٦٤٦)ی رۆژی (١٨٨.٢٠٠٦)دا بڵاویکردۆتەوەو، حوسێن مستەفا وەریگێڕاوە بۆ کوردیو لە لاپەڕە (١١)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٢٥٥)ی یەکشەممە (٩.٩.٢٠٠٦)دا لەژێر ناوی (پەیمانی سیڤرو رەوایی سەربەخۆی کوردستان)دا بڵاوکراوەتەوە، هاتووە: (هەموو هەوڵی فەڕەنسا بۆ ئەوەبوو کە گەورەترین بەشی کوردستان بخرێتە سەر خاکە داگیرکراوەکەی ژێر کۆلۆنیالی ئەو لە سوریا، بەتایبەتی جەزیرەی بۆتانو موسڵ، لەکاتێکدا بەریتانیا دووڵو ڕاڕابوو، دواتر بۆچوونی خۆی بەوە یەکلایی کردەوە کە کوردستانی باشوور (لیوای موسڵ) بە (نەوت)ەوە بخرێتە سەر مەملەکەتی ئێراق، هەرچەندە هەندێ لە پیاوانی وەک نوئێل (کاپتن مێجەر نوئێل)، تا دواسات هەر دژی ئەوەبوونکوردستان بخرێتە سەر ئێراقی عەرەبی).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئازاد ئەحمەد عەلی، سەت لەسەت شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە، چونکە ناوبراو لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە فەرەنسییەکان لەهەوڵی ئەوەدابوون گەورەترین بەشی کوردستان (جەزیرەی بۆتانو موسڵ) بخەنە سەر ئەو خاکانەی کە لەژێردەستی ئەواندابوو، لەلایەکی تریشەوە نووسەری ناوبراو نووسیوێتی کوردستانی باشوور (لیوای موسڵ)، کەواتە نووسەر شاری موسڵو تەواوی ویلایەتی موسڵ بە کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناوی دەبات.

هەڵبەستوانو نووسەری ناوداری رۆژهەڵاتی کوردستان، عەبدوڵڕەحمانی شەرەفکەندی (هەژار)، لە لاپەڕە (٨١٩)ی فەرهەنگی (هەنبانە بۆرینە)دا لەباسی شاری موسڵ-دا نووسیوێتی: (موسڵ: شارێکە لە کوردستان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی هەڵبەستوان عەبدوڵڕەحمانی شەرەفکەندی (هەژار)، موسڵ شارێکی کوردییەو دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە موسڵ شارێکە لە کوردستان، مادامیش لە کوردستان بێت، هەر دەبێت شارێکی کوردیو سەر بەخاکو وڵاتی کوردان بێت.

خالید گرِاوی، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (تیرۆر تەواوکەری تەعریبە لەموسڵ)دا کە لە لاپەڕە (٥)ی رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٤٠٧٥)ی یەکشەممە (١٧.٩.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، هەر هەمان وتار بۆ جارێکی تر لەژێرناوی (لە موسڵ تیرۆر تەواوکەری تەعریبە)دا، کە لە رۆژی (٢٦.٣.٢٠٠٧)دا لە (کوردستان نێت)دا بڵاویکردۆتەوە نووسیوێتی: (لەمێژووی کۆن کوردستانی ئەمڕۆ بەشێکی سەرەکی بووە لەویلایەتی موسڵ، موسڵ-یش بەشێکی دانەبڕاو بووە لە کوردستان. ئەم شارە لەسالّی (١٧٨٩)دا ویلایەتێکی عوسمانی بووە کە سێ ناوچەی دەگرتەوە: موسڵ، سلێمانیو شارەزوور، وە شاری موسڵ-یش تا دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لەم شارۆچکانە پێکهاتبوو (دهۆک، ئامێدی، ئاکرێ، شەنگال)، بەڵام بەرژەوەندییە ئابووریو رامیارییەکانی هەرێمەکە وای لە ئینگلیزەکان کرد، کە ئەم ناوچەیە بخرێتە سەر دەوڵەتی ئێراق. لێکۆڵینەوە میژوویییەکان ئاماژە بەوە دەکەن کەکورد لەسەردەمی زووەوە لەم ناوچەیە نیشتەجێبوون، لە (المختصر)ی (إبن الفقهي) هاتووە کەعارەب لەسەردەمی خەلافەتی عومەری کوڕی خەتاب هاتوونەتە ناوچەکە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر خالید گرِاوی، شاری موسڵ شارێکی سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە کاتی خۆی کوردستانی ئێستاکە بەشێک بووە لەویلایەتی موسڵو، شاری موسڵو ویلایەتی موسڵ-یش بەشێکی دانەبڕاو بووینە لە کوردستان. ئەو بۆچوونانەی نووسەر، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەو موسڵ بە شارێکی کوردیو پارچەیەکی کوردستان دەزانێت.

مالّپەڕی رۆژهەلات-بۆکان، کە مالّپەڕێکی ئەلکترۆنییەو لە لاپەڕە (٢٣)ی نامیلکەیەکدا لەژێر ناوی (کرۆنۆلۆگی کوردستان)دا کە لەسەر تۆڕی ئەنتەرنێتی ئەو مالّپەڕەیەدا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (سالّی ١٩٠٨-١٩١٠ بۆ بەرنامەدانانی داهاتووی کوردستان کۆمیتەیەک لەڕۆشنبیران، مامۆستایان، هونەرمەندانو....پێکدێو رۆژنامەیەکی کولتوریش دەردەچێ. لەشارەکانی کوردستان کلوپی ڕۆشنبیرانو لاوانی شۆڕشگێڕی کورد پێکدێو ناوەندی ئەو رێکخراوە نیزامیانە شارەکانی ئامەد، موش، ئەرزڕۆم، بەتلیسو موسڵ بوون).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات–بۆکان، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە ناسراوەکانی کوردستان، چونکە ماڵپەڕەکە لەباسی دامەزراندنی کلوپی ڕۆشنبیرانو لاوانی کورددا، باسی ئەوە دەکەن کە ئەو کلوپانە لە کوردستانو، لەشارەکانی (موسڵ، ئامەد، موش، ئەرزڕۆمو بەتلیس) بنکەیان هەبووە. کەواتە ئەو ماڵپەڕە، شاری موسڵو شارەکانی تریش کە لەسەرەوەدا ناویان هاتووە بەکوردستان دەزانێت.

ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات–بۆکان، لە نامیلکەیەکی (٣٤) لاپەڕەییدا چەندین نەخشەی کوردستانو شارەکانی تری کوردستانی بڵاوکردۆتەوە کە لە ئامادەکردنی (شوانە)یەو، لە لاپەڕە (٣)ی ئەو نامیلکەیەدا نەخشەیەکی کوردستانی مەزن دانراوە کە شاری موسڵ کەوتۆتە نێو سنووری باشووری کوردستان. هەروەها لە لاپەڕە چواردا ناوی ئەم شارانەی کوردستانی نووسیوە کە شاری موسڵ–یش وەکو شارێکی کوردستانی ناوی هاتووە. ناوی شارەکانی کوردستان کە نووسراوە ئەمانەن: (ئالیزگرد، ئورفا، ئیلام، بانە، باتمان، بۆکان، تکاب، جەزیرە، دیاربەکر، زاخۆ، سلێمانی، سەردەشت، سەقز، سیواس، سنە، قامیشلو، کرماشان، کەرکوک، مەلاتیا، موسڵ، مەهاباد، مەریوان، نەغەدە، وان، ورمێ، هەکاری، هەڵەبجە، هەولێرو هەمەدان).

بۆچوونەکانی ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات–بۆکان، شاری موسڵ وەکو شارێکی سەربە کوردستان نیشاندەدەن، چونکە لەلایەک ئەوان شاری موسڵ–یان خستۆتە ناو ئەو نەخشەیەی کە دایانناوە، هەروەها لەلایەکی تریشەوە لەناوی شارەکانی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ–یان هێناوە. کەواتە ئەوان ئەو شارەیە (موسڵ) بە پارچەیەک لە کوردستان دەزانن، بۆیە بەمشێوەیە ناوی دەبەن. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

ح.س. سۆران، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (شارەگەلی کوردستانی گەورە بەپێی پێتی ئەلفوبێ)دا، کە لەماڵپەڕی (ڕۆژهەڵات)دا بڵاویکردۆتەوە، ناوی (٢٦١) شاری کوردستانی نووسیوەو، شاری موسڵ–یش لەلیستی ناوی شارەکانی کوردستاندا ژمارە (٢٣٨)ە.

بە بۆچوونی نووسەر (ح.س. سۆران)، شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە، چونکە نووسەری ناوبراو لەلیستی ناوی شارەکانی کوردستان، ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی کوردستانی لە ریزبەندی لیستەکەدا وەکو ژمارە (٢٣٨) داناوە.

ویکیپیدیا، ئەنسکلۆپیدیایەکی سەربەخۆیەو، بریتییە لەپرۆژەیەکی فرە زمانو بەزۆرتر لە (١٠٠) زمانی جیاجیا بڵاودەکرێتەوە، پرۆژەیەکە بۆ دروستکردنی ئەنسکلۆپیدیایەکی تۆندوتۆڵ، بێ کەموکوڕی (پێرفێکت)، جۆراوجۆر، کراوە، بێلایەنو بەخۆڕایی، لەباسی شاری موسڵ-دا نووسیوێتی: (موسڵ، پارێزگایەکو شارێکە لەباشووری کوردستانو دەکەوێتە سەر سنووری باکووری کوردستانو باشووری ڕۆژئاوای کوردستان.

موسڵ، یەکێک لەشارە مەزنەکانی ئێراق، لەپارێزگای موسڵ-دا بەزاراوەی کرمانجی قسەدەکەن. بەر لە پێنج هەزار ساڵ کورد لەشاری موسڵ هەبووە. لەسەردەمی میتانییان، کورد لەموسڵ هەبووە، ناوی شارەکە (مویسیل) بوو نەک موسڵ. عارەبەکان ناوی (مویسیل)یان گۆڕیوە بۆ (موسڵ). بەر لەهاتنی عارەب، کورد لەشاری مویسیل-دا هەبووینە. ئێستا (٥٠%)ی خەڵکی شارەکە کوردن. عارەب، فەلە (سوریان)و ئەرمەنی لەم شارەدا هەن، کوردی ئێزیدی، سوننی، شەبەک، کریستیان لە (مویسیل)دا دەژین). هەروەها ناوی ئەم شارانەی خوارەوەی بەشاری کوردستانی نووسیوە: (ئاگری، ئاکرێ، ئامەد، ئامێدی، بانە، بایەزید، بەدلیس، بۆکان، جەزیرە، چۆلەمێرگ، چەولیک، دێرسیم، دهۆک، دیلۆک، ئەفرین، ئەلازیغ، ئەرزنجان، ئەرزڕۆم، ئیلام، هەولێر، کامیاران، کەرکوک، کرماشان، مەهاباد، مەلاتیە، مەرعەش، مێردین، مەریوان، مدیاد، موسڵ، موش، پاوە، پیرانشار، قامیشلو، قارس، ڕەها، سەمسوور، سەردەشت، سەقز، سێرت، سێواس، سلێمانی، سنە، سیرناخ، وان، خانەقینو زاخۆ).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مالپەڕی ویکیپیدیا، موسڵ بێ هیچ گومانێکو سەت لەسەت شارێکی کوردستانییە، چونکە لەلایەک ئەوان باسی ئەوە دەکەن کە موسڵ پارێزگایەکو شارێکە لەباشووری کوردستان، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکەن کە بەر لە پێنج هەزار ساڵ کورد لەو شارەدا ژیانو، دوای ئەو هەموو بەعارەبکردنە ئینجا (٥٠%)ی دانیشتوانەکەی تائێستا کوردن، هەروەها لەباسی ناوی شارەکانی

کوردستاندا ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردستانی هاتووە. ئەمانەش هەمووی نیشانەن بۆ کوردستانیێتی‌و کوردیێتی شاری موسڵ.

قوباد تاڵەبانی، گەورە کوڕی جەلال تاڵەبانی، نوێنەری یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لەڕۆژی شەممە ڕێکەوتی (٦.٥.٢٠٠٦)دا وتارێکی لەژێر ناوی (سەربەخۆیی چیتر خەونێکی مەحاڵ نییە)دا لەڕۆژنامەیەکی ئینگلیزی بەناوی (سۆما)دا بڵاوکردۆتەوە، لەگەڵ وتارەکەدا نەخشەیەکی کوردستانی گەورەی داناوە کە شاری موسڵ کەوتۆتە نێو سنووری کوردستان.

بەگوێرەی ئەو نەخشەیەی کە قوباد گەورە کوڕی جەلال تاڵەبانی، سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بڵاویکردۆتەوە، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە ناوبراو شاری موسڵی وەکو شارو پارێزگا بەتەواوی خستۆتە ناو سنووری کوردستان. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

شۆڕش حاجی، لە لاپەڕە (١٢)ی پەرتووکی (تەعریبی کەرکوک سیاسەتی تەعریب لە دووتوێی هەشتا بەڵگەنامەدا)، نووسیوێتی: (بەپێی بەندی یەکەمی ڕێککەوتننامەی جیهانیی مافی مرۆڤ، (هیچ کەسێک نابێ خانوو و مااڵی لێ بستێنرێ). بەاڵم لە کوردستاندا سەدان هەزار کورد لەشارەکانی کەرکوک، خانەقین، شەنگار، موسڵ‌و دەوروبەریاندا دەرکران‌و ماڵ‌و موڵکەکانیان لەاڵیەن عارەبی ناوەڕاست‌و خواروی ئێراقەوە زەوتکراوە).

لێرەدا ئەوەی نووسەری مافپەروەر شۆڕش حاجی نووسیوێتی، کوردیێتی‌و کوردستانیێتی شاری موسڵ بەدەردەخات، چونکە نووسەر لەباسی پرۆسەی بەعارەبکردنی شارەکانی کوردستاندا، باسی ئەوەی کردووە کە بەهەزاران خێزانی کورد لەشارەکانی (موسڵ، شەنگال، کەرکوک‌و خانەقین) لە کوردستاندا ماڵ‌و خانوویان لێ داگیرکراوە‌و دراون بەعارەبی داگیرکەر، ئەمەش بۆمان دەردەخات کە ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردی‌و کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسیکردووە.

هاشم عاسی کاکەیی، لەلێکۆڵینەوەیەکی میژووییدا لەژێرناوی: (شەبەک لەنێوان ئایین‌و نەتەوەدا کورتە میژوویەکی کوردانی عەلەوی)دا، کە لە لاپەڕەکانی (١١٧-١٤٢)ی کەرکوک (١٩)، ژمارە (٣)ی ساڵی پێنجەم، زستانی (٢٠٠٤)دا بڵاوکراوەتەوە،

لە لاپەڕە (١٢١)دا نووسیوێتی: (ڕێژەی یارسانەکانی کوردستانی باشوور لەشارەکانی دیالە، کەرکوک، هەولێرو موسڵ (٢٠%) دەبێت).

بەپێی بۆچوونەکانی نووسەر هاشم عاسی کاکەیی، شاری موسڵ شارێکە دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی ئایینو نەتەوەی شەبەکەکاندا باسی ئەوە دەکات کە ڕێژەی یارسانەکانی باشووری کوردستان لەشارەکانی موسڵ، کەرکوک، دیالەو هەولێر (٢٠%)ە، کەواتە نووسەری ناوبراو شاری موسڵو ئەو شارانەی تریش کە ناوی بردوون بە بەشێک لەباشووری کوردستان دەزانێت.

نووسەر هاشم عاسی کاکەیی، لە لاپەڕە (١٢٦)ی هەمان بابەتو سەرچاوەدا نووسیوێتی: (شەبەکەکانیش کە لە باشوورو باشووری ڕۆژهەلاتی شاری موسڵ لەناوەڕاستی کوردستاندا بەتەنیشت باجەلانە یارسانەکانەوە - کاکەییەکان دەژین، چەشنە ئایینێکی عەلەوی دیملییان هەیە).

بە بۆچوونی نووسەر هاشم عاسی کاکەیی، دیسان شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە شوێنی دانیشتنی شەبەکەکان باشوورو باشووری ڕۆژهەلاتی شاری موسڵ-ە لەناوەڕاستی کوردستاندا، کەواتە ناوبراو شاری موسڵ بەشارێک لەباشووری کوردستان دادەنێت.

نووسەر هاشم عاسی کاکەیی، دیسان لە لاپەڕە (١٣٦)ی هەمان بابەتو سەرچاوەدا نووسیوێتی: (شەبەک ئایینێکی دیکەی دانیشتوانی باشووری کوردستانە، شەبەک بەڕەگەز کوردنو زمانەکەیان کەمێک ووشەی عارەبیو تورکیو هی دیکەی تێکەڵاوە، شەبەکەکان بڕوایان زۆر بەئیمامی عەلی تونده، بەزۆری لەناوچە بەڕێوەبەرایەتیەکانی سەر بەناوچەی نەینەوا دەژین بەتایبەتی دەرووشە، قەرەتەپە، باجەربوغە، خەزنەتەپە، منارەڕەش، تەیراوە، تۆبزاوە، عەلیڕەش، شەبەکو کارێز ... ژمارەیان لە (١٦) هەزار پتڕە).

نووسەر هاشم عاسی کاکەیی، بۆ جارێکی تریش پێی وایە موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە ناوبراو شوێنی ژیانی شەبەکەکان بەناوچەی نەینەوا لەباشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە ئەو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی داناوە، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات.

فەهمی کاکەیی، نووسەرو ئەندامی یەکێتیی راگەیاندنی رۆژنامەنووسانی ئەلکترۆنی کوردستانی، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (ماذا لو قال الكورد باي باي عرب)دا کە لە ژمارە، (٢٠٥)ی خولّی سێیەم، رۆژی (١٩.١٠.٢٠٠٦)دا لە بڵاوکراوەی ئەلکترۆنی مالّپەڕی (دەنگەکان)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (خاڵێکی گرنگ هەیە کە ئەمەیە: لەوانەیە گشت لایەنەکان پەسەندی فیدراڵی هەرێمی کوردستان بکەن بەو سنوورەی ئێستای، بەبێ ئەوەی کە ئەو ناوچانەی ناکۆکییان لەسەرە بگەڕێتەوە سەر کوردستان بەتایبەتی کەرکوک، بەڵام بەهیچ شێوەیەک کورد ئەوە پەسەند ناکەن. ئەمە هەڵێکی مێژوویی بۆیانو نایانەوێت بیدۆڕێنن. بەڵام ئەگەر هاتوو لایەنەکانی تر سوور بوون، ئەوکاتە چارەسەری تر دێنە پێشەوەو بەرز دەکرێنەوە، ئەویش زیندووکردنەوەی دۆزی ویلایەتی موسڵو، هاتنە ناوی کوردە بۆ کۆنفیدراڵی لەگەڵ کۆماری تورکیادا، ئەمەش زۆر لایەن قایل دەکاتو نە بەرهەڵستکارانی تورکی بۆ خستنەسەری کەرکوکو نە بەرهەڵستکاری تورکمانی ناوخۆ دەنگیان لێوە دێت، هەروەها دەبێتە هۆی پیرۆز باییکردنی ئیسرائیلو ئەمەریکاش. ئەوکاتە هەرێمی کۆنفیدراڵی کوردستان لەزاخۆ لەباکوورەوە تا بەدرەو جەسان لەباشوورەوە، لەهەورامان لەخۆرهەڵاتەوە تاوەکو موسڵ لەخۆرئاواوە دەگرێتەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر فەهمی کاکەیی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی سەر بە هەرێمی کوردستان (باشووری کوردستان)، بەڵام ئەویش وەکو سەرکردایەتی کورد بەشەرمەوە باسی موسڵ دەکاتو، داواکردنەوەی موسڵ بە نەگەڕانەوەی کەرکوک بۆ سەر هەرێمی کوردستان دەبەستێتەوە، ئەو باسی ئەوە دەکات ئەگەر عارەبی ئێراق قایل نەبوون کەرکوک بگەڕێتەوە بۆ سەر کوردستان، ئەوکاتە باسی کوردستانییەتی موسڵ-یش بەهاوکاری تورکیا بێننە پێشەوە.

نووسەرو رۆژنامەنووس، هیشام ئاکرەیی، لە لاپەڕە (١٥)ی رۆژنامەی (میدیا)، ژمارە (٢٦٢)، سێشەممە بەرواری (١٧.١٠.٢٠٠٦)دا، لەوتارێکدا بەناوی (پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان لێکترازاندنی زیاتری بەشەکانی کوردستان یان دادپەروەریو یەکگرتنەوە)دا، نووسیوێتی: (ماددەی دووەم: لەم ماددەیەدا باسی سنووری باشووری کوردستان دەکاتو دەڵێت (کوردستان – ئێراق، لەپارێزگای دهۆک، بەسنووری کارگێڕیی ئێستایو سنووری کارگێڕیی پێش ساڵی ١٩٦٨ی پارێزگاکانی کەرکوک، سلێمانی، هەولێرو قەزاکانی ئاکرێ، شێخان، شەنگاڵ،

تەلەعفەر،تلکیف، قەرەقوش‌و ناحیەکانی زومار، باشیقە‌و ئاسکی کەلەک لەپارێزگای نەینەواو هەردوو قەزای خانەقین‌و بەدرە‌و ناحیەی جەسسان لەپارێزگای واسیت بەسنووری کارگێڕیی ساڵی (١٩٦٨)، پێکدێت). لێرەدا باسی چەند شارو شارۆچکەیەک نەکراوە، وەک سەعدیە‌و جەلەولاو هەرهیچ نەبێت ئەم بەرەی شاری موسڵ).

بە بۆچوونی رۆژنامەنووس هیشام ئاکرەیی، بەلای کەمەوە بەری چەپی شاری موسڵ بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە دەستووری هەرێم باسی کوردستانییەتی چەند شارو شارۆچکەیەکی نەکردووە، بۆ نموونە سەعدیە، جەلەولاو کەناری خۆرهەلاتی رووباری دیجلە واتە بەری دەستە چەپی شاری موسڵ کە بەشێکە لەخاکی کوردستان.

کۆمەڵێک رۆشنبیر، رۆژنامەنووس، نووسەرو هۆنەری کوردستانی، لەبانگەوازێکدا لەژێرناوی (بێدەنگی لەجێبەجێنەکردنی مادەی (١٤٠) ریسوا دەکەین)، لەڕۆژی پێنجشەممەی بەرواری (٢٣.١١.٢٠٠٦)دا لەماڵپەڕی (دەنگی سەربەخۆ، ئاژانسی نووچێن کوردستان)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسراوە: (یەکێتیی‌و پارتی بەرنامەیەکی رێکوپێکیان بۆ خەڵکی شاری کەرکوک نییە‌و لەهەموو پرسەکانی ناوشاری کەرکوک، یەکێتیی‌و پارتی هەریەکەی لەئاشێک لێدەکەن. ئەوانەو زۆرێتر هەمووی کارەساتن بۆ گەلێک کە بەدرێژایی تەمەنی دەوڵەتی ناڕەواو داگیرکەری ئێراق، خەباتی خوێناوی بۆ گێڕانەوەی خانەقین، مەندەلی، کەرکوک، موسڵ‌و شەنگال بۆ سەر کوردستان کردووە). هەر لەم بانگەوازەیەدا هاتووە: (وەکو ئاشکرایە کێشەی سنووری نێوان باشووری کوردستان‌و ئێراقی عارەبی، خاڵێکی بنچینەیی‌و سەرەکی کێشەی نێوان کوردو عارەب بووە. ئەمەش لەبەرئەوەی رژێمەکانی بەغدا جگە لەوەی نەیانویستووە دان بەسنووری میژوویی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) دابنێن، هەوڵی بەعارەبکردنی ناوچە سنووریەکانیان بەردەوام داوە، دیمۆگرافیای ئەو ناوچانەیان گۆڕیووە، ناوچەکانیان وەکو ناوچەی عارەب ناساندووە، خاکی کوردستانیان وردەوردە لەکورد پاککردۆتەوەو بەمجۆرە خاکی عارەبیان بەرەو سەروو فراوانکردووە).

بە بۆچوونی ئەو کۆمەڵە رۆشنبیر، نووسەرو رۆژنامەنووسە، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە بەعارەبکراوەکانی باشووری کوردستان، چونکە ئەوان نووسیویانە

بەدرێژایی نزیکەی (٨٥) ساڵ لەڕۆژی دامەزراندنی دەوڵەتی ئیراقەوە، کورد خەبات دەکات لەپێناوی گەڕانەوەی شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، شەنگاڵو خانەقین)، کەواتە ئەوان موسڵو ئەو شارانەی تریش کە ناویان هاتووە، بە بەشێک لەخاکی کوردستانی دەزانن. هەروەها ئەو کۆمەڵە نووسەرە، باشووری کوردستان بەویلایەتی موسڵ ناودەبەن، کەواتە ئەوان پێیان وایە کە باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر یەکنو یەکسانن، مادامیش هەر یەک بنو یەکسان بن، کەواتە شاری موسڵ کە شارێکی سەر بە ویلایەتی موسڵ بووە، شارێکی سەر بە باشووری کوردستانیشە.

نووسەر هەینی قادر خدر، لە لاپەڕە (١١)ی ڕۆژنامەی (خەبات)، ژمارە (٢٣٥٣)ی ڕۆژی چوارشەممەی بەرواری (١٣.١٢.٢٠٠٦)دا، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (پەیماننامەی سایکس پیکۆو کورد)دا، نووسیوێتی: (لەم پەیمانەدا بەشێوەیەکی فەرمیو بەنهێنی نەخشەی دابەشکردنی وڵاتانی ژێرکەوتوو و دۆڕاو لەشەڕدا کێشرا، بەتایبەت مومتەلەکاتی دەوڵەتی عوسمانی کە ژێرکەوتنی شتێکی چاوەڕوان کراوبوو. ئەوەی پەیوەندداربوو بەکوردستانو ناوچەکانی ژێردەسەلاتی عوسمانی بەپەیمانێکی نهێنی لەنێوان وەزیری دەرەوەی ڕوسیا (سازانۆف)و (پالیولۆک)ی باڵوێزی فەرەنسا لەڕوسیا مۆرکراو یەکلاکرایەوە. بەپێی ئەم پەیمانە بەشێکی گەورەی خاکی کوردستان هەر لەسەرووی بادینانەوە تاکو ئەرزەڕۆم لەتورکیاو بەشێکیش لە کوردستانی ڕۆژهەڵات بەر ڕوسیا کەوتووە، بەشی فەرەنساش بریتی بووە لە دیاربەکرو ئەو ناوچانەی دەکەونە خواروو و سەرووی دیاربەکر تا شاری سیواس لە ڕۆژئاوادا لەگەڵ ئەو بەشەش کە کەوتۆتە وڵاتی سوریا. بەڵام باشووری کوردستان کە بریتی بووە لە کەرکوک، سلێمانی، هەولێرو موسڵ کە لەسەردەمی فەرمانڕەوایی عوسمانیەکان بەویلایەتی موسڵ ناسرابوو، بەریتانیا خستیە ژێردەسەلاتی خۆی).

بە بۆچوونی نووسەر هەینی قادر خدر، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگەکانی سەر بە باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو سەبارەت بەدابەشکردنی کوردستان بەگوێرەی پەیماننامەی (سایکس پیکۆ)، باسی ئەوە دەکات کە باشووری کوردستان لەسەردەمی عوسمانییەکاندا کە بە ویلایەتی موسڵ ناسرابوو بریتی بووە لەشارەکانی (موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی)و بەر بەریتانیا

کەوتبوو. کاتێک کە ویلایەتی موسڵ هەر باشووری کوردستان بێتو، ویلایەتەکەش لەو شارانە پێکبێت کە لەسەرەوەدا ناویان هاتووە، کەواتە شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانیشە.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس، ژیانو بەرهەمەکانی ئیسماعیل حەقی شاوەیس، لە لاپەڕە (٢٧)ی پەرتووکەکەدا شاوەیس نووسیوێتی: (بەهێزترینو بەتواناترینو چالاکترینی ئەم کۆمەڵانە کۆمەڵی بەرزی کوردستان (کوردستان تعالیو تعاون جمعیتی بوو، وە ئەم کۆمەڵە لەهەموو بەشەکانی کوردستاندا دامەزراوی هەبوو، وە تەنیا لەکوردستانی تورکیادا (٣٤) لقی ئەم کۆمەڵە هەبوو، سەبارەت بەوەی کە ئەم کۆمەڵە کارێکی گەورەی لەسەر کوردستانی باشوور هەبوو کە (سلێمانی، کەرکوک، هەولێرو موسڵ) وە جگە لەوەی کە ئەم کۆمەڵە دەنگی خۆی گەیاندبۆوە دەرەوەی کوردستان وە لەگەڵ ئینگلیزو ئەمەریکاو فەرەنساو ئیتالیا پەیوەندی پەیدا کردبوو).

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە بەپێی بۆچوونەکانی نووسەر ئیسماعیل حەقی شاوەیس، شاری موسڵ یەکێکە لەو چوار شارەی ئەوکات کە باشووری کوردستانیان پێکدەهێنا، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی (کۆمەڵەی بەرزی کوردستان)دا، باسی ئەوە دەکات کە کۆمەڵەکە کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر باشووری کوردستانو ناوی شاری موسڵ-یشی وەکو یەکێک لەشارەکانی ئەوێ ناوبردووە.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس، ژیانو بەرهەمەکانی ئیسماعیل حەقی شاوەیس، لە لاپەڕەکانی (٢٧-٢٨)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (ئەم کۆمەڵە (کوردستان تعالی وتعاون جمعیتی) لەبەرئەوەی کە بۆ سەربەخۆیی و یەکێتی (خاکی پیرۆزی کوردستان) تێئەکۆشا، ئینگلیزەکان زۆر رقیان لێ هەبوو وە بەرەنگاری وەستابوون وە هەوڵی نەهێشتنو قەڵاچۆکردنیان داوە بەتایبەتی لە (کوردستانی ئێراق) واتە لەناوچەی موسڵ، هەولێر کەرکوکو سلێمانی).

نووسەر ئیسماعیل حەقی شاوەیس، شاری موسڵ وەکو شارێکی باشووری کوردستان سەیر دەکات، چونکە نووسەر لەباسی کۆمەڵەی بەرزی کوردستان، ئاماژە بەوە دەکات کە ئینگلیزەکان زۆر دژایەتی ئەو کۆمەڵەیان کردووە لەشارەکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی) لەباشووری کوردستان. ئەمەش ئەوەمان بۆ

دەردەخات کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵو شارەکانی تریش بە بەشێک لە کوردستان دەزانێت.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس، ژیانو بەرهەمەکانی ئیسماعیل حەقی شاوەیس، لە لاپەڕەکانی (٤٤-٤٥)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لە (٢٩)ی نیسانی (١٩٢٠)دا، عەلی شان بەگ لەسەر ئامانجو پەیمانو داخوازییەکانی سەرۆکی کوردانی ناوچەی سیواس وە قوچگیری وە دەرسیم وە ئالعەزیز تەلگرافێکی دوورو درێژی بۆ ئەستەمبۆل نارد وە بەهۆی (کۆمەڵی بەرزی کوردستان) وێنەی ئەو تەلگرافە نێردرا بۆ پیاوە رامیارییە گەورەکانو دەوڵەتە یەکگرتووەکانی ئەورووپا وە بۆ باڵوێزو کۆنسوڵخانەکانی دەوڵەتەکانی ئەورووپا لەشاری (ئەستەمبول)، وە لەو تەلگرافەدا نووسرابوو کە مستەفا کەمال پاشا لەخۆیەوە بەناوی (٧٢) نومایندەی کوردەوە بێ پرسو را ئەو بروسکەیەی بۆ ئەورووپا ناردووە کە گوایا کوردستان جیابوونەوەو سەربەخۆییان ناوێت، وە ئەمە هەڵبەستراوە وە ئەم کارە بێدەنگ وەرگرتنی گەلی کورد وە بێ ئاگاداری سەرۆکەکانی کوردستان کراوە. وە لەو تەلگرافەدا سەرۆکی کوردان رایگەیاندبوو کە ئێمەی کوردان بەخۆێنو چەک لایەنگیری سەربەخۆیی کوردستان ئەکەین بۆ ویلایەتەکانی کوردستان کە بریتییە لەم ویلایەتانە (ئالعەزیز، دیاربەکر، بەتلیس، وان، ئەرزرۆمو سیواس) وە کوردستان لە تورکیا لەڕووباری (قزیل ئیرماق) لەشاری سیواسەوە هەتا ویلایەتی موسڵ دانیشتوانەکانی کوردن، وە بۆ ئامانجی ژیانو ژیانەوەی کوردستان داوای مێژوویان ئەکەن وە بۆ پاراستنی مافەکانیان بەخۆێن ئامادەن کە هەموو گیانیان بەخت بکەن، وە لەسەر ئەم ڕاپۆرتە، مستەفا کەمال پاشا وە کازیم قەرەبەکر پاشا زۆر شپرزەو سەرسام بوون، وە پەرلەمانی (بیوک ملت مجلس) لە ئەنقەرە بەجارێک شڵەقاو پێ تێکچوون وە بەوجۆرە گەلی کورد لەهەڵگەڕانەوەی تورکان کەوتە فریای خۆی وە لەئەنجامدا سەرۆکی کوردان لەناوچەی قوچگیری وە دەرسیم کەوتنە کۆبوونەوەو (بۆ شۆڕش) خۆیان ئامادەکرد).

بەگوێرەی ئەو بروسکەیەی کە (عەلی شان بەگ) لەسەر داخوازی سەرۆکی کوردانی بەشێک لەناوچەکانی کوردستاندا بۆ دەوڵەتانی ئەورووپای ناردووەو، باسی ئەوەی کردووە کە سەرۆکە کوردەکان بەچەکو بەخۆێن داوای سەربەخۆیی بۆ ویلایەتەکانی کوردستان دەکەن، ویلایەتی موسڵ-یش یەکێکە لەو ویلایەتانەی کە

ناوی هاتووەو داوای سەربەخۆیی بۆ دەکەن. کەواتە سەرکردە کوردەکان، ویلایەتی موسڵ-یان بەشاری موسڵو شارەکانی تریشەوە، بە خاکی کوردو شاری سەر بە کوردستان زانیووە.

عومەر عەلی غەفور، لە لاپەڕە (٦)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٥٨)، دووشەممەی رۆژی (١٨.١٢.٢٠٠٦)دا، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (هاوولاتیانی پەنابەری عارەب لەکوردستانو رێوشوێنی نائاسایی)دا، لەوەڵامی وتارێکی رۆژنامەنووسی شۆڤینیستی میسری (فەهمي هوەیدی)دا نووسیوێتی: (ئەو کەسانەی کاتێ پێیان وایە دەبێ بەڕێوەبەرایەتیو خەڵکی کوردستان بەشێوەیەکی ئاسایيو بێ هیچ کۆتو مەرجێک پێشوازی لە لێشاوی پەنابەرانی عارەب بکەن لەو رووەوە کە لەبەرئەوەی هاوولاتی ئێراقینو کوردستانیش بەشێکە لەئێراق، ئەوا مەرجە لەهەمان کاتدا پێشیان ئاسایی بێ کە کورد لەشارەکانی تری کوردستانەوە بچن لەشارەکانی کەرکوک، موسڵو بەعقوبە نیشتەجێ بن، ئەی ئەوانیش هاوولاتی ئێراقی نینو ئەو شارانەش شاری ئێراقی نین؟).

بە بۆچوونی نووسەر عومەر عەلی غەفور، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەوەڵامی شۆڤینیستە عارەبەکاندا باسی ئەوە دەکات کە بۆ بەڕەوای دەزانن عارەب لەشارەکانی تری ئێراقەوە رووبکەنە شارەکانی موسڵ، کەرکوک، بەعقوبە، هەولێر، سلێمانیو دهۆک، کەچی بە ناڕەوای دەزانن کە کورد لەشارەکانی تری کوردستانەوە بۆ شارەکانی موسڵ، کەرکوکو بەعقوبە بچن. ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ، کەرکوکو بەعقوبە بەشاری کوردستانی دەزانێت، کاتێک کە دەنووسێت: (کەچی عارەبەکان بە ناڕەوای دەزانن کە کورد لەشارەکانی تری کوردستانەوە بۆ شارەکانی موسڵ، کەرکوکو بەعقوبە بچن)، کەواتە ئەو سی شارەش بە بۆچوونی نووسەر هەر شاری کوردستانین.

پارێزەر کاوە راجی، لە لاپەڕە (٤)ی گۆڤاری (کۆنگرە)، ژمارە (٢١)ی ئاوگۆستی (٢٠٠١)دا وتارێکی لەژێر ناوی (تاوانی پاکتاوکردنی رەگەزیو راگواستنو بەعارەبکردن، درێژەدانە بەتاوانی جینۆسایدو ئەنفالو هۆلۆکۆستی کورد)دا نووسیوەو، دەڵێت: (شاری دێرینی کوردان (نی ئاڤا – نوێ ئاوا) بەعارەبکراو گۆڕییان بە "نەینەواو موسڵ").

بەگوێرەی بۆچوونەکانی پارێزەر کاوە راجی، شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ئەو شارە (موسڵ) شارێکی دێرینی کوردان بووەو، لەئەنجامی پرۆسەی بەعارەبکردنی کوردستاندا بەعارەبکراوەو، تەنانەت ناوی دێرینی شارەکەیان لە (نی ئاڤا – نوێ ئاوا)وە گۆڕی بۆ (نەینەوا دواتر بۆ موسڵ).

حەمید گەردی، لە لاپەڕە (٣٣٩)ی پەرتووکی (رۆژی کوردی لەمێژوودا)، نووسیوێتی: (١٦.١٢.١٩٢٥ ویلایەتی موسڵ، کە مەڵبەندی کوردەکان بوو بەهۆی گوشاری زیادی بەریتانیا، کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەم ناوچەیەی خستە سەر خاکی ئێراق).

ئەوەی کە لەسەرەوەدا نووسەر حەمید گەردی ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە مەڵبەندو خاکی کوردستان ناودەبات، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ بە بڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان خرایە سەر ئێراق، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە نووسەر باوەڕی تەواوی بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ هەیە، مادام ویلایەتە بە مەڵبەندێکی کوردی ناو ببات، بێگومان موسڵ وەکو پایتەختی ویلایەتەکە شارێکی کوردییە، هەروەها مادام ویلایەتەکە لەژێر گوشاری ئینگلیزو بە بڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان خرابێتە سەر دەوڵەتی ئێراقەوە، کەواتە شارو ویلایەتی موسڵ پێشتر هیچ پەیوەندییان نەبووە بەئێراقو نە بەشێکیش بووینە لەو وڵاتە.

نووسەر مەهاباد کوردی، لە لاپەڕە (١٨)ی پەرتووکی (لەبارەی باشووری کوردستانەوە)، نووسیوێتی: (پێشمەرگە کوردەکان دەڵێن شاری کەرکوکمان گرت. شەڕو پێکدادان تائێستاش بەردەوامە، لەزۆربەی شارەکانی ئێراقدا، قسەکەرێکی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان رایگەیاند کە زۆربەی بەشە سەرەکییەکانی شاری کەرکوک کەوتۆتە دەستی پێشمەرگەکانەوەو شەڕیش هەر بەردەوامە. کەرکوک مەزنترین باژێرە لەباشووری کوردستان. (دیارە کاولە موسڵ، کاول واتا رووخاو یاخراپبوو، بە کوردستان ناژمێرن).

بە بۆچوونی نووسەر مەهاباد کوردی، شاری موسڵ شارێکە دەکەوێتە باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی شەڕو پێکدادانی هێزی پێشمەرگە

لەگەڵ هێزەکانی حکومەتی سەددام، نووسەر گلەیی ئەوە دەکات کە بۆچی سەرکردایەتی کورد تەنیا باسی کوردستانی بوونی شاری کەرکوک دەکەنو، باسی کوردستانی بوونی شاری موسڵ ناکەنو ئەو شارە بە کوردستان ناژمێرن؟ ئەمەش بۆمان دەردەخات کە نووسەر مەهاباد کوردی، لەسەتا سەت شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو باشووری کوردستان دەزانێت.

نووسەر مەهاباد کوردی، لە لاپەڕەکانی (١٥١-١٥٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، لەباسی کوردستانی بوونی شارەکانی کوردستاندا نووسیوێتی: (ئێمە کە کەرکوک وەک نموونە دێنینەوە، ئەی چ لەناوچە کشتوکاڵییە بەپیتەکانی قەراچو کەندێناوەو شەمامک بکەین؟ ئەی قەرەچوغو کاولە موسڵو شەنگاڵو شوێنەکانی دیکە چ لێ بکەین؟ ئەگەر کورد خۆیان ئەم شوێنانەیان لەبیرکردبێ، دەبێ دوژمنان چ پیلانێکیان بەدەستەوە بێ؟).

بە بۆچوونی نووسەر مەهاباد کوردی، دیسان موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر مەترسییەکانی خۆی لەهەمبەر لەبیرکردنی کوردبوونو کوردستانی بوونی شارەکانی (موسڵ، شەنگاڵ، قەراج، کەندێناوەو شەمامک) نیشاندەداتو، پێیوایە دەبێت لەگەڵ باسکردنی کوردستانی بوونی شاری کەرکوک، باس لە کوردستانی بوونی موسڵو تەواوی ئەو شارو شارۆچکانەی کە لەسەرەوەدا ناویان هاتووە بکرێت.

نووسەر مەهاباد کوردی، لە لاپەڕەکانی (٦٩٨-٦٩٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (عارەبە شیعەکان کورد بەنۆکەری ئەمەریکا ناودەبەن. هەرچی عارەبە سوننەکانیشن هەر لەدێرزەمانەوە لەکوشتنو قەڵاچۆکردنی کورددا چ درێخییەکیان نەکردووەو، ئەوەتا ئێستاشی لەگەڵدا بێ رۆژانە لەشارێکی وەک موسڵ راوە کورد دەکەنو، تائێستاش بەهەزاران خێزانی کوردیان لەو شارەو دەیان شوێنو ناوچەی تری کوردستاندا دەربەدەر کردووە).

بە بۆچوونی تەواوی نووسەر مەهاباد کوردی، شاری موسڵ شارێکە دەکەوێتە باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی هەلوێستی عارەبەکانی ئێراق لەبەرامبەر بە کورددا، باسی ئەوە دەکات کە شیعەو سوننەی ئێراق کورد بە بەکرێگیراوی ئەمەریکا ناودەبەنو، رۆژانە لەپای ئەوەدا بەدەیانو سەدان خێزانی کورد لەشاری موسڵو شارەکانی تری کوردستاندا دەکوژن یان دەریان دەکەن.

ئەمەش ئەوەمان بۆ رووندەکاتەوە کە نووسەر مەهاباد کوردی شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، چونکە ئەو نووسیوێتی لەشاری موسڵو شارەکانی تری کوردستان، کەواتە ناوبراو شاری موسڵ-یش هەر بە پارچەیەکی کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات.

فەلەکەدین کاکەیی، وەزیری رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستانو، ئەندامی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتیی کوردستان، لە لاپەڕە (٣)ی رۆژنامەی (خەبات)، ژمارە (٢٣٨٦)ی دووشەممە (٢٢.١.٢٠٠٧)دا، وتارێکی لەژێر سەردێری (تورکیا مەراقی پارچەپارچەبوونی خۆیەتی)دا بڵاوکردۆتەوەو تیایدا هاتووە: (تورکیا تازە بەتازە هەندێ دۆسێی عوسمانی دەکاتەوە، وەکو هی ویلایەتی موسڵ کە لەڕاستیدا ئەوە گەلی کوردستان تاکە لایەنێکە کە مافی بە ویلایەتی موسڵ-ەوە هەبووبێت. کورد تاکە لایەنێکە کە خاوەنی ویلایەتی موسڵە. دەبینین کە تورکیا خەریکە رووت دەبێتەوە رەنگە تەنیا کورد یارمەتی بدات تا بە ئاشتی لەم تەنگوچەڵەمەیە دەرباز ببێت).

بە بۆچوونی وەزیری رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان، شاری موسڵ شارێکە دەکەوێتە باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بە ویلایەتێکی کوردیو کورد بە خاوەنی ئەو ویلایەتە دەزانێت، هەروەها پێی وایە گەلی کوردستان تاکە نەتەوەی ناوچەکەیە کە مافی بەویلایەتی موسڵ-ەوە هەبێت. دەشزانین کە شارەکانی ویلایەتی موسڵ بریتیین لە (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)، کەواتە بەهەموو شێوەیەکو لەچەند لایەکەوە نووسەر فەلەکەدین کاکەیی شاری موسڵ بە کوردستان دەزانێت.

سەعید مەموزینی، رۆژنامەنووسو کارگێڕی لقی (١٤)ی پارتی دیموکراتی کوردستان لە لاپەڕە (٨)ی پەرتووکی (موسڵو کورد لەدوای ئازادی)دا نووسیوێتی: (دەڤەرە کوردنشینەکانی پارێزگەی موسڵ رووبەرێکی فراوان بەخۆوە دەگرێت، لەسەرژمێری سێ ملیۆنی موسڵ، زۆرینە کوردن ئەگەر راپرسیەکی ئازاد بکرێت، وادەردەکەوێ لەنیوە زیاتری خەڵکەکە کوردن، لای چەپی شارەکەو باکوورو رۆژهەڵاتو رۆژئاوای شارەکە کوردن، لەباکوورەوە بەدرێژایی رێگەی دهۆک گوندەکانی کوردنشینی عەشیرەتی شەبەکو کیکیو باجەلانو ئێزیدیو زێدکو مزوری دەبینرێت، رێگەی زێی موسڵ-یش گوندەکانی کوردنشینی شەبەکو

سارلی‌و گۆران‌و، لەڕۆژئاواش بەدرێژایی ڕێگەی تەلەعفەرو شەنگال کوردی گەرگەری‌و ئێزیدی دەبینرێت، ناحیەی بازیوە کە (١٠٠%) کوردی شەبەکن تەنیا کێلۆمەترێک لە موسڵ دوورە، هەروەها قەزای بەردەڕەش کە (١٠٠%) کوردن (٣٢) کم لە مەڵبەندی شاری موسڵ دوورە، بە ئەندازەی دووری هەولێرو مەسیف، بۆ زانیاری زیاتر بەردەڕەش (١٦٠) کم لەدهۆکو هەولێر دوورە. ژمارەی کورد لەموسڵ لەژمارەی کوردی کەرکوک کەمتر نیە لەبواری ئابووری‌و سامانە سروشتیەکانیش موسڵ لە کەرکوک کەمتر نیە، لای چەپی شاری موسڵ کوردستانەو درێژەی خاکی بادینانەو پەیوەندی کوردو موسڵ زۆر دێرینەو هەمیشە کوردەکان لەدوورو نزیکەوە سەردانی موسڵ-یان کردووەو، کورد بۆ پاراستنی ئەو شارە جۆگەلەیەک خوێنی ڕێشتووە، زۆرینەی گەڕیدەو نووسەرانی بیانیش داکۆکی لەهەبوونی کوردو زمانی کوردی لەشارەکەدا دەکەن).

ئەوەی نووسەر سەعید مەموزینی ئاماژەی پێکردووە، کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەینێت، چونکە لە لایەک ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە زۆرتر لەنیوەی دانیشتوانی پارێزگای موسڵ کوردن‌و، لە لایەکی تریشەوە باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە لای چەپی شاری موسڵ کوردستانەو درێژ بووەوەی خاکی بادینانە. هەمووشمان ئەوە دەزانین کە هێرش‌و پەلامارەکانی میلیشیا عارەبە موسڵمانەکان هەر لەدوای دەرکەوتن‌و بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام لەڕێگەی شمشێرەوە، لەپێناوی بەعارەبکردنی وڵاتی نەتەوە ناعارەبەکان‌و دەستکەوتی ئابووری بووە، گومانیش لەوەدا نییە کە شاری موسڵیش وەکو شارێکی کوردی‌و دانیشتوانی کوردی شارەکەش پریشکی ئاگری بەعارەبکردنی خاک‌و نەتەوە سووتاندوونی.

سەعید مەموزینی‌و خەسرەو گۆران لەپەرتووکەکانی (موسڵ‌و کورد لەدوای ئازادی)‌و (کورد لەپارێزگای موسڵ)دا باسی بنەماڵەکانی: (جەلیلییەکان، ئەلحەساوی، ئەلشەهوان، بن هیلال، جۆلبۆ، جومێرد، قەسار، جادری، ئاغەوات، کەشمولە، ئەلعومەری، چلمێران، دیوەچی، سابونچی، مەحەلی، حەمۆ جەبەلی، ئال کەسۆ، شۆشی، شەفخون، قەدۆ، نەجم جادر، ڕەزوانی ئال ڕەشادو مودەڕس)یان کردووە کە هەر هەموویان کورد بووینەو، لەئەنجامی شالاوەکانی بەعارەبکردندا بەعارەبکراون.

پێم وایە ئەوەی شارەزایی لە میژووی عارەب‌و ئیسلامدا هەبێت یان میژوویەکەیانی خوێندبێتەوە، گومانی لەوەدا نامێنێت کە یەکێک لەئامانجە دیارەکانی عارەب‌و ئیسلام بەعارەبکردنی ئاشکرای خاک‌و نەتەوە ناعارەبەکان بووە، بگرە بەو نەتەوانەی کە موسڵمانیش بووینە. بۆ نموونە ئێستاشی لەگەڵدا بێت زۆربەی هەرە زۆری عارەب‌و پارتە ئیسلامییەکانی ئێراق‌و وڵاتانی عارەبی‌و جیهانی (ئێزیدییەکان، شەبەک‌و کاکەییەکان) کە کوردی رەسەنن بەعارەب دادەنێن. ئەو بۆچوونانەی شۆڤێنیستە عارەبەکان‌و رەوتە ئیسلامیە عارەبییەکان هەر هەمووی لەخزمەتی بەرژەوەندی شۆڤێنییەتی عارەبیدایە. ئاخر بەعارەبکردنی ئەو هەموو بنەماڵەیە، دەبێت تاچەند زیانی بەکوردو کوردستانێتی شاری موسڵ گەیاندبێ؟ دڵنیام کە بەعارەبکردنی دانیشتوانی کوردی موسڵ کە دەچێتە خانەی بەجێنوسایدکردن، زیانی یەکجار گەورەتری لە بەعارەبکردنی شاری موسڵی سەر بەخاکی کوردستان گەیاندووە، چونکە هەردەم زیانی بەعارەبکردنی تاکەکانی نەتەوەیەک زۆرترە لەزیانی بەعارەبکردنی خاکی ئەو نەتەوەیە! باشە بەعارەبکردنی ئەو (٢٤) بنەماڵە کوردەی دانیشتووی موسڵ کە ژمارەیان بەسەدان هەزار دەبێت، کاری نەکردۆتە سەر بەعارەبکردنی شارو پارێزگای موسڵ؟ ئایا سیمای کوردبوونی شارەکەو دیمۆگرافیای کوردی شارەکەی نەگۆڕیوە لەبەرژەوەندی نەتەوەی عارەبی داگیرکەر؟

سەعید مەموزینی، لە لاپەرە (٨٤)ی پەرتووکی (بەرکورتێک لەمێژووی کوردو کوردستان)دا نووسیوێتی: (ناحەزانی گەلی کورد هەوڵی زۆریان داوە شارە کوردنشینەکان لە کورد خاڵی بکەن، ئەگەر ئەو توانایەشیان نەبێ ئەوە لەنەخشەی جوگرافی بە کوردستانی دیار نەکەن، شاری گەورەی کرماشان زۆربەی هەرە زۆری خەڵکەکەی کوردن، کەچی بە کوردستان ناژمێردرێ، موسڵ و کەرکوک لەباشووری کوردستان، بەشێوەی کرماشان مامەڵەیان لەگەڵ کراوە، لە تورکیاش هەر نەپرسە، هیچ شارێکی کوردەکان موڵکی کورد نایێتە ژماردن).

سەعید مەموزینی، زۆر راشکاوانە بۆچوونی خۆیمان بۆ دەردەبڕێت‌و شارەکانی موسڵ و کەرکوک بەدوو شاری سەر بە باشووری کوردستان دادەنێت، کاتێک کە گلەیی لە دوژمنان‌و لەخۆمان دەکات کە شارەکانی موسڵ‌و کەرکوکیان بەدەردی شاری کرماشان بردووە، لەدوژمنان داگیرکردنی خاکی کوردو کۆچپێکردن‌و

راگوێزانو دەرکردنی زۆرەملێیانەی کوردو، لەخۆشمان کەمتەرخەمیو لەیادکردنی ئەو شارانە.

سەعید مەموزینی، لە وتارێکدا لەژێرناوی (کوردی شەبەک دنگ بە لیستی ٧٣٠ ددن)دا، کە لە ژمارە (٥٦٦)ی گۆڤاری (گوڵان)ی سێشەممە (١٣.١٢.٢٠٠٥)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەدێر زەمانەوە شەبەک لەشاری موسڵ نیشتەجێن لەوانەیە یەکەم کەس بن شاری موسڵ-یان دروستکردبێو ناویان لێنا قەڵای (نەوادشێر) کە زۆر لەسەرچاوەکان ئاماژەی پێدەکەن وشەیەکی میدییە، لەڕۆژهەڵاتی رووباری دیجلە قەڵایەکیان دروستکرد بۆ ئەوەی بازرگانەکان تێیدا پشوو بدەنو کاری بازرگانی بکەن).

بە بۆچوونی رۆژنامەنووس سەعید مەموزینی، موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە شەبەکی کورد یەکەمین کەس بووینە کە شاری موسڵ-یان دروستکردووەو ناویان ناوە (نەوادشێر/نیو ئەردەشێر)و لەو شارەدا نیشتەجێ بووینە. کاتێک کە کورد شارەکەی دروستکردبێتو هەر ئەوانیش بووبن وەکو یەکەمین کەس لەو شارەدا دانیشتبن، کەواتە شارەکە هەر هی ئەوانەو، لەوانیش زیاتر کەسی خاوەنی راستەقینەی نییە!

سەعید مەموزینی، لە وتارێکدا لەژێرناوی (بۆ لە موسڵ کوردی شەبەکی شیعە دەکوژرێت)دا، کە لە ژمارە (٥٩٢)ی گۆڤاری (گوڵان)ی پێنجشەممە (٢٩.٦.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (فارس جویجانی، سەرنووسەری رۆژنامەی (موصل الجدیدة) دەڵێت: بەبۆچوونی من تاکە چارەسەر گەڕانەوەی موسڵ-ە بۆ سەر هەرێمی کوردستان).

بەگوێرەی قسەکانی فارس جویجانی، شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە تاکە چارەسەر بۆ کێشەی شاری موسڵ ئەوەیە کە بگەڕێندرێتەوە بۆ سەر هەرێمی کوردستان، ئەو بۆچوونەی ناوبراو ئەوە دەگەیەنێت کە موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، بۆیە داوای گەڕانەوەی دەکات بۆسەر خاکی باشووری کوردستان.

سەعید مەموزینی، لەدیمانەیەکدا لەژێر ناوی (هیام یونس: بەری چەپی موسڵ بەشێکی دانەبڕاوی کوردستانە) لەگەڵ مافپەروەر هیام یونس، ئەندامی ئەنجومەنی پارێزگای موسڵ-دا کە لە رۆژنامەی (خەبات)، ژمارە (٢٢٥٣)، هەینی (١.٩.٢٠٠٦)دا

بڵاوکراوەتەوە، هیام یونس دەڵێت: (ئەوەی زیاتر وامان لێدەکات لەسەر جێبەجێکردنی مادەی (١٤٠) پێداگرین، کوردستانییەتی لای چەپی شاری موسڵە، کە ئێمە بەکوردستانی دەزانینو نابێت چیتر لەمەودوا بەهاوڵاتی پلە دوو بزانرێن، بەڵکو دەبێت هەموو مافێکی ژیانو کاریان بۆ فەراهەم بکرێتو چیژی لێببینن).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مافپەروەر هیام یونس، بەری چەپی شاری موسڵ کە بەشە گەورەکەی شاری موسڵ-ە بریتییە لەخاکی کوردستان، چونکە ناوبراو راشکاوانە بیرو بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بەو شارە (موسڵ) دەردەبڕێتو، بە بەشێکی کوردستانی ناودەبات.

رۆژنامەنووس سەعید مەموزینی، لە لاپەڕە (١١)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٨٩)ی پێنجشەممە (٢٥.١.٢٠٠٧)دا، وتارێکی لەژێر سەردێری (رەوشی باشووری کوردستان بەر لەجەنگی یەکەمی جیهان)دا، ئەو وتارە نووسینێکە لە لاپەڕەکانی (٦٠-٦٩)ی پەرتووکی (شێخ مەحمود حەفید بەرزنجی، عەبدولڕەحمان سالح ئەلبەیاتی)دا پوختەیەکی وەریگێڕاوە بۆ کوردیو لە رۆژنامەی ناوبراودا بڵاویکردۆتەوە، نووسیوێتی: (هەموو باشووری کوردستان لەو سەردەمە بریتی بوون لە پێنج پارێزگای ئێستا (کەرکوک، موسڵ، دهۆک، سلێمانیو هەولێر)و هەر پارێزگایەک چەندین قەزای هەبوو).

بەگوێرەی نووسینەکەی رۆژنامەنووس سەعید مەموزینی، نووسەر عەبدولڕەحمان سالح ئەلبەیاتی، شاری موسڵ بە شارێکی باشووری کوردستان دەزانێت، چونکە ناوبراو پارێزگای موسڵ بەتەواوی بەیەکێک لە پێنج پارێزگاکەی باشووری کوردستان (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی) دادەنێت.

عەبدولڕەحمان چادرچی، بەرپرسی پەیوەندییەکانی کۆنگرەی گەل، لەهەڤپەیڤێنێکدا کە هاوڕێ کاوە لە شەوی (١٨/١٩.١.٢٠٠٧)دا لەگەلیدا ئەنجامی داوەو، لە لاپەڕە (٩)ی رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٧٤)ی سێشەممە (٢٣.١.٢٠٠٧)دا لەژێر سەردێری (باشووری کوردستان دەکەینە گۆڕستانی سوپای تورکیا)دا بڵاوکراوەتەوە، ئەو بەرپرسەی کۆنگرەی گەل دەڵێت: (تورکیا دەیەوێت بچێتە کەرکوکەوەو ئاژاوە لەئێراقدا دروست بکات، ئێمە زانیاری زۆرمان لایە کە تورکیا سەرەتا بەفڕۆکەو تۆپخانە هێرش دەکات لەگەل چەند یەکەیەکی سەربازی کەم، بەڵام ئەگەر رێگە لەو

هێرشە کەمە نەگیرا لەسەرەتاوە ئەوا تورکیا بەناو هەموو باشوورو هەتا کەرکوکو موسڵ-یش بڵاودەبێتەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی بەرپرسی پەیوەندییەکانی کۆنگرەی گەل، عەبدولڕەحمان چادرچی، شاری موسڵ شارێکی گرنگە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی نیازەکانی تورکیادا سەبارەت بە باشووری کوردستان، باسی ئەوەی کردووە کە تورکیا نیازی هێرشو داگیرکردنی تەواوی باشووری کوردستانی هەیە بە شارەکانی موسڵو کەرکوک-یشەوە. کەواتە عەبدولڕەحمان چادرچی، شارەکانی موسڵو کەرکوک بە بەشێک لە خاکی کوردستان دەزانێت.

عەبدوڵڵا زەنگەنە، لە لاپەڕە (٣)ی ڕۆژنامەی (خەبات)، ژمارە (١٣٧١)ی چوارشەممە (٢٥.٢.٢٠٠٤)دا، بەپشتبەستنی بە(موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري) کە لەسااڵی (١٩٤٩)دا بڵاوکراوەتەوە، وتارێکی لەژێرناوی (٥٧ ساڵ لەمەو بەر داواکاری کورد، لەیەکەمین پەیمانی میللیو پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کورد، لەژێر سایەی (مەلا مستەفای بارزانی)دا فیدراڵی بووە)؟! دەڵێت: (لەخاڵی یەکەمی پەیمانی میللیو پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کوردی ئێراق هاتووە: ١- بۆ بەدەستهێنانی دەوڵەتێکی دیموکراسی لە کوردستانی ئێراقدا کە بریتی بێ لە لیواکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو خانەقین بەپێگای رامیاریو هەموو وەسیلەیەکی دی مومکین بێ کۆشش دەکەین بە مەرجێک یاساو سەرۆکی ئەو دەوڵەتە لەلایەن میللەتی کوردەوە بە شێوەی هەڵبژاردنی راستەوخۆو دەنگی نهێنییەوە هەڵبژێردراو دابنرێن). هەروەها نەوشیروان مستەفا ئەمین، جێگری پێشووی سکرتێری یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، ئەویش لە پەرتووکی (چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی ١٩٣٨-١٩٥٨ ڕۆژنامەوانیی نهێنی-بەرگی سێیەم-بەشی یەکەم، باشووری سلێمانی ٢٠٠٤)دا ئاماژەی بەهەمان شت کردووە.

ئەوەی کە لەسەرەوەدا نووسەر عەبدوڵڵا زەنگەنە ئاماژەی پێکردووە، بۆمانی دەردەخات کە پارتی دیموکراتی کوردستان شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو خانەقین) بە پارچەیەک لە باشووری کوردستان دەزانێت، چونکە پارتی

دیموکراتی کوردستان له (پەیمانی میللیو پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کورد)دا باسی شاری موسڵ وەکو شارێکی باشووری کوردستان کردووە.

پارتی دیموکراتی کوردستان، له لاپەڕە (٧٥)ی پەرتووکی (نفط کوردستان العراق النفط ومصیر الکورد وکوردستان السیاسي)دا، نووسیوێتی: (ئەو یاداشتنامەیەی کە لە لایەن پارتی دیموکراتی کوردستانەوە درایە سەرکردایەتی هەرێمایەتی پارتی بەعسی عارەبی سۆسیالستی بەمیژووی (٢٨.١٠.١٩٧٢)، وا دادەنێت ئەو کارانەی کە دامودەزگاکانی حکومیو حزبی جێبەجێیان دەکات لە بەعارەبکردنی کوردستان هەر لەچەند مانگێک دوای راگەیاندنی رێککەوتننامەی ئازار، بەتایبەتی لەپارێزگاکانی کەرکوک، دیالەو موسڵو، هەروەها هەوڵی بەردەوامیان لەپێناو دوورخستنەوەی رۆڵە رەسەنەکانی ناوچەکە لە کوردو قۆرخکردنی پلەکانی دەسەڵات لەو پارێزگایانەی ناومان بردن لەلایەن ئەندامانی پارتی بەعس بەتەنیا، بریتین لەکردەوەی دژ بە رێککەوتننامەی ئازار کە بەگوێرەی رێککەوتنەکە دەبوایە دانیشتوانی گوندە عارەبیو کوردییەکان بۆ شوێنی پێشووی خۆیان بگەڕێنەوە).

بە بۆچوونی پارتی دیموکراتی کوردستان، شاری موسڵ یەکێکە لەو شارانەی کە دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، چونکە ئەوان لە باسی بەعارەبکردنی کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ بەیەکێک لەشارە بەعارەبکراوەکانی باشووری کوردستان ناوەبەن، کەواتە شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانن، بۆیە بەمشێوەیە ناوی دەبەن.

پارتی دیموکراتی کوردستان، لە لاپەڕە (٨٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، لەخاڵی سێیەمی دەرئەنجامەکاندا نووسیوێتی: (پشتگوێ خستنی باری نەتەوەیی لە بڕیاردان لەچارەنووسی باشووری کوردستان لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی دەگەڕێتەوە بۆ سامانی نەوتی کوردستان، هەروەکو هۆی ئابووری (بوونی نەوت لە باشووری کوردستان)، گرنگترین هۆ بوو، ئەگەر تاکە هۆ نەبووبێت، لە لکاندنی ویلایەتی موسڵ بە قەوارەی ئێراقی نوێ).

ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونی شاری موسڵ بەدەستەوە دەدات، چونکە ئەوان باسی ئەوە دەکەن کە بوونی نەوت لەباشووری کوردستاندا بووە هۆی ئەوەی، کە ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەتی ئێراقی عارەبی (ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا)وە بلکێنرێت. ئەمەش ئەوەمان بۆ

دەردەخات کە ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان دوو ناون بۆ یەک خاک بەکاردێت، مادام وابێت کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە، شاری سەر بە باشووری کوردستانن.

دکتۆرە سروە ئەسعەد سابیر، لە لاپەڕەکانی (١١٩-١٢٠)ی پەرتووکی (کوردستان من بدایة الحرب العالمیة الاولی الی نهایة مشکلة الموصل ١٩١٤-١٩٢٦)دا نووسیوێتی: (سەبارەت بەچالاکییەکانی شەریف پاشاو هەوڵەکانو بەپەرۆشی بۆ کاروباری کوردی، لەڕۆژی (٦.٢.١٩١٩)دا چاوی کەوت بە (مسیۆ جۆرج کلیمەنسۆ)ی سەرۆکی کۆنگرەو، گفتوگۆی لەگەڵ (کلیمەنسۆ)دا کرد سەبارەت بەداخوازییەکانی کورد لەئۆتۆنۆمییەک لەناوچەکانی ئامەد، بەتلیس، خەرپووت، موسڵ، ئورفە (رەها)و کۆیسنجەق).

بەگوێرەی قسەکانی دکتۆرە سروە ئەسعەد سابیر، شەریف پاشای خەندان شاری موسڵ بەیەکێک لەشارەکانی باشووری کوردستان دادەنێت، بۆیە شەریف پاشای خەندان داوای کردووە شاری موسڵ لە باشووری کوردستان دانەبڕێتو، بەشێک بێت لەو وڵاتە.

دکتۆرە سروە ئەسعەد سابیر، لە لاپەڕە (٢٣٢)ی پەرتووکی (کوردستان من بدایة الحرب العالمیة الاولی الی نهایة مشکلة الموصل ١٩١٤-١٩٢٦)دا نووسیوێتی: (کوردەکان ئارەزووی دامەزراندنی بەڕێوەبەرێتییەکی خۆجێیی‌و، نەبوونی هیچ پەیوەندییەک بەمیری عارەبی لە بەغدایان دەربڕی بەتێکڕا لەکاتی هەڵبژاردنی شا فەیسەڵ وەکو شای ئێراق، ئەنجامی راپرسیەکان لەناوچەکانی کوردی هاندەر نەبوون، ئەوەش ئەنجامەکان دەریانخست کە دەست لایەنی بەرێتانی کەوت لەپارێزگاکانی کەرکوک، موسڵو ناوچەکانی تری کوردی).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆرە سروە ئەسعەد، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە دکتۆرە سروە لەباسی راپرسییەکان بۆ هەڵبژاردنی شا فەیسەڵ بەشای ئێراق، باسی ئەوە دەکات کە ئەنجامی راپرسییەکان لەناوچەکانی کوردی هاندەر نەبووینە بەتایبەت لەپارێزگاکانی موسڵ، کورکوکو ناوچەکانی تری کوردی. ئەوەی دکتۆرە سروە ئاماژەی پێکردووە کوردستانی بوونی پارێزگای موسڵ بە تەواوی دەگەیەنێت، چونکە نووسەر لەلایەک ئەو ناوچانە بەناوچەی کوردی ناودەبات‌و، لەلایەکی تریشەوە هەردوو پارێزگای موسڵو

کەرکوک بە پارێزگای کوردی دادەنێت کە دەڵێت: (لەپارێزگاکانی کەرکوک، موسڵو ناوچەکانی تری کوردی)، کەواتە ئەو هەردوو پارێزگاکە بەپارێزگای کوردی دەزانێت.

دکتۆرە سروە ئەسعەد سابیر، لە لاپەڕەکانی (٣٠٤-٣٠٥)ی پەرتووکی (کوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل ١٩١٤-١٩٢٦)دا نووسیوێتی: (لەو کارانەی کە کۆمیسیۆنەکە (کۆمیسیۆنی توێژینەوە لە کێشەی موسڵ) گرنگی پێدا لایەنی رامیاری کێشەکە بوو بەتایبەت ئەو هەستو ئارەزووەی کە دانیشتوان دەریان بڕی بۆ لکاندنیان بەیەکێ لەدوو وڵاتەکە، لەڕاستیدا پرسیاری زۆرتر ریالیستانەتر کە سەنگێکی تری دەبوو ئەگەر پرسیارەکە بەوشێوەیە بوایە، ئایا کورد دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی نەتەوەییان دەوێت؟ یان ئەوان بەڕاستی دەیانەوێت بخرێنە سەر یەکێک لەو دوو وڵاتە؟ پرسیارەکە بەوشێوەیە راستترو راستەقینە خوازانەتر دەبوو کە دەبوایە لەپێشەوەی هەموو پرسیارەکان بووایەو، زۆرترێش لەگەڵ راستەقینەی راستی بوونی نەتەوەی کورددا دەگونجا، کە ویلایەتی موسڵ جگە لە دڵ سەبارەت بە جەستەی کوردو کوردستان شرێکی تر نییە).

بەگوێرەی بۆچوونی دکتۆرە سروە ئەسعەد سابیر، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو دەکەوێتە باشووری کوردستان، چونکە دکتۆرە سروە ویلایەتی موسڵ بەدڵ بۆ جەستەی کوردو کوردستان دادەنێت. کاتێک کە ویلایەتی موسڵ دڵی کوردو کوردستان بێت، کەواتە تەواوی ویلایەتەکە (دڵەکە) بەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) بەشێکن لەجەستەی کوردو کوردستان.

مام جەلال، لە لاپەڕە (٣٣)ی پەرتووکی (اغد ديموقراطي وحرمان الشعب حتى من حق الحلم؟)دا نووسیوێتی: (لەکاتی شەڕی جیهانی یەکەمدا وولاتە داگیرکەرە گەورەکانی بەریتانیا، فەرەنساو روسیای قەیسەری لەسەر دابەشکردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پێکهاتن. کوردستانی باشوور کە لەڕووی بەڕێوەبەرێتییەوە بە ویلایەتی موسڵ ناسرابوو بەر فەرەنسا کەوت نەک بەریتانیا، بەڵام ویلایەتی بەسراو لەگەڵیشیا کوێتو ویلایەتی بەغدا بەر بەریتانیا کەوت).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مام جەلال، شاری موسڵ کە پایتەختی ویلایەتی موسڵ بوو بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە ناوبراو باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر بەیەک خاکو بە یەکسان ناودەبات، مادامیش یەک خاک بن و

شاری موسڵ شارێکی ویلایەتی موسڵ بێت، کەواتە شارێکیشە لە باشووری کوردستان.

مام جەلال، لە لاپەڕە (١٦)ی پەرتووکی (حول القضية الكوردية في العراق)دا، نوسیوێتی: (بەڵام چۆنو لەبەرچی باشووری کوردستان بەدەوڵەتی ئێراقی عارەبییەوە لکێنرا؟ لەکاتی واژۆکردنی ئاگربەستی (مۆدرۆس)ی نێوان هاوپەیمانەکانو تورکیای عوسمانی، باشووری کوردستان کە بەشێوەی فەرمی هەروەها لەڕووی کارگێڕییەوە بە ویلایەتی موسڵ ناسرابوو لەدەرەوەی سنووری دەسەڵاتی سەربازی بەریتانی دابوو. هێزەکانی بەریتانی لەسەر سنووری باشووری کوردستان لەناوچەی کفری وەستابوونو، نەگەیشتبوونە شاری موسڵ. بەڵام سەرکردایەتی سوپای بەریتانی لەدوای ئاگربەست فەرمانی بەهێزەکانی خۆیدا کە بەرەو موسڵ بخشێن، بێ ئەوەی هێزەکانیان بەسەر شارەکانی کەرکوک، یان سلێمانی یان هەولێردا بخشێن).

ئەوەی مام جەلال نووسیوێتی، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو لەلایەک باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ بەیەکسانو هەر بەیەک خاک دادەنێت، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە هێزەکانی بەریتانیا لەسەرەتادا لەباشووری کوردستان لەناوچەی کفری وەستابوونو، بەڵام دوای ئاگربەست هێزەکانیان بەرەو موسڵ، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی چوون. کەواتە مام جەلال، شارەکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو کفری بەشاری کوردیو بەشێک لە کوردستان دەزانێت.

مام جەلال، سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لەپەیامی سەری ساڵی (٢٠٠٥)دا بۆ جەماوەری کوردستان کە لەژێر ناوی (مام جەلال: پێویستە بەبەشداری چالاکانە بوونی کورد لەئەنجومەنی داهاتوودا بسەلمێنین)دا، کە لە کوردستانی نوێ ژمارە (٣٥٦٢)ی دووشەممە (٣.١.٢٠٠٥)دا لە لاپەڕەکانی (٢-٣)دا بڵاوکراوەتەوە، هەڤاڵ مام جەلال لە لاپەڕە (٢)دا دەڵێت: (تەنانەت لەبڕگەیەکدا کە لەلایەن نوێنەری ئینگلیز لەکۆمیتەی (کۆمەڵەی نەتەوەکان) هاتووە دەڵێ: نکۆڵیکردنی پێناسەی نەتەوەیی ناوچەی کەرکوک هەڵتەکاندنەوەی بڕیاری (کۆمەڵەی نەتەوەکان)ە کە ویلایەتی موسڵ بخرێتە سەر ئێراق).

ئەوەی مام جەلال باسی کردووەو پشتی پێبەستووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە مام جەلال باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ بە مەرج خراوەتە سەر دەوڵەتی ئێراق، ئەگەر بێتوو عارەبەکانی ئێراق نکۆڵی لەپێناسەی نەتەوەیی ناوچەی کەرکوک کە (کوردن) بکەن، ئەوکاتە بڕیاری کۆمەڵەی نەتەوەکان بەلکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراقەوە هەڵدەوەشێتەوە. لەسەرەوەدا مام جەلالو کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە ویلایەتی موسڵ هەرگیز بەشێک نەبووە لەئێراق، چونکە باسی لکاندنو خستنەسەر دەکەن، لەلایەکی تریشەوە عارە شۆڤینیستەکانی ئێراق نەک هەر نکۆڵیان لەپێناسەی نەتەوەیی ناوچەی کەرکوک کرد، بەڵکو هەردەم لەهەوڵی سڕینەوەی پێناسەی نەتەوەیی کەرکوک کە (کورده) دانو بەسەدان هەزار کوردیان لەو شارە بەزۆر ڕاگواستەوەو، لەشوێنی کوردەکاندا سەدان هەزار خێزانی عارەبی هاوردەی داگیرکەریان لەناوەڕاستو باشووری ئێراق بۆ کەرکوک هێناو نیشتەجێیان کردن. باشترین بیرۆکە زیندووکردنەوەو بەبیرهێنانەوەو کارکردنە لەپێناوی هەڵوەشاندنەوەی بڕیاری لکاندنی ویلایەتی موسڵ بە بیانوی ڕێز نەگرتن لەو بڕگەیەی کۆمەڵەی نەتەوەکان کە مام جەلال باسی دەکات.

مام جەلال، لەدرێژەی پەیامەکەیداو لە لاپەڕە (٣)دا بەمشێوەیە باسی موسڵ دەکات: (لەسەرێکی تردا پێویستە ئاوڕێکیش لەموسڵ بدەینەوە، موسڵ شارێکی گرنگە، شارێکە کوردو عارەب زۆر لەمێژە پێکەوە تێیدا دەژین، بەتایبەتی ڕۆژهەڵاتی موسڵ کەبەشێکی زۆری کوردەو پەرەسەندنەکەی لەناوچەی کوردستاندابوو).

بەگوێرەی قسەکانی مام جەلال، شاری موسڵ شارێکە دەکەوێتە باشووری کوردستان، چونکە لەلایەک ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە زۆر لەکۆنەوە کوردو عارەب بەیەکەوە لەگەڵ یەکدا ژیاون، هەمووشمان دەزانین ئەوەی مام جەلال باسی دەکات عارەبەکان لەڕێگەی داگیرکردنو هێزەوە لەشاری موسڵ-دا دانیشتوون. لەلایەکی تریشەوە مام جەلال بەلای کەمەوە بەری چەپی شاری موسڵ کە دەکاتە کەناری خۆرهەڵاتی ڕووباری دیجلە، زۆربەی دانیشتوانەکەی بەکورد دادەنێتو پێشی وایە دەکەوێتە خاکی کوردستان.

مام جەلال، هەر لە لاپەڕە (٣)دا دەڵێت: (دەبێت ئێمە زۆر پەرۆشی ئەوەبین کە نەهێلین بەهیچ شێوەیەک موسڵ بکەوێتە دەست تیرۆریستەکان بەهەموو شێوەیەک

هاوکاری هێزی هاوپەیمانانو حکومەتی ئێراق بکەین بۆ ئەوەی موسڵ-یش پاکبکرێتەوە لەتیرۆریستەکان دەبێت بخرێتەوە سەر ئەو پارچە ئارامو ئاسایشەی کە هەیە لەئێراقدا).

ئەوەی مام جەلال لەسەرەوەدا باسی دەکات باسکردنێکی پڕ لەپێچو پەناو بەترسەوەیە، بەڵام هەر مانای کورد بوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەو بەپەرۆشەوە باسی دواڕۆژی ئەو شارە دەکات‌و، بەباشی دەزانێت کە لەتیرۆریستان پاکبکرێتەوەو دواتریش بخرێتە سەر ئەو پارچە ئارامو ئاسایشەی کە لە ئێراقدا هەیە، هەموشمان دەزانین کە مام جەلال مەبەستی لەو پارچە ئارامە هەرێمی کوردستانە، هەروەها نزیکترین ناوچەش لەموسڵ تەنیا هەرێمی کوردستانە، بۆیە دەتوانین بڵێین مام جەلال ناڕاستەوخۆو بەپێچو پەنا شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان دادەنێت.

مام جەلال، سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لە وتارێکیدا لەژێرناوی (التطهير العرقي ومخاطره على الوحدة الوطنية العراقية)دا کە لە لاپەڕەکانی (٣-١٠)ی ژمارە (٥)ی گۆڤاری (ئەنفال)دا بڵاوکراوەتەوە، مام جەلال لە لاپەڕەکانی (٤-٥)دا دەڵێت: (کاتی خۆی کۆمەڵەی نەتەوەکان، بەکۆمەڵێک مەرجەوە باشووری کوردستانی بە ئێراقەوە لکاند. هەروەها نەتەوە یەکگرتووەکان میراتگری یاسایی کۆمەڵەی نەتەوەکانەو بەڵێننامەکان‌و بڕیارەکانە کەڕادەستی ئەو کراون، ئەمەش مانای ئەوەیە کە نەتەوە یەکگرتووەکان دەتوانێت دەست بخاتە ناو کاروبارەکان‌و حکومەتی ئێراق ناچار بکات بۆ ڕیزگرتن لە بەڵێنەکانی‌و جێبەجێکردنی مەرجەکانی لکاندنی باشووری کوردستان. ئەمەش مانای ئەوەیە ئەگەر هاتوو حکومەتی ئێراقی ئەو مەرجانەی جێبەجێ نەکرد، هەر حکومەتێکی ئێراقی بێت کە مەرجەکانی جێبەجێ نەکرد، واتە وازی هێنا لە یەکێەتی ئەو ئێراقەی کە بەپێی ئەو بڕیارە نێونەتەوەییە دروست بووە. بۆیە لەسەر هەموومان پێویستە کە ئێمە سوورین لەسەر یەکێەتیی نیشتمانیی ئێراق، ئەو مەرجانە جێبەجێ بکەین کە مەرجی ڕەواو یاساییین، ئەگەرنا ئێمە بەخۆشحالییەوە ڕێگا دەدەین بە هێزی جیاخوازانی کورد کە بگەڕێنەوە نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ داواکردنی هەڵوەشاندنەوەی یەکێەتی خاکی ئێراق کە لەسەر لکاندنی باشووری کوردستان بە ئێراق‌و داواکردنی مافی چارەنووس بۆ گەلی کورد

سەرلەنوێ، یان ماوە بدەین بەو کەسانەی داوای کۆتایی هێنانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بە ئێراق دەکەن).

ئەوەی کە مام جەلال لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، سەتا سەت باوەڕی تەواوی بە کوردستانێتی تەواوی شاری موسڵ هەیە لەناو دڵو دەروونیەوە، بەڵام زۆر وەستایانە ئەو هەستو نەستەی خۆی بەرامبەر بەکوردستانی بوونی ئەو شارە دەردەخات، چونکە ئەو لەلایەک باسی لکاندنی باشووری کوردستان دەکات بە ئێراقی عارەبییەوە، ئەویش بەکۆمەڵێک مەرج کە دەبوایە هەر کۆمەڵەی نەتەوەکان خۆی سەرپەرشتی جێبەجێکردنی بکردنایە. لەلایەکی تریشەوە مام جەلال باوەڕی تەواوی بەوە هەیە کە ئەو مەرجانە هیچی جێبەجێ نەکراون، بۆیە چەندین ئامۆژگاری حکومەتی ئێراق داکاتو ئەگەریش ئامۆژگارییەکانی لەگوێ نەگرن چەندین هەڕەشەی شاردراوەی لەئێراق کردووە، بەڵام ئەوەی جێگەی داخە ئەوەیە کە تاڵەبانی سەرەڕای ئەو هێزە سەربازیو رێکخستنە رامیارییەو توانا ئابووریە زەبەلاحەی هەیەتی راستەوخۆو لەڕێگای هێزو تواناکانی خۆیو پارتەکەی خۆیدا هەڕەشەکان ناکات، بەڵکو لەڕێگەی هێزی جیاخواز کە هەر خۆی خەونی ئەوان لەدامەزراندنی دەوڵەتی کوردیدا بەخەرنی چۆڵەکەکان ناوەبات هەڕەشەکانی دەکات، یان ڕێگە دەدات بەو کەسانەی کە داوای کۆتایی هێنانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بە ئێراق دەکەن.

مام جەلال، سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لە وتارێکیدا لەژێرناوی (التطهير العرقي ومخاطره على الوحدة الوطنية العراقية)دا کە لە لاپەڕەکانی (٣-١٠)ی ژمارە (٥)ی گۆڤاری (ئەنفال)دا بڵاوکراوەتەوە، مام جەلال لە لاپەڕە (١٠)دا دەڵێت: (شانبەشانی گەڕانەوەی ماف بۆ خاوەنەکەی، ئێمە سوورەدەبین لەسەر یەکێتیی نیشتمانیی ئێراقو دەمانەوێت مەترسییەکان دوورخەینەوەو پاڵیان بدەین بۆ دواوە، لەنێویاندا مەترسییەکانی سیاسەتی جینۆسایدکردن – هەروەکو دەستنیشانمانکرد – خستنەڕووی دوژمنکاریو رقو کینەی نێوان کوردو شیعەی عارەب لەلایەک وە تورکمانو داگیرکەری زەوییەکانیان لەلایەکی تر، کەدواتر دەبێتە هۆی ئاژاوەو دوژمنکاریو هەتا شەڕکردنی نێوان عارەبو کوردو کلدو ئاشور وە بەتایبەتی مەترسی داواکاری کۆمیسیۆنی دامەزراو بۆ داواکردنی گەڕاندنەوەی ویلایەتی موسڵ لە ئێراق، هەروەکو ئەو کۆمیسیۆنەیە چەندین ساڵە لە سویسرەو ئەورۆپا

کاردەکات بۆ خستنەڕووی کێشەی ویلایەتی موسڵ لە کۆبوونەوە نێونەتەوەییەکان وە بەتایبەت لە نەتەوە یەکگرتووەکان).

ئەوەی مام جەلال لەسەرەوەدا باسی دەکات، دووبارە هەم باوەڕبوونی ئەوە بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ بەنهێنیو شاردراوەیی لەناو دڵو دەروونی خۆیدا، هەروەها هەم هەڕەشەیەو لەعارەبە شۆڤینییەکانی ئێراق دەیکات. تاڵەبانی دووبارە بەلایەنی ترو لەڕێگای ئەو کۆمیسیۆنەی کە ئەو ئاماژەی پێکردووە هەڕەشە لەدەسەڵاتداری رەگەزپەرستی ئێراقی دەکات، ئەگەر دان بەمافەکانی نەتەوەی کورددا نەنێن لەچوارچێوەی دەوڵەتی ئێراقدا، ئەوکاتە کۆمیسیۆنەکە داوای گەڕانەوەی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) دەکات! گەڕانەوەی موسڵ بۆ کێ؟ بەدڵنیاییەوە بۆ کوردو باوەشی کوردستان، کەواتە مام جەلال بەئاسانی پێمان دەڵێت؛ (تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە خاکو نیشتمانی کوردنو بەشێکن لە کوردستان.

شوێنەوارناسو مێژوونووسی کورد، عەبدولڕەقیب یوسف، لە لاپەڕە (١٣)ی پەرتووکی (حدود کوردستان الجنوبیة تأریخیا وجغرافیا خلال الخمسة الاف عام وما ترتب علی إلحاقها بالعراق)دا، نووسیوێتی: (زاراوەی ئێراق هەتا بەمانا زمانەوانییەکەشی جگە لە خاکە نزمەکان (سەبارەت بە کوردستان) کە بریتییە لە بەشەکانی ناوەڕاستو باشووری خاکی وڵاتی ئێراقی تازە دروستکراو، بەشوێنێکی تر نەدەگوترا، هەروەها بەواتا جوگرافییەکەشی وڵاتی بابل لەزنجیرە چیاکانی حەمرین تێنەدەپەڕی، هەروەها ناوچەی (جەزیرە) ناگرێتەوە کە شاری موسڵ-یش دەکەوێتە ناوی، کە لە سنووری تکریت درێژ دەبێتەوە تاوەکو شاری ئامەد (دیاربەکر)، بەهیچ شێوەیەکیش باشووری کوردستان بەشێک نەبووە لەئێراق لەڕووی مێژوویی‌و جوگرافییەوە یاخود رۆژێک لەڕۆژان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی شوێنەوارناسو مێژوونووسی کورد عەبدولڕەقیب یوسف، شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێک بووە لەباشووری کوردستان، چونکە مێژوونووسی ناوبراو لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە ئێراق تەنیا لەناوەڕاستو باشووری ئێراق پێکدەهاتو، هەرگیز باشووری کوردستانیش بەشێکی ئێراق نەبووە. لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە سنووری ئێراق لەلای باکوورەوە لەزنجیرە چیاکانی کێوەسوورو تکریت کۆتاییان پێ دێتو، شاری موسڵ-یش

بەشێک بووە لە جەزیرە کە ئەویش بەشێکی ئێراق نەبووە، هەموشمان دەزانین کە شاری موسڵ (٢٤٥)کم دەکەوێتە باکووری شاری تکریتو هەروەها نزیکەی (٢٠٠) کیلۆمەترێک دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای زنجیرە چیاکانی کێوەسوور.

شوێنەوارناس، مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف، لە لاپەڕە (٥٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (بەمشێوەیە بۆمان دەردەکەوێ کە ناوچەی کەرکوکو گشت دەشتەکانی حەمرین هەتا تەواوی ناوچەکانی باشووری کوردستانو لەنێویاندا ناوچەی موسڵ لەژێر دەسەلاتی وڵاتی حۆریو سەربەخۆ بوو، بەهیچ شێوەیەک لەژێر دەسەلاتی وڵاتی کیشی هاوچەرخی فەرمانڕەوا لەئێراق نەبووە لەوکاتیداو هەرگیز بەشێکیش نەبووە لەئێراق).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی شوێنەوارناس عەبدولڕەقیب یوسف، شاری موسڵ هەردەم شارێک بووە لەنێو سنووری باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو ناوچەی موسڵ بە بەشێک لەوڵاتی حۆری ناودەبات، حۆرییەکانیش سێ هەزار ساڵ پێش زایین دەوڵەتیان هەبووە لە کوردستانی ئەمڕۆو زۆر لە مێژوونووسان بەکوردیان دادەنێن، لەهەمان سەردەمیشدا دەوڵەتی کیشی لەئێراقدا هەبووە، بەڵام شاری موسڵ بەهیچ شێوەیەک بەشێک نەبووە لەو دەوڵەتە.

شوێنەوارناس، مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف، لە لاپەڕە (٦٠)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەئەنجامی لەناوبردنی فەرمانڕەوایەتی ئاشووری ئەو ناوچانەی کە دەکەوتنە خۆرهەڵاتی دیجلەو باکووری چیای حەمرین هاتنە سەر وڵاتی میدیاو لەنێویاندا ناوچەی کەرکوک، هەولێرو نەینەوا، بەڵکو کەرکوک کە (کەی ئەخسار) لەساڵی (٦٥٠ پ.ز) لەوێوە بۆ خۆرئاوای دیجلە پەڕیەوە بۆ ئابلوقەدانی شاری ئاشوور (شەرگات) هەر لەو ساڵەدا هاتە ژێر دەسەلاتی فەرمانڕەوایەتی میدی. بەڵام سنووری نێوان دوو وڵاتی میدیاو بابلی لەخۆرئاوای دیجلە دەکەوتە باکووری (بەلەد). نەبوخوز نەسر، لەنێوانی بەلەدو نێوان سامەڕا بەدووری (٩٠ کم) لەباکووری بەغدا شووڕەیەکی درێژی لەدیجلەوە بۆ فورات دروستکرد لەگەڵ هەڵکەندنی سەنگەرێک لەپێش شووڕەکەدا لەبەری باکووڕەوە کە بە (شووڕەی ماد) ناسرا بۆ ئەوەی ببێتە سنووری نێوان ئەو دوو وڵاتە. لەکۆتاییدا لەهیچ سەرچاوەیەکدا نەمبینی ئاماژە بەوە بدات کە دەسەلاتی دەوڵەتی بابلی (ئێراقی) لەدوای لەناوبردنی دەوڵەتی ئاشووری گەیشتبێتە ناوچەکانی خانەقین، کەرکوک،

هەولێر، نەینەواو ناوچەی بادینان لەبەرئەوەی کەوتبوونە ژێر فەرمانڕەوایەتی میدی).

بە بۆچوونی شوێنەوارناس عەبدولڕەقیب یوسف، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە لەلایەک شوێنەوارناسی ناوبراو لەباسی وڵاتی شارەکانی دەوڵەتی میدیادا ناوی شارەکانی (موسڵ، کەرکوک و هەولێر) وەکو سێ شاری ئەو دەوڵەتە ناودەبات، لەلایەکی تریشەوە نووسەر لەباسی دەوڵەتی بابلی ئێراقیدا باسی ئەوە دەکات کە هەرگیز سنووری ئەو دەوڵەتە نەگەیشتۆتە شارەکانی (نەینەوا، هەولێر، کەرکوک، خانەقێن و ناوچەی بادینان)، چونکە ئەم ناوچەو شارانە هەردەم لەژێر دەسەلاتی میدییەکاندا بووینەو، سنووری وڵاتی بابل-یش لە (شوورەی ماد) کە لەنێوان بەلەدو سامەڕا ئاشوورییەکان دروستیان کردبوو، لەلای باکوورەوە کۆتایی پێدەهات. ئەمانەش هەمووی ئاماژەن بە کوردستانی بوونی شاری موسڵو، نەبوونی هیچ پەیوەندییەکی ئەو شارە بەئێراقو بەعارەبەوە.

شوێنەوارناس، مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف، لە لاپەڕە (٦٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (ناوچەی موسڵ هیچ کاتێک بەشێک نەبووە لەئێراق لەڕووی جوگرافیەو مێژوویی نە لەسەردەمی خەلیفەکانی راشدین یان دەوڵەتی ئەمەوی یان دەوڵەتی عەببباسی، بەڵکو ناوچەی موسڵ بەشێک بووە لەهەرێمی جەزیرە).

ئەوەی شوێنەوارناس عەبدولڕەقیب یوسف لەسەرەوەدا باسی کردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە مێژوونووسو شوێنەوارناسی ناوبراو شاری موسڵ بە بەشێک لە وڵاتی جەزیرە ناودەبات، وڵاتی جەزیرەش کە ناوە کوردییەکەی (بۆتان)ە، بەڵام عارەبە ئیسلامەکان بەعارەبیان کردووە، هەردەم وڵاتو خاکی کورد بووەو لەهیچ کاتو سەردەمێکدا خاکی عارەب نەبووە.

شوێنەوارناس، مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف، لە لاپەڕە (٦٦)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (پەیوەندیو پەیوەست بوونی دەوڵەتی ئاشووری بەمێژووی کوردستان زۆرتر بووە لە پەیوەندیو پەیوەست بوونی بەمێژووی ئێراقەوە، هەروەها سێ پایتەخت لەچوار پایتەختەکانی دەکەونە ناو کوردستان کە بریتین لە نەینەوا، نەمرود (کالح)و خۆرساباد کە سەر بەدەوڵەتانی کوردستانی کۆن بوونە).

ئەوەی کە میژوونووس عەبدولڕەقیب یوسف باسی دەکات، جگە لە کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ هیچ شتێکی کە ناگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە سێ پایتەخت لەپایتەختەکانی دەوڵەتی ئاشووری لە کوردستان بووینە کە ئەوانیش شارەکانی (نەینەوا، نەمرودو خۆرسابات) بووینە، کەواتە مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف، شاری موسڵ (نەینەوا) بەیەکێک لەشارەکانی باشووری کوردستان دادەنێت.

شوێنەوارناسی ناسراوی کورد، مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف، لە لاپەڕە (١٦٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (موسڵ لەهەموو سەردەمەکاندا راستەوخۆ لەڕووی ئابووریيەوە پتر بە کوردستان بەسترابووەوە لەبەسترانەوەی بەخاکی عارەبی لەئێراق. هەروەها بازاڕێکی کەرەستەو بەرهەمەکانی سەر بەناوچەکانی کوردی کە دەکەونە باکووری ئەو شارە کە بریتین لەناوچەکانی عەین سوفنا، ئاکرێ، دهۆک، زاخۆ، ئامێدیو هەروەها ناوچەی شەنگال، ئەوە سەرەڕای بەرهەمەکانی کوردی کە لە باکووری کوردستانەوە لەڕێگای رووباری دیجلەوە بەهۆی بەلەمەوە لە ئامەد (دیاربەکر)ەوە دەهات بۆ رووباری موسڵ، هەروەها بەرهەمەکانی کوردی کە دەگەیشتە موسڵ لەڕێگای بازرگانی ووشکانی خۆرهەلاتی دیجلە بەر لەدامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقی نوێ کە هەردوو ڕێگای داخست بەهۆی دانانو دیاریکردنی سنووری نێوان ئێراقو تورکیا).

بەپێی بۆچوونەکانی میژوونووس مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف، شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو لەباسی شاری موسڵ-دا باسی ئەوە دەکات هەتا لەڕووی ئابووریيەوە موسڵ پتر بە کوردستان بەسترابووەوە نەک بەئێراق، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە شاری موسڵ بەشێک بووە لە کوردستان، ئەگینا ئەگەر بەشێک بووایە لەئێراق ئەوکاتە بەدڵنیاییيەوە پتر بەئێراقەوە دەبەسترایەوە نەک بە کوردستان.

عومەر محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (١٦)ی ماستەرنامەی خۆیدا کە لەژێر ناوی (القضية الكوردية في الصراع البريطاني – العراقي ١٩١٨-١٩٣٢م)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕەکانی (٣٨-٣٩)ی پەرتووکی (کوردستان والحركة القومية الكوردية)ی مام جەلال، سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، ناوبراو نووسیوێتی کە مام جەلال دەڵێت: (کوردستان بڕبڕەی پشتی خۆرهەلاتی ناوەڕاست

پێکدەهێنێو، هێڵی سنووری کوردستان لەباکووری خۆرهەڵاتی زنجیرە چیاکانی ئارارات‌ەوە شوڕدەبێتەوە بەرەو پشتکێو، بەمشێوەیە ناوچەکانی خۆرئاوای ئێرانی ئێستا دەگرێتەوە، هەروەها باشووری کوردستان (کوردستانی ژێردەستی ئێراق) دەگرێتەوە کە لە مەندەلییەوە شانبەشانی چیای حەمرین دەڕوات تاوەکو رووباری دیجلە دەبڕێتو لەوێوە بەهێڵێکی راست بەرەو پارێزگای ئەسکەندەرونە دەڕوات، لەوێشەوە هێڵی سنووری کوردستان بەرەو ئەرزڕۆمو دواتریش بەرەو لووتکەی چیای ئارارات درێژ دەبێتەوە).

بەپێی ئەو ئاماژەیەی نووسەرو بەگوێرەی ئەو سنوورەی کە مام جەلال دەستنیشانی کردووە، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، چونکە لەدیاریکردنی سنووری باشووری کوردستان (کوردستانی ژێردەستی ئێراق)، مام جەلال سنوورەکە لەمەندەلی دەهێنێت لەگەڵ چیای حەمرین (کێوەسوور) درێژی دەکاتەوە لەدواییدا رووباری دیجلە دەبڕێتو لەوێشەوە بەهێڵێکی راست بەرەو پارێزگای ئەسکەندەرونە دەڕوات. بەگوێرەی ئەو سنوور کێشانەی مام جەلال بۆ کوردستان، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو کوردستان.

عومەر محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (١٥٩)ی پەرتووکی (القضية الكوردية)داو بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (٣٣١)ی پەرتووکی (کوردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى) لەنووسینی (دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد)دا نووسیوێتی: (ناوی ناوچە کوردییەکان لەو یاداشتەدا هاتووە کە لەلایەن حکومەتی ئێرانییەوە پێشکەش بە کۆنگرە کرابوو، کە داوای لکاندنی ناوچەیەکی فراوانی کوردی دەکرد بە ئێرانەوە، کە نزیکەی تەواوی ناوچە کوردییەکانی عوسمانی دەگرتەوە، هەتا داوای شاری موسڵو ناوچەی دوورتریشی کردبوو، داواکارییەکانی ئێرانی زۆر دوورببوون لەڕاستیو بنەمای زانستی، بۆیە کۆنگرە تەنانەت چاویشی پێدا نەخشاند).

بەپێی ئەو ئاماژەپێکردنەی کە نووسەر عومەر محەمەد کەریم باسیکردووەو، بەپشتبەستنی بە مێژوونووسی ناوداری کورد دکتۆر کەمال مەزهەر، شاری موسڵ شارێکی کوردستانە،چونکە مێژوونووسی ناوبراو باسی ئەوەی کردووە کە دەوڵەتی ئێران لەیاداشتنامەکەی خۆیدا کە پێشکەش بە (کۆنگرەی ئاشتی پاریس)ی کردبوو، داوای ناوچەیەکی زۆری کوردی کردبوو لەنێویاندا شاری موسڵ، مادام شاری

موسڵ ناوچەیەکی کوردی بێت، کەواتە دکتۆر کەمال ئەو شارە بە شارێکی کوردیو بەشێکی کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات.

دکتۆر جەزا تۆفیق تالیب، لە لاپەڕە (٢٢)ی پەرتووکی (بایەخی جیۆپۆلەتیکیی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانی ئێراق)داو، هەروەها لە لاپەڕە (١٧)ی پەرتووکی (المقومات الجيوپوليتكية للامن القومي في أقليم كوردستان)دا، وە بەپشتبەستنی بە وتارێکی دکتۆر ئازاد محەمەدئەمین نەقشبەندی، لەژێرناوی (دەربارەی دەستنیشانکردنی سنووری کوردستان)، کە لە لاپەڕە (٢٢)ی ژمارە (٢)ی تەموزی (١٩٩٤)ی (گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی)دا بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر ئازاد نووسیوێتی: (سنووری کوردستانی ئێراق لەشاری بەدرەوە دەست پێدەکاو لەوێوە سنوور بەرەو مەندەلیو شارەبانو بەتەنیشت چیای حەمرین دەڕوا تا لەدیجلە دەپەڕێتەوەو لەڕۆژئاوای دیجلەوە بەتەنیشت چیای مەکحولو شەنگال دەڕوا تا دەگاتە سەر سنووری ئێراق – سوریا).

بەپێی ئەو ئاماژەیەی کە دکتۆر جەزا تۆفیق تالیب بە بۆچوونی دکتۆر ئازاد نەقشبەندی کردوویەتی، دکتۆر ئازاد شاری موسڵ بە بەشێک لەباشووری کوردستان دادەنێت، چونکە بەگوێرەی ئەو سنوورەی کە نووسەری ناوبراو بۆ کوردستانی کێشاوە، شاری موسڵ بەتەواوی دەکەوێتە ناو سنووری کوردستان، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات سنوورەکە لەڕووباری دیجلە دەپەڕێتەوەو لەڕۆژئاوای ئەو ڕووبارە لەگەڵ چیای مەکحولو شەنگال درێژ دەبێتەوە، لەبەرئەوەی شاری موسڵ دەکەوێتە باشووری ئەو سنوورەوە.

دکتۆر جەزا تۆفیق تالیب، لە لاپەڕە (٧٦)ی پەرتووکی (بایەخی جیۆپۆلەتیکیی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانی ئێراق)داو، بەپشتبەستنی بە وتارێکی هەڵبەستوانو مێژوونووس رەفیق سابیر، لەژێر ناوی (رۆڵی کێشەی مەزهەبی لەلکاندنی کوردستانی خوارو بەئێراقەوە) کە لە لاپەڕە (٤٩)ی گۆڤاری نۆژەن، ژمارە (٢)ی ساڵی (١٩٩٢)دا کە لەبڵاوکراوەکانی دەزگای ناوەندی ڕاگەیاندنی حزبی زەحمەتکێشانی کوردستانە بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (بەریتانیا هەوڵێکی ڕاستەقینەی بۆ لکاندنی کوردستانی باشور بەئێراقی عارەبەوە داو ستراتیژەکەی، پاش پەیمانی (١٩٢٤)ی لۆزان، تێکهەڵکێش کردنی ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) بوو

لەگەڵ ئێراقدا بۆ ئەوەی هەمو سەرچاوەکانی نەوت بکەونە چوارچێوەی دەوڵەتی ماندیتە کراوی ئێراقەوە).

سەرەتا پەیمانی لۆزان لە (٢٤.٧.١٩٢٣)دا بووە نەک سالّی (١٩٢٤). دواتر بە بۆچوونی دکتۆر جەزا تۆفیق تالیب، شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو باشووری کوردستان بە ویلایەتی موسڵ ناودەبات‌و بەیەک خاک‌و یەکسانیان دەزانێت، مادام باشووری کوردستان لەگەڵ ویلایەتی موسڵ هەر هەمان خاک بن، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-ی پایتەختەوە، شاری باشووری کوردستان-یشن.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕەکانی (٣-٤)ی ئەو پێشەکییەی کە بۆ پەرتووکی (کرنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ ١٩١٨-١٩٢٦) لەنووسینی (دکتۆر میم کەمال ئۆفە)دا نووسیوێتی، دەڵێت: (سالّی (١٥٣٩) موسڵ وەک مەڵبەندێکی ویلایەتی عوسمانی سەربەخۆ بووە، ئەمەش لەبەڵگەنامەیەکی عوسمانیدا کە مێژووەکەی بۆ سالّی (١٥٣٩-١٥٤٠) دەگەڕێتەوە دەردەکەوێت. هەروەها لەو بەڵگەنامەیەدا سنووری ویلایەتی موسڵ بەمشێوەیە دیاریکراوە: ویلایەتی دیاربەکر لەباکوور، ویلایەتی شارەزوور لەخۆرهەڵات، ویلایەتی بەغدا لەباشوورو ویلایەتی ریقە لەخۆرئاوا).

بەگوێرەی بۆچوونەکەی نووسەر سەلام ناوخۆش، شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە نووسەر شارەکە بە مەڵبەندی ویلایەتێکی عوسمانی ناودەبات، هەموولایەکیشمان دەزانین کە عوسمانییەکان لەڕێگەی داگیرکردنەوە دەستیان بەسەر ویلایەتی موسڵ-دا گرت‌و، لەڕابردووشدا عوسمانییەکان خۆیان لەسەر نەخشەی ویلایەتەکە نووسیویانە کوردستان، پاشان لەدەستنیشانکردنی سنووری ویلایەتی موسڵدا، شاری موسڵ لەچوارچێوەی سنووری ویلایەتەکەدایە، نەک لەسنووری ویلایەتی بەغدا.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (٤)ی پەرتووکی (کرنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ (١٩١٨-١٩٢٦)دا، لەنووسینی مێژوونووسی تورک (پرۆفیسۆر دکتۆر میم کەمال ئۆفە)و، بەپشتبەستنی بە ژمارەکانی (٢) و (٣)ی گۆڤاری (ئالای ئیسلام) لاپەڕە (٢٢)، نۆڤێمبەری ١٩٩٥، ووتاری (الفیدرالیة الاسلامیة ووحدة العراق)دا لەنووسینی (هیوا)دا، دەڵێت: (سالّی ١٨٧٩ ویلایەتی موسڵ بریتی بوو لەسێ لیوا، هەر لیوایەکیش لەچەند قەزایەک پێکهاتبوو، بەم جۆرە:-

١- لیوای موسڵ: موسڵ-ئامێدی-زاخۆ-دهۆک-ئاکرێ-سنجار.
٢- لیوای کەرکوک: کەرکوک-ڕەواندوز-کۆیە-ڕانیە-هەولێر-کفری.
٣- لیوای سلێمانی: گوڵعەنبەر-مەعمور حەمید-بازیان-شارباژێڕ-جاف).

بەگوێرەی ئەو پێکهاتەیەی بەڕێوەبەرایەتی شارەکانی باشووری کوردستان یاخود ویلایەتی موسڵ لەسالی (١٨٧٩)دا، کە نووسەر سەلام ناوخۆش ئاماژەی پێکردووە، هەرکەسێک سەیری پێکهاتەی بەڕێوەبەرایەتی شاری موسڵ بکات، یەکسەر هەست بەوە دەکات کە ئەو شارە شارێکی کوردیو بەشێکی کوردستان بووە.

سەلام ناوخۆش، لەو پێشەکیەی کە لە لاپەڕە (٥)دا کە بۆ پەرتووکی (کرنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ ١٩١٨-١٩٢٦) لەنووسینی (دکتۆر میم کەمال ئۆفە)دا نووسیوێتی، دەڵێت: (کوردستانی خواروو ناوی ویلایەتی موسڵ بووە، هەرچی وڵاتی عارەبانیش بووە، ئەوا بەویلایەتی بەغداو بەسراوە ناسراون، لەسەردەمی دەسەلاتی ئینگلیزیشدا ئەوا ئێراق ناسرابوو بە میسۆپۆتامیاو وڵاتی نێوان دوو زێ. ویلایەتی موسڵیش پێی دەوترا مسیۆپۆتامیای سەروو).

بەپێی بۆچوونەکانی نووسەر سەلام ناوخۆش، شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر بەیەک خاکو یەک ناوچەی جوگرافی دادەنێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ هەر هەمان شارەکانی باشووری کوردستانن.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (٨)ی ئەو پێشەکییەی کە بۆ پەرتووکی (کرنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ ١٩١٨-١٩٢٦) لەنووسینی (دکتۆر میم کەمال ئۆفە)دا نووسیوێتی، دەڵێت: (لێرەدا دووبارە ئەو پرسیارە دەکەینەوە بۆچی لەکاتێکدا ئینگلیز پێش ئەوەی فەیسەڵ بکا بەشای ئێراق، شێخ مەحمودی کردە فەرمانداری کوردستانو لەپاشانیش دوزەکە سەرەوگێڕ بۆوە، لەبریتی دەوڵەتی کوردی لەویلایەتی موسڵ دابمەزرێ، ئەو ویلایەتە بێ پرسی کوردان کرا بە بەشێک لەئێراقی عارەبی).

ئەوەی نووسەر سەلام ناوخۆش نووسیوێتی، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە لەلایەک نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ئینگلیزەکان دەبوایە دەوڵەتێکی کوردییان لەویلایەتی موسڵ دامەزراندایەو، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە بەبێ پرسو خواستی کوردان ویلایەتی موسڵ خرایە سەر ئێراق، ئەمانەش هەردووک مانای کوردبوونو کوردستانی بوونی

شارەکە دەگەیەنن، چونکە کە دەڵێت دەبوایە دەوڵەتی کوردی لەویلایەتی موسڵ دامەزرایە، مانای وایە خاکی ویلایەتەکە خاکی کوردەو سەر بە کوردستانە، کاتێکیش کە باسی ئەوە دەکات کە بەبێ پرسو خواستی کوردەکان ویلایەتی موسڵ خراوەتە سەر ئێراق، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ویلایەتەکە خاکو نیشتمانی کوردە بۆیە دەبوایە پرسی پێ بکرایە.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (١٠)ی ئەو پێشەکییەی کە بۆ پەرتووکی (کرنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ ١٩١٨-١٩٢٦) لەنووسینی (دکتۆر میم کەمال ئۆقە)دا نووسیوێتی، دەڵێت: (ئەوەی ئێستا پێی دەوترێ ئێراق، لەسەردەمی عوسمانییەکاندا لەسێ ویلایەت پێکهاتبوو، ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)، ویلایەتی بەغدا (ویلایەتی عارەبی سونی)و ویلایەتی بەسرا (ویلایەتی عارەبی شیعە) بوو).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر سەلام ناوخۆش، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەلایەک باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ جیاو سەربەخۆ بووەو هیچ پەیوەندییەکی بە ئێراقو بە عارەبەوە نەبووە، لەلایەکی تریشەوە باشووری کوردستان بەویلایەتی موسڵ ناودەبات‌و بەیەک خاکو یەکسانیان دەزانێت، مادامیش هەردووکیان هەر یەک خاک بن، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ لەنێویاندا شاری موسڵ، شاری سەر بە باشووری کورساتان-یشن.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (١٢)ی ئەو پێشەکییەی کە بۆ پەرتووکی (کرنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ ١٩١٨-١٩٢٦) لەنووسینی (دکتۆر میم کەمال ئۆقە)دا نووسیوێتی، دەڵێت: (لەو چەند لاپەڕەیەدا ئەوە دەخوێندرێتەوە کە لەڕووی مێژووییەوە ئەوەی عوسمانییەکان پێیان دەگوت ویلایەتی موسڵ وڵاتی دێرینی کوردانەو، تورکو عارەب هەریەکەی بەبێ بەڵگەی مێژوویی هەوڵیانداوە دیمۆگرافیای ئەو شوێنە بگۆڕن).

ئەوەی نووسەر سەلام ناوخۆش لەسەرەوەدا باسی کردووە، ئاماژەکردنە بە کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ، چونکە لەلایەک نووسەری ناوبراو باسی شێواندنی باری دیمۆگرافیای ویلایەتی موسڵ-یان داوە، لەلایەکی تریشەوە نووسەر تەواوی ویلایەتی موسڵ بەوڵاتی کوردان دادەنێت. کاتێک کە ویلایەتەکە

ولاتی کوردان بێت، گومانیش لەوەدا نامێنێت کە پاتیەختی ولایەتەکە (شاری موسڵ) ئەویش ولاتی کوردانو بەشێکە لەخاکی کوردستان.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (٧٨)ی پەرتووکی (هۆکارەکانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەعێراقی عەرەبیەوە)دا نووسیوێتی: (لەسەردەمی فەرمانداری عوسمانییەکانیش کوردستانی باشوور دووبەش بووە هەندێکیش سەر بەویلایەتی شارەزوور بووە لەپاشان لەسالی (١٨٧٩) هەردوو بەش کران بەبەشێک لە ویلایەتی موسڵ).

بە بۆچوونەکانی نووسەر سەلام ناوخۆش، شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە نووسەر باسی ئەوەی کردووە کە باشووری کوردستان لەسەردەمی عوسمانییەکانداو لەسالی (١٨٧٩)دا کوردستان دووبەش بووە، بەشێکی سەر بە ویلایەتی شارەزوور بووەو بەشەکەی تریشی لەسەر ویلایەتی موسڵ بووە. ئەوەی کە نووسەر ئاماژەی پێکردووە، بۆمانی دەردەخات کە هەردوو بەشەکە ویلایەتەکانی شارەزوورو موسڵ هەر کوردستان بووینە، کەواتە شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (٨١)ی پەرتووکی (هۆکارەکانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەعێراقی عەرەبیەوە)دا نووسیوێتی: (گیانی فراوانخوازی هەردوو نەتەوەی تورکو عارەب لەلایەک هەروەها بەحوکمی ئەوەی بیری نەتەوەپەرستی عارەبیو تورکی بیرێکی دوو رەگیو ئیمپریالیستییانەیە، ئەو دوو هۆکارە وای لێکردوون لەسەر ولاتی کوردان – ویلایەتی موسڵ – دەگەڵ یەک بکەونە ململانێ).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر سەلام ناوخۆش، دیسان شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو باسی گیانی فراوانخوازیو بیری ئیمپریالیستییانەی نەتەوەکانی تورکو عارەب دەکات کە وای لەو دوو نەتەوە کردووە لەسەر ولاتی کوردان (ویلایەتی موسڵ) بکەونە ململانێی یەکتر، مادام نووسەر ویلایەتی موسڵ بەولاتی کوردان ناودەبات، کەواتە پایتەختی ویلایەتەکەش کە شاری موسڵ–ە بەشێکە لەولاتی کوردانو خاکی کوردستان.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕەکانی (١٣-١٤)ی پەرتووکی (دراسة سياسية حول إحتلال وتقسيم كوردستان))دا، نووسیوێتی: (لەبەشی شەشەمدا لێکۆڵینەوەکە دۆزی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراقی عارەبی دەگرێتە خۆو، هۆکارەکانی نەوت،

شوێنگەی جیۆپۆلیتیکیو ئایینزایی چۆن ئەو هۆکارانە رۆڵی سەرەکیان بینی لەلکاندنی ئەو بەشەی کوردستان بەئێراقەوە).

بە بۆچوونی نووسەر سەلام ناوخۆش، ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانییەوە (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) بەشێکن لە کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی هۆکارەکانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ، باسی ئەوە دەکات کە نەوت بۆتە هۆکاری لکاندنی ئەو بەشەی کوردستان بەئێراقەوە، کەواتە نووسەر تەواوی ویلایەتی موسڵ بە بەشێکی کوردستان دادەنێت.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (٧١)ی هەمان سەرچاوەی پێشوو، دەڵێت: (ئینگلیزەکان بەرژەوەندییەکانی خۆیان بەدەستهێنا بەڕێگایەکی دیبلۆماسییانە لە کۆنگرەی (سان ریمۆ) لەساڵی (١٩٢٠)، بە زاڵبوونی تەواویان بەسەر ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور)و وەرگرتنی ئەو وڵاتە بۆ خۆیان لە فەرەنسا).

بەگوێرەی بۆچوونی نووسەر سەلام ناوخۆش، شاری موسڵو تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشێکن لە کوردستان، چونکە نووسەر ویلایەتی موسڵ بەیەک خاکو یەک ناوچەی جوگرافیو بە یەکسان دەزانێت لەگەڵ باشووری کوردستان. کاتێکیش کە یەک خاک بڵو یەکسان بڵ، کەواتە شاری موسڵ وەکو شارێکی سەر بە ویلایەتی موسڵ، شارێکی سەر بە باشووری کوردستان-یشە.

سەلام ناوخۆش، لە لاپەڕە (١٢٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (بەڵام دەربارەی ئەو عارەبانەی کە کەوتبوونە ژێر ماناتی ئینگلیزی، ئەوان هەڵسان بەدامەزراندنی چەندین پارتی رامیاری هەروەکو پارتی نیشتمانیی ئێراقی، پارتی ئێراقی سەربەست، پارتی پێشکەوتووخواز، پارتی گەل، پاری برایەتی نیشتمانییو کۆمەڵەی ئەهالی. وە بەهۆی دامەزراندنی ئەو پارتانە لەسەر بنچینەی دەمارگیری نەتەوەیی عارەبی، ئەوانە هەموویان بەو چاوە دەیانڕوانییە دۆزی لکاندنی ویلایەتی موسڵ هەروەک کێشەیەکی ئاسایی، لەبەرئەوەی ئەوان ئەو بەشە دابڕاوە بەزۆرەی کوردستانیان، بەبەشێکی تەواوکەری خاکی ئێراق دەزانی).

بە بۆچوونی نووسەر سەلام ناوخۆش، شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە کە پارتە رەگەزپەرستەکانی عارەبی لە ئێراق وەکو کێشەیەکی ئاسایی سەیری کێشەی لکاندنی ویلایەتی موسڵ-یان دەکرد، ئەویش لەبەرئەوەی عارەبەکان ئەو بەشەی کوردستان (ویلایەتی

موسڵ)یان بە بەشێک لەخاکی عارەب‌و ئێراق دەزانی. دانانی ویلایەتی موسڵ بە بەشێک لە کوردستان لەلایەن نووسەر سەلام ناوخۆش-ەوە، کوردستانی بوون‌و کوردبوونی شاری موسڵ‌و تەواوی ویلایەتەکە دەگەیەنێت.

سەلام ناوخۆش، لەوتارێکیدا کە لە لاپەڕە (٣)ی ژمارە (٢٠٧)ی سێشەممە (٦.٩.٢٠٠٥)ی رۆژنامەی (میدیا)دا لەژێر ناوی (سوننە کێن؟)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەسەردەمی عوسمانیدا، ئێراقی ئێستا بریتی بوو لەویلایەتی موسڵ (کورد) ویلایەتی بەغدا- سوننەو ویلایەتی بەسرا- عەرەبی شیعە. بێگومان لەسەر ئاستی ئەتنیکی، رێژەی عارەب لەکورد زیاترەو لەسەر ئاستی تایفەیش عارەبی شیعە لەعارەبی سوننە زیاتر بوون، دامەزراندنی ئێراقی عارەبیش بێ ویلایەتی موسڵ ئێراقێکی شیعەی لێ دەردەچوو، نەک هەر لەکەنداو بەڵکو لەڕۆژهەلاتی ناوینیش، جا بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی‌و دەسکەوتەکانی شەڕی جیهانی، ئینگلیز هەتا دانی بەبڕیاری -کۆمەڵەی نەتەوەکان (عصبة الامم)- نەنا کە بەئاشکرا دان بەوە دەنێ ویلایەتی موسڵ نەک هەر لەڕووی ڕەگەزییەوە بەڵکو لەڕووی جوگرافی‌و کەشناسی‌شەوە لەهەردوو ویلایەتەکەی تر جودایە. جا بۆ ئەوەی هەڕەشەی شیعە لەناوچەکەدا کەم بکاتەوە، ئینگلیز ویلایەتی موسڵی خستە سەر هەردوو ویلایەتەکەی دیکە، بەم شێوەیەش کورد، کە زۆربەی هەرە زۆری شافیعی سوننە مەزهەبن بوون بەپارسەنگێک بەرامبەر بەشیعە).

بەگوێرەی ئەو ئاماژەپێکردنەی کە نووسەر سەلام ناوخۆش لەسەرەوەدا نووسیوێتی، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر ویلایەتی موسڵ بەویلایەتێکی کوردی ناودەبات، مادام ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ئەو ویلایەتە بەشاری موسڵ- یشەوە شاری کوردین‌و بەشێکن لەخاکی کوردستان.

مەسعود بارزانی، سەرۆکی هەرێمی کوردستان‌و سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە لاپەڕە (٨٤-٨٥)ی بەشی سێیەمی پەرتووکی (البارزانی والحرکە التحرریە الکوردیە)دا، نووسیوێتی: (یەکێ لەداواکارییەکانی شۆڕشی کوردستان کە لە (٥)ی ئازاری ١٩٦٣دا پێشکەش بەو شاندە گەلییەی کە حکومەتی ئێراق بۆ کوردستانی ناردبوو و پێکهاتبوون لە (محەمەد رەزا شبیبی، لە (بەرەی گەل - الجبهة الشعبیة)، فائق سامەرائی، لە (پارتی سەربەخۆیی - حزب الاستقلال)، حوسێن

جەمیل، لە (پارتی نیشتمانیی دیموکراتی - الحزب الوطني الديمقراطي)، فەیسەڵ حەبیب خەیزەران، لە (پارتی بەعسی دەسەڵاتدار – حزب البعث الحاكم)، دکتۆر عەبدولعەزیز دوری، لە (ناسیۆنالیستە عارەبەکان – القوميين العرب)و زەید ئەحمەد عوسمان، کەسایەتی کوردی ناسراو)، دیاریکردنی سنووری کوردستان بوو کە لەخاڵی دووداً بەم شێوەیە باسی دەکات (٢- سنوری کوردستان: لەباکورەوە تورکیا، رۆژهەڵات ئێران، رۆژئاوا سوریاو باشووریش چیای حەمرین).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی بارزانیو داواکارییەکانی شۆڕشی ئەوکاتی کوردستان، شاری موسڵ وەکو پارێزگایەک بەتەواوی دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، چونکە کاتێک کە سەرکردایەتی کورد داوا دەکات سنووری کوردستان لەڕۆژئاواوە سوریا بێت، ئەوە هیچ گومانێک ناهێڵێتەوە کە موسڵ بە بەشێک لە کوردستان دانراوە.

ئاسۆ گەرمیانی، لە لاپەڕە (٣٢)ی پەرتووکی (دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ یان سیستمێکی فیدرالی؟)دا دەنووسێت: (ئەیووبییەکان تیرەیەکی کوردن، ئەوکاتە لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا ژیاون. لەسەدەی دوانزەیەمدا، یەکێک لەناودارانی ئەو سەردەمەیان، بەناوی –نوورەدین مەحموود–ەوە، دەوڵەتی زەنگیی لەناوچەی (کەرکوک، موسڵو حەلەب)دا دامەزراند).

ئەوەی کە نووسەر ئاسۆ گەرمیانی لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە (نورەددین مەحمود)ی ئەییووبی دەوڵەتی (زەنگی) کوردی لەشارەکانی (کەرکوک، موسڵو حەلەب)دا دامەزراندووە، کەواتە شاری موسڵ بەشێک بووە لە دەوڵەتی زەنگی کوردی.

ئاسۆ گەرمیانی، لە لاپەڕەکانی (١٤٤-١٤٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (هاتنی ئەو کۆمیسیۆنانەی وەک (کۆمەڵەی نەتەوەکان)و کۆمیسیۆنی ئینگلیزو کۆمیسیۆنی تورکە عوسمانییەکان، بەڕاپۆرتی فەرمی ئەوەیان روونکردۆتەوەو خستۆتە لاوە کەخاکی کوردستان بەویلایەتی موسڵ–ەوە لەگەڵ سەرژمێریی ناوچەکاندا زۆربەی زۆریان کوردنشینن).

ئەوەی نووسەر ئاسۆ گەرمیانی باسی دەکات، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵو تەواوی ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر باسی ئەوە

دەکات کە چەندین کۆمیسیۆن ئەوەیان یەکلا کردۆتەوە کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی خاکی کوردستان بەویلایەتی موسڵ-ەوە کوردنشینن. مادام نووسەر نووسیوێتی: (خاکی کوردستان بەویلایەتی موسڵ-ەوە کوردنشینن)، کەواتە ئەو ویلایەتی موسڵ-یش هەر بە بەشێکی خاکی کوردستان دەزانێت.

مێژوونووس و کوردناسی بەناوبانگی فەرەنسی، کریس کۆچێرا، لە لاپەڕە (٩)ی پەرتووکی (مێژووی کورد لەسەدەی ١٩-٢٠)دا، لە وەرگێڕانی محەمەد ریانی، وەرگێڕ نەخشەیەکی کوردستانی گەورەی لەدیدی ئەمین عەلی بەدرخانی میری بۆتان (١٨٢١-١٨٤٧) بڵاوکردۆتەوە، بەگوێرەی دیدو بۆچوونەکانی میری بۆتان، میر موسڵ وەکو شارو پارێزگا بە بەشێک لە کوردستان دادەنێت).

بەگوێرەی ئەو نەخشەیەی کە وەگێڕی پەرتووک محەمەد ریانی، بەپێی بۆچوونی میری بۆتان میر ئەمین عالی بەدرخان کێشاوێتی، کوردبوون و کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە موسڵ وەکو شارو پارێزگا دەکەوێتە ناو سنووری کوردستانەوە. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

یەحیا خەشاب، مێژوونووسی عارەبی میسری، لەو پێشەکییەی کە بۆ چاپی عارەبی پەرتووکی (شەرەفنامە)ی نووسیوە، لەلاپەڕە (١٢٨)ی سەرچاوەی ناوبراودا نەخشەی کوردستانی سەردەمی شەرەفخانی بڵاوکردۆتەوە. لەم نەخشەیەدا شارەکانی (کەرکوک، موسڵ، هەولێر، سلێمانی، دهۆک و دیالە) دەکەونە نێو سنووری باشووری کوردستان. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

بەگوێرەی ئەو ئاماژەیەی کە نووسەرو مێژوونووسی عارەب یەحیا خەشاب، بەنەخشەی کوردستانی سەردەمی شەرەفخانی بەدلیسی کردووە، شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا بەشێکە لە کوردستانی گەورە.

شەرەفخانی بەدلیسی، لە لاپەڕە (٨١-٨٢)ی (شەرەفنامە)دا چاپی عارەبی نووسیوێتی: (کوردستان لەباکوورەوە درێژ دەبێتەوە بەرەو چیای ئارارات کە دەبێتە لەمپەرێکی سنووری جوگرافی و رامیاری نێوان ئێران، روس، تورکیاو سنووری نیشتمانی و رەگەزایەتی کوردو فارس و ئەرمەن، تا دەگاتە چیاکانی حەمرین کە ئێراقی عارەبی (ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا) لە ئێراقی کوردی یان کوردستانی ئێراق (ویلایەتی موسڵ)ی پێشوو جیادەکاتەوە. هەروەها لەخۆرهەڵاتەوە لەوسەری

لوڕستانەوە لەوڵاتی عەجەم دەستپێدەکاتو بەرەو خۆرئاوا دێت تا دەگاتە ویلایەتی مەلاتیە لە تورکیا).

بە بۆچوونەکانی مێژوونووسی ناودارو بەرزی نەتەوەکەمان شەرەفخانی بەدلیسی، شاری موسڵ بەتەواوی بەشێکی دانەبڕاوە لە کوردستان، چونکە مێژوونووسی ناوبراو لەدەستنیشانکردنی سنووری نێوان کوردستانو ئێراقدا، لەلایەک کێوەسوور، زنجیرە (چیاکانی حەمرین) بەجیاکەرەوەی ئێراقی عارەبی لە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) دادەنێت، کە ئەمەش بەنزیکەی (٢٤٥)کم دەکەوێتە باشووری شاری موسڵ، لەلایەکی تریشەوە ئەو ئێراقی عارەبی بە ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا ناودەبات‌و، ئێراقی کوردی یان باشووری کوردستان بە ویلایەتی موسڵ ناودەبات، کەوایە ئەو دوو خاکە زۆر لێک جیاوازنو پێش لکاندنی زۆرەملێیانەی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەئێراقی عارەبییەوە لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکان لە (١٦.١٢.١٩٢٥)دا، هیچ پەیوەندییەکیان بەیەوە نەبووە.

خەسرەو گۆران، بەرپرسی لقی (١٤)ی پارتی دیموکراتی کوردستانو جێگری پارێزگاری موسڵ، لە لاپەڕە (٦)ی پەرتووکی (کورد لەپارێزگای مووسڵ)دا دەڵێت: (دەوڵەتی مەڕوانی کوردی (٩٩٠-١٠٩٦) زایینی کە پایتەختەکەی دیاربەکرو فارقین بووە دەسەڵاتەکەی کوردستانی تورکیاو ئێراقی ئەمڕۆی دەگرتەوە تا مووسڵ).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر خەسرەو گۆران شاری موسڵ هەر زۆر لەکۆنەوە لەژێر دەسەڵاتی کورددا بووەو، بەشێک بووە لەخاکی کوردستان، هەروەکو نووسەر ئاماژەی بە فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی مەڕوانی کوردی کردووە، کە لەساڵی (٩٩٠-١٠٩٦)دا فەرمانڕەوا بووینە واتە مەڕوانییەکان بۆ ماوەی (١٠٦) ساڵ فەرمانڕەواییتی کوردستانو موسڵ-یان کردووە. ئەمەش کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەو شارە بەشێک بووە لەخاکی وڵاتی مەڕوانییەکان.

خەسرەو گۆران، لە لاپەڕە (٣٣)ی هەمان پەرتوکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەساڵی ١٩٣٠ پارێزگای موسڵ بەمشێوەیە بوو: قەزاکانی موسڵ: موسڵ، دهۆک، زاخۆ، ئامێدی، زێبار، تەلەعفەر، شەنگار، شێخان و ئاکرێ).

بەگوێرەی ئەو ئامەژە پێکردنەی نووسەر خەسرەو گۆران بە پێکهاتەی بەڕێوەبەرایەتی پارێزگای موسڵ، بەبێ هیچ گومانێک بۆمان دەردەکەوێت کە

تەواوی پارێزگای موسڵ پارێزگایەکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە تەواوی قەزاکانی پارێزگاکە قەزای کوردینو هەر چواردەوری شارەکەیان داوە، ناشکرێت لەو ناوەڕاستەدا شاری موسڵ بەتەنیا شارێکی عارەبی بێت، مادام چواردەورەکەی هەمووی شاری کوردیو خاکی کورد بێت، بۆیە شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا بەشێکن لە باشووری کوردستان.

خەسرەو گۆران، لە لاپەڕەکانی (٤١-٤٢)ی پەرتووکی ناوبراودا نووسیوێتی: (ئەگەر بێتو راوەرگرتنێک لەخودی شاری موسڵ-دا ئەنجام بدرێتو تیایدا خەڵکی بتوانن بەشێوەیەکی ئازادانە بۆچوونی خۆیان دەربببڕن ئەوا دەردەکەوێت کەنزیکەی نیوەی دانیشتوانی خودی موسڵ کوردنو، جگە لە کەناری چەپی موسڵ، دانیشتوانی باکوورو ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوای موسڵ کوردن).

ئەوەی کە نووسەر خەسرەو گۆران باسی دەکات، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو ئاماژەی بەوە کردووە کە جگە لە کەناری چەپی موسڵ، دانیشتوانی باکوورو ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوای موسڵ کوردن. هەموو لایەکیشمان باش دەزانین کە لەڕێگەی بەعارەبکردنەوە کەناری ڕاستی شاری موسڵ وای لێهات عارەبی زۆرتر بێت، ئەگینا عارەب لەکۆنەوە هەر نەبووینە لەو شارەداو دواتریش تا سەرەتای سەدەی بیستەم هەردەم کەمینەیەکی زۆر کەم بووینە لەچاو کوردی شارەکە.

دیڤید ماکداول، لە لاپەڕە (٣٦٥)ی بەرگی یەکەمی پەرتووکەکەیدا (میژووی هاوچەرخی کورد)داو، بەپشتبەستنی بە ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردستان ژمارە (٦)ی بەرواری (١٢)ی تشرینی دووەمی (١٩٢٢)دا، کە لە لاپەڕە (٨٧)ی (ڕۆژنامەیەکی کوردی) لەنووسینی ئەدمۆندز وەریگرتووە، نوسیوێتی: (کاتێ مەسەلەی موسڵ لە لۆزان خرایە بەرباسو لێکۆڵینەوە، سەرنووسەری گۆڤار، محەمەد نوری، بەشێوەیەکی نەتەوەپەروەرانە نووسی: (کاتێ دانیشتوانی موسڵ بەشێوەیەکی گشتی کورد بن، بۆچی خەڵکی دەرەوەی ناوچەکە دەبێ داوای گەڕانەوە یان پاراستنی ویلایەتەکە بکەن؟ تورکەکان، عارەبەکان، ئاشووریەکان پێگەی بانگێشە کردنەکانیان لەسەر بنچینەی ژمارەیەکی کەمی دانیشتوانەکانیان بنیات دەنێن... داوایەک کە ئێمە لە کۆنفرانسی (لۆزان)مان هەیە هەرلەسەر بنەمای پاراستنی

کەمایەتییەکی دانیشتوانی ویلایەت بنیات نەنراوە، ئەمە هەقی میللەتێکی گەورەیە لەژیان کە بیەوێ دەوڵەتی خۆی هەبێ).

سەرەتا دکتۆر کەمال مەزهەر، لە لاپەڕە (١٧٩)ی پەرتووکی (کرکوک وتوابعها حکم التاریخ والضمیر)دا هەمان شتی سەرەوەی نووسیوە، بەڵام نووسیوێتی: رۆژی کوردستان، ژمارە (٦)، بەرواری (٢٧)ی کانونی یەکەمی ساڵی (١٩٢٢). من پێم وایە ئەو بەروارەی دکتۆر کەمال مەزهەر استترە لەوەی دیڤید ماکداول، بۆیە بەپێویستم زانی ئاماژە بەوەی (دکتۆر کەمال مەزهەر)یش بکەم. دواتر بە بۆچوونی سەرنووسەری رۆژنامەی رۆژی کوردستان (محەمەد نوری)، ویلایەتی موسڵو شاری موسڵ خاکی کوردنو بەشێکن لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ بەکورد دادەنێت، بەڵام ئەوانەی کە داوای ئەو ویلایەتە دەکەن (تورک، عارەبو ئاشووری) هەموویان دانیشتووی دەرەوەی ویلایەتی موسڵ-ن. ئەو ئاماژەکردنەی سەرنووسەری رۆژی کوردستان، دەریدەخات کە تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە خاکی کوردو بەشێکن لە کوردستان.

مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد لە لاپەڕە (١٣٩)ی پەرتووکی (کرکوک وتوابعها حکم التاریخ والضمیر)دا، نووسیوێتی: (دانیشتوانی موسڵ دەنگیاندا لە بەرژەوەندی شا فەیسەڵ بەمەرجێک کەمافە نەتەوەییەکەیان مسۆگەر بکرێت، هەروەها بەشێکیان دەنگیاندا بەمەرجی بەردەوامبوونی ئینتیدابی بەریتانی).

کاتێک کە مێژوونووسێکی بەناوبانگی وەکو دکتۆر کەمال مەزهەر، باسی ئەوە دەکات کە دانیشتوانی موسڵ بەمەرجی ئەوە دەنگیان بۆ (شا فەیسەڵ)دا کە مافی نەتەوایەتیان دابین بکرێت، ئەوە یەکسەر بۆمان دەردەخات کە نەتەوەی دانیشتووی ویلایەتی موسڵ (کورد) جیا بوونیە لە دانیشتوانی ئێراق (عارەب). مادامیش دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ کوردبن، کەواتە گشت شارەکانی ویلایەتەکەش شاری کوردینو بەشێکن لە کوردستان.

حیلمی عەلی شەریف، نووسەرو کەسایەتی رامیاری ناسراو، لە لاپەڕە (١٤٥)ی پەرتووکی (دوو لێکۆڵینەوەی سیاسی نەتەوە چیەو چۆن نەتەوەی کورد پێکهاتووە؟)دا نووسیوێتی: (ئینگلیزو فەرەنسا لەتەک تورکە کەماڵییەکانا بەپێی

ڕێککەوتنامەی لۆزان دەستیان لەهەموو بڕیارو بەڵێنێک هەڵگرتو تورکە کەمالییەکان کوردستانی باکوریان خستە سەر خاکی تورکو کوردستانی باشووریش کە بە ویلایەتی موسڵ بەناوبانگ بوو لەتەک ویلایەتی بەغداو ویلایەتی بەسرادا ئێراقی ئێستای لێپێکهێنرا).

ئەوەی کە نووسەر حیلمی عەلی شەریف باسی دەکات، کوردبوونو کوردستانی بوونی شارو ویلایەتی موسڵ بەتەواوی دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو باشووری کوردستان بەیەکسانو هەر بەیەک خاک لەگەڵ ویلایەتی موسڵ دادەنێت، مادامیش هەر یەک خاکو یەکسان بن، کەواتە تەواوی شارەکانو خاکی ویلایەتی موسڵ شارو خاکی باشووری کوردستانن بەشاری موسڵ-یشەوە.

دکتۆر ئەحمەد عوسمان، مامۆستای میژوو لە زانکۆ، لە لاپەڕە (٢٠)ی پەرتووکی (کوردستان لەسەردەمی ئاشتیدا)دا نووسیوێتی: (ویلایەتی موسڵ، یان کوردستانی باشوور، کەوتە بەر کاریگەرییەکی زۆری ناوچەی دەستەلاتەوە (نفوذ)ەوە کە لەدواییدا کارێکی زۆری تێکرد، بەپێچەوانەشەوە .. دۆزی نەوت کەوتە ژێر کاریگەری ناوچەی دەستەلاتەوە (نفوذ)ەوە).

بە بۆچوونی دکتۆر ئەحمەد عوسمان، باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر یەکنو هیچ جیاوازییەکیان نییە، ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی کە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-ی پایتەختی ویلایەتەکە، شاری باشووری کوردستان-یشن.

دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، لە لاپەڕە (٣٣)ی پەرتووکی (کوردو کوردستان لە کۆمەڵە وتارێکی میژووییدا) نووسیوێتی: (کوردستانی باشوور (ویلایەتی موسڵ) کە بووە بەشی بەریتانیا دەبووایە بەڕاستی ئەوە چارەنووسی با، کەوتە ژێر ماندات دوای ئەوە خرایە سەر ئێراق).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی میژوونووس دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە میژوونووسی ناوبراو باشووری کوردستان بە ویلایەتی موسڵ ناودەباتو بە یەک خاکیان دەزانێت، مادام باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر یەک خاک بن، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ، شاری باشووری کوردستان-یشن.

دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، لە لاپەڕە (٣٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا دەڵێت: (شاندەکە (شاندی نەتەوە یەکگرتووەکان، کە بەسەرکردایەتی کۆنت تیلکی لەکانوونی دووەمی (١٩٢٥)دا گەیشتە موسڵ) لە لێکۆڵینەوەکانیدا بایەخێکی زۆر زۆری بە بۆچوونی خەڵکی کورد لەبەرانبەر ئەو زرنگکارییانەی کە دەبوا لەوڵاتەکەیان پەیڕەو بکرێ، بەتایبەتیش سەبارەت بەچارەسەرێکی باشی دۆزی کوردستانی باشوور (ویلایەتی موسڵ).

ناوبردنی کوردستانی باشوور بەویلایەتی موسڵ لەلایەن مێژوونووس دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، مانای وایە هەردووک یەکسانن و هەر یەک شوێنی جوگرافین، مادامیش هەریەک بن و یەکسان بن، کەواتە شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-ی پایتەختی ویلایەتەکەش، بەشێکی باشووری کوردستانن.

ئەمین قادر مینە، لە لاپەڕەکانی (٧٠-٧١)ی پەرتووکی (ئەمنی ستراتیجیی عێراق و سێکوچکەی بەعسیان: تەرحیل تەعریب تەبعیس)دا، دەڵێت: (بەعس پێش ئەوەی دەسەڵات بگرێتە دەست، ئەندامەکانی خۆی وا فێرکردبوو لەهەر کوێیەکی کوردستاندا کاربەدەست بوو، چی لەدەست هات بۆ جێبەجێکردنی بۆچوونەکانی بەعس دژی کەمینەکان بیکات. کاربەدەستو ئەفسەرە بەعسییەکان لەناوچەکانی جەزیرەی کوردستانی سوریاو کاربەدەستو ئەفسەرە بەعسییەکانی ئێراق لەموسڵو بادینانو کەرکوکو خانەقین ... پێش ئەوەی دەسەڵات بگرنە دەست، هەرچییەکیان لەدەست هاتبێ بۆ تەنگ پێهەڵچنینو ئازاردانی کوردەکانی ئەو شوێنانەو دەرکردنو دوورخستنەوەیان درێخییان نەکردووە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئەمین قادر مینە، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی کوردستانی بردووە، ئەو دەڵێت: (بەعس ئەندامەکانی خۆی وا فێرکردبوو کە لەهەر کوێیەکی کوردستان کاربەدەست بوون، کوردەکان ئازار بدەن). دواتریش دەنووسێت: (کاربەدەستو ئەفسەرە بەعسییەکانی ئێراق لەموسڵو بادینانو کەرکوکو خانەقین ... پێش ئەوەی دەسەڵات بگرنە دەست، هەرچییەکیان لەدەست هاتبێ، کەمتەر خەمییان نەکردووە)، کەواتە ئەو شاری موسڵو شارەکانیتریش کە لەسەرەوەدا ناوی بردوون بە کوردستان دەزانێت.

ئەمین قادر مینە، لە لاپەڕە (١٣٥)ی پەرتووکی (ئەمنی ستراتیجیی عێراقو سێکوچکەی بەعسیان: تەرحیل تەعریب تەبعیس)دا، دەڵێت: (دەوڵەتی ئێراق قەوارەیەکە دەستنێژی ئیمپریالیزمی بەریتانیایە، هیچ قولاییەکی مێژوویی نییەو لە مێژووی کۆنو نوێدا دەوڵەتێک نەبووە بەناوی دەوڵەتی ئێراقەوە. دەوڵەتی ئێراق لە ئەنجامی پێکەوە لکاندنی زۆرەملێی ویلایەتەکانی بەغداو بەسرای عارەبیو کوردستانی باشووردا پێکهاتووە).

کاتێک کە نووسەر ئەمین قادر مینە باسی ئەوە دەکات کە دەوڵەتی ئێراق بەلکاندنی زۆرەملێیانەی ویلایەتەکانی بەغدا، بەسراو باشووری کوردستان دروستبووە، هەمووشمان دەزانین کە باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەردووکیان دوو ناوی جوگرافین بۆ یەک خاک کە نیشتمانی کوردە بەکاردێن. مادامیش هەردووکیان هەریەک خاک بن، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)، شاری سەر بە باشووری کوردستانن.

ئەمین قادر مینە، لە لاپەڕە (١٤٨)ی پەرتووکی (ئەمنی ستراتیجیی عێراق و سێکوچکەی بەعسیان: تەرحیل تەعریب تەبعیس)دا، دەڵێت: (هەموو ئەو ڕاو بۆچوونانەی ئەو زاناو گەڕیدەو جوگرافی زانانە سەبارەت بەدیاریکردنی ناوچەکانی کوردستانی عێراق لەچەند خاڵێکدا یەکانگیر دەبنەوە:

١- هەموو ئەو ناوچانەی دەکەوێتە باکوری چیای حەمرین، ناوچەی کوردستانە.
٢- هەموو ئەو ناوچانەی دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی دیجلە لەو شوێنەوە کەچیای حەمرین دیجلە دەبڕێ تا دەگاتە شاری موسڵ، ناوچەی کوردستانە.
٣- هەموو ئەو ناوچانەی دەکەوێتە باکورو باکوری ڕۆژئاوای شاری موسڵ، واتە: ناوچەکانی شەنگاڵو تەلەعفەرو زمار، ناوچەی کوردستانە.
٤- قەزاکانی خانەقین، مەندەلیو ئەو ناحیەو ناوچانەی سەر بەو قەزایانەن هەموو ناوچەکانی کوردستانە).

بە بۆچوونی نووسەر ئەمین قادر مینە، بەڵای کەمەوە کەناری چەپی شاری موسڵ بەشێکە لەباشووری کوردستان، لەبەرئەوەی نووسەر باسی ئەوە دەکات کە هەموو ئەو ناوچانەی دەکەونە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری دیجلە، بەشێکی کوردستانن.

نەوزاد عەلی ئەحمەد، لە لاپەڕە (١١)ی پەرتووکی (کێشەی ویلایەتی موسڵ لە دوو ڕۆژنامەی سلێمانیدا)، نووسیوێتی: (کێشەی موسڵ لەبنچینەدا کێشەی کوردستانی باشور بوو، کە پێشتر ویلایەتەکەی موسڵ ناوی ویلایەتی شارەزور بوو، پایتەختەکەشی شاری کەرکوک بوو، ئەو ویلایەتی شارەزوورەش لەلایەن دەوڵەتی عوسمانلیەوە بە کوردستان دادەنرا بەشایەدی هەموو مێژوونووسەکانی عوسمانلیو ئەنسکلۆپیدیاکەی عوسمانلی کە بە (قاموس الاعلام) ناونرابوو).

ئەوەی نووسەر نەوزاد عەلی ئەحمەد نووسیوێتی، کوردستانێتیو کوردێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە کێشەی ویلایەتی موسڵ لەنبچینەدا هەر کێشەی باشووری کوردستان بووە، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە ویلایەتی موسڵو شارەزوور هەر یەک بووینەو ویلایەتی شارەزووریش لەلایەن عوسمانییەکانەوە بە کوردستان ناودەبردرا. ئەمانەش هەمووی ئەوە دەدەنە دەست کە ویلایەتی موسڵ هەر باشووری کوردستان بووە، مادامیش ئەو دوو هەرێمە هەر یەک خاک بووبن، کەواتە شاری موسڵ پایتەختو شارێکی باشووری کوردستان بووە.

نەوزاد عەلی ئەحمەد، لە لاپەڕە (٨٦)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەداو، بەپشتبەستنی بە ڕۆژنامەی (ژیانەوە، ژمارە ٥٤)، کە لەپەرتووکی (ژیانەوەو شوێنی لەڕۆژنامەنووسینی کوردیدا، عەبدوللا زەنگەنە)دا وەریگرتووە، نووسیوێتی: (ڕەمزی ئەفەندی، لەووتەیەکی خۆیدا کە لەڕۆژی (١٦.١٢.١٩٢٥)دا، لەدوای دەرچوونی بڕیاری لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەتی داگیرکەری ئێراقەوە، لەبەردەم خەڵکێکی زۆرەوە لەبەردەم دەرگای سەرای کۆندا لەسلێمانی خوێندیەوە ووتی: نزیکەی ماوەی هەشتا ساڵە لەژێر فەرمانڕەوایی تورکاندا ناوونیشانی مێژووی کۆنی خۆمان کەم کردبوو. شەڕی جیهان ئەم مافە ڕەوایەی پێ بەخشینەوە تەماشایەکی نەخشەی جیهانی کەن لەکەندواوی فارسەوە بەخازەرستان وە بورستانو سەنەندەج (سنە)و ساوجبلاغ وە باشووری ئازەربایجانەوە بڕۆن بۆ بایەزیدو کەناری دەریای ڕەش، وە دیسان لەکەندواوی فارسەوە بەکەناری ڕاستی ڕووباری دیجلەوە بڕۆن بۆ دیاربەکرەوە، لەدیاربەکرەوە بۆ ئەسکەندەرۆنە، وە یا کەنارەکانی دەریای سپی ئەم خاکە فراوانە لەناو ئەم دوو هێڵەدا نیشتمانی مێژوویی ئازیزی نەتەوەی کوردە، کە هەموو زەرەیەک خاکی نیشانەی خاکی کوردێکە).

به بۆچوونی رەمزی ئەفەندی کە نووسەر نەوزاد عەلی ئەحمەد ئاماژەی پێکردووە، تەواوی شاری موسڵ بەشێکە لە کوردستان، چونکە رەمزی ئەفەندی لەدیاریکردنی سنووری کوردستاندا باسی ئەو زەوییانە دەکات کە دەکەونە کەناری دەستە راستی رووباری دیجلە هەر لەکەنداوی فارسەوە تاوەکو ئامەد، هەر هەمووی بە بەشێک لە کوردستان دەدانێت. بەشێکی شاری موسڵ-یش دەکەوێتە کەناری دەستە راست، خۆ بەشەکەی تری کە کەناری دەستە چەپێتی ئەوە هەر گفتوگۆ هەڵناگرێو کوردستانە، کاتێکیش کە رەمزی ئەفەندی کەناری دەستە راستی دیجلەش بە کوردستان بزانێت، کەواتە بە بۆچوونی ئەو تەواوی شاری موسڵ بەشێکە لە کوردستان.

دلێر حەسەن عارف، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (کوردستانی باشور، لەپەڕاوێزی رێکەوتنە نێودەوڵەتیەکانەوە بۆ فیدرالی)دا، کە لە لاپەڕەکانی (١٠٩-١٢٥)ی ژمارە (٧)ی گۆڤاری (کەرکوک)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (١١٥)دا نووسیوێتی: (بەهۆی چەواشەکاریو دیکتاتۆرییەتی تورکیاوە نەتوانرا پەیماننامەی سێڤرە بچێتە قۆناغی جێبەجێکردنەوە، بەڵکو هەر بەکۆرپەیی زیندە بەچاڵکراو لەجیاتی ئەو واتە پەیماننامەی سێڤرە، پەیماننامەی شومی لۆزان لە (١٩٢٣)دا واژۆ کرا. لەم پەیماننامەدا ئەوەی باسی نەکرابێ کێشەی نەتەوەی کورد بوو، ئەگەرچی ناکۆکی تۆندوتیژ هەبوو لەنێوان هاوپەیمانان خۆیان، لەلایەکی تریشەوە لەنێوان ئێراقو تورکیا لەسەر ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشور) کە ئەبوایە هەردوو وڵات بۆ کێشکردنی کێشەکە بەلای خۆیاندا گرنگی زیاتریان بدایە پرسی نەتەوەیی کورد، بەڵام کێشەکە تەنها لەچوارچێوەیەکی جوگرافی بەوڵاوە زیاتر باسی لێوە نەکرا، دواتر لەسالی (١٩٢٦) ویلایەتی موسڵ بەفەرمی خرایە سەر ئێراقو پێوەی لکێنرا).

سەرەتا هەروەکو پێشتریش ئاماژەم پێکردووە، لکاندنی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەگوێرەی بڕیارێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان بوو لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)دا، نەک سالی (١٩٢٦) وەکو نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی. ئێنجا بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر دلێر حەسەن عارف، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر باشووری کوردستان بەویلایەتی موسڵ ناودەبات‌و هەر بەیەک خاکیان دادەنێت. پێشتریش

باسی ئەوەم کردووە بۆیە بەپێویستی نازانم دیسان رووبکردنەوەی زۆرتری بۆ بدەم.

کاکە مەم بۆتانی (عەلی خالید حەمید)، لە لاپەڕە (١٩)ی پەرتووکی (لەدووتوێی یادداشتی شاردا)، نووسیوێتی: (کوردستان دوکەرت کرابوو. کوردستانی خۆرهەڵات (کوردستانی ئێران) و کوردستانی خۆرئاوا (کوردستانی – عوسمانی)، بەڵام پاش شەڕ لەپێناو بەرژەوەندی سەرمایەدارانی ئەوروپا کوردستانی خۆرئاوا کرایە: (کوردستان-ئێراق) یان ویلایەتی موسڵ).

ناوبردنی ویلایەتی موسڵ بە کوردستانی ئێراق یان کوردستانی خۆرئاوا (کوردستانی عوسمانی) لەلایەن نووسەرو چیرۆکنووسی کورد کاکە مەم بۆتانی، تەنیا مانای کوردستانی بوونی تەواوی ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر ویلایەتی موسڵ بەیەک خاکو بەیەکسان دەزانێت لەگەڵ کوردستانی ئێراق یان کوردستانی خۆرئاوا (کوردستانی عوسمانی)، ئەمانەش هەمووی نیشانەی ئەوەن کە نە ویلایەتی موسڵو نە شاری موسڵ بەر لەداگیرکردنی یاخود لکاندنی زۆرەملێیانەی ئەو ویلایەتە بە بڕیارێکی ستەمکارانەی کۆمەڵەی نەتەوەکان لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)دا، هیچ پەیوەندییەکیان بە عارەبو بە ئێراقەوە نەبووە، ئەمەش بۆمان دەیسەلمێنێ کە شارەکەو ویلایەتەکە بەشێک بووینە لە کوردستان.

کاکە مەم بۆتانی، لە لاپەڕە (٥٨)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (ئەو ویلایەتی موسڵ-ەی ئەوان (بەریتانیاو تورکیا) لەسەری گوریس کێشەکییان بوو، لەبارەی رامیاریو جوگرافیو کۆمەڵایەتیەوە .. هیچ جیاوازییەکی نەبوو لەگەڵ کوردستانی باشووردا. هەردوو زاراوەی ویلایەتی موسڵ، باشووری کوردستان .. بۆیەک هەرێم بەکار هاتبوو، وە بەکاردێ).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی چیرۆکنووس کاکە مەم بۆتانی، شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک پێی وایە کەهیچ جیاوازییەکی جوگرافی، رامیاری یاخود کۆمەڵایەتی لەنێوانی باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ نییەو، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە هەردوو زاراوەکانی باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ بۆ یەک هەرێم بەکار هاتوون. مادامیش هیچ جیاوازییەک نەبێت لەنێوان باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ، کەواتە شاری موسڵ شارێکە لەناو سنووری باشووری کوردستان.

شۆڕش حەسەن عومەر، لە لاپەڕە (١٣)ی پەرتووکی (حقوق الشعب الكوردي في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنة)دا نووسیوێتی: (دەسەڵاتدارانی بەریتانی، لەساڵی (١٩٢١)دا وڵاتی ئێراقی عارەبیان لەهەردوو ویلایەتی بەغداو بەسرا دامەزراند. بەڵام ویلایەتی موسڵ لەدەرەوەی پێکهاتەی ئەو وڵاتە تازەیە بوو، هەروەها مامەڵەکردن لەگەڵ ویلایەتی موسڵ بەشێوەیەکی سەربەخۆو جیا لە ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا کە دەوڵەتی ئێراقیان پێکهێنابوو، دەکرا).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر شۆڕش حەسەن عومەر ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر باسی ئەوەی کردووە کە دەوڵەتی ئێراق کە لەساڵی (١٩٢١) دامەزرا، تەنیا بریتی بوو لەویلایەتەکانی بەغداو بەسرا، هەروەها بەریتانییەکان بەشێوەیەکی سەربەخۆ ویلایەتی موسڵ-یان بەڕێوەدەبرد. ئەمانەش هەمووی دەیسەلمێنن کە ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی کوردستانیو خاکەکەی خاکی کوردە، کە ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانیو خاکەکەش خاکی کورد بێت، گومانیش لەوەدا نامێنێتەوە کە شاری موسڵ شارێکی کوردستانییە.

شۆڕش حەسەن عومەر، لە لاپەڕە (٢٧)ی هەمان سەرچاوەی پێشوو، دەڵێت: (لکاندنی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بە دەوڵەتی نوێی (ئێراق)، لەوڕۆژە بەدواوە بەداگیرکردن دادەنرێت، کە بەگوێرەی جێبەجێکردنی نەخشەو بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا کە لەگەڵ هەندێک لەبەرژەوەندییەکانی عارەبیدا یەکیان دەگرتەوە، بەبێ گرنگی دان بەویستو ئارەزووی رۆڵەکانی ئەم ویلایەتەو بەرژەوەنییەکانیان کە کورد بەشی هەرە زۆری دانیشتوانیان پێکدەهێنا، کەچی بەزۆر بەدەوڵەتی ئێراقی عارەبییەوە لکێندران).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر شۆڕش حەسەن عومەر، شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەلایەک باشووری کوردستان بەویلایەتی موسڵ ناودەباتو، لەلایەکی تریشەوە لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراقەوە بەداگیرکردن دەزانێت. مادام ئەو باشووری کوردستان بەیەک خاکو بەیەکسان بزانێت لەگەڵ ویلایەتی موسڵو، لکاندنەکەش بەداگیرکردن، کەواتە شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، لەبەرئەوەی ویلایەتی موسڵ

لەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) پێکدەهات ئەوکاتەی کە بەزۆر بەئێراقەوە لکێنرا.

شۆڕش حەسەن عومەر، لە لاپەڕەکانی (٢٧-٢٨)ی هەمان سەرچاوەی پێشوو، نووسیوێتی: (ویلایەتی موسڵ یەکێک بوو لەویلایەتەکانی سەر بە دەوڵەتی عوسمانی، راستەوخۆ سەر بە (بابی عالی) بوو لە (ئەستانە) هەروەکو ویلایەتە ناوخۆکانی تری ئەو ئیمپراتۆریەتە. ویلایەتی موسڵ شارەکانی: موسڵ، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی دەگرێتە خۆی،و، کەرکوک مەڵبەندی ئەو ویلایەتە بوو تاسالی (١٨٧٨)، کە ئەوکاتی بەویلایەتی شارەزوور ناسرابوو).

بە بۆچوونی نووسەر شۆڕش حەسەن عومەر، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو دەکەوێتە باشووری کوردستان، چونکە ئەو لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە بەشێک لەدەوڵەتی عوسمانی دادەنێت، ئەمەش مانای ئەوەیە کە ئەو ویلایەتە هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو بەئێراقەوە نەبووە، هەموو لایەکیش باش دەزانێت باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) چۆن لەڕێگای داگیرکردنەوە، بوو بە بەشێک لەدەوڵەتی عوسمانی! لەلایەکی تریشەوە شارەکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی بەشارەکانی ویلایەتی موسڵ دادەنێت، هەموشمان دەزانین کە باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ دوو زاراوەنو بۆ یەک هەرێم بەکاردەهاتن، مادام وابێت کەواتە شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان.

شۆڕش حەسەن عومەر، لە لاپەڕەکانی (١٣، ١٦، ٢٧، ٣٦، ٦٤، ٧٤، ٧٩، ١٢٠و ١٥٠)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا، (باشووری کوردستان)ی بۆ ویلایەتی موسڵ بەکارهێناوە).

ئەوەندە دووبارە کردنەوەو ناوهێنانی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان لەلایەن نووسەر شۆڕش حەسەن عومەر، مانای کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە هەروەکو پێشتریش ئاماژەم پێکردووە هەردوو زاراوەی باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ بۆ یەک خاکو یەک هەرێم بەکارهاتوون.

شۆڕش حەسەن عومەر، لە لاپەڕە (٤١٧)ی هەمان سەرچاوەی پێشوو، نووسیوێتی: (لەلێکۆڵینەوەی پێکهاتنی دەوڵەتی ئێراقیو لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەو دەوڵەتەوە، لێکۆڵینەوەکە گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە دەوڵەتی ئێراق لەسەرەتادا لەهەردوو

ویلایەتی عارەبی (بەغداو بەسرا)ی سەر بە دەوڵەتی عوسمانی پێکدەهات. دواتریش ویلایەتی موسڵ کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانەکەی کوردن خرایە سەر ئەو ووڵاتە، ویلایەتی موسڵ، ویلایەتێکی عوسمانی سەربەخۆی جیا لەهەردوو ویلایەتەکانی ناوبراو لەسەرەوەدا بووەو، هەر لەسەر ئەو بنچینەیەشدا مامەڵەی لەگەڵ کراوە لەلایەن تەواوی ئەو پەیماننامەو رێککەوتنامانەی کە لەکاتی شەڕی جیهانی یەکەمو دوای شەڕیش بەستران، هەروەها لەلایەن هێزەکانی بەریتانیا کە لەنزیک سنوورەکانی بوو بۆ ماوەی نزیکەی ساڵێک).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر شۆڕش حەسەن عومەر، شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێکی باشووری کوردستانە، چونکە لەلایەک نووسەر ویلایەتی موسڵ بەویلایەتێکی سەربەخۆو جیا لەهەردوو ویلایەتەکانی عارەبی ناوەبات‌و، زۆربەی زۆری دانیشتوانەکەشی بە کورد ناوەبات، لەلایەکی تریشەوە لەبەرئەوەی ئەو باسی ئەوە دەکات کە بەگوێرەی گشت پەیماننامە نێودەوڵەتییەکانو لەلایەن دەوڵەتی بەریتانیشەوە مامەڵەی ویلایەتێکی سەربەخۆی بۆ کراوە.

جەزا چنگیانی، نووسەرو رۆژنامەنووس، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (سەرۆکی ئێراقو پرسی ناسیۆنالیستی کوردی)دا، کە لەبەرواری (١٤.٥.٢٠٠٥)دا لە ماڵپەڕی (کلاوڕۆژنە)دا بڵاویکردۆتەوە، دەڵێت: (سەرکەوتنی مرۆڤی کوردو بزوتنەوە رزگاریخوازەکەی پابەستە بە گەڕانەوەی ویلایەتی {(موسڵ) بۆ باوەشی نەخشەی رامیاریو کۆمەڵایەتی‌و ئابووری باشووری کوردستان} نەک بوونی تاڵەبانی بەسەرۆک).

ئەوەی نووسەرو رۆژنامەنووس جەزا چنگیانی نووسیوێتی، باوەڕبوونێتی بە کوردبوون‌و کوردستانی بوونی شارو ویلایەتی موسڵ، چونکە ئەو ویلایەتی موسڵ بەتەواوی بە باشووری کوردستان دەزانێت، بۆیە نووسەر بەلایەوە گرنگە کە ویلایەتی موسڵ بۆ کوردو کوردستان بگەڕێتەوە، نەک پۆستی سەرۆک کۆماری بۆ کوردێک.

جەزا چنگیانی، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (شەقشەقەکەی مامە، جەلال ئەم سەردانەت بۆنی خوێنی لێدێ...!)دا کە لە (٢٢.٩.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی (کوردستان نێت)دا بڵاوکراوەتەوە، لەسەر ئەو سەردانەی مام جەلال بۆ ئەمەریکاو وتار خوێندنەوەکەی لەهۆڵی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا لە (١٥.٩.٢٠٠٥)دا بەبۆنەی یادی (٦٠)

سااڵەی دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکان (هەرچەندە ئەنجومەنی نەتەوە یەکگرتووەکان لەڕۆژی (٢٤.١٠.١٩٤٥)دا لەشاری (سانفرانسیسکۆ)ی ویلایەتی کالیفۆرنیا لە ئەمەریکا دامەزراوە)، کە (٦٧) ووشەی بەکوردی خوێندەوە، جەزا چنگیانی دەڵێت: (دەستکەوتی میللەتی کورد لەو سەردانەدا دەبوایە دەستنیشانکردنی سنووری باشووری کوردستانو پاشەڕۆژی ویلایەتی موسڵ بوایە. ئەوان کە ئامارەو دڵخۆشن بەبەڵگە مێژووی‌و جوگرافیەکانی جەختکەری کوردستان بوونی ئەو ناوچە دەخەنە مەزادی رامیارییەوە (سازش=مساوەمە) کاتێک ئەم سەردانە سەرکەوتوو دەبوو کو رێکەوتننامەکانی کوردو دەوڵەتی ئێراق لە (UN) جەختی لەسەربکرایە کە کوردستان بوونی ویلایەتی موسڵ بەو هەموو بەڵگە مێژووییانەی کە لەئەرشیفی مۆزەخانەکانی جیهاندا هەیە).

بەگوێرەی بۆچوونی نووسەر جەزا چنگیانی، شاری موسڵو تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشێکن لەباشووری کوردستان، چونکە ناوبراو داوای گەڕانەوەی تەواوی ویلایەتی موسڵ دەکاتەوە بۆ باوەشی کوردستانو، پێشی وایە کە چەندین بەڵگەنامەی مێژوویی هەن لە نەتەوە یەکگرتووەکان کە کوردستانی بوونی ویلایەتی موسڵ دەسەلمێنن.

سەلاح بەیتوڵڵا، لەوتارێکیدا بەناوی (لە بیرەوەری ٨٥ ساڵەی پەیمانی سیڤەردا بۆ ئەوەی دوای هەر سیڤرێک لۆزانێک نەیەتە پێشەوە)دا، کە لە لاپەڕە (١١)ی ڕۆژنامەی (خەبات)، ژمارە (١٨٨١)ی چوارشەممە بەرواری (١٠.٨.٢٠٠٥)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (بەپێی بەندی (٦٤)ی پەیماننامەکەش زۆر گرنگە: دەڵێت کوردەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) مافی ئەوەیان هەیە بەپێی ویستو ئارەزووی خۆیان بەو دەوڵەتە کوردییە ببەسترێتەوەو بەم شێوەیە دەوڵەتێکی یەکگرتووی کوردی دابمەزرێت).

ناوبردنی باشووری کوردستان بە ویلایەتی موسڵ لەلایەن نووسەر سەلاح بەیتوڵڵا، کوردستانی بوون‌و کوردبوونی ویلایەتی موسڵو شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ بەیەک خاکو بەیەکسان دەزانێت، مادامیش هەردووک هەر یەکبن، شاری موسڵ-یش وەکو شارەکانی تری سەر بە ویلایەتەکە، شارێکی سەر بە باشووری کوردستانە.

لەبانگەوازێکی کۆمەڵێک نووسەرو رۆشنبیردا کە لەڕۆژی هەینی (٢.٩.٢٠٠٥)دا، لە ماڵپەڕی (کلاوڕۆژنە)دا لەژێر ناوی (بۆ بەرچاوی سەرانی کوردو رای گشتی لە کوردستان – دەستورمان ناوێ، ئێراقمان ناوێ)دا، نووسیوێتی: (ئاشکرایە ساڵی (١٩١٨) دوای تێکشکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەجەنگی جیهانی یەکەم سوپای بەریتانیا ناوچەی دەوڵەمەند بەنەوتی ویلایەتی موسڵی کوردی داگیر کردو لەساڵی (١٩١٩)دا موسڵ خرایە سەر (ئێراق) کە لەژێر ئینتیدابی بەریتانیادا بوو، لەساڵی (١٩٢٠)یش بەگوێرەی پەیمانی سێڤرە لەبڕگەی (٦٤)ی ئەو پەیمانەدا هاتوە کە کوردەکان مافی چارەی خۆنوسینیان هەیە).

سەرەتا باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لە (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بەگوێرەی بڕیارێکی ناڕەوای نەتەوە یەکگرتووەکان بەئێراقەوە لکێنراو، ئێراقیش بەشێوەیەکی فەرمی لە (٢٥.٤.١٩٢٠)دا خرایە ژێر ماندێتی بەریتانیا، کەچی سەرپەرشتنی کردنو بەڕێوەبردنی ویلایەتی موسڵ راستەوخۆ لەلایەن نوێنەری بالای بەریتانیاوە بووە لە بەغدا. دواتر ئەو کۆمەڵە نووسەرو رۆشنبیرە، شاری موسڵ تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بە کوردستان دەزانن، چونکە ئەوان ویلایەتی موسڵ بە ویلایەتێکی کوردی ناودەبەن، مادام ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ئەو ویلایەتە شاری کوردیو بەشێکن لەباشووری کوردستان.

محەمەد سابیر کەریم، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (بەعارەبکردن، هەڕەشەی سامناکو بزربوونی لەگوتاری سیاسی کورداندا)، کە لە لاپەڕەکانی (٩-١٥)ی گۆڤاری (حەمرین)ی ژمارە (١)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسەر لە لاپەڕە (١٠)دا، نووسیوێتی: (ئەو زرنگکاریو پڕۆسێسە سامناکانەی بەعارەبکردن، کە تائێستا، گورزی توندو کەمەر شکێنی وەشاندووە، چ لەسەر ئاستی سڕینەوەی مۆرکی نەتەوایەتیمانو گۆڕینی سیما تۆبۆگرافیو دیمۆگرافیەکانی، ئەو ناوچانەی کە تیایدا پراکتیکو پیادەکراون. بەتایبەتی شاری (موسڵ)و ناوچەکانی دەوروبەریو چەند ناوچەی گرنگی شاری کەرکوکو دەوروبەری وە خانەقینو مەندەلیو زڕباتیەو دەوروبەریان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر محەمەد سابیر کەریم، شاری موسڵ یەکێکە لەشارە گرنگەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات لەئەنجامی پڕۆسەی بەعارەبکردندا، شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقین، مەندەلیو زڕباتیە، خەریکبوو سیمای دیمۆگرافیو مۆرکی نەتەوایەتی کوردییان

بەتەواوی بسرێتەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەو شارانە شاری کوردیو بەشێکن لە کوردستان.

محەمەد سابیر کەریم، لە لاپەڕە (١١)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (دەرکردنو ئاوارەکردنی کوردان، دوای قۆناغی یەکەمە، بەمشێوەیە دەستی پێکردووە، سەرەتا بە (موسڵ)و دەوروبەری، پاشانیش بە (مەندەلی، زرباتێ، شارەبان، خانەقێنو هتد)، تا هاتە سەر کەرکوکو ناوچەکانی دەوروبەری، هەر لەسەرەتای شەستەکانی ئەم سەدەیە).

ئەوەی کە نووسەر محەمەد سابیر کەریم ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە پرۆسەی بەعارەبکردن لەشاری موسڵ-ەوە دەستیپێکردو، دواتریش شارەکانی (کەرکوک، خانەقین، مەندەلی، شارەبانو زرباتێ)ی گرتەوە. لای کەسیش شاردراوە نییە کە پرۆسەی بەعارەبکردن لەهەر شوێنێکو شارێک پراکتیسە کرابێت، بێ هیچ گومانێک ئەو شارو ناوچانە بەشێک بووینە لەنیشتمانی کوردو خاکی کوردستان.

محەمەد سابیر کەریم، لە لاپەڕە (١٢)دا سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا بەمشێوەیە درێژەی پێدەدات: (بەڵگەو دەلالەتێکی زیندووی بێهێزیو زارەترەکبوونی کورد خۆیو هێزی پارتەکانێتی، کە لەبەرانبەر پرۆسەیەکی وەها سامناکو مەرگبازی دوژمنەکەیدا، لەو ماوە زەمەنیە دوورو درێژەداو، بەو قوولاییو بەرفراوانیو درندایەتیەوەی، کاردانەوەو ئاکێفێکی پێویستو، لانی کەم لەئاستی قەبارەی هەڕەشەو مەترسییەکاندا، نەهێناوەتە ئاراو، واری دیفاکتۆوە. بەڵکو بەپێچەوانەوە، ئەم دۆخە نەگریسو ناڕاستە، لەدۆخی سازشو گفتوگۆکاندا، وەک دیفاکتۆیەک، هەڵسو کەوتی دەگەڵ کراوەو، هەندێکیان وەک بەعارەبکردنی (موسڵ) بەتەواوی پشتگوێ خراوە، بەوەش بەشێوەیەکی ناڕاگەیاندراو لەلای کورد خۆیەوە دانپیانانو رەوایەتی کردەییان دراوەتێ).

محەمەد سابیر کەریم، بەو گلەییو گازاندانەی سەبارەت بەپرۆسەی بەعارەبکردنی شارەکانی باشووری کوردستانو، بەتایبەت شاری موسڵ، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دووبارەو چەند باوە دەکاتەوە، چونکە ئەو باسی ئەوە دەکات کە کورد دۆزی بەعارەبکردنی شاری موسڵ-ی نەک تەنیا پشتگوێ خستووە، بەڵکو

وەکو دانپێدانانێک بەڕەوایەتی ئەو پرۆسەیە جۆرێک ڕەوایەتی بەو پرۆسەیە دراوە لەلایەن کوردەوە.

ئەحمەد محەمەد نەقشبەندی، لەوتارێکدا لەژێرناوی (حقوق الشعب الكوردي والدستور القادم لدولة العراق)دا، کە لە لاپەڕە (٨)ی ڕۆژنامەی (التاخي)، ژمارە (٤٤٨٥)ی ڕۆژی دووشەممە (٣٠.٥.٢٠٠٥)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (فیدراڵی لەنێوان دوو هەرێم (نیشتمان)ی تەنیشت یەک دادەمەزرێت. بەرژەوەندییە ئابووریيەکان تێکەڵو هاوبەش دەبن بۆ هەردوو گەلەکە، ئەمەش دەبێتە هۆی باشتر دامەزراندنی وڵاتێکی یەکگرتوو لە نێوانیاندا. هەر لەڕوانگەی ئابووریەوە بوو کە (کۆمیسیۆنی تۆژینەوەی نێونەتەوەیی) لەو ڕاپۆرتەی کە لە چارەکی دووەمی ساڵی (١٩٢٥)دا پێشکەش بە (ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان)ی کردو بەپشتبەستن بەو ڕاپۆرتە، ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لەڕۆژی (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بڕیاری یەکگرتنی کوردستانی دەرکرد کە ئەوکاتی بە ویلایەتی موسڵ ناسرابوو لەسەردەمی داگیرکردنی عوسمانیدا، لەگەڵ ئێراقدا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئەحمەد محەمەد نەقشبەندی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، لەبەرئەوەی نووسەر باشووری کوردستان بەیەکسانو بەیەک خاک دەزانێت لەگەڵ ویلایەتی موسڵ. بەڵام سەبارەت بەوەی کە ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بڕیاری یەکگرتنی دوو وڵاتی کوردستانو ئێراقی دابێت وانییە، چونکە یەکەم: بڕیاری یەکگرتنی دوو وڵات پەیوەندی بە دوو وڵاتەکەوە هەیە نەک کۆمەڵەی نەتەوەکان، دووەمیش ئەوەی کە ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان کردی، لکاندنی زۆرەملێیانەی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بوو بە بڕیارێکی ستەمکارانەو دوور لەخواستو ئارەزووی نەتەوەی کورد. دواتر ئەگەر یەکگرتن بوایە، باشووری کوردستان بەمشێوەیە بەعارەب نەدەکرا.

ڕۆژنامەی (التاخي) لە لاپەڕە (٣)ی ژمارە (٤٥٦٨)ی یەکشەممە (٤.٩.٢٠٠٥)دا لەوتارێکدا کە لەژێر ناوی (کرکوک في الوثائق القديمة والحديثة)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسراوە: (هەر لەو ڕۆژەی کە ئێراق لەلایەن ئیمپراتۆریەتی عوسمانیەکانەوە داگیرکرا، ئێراق دابەشی سەر سێ ویلایەتی بەغدا، بەسراو موسڵ کرا. ویلایەتی

موسڵ پارێزگاکانی هەولێر، سلێمانی، کەرکوکو شاری موسڵ-ی دەگرتە خۆی لەگەڵ شارەکانی دهۆک، زاخۆ، ئامێدی، ئاکرێ، شێخانو شەنگال).

هەر لەهەمان بابەتدا هاتووە: (بڵاوبوونەوەی عارەب بەڕێژەیەکی زۆر کەم بوو لەو ناوچانەی دەکەونە خۆرهەڵاتی دیجلە، هەربۆیەشە جوگرافیناسانی سەدەی چواردەمی کۆچی (سەدەی دەیەمی زایینی)، رووباری دیجلە لەعەبادانەوە تاوەکو باکووری بەغدا بەسنووری خۆرهەڵاتی عارەب دادەنێنو ئەوەشیان لەسەر نەخشەکانیاندا وێنە کێشاوە لەنێویاندا ئەلبخلی، ئەلئیستەخری، ئیبن حەوقەل، جیهانیو موقەدەسی. هەروەها شارەکانی مەندەلی، خانەقین، زرباتیە، بەدرە، جەسان، شەهربان، بەلدروزو گوندی بەعقوبە تادەگاتە رووباری دیالە بەکوردی قسەدەکەنو کوردیی تیا دادەنیشن، بەڵام خێڵە عارەبەکان پەرەیانسەند لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلامو هاتنە ناوچەکانی باکوری بەغداو بەڕێڕەوی موسڵو کەرکوک هەنگاویان ناو ئەو ناوچانەیان داگیرکرد).

ئەوەی رۆژنامەی (التاخي) نووسیوێتی، مانای کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەو رۆژنامەیە لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە ویلایەتێکی سەربەخۆ ناودەبات کە لەشارەکانی (موسڵ،هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، دهۆک، زاخۆ، ئامێدی، ئاکرێ، شێخانو شەنگال) پێکدێت، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە خێڵە عارەبەکان هەردوو شاری موسڵو کەرکوک-یان داگیرکردو بەعارەبیان کرد. ئەمانەش دەیسەلمێنن کە موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانی بووە، کەچی لەلایەن عارەبەوە داگیرو بەعارەب کراوە.

دکتۆر ئارشاک پۆلادیان، نووسەری پەرتووکی (کورد لەسەرچاوە عەرەبییەکاندا)، لە لاپەڕە (١٤٤)دا دەڵێت: (کوردە رەوەندەکان لەناوچەی موسڵ-یشدا نیشتەجێبوون کە (بازاڕێکی کوردانی) لێ بوو). لەڕوونکردنەوەیەکدا لەسەر ئەو بۆچوونەی سەرەوەدا، ئازاد عوبێد سالح، وەرگێڕی پەرتووکەکە لەعارەبی بۆ کوردییەوە، بەمشێوەیە بۆچوونی خۆی دەردەبڕێت: (موسڵ ناوچەیەکی کوردەواریییە).

بە بۆچوونی ئازاد عوبێد وەرگێڕی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، لەبەرئەوەی ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە موسڵ ناوچەیەکی کوردییە، مادام موسڵ ناوچەیەکی کوردی بێت، کەواتە ناوچەیەکو شارێکی کوردستان-یشە.

زیاد کەریم خدر، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (کورد دەستبەرداری کەرکوک نابێت)، کە لە لاپەڕە (١١)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٩٢٢)ی بەرواری (٢٠.٩.٢٠٠٥)دا بڵاویکردۆتەوە، نووسیوێتی: (مێژوو ئەوە دەسەلمێنێ کاتێ عوسمانییەکان هاتن لەساڵی (١٥١٤) تاوەکو ساڵی (١٥٤٦ز) سەرتاپای ئێراقیان داگیرکردو بەسەر سێ ویلایەتدا دابەشیان کرد، ئەمانیش ویلایەتی بەغدا، بەسرە، لەگەڵ شارەزوور کە ویلایەتێکی تەواو کوردی بوو، مەڵبەندەکەی شاری کەرکوک بووە، لەدواییدا ناوی ئەم مەڵبەندەیان گۆڕیو کردیان بە مەڵبەندی ویلایەتی موسڵ، ئەم ویلایەتەش زۆر گەورەتر بوو لەزەوی ئەو کوردستانەی ئەمڕۆکە کە پێی دەڵێن کوردستانی باشوور یان باشووری کوردستان).

ئەوەی کە نووسەر زیاد کەریم خدر لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونی ویلاتی موسڵو شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر باسی ویلایەتی شارەزوور دەکات کە دواتر ناوەکەی گۆڕدراوە بۆ ویلایەتی موسڵو، بەویلایەتێکی کوردی ناوی دەبات. کاتێک کە ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ئەو ویلایەتە بەشاری موسڵ-ی پایتەختیشەوە شاری کوردیو کوردستانین.

قادر نادر قادر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (چیمان کردو چیمان دورییەوە)، کە لەڕۆژی سێشەممە رێکەوتی (١٨.١٠.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی (کلاوڕۆژنە)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ساڵی ١٩١٨، دوای تێکشکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، کە زۆرینەی کوردستانی کەوتبووە ژێر دەسەڵاتی، شێخ مەحمودی نەمر ئەو هەلەی قۆزتەوە، بریاری حکومەتێکی کوردستانی لە بەشێکی بچووکی باشووری کوردستان دا. ئەوکات هێشتا دەوڵەتی ئێراق وەکو دەوڵەت لەمێژوودا ناوی نەبوو، پرۆژەی یەکەمی بەریتانییەکان، دروستکردنی دەوڵەتێک بوو ناویان لێنا ئێراق، لەبری هێنانی چیمەنتۆو بلۆک، سەرەتا ویلایەتی بەسراو بەغدا دروستکرا، دوای ململانێیەکی زۆر لەنێوان کوردو بەریتانیاو تورکیا، بۆ بەهێزکردنی خانووەکە (دەوڵەتەکە، سەبیان کردو ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)یان بەو ئێراقەوە لکاند).

ئەوەی کە نووسەر قادر نادر ئاماژەی پێداوە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر باشووری کوردستان بەویلایەتی موسڵ ناودەبات، هەروەها باسی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەئێراقەوە دەکات. کاتێک کە

باشووری کوردستان هەر هەمان خاکو ویلایەتی موسڵ بێتو، هەردوو زاراوەکە بۆ یەک هەرێمی دیاریکراو بەکارهاتبێ، لکاندنیش مانای ئەوە بگەیەنێت کە ویلایەتەکە (موسڵ) هی خۆیان (ئێراق) نەبووە، کەواتە بەدڵنیاییەوە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانیەوەو لەنێویاندا شاری موسڵ بەشێکی باشووری کوردستانن.

زانای گەورەو بەناوبانگی کورد، شێخ محەمەدی خاڵ، لە لاپەڕە (٢٦)ی بەشی یەکەمی پەرتووکی (فەرهەنگی خاڵ)داو، لەدیاریکردنی سنووری کوردستاندا نووسیوێتی: (سنووری کوردستانی گەورە نەختێک لەژوور رۆ (کەنداوی)ی فارسییەوە بەدیوی ئێرانا دەست پێ ئەکا، وە بەقەراخ شاری (شیراز) و (ئەسفەهان) و (کاشان) و (هەمەدان) و (تەورێز) و (خۆی) و (ئەرییوان)دا ئەڕوا، وە بەلای (قارس) و (ئەرزڕۆم)دا بائەداتەوە، وەلەخوار دەریای رەشەوە شۆڕ ئەبێتەوە، وەلەژوور شاری (ئەرزنجان)ەوە ئەڕوا تائەگاتە رۆی (ئەسکەندەروونە) ئنجا دێتە خوارەوە بەژوور (حەڵەب)دا تائەگاتە رۆژئاوای (شەنگال) وە بەڕۆژهەڵاتی (بەغدا)دا تێ ئەپەڕێ تا (مەندەلی) وە لەوێوە تا رۆی فارسی).

گومان لەوەدا نییە لەو سنوورەی کە زانای گەورەی کورد شێخ محەمەدی خاڵ بۆ کوردستانی کێشاوە، تەواوی شارەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) دەکەونە نێو ئەو سنوورەوە بەشاری موسڵ-یشەوە، چونکە ئەو سنوورەکە لەئەسکەندەروونەوە دادەبەزێتێو بەژوور شاری (حەڵەب)دا دایدەبەزێتی لە رۆژئاوای شەنگال-دا شۆڕ دەبێتەوەو بەرۆژهەڵاتی بەغدادا دەڕوات، بەگوێرەی ئەو پێناسە کردنەی سنووری کوردستان، شاری موسڵ بەسەدان کیلۆمەتر دەکەوێتە باکووری ئەو هێڵە، واتە دەکەوێتە ناو سنووری کوردستان.

پرۆفیسۆر دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، مامۆستای مێژووی نوێ لەزانکۆی دهۆک، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (الموصل مدینة العرب والکورد جغرافیا وتاریخیا) کە لە لاپەڕەکانی (٧٢-٨٤)ی ژمارە (٢١)ی گۆڤاری (دهۆک)دا بڵاوکراوەتەوە، دەربارەی شاری موسڵ نووسیوێتی: (کەناری چەپی شاری موسڵ، کە جارجار بەناوی ناوچەی (نەبی یونس)یش ناودەبردرێت، لەڕاستیدا سەر بەشاری موسڵ نەبووە، ئەم ناوچەیە تاوەکو ئۆکتۆبەری (١٩٣٣)و بەگوێرەی سەرژمێری شارەوانی موسڵ تەنیا (٦٤) خانووی تیابووەو زۆربەی هەرە زۆرییان کورد بوونە لەگەڵ هەندێک تورکمان کە لە دەورەبەری مەزاری نەبی یونس دادەنیشتن. دەتوانین بڵێین کە بەری

ڕۆژهەلاتی ڕووباری دیجلە (کەناری چەپی) تاکە گوندێکی عارەبی تیا نەبووەو بەهەمان شێوە هیچ کۆمەڵەیەکی عارەبی جێنشێن لەهیچ کۆمەڵگایەکی ئاوەدان لەنێو کوردو تورکمانو فەلەکاندا نەبووە. گرنگی لەوەدایە کە شاری موسڵ کە چەندین گەڕیدەو جوگرافیناسی وڵاتان ناویان بردووەو باسیان کردووە لەدوای ڕووخانی نەینەوا لەساڵی (٦١٢)ی پێش زایین، دەکەوتە کەناری ڕۆژئاوای ڕووباری دیجلەو، کەناری ڕۆژهەلاتی کە چۆل بوو بەشێک نەبووە لە موسڵ).

بە بۆچوونەکانی مێژوونووس پرۆفیسۆر دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، کەناری چەپی شاری موسڵ بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە مێژوونووسی ناوبراو بەئاشکەرا باسی کوردستانی بوونی کەناری دەستە چەپی ڕووباری دیجلە یاخود بەشی ڕۆژهەلاتی شاری موسڵ دەکات.

دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، لە لاپەڕە (٩)ی پەرتووکی (الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨)دا، نووسیوێتی: (دانیشتوانی شاری موسڵ پێکهاتەیەکی ئەتنۆگرافی جیاجیایە لەڕووی نەژادو ڕەگیانەوە، عارەبەکان ڕێژەیەکی بەرزی دانیشتوان پێکدەهێنن، کە زۆربەیان بریتین لەوانەی لەگەڵ داگیرکارییەکانی (فەتح)ی ئیسلامی هاتوونەتە ئەو شارە، کوردەکانیش بەپلەی دووەم دێن لەدوای عارەبەکان. ئەوەی شایانی باسە کە زۆر لەو بنەماڵەو کۆمەڵە کوردییانەی بۆ ماوەیەکی زۆر لەو شارەدا ژیاون، تێکەڵ بەدانیشتوانی عارەب بووینەو بەهۆی ژنو ژنخوازی، کە ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی دەستەیەکی کۆمەڵایەتی بێتە بەرهەم کە دەکرێت پێیان بگوترێت (کوردە بەعارەب بووەکان)، وە زۆر لەبنەماڵەکانی موسڵ بۆ ئەو دەستەیە دەگەڕێنەوە وەکو: ئال جادر، ئال چلمێران، ئال کەماله، ئال کسۆ، ئال مودەڕیس، ئال ڕەزوانی، ئال ڕەشان، ئال قەدۆ، ئال جومرد، ئال شەبخون، ئال زرری، ئەو بنەماڵانە تاوەکو ئێستا تاڕادەیەک لە دیارترینو دەوڵەمەندترین بنەماڵە چاوتێرەکانی موسڵ-ن، کە بەڕەگەز کوردن، هەروەها هەموو ئەو بنەماڵانەی کە بنەچەکەی خۆیان دەگەڕێننەوە بۆ سەر خالدی کوڕی وەلید (ئەلخالدی)و خێڵی (عەباسی)، ئەوانیش کوردن).

مستەر ستیڤن هیمسلی لۆنگریک، ئەفسەری ڕامیاریو پشکێنەری بەڕێوەبەرێتی لە حکومەتی عێراقیدا، لە لاپەڕەکانی (١٩٢-١٩٣)ی پەرتووکی (اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث)دا، باسی ئەوەی کردووە کە بنەماڵەی جەلیلیەکان، لەدەوروبەری

سالّی (٦٠٠ز/١٠٠٩ک) لەدیاربەکرەوە هاتوون کە خانەوادەیەکی بەدەسەلاّتی ئەو شارە بووینە. عەبدولجەلیل ناوێک کە لەکۆتایی سەدەی حەڤدەدا خزمەتکاری مالّی یەکێک لە پاشا کریستانەکانی شاری موسڵ بووە، زۆر زیرەکو چاپووکو لێهاتوو بووە، یەکێک لەکوڕەکانی عەبدولجەلیل بەناوی ئیسماعیل کە کوڕە گەورەی بووەو بەپیری لەسالّی (١٧٢٦)دا بووە بەوالی موسڵ.

ئەوەی کە مێژوونووس دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی نووسیوێتی، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە مێژوونووسی ناوبراو ئاماژەی بەوە کردووە کە عارەبەکانی شاری موسڵ زۆربەیان بریتین لەو عارەبانەی کە لەگەڵ داگیرکارییەکانی عارەبی ئیسلامی هاتوون، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە زۆربەی بنەماڵە ناوداراە عارەبەکانی ناو شار لەبنچینەدا کورد بووینەو، بەعارەبکراون. ئەو ئاماژانەش ئەوە دەگەیەنن کە شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانی بووە، بەڵام سەرەڕای راگواستنی کوردی شارەکەو هێنانی سەدان هەزار خێزانی عارەب، مرۆڤی کوردیش بەعارەب کراوە واتە خاکی کوردستانو مرۆڤی کوردمان بەعارەبکراوە، کە ئەوەی دووەمیان لەوەی یەکەمیان مەترسیدار ترە.

دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، لە لاپەڕە (٢٣)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (پێشتر کەناری رۆژهەلاتی دیجلە ئاوەدان نەبوو بە خەڵک، جگە لە گوندی (نەبی یونس) کە لەسەر بەرزاییەکی سەرەکی دروستکرابوو، ئەم ناوچەیە بەچۆڵی مایەوە تا سەرەتای چلەکانی سەدەی بیستەم، کاتێ کە ئاوەدانکردنەوە گەیشتە ئەوێو، کوردەکان یەکەم کەس بوون نیشتەجێی ئەم ناوچەیە بووەو، لەدوای ئەوانیش عارەبی هاوردە لەکەناری رۆژئاواوە پەڕینەوە بۆ ئەوێ).

ئەوەی مێژوونووس دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی ئاماژەی پێکردووە، بەڵای کەمەوە بە بۆچوونی ئەو کەناری رۆژهەلاتی دیجلە یان دەستە چەپی شار بەشێکی کوردستانە، چونکە هەروەکو مێژوونووسی ناوبراو باسی کردووە کوردەکان یەکەم کەس بووینە لە کەناری رۆژهەلات واتە بەری (نەبی یونس) نیشتەجێ بووینەو هەر ئەوان ئاوەدانیان کردۆتەوەو، ئەو کەنارەش هەر خاکی کوردستانە.

دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، لە لاپەڕە (٢٥)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (موسڵ، شارێکە سەر بە جەزیرە، کە ئەو ناوچەیەی دەکەوێتە نێوان

هەردوو رووباری دیجلەو فورات لە تکریت لەسەر دیجلەوە بۆ حەدیسە لەسەر فوراتو، بەرەو باکوور رووەو سەرچاوەکانی دیجلەو فورات کە زۆربەی هەرە زۆری بەشەکانی کوردستانەو، کورد توخمی سەرەکی مرۆڤایەتی گرنگە بەگەڕانەوەمان بۆ میژوو و بوونی کورد لەوێوە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی بەمەغۆلکردن لەکۆنەوە. هەروەها گرنگترین شارەکانی جەزیرە بریتین لە: میافارقین، ئامەد (دیاربەکر)، ئارزن، سیرت، حەسەنکیف، شاری جەزیرە، پایتەختی میرنشینی بۆتانی کوردی.سەرەڕای ئەوەی کە موسڵ دەکەوێتە گۆشەی باشووری خۆرهەڵاتی جەزیرەی (فوراتی)، کەچی ئەو گرنگییە جوگرافییەی کە هەیەتی وای لێکردبوو کە دەسەڵاتی بەسەر زۆربەی خاکی جەزیرەدا هەبێت لەچەندین قۆناغی میژوویی، هەر لەبەر ئەوە ببوو بەپایتەختی سروشتی جەزیرە).

ئەوەی کە میژوونووس دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ بەتەواوی دەگەیەنێت، چونکە میژوونووسی ناوبراو لەلایەک لەدیاریکردنی سنووری جەزیرە کە وڵاتو خاکی کوردانە، شاری موسڵ وەکو پارێزگا دەکەوێتە ناو وڵاتی جەزیرە، چونکە شاری تکریت (٢٤٥) کم دەکەوێتە باشووری موسڵو شاری حەدیسە-ش (٣٩٠) کم دەکەوێتە باشووری خۆرئاوای موسڵ-ەوە، هەروەها لەلاکەی تریەوە باسی ئەوە دەکات کە شاری موسڵ پایتەختی سروشتی جەزیرە بووە، مادام شاری موسڵ پایتەختی جەزیرە بووبێت، ئەوکاتە بەدڵنیاییەوە شارێکیشە لە کوردستان، چونکە ناکرێت پایتەختی بەشێکی وڵاتی کوردان شارێکی سەر بە نەتەوەیەکی داگیرکەرو زەوتکەر بێت.

دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، لە لاپەڕە (٢٥-٢٦)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (کاتێ عوسمانیەکان دەستیانگرت بەسەر شاری موسڵ لەشەڕی (مەرج دابق) لەساڵی (١٥١٦)دا، دیارترین بنەماڵەکانی موسڵ پێکدەهاتن لەبنەماڵەی عارەبو کورد، کە ئەمەش مانای تایبەتی خۆی هەیە، لەبەرئەوەی ئاراستەی رامیاری موسڵ رووەو جەزیرە (بۆتان) بوو. عوسمانیەکان، (بەدر بەگ)ی میری میرنشینی بۆتانیان کرد بە فەرمانڕەوای موسڵ، کە تاساڵی (١٥١٨) مایەوە، کاتێ کە ئەو لادرا عوسمانیەکان فەرمانڕەوایەکی دیکەی کوردیان بەناوی (حاجی

بەگ) دامەزراند بەفەرمانڕەوای موسڵ، لەساڵی (١٥٣٤)دا سوڵتانی **عوسمانی**، سلێمانی قانونی (١٤٢٠-١٥٦٦) میرێکی کوردی ئێزیدی بەناوی (حوسێن **بەگی** داسنی) دامەزراند بەفەرمانڕەوای شاری موسڵ. لەدوای ئەویش **فەرمانڕەوای** (کۆرگێل – کە ناوچەیەکی جەزیرەی بۆتانە) بەناوی (ئەحمەد بەگ **کوڕی میر** شەمسەددین) دامەزراند. لەساڵی (١٦٣٩)دا سوڵتانی عوسمانی مورادی **چوارەم** (١٦٢٣-١٦٤٠)، میری کوردی ئێزیدی (میرزا بەگ داسنی) بەفەرمانڕەوای **موسڵ** داناو نازناوی (پاشای)ی پێبەخشی. هەروەها میرەکانی میرنشینی **بادینان** فەرمانڕەوایەتی موسڵ-یان کردووە لەهەندێ سەردەمدا، کە سێجار **لەکاتی** سەردەمی سوڵتان حوسێن بەگ وەلی (١٥٣٧-١٥٨١)و نەوەکەی سەیدی خان **بەگ**و ئەوەی دواییان لەسەرەتای سەدەی حەڤدەهەم بۆ ماوەی سێ ساڵو حەوت **مانگ** فەرمانڕەوایی موسڵ-ی کردووە).

سەبارەت بە حوسێن بەگی داسنی، لە ساڵی (١٥٣٤)دا سوڵتانی عوسمانی، **سوڵتان** سلێمانی قانونی، لە تەوریزەوە بە بەغداو هەولێرو موسڵ-دا دەگەڕێتەوە، **لەنێو** هەموو میرەکاندا، میری ئێزدی میر حوسێن بەگی داسنی، ڕێزێکی لەڕادەبەدەر **لە** سوڵتان سلێمانی قانونی دەگرێتو میوانداریو پێشوازییەکی شایانەی **لێدەکات**. کەچی میری هەولێر، میر عزەددین شێر، ڕوو ناداتە سوڵتانو ئەویش زۆر **دڵتەنگ**و نیگەران دەبێت، دواتریش دەیکوژێت، لەپاداشتی میر حوسێن بەگی داسنی-**ش**، **ئەو** دەکات بەمیری هەولێر، سۆران، موسڵو بادینان پلەی میری میرانی دەداتێ.

ئەو ئاماژە پێکردنانەی دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، بەوەی **کە لەسەدەی** شازدەهەمدا چەندین میری کورد فەرمانڕەوایەتی موسڵ-یان کردووە، **کوردستانی** بوونو کوردبوونی شارەکەو ویلایەتەکە دەگەیەنێت. هەروەها نووسەر **ناوی کورد** دێنێت هەر لەو سەردەمەدا وەکو پێکهاتەیەکی سەرەکی **شارەکە**، **ئەمەش** دەریدەخات کە تا ئەوکاتیش هەر کورد بالادەست بووە **لەناو شاری موسڵدا**.

هەڵبەستوانو نووسەر خالید دلێر، لە لاپەڕەکانی (٣٦-٣٧)ی پەرتووکی **(کیف الحقت** کوردستان الجنوبیة بالدولة العراقیة؟)دا دەڵێت: (کێشەی ویلایەتی **موسڵ لەبنچینەدا** لکاندنی باشووری کوردستانە بە ئێراقو، ئەو لکاندنە بەزۆرە وایکرد **بەشێوەیەکی** بەرچاو کار بکاتە سەر دابەشکردنی یەک پارچەی کوردستان **بۆ سەر چوار**

پارچەی دیاریکراو کە جیهان دانی پێداناون. لەئەنجامە مەترسیدارەکانی چارەسەری نێودەوڵەتی ناڕاستو دروست بۆ (دۆزی ویلایەتی موسڵ) بریتی بوو لەدابەشکردنی کوردستانی یەکگرتوو و گەلێکی یەکگرتوو لەنێوان چوار دەوڵەتو سێ گەلدا، کە تاوەکو ئێستا بریتییە لەگەورەترین دابەشکردنی نێودەوڵەتی بەزۆرو ستەمکارانەو دابەشکردنێکی قووڵ).

لەسەرەوەداو بەگوێرەی بۆچوونەکانی هەڵبەستوانو نووسەر خالید دلێر، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو دەکەوێتە باشووری کوردستان، چونکە ئەو کێشەی ویلایەتی موسڵ بەلکاندنی باشووری کوردستان بەئێراق ناوەبات‌و دۆزی ویلایەتی موسڵ بەدابەشکردنی کوردستان دادەنێت. ئەمانەی هەڵبەستوان خالید دلێر باسی کردوون کوردستانی بوونی تەواوی ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی نووسەر باشووری کوردستان‌و ویلایەتی موسڵ بەیەک خاک‌و بە یەکسان دەزانێت.

عەدنان موفتی، سەرۆکی پەرلەمانی کوردستان، لەوتارێکیدا کە لە لاپەڕە (٥)ی رۆژنامەی (الاتحاد)ی ژمارە (١١٤٧)ی دووشەممە (٣١.١٠.٢٠٠٥)دا لەژێر ناوی (بناء الدولة العراقية .. رؤية كوردية)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (سەرەڕای ئەوەی کە پەیماننامەی (سێڤرە) کە لەساڵی (١٩٢٠)دا لەنێوان کوردو تورکیا واژۆ کراو بەئاشکرا دانی نابوو بەمافی کورد لەدامەزراندنی قەوارەیەکی نەتەوەیی سەربەخۆ بەگوێرەی دوا پەرەگرافی بەندی (٦٤)ی پەیماننامەکە، بەڵام سەرکەوتنی کەمال ئەتاتورک لەشۆڕشەکەیدا دژی دەوڵەتی خەلافەت‌و سەرکردایەتی کردنی جولانەوەیەکی رۆشنبیری کە ئامانجی ژیانەوەو دامەزراندنی دەوڵەتی تورکیای نوێ بوو، لە ئەنجامی نزیک بوونەوەی بەرچاو لەگەڵ ئەوروپاو بەتایبەتی دەوڵەتە سەرکەوتووەکان لەشەڕدا، پەیماننامەیەکی نوێ واژۆکرا لەساڵی (١٩٢٣)دا کە بە پەیماننامەی (لۆزان) ناسرا کە زۆر لە بەندەکانی پەیماننامەی (سێڤرە)ی رەتکردەوە کەتیایاندا ئەو بەندانەی کە مافی دامەزراندنی نیشتمانێکی سەربەخۆی بە کورد دابوو. ئەو نیشتمانەی کە بریتی بوو لە یەکگرتنەوەی ئەوەی کە پێی دەگوترا باکووری ئێراق‌و رۆژهەڵاتی تورکیا.

بەمشێوەیە پەیماننامەی لۆزان ئاواتی کوردەکان‌و ئامانجە نەتەوەییەکانی لەپێناو دامەزراندنی قەوارەیەکی نەتەوەیی سەربەخۆ لەنێوبرد. باشووری کوردستان دوای دوو ساڵ، بەبێ ئاڕەزووی دانیشتوانەکەی بوو بە بەشێک لە ئێراقی نوێ کە تازە

دروست ببوو، دوای ئەوەی کە ویلایەتی موسڵ کەزۆربەی دانیشتوانەکەی کورد بوون خرایە سەر دەوڵەتی ئێراق. هەموو پەیماننامەکانی تایبەت بەلکاندنی ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەتی ئێراق، مەرجی مسۆگەرکردنی مافە رەواکانی گەلی کوردی سەپاندبوو لەدەوڵەتی نوێدا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی عەدنان موفتی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە دوای دوو ساڵ بەسەر تێپەڕبوونی (کۆنگرەی لۆزان)دا، باشووری کوردستان بەبێ ئاڕەزووی دانیشتوانەکەی بەدەوڵەتی ئێراقەوە لکێنرا. لێرەدا ئەوەی کە سەرۆکی پەرلەمان باسی دەکات، ئەوەیە کە باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر یەک خاکن، چونکە ئەوەی کە لەساڵی (١٩٢٥)دا خرایە سەر ئێراق ویلایەتی موسڵ بوو. کاتێک کە خاکی باشووری کوردستان هەمان خاکی ویلایەتی موسڵ بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ، شاری باشووری کوردستانن.

دکتۆر محەمەد ئیحسان، وەزیری مافی مرۆڤ لەحکومەتی هەرێمی کوردستان – بەڕێوەبەرایەتی هەولێر، لە لاپەڕە (٢٨)ی پەرتووکی (کوردستان ودوامة الحرب)دا نووسیوێتی: (دوای واژۆکردن لەسەر پەیماننامەی لۆزان لە یۆلیۆی (١٩٢٣)دا، وە بەگوێرەی یەکێک لەبەندەکانی، ئەو ئەنجومەنەی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەکان کۆمیسیۆنێکی تۆژینەوەی نێونەتەوەیی نارد بۆ ویلایەتی موسڵو، کۆمیسیۆنەکە بۆ ماوەی سێ مانگ مایەوە لە دیسێمبەر تا مارسی ساڵی (١٩٢٥)، ئەنجامی لێکۆڵینەوەکان پاڵپشتی سەروەری زمانی کوردیو ناسنامەی کوردی دانیشتوانەکەی کرد کە هەرگیز گومان هەڵناگرێت).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر محەمەد ئیحسان، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە کۆمیسیۆنی تۆژینەوە لەکێشەی ویلایەتی موسڵ، جەختی کردۆتەوە لەسەر ناسنامەی کوردێتی دانیشتوانی موسڵو سەروەری زمانی کوردی لەناوچەکەدا، کەواتە تەواوی شارەکانو خاکی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە شاری کوردیو خاکی کوردستانن.

دکتۆر محەمەد ئیحسان، وەزیری مافی مرۆڤ لەحکومەتی هەرێمی کوردستان – بەڕێوەبەرایەتی هەولێر، لە لاپەڕە (٢٢٤)ی پەرتووکی (کوردستان ودوامة الحرب)دا، نووسیوێتی: (کاتێک کە ئێراق وەرگیرا لە چوونە نێو کۆمەڵەی نەتەوەکان لە

(٣.١٠.١٩٣٣)دا، ئەو وەرگیرانە هەڵپەسێردرا بەمەرجی پابەندبوونی ئێراق بەو تەوزیم کردنانەی (التزامات) کە کۆمەڵەی نەتەوەکان بۆی داناوە، ئەو تەوزیم کردنانەش بایەخی نێونەتەوەیی هەیە وە لە (١٦) بەندە راگەیاندراوەکەی حکومەتی ئێراق هاتووە کە لە (٣٠.٥.١٩٣٢)دا دەرچووە، یەکێک لەو مەرجانە ئەوەیە کە دەبێت ئێراق ڕێز بگرێت لە مافە مرۆیی‌و ڕۆشنبیری‌و بەڕێوەبەرایەتییەکانی کوردو ئەو کەمە نەتەوانەی کە لەو پارێزگایانە دانیشتوون: (موسڵ، هەولێر، کەرکوک‌و سلێمانی).

سەرەتا دەوڵەتی ئێراق لە(٣.١٠.١٩٣٢)دا بەفەرمی لە کۆمەڵەی نەتەوەکان وەرگیراو بوو بەئەندامی ژمارە (٥٧)ی ئەو کۆمەڵەیە، ئەوەش دوای ئەوەی کە نوری سەعیدی سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتی ئێراق، لە (١٢.٧.١٩٣٢)دا داواکارییەکی نارد بۆ کۆمەڵەی نەتەوەکان، نەک وەکو ئەوەی کە دکتۆر محەمەد ئیحسان نووسیوێتی (٣.١٠.١٩٣٣). ئینجا بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر محەمەد ئیحسان، شاری موسڵ شارێکە لە باشووری کوردستان، چونکە نووسەر باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە بەگوێرەی ئەو شانزە بەندەی کە حکومەتی ئێراقی لەپێناوی وەرگرتنی لە کۆمەڵەی نەتەوەکان لە (١٢.٧.١٩٣٢)دا رایگەیاندبوو، بەڵێنی ئەوەی دابوو کە ڕێز لەمافە مرۆیی‌و ڕۆشنبیرییەکانی کوردو کەمە نەتەوەکانی تر بگرێت لەپارێزگاکانی(موسڵ، هەولێر، کەرکوک‌و سلێمانی). ئەو پارێزگایانەی کە ناویان لە شانزە بەندەکەی ئێراقدا هاتووە، هەموویان شاری کوردی‌و بەشێک بووینە لەباشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ)، بەڵام حکومەتە ڕەگەزپەرستە یەک لەدوا یەکەکانی عارەبی ئێراقی هەوڵی بەعارەبکردنی ئەو شارانەیان داوە، بەتایبەت شارەکانی موسڵ‌و کەرکوک.

میژوونووس‌و نووسەر، دکتۆر جەبار قادر، لە لاپەڕە (٥٦)ی پەرتووکی (چەند بابەتێکی میژووی کورد)دا دەنووسێ: (پێش ئەو ساڵە واتە پێش ئەوەی بڕیاری دوایی لەسەر کێشەی موسڵ بدرێ (راستتر دۆزی لکاندنی کوردستانی باشوور بە دەوڵەتی ئێراقەوە)و بەهۆی سەرهەڵدانی مەزنی ساڵی (١٩٢٥)ەوە لە کوردستانی باکوور، ئینگلیزو کەمالییەکان لە گۆڕەپانی دۆزی کورددا ئەمبەرو ئەو بەریان دەکردو هەوڵی بەکارهێنانی داخوازییە ڕەواکانی گەلی کوردیان لە باکوورو باشووردا بۆ وەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانی خۆیان دەدا).

ئەوەی لەسەرەوەدا مێژوونووس دکتۆر جەبار قادر باسی کردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵو ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت، چونکە مێژوونووسی ناوبراو باشووری کوردستانی بۆ ویلایەتی موسڵ بەکارهێناوەو بەیەک خاک ناویان دەبات. کاتێکیش کە یەک خاک بنو یەکسان بن، کەواتە تەواوی شارەکانی هەردوولا هەریەکن. بەمەش شاری موسڵ دەبێتە شارێکی باشووری کوردستان.

دکتۆر جەبار قادر، لە لاپەڕە (٦٤)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (برِاندنەوەی کێشەی باشووری کوردستان کە بە کێشەی موسڵ نێو دەبراو لکاندنی ئەو بەشی بە ئێراقەوە کە لەژێر دەسەلاتی ئینگلیزدا بوو، تورکیاش ناچارکرا دەست لە داواکارییەکانی لەو بەشەدا هەڵگرێ).

ئەوەی مێژوونووس دکتۆر جەبار قادر باسی دەکات، دیسان ئەوە دەگەیەنێت کە مێژوونووس باوەڕی وایە باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر یەکو یەکسانن، ئەمەش مانای وایە کە تەواوی شارەکانی باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ هەر هەمان شارنو، بەمەش شاری موسڵ یەکێک دەبێت لە شارەکانی باشووری کوردستان!

محەمەد رەسول هاوار، لە لاپەڕەکانی (٦٢٠-٦٢١)ی پەرتووکی (سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شوکاک)و بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد)دا، نووسیوێتی: (ئەو پەیمانەی کە لەنێوان سۆڤیەتو تورکیادا مۆرکرابوو لە دۆکیومێنتی ژمارە (F.O.371-6349)دا لەڕاپۆرتی ساڵی (١٩٢٠)دا لە لاپەڕە (١٥٤)ی ئەو راپۆرتەیەدا بەدوورو درێژ باسی ئەو پەیمانە کراوە کە ئەمەی خوارەوە دەقی ئەو مادانەیە کە پێوەندییان بەکوردەوە هەبوە، پەیمانەکە ئەڵێ: (هەردوولا، میری سۆڤیەتیو میری تورکیا لەسەر ئەوە رێککەوتن کەهیچ لایەکیان پەیمان لەگەڵ هیچ لایەکی تردا نەبەستێت کە ئەو لایە دژی میری سۆڤیەت یا تورکیا بێت وە لەسەر ئەوە رێککەوتوون کە سنووری تورکیا بریتی دەبێ لەو سنوورەی کە لەلایەن کۆمەڵەی نیشتمانی تورکەوە دەستنیشان کراوە (کە بەپێی ئەو دەستنیشانکردنەی کۆمەڵەی نیشتمانی تورک ویلایەتی موسڵ کە خواروی کوردستان بوە بەبەشێک لەخاکی تورکیا ژمێرراوەو لەو دەستنیشانکردنەدا وتراوە ئەگەر بەخۆشیو بەئاشتی نەسێنرێتەوە ئەوا بەزەبری چەکو شەڕ داگیر دەکرێتەوە).

لەسەرەوەدا مێژوونووس‌و نووسەر محەمەد رەسول هاوار، ئاماژە کوردبوون‌و کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەکات، چونکە ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات. کەواتە ویلایەتی موسڵ‌و باشووری کوردستان یەک خاک‌و یەک وڵاتن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری ویلایەتی موسڵ-ی پایتەختیشەوە، شاری باشووری کوردستانن.

محەمەد رەسول هاوار، لە لاپەڕە (٣٣٣)ی پەرتووکی (شێخ مەحمودی قارەمان‌و دەوڵەتەکەی خواروو‌ی کوردستان)دا نووسیوێتی: (لەنێوانی (١٥ تا ١٧.٥.١٩١٦)دا هێشتا جەنگی جیهانی یەکەم لەگەرمەی دابوو کە دوو دیبلۆماسی ئینگلیزو فەرەنسی (ماکس سایکس – نوێنەری ئینگلیز)و (جۆرج پیکۆ – نوێنەری فەرەنسا) پاش گفتوگۆو ڕاوێژێکی دوورو درێژی پێشووتر گەیشتنە ئەوەی لەسەر پەیمانێک ڕێک بکەون کە لەداییدا بەناوی هەردوکیانەوە ناونرا پەیمانی (سایکس–پیکۆ). ئەوەی لەو پەیمانەدا پەیوەندی بە کوردستانی سەر بە عوسمانلی ئەو ڕۆژانەوە هەبوو بریتی بوو لەڕێککەوتنی خوارەوە:

١. ویلایەتی موسڵ (بەشی خواروو‌ی کوردستان) لەگەڵ ویلایەتی شام‌و حەڵەب بەر فەرەنسییەکان کەوت).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مێژوونووس محەمەد رەسول هاوار، شاری موسڵ‌و ویلایەتی موسڵ بەشێکی باشووری کوردستانن‌و هیچ پەیوەندییەکیان بەعارەب‌و بەئێراقەوە نەبووە، چونکە ناوبراو لەلایەک باسی دابەشکردنی کوردستانی عوسمانی دەکات‌و، لەلایەکی تریشەوە ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، ناوبردنی ئەم دووانەش بەیەک خاک‌و یەکسان بەیەکتر، مانای ئەوەیە کە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە شاری باشووری کوردستانن.

محەمەد رەسول هاوار، لە لاپەڕە (٤٩)ی پەرتووکی (کوردو باکوری کوردستان لەسەرەتای مێژوەوە هەتا شەڕی دووهەمی جیهان)دا نەخشەیەکی بڵاوکردۆتەوە کە لەلاپەڕە (٣٢)ی پەرتووکی (عرب واکراد – خصام او وئام)ی ژنە نووسەری کورد (دوڕیە عەونی)وەریگرتووە، نەخشەکە پێنج شاری (موسڵ، کەرکوک، دهۆک، هەولێرو سلێمانی) لە باشووری کوردستاندا لەخۆ گرتووە).

ئەوەی مێژوونووس محەمەد رەسول هاوار ئاماژەی پێکردووە، باوەڕبوونی ژنە نووسەری کورد دوڕیە عەونی دەگەیەنێت بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ،

چونکه ئەو ژنە نووسەرە لەنەخشەکەی خۆیدا شاری موسڵ-ی لەنێو سنووری باشووری کوردستان داناوە. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

محەمەد ڕەسول هاوار، لە لاپەڕە (٥٣٠)ی پەرتووکی (کوردو باکوری کوردستان لەسەرەتای مێژوەوە هەتا شەڕی دووهەمی جیهان)دا نووسیوێتی: (بەپێی نەخشەی سایکس پیکۆ ویلایەتی موسڵ (خواروی کوردستان) لەگەڵ ویلایەتی شامو حەلەب بەر فەرەنسییەکان کەوتبوو (لەدوای تەواوبوونی شەڕ ئینگلیزەکان ویلایەتی موسڵ-یان لەدەست فەرەنسییەکان دەرهێنا بەرامبەر بە هەندێ شوێنی تر کە درا بە فەرەنسییەکان).

بە بۆچوونی مێژوونووس محەمەد ڕەسول هاوار، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە ناوبراو ویلایەتی موسڵ-ی بە باشووری کوردستان ناوبردووەو بە یەک خاکو یەکسانیان دادەنێت، مادامیش یەکسانو هەر یەک خاک بن، کەواتە شارەکانی هەردووکیان هەرێەکن.

مەحمود مەلا عزەت، لە لاپەڕەکانی (١٨-١٩)ی پەرتووکی (ڕەگو ریشەی مێژووی تەقەلای بەعێراقی کردنی کوردو مەسەلەی کوردستان)دا نووسیوێتی: (لۆرد کیرزن، وەزیری دەرەوەی بەریتانیا) پێش جەنگ هەڵگیرسان، لەبەردەم ئەنجومەنی لۆردەکاندا وتی: بێ پێچوو پەنا، ئەگەر بڵێن بەرژەوەندی ڕامیاریمان هەر لەناوچەی کەنداودایەو بەس .. ئەوە هەڵەیەو وانییە، زیاتریش هەر لەناوچەکانی نێوان بەغداو بەسراشدا نییەو بەس، بەڵکو دەبێتەوە بۆ سەروی بەغدا). بێگومان مەبەستی کیرزن هەر ویلایەتی موسڵ -کوردستانی خواروو- بووە).

بە بۆچوونی نووسەر مەحمود مەلا عزەت، شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر ناوبراو ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر بەیەکو خاکو بەیەک وڵات ناودەبات. کاتێکیش کە ئەو دوو زاراوەیە بۆ یەک خاکو یەک هەرێمی دیاریکراو بەکاربهێنرێت، کەواتە شارەکانی هەردووکیان هەرێەکن.

دکتۆر نوری تاڵەبانی، لە لاپەڕە (٣٢)ی پەرتووکی (سیاسەتی بەعارەب کردنی کەرکوک)دا نووسیوێتی: (لەکۆتایی ساڵی (١٩٢٥)دا ویلایەتی موسڵی عوسمانی کە ناوچەی کەرکوک بەشێکی سەرەکی ئەم ویلایەتەی پێکهێنابوو خرایە سەر حکومەتی پاشایەتی ئێراق).

ئەوەی دکتۆر نوری تاڵەبانی، ئەندامی پەرلەمانی کوردستان ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە ناوبراو باسی ویلایەتی موسڵ وەکو ویلایەتێکی عوسمانی دەکات، مادامیش ویلایەتەکە ویلایەتێکی عوسمانی بێت، کەواتە هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو بەئێراقەوە نییە، ئەوەی لای هەمووشمان ئاشکەرا بێت ئەوەیە کە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەساڵی (١٥١٦)دا لەڕێگەی داگیرکردنەوە کەوتۆتە ژێردەستی عوسمانییەکان.

دکتۆر نوری تاڵەبانی، لەوتارێکی خۆیدا کە لەدوو بەشدا لە (هەفتەنامەی ئاوێنە)دا، لەژێرناوی (باشووری کوردستان پاش جەنگی جیهانی یەکەم بەدەوڵەتی ئێراق لکێندراوە)دا بڵاوکراوەتەوە، لەبەشی یەکەمدا کە لە لاپەڕە (١٤)ی ژمارە (٥٦)ی سێشەممە (١٣.٢.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (بەشێوەیەکی گشتی، سنووری خواروووی ویلایەتی موسڵ لەشارۆچکەی (مەندەلی) سەر سنووری ئێران، تاخاڵی (فەتحە)ی سەر رووباری دیجلە بووە، واتە زنجیرە چیاکانی حەمرین. بۆیە دەتوانین بڵێین سنووری بەڕێوەبەرایەتی ئەم ویلایەتە پارێزگاکانی ئێستای موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی لەگەڵ چەند قەزایەکی سەر بە پارێزگای دیالە.

ئەوەی کە دکتۆر نوری تاڵەبانی ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو چەند قەزایەکی دیالە) بە شاری کوردی سەر بە باشووری کوردستان دادەنێت، لەلایەکی تریشەوە سنووری ئێراق لەلای باکوورەوە لە چیای کێوەسوور (حەمرین) کە نزیکەی (١٥٠) کیلۆمەترو شارۆچکەی فەتحە کە نزیکەی (١١٠) کیلۆمەتر دەکەونە باشووری رۆژهەلاتو باشووری شاری موسڵ. ئەمانەش بەڵگەن بۆ سەلماندنی کوردستانێتی موسڵ.

ژنە رۆژنامەنووسو نووسەری کوردی میسری، دوریە عەونی، لە لاپەڕە (١٩)ی پەرتووکی (الاکراد)دا نووسیوێتی: (دەتوانین کە بڵێین، بەبێ ئەوەی زۆر دووربین لەڕاستی، کوردستان لەباکوورەوە لە زنجیرە چیاکانی ئارارات درێژ دەبێتەوە کە جیاکەرەوەی سنووری رامیاری نێوان ئێران، ئەرمینیاو تورکیاو سنووری نیشتمانی کورد، فارسو ئەرمەنن، لەباشوورەوە تا دەگاتە چیاکانی حەمرین کە جیاکەرەوەی نێوان ئێراقی عارەبی (ویلایەتەکانی بەغداو بەسرا)و نێوان کوردستانی عیراق، واتە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵی عوسمانی)ن لە باشووردا،

لەڕۆژهەلاتیشەوە دەگاتە ئەوپەڕی لورستان لە ئێران، هەروەها دەگاتە ویلایەتی مەلاتیەی تورکیا لە ڕۆژئاواداو، بەدووری (٢٠) کیلۆمەتر لە دەریای سپی ناوەڕاست. پێوانەی خاکی کوردستان بە زۆرتر لە (٥٠٠) هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشە مەزەندە دەکرێت).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی ژنە ڕۆژنامەنووس‌و نووسەری کوردی میسری، دوڕیە عەونی، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە ئەو ژنە نووسەرە لەدیاریکردنی سنووری باشووری کوردستاندا، شاری موسڵ دەخاتە نێو ئەو سنوورە، کاتێک کە لەلایەک چیاکانی کێوەسوور لەباشوورەوە بەسنووری جیاکەرەوەی نێوان ئێراقی عارەبی‌و نێوان باشووری کوردستان دادەنێت، لەلایەکی تریشەوە ئەو نووسەرە باشووری کوردستان، ویلایەتی موسڵ‌و کوردستانی ئێراق هەرسێک هەر بەیەک هەرێم دادەنێت.

دوڕیە عەونی، لە لاپەڕە (٢١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا لەبابسی سامانەکانی ئاودا نووسیوێتی: (ئاماژە بەوە دەکەم کە سەرچاوەو لقە سەرەکییەکانی ڕووبارەکانی دیجلەو فورات لە کوردستان (تورکیا) هەڵدەقوڵێن، وە هیچ سەیریش نیە کە گرنگترین‌و گەورەترین بەنداوەکانی وەکو پڕۆژەی باشووری ڕۆژهەلاتی ئەنادۆل‌و بەنداوی (کیبان) لەسەر ڕووباری فورات (تورکیا)و بەنداوی (دوکان)و (دەربەندیخان) لەسەر ڕووباری زاب‌و بەنداوی سەددام لە موسڵ لەسەر ڕووباری دیجلە کە هەموویان دەکەونە ناو خاکی کوردەوە).

نووسەر دوڕیە عەونی، لەسەرەوەدا شاری موسڵ بە شارێکی کوردی‌و بەشێک لەباشووری کوردستان دادەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەبابسی سامانەکانی ئاوو بەنداوەکاندا، باسی ئەوە دەکات کە بەنداوەکانی (دوکان‌و دەربەندیخان) لەسەر ڕووباری زاب‌و بەنداوی (سەددام) لە موسڵ لەسەر ڕووباری دیجلە هەموویان دەکەونە ناو خاکی کوردەوە. مادامیش شاری موسڵ بکەوێتە ناو خاکی کوردەوە، کەواتە شارەکە شارێکی کوردییەو دەکەوێتە باشووری کوردستان.

دوڕیە عەونی، لە لاپەڕە (١٢٠)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (کوردستان، بەتایبەت ویلایەتی موسڵ (کە باشووری کوردستان دەگرێتەوە)، تا ڕادەیەکی بێسنوور بۆ بەریتانیا گرنگ بوو. هەر لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم‌و لەبەر چەند هۆیەک، جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کە بەریتانیا ناتوانێت ئامانجە

ستراتیجی، ئابووری‌و ئیمپریالییەکانی خۆی بهێنێته دی بەبێ دەست بەسەر داگرتنی ئەو ناوچەیەدا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر دوڕیە عەونی، شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە ژنە نووسەر ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان بەیەک خاکو یەک وڵات دادەنێت.

دوڕیە عەونی، لە لاپەڕە (١٢٤)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (دەربارەی پەترۆلی ئێراق، دەرکەوت کە لەندەن هەوڵدەدات بۆ ئەوەی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) کە دەوڵەمەندە بە چاڵە پەترۆل، ببێت بەبەشێک لەدەوڵەتی ئێراق).

ئەوەی ژنە نووسەر دوڕیە عەونی ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەبەخشێت، چونکە لەلایەک نووسەر ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان بەیەک خاکو یەکسان بەیەک دەزانێت، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە ئینگلیزەکان لەهەوڵی ئەوەدابوون ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بکەن بە بەشێک لەدەوڵەتی ئێراق، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە پێشتر ویلایەتی موسڵ نە بەشێک بووە لەئێراق، هەروەها نە پەیوەندی بەعارەبیشەوە هەبووە.

دوڕیە عەونی، لە لاپەڕە (١٤٠)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەبەشی پێشوو بینیمان کە چۆن ئینگلیزەکان هەر لەسالی (١٩١٤ز)دا دەستیانکرد بەداگیرکردنی ئەو ناوچەیەی کە بەناوی میسۆپۆتامیای خواروو (ئێراقی عارەبی)و، داگیرکردنی میسۆپۆتامیای سەروو (باشووری کوردستان) ویلایەتی موسڵـی عوسمانی لەسالی (١٩١٩)دا).

سەرەتا داگیرکردنی ویلایەتی موسڵ لەمانگی نۆڤێمبەری سالی (١٩١٨)دا بوو، نەک سالی (١٩١٩) هەروەکو نووسەر دوڕیە عەونی نووسیوێتی. ئینجا بەگوێرەی بۆچوونەکانی ژنە نووسەر شاری موسڵ شارێکە هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو بەئێراقەوە نەبووە، بەڵکو شارێکی کوردستانی بووە، چونکە ناوبراو لەباسی داگیرکردنەکانی ئینگلیز لەناوچەکەدا، باسی ئەوە دەکات کە ئەوان لەسالی (١٩١٤)دا میسۆپۆتامیای خواروو (ئێراقی عارەبی)یان داگیرکردو، لەسالی (١٩١٩-راستییەکەی ١٩١٨)دا میسۆپۆتامیای سەروو (باشووری کوردستان) یان ویلایەتی موسڵـی

عوسمانی-یان داگیرکرد. لەسەرەوەدا جیاوازییەکان خۆیان دەدوێن بۆیە پێویست بە روونکردنەوەی زۆرتر ناکات.

دکتۆر رەفیق شوانی، لە لاپەڕەکانی (١٨٢-٢٠٢)ی پەرتووکی (کرکوک بحث الندوة العلمیة حول کرکوک ٣-٥ نیسان ٢٠٠١ اربیل)دا، لێکۆڵینەوەیەکی لەژێر ناوی (مشکلة تعریب کرکوک قدیما والی الیوم)دا نووسیوەو، لە لاپەڕە (١٨٦)ی لێکۆڵینەوەکەیدا هاتووە: (ئەو رێگایەی بۆ گۆڕینی راستی جوگرافی شاری کەرکوک گیراوەتە بەر، لەبنچینەدا دەگەڕێتەوە بۆ پشتگوێ خستنی کۆمەڵەی نەتەوەکان بۆ ئەم دۆزە لە حوزەیرانی ساڵی (١٩٢١)، لەدەرئەنجامی ئەو راپرسییەی دانیشتوانی شارەکانی کوردستان وەکو کەرکوک (لەم ساڵەدا تەواوی پارێزگای هەولێری ئێستا قەزایەکی سەر بە کورکوک بووە - دەرسیم)، سلێمانیو موسڵ (لەم ساڵەدا تەواوی پارێزگای دهۆکی ئێستا قەزاکانی دهۆک، زاخۆ، ئامێدیو ئاکرێ سەر بە موسڵ بووەو لە (٢٧.٥.١٩٦٩)دا کرا بە پارێزگا - دەرسیم) بۆ رەزامەندی دەربڕین لەسەر لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەتی ئێراقی نوێ، کە گەلی کورد لەو شارانەدا لەساڵی (١٩٢١)دا بەتوندی ئەنجامە دەستکاری کراوەکانی ئەم راپرسییەیان رەتکردەوەو، خەڵکی ئەو شارانە داوای سەربەخۆیی ئەو بەشەی کوردستانیان کرد).

بەپێی بۆچوونەکانی دکتۆر رەفیق شوانی، شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە ئەو راستەخۆو بێ هیچ پێچو پەنایەک باسی کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ی کردووە، کاتێک کە باسی شارەکانی کوردستانی دەکاتو شارەکانی (موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی) بەشاری کوردستانی ناودەبات.

دکتۆر رەفیق شوانی، لە لاپەڕەکانی (١٨٢-٢٠٢)ی پەرتووکی (کرکوک بحث الندوة العلمیة حول کرکوک ٣-٥ نیسان ٢٠٠١ اربیل)دا لێکۆڵینەوەیەکی لەژێر ناوی (مشکلة تعریب کرکوک قدیما والی الیوم)دا نووسیوەو لە لاپەڕەکانی (١٩٩-٢٠٠)ی لێکۆڵینەوەکەیدا هاتووە: (پێویستە لەسەر گشت جۆرە داموەدەزگا حکومییەکانی هەرێمی کوردستان، پارتە رامیارییەکان، رێکخراوەکانی مافی مرۆڤ لە کوردستاندا گرنگی بەردەوام بەکێشەی شاری کەرکوک بدەن، ئەمەش واتای سووربوونە لەسەر داواکردنەوەو وازنەهێنان لەو شارە، ئەمەش دەبێتە هۆی زۆرتر بەرەوپێش بردنی ئەو کێشەیە، ئەگەرنا کەمتەرخەمی کردنی ئەو لایەنە هەروەکو پشتگوێ خستنی

کێشەی شاری موسڵ دەبێتە هۆی لەبیرکردن. لەکاتی کارکردن لەپێناوی کەرکوکدا، پێویستە لەسەرمان کە ئێمە پەندو سوودمان لەکێشەی موسڵ وەرگرتبێت).

ئەوەی لەسەرەوەدا دکتۆر رەفیق شوانی باسی کردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە شوانی گلەیی کەمتەرخەمی کردن لەکێشەی موسڵو لەیادکردنی کوردستانێتی ئەو شارەیە دەکات. ئەو گلەییانەی ناوبراو ئەوەمان پێ دەڵێت کە دکتۆر شوانی شاری موسڵ بە بەشێکی باشووری کوردستان دەزانێت.

دکتۆر رەفیق شوانی، لەلاپەرە(٢٤)ی پەرتووکی (کێشەی کەرکوکو چۆنیەتی چارەسەرکردنی)دا نووسیوێتی: (ئەو شێوازانەی، کەبۆ گۆڕینی دیمۆگرافیای شاری کەرکوک خراوەتەکار، لەسەرەتاوە دەگەڕێتەوە، بۆ گوێنەدانی رێکخراوی کۆمەڵەی نەتەوەکان (عصبة الامم) لەحوزەیرانی (١٩٢١)دا، بەئەنجامی راوەرگرتنی خەڵکی شارەکانی کوردستان، وەکو شاری کەرکوک، سلێمانیو موسڵ بۆ رازیبوونی پێوەلکاندنی ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەتی تازەی ئێراقەوە، کە کوردی ئەو شارانە لەسالّی (١٩٢١)دا ئەنجامی چەواشەکردنی راوەرگرتنی خەڵکەکەیان بەتوندی وەکو سیاسەتێک رەتکردەوەو، خەڵکی ئەم شارانە داوای سەربەخۆیی ئەم بەشەی کوردستانیان کرد، ئەنجامی راوەرگرتنی حوزەیرانی سالّی (١٩٢١)، بەتەواوی پێچەوانەی خواستو ئارەزووی کورد بوو، بەپێچەوانەوە، کاری پێنەکراو، ویلایەتی موسڵ بەزۆر درایە دەم ئێراق، خەڵکی شاری کەرکوک لەم ریفراندۆمەدا، داوای کارگێرییەکی سەربەخۆی کوردیان کرد، خەڵکی سلێمانیش دژی بەشداریکردنی ئەو ریفراندۆمە بوونو بەشداریان تێدا نەکرد. لەو رۆژەوە هەموو راستییەکانی کوردانەی شاری کەرکوک لەلایەن دەوڵەتی ئێراقەوە، بەهاوکاریو بەپلانی کۆمپانیای نەوتی ئێراق، سەرو بن دەکرێتو، هەوڵی ئاژاوەنانەوە، لەنێو خەڵکی شارەکەدراوە، بۆئەوەی جێگای دەستیان ببێتەوەو، کوردیش لەئەنجامی پیلانەکانیان تووشی دەرکردنو ماڵوێرانی بێتو، ئەم پیلانەش لەپەنجاکانەوە دەستیان داوەتێو، هی موسڵیش لەسەرەتای ئەم سەدەیەوە بەتایبەتی لەبیستەکانەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر شوانی، شارەکانی موسڵو کەرکوک-یش وەکو شارەکانی هەولێر، سلێمانی، دهۆکو دیالە شاری کوردو کوردستانی بووینە، چونکە

ناوبراو ناوی شارەکانی موسڵ، کەرکوکو سلێمانی وەکو شارەکانی کوردستان ناوەبات.

دکتۆر رەفیق شوانی، لەلاپەرە(٦٦)ی پەرتووکی (کێشەی کەرکوکو چۆنیەتی چارەسەرکردنی)دا نووسیوێتی: (شاخی حەمرین سەرەتای سنووری کوردستانە لەلای باشوورەوە، کاتی خۆی لەئەنجامی جەنگی یەکەمی جیهانیو لەئەنجامی دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لەساڵی (١٩٢١)دا، کەرکوکو موسڵ کە بەشێکی کوردستانیان پێکهێناوە لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە، بەو دەوڵەتەوە لکێنران).

دکتۆر رەفیق شوانی، زۆر راشکاوانە بۆچوونی خۆی دەردەبڕێتو جەخت لەسەر کوردستانی بوونی شارەکانی کەرکوکو موسڵ دەکاتەوە، کاتێک باسی ئەوە دەکات کە کەرکوکو موسڵ دوو شاری کوردستانی بووینەو لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراقییەوە لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە بەو وڵاتەوە لکێنراون.

رۆژنامەنووس خەلیل عەبدوڵڵا، لە لاپەڕە (٤٢)ی پەرتووکی (عێراق لە دیکتاتۆرییەوە بۆ دیموکراسی کۆمەڵە وتار)دا نووسیوێتی: (ساڵی (١٩١١) ئەڵمانیاو بەریتانیا ناکۆکیەکانیان سەبارەت بە نەوتی ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) یەکلایی کردەوەو هەردوولا کۆمپانیایەکی هاوبەشیان دامەزراند بەناوی (کۆمپانیای جیاوک (ئیمتیاز)ی ئەفریقیو ڕۆژهەڵاتی) لەم کۆمپانیایەدا پشکی بەریتانی (٧٥%)و پشکی ئەڵمانیا (٢٥%) بوو).

ناوبردنی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان لەلایەن رۆژنامەنووس خەلیل عەبدوڵڵا، مانای وایە کە نووسەر ویلایەتی موسڵ بەیەک خاکو بە یەکسان دەزانێت لەگەڵ باشووری کوردستان، کاتێکیش کە ئەو دووانە یەک خاکو یەکسان بن، کەواتە شاری موسڵ-ی پایتەختی ویلایەتی موسڵ، هەم پایتەختو هەم شارێکە لە باشووری کوردستان.

پەیامنێری (الاتحاد) لە لەندەن، چاوپێکەوتنێکی رۆژنامەوانی لەگەڵ دکتۆر سەعد بەشیر ئەسکەندەردا کردووە، چاوپێکەوتنەکە لەدوو بەشدا لەژێر ناونیشانی (دراسة تحليلية لمستقبل كوردستان السياسي)دا لەدوو ژمارەی (الاتحاد)دا بڵاوکردۆتەوە، لەبەشی یەکەمدا کە لەژمارە (٤٣١)ی (الاتحاد)ی هەینی (٢٧.٧.٢٠٠١)دا بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر سەعد دەڵێت: (زۆربەی هەرە زۆری ئەو لێکۆڵینەوە مێژوویی‌و رامیارییانەی کە هەن، جەخت دەکەن لەسەر ئەوەی کە بەکێشەی موسڵ

ناسراوە کە لەسالانی نێوان (١٩٢٣-١٩٢٦)دا دەرکەوتو هاتە پێشەوە لەماوەی نێوانی پەیماننامەی لۆزانو پەیماننامەی سنووری ئێراقی-تورکی، کە بەگوێرەی ئەو پەیماننامەیە ئەستەنبول بڕیاریدا ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بە ئێراقەوە بلکێنرێت. لکاندنەکەش دوای ئەنجامدانی ریفراندۆمێک لەلایەن نوێنەرانی (نەتەوە یەکگرتووەکان) جێبەجێ بکرێت، بەڵام ریفراندۆمەکە بەهیچ شێوەیەک خواستو بۆچوونی راستەقینەی دانیشتوانەکەی ڕەچاو نەکرد).

بە بۆچوونی دکتۆر سەعد بەشیر ئەسکەندەر، ویلایەتی موسڵ پارچەیەکە لە کوردستانو هەر باشووری کوردستانە، کاتێک کە ویلایەتی موسڵ هەر باشووری کوردستان بێت، کەواتە شاری موسڵ-یش وەکو شارێکی سەر بە ویلایەتی موسڵ، شارێکی باشووری کوردستانە.

کەریم زەند، گەڕیدەو جوگرافیناسی کورد، لە لەپەڕە (٢٠)ی پەرتووکی (جوگرافی کوردستان)دا نووسیوێتی: (هێڵی نەتەوەیی لەباشوورەوە لەبەدرەوە بۆ ڕێژەنی زێی گچکەیە، دەڤەری موسڵ ناو شارەکەو گوندەکانی زۆربەی کوردە).

ئەوەی گەڕیدەو جوگرافیناسی کورد، کەریم زەند ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە مێژوونووسی ناوبراو دەڤەری موسڵ بەتەواوی‌و ناو شاری موسڵو گوندەکانی دەوروبەری زۆربەیان بە کورد دەزانێت، مادام زۆربەی دانیشتوانەکانی کورد بن، کەواتە دەکرێت بڵێین تەواوی دەڤەرەکە بەشاری موسڵەوە، شارو دەڤەرێکی کوردیو کوردستانین.

کەریم زەند، گەڕیدەو جوگرافیناسی کورد، لە لەپەڕە (٣٠٦)ی پەرتووکی ناوبراو لە سەرەوەدا نووسیوێتی: (لەسەدەی (١٦-١٧) بەپێی پەیمانی شائەباسی سەفەوی، سوڵتان مرادی چوارەم ئوسمانی – ئەردەلان بۆ ئێران مایەوە، تا جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨) بەهدینانو سۆران‌و بابان – باشوورا کوردستان – ویلایەتی موسڵ بەگوێرەی بڕیاری (کۆمەڵەی نەتەوەکان) – ژمارە (٧٧) لە (١٦.١٢.١٩٢٥) بەسترا بەئێراقەوە، ئەو لکاندنە بەپێی چەند مەرجێ بوو).

بەپێی بۆچوونەکانی گەڕیدەو جوگرافیناسی کورد کەریم زەند، شاری موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە، چونکە گەڕیدەی ناوبراو باشووری کوردستان بە ویلایەتی موسڵ ناودەبات، کە ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان یەک خاک بن، کەواتە شارەکانیشیان هەر یەکن، هەروەها باسی لکاندنی ویلایەتی موسڵ

دەکات بەئێراقەوە لە (١٦.١٢.١٩٢٥)دا، لکاندنیش تەنیا یەک ماناى هەیە ئەویش داگیرکردنە، داگیرکردنیش واتە خاک خاکی خۆیان نییە بۆیە داگیری دەکەن.
مافناس‌و نووسەر، دکتۆر مارف عومەر گوڵ، لە لاپەڕە (١١٥)ی پەرتووکی (کێشەی کەسایەتی یاسایی نێونەتەوەیی گەلی کورد)دا، نووسیوێتی: (پەیماننامەی سێڤرە ساڵی (١٩٢٠) بەشێوەی ئۆتۆنۆمی چارەسەری بۆ دۆزی کورد دانابوو لەباکووری کوردستان، بەو مەرجەش ئەگەر کورد خۆی بیەوێت، پاش ساڵێک دەتوانێت دەوڵەتێکی کوردی دروست بکات‌و کوردەکانی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بچنە پاڵ ئەو دەوڵەتە).
بەگوێرەی بۆچوونەکانی مافناس‌و نووسەر، دکتۆر مارف عومەر گوڵ، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر سەرەتا ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات‌و، دواتریش باسی ئەوە دەکات بەگوێرەی پەیمانی (سێڤرە)، کوردەکانی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەگەڵ ئەو دەوڵەتە کوردییەی کە دەبوایە لەباکووری کوردستان دامەزرایە، یەکبگرنەوە. ئەمانەش ئاماژەیەکن بۆ باوەڕبوونی نووسەر بە کوردستانێتی تەواوی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان).
پەیامنێری رۆژنامەی میدیا لەشاری موسڵ، ریپۆرتاژێکی لەژێر ناوی (لەموسڵ کورد هاووڵاتی نین)، کە لە لاپەڕە (١٠)ی ژمارە (٢٣٥)ی (میدیا)ی سێشەممە (١١.٤.٢٠٠٦)دا بڵاوکردۆتەوەو، لەریپۆرتاژەکەدا هاتووە: (بەپێی نووسین‌و بەڵگەنامە میژووییەکان موسڵ شارێکی کوردستانییە‌و لەپێش زایینەوەش دەسەڵاتدارێتی کوردستان پەیوەست بەو دەسەڵاتەی فەرمانڕەوای موسڵ دەکرێ، ئەو کاتەی موسڵ (نەینەوا) بەدەست ئاشوورییەکانەوە بوو بەشێکی کوردستان لەژێر دەسەڵاتدارێتی ئاشوورییەکاندا بووە، بەڵام کاتێک موسڵ لەلایەن هاوپەیمانێتی میدی‌و کلدانەکانەوە گیرا کوردستان کەوتە ناو سنووری دەسەڵاتدارێتی کوردیی میدییەکان. لەکۆمەڵەی نەتەوەکانیشدا ناوی کێشەی باشووری کوردستان لەژۆر بەڵگەنامەو ململانێی دیکەدا بەکێشەی ویلایەتی موسڵ ناسراوە، بەپێی بەڵگەنامە میژووییەکانیش لەهیچ سەردەمێکدا موسڵ بەبێ کورد نەبووە، بەڵام بێ عارەب بووە، کە ئێستا عارەب لەو شارەدا زۆرن‌و بەشارێکی عارەبی ناویدێنن‌و سورن لەسەر ئەوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی پەیامنێری رۆژنامەی میدیا لەشاری موسڵ، موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، چونکە پەیامنێرەکە بەپشتبەستن بە بەڵگەنامە میژووییەکان، ئەو شارە وەکو بەشێکی کوردستان ناودەبات، هەروەها نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ئەوکاتانەی کە شاری موسڵ لەبەردەستی ئاشوورییەکان بووە، بەشێکی کوردستان لەژێردەستیان بووە، بەڵام کاتێک میدییەکان موسڵ-یان رزگارکرد، کوردستان بەتەواوی کەوتە دەست میدییەکانەوە. هەروەها نووسەر باسی ئەوەش دەکات کە لەهیچ سەردەمێکدا موسڵ بێ کورد نەبووە، بەڵام بێ عارەب بووە. ئەوانەی کە لەسەرەوەدا ئاماژەیان پێکرا، هەمووی کوردستانێتیو کوردێتی شاری موسڵ دەگەیەنن.

شکور حەمەی هەیەر، بەرپرسی بنکەت رووناکبیری کفری، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (تورکمانەکانی کفری کێن؟)دا، کە لە لاپەڕەکانی (٩٤-١٠٠)ی ژمارە (١)ی (گۆڤاری گیرفان)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسەر لە لاپەڕە (٩٧)دا نووسیوێتی: (ئەوەی مەبەستی منە لەم بابەتەدا تورکمانەکانی ئێستای شاری کفرین، لەپێشدا ئاماژەمان بەوەدا کە گرنگی جێگای شاری کفری خاڵی هەرە گرنگی ململانێی دەسەلاتەکانی سەردەمی کۆن بووە بەتایبەتی لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانیو سەفەویدا. سەفەوییەکان چەندین جار هێرشیان هێناوە بۆ سەر شاری کەرکوکو موسڵ، بۆ ئەوەی رێگای ئەستەمبوڵ ببڕنو بەئاسانی بتوانن ئێراق بخەنە ژێر دەسەلاتی خۆیانەوە، بۆیە دەوڵەتی عوسمانی گرنگی زۆری داوە بەشارەکانی وەکو (موسڵ، هەولێر، پردێ، کەرکوک، داقوق، خورماتو، کفری، جەلەولا، خانەقێنو مەندەلی). ئەم زنجیرە شارانەی کوردستانی باشور لەژێر کاریگەرییەکی زۆری عوسمانییەکاندا بونەو زمانو کەلتوری ناوچەکە گۆڕاوە بۆ کەلتوری تورکی، دانیشتوانە رەسەنەکەی ناوچەکە، کە کورد بونە ناچار بونە ملکەچی زرنگکارییە رەگەزپەرستەکەی تورکەکان بونە، جگە لەوەش جەختی زۆر کراوە لێیان تا خۆیان بکەن بە تورک).

نووسەر شکور حەمەی هەیەر، شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردیو بەشێکی کوردستان دەبینێت، چونکە نووسەر زۆر راشکاوانە شارەکانی (موسڵ، هەولێر، پردێ، کەرکوک، داقوق، خورماتو، کفری، جەلەولا، خانەقێنو مەندەلی) بەشارەکانی باشووری کوردستان ناودەبات.

دکتۆر خالد یونس خالد، لەبەشی دووەمی وتارێکیدا کە لەژمارە (٥)ی گۆڤاری (سردم العربي)دا لەژێر ناوی (القضية الكردية في المعادلة الدولية ودورها في مستقبل الشرق الاوسط)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەڕاستیدا ئەو ململانێیە تەنیا ململانێیەکی دیاریکراو نەبووە لەسەر سنوور، بەڵکو ململانێیەک بوو لەسەر ویلایەتی موسڵ بەتەواوی، واتە لەسەر باشووری کوردستان کە ئەمڕۆ بە کوردستانی ئێراق ناودەهێنرێت، هۆکاری ململانێکە هەبوونی نەوت بووە لەناوچەکەداو، چارەنووسی کوردی ئێراق بەو ململانێیە ببەسترێتەوە).

بەناوبردنی ویلایەتی موسڵ بە کوردستانی ئێراقو باشووری کوردستان لەلایەن دکتۆر خالد یونس خالد، باوەڕبوونی ئەو نووسەرەمان بۆ دەردەخات بە کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ، چونکە نووسەری ناوبراو ململانێی نێوان بەریتانیاو تورکیا تەنیا بەکێشەی سنوور نازانێت، بەڵکو پێی وایە ململانێکە لەسەر خاکی کوردان باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بووە.

دکتۆر سلێمان عەبدوڵلا ئیسماعیل، مامۆستا لەبەشی جوگرافیای زانکۆی هەولێر، لە لێکۆڵینەوەیەکدا لەژێر ناوی (مفهوم أقليم كوردستان العراق)دا کە لەژمارە (٦)ی گۆڤاری (سردم العربي)دا بڵاوکراوەتەوەو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕەکانی (١٥-١٧)ی ژمارە (٩-١٢)ی گۆڤاری گەلاوێژ، ساڵی دووەم، ١٩٤١، نووسیوێتی: (مستەفا شێخ نعمەتوڵلا، لەوتارێکیدا کە لەژێر ناوی (جوگرافیای کوردستانی عێراق)دا بڵاویکردۆتەوە، نووسیوێتی: کوردستانی باشوور (کوردستانی ئێراق) لەپارێزگاکانی سلێمانی، کەرکوک، هەولێر، موسڵ (نەینەوا+دهۆک)، قەزاکانی خانەقین، مەندەلیو بەدرە پێکدێتو درێژی سنووری کوردستانی ئێراق لەگەڵ تورکیادا دەگاتە نزیکەی (٢٩٤)کم لەگەڵ ئێراندا دەگاتە نزیکەی (٦٣٠)کم لەگەڵ ناوچە عارەبنشینەکانی ئێراقدا دەگاتە نزیکەی (٥٠٤)کم).

دکتۆر سلێمان عەبدوڵلا ئیسماعیل، بەپشتبەستنی بە ژمارەکانی (٩-١٢)ی گۆڤاری گەلاوێژ، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە جوگرافیناسی کورد مستەفا شێخ نعمەتوڵلا، باوەڕی تەواوی بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ هەیە، چونکە ئەو جوگرافیناسە شارەکانی باشووری کوردستان بە پارێزگاکانی سلێمانی، کەرکوک، هەولێر، موسڵ (نەینەوا+دهۆک)و قەزاکانی خانەقین، مەندەلیو بەدرە) دادەنێت.

سەدیق سالح، لە لاپەڕە (٢٩)ی پەرتووکی (حکومەتی کوردستان لە سلێمانی (١٩١٨ – ١٩٢٤) پوختەی پێشینەو میژوو)دا نووسیوێتی: (هێزەکانی ئینگلیز (٢٥.١٠.١٩١٨) شاری کورکوکیان گرتەوە. رۆژی (٣١)ی ئەو مانگەیش ئاگربەستی مۆدرۆس مۆرکراو، یەکەمین جەنگی جیهانی بڕایەوە. عەلی ئیحسان پاشا بە تەلگراف فەرمانی بە عەلی رەزا بەگی پارێزگاری سلێمانی دا بەڕێوەبەرایەتی شار بداتە دەست شێخ مەحمودو، ناسناوی (نەقیب)یشی بۆ وەرگرت. هەر فەوجە سەربازییەکەی تورک بە فەرماندەیی سالح بەگی تابوور ئاغاسی مایەوە. بەداگیرکردنی (موسڵ)یش لە (١٠.١١.١٩١٨)دا، سەرتاسەری کوردستانی باشوور بەکردەوە کەوتە ژێر رکێفی هێزەکانی ئینگلیز).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر سەدیق سالح، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو بەشێکە لەباشووری کوردستان، کاتێک کە دەڵێت: (بەداگیرکردنی (موسڵ)یش لە (١٠.١١.١٩١٨)دا، سەرتاسەری کوردستانی باشوور داگیرکرا)، چونکە بەکارهێنانی دەستەواژەیەکی ئاوا لەلایەن ناوبراوەوە دەیسەلمێنی کە بەلای ئەوەوە موسڵ کوردستانە، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات. سەبارەت بەڕۆژی داگیرکردنی شاری موسڵ چەندین بەرواری جیاجیا نووسراوە بۆ نموونە (٥.١١.١٩١٨، ٨.١١.١٩١٨ و ١٠.١١.١٩١٨)، بەڵام پێموایە (٥.١١.١٩١٨) لەهەموویان راستترە، لەبەرئەوەی بۆ میژووی پەیماننامە، رێکەوتنو بەرواردکانی داگیرکردنو دامەزراندنی حکومەتو دەوڵەتەکان پەنام بردۆتە بەر زانیارییەکانی ئینتەرنێت بە زمانی دانیمارکی.

سەدیق سالح، لە لاپەڕە (٤٦)ی پەرتووکی (حکومەتی کوردستان لە سلێمانی (١٩١٨-١٩٢٤)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (٤٥-٥٤)ی سەرچاوەی (الدکتور احمد عثمان ابوبکر، کوردستان في عهد السلام، القسم الثامن)دا، کە بەشی هەشتەم لە وەرگێڕدراوە کوردییەکەدا لە لاپەڕەکانی (٩٠-١٠٠)ی پەرتووکەکەدایە، نووسەر نووسیوێتی: (کۆنگرەی لەندەن، شوباتی (١٩٢٠)دا لەلایەن گەورە دەوڵەتانی هاوپەیمانەوە بەسترا، یەکێ لەبابەتەکانی دۆزی ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) بوو، وەک کێشەیەکی کراوە هێڵرایەوە).

بەگوێرەی پشتبەستنەکەی نووسەر سەدیق سالح بە پەرتووکەکەی دکتۆر ئەحمەد عوسمان، بۆمان دەردەکەوێت کە دکتۆری ناوبراو شاری موسڵو ویلایەتی موسڵ بە بەشێکی کوردستان دەزانێت، چونکە ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە باشووری

کوردستان ناوەبات، کەواتە هەردووکیان یەک خاکو یەکسان بەیەکن، بۆیە دەکرێت بگوترێت شاری موسڵو شارەکانی تری ویلایەتی موسڵ، شاری باشووری کوردستان.

دکتۆر کاوس قەفتان، هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرا لەمێژووی نوێی کورد، لە لاپەڕە (٧٠)ی پەرتووکی (چەند لێکۆڵینەوەیەک لە مێژووی بابان.. سۆران.. بۆتان)دا، نووسیوێتی: (دەسەلاتی بەدرخان پاشا هەتا دەهات پەرەیدەسەند، ناوچەیێکی فراوانی کوردستانی گرتەوە، هەر لەخواروووی گۆمی وانو رۆژهەلاتی ئێرانەوە هەتا دیاربەکرو موسڵ بەدەست بەدرخانەوە بوو، جا کەهیچ شتێک لەوێزەی بەدرخان نەهات نانەوەی دووبەرەکی ئایینی نێوان کوردو ئاسووریيەکان بوو بەباشترین رێگە بۆ لێدانی بەدرخانو بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد).

ئەوەی دکتۆر کاوس قەفتان باسی دەکات، ئەوەمان بۆ رووندەکاتەوە کە موسڵ لەژێر فەرمانڕەوایی میر بەدرخانی میری بۆتان بووە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە سەردەمێک ئەو شارە بەشێک بووە لەمیرنشینی بۆتانی کوردی، کەواتە بەشێکیش بووە لە کوردستانو خاکی کورد.

دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، لە لاپەڕە (١٧)ی پەرتووکی (کرکوک قلب کوردستـــان)دا، نووسیوێتی: (لکاندنی ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) بەئێراقەوە یەکلا نەبووەوە تاوەکو دوای شکست هێنانی گفتوگۆکانی کۆنگرەی لۆزان (١٩٢٢-١٩٢٣)دا لەنێوان بەریتانیا (کە نوێنەرایەتی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیاو ئێراقی بەیەکەوە دەکرد)و تورکیا دەربارەی خاوەندارێتی ویلایەتی موسڵو، رادەستکردنی ئەو بابەتە بۆ کۆمیسیۆنێکی تایبەتی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەکان کرا لەساڵی (١٩٢٤)دا کە ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکانی راسپارد تا دانبنێ بەهێڵی برۆکسل هەر لەو ساڵەدا. ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان بڕیاری دیاریکردنی ئەو سنوورەی دا لە کانوونی یەکەمی ساڵی (١٩٢٥). هەروەها لە (٥.٦.١٩٢٦)دا هەریەک لەبەریتانیا، تورکیاو ئێراق پەسەندی ئەو بڕیارەیان کردو ئەو هێڵەیان بەسنووری رامیاری نێوان ئێراقو تورکیا دانا. بەمشێوەیە کوردستانی باشوور (ویلایەتی موسڵ) بەشێوەیەکی یەکجاری بووە بە بەشێک لەئێراق لەساڵی ١٩٢٦).

سەرەتا کۆمیسیۆنەکە لەمانگی کانوونی دووەم تا مارسی ساڵی (١٩٢٥) لە ویلایەتی موسڵ بووینەو، ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لەبەرواری (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بڕیاری لکاندنی ویلایەتی موسڵ-ی بە ئێراقی عارەبییەوە داوە. ئینجا بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، شاری موسڵو ویلایەتی موسڵ بەشێکی کوردستانن، چونکە دکتۆری ناوبراو ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، بەمەش هەردووکیان یەکسان دەبن، هەروەها باسی ئەوە دەکات کە لەساڵی (١٩٢٦، راستییەکەی لەساڵی ١٩٢٥)دا باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بوو بە بەشێک لەئێراق. مادام ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان یەک خاکو یەکسان بن، باشووری کوردستانیش خرابێتە سەر ئێراق، کەواتە شاری موسڵ شارێک بووە لەباشووری کوردستان.

پارێزەر کامیل ژێر نیزامەدین، لە لاپەڕە (٤٣)ی پەرتووکی (کوردایەتیو سەربەخۆیی)دا بەمشێوەیە باس لە کوردستانییەتی موسڵ دەکات: (ئەشێ بپرسین بۆچی کوردستانی خواروو، واتا ویلایەتی موسڵ خرایە سەر ئێراقی عارەبی؟ لەکاتێکدا نە شێخ مەحمودو نە دانیشتوانی کوردستان قایل نەبوون بەو کارە).

دەربڕینی بیرو بۆچوونەکانی پارێزەر کامیل ژێر بەمشێوەیەی سەرەوە، جگە لەباوەڕبوونی ناوبراو بە کوردبوونو کوردستانی بوونی ویلایەتی موسڵو شاری موسڵ، هیچ شتێکی تر ناگەیەنێت! چونکە نووسەر بە سەر سوڕماوی باسی لکاندنی بەزۆری باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەئێراقی عارەبییەوە دەکات!

پارێزەر کامیل ژێر، لە لاپەڕەکانی (٨١-٨٢)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (وا بۆ سێ ساڵ ئەچێ دەنگوباسی پڕۆژەی ویلایەتی موسڵ لەئارادایە لەلایەن کۆمەڵەیەکەوە بەناوی کۆمەڵەی کۆششی دروستی دەستەی ئەورووپی بۆ داڕشتنی یاسا، کە لە شەست ئەورووپیو ئەمەریکی پێکهاتووە. ئەوانە بریتین لە پەرلەمانتارو میژوونووسو پسپۆرو پارێزەرو زۆر توانای تر کە لە ئەیلولی (١٩٩٠)ەوە دەستبەکارنو لەسەر داوای حکومەتەکانی هاوپەیمانان بۆ ئامادەکردنی دوو راپۆرت لەسەر شەڕی کەنداوو دۆزی کورد، زانیاری پێشکەش بەو حکومەتانە ئەکەن. پڕۆژەکەش بریتیە لەوەی ویلایەتی موسڵ لەئێراق جیاکرێتەوەو بۆ ماوەی چەند ساڵێک بخرێتە ژێر دەسەڵاتی نەتەوە یەکگرتووەکانەوەو دوای ئەوە پرسی

گشتی بکرێتو خەڵکی سەرپشک بن لەوەی: ا- بچنەوە پال ئێراق؟ ب- بچنە پال تورکیا؟ بچنە پال ئێران؟ سەربەخۆ بن؟).

ئەوەی پارێزەر کامیل ژیر ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونی ویلایەتی موسڵو شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر کامیل ژیر باسی ئەو پرۆژەیەمان بۆ دەکات کە دەیەوێت باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەژێردەستی ئێراق رزگار بکات، دیارە هەم کامل ژیرو هەم کۆمەڵەی کۆششی ئەورۆپیش باوەڕیان وایە کە ویلایەتی موسڵ لە ئێراق جیایەو داگیرکراوە، بۆیە باوەڕیان بەجیاکردنەوەی ئەو ویلایەتەو ئەنجامدانی ریفراندۆمێک هەیە.

پارێزەر کامیل ژیر، لە لاپەڕەکانی (۱۸۹-۱۹۰)ی سەرچاوەی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (ویلایەتی موسڵ: لەدێر زەمانەوە موسڵو ناوچەیەکی فراوان بەدەوریدا، ئەو ناوەی خۆی هەبووە جیاواز لەناوی ناوچەکانی دەوروبەری، لەژێر فەرمانڕەوایەتیی دەوڵەتی عوسمانیشدا ئەو ناوچەیە نیمچە قەوارەی خۆی هەبووەو بەویلایەتی موسڵ ناوبراوە. لەساڵی (۱۹۲۵)دا ئەو ویلایەتە، بەپێی هەندێ مەرج لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە خراوەتە سەر ئێراق. ئێراقیش بەپێی هەندێ مەرج لەکۆمەڵی نەتەوەکاندا بەئەندام وەرگیراوە لە (۳.۱۰.۱۹۳۲)دا دوای ئەوەی دەسەڵاتی کۆمەڵی نەتەوەکانی لەسەر لابرا. ئینجا لەبەر ئەوەی دەوڵەتی ئێراق بەهەموو حکومەتەکانیەوە لەساڵی (۱۹۳۲)ەوە تا ئێستاش رێزی مافی گەلی کوردو کەمایەتیەکانی نەگرتووەو داهاتی بیرە نەوتەکانی نەک بۆ خەڵکی ویلایەتی موسڵ خەرج نەکردۆتەوە، بەڵکو داوێتی بەچەکی کۆمەڵ کوژو کێشاوێتی بەسەری دانیشتوانی ئەو ویلایەتەداو خەڵکی ئەو ویلایەتەی ئەنفالو کیمیاباران کردووەو مااڵیانی کاولکردووە، بۆ خەڵکی ئەو ویلایەتە هەیە خۆی جیاکاتەوە لەئێراق. ئەمەش مافێکە هیچ یاسایەکی ناوخۆ، یا هیچ یاسایەکی نێودەوڵەتی ناتوانێ لەخەڵکی ویلایەتی موسڵی بسەنێ. لەبەرئەوە هەر بڕیارێک کە لەدەوڵەتی ئێراقەوە دەرچێ یا لەئەنجامی کۆبوونەوەکانی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانەوە دەردەچێت یا تەنانەت لە کۆمەڵی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە یا لەئەنجومەنی ئاسایشەوە دەردەچێتو بریتی بێ لەوەی ئەو مافە لەخەڵکی ویلایەتی موسڵ زەوت کات یا بریتی بێ لەوەی ئەبێ یەکێتی خاکی ئێراق وەک ئەوەی ئێستا هەیە بپارێزێت.. ئەوە

بڕیارێکی نایاساییەو هیچ رەوایەتییەکی نیەو خەڵکی ویلایەتی موسڵ بۆیان هەیە خۆیانی پێوە نەبەستنو پشتگوێی بخەن).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی پارێزەر کامیل ژیر، شاری موسڵو ویلایەتی موسڵ بە نیشتمانو بەخاکی کوردو کوردستان دادەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا موسڵ بەجیا لەئێراق دادەنێتو، باسی ئەوە دەکات کە هیچ پەیوەندییەکیان بەیەکەوە نەبووەو، ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی کوردستانی سەربەخۆو سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بووە. پاشان مادام هیچ پەیوەندییەک لەنێوان ویلایەتی موسڵو ئێراقدا نەبووبێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ئەو ویلایەتە بەشاری موسڵ-ەوە، شاری کوردیو بەشێکی باشووری کوردستانن.

سامی شۆڕش، وەزیری رۆشنبیری لەمیری هەرێمی کوردستان-هەولێر، لە لاپەڕە (٦٨)ی پەرتووکی (عێراقو دەوروبەری کورد لەو ناوەندەدا)، نووسیوێتی: (ئێراقو تورکیا دوو دەوڵەتی گرنگی رۆژهەلاتی ناوەڕاستن. لەسەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق لە (١٩٢٠-١٩٢٥) ناکۆکییەکی ئاشکراو زەق کەوتە نێوانیانەوە بەهۆی کێشەی ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور)، دواتر بەتایبەتی پاش ساڵی (١٩٥٨) رووگەی رامیاری ناوەخۆو هاوپەیمانێتی دەوڵەتی بەغداو ئەنقەرەی تا رادەیەک لەیەکدی جیاکردەوە).

کاتێک کە نووسەر سامی شۆڕش، ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، واتە بەیەک خاکو بەیەک هەرێمی جوگرافییان دەزانێت، کاتێکیش کە ئەو دوو ناوە جوگرافیەی باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ بۆ یەک هەرێم بەکاربێت، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵو لەناویاندا شاری موسڵ، شاری کوردیو پارچەیەکن لەباشووری کوردستان.

سامی شۆڕش، لە لاپەڕە (٦٩)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەساڵی (١٩٢٥-١٩٢٦)دا (کۆمەڵەی نەتەوەکان) بەپەسندکردنی هەردوو دەوڵەتی ئێراقو تورکیا کێشەی ویلایەتی موسڵ-ی بەوە چارەسەرکرد کە کوردستانی باشوور بدرێتە پاڵ دەوڵەتی ئێراق).

لەسەرەوەدا بیرو بۆچوونەکانی نووسەر سامی شۆڕش-مان بۆ دەردەکەوێت، کاتێک کە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کێشەی ویلایەتی موسڵ بەوە چارەسەرکرا کە باشووری کوردستان بخرێتە سەر ئێراق، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەر

باوەڕی وایە ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر یەکنو یەک خاکن، مادامیش بەمشێوەیە بێت، کەواتە تەواوی ویلایەتی موسڵ نیشتمانو خاکی کوردو کوردستانە بەشاری موسڵ-ەوە.

شاخەوان مەنسور، لەبابەتێکیدا لەژێر ناوونیشانی (کەرکوکو چاوی چڵیسی دوژمنان)دا کە لە لاپەڕە (٨)ی رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (٣٩٧١)ی پێنجشەممە (١٨.٥.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (درێژەی نەدەینێ دوژمنان هەمیشە چاویان بڕیوەتە کوردستان، بۆنموونە سەدەی پێنج کیسرا دەسەڵاتی خۆی سەپاندووە بەسەر ناوچەکە، سەدەی حەوت عارەب بەناوی ئیسلامەوە هاتوون، سەدەی یانزە سەلجوقیەکان، سەدەی سیانزە مەغۆل، سەدەی پانزە تەتەر، شانزە عوسمانیەکان، سەدەی بیست جەنگی جیهانیو ئاکامە شوومەکەی بۆ کورد، دواجار ئەو بایەخە لەویلایەتی شارەزووردا کۆدەبێتەوە ئینجا پارێزگای موسڵو سەرەنجام پارێزگای کەرکوک، دوژمنان تاوەکو لەڕێگەی سەرەنێزەوە نووکی شمشێرو باجو خەراجەوە فەرمانڕەوایەتی کوردستانیان کردووە، پێویستیان بەهاوزمانی خۆیان نەبووە لەناوچەکە!).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر شاخەوان مەنسور، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی چاوتێبڕینی دوژمنانی نەتەوەکەمان لە کوردستان، باسی ئەوە دەکات کە لەسەدەی بیستەمدا دوژمنان سەرەتا چاویان بڕییە پارێزگای موسڵو دواتریش پارێزگای کەرکوک لە کوردستان. ئەمانەش بۆمان دەردەخات کە نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا، پارێزگاکانی موسڵو کەرکوک بە بەشێک لە کوردستان دەزانێت.

رێبوار، لە لاپەڕەکانی (٣٧-٣٨)ی پەرتووکی (هەڵوێستی یەکێتیو تاڵەبانی دەربارەی شۆڕشی کوردستانی باشوور)دا نووسیوێتی: (پارتی بەعس هەر لەنێوەڕاستی چلەکانەوە، لە نووسینەکانیاندا باسی مەترسی ئەو کەمەنەتەوانە دەکەن بۆ سەر نەتەوەی عارەبو خاکی عارەب. بۆیە هەمیشە ئەندامانی خۆی لێ وریا کردۆتەوە لەوەی کە ئەبێ هەوڵی تواندنەوە یاخود دەرکردن، یا لەناوبردنی ئەم کەمینانە بدەن..... بۆیە کاربەدەستو ئەفسەرە بەعسیەکانی ئێراق لە موسڵ، بادینان، کەرکوکو خانەقینیشی پێش ئەوەی دەسەڵات بگرنە دەست هەرچییەکیان لەدەست

هاتبێ بۆ بەعارەب کردن‌و تەنگ پێ هەڵچنین‌و ئازاردانی کوردەکانی ئەو شوێنانەو دەرکردن‌و دوورخستنەوەیان درێغیان نەکردووە).

ئەوەی رێبوار ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوون‌و کوردبوونی ئەو شارانە دەگەیەنێت کە نووسەری ناوبراو ئاماژەی پێکردون، چونکە پرۆسەی بەعارەبکردن لەهەر شارو ناوچەیەکدا پەیرەو کرابێت، ئەوە بێ هیچ گومانێک ئەو شارە یان ناوچەیە، بریتی بووە لەنیشتمانی کوردو خاکی کوردستان. کاتێک کە رێبوار باس لە بەعارەبکردنی شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقین‌و ناوچەی بادینان دەکات، ئەوە دەگەینە ئەو باوەڕەی کە نووسەر ئەو شارو ناوچانە بە بەشێک لەباشووری کوردستان دەزانێت.

میژوونووس دکتۆر رەشاد میران، مامۆستای زانکۆی هەولێر، لە لاپەڕە (٤٢)ی پەرتووکی (رەوشی ئایینی‌و نەتەوەیی لە کوردستاندا)، نووسیوێتی: (سەبارەت بەداگیرکردنی ناوچە کوردییەکان لەلایەن موسڵمانانەوە، میژوونووسی سەدەی نۆی (ئەل-بەلازری-ئەبو ئەلعەباس – کتاب – ص٣٣١) نووسیویەتی: (سالّی ٢٠ی ک/٦٣٩ز) عوتبە کوڕی فەرقەد شاری (ئورمێ)یەی دێرینی گرت، هەر لەهەمان سالّیشدا موسڵ‌و هەموو قەڵاکانی کوردانی گرت).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی دکتۆر رەشاد میران، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردی‌و بەشێکە لە کوردستان، چونکە میژوونووسی ناوبراو لەباسی داگیرکارییەکانی ناوچە کوردییەکان لەلایەن موسڵمانانەوە، باسی ئەوە دەکات کە ئەوان لەسالّی (٢٠ک)دا ورمێ، موسڵ‌و هەموو قەڵاکانی کوردیان داگیرکرد، کەواتە ناوبراو موسڵ‌و ورمێ-ش بەناوچەی کوردی دادەنێت، کاتێکیش کە ناوچەی کوردی بن، بێ هیچ گومانێک شاری کوردین‌و بەشێکن لە کوردستان.

ئازاد جەلیل محەمەد، لەبەشی میژوو، زانکۆی سلێمانی، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (بەعەرەبکردنی کەرکوک لەسەردەمی دەسەڵاتی پاشایەتیی (١٩٢١-١٩٥٨)دا، کە لەلاپەڕە (٤)ی ژمارە (٧)ی (گەڕانەوە)ی سێشەممە (٣٠.١٢.٢٠٠٣)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (دوای ئەوەی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) لکێنرا بەئێراقەوە لەسالّی (١٩٢٥)، ئیتر لەم ئان‌و ساتەوە کرداری رەگەزپەرستە عارەبەکان کەوتە کارەوە دژی نەتەوەی کوردو ناوچە کوردییەکان).

ئەوەی نووسەر ئازاد جەلال لەسەرەوەدا نووسیوێتی، کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، مادام وابێت هەردووکیان هەر یەک هەرێمو یەک خاکن، کەوابێ شاری موسڵو تەواوی شارەکانی تری ویلایەتی موسڵ، شاری سەر بە باشووری کوردستانن.

سامی فەخری، لە لاپەڕە (١٢١)ی پەرتووکی (تورکمانی کوردستانی باشووروو تۆرانچێتیو کوردایەتی)دا نووسیوێتی: (لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی (١٩٩٩)دا نەخشەی ئێراقێکی نوێ کێشراو بەناوی (ناوەندی لێکۆڵینەوەی ستراتیجیەتی تورکمانیەکان) بڵاویان کردەوە. کە هەردوو پارتی (تورکمان ئیلی)و (نیشتمانی تورکمانی) بەشداریان تێدا کردبوو. ئەمانەش لەژێرەوە ڕاژۆیان کردووە: ڕیاز ساری کیهیە، مستەفا کەمال بالجلی، ئەرسەلان ئیحسان، جەمال شان، سەباح کورەچی، ئازاد کورەچی، جەلال ئەلخەتیبو نورەددین موسڵلو. وەکو لەنەخشەکە دەردەکەوێ سنووری کوردستانی باشووریان لەپارێزگای سلێمانیو دهۆکو هەندێ لەپارێزگای هەولێر ترنجاندووەو ناوی (ویلایەتی سلێمانی)یان لێناوە. بەهیوای دەست بەسەراگرتنی کانە نەوتەکانی کوردستان. سنووریکیان بۆ پارێزگای کەرکوکو موسڵو زۆربەی پارێزگای دیالە نەخشاندووەو ناوی (ویلایەتی کەرکوکیان) لێناوە. عارەبو تورکمانو کورد بەڕێوەی ببەن. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە: وا چاوەڕوان دەکەن ببێتە ویلایەتی تورکمان. ئەمەش لەگەڵ پڕۆژەکانی تریاندا دەگونجێ).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر سامی فەخری، شاری موسڵ شارێکی کوردی باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی ئەو نەخشەیەی کە (تورکمان ئیلیو نیشتمانی تورکمانی) کێشاویانە، باسی ئەوە دەکات کە ئەوان لەسنووری باشووری کوردستاندا، سنووریکیان بۆ پارێزگاکانی موسڵ، کەرکوکو بەشێکی زۆری پارێزگای دیالە کێشاوەو ناوی (ویلایەتی کەرکوک)یان لێناوە، بۆ ئەوەی بیکەن بەویلایەتێکی تورکمانی. ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەر شارەکانی موسڵ، کەرکوکو دیالە بەشاری کوردستانی دەزانێت.

عەقید ئەمین سامی ئەلغەمراوی، کە نووسەرێکی عارەبی میسرییەو تا سەر ئێستقان شۆڤینیو دژ بە کوردو کوردستانە، لە لاپەڕە (٢٧٣-٢٧٤)ی پەرتووکی "قصة الكورد

في شمال العراق"دا ئاماژەی بەداواکارییەکانی سەرکردەی ناسراوی کورد، مستەفا بارزانی کردووە لەسالی ١٩٦٣دا کە بۆ میری ئێراقی ئەوکاتی ناردووەو بریتین لە (٨) خاڵو خاڵی دووەمیان کە دەربارەی سنووری جوگرافیای کوردستانە کە دەڵێت:

٢- سنووری کوردستان بەمشێوەیە دەبێت:

لەباکوورەوە: تورکیا.

لەڕۆژهەلاتەوە: ئێران.

لەڕۆژئاواوە: سوریا.

لەباشوورەوە: زنجیرە چیاکانی حەمرین.

بەگوێرەی ئەو نووسینەی عەقید ئەمین سامی ئەلغەمراوی، بارزانیو پارتی دیموکراتی کوردستان، شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان دەزانن، چونکە سەرکردەی کورد مستەفا بارزانیو پارتی دیموکراتی کوردستان کێوەسوور (حەمرین) بەسنووری باشوورو وڵاتی سوریاش بە سنووری ڕۆژئاوای کوردستان دادەنێ، کە هیچ گومانێکیش نامێنێت لە کوردستانی بوونی شاری موسڵ، چونکە شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا دەکەونە ناو سنووری باشووری کوردستان.

جەوهەر نامیق سالم، ئەندامی پەلیتبیرۆی پارتی دیموکراتی کوردستانو، یەکەم سەرۆک پەرلەمانی هەرێمی کوردستان (باشووری کوردستان)، لەزنجیرە وتارێکدا کە لە نۆ بەش پێکهاتووەو، لەژێرناوی (لێژنەی پیاچوونەوە بەدەستووری هەمیشەیی کۆماری العراقو مافەکانی خەڵکی کوردستان)دا لەڕۆژنامەی (خەبات)دا بڵاوکرایەوە، لەبەشی چوارەمی وتارەکەدا کە لە لاپەڕە (٦)ی ژمارە (٢٣١٩)، پێنجشەممە (٩.١١.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (جگە لەتەعریبچییەکانی پێش ئەمانە (تەعریبچیە سوونەو شیعەکان) کە لەسەرەتای دامەزراندنی (العراق)ەوە، بەپێی پلانو زرنگکارییەکی ڕەگەزپەرستیو شۆڤێنی ئەو سەردەمەو بەتایبەتی حکومەتەکەی (یاسین الهاشمي) کە لەسەرەتای سیەکانی سەدەی ڕابردوو، لەچەند ناوچەی کوردستان بەتایبەتی لە موسڵو لە کەرکوکو دەوروبەری (چیای حەمرین) عارەبیان نیشتەجێ کردو، ئێستا خودی سەرانی کورد نازناوی (عارەبە ڕەسەنەکان)یان لێ ناون .....!، لەگەڵ ڕێزماندا بۆ ئەو عارەبانەی بەدەر لەو پرۆسەیە نیشتەجێی کوردستانن، خودی زاراوەی (عارەبی ڕەسەن) خۆی لەخۆیدا، جێگای باسو لێکۆڵینەوەو سەرنجە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر جەوهەر نامیق سالم، شارەکانی موسڵ، کەرکوکو دەوروبەری کێوەسوور بەشێکن لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی پرۆسەی بەعارەبکردندا، نووسیوێتی: (لەسەرەتای سیەکانی سەدەی بیستەمدا، یاسین هاشمی سەرۆک وەزیران، چەندین ناوچەی کوردستانی وەکو موسڵ، کەرکوکو دەوروبەری کێوەسووری بەعارەبکرد)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە نووسەر شارەکانی موسڵ، کەرکوکو دەوروبەری کێوەسوور بە بەشێکی کوردستان دەزانێت.

جەوهەر نامیق سالم، لەبەشی پێنجەمی وتارەکەیدا کە لە لاپەرە (٦)ی ژمارە (٢٣٢٠)، هەینی (١٠.١١.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ئەوەی سەرنجڕاکێش بوو تاکو پێش ئەو هەڵبژاردنە (١٥.١٢.٢٠٠٥)، ئەوەبوو کەهەندێ لە لێپرسراوانی کوردستان جەختیان لەسەر کوردستانیەتی موسڵ دەکرد، گوایە بۆ کورد یەکلابۆتەوەو ئەوەندە باس نەکرێت وەکو کەرکوک. واتە موسڵ لە (گیرفانە)!.! لەدرێژەی باسەکەدا جەوهەر نامیق، نووسیوێتی: (کەچی لەڕاگەیاندنەکانی کوردستاندا رادەگەیەنن کە ئامادەن دەست لەزیاتر لەنیوەی (موسڵ) هەڵگرن‌و، پێشکەش تەعریبچیەکانی بکەن‌و، یان داوای ڕاپرسین دەکەن لەموسڵ، لەکاتێکدا لەدوا هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی العراق، لیستی هاوپەیمانی کوردستانی لەپارێزگای (موسڵ)و لەکۆی (١٩) کورسی تەنها (٤) کورسیان وەدەست هێنا، لەم قۆناغەدا کە (کورد لە لوتکەیە ..!!)، بەقەزای مەخموریشەوە کە قەزایەکی پارێزگای هەولێرەو سالّی (١٩٩٧) خرابووە سەر (موسڵ)و، تاکو ئێستایش هەر سەر بە (موسڵ)ە).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر جەوهەر نامیق سالم باسی کردووە، ئەوە دەگەیەنێت کە نەک تەنیا بەبۆچوونی خۆی بەڵکو بە بۆچوونەکانی لێپرسراوانی کوردیش، شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێک بووە لە هەرێمی کوردستان (باشووری کوردستان)، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە هەندێک لە بەرپرسانی کوردستان تاوەکو پێش هەڵبژاردنەکەی (١٥.١٢.٢٠٠٥)دا، جەختیان لەسەر کوردستانیەتی موسڵ دەکردەوە.

جەوهەر نامیق سالم، لەبەشی شەشەمی وتارەکەیدا کە لە لاپەڕە (٦)ی ژمارە (٢٣٢٢)، یەکشەممە بەرواری (١٢.١١.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (پێش دروستکردنی ئیراقو پاش لکاندنی کوردستانی باشوور (ویلایەتی موسڵ)، بەئیراقی دروستکراو، بزاڤی رزگاریخوازی کورد، لەگەڵ داگیرکەری بەریتانیو پاشتر میرییە یەک لەدوا یەکەکانی ئیراق، کێشەیەکی هەبوو پێی ئێژن کێشەی کورد).

بەگوێرەی ئەوەی کە جەوهەر نامیق، ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، مانای وایە کە هەردووکیان هەریەک خاکو یەکسانن لەگەڵ یەکتر، مادامیش ئەوان هەر یەک خاکو یەکسان بن، کەواتە شاری موسڵو گشت شارەکانی تری ویلایەتی موسڵ، شاری باشووری کوردستان-یشن.

جەوهەر نامیق سالم، لەبەشی حەوتەمی وتارەکەیدا کە لە لاپەڕە (٦)ی ژمارە (٢٣٢٣)، دووشەممە (١٣.١١.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (خۆ ئەگەر هێشتا کەرکوک، موسڵ، مەخمور، خانەقین، مەندەلی، بەدرەو جەسان .. هتد وەکو پارچەیەک لەم کوردستانە لەدەرەوەی (هەرێمی کوردستان)ەو بەناوچەی (المناطق المختلفة علیها) ئەژمار کراون، خۆ ناوچەکانی ترمان بەوانیشەوە، بەدرێژایی میژووی ئەم (العراق)ە داتاشراوە گۆڕەپانی شەڕو تێکدانو کاولکردنو دەربەدەریو ئەنفالو کۆمەڵکوژی بووەو، هەر چ نەبێت وەکو ئاماژەمان بۆکرد، دەبێت رێژەیەک لەبەرهەمی نەوت بۆ ئەو ناوچانە دیاری بکرێت بۆ ئاوەدانکردنەوەو قەرەبوو و بووژاندنەوەی خەڵکی ئەو دەڤەرانە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر جەوهەر نامیق سالم، شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی ناوچە کێشە لەسەرەکان، ناوی شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، خانەقین، مەندەلی، بەدرەو جەسان) وەکو شارەکانی سنووری باشووری کوردستان، کە دەکەونە دەرەوەی هەرێمی کوردستان ناودەبات.

جەوهەر نامیق سالم، ئەندامی پەلیتبیرۆی پارتی دیموکراتی کوردستانو سەرۆکی خولّی یەکەمی پەرلەمانی کوردستان، لەبەشی یەکەمی وتارێکیدا کە لە لاپەڕە (٦)ی رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٥٠٨)ی دووشەممە (٢٨.٥.٢٠٠٧)دا، لەژێرناوی (کوردو پرۆژەی یاسای نەوتو غازی کۆماری ئیراق)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی:

(لەسنووری (٥١%)ی خاکی کوردستان-مان لەدەرەوەی دەسەلاتی حکومەتی هەرێمی کوردستانەو، هەر هەموو ئەو ناوچانەش ناوچەی (نەوتو غاز)و سەرچاوەی کانزای دیکەن. جێگای داخە بۆ یەکەم جار لەمێژووی نەتەوەکەمان سەرانی فەرمی، دانیان بەوەدا ناوە کە ئەو نزیکەی (٥١%)ی خاکی کوردستانی باشوورمان ناوچەی (ململانی-نیزاع)ن، (المناطق المتنازع علیها)، لەنێوان کوردو دەسەلاتی ناوەندی بەغداو، کە لەڕاستیدا لەنێوان کوردو نوێنەری عارەبی ئێراقی زۆرینەیە، ئەمەش لەدەستووری هەمیشەیی ئێراق جێگیر کراوەو خەڵکی کوردستانیش ناچارکرا پەسندی بکات (مەبەستم ئەو ڕێژەیەیە کە دەنگیدا بە (بەڵێ) بۆ دەستووری هەمیشەیی لەکۆی گشتی ئەوانەی کە مافی دەنگدانیان هەبوو لە کوردستان). واتە (بەدرە، جەسان، مەندەلی، خانەقین، گشت ناوچەکانی کەرکوک، مەخمور، زۆربەی هەرە زۆری پارێزگای موسڵو بەتایبەتی شێخان، زومارو تەلەعفەر، شەنگال ... هتد) کە هۆکاری دابڕانیان لەهەرێمی کوردستانو بەعارەبکردنیان دەگەڕێتەوە بۆ نەوت وەکو فاکتەری سەرەکی. دەسەلاتی ناوەند هەمیشە لەهەوڵی قووتدانی ئەو ناوچانەن. تەماشای ئەمڕۆ بکەین کە چۆن کۆسپ دروست دەکەن لەبەردەم پرۆسەی گەڕانەوەیان‌و مردارکردنەوەی نەخشەی ڕێگای چارەسەرکردنەکان، یان هەروا مانەوەیان وەکو ئێستا، یان چارەسەرکردنیان بەشێوەی (پارچە پارچە) کردنیان نەک وەک یەک پاکێت، بۆ ئەوەی ئەم (پارچەیە) کە ئەمڕۆ قووت نادرێت لەدەرفەتێکی دیکەدا قووتی دەن. بڕوانە پارێزگای موسڵ، ڕۆژئاوای بەعارەب کراو تەواوبوو، ئێستا بەعارەبکردن ڕوویکردە ڕۆژهەلاتی).

بەگوێرەی ئەو بۆچوونانەی نووسەر جەوهەر نامیق سالم کە لەسەرەوەدا دەریبڕیوون، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر کاتێ کە باسی بەعارەبکردن لە کوردستاندا دەکات، باسی ئەوە دەکات کە سەرەتا بەعارەبکردن لەڕۆژئاوای موسڵ دەستپێکردو تەواوبوو، ئێستاش بەعارەبکردن ڕوویکردۆتە بەشی ڕۆژهەلاتی موسڵ. ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەر باوەڕی تەواوی بە کوردستانێتی هەردوو کەنارەکەی شاری موسڵ هەیە.

جەوهەر نامیق سالم، لەوتارێکدا لەژێرناوی (خوێندنەوەیەکی بە پەلەی پرۆژەی یاسای نەوتو گازی کۆماری العراق)دا، کە لە ماڵپەڕی (دەنگەکان)، ژمارە (٣٢٠)،

خوڵی سێیەم، سێشەممە (١٥.٥.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (زۆری‌و مسۆگەر بوونی نەوتی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)، فاکتەرێکی سەرەکی بوو بۆ داگیرکردنی ویلایەتەکانی بەسراو بەغداو پاشتر ویلایەتی موسڵ لەلایەن بەریتانیاو، دابەشکردنی کوردستانی گەورەمان لەدوو بەشەوە بۆ چوار بەش‌و، کوردستانی باشوورمان بلکێنێتەوە بە قەوارەیەکی داتاشراویی خۆی کە ناوی لێ نا (ئێراق).

جەوهەر نامیق سالم، لەقسەکانیدا دەریدەخات کە شاری موسڵو ویلایەتی موسڵ بە بەشێکی گرنگی باشووری کوردستان دادەنێت، چونکە نووسەر لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە هەردووکیان هەر یەک خاکن، مادامیش وابێت کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ، شاری باشووری کوردستانن، لەلایەکی تریشەوە نووسەر دۆزینەوەی نەوت لە کوردستان بەهۆکارێکی لکاندنی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بە ئێراقی عارەبییەوە دادەنێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە پێشتر ویلایەتی موسڵ هیچ پەیوەندییەکی بە ئێراقو بە عارەبەوە نەبووە.

شەمال عەبدوللا، لە لاپەڕە (٦)ی پەرتووکی (عێراقی نوێ)دا نووسیوێتی: (سالی (١٩١٤) کاتێ شەڕی جیهانی یەکەم هەڵگیرسا، بەریتانیا ویلایەتی بەسراو دوای ئەوەش ویلایەتی بەغدای گرتو لەدەستی عوسمانیەکانی دەرهێنا، ئەوکات بەتەمای دامەزراندنی وڵاتێکی عارەبی بوو لەو دوو ویلایەتە، بەڵام لەدواییدا بەرەو ویلایەتی موسڵ کشا (موسڵ، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی) دەگرتەوە داگیریکرد).

نووسەر شەمال عەبدوللا، شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان هەژمار دەکات، چونکە ئەو شارەکانی (موسڵ، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی) وەکو شارەکانی ویلایەتی موسڵ دیارکردووە، هەموو لایەکیشمان دەزانین کە ویلایەتی موسڵ هەر باشووری کوردستانە، کەواتە موسڵ شارێکی باشووری کوردستانە.

شەمال عەبدوللا، لە لاپەڕە (٧٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (من دڵنیام ئەگەر لەشەڕی ناوخۆ رووی نەدابوایە، دۆزی کەرکوک لەگەڵ روخانی رژێمی بەعس، کوردستانی بوونی خۆی دەگەڕاندەوە، رەنگە ئێستا کێشەمان لەسەر موسڵ بوایە بەتایبەتی رۆژهەلاتی موسڵ).

جەخت کردنەوەی نووسەر شەمال عەبدوڵڵا بەمشێوەیە لەسەر کوردستانی بوونی شاری موسڵ-دا، دەمان گەیەنێتە ئەو بۆچوونەی کە نووسەر باوەڕی تەواوی بە کوردستانی بوونی شاری موسڵ هەیە، بەڵام ئەگەر نەتوانرا هەمووی بگەڕێتەوە سەر هەرێمی کوردستان، ئەوە هەر دەبێت بەشی رۆژهەڵاتی موسڵ بگەڕێتەوە سەر کوردستان.

دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی، لە لاپەرە (١٥)ی پەرتووکە وەرگێڕاوەکەیدا (کورد لەئەرشیفی رووسیاو سۆڤییەتدا)، باسی ئەوە دەکات کە لەئەرشیفی رووسیو سۆڤێتیداو، لەنامەیەکی (کامیل بەدرخانو کنیاز شاخۆشکی)دا بۆ (شاردی لی) نووسیویانە هاتووە: (دەکرێ کوردەکانی باشووری کوردستان بکەین بەسێ بەش: کوردەکانی رۆژئاوا یا دەستەی رۆژئاوا واتە کوردەکانی موسڵ، سلێمانی، کەرکوکو رواندزو هەرکی کە زۆربەیان دژی رووسو لایەنگری شێخ عەبدولقادر (سیناتۆری تورکیا) کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵای شەمزینی بەناوبانگن. دەستەی ناوەڕاست (ناوەندی): کوردی بۆتان کە شوێنی پاشایەتیو دەسەڵاتداری بنەماڵەکەی ئیمە عەزیزی (بەدرخان) بووە. دەستەی رۆژئاوا: کوردەکانی دیاربەکر (کەزۆر شەڕکەرن)، مالاتیا، ئۆرفەو دواتر دەستەیەکی جیاواز هەن کە کوردەکانی دەرسیم-ن).

ئەوەی دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت بەگوێرەی بۆچوونەکانی کامیل بەدرخان، چونکە بەردخان لەنامەکەی خۆیدا باسی ئەوە دەکات کە شارەکانی موسڵ، کەرکوک، سلێمانیو رواندز کە بریتین لە شارەکانی باشووری کوردستان.

دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی، لە لاپەرە (٧٢)ی پەرتووکی (کورد لەئەرشیفی رووسیاو سۆڤییەتدا)دا باسی ئەوە دەکات کە لەئەرشیفی رووسیو سۆڤێتیدا هاتووە: (لەلایەکی ترەوە کۆمیتەی کوردی دژی دابەشکردنی کوردستانەو ویلایەتی موسڵ بە بەشێکی جیانەکراوی کوردستان دادەنێتو دژی دەست بەسەراگرتنی بەشێکی کوردستانە لەلایەن ئینگلیزەکانەوەو دەڵێ : ئینگلیزەکان کە لەبەشێکی کوردستان دەسەڵاتیان هەیە لەوێوە تۆوی دووبەرەکی بۆ ئاژاوە دژی بەشەکانی تری کوردستان دەنێتەوەو زیان بەسەربەخۆیی کوردستان دەگەیەنن).

نووسەر دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی، ئەوەمان بۆ رووندەکاتەوە کە کۆمیتەی کوردی ویلایەتی موسڵ بە بەشێکی کوردستان دادەنێت، کاتێکیش کە ویلایەتەکە خاکی کوردو بەشێکی کوردستان بێت، ئەوە بەدڵنیاییەوە شاری موسڵ-ی پایتەختو شارەکانی تری ویلایەتەکە، شاری کوردیو بەشێکن لە باشووری کوردستان.

دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی، لە لاپەرەکانی (٢٢٧-٢٢٨)ی پەرتووکە وەرگێڕاوەکەیدا (کورد لەئەرشیفی رووسیاو سۆڤییەتدا)، لەباسی (پەیماننامەی شێخ مەحمودو تورکەکان) کە بریتییە لە راپۆرتێکی کۆنسوڵی یەکیەتی سۆڤیەت لەئێران (دوبسون ئەرکادی باریسۆڤیچ ١٩٢١-١٩٢٨) کە لە (٢٨.١٠.١٩٢٣)دا بەژمارە (٧٣)ی نهێنی پاش چاوپێکەوتن لەگەڵ (ئەحمەد تەقی)دا، وە بەپێی قسەی ئەحمەد تەقی، (پەیمانێک)ی (١٠) خاڵی لەنێوان شێخ مەحمودو تورکەکان مۆرکراوە کە لەخاڵی سێیەمدا لەباسی سنووری کوردستاندا هاتووە: (سنووری باشووری کوردستان لەباکوور لەگەڵ قەزای شەمدینانو لەباشوور چیای حەمرینو لەڕۆژهەلات تاسنووری ئێرانو لەڕۆژئاوا رووباری دیجلە).

بەگوێرەی ئەو پەیمانەی سەبارەت بەدیاریکردنی سنووری باشووری کوردستان کە لەنێوان شێخ مەحمودی نەمرو تورکەکاندا مۆرکراوە، بەشی رۆژهەلاتی شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، لەبەرئەوەی سنووری رۆژئاوای باشووری کوردستانیان بە رووباری دیجلە دیاریکردووە.

مەستووڕەی کوردستانی، لە لاپەڕە (١٩)ی پەرتووکی (میژووی ئەردەڵان)دا نووسیوێتی: (ساڵی (٦٠٦) کۆڵ بەگ بوو بەفەرمانڕەوای سەقزو سیاکێو و گەڕووسو ئیسفەند ئابادی - کە ئەوسا عەلی شوکریان پێ ئەگووت - داگیرکرد، بەرەو رۆژهەلات تا هەمەدانو لەخۆرئاوا تا هەولێرو موسڵ، بەرەو باکوور تا زەنجانو بەرەو باشوور تا کرماشانو سونقوری کەوتە دەست. شارەکانی کۆیە، ئامێدی، حەریر، رەواندزو شارباژێڕ کە ئێستا سلێمانی پێ دەڵێن، هەموویان سەر بەفەرمانڕەوایەتی ئەو کۆڵ بەگە بوون).

ئەوەی مەستووڕەی کوردستانی نووسیوێتی، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر ئەوەمان بۆ دەردەخات کە لەسەرەتای سەدەی حەوتەمدا، شاری موسڵ بەشێک بووە لە کوردستانی ئەردەڵان.

مەستوورەی کوردستانی، لە لاپەڕەکانی (٦٩-٧٠)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (خان ئەحمەد خان کە لەسالی (١٠٢٢)ی کۆچیدا بووەتە میری ئەردەڵانو شاری سنەی کردۆتە پایتەختی خۆی، بۆ ماوەی حەوت ساڵ فەرمانڕەوایی شارەزوور، موسڵو کەرکوکی کردووە).

ئەوەی نووسەر مەستوورەی کوردستانی نووسیوێتی، دووبارە کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە شاری موسڵ لەسەرەتای سەدەی یانزەهەمی کوچیدا، بۆ ماوەی حەوت ساڵ بەشێک بووە لە کوردستانی ئەردەڵان.

پارتی دیموکراتی کوردستان، لە لاپەڕە (٨)ی پەرتووکی (المكتب السياسي – مكتب الدراسات والبحوث المركزي، نفط كوردستان العراق النفط ومصير الكورد وكوردستان السياسي)دا نووسیوێتی: (موسڵ لە (٤)ی مایسی سالی (١٥١٦ز)دا کەوتە ژێردەستی عوسمانییەکانەو، دوای داگیرکردنی موسڵ لە لایەن عوسمانییەکانەوە یەکسەر کرا بە پارێزگایەکی سەر بەویلایەتی ئامەد (دیاربەکر)، دواتر موسڵ لەسالی (١٥٣٩)دا بوو بە مەڵبەندی ویلایەتێکی سەربەخۆی عوسمانی).

ئەوەی کە پارتی دیموکراتی کوردستان ئاماژەی پێکردووە، کە شاری موسڵ بۆ ماوەیەک پارێزگایەکی سەر بە ویلایەتی ئامەد بووەو، ئامەدیش کوردستانە، هەروەها ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانیەوە بۆ ماوەی چوار سەدە ویلایەتێکی سەربەخۆی عوسمانی بووە، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەو ویلایەتە هیچ پەیوەندییەکی نە بەعارەبو نە بەئێراقەوە هەبووە، بەڵکو ویلایەتێکی کوردیو بەشێک بووە لەخاکی کوردستان.

پارتی دیموکراتی کوردستان، لە لاپەڕە (٨)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (میری ئێراق، چیاوگ (ئیمتیاز)ی نەوت دەرهێنانی لە (١٤.٣.١٩٢٥)دا بەخشی بە کۆمپانیای نەوتی تورکی، بەرامبەر بە لکاندنی باشووری کوردستان بە ئێراق).

ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان نووسیوێتی، کوردستانی بوونی ویلایەتی موسڵو شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەوەی لەسالی (١٩٢٥)دا بەئێراقەوە لکێنرا باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بوو، هەروەها پارتی دیموکراتی کوردستان باسی ئەوە دەکات کە ئێراق لەبری چیاوگی دەرهێنانی نەوت بە کۆمپانیای نەوتی تورکی لە (١٤.٣.١٩٢٥)دا، باشووری کوردستانی پێوە لکێنرا. ئەمانەش ئەوە

دەگەیەنن کە پێشتر باشووری کوردستان جیابووە لەئێراقو، هیچ پەیوەندییەکی راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی بەو وڵاتەوە نەبووە.

عەدنان زیان فەرحان، لە لاپەڕە (٣٠)ی پەرتووکی (الکورد الایزیدیون في أقلیم کوردستان)دا، نووسیوێتی: (کوردە ئێزیدییەکان توانیویانە پاشەکشە بەزۆر لەسەرکردە سەفەوییەکان بکەنو، سەفەوییەکان نەیانتوانی سەر بەئێزیدییەکان شۆڕ بکەن تاوەکو شا ئیسماعیلی سەفەوی خۆی ئەو ئەرکەی گرتە ئەستۆ، ئەوکاتە سەفەوییەکان توانیان دەست بگرن بەسەر ناوچەکانی کوردە ئێزیدییەکان لە موسڵو شەنگال لەسالّی (١٥٠٧)، هەروەها ئێزیدییەکان لە شەنگال تووشی هەڵمەتی لەناوبردنو کوشتنی بەکۆمەڵ لەسەر دەستی سەفەوییەکان هاتوون لەکاتی شەڕەکان لەدژی ئێزیدییەکان لەسالّی (١٥٠٤) تاوەکو سالّی (١٥٠٩).

ئەوەی کە نووسەر عەدنان زیان فەرحان ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ئەو باسی ئەوە دەکات کە شا ئیسماعیلی سەفەوی توانی لەسالّی (١٥٠٧)دا ناوچەکانی کوردی ئێزیدی لە موسڵو شەنگال داگیر بکات. کەواتە نووسەر شارەکانی موسڵو شەنگال بەشارو ناوچەی کوردی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسیان دەکات.

عەدنان زیان فەرحان، لە لاپەڕە (٣٣)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (ژیانی ئێزیدییەکان لەسەردەمی حوسێن بەگی داسنیدا ژیانی سەردەمی زێڕینی بوو، هەروەها میرنشینەکەیان لەوکاتەدا گەیشتە لووتکەی خۆشی، بەتایبەتی کە میر حوسێنی داسنی بوو بەمیری چوار میرنشین لەیەک کاتدا کە بریتیبوون لە میرنشینی داسنی، میرنشینی موسڵ، میرنشینی هەولێرو میرنشینی سۆران).

ئەوەی کە نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، دووبارە کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە سەرەتا میرێکی کوردی میرێتی موسڵ-ی کردووە، هەروەها ئەو میرنشینانەی کە ئەو ناوی بردوون هەر چواریان میرنشینی کوردین.

عەدنان زیان فەرحان، لە لاپەڕە (٣٧)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (لەپاداشتی هەوڵی ئێزیدییەکان بۆ یارمەتیدانی عوسمانیەکان لەدژی سەفەوییەکاندا، لەسەردەمی مورادی پاشادا لەنێوان سالاّنی (١٦٤٩-١٦٥٠)دا، میرزا بەگی داسنی بە پلەی پاشا ویلایەتی موسڵی پێبەخشراوە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر عەدنان زیان فەرحان، شاری موسڵ شارێکی کوردی بووە، چونکە میرزا بەگی داسنی پادشای ویلایەتی موسڵ بووە بۆ ماوەی نزیکەی دوو ساڵێک، هەروەها لەژۆربەی سەردەمەکاندا میرو پادشا کوردەکان فەرمانڕەوایی ئەو شارەیان کردووە.

عەدنان زیان فەرحان، لە لاپەڕە (٢٣٠)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (بەگوێرەی سەرچاوە تایبەیمەندەکان دەکرێت گوندەکانی ئێزیدییەکان لەباشووری کوردستاندا بەمشێوەیە دابەشکرێن:

أ- گوندەکانی ناوچەکانی دهۆک، شێخانو تەواوی موسڵ.

ب- گوندەکانی ناوچەکانی چیای شەنگال.

ئەوەی کە نووسەر عەدنان زیان فەرحان لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، باوەڕی تەواوی نووسەری ناوبراومان بۆ دەردەخات کە کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی گوندەکانی ئێزیدییەکاندا لەباشووری کوردستاندا، گوندەکانی ناوچەکانی دهۆک، شێخانو تەواوی موسڵ بەگوندی ئێزیدییەکان دادەنێت. مادامیش لەباسی باشووری کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ بهێنێت، کەواتە ئەو پێیوایە شاری موسڵ بەشێکە لەباشووری کوردستان، بۆیە بەمشێوەیە باسی دەکات.

عومەر محەمەد محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (٢٥)ی پەرتووکی (القضية الكوردية في الصراع البريطاني – العراقي ١٩١٨-١٩٣٢م)دا، نووسیوێتی: (کەچی ژمارەی جوولەکەکانی ویلایەتی موسڵ کە پارێزگاکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، سلێمانیو کەرکوک) دەگرێتەوە گەیشتە (١٦٨٦٥) کەس بەگوێرەی ئەو راپۆرتەی کە ئەفسەرانی بەریتانی لەساڵی (١٩٢١)دا ئامادەیان کردبوو کە شاندی بەریتانی پشتیان بەو راپۆرتە بەستبوو لە کۆنگرەی لۆزان لەساڵی (١٩٢٣)دا).

ئەوەی لەسەرەوەدا نووسەر عومەر محەمەد محەمەد کەریم باسی دەکات، کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە ناوبراو تەواوی پارێزگاکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، سلێمانیو کەرکوک) بە بەشێک لەویلایەتی موسڵ دەزانێت، بەتایبەت کە نووسەر هەر خۆیشی لە لاپەڕە (٦٨)دا ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە ژمارەی جوولەکەکانی باشووری کوردستان لەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، سلێمانیو کەرکوک)دا دەگەیشتە (١٦٨٦٥) کەس.

عومەر محەمەد محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (٦٨)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (لێرەدا ئەم تێبینییە دەخەینەڕوو: (هەرێمی کوردستانی ئێراق) لەسەردەمی باسەکەی ئێمەدا واتە سالانی (١٩١٨-١٩٣٢)دا بەم ناوە ناو نەبردراوە، بەڵکو چەندین ناوی تر لەسەر زاری دیبلۆماسییەکانو ئەفسەرەکانی ئەوکات دەهات کە مەبەستیان ئەو ناوچەیە بوو کە ئێستا بە (هەرێمی کوردستانی ئێراق) ناودەبرێت، وە لەو ناوانەی کە کاتی خۆی بەکاردەهات (کوردستانی باشوور – باشووری کوردستان – ویلایەتی موسڵ – میسۆپۆتامیای باکوور – باکووری میسۆپۆتامیا ئێراقی عەجەمی)و چەندین ناوی تریش).

ئەو زاراوانەی کە نووسەر عومەر محەمەد بۆ باشووری کوردستان بەکاری هێناون، کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنن، چونکە نووسەر پێی وایە ویلایەتی موسڵ هەر هەمان خاکو هەر یەکە لەگەڵ (کوردستانی باشوور – باشووری کوردستان – میسۆپۆتامیای باکوور – باکووری میسۆپۆتامیا یان ئێراقی عەجەمی).

عومەر محەمەد محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (٧٢)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (سەبارەت بە کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) یان (ویلایەتی موسڵ)ی ئەوکات، دەکرێت هەڵوێستی رێکەوتننامەی (سایکس پیکۆ) دەستنیشان بکەین کە بەمشێوەیە بوو: ا- باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) لەنێوان دوو ناوچەی ژێردەسەڵاتی هەریەک لە دەوڵەتی فەرەنساو دەوڵەتی بەریتانیا دابەشکرا، فەرەنسا بەشی گەورەی بەرکەوت کە شاری موسڵو بەشێکی زۆری ویلایەتی موسڵی دەگرتەوە، هەروەها هەندێک بەشی هەرێمی کەرکوک (شاری نەوت)ی درا بە بەریتانیای مەزن).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر عومەر محەمەد کەریم، شاری موسڵ بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەر لەباسی دابەشکردنی باشووری کوردستاندا بەگوێرەی رێکەوتننامەی (سایکس پیکۆ)دا، باسی ئەوە دەکات کە باشووری کوردستان یاخود ویلایەتی موسڵ بەسەر دوو وڵاتی فەرەنساو بەریتانیادا دابەشکرا، شاری موسڵو بەشێکی زۆری ویلایەتی موسڵ بەر فەرەنسا کەوتو، هەندێک بەشی هەرێمی کەرکوک-یش درا بە بەریتانیا. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بە بەشێکی باشووری کوردستان دادەنێت، چونکە

ئەو لەبەشی فەرەنسادا شاری موسڵ وەکو پارچەیەکی باشووری کوردستان ناودەبات.

عومەر محەمەد محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (٨١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (بەمشێوەیە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) ناوچەی دەوڵەمەند بەپەترۆڵو ستراتیژی، بووە شوێنی پێشبڕکێی رووبەڕووبوونەوەی ململانێی نێوان بەریتانیاو فەرەنسا لەیەکەم جاردا، لەنێوان بەریتانیاو تورکیا لەدووەم جاردا بەبێ ڕەچاوکردنی مافی نەتەوەی خاوەنی ئەو خاکە (ویلایەتی موسڵ یان باشووری کوردستان)، بەڵکو خۆیانو خاکەکەیان بوون بەدەستکەوتو جێی چاوتێبڕینی لایەنە بەهێزەکان کە ململانێیان لەسەر دەکردن).

نووسەر عومەر محەمەد کەریم شاری موسڵ بە شارێکی کوردیو باشووری کوردستان دادەنێت، چونکە نووسەر لەلایەک ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبات، کەواتە هەردووکیان هەریەک خاکن، بەمەش تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر هەمان شارن، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە کێشە لەسەر ویلایەتی موسڵ یان باشووری کوردستان لەنێوان بەریتانیاو فەرەنسا هەروەها بەریتانیاو تورکیا هەبووە، بێ ئەوەی خاوەنی ئەو خاکەی (ویلایەتی موسڵ یان باشووری کوردستان) بچووکترین مافی نەتەوەیی ڕەچاوبکرێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە نووسەر تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە بەخاکی کوردستان دەزانێت.

عومەر محەمەد محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (٩٦)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (لەدوای ساڵی (١٨٧٩)دا ویلایەتی موسڵ پارێزگاکانی ئێستای کوردی گرتەخۆ کە بریتین لە (دهۆک، سلێمانی، نەینەوا (موسڵ)، کەرکوک (التأمیم)، هەولێر). لەسەرەوەداو بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر عومەر محەمەد کەریم، شاری موسڵ شارێکە لەباشووری کوردستان، چونکە ئەو شارەکانی (دهۆک، سلێمانی، نەینەوا (موسڵ)، کەرکوک (التأمیم)، هەولێر)، بەشاری کوردی دادەنێت، مادامیش ئەو شارانە شاری کوردی بن، کەواتە بەشێکن لەخاکی کەردو لەباشووری کوردستان.

عومەر محەمەد محەمەد کەریم، لە لاپەڕە (٣٠١)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (بەمشێوەیە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان) بە بڕیارێکی بەرزترین دەزگای نێودەوڵەتی (کۆمەڵەی نەتەوەکان)ی ئەوکات بەدەوڵەتی ئێراقەوە

لکێنرا، هەروەها تورکیاش لەسەر کەللەڕەقی خۆی هاتە خوارەوەو، دانی بەو بڕیارەدا ناو بیروباوەڕە جیاکان گەیشتنە ڕێککەوتنێکی سێ لایەنەی دریژخایەن بۆ سەرکەوتن بەسەر هەر جوڵانەوەیەکی کوردی کە لەداهاتوودا دامەزرێت. هەروەها سوورببوونی حکومەتی بەریتانی لەسەر دەستگرتنی بەسەر بەشێک لە گەلی کوردو بەشێک لەخاکی کوردستانی ناسراو بە (باشووری کوردستان) یان ویلایەتی موسڵ لەژێر دەسەلاتی ڕاستەوخۆی خۆی دەگەڕێتەوە بۆ هۆی رامیاری، ئابووریو سەربازی، وە بەتایبەت کە دەیبینی ژێردەستکردنی ئەو بەشەی کوردو کوردستان ڕێگایەکە بۆ یارمەتیدانی لەجێبەجێکردنی رامیارییەکانیدا بۆ ماوەیەکی دریژخایەن لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، هەروەها هۆیەک بۆ پاڵەپەستۆکردنی بەردەوام لەسەر وڵاتانی دەوروبەرو، بەکارهێنانی ئەو کارتی کورددیە هەتا لەسەر بەرژەوەندی کوردی خۆیشی بێت).

لەسەرەوەدا نووسەر چەندین جار ناوی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان دەبات، ئەمەش مانای ئەوەیە کە ئەو ویلایەتی موسڵ بە نیشتمانی کوردو خاکی کوردستان دەزانێت، کاتێک کە ویلایەتی موسڵ بەشێک بێت لەخاکی کوردو کوردستان، کەواتە شاری موسڵ-یش وەکو شارەکانی تری ئەو ویلایەتە، شارێکو بەشێکە لە باشووری کوردستان.

عومەر محەمەد دەڵێت: لە لاپەڕە (٣١٣)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەداو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (٦١)ی پەرتووکی (الدور السياسي والثقافي للضباط الكورد في الحركة الكوردية في كوردستان الجنوبية ١٩٢١-١٩٤٥)دا، نووسیوێتی: (کۆمەڵەی پشتیوان (الانصار)ی کوردی، ئەو کۆمەڵەیە لە (١٠.٧.١٩٢٧)دا لە بەغداو بەسەرکردایەتی ئەفسەری ناسراوی کورد(مستەفا شەوقی) دامەزرا، هەروەها ژمارەیەک لە ئەفسەرانی کورد هاتنە ناو ئەو کۆمەڵەیە، لەنێویاندا حەمید جەودەت، ئەمین ڕەواندوزی، فایەق کاکەمینو ڕەئوف بەگ جەلالی کە ڕۆڵی بەرزیان هەبوو لەو کۆمەڵەیەدا. ئەم کۆمەڵەیە چەندین لقی خۆی لەشارەکانی باشووری کوردستاندا کردەوە، لقی موسڵی کۆمەڵەی پشتیوان لە هەموو لقەکانی تری ئەو کۆمەڵەیە چالاکتر بوو).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر عومەر محەمەد دەڵێت، شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەژمێرێت، چونکە نووسەر لەباسی (کۆمەڵەی پشتیوان)، باسی ئەوە

دەکات کە لقی موسڵ-ی کۆمەڵە لەشارەکانی باشووری کوردستاندا لەهەموو لقەکان بزوێنتر بووە، کەواتە نووسەر شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسە دەکات.

ئەفسەری بەرزی ئێرانی، حەسەن ئەرفەع، لە لاپەڕەکانی (١٣٠-١٣١)ی پەرتووکی (کوردەکان) کە لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی‌و رامیارییە، دەربارەی پێشەوای کوردستان، قازی نەمر، نووسیوێتی: (قازی محەمەد، لەنووسینگەی کاری خۆشیدا نەخشەیەکی گەورەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی چاپی لەندەن هەڵواسرابوو کە تیایدا سنووری ئەو دەوڵەتی کوردستانە گەورەیەی کە دەبوو دابمەزرایە، بەخەتی دەست دیاریکرابوو کە ناوچە کوردنشینەکانی ئێران، ئێراق، تورکیا، سوریا، تەنانەت سۆڤیەتیشی دەگرتەوە. کە لەدەریای ناوەڕاست‌و بەندەری ئەسکەندەرونەوە درێژ دەبۆوە تا کەنداوی فارس‌و لەنێوان (بوشەهرو هندیجان)ەوە بەدەریای ئازاد دەگەیشت. زۆربەی شارە گرنگ‌و ناکوردییەکانی وەک ئەرزڕۆم، ئەرزنجان، قارس، ماکۆ، سەڵماس (شاهپور)، موسڵ‌و ورمێی دەگرتەوە. بەمشێوەیە قازی محەمەد بەنیازبوو ببێتە پێشەوای سەرجەم کوردەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست).

ئەوەی لەسەرەوەدا ئەفسەری ئێرانی حەسەن ئەرفەع نووسیوێتی، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە پێشەوای کورد (قازی محەمەد)ی نەمر شاری موسڵ-ی بەشارێکی کوردی‌و بەشێک لە کوردستان داناوە، بۆیە ئەو شارە (موسڵ)ی خستۆتە نێو نەخشەی کوردستان.

حەسەن ئەرفەع، لە لاپەڕەکانی (١٦٣-١٦٤)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا، نووسیوێتی: (لەکۆتایی ساڵی (١٩١٨)دا، دیبلۆماتی پێشووی عوسمانی (شەریف پاشا) کە کورد نەژادو لەهۆزی بابانی سلێمانی بوو، سالانی جەنگی یەکەمی جیهانی، بەهۆی ناتەبایی لەگەڵ پارتی یەکێتی‌و پێشکەوتن (ئیتحادو تەرەقی) تورکیادا، لەفەرەنسادا بەسەر بردبوو، دەستیکرد بەنامە نووسین‌و پەیوەندیکردن بەسەرانی کوردی وەک شێخ مەحمودو سەید تەهاو سمکۆوە. تا بەڵکو لەتێکۆشانیاندا بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ، سەرکەوتن بەدەست بێنن. لەهەمان کاتدا، بۆ ئەم مەبەستە چەند پێشنیارێکی دا بەسەرانی شاندی دەوڵەتە گەورەکانی بەشدار لەکۆنگرەی ئاشتی پاریس (بەتایبەتی وڵاتە یەکگرتووەکان، فەرەنسا، بەریتانیا)، کە داخوازی ئەوەبوو لەقەڵەمڕەوی پێشووی عوسمانیدا دوو هەرێمی سەربەخۆ لەژێر

چاودێری دەوڵەتە گەورەکاندا دابمەزرێت، هەرێمێکی ئەرمەننشین، لەناوچەکانی وان، موش، بەتلیس‌و بەشێک لە ئەرزڕۆم‌و ئەرزنجاندا، لەبەشی باکوردا. هەرێمێکی کوردنشین، لەناوچەکانی هەکاری، ماردین، ئورفەو موسڵ-دا، لەبەشی باشووردا).

ئەوەی کە نووسەری ئێرانی حەسەن ئەرفەع باسی دەکات، باوەڕبوونی کوردبوون‌و کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە لەلایەن شەریف پاشای خەندانەوە، لەبەرئەوەی نووسەر باسی هەوڵەکانی شەریف پاشا دەکات بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ کە شاری موسڵ-یشی دەگرتەوە.

م. ئاورینگ، لە لاپەڕە (٢٤)ی پەرتووکی (کوردناسی)دا، نووسیوێتی: (لەسەرزەمینی موسڵ لەسەردەمی ساسانیەکانا شارێک هەبووە کە ئاردەشێر دروستی کردووە ناوی (بوزاردشێر) بووە، کە پادشای ساسانی بۆ نیشتەجێکردنی کوردەکان دروستی کردبوو. ئەوانەی کە وترا هەندێک لەو قسەو باسانە بوون کە مامۆستا یاسمی (رەشید یاسمی) لەبارەی نەژادی ساسانییەکان‌و پەیوەندی نەژادییان لەگەڵ کوردەکانا نووسیوێتی).

ئەوەی کە نووسەر م. ئاورینگ باسی کردووە، کوردبوون‌و کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر ئاماژە بەدروستکردنی شارێک دەکات بەناوی (بوزاردشێر) کە ناوە کوردییەکەی (نیو ئەردەشێر) واتە ئەدەشێری نوێ بووەو بۆ کورد دروست کراوە، هەروەها نووسەر باسی ئەوە دەکات کە ساسانییەکان ئەو شارەیان دروستکردووە، بەڵام راستییەکەی ئەوەیە کە کوردە میدییەکان ئەو شارە (موسڵ)یان دروستکردووە، هەرچەندە رەشید یاسمی‌و زۆر لە مێژوونووسانی تریش هەن ساسانییەکان بەکورد دادەنێن.

نووسەر جەعفەر عەلی، لە لاپەڕەکانی (٢٢٥-٢٢٨)ی پەرتووکی (ناسیۆنالیزم‌و ناسیۆنالیزمی کوردی)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕەکانی (١-٢)ی ژمارە (١٠)ی رۆژنامەی (رۆژی کوردستان)دا کە وتارێکی (م. نوری) لەژێر سەردێری (قسەی ناهەق رەد ئەکرێتەوە) بڵاوکردۆتەوە، لە لاپەڕە (٢)ی رۆژنامەی ناوبراو، م. نوری نووسیوێتی: (ئەتوانم بڵێم خۆرهەڵاتی دیجلە هەتا ئاراس بەشێوەیەکی بنچینەیی کوردو کوردستانە... ئێمە میلیەتمان پێگەیاندووەو تێگەیاندووە لەبەر ئەوە پارێزگاری ئەم مافە رەوایە هەر ئەکەین‌و جیا لەڕاستی بەیانات ئەگەر ببینین رەتی ئەکەینەوە. وە ئەم مافە لە حکومەتی پایە بەرزی بەریتانیا داوا ئەکەین).

بەگوێرەی ئەو ئاماژەیەی کە نووسەر جەعفەر عەلی کردوویەتی لەسەرەوەدا، م. نوری بەشی خۆرهەڵاتی شاری موسڵ کە بەشە گەورەکەی موسڵ پێکدەهێنێت کوردستانە، چونکە ئەو بەشەی شار دەکەوێتە خۆرهەڵاتی رووباری دیجلە.

لوقمان حاجی کەریم، لە دیمانەیەکدا لەگەڵ ((لوقمان عەبدولڕەحیم فەیلی)، بەرپرسی (دار الاسلام)دا کە لەرۆژی (١٢.١.٢٠٠٧)دا لەژێر سەردێری (بەرپرسی (دار الاسلام) گەلی کورد باجی هەڵەکانی سیاسەتمەدارانیان سەبارەت بەدەوڵەتی کوردی دەبێت بدەن)دا، لەماڵپەڕی (کوردستانێۆست)دا بڵاوکراوەتەوە، لەپرسیارێکدا کە ئاراستەی کەسی ناوبراوی کردووە دەپرسێت: لە ساڵی (١٩٢١)ەوە هەتا ساڵی (٢٠٠٣) عارەب بەشێوەیەکی بەربڵاو و بەڕێگای جیاواز کەوتنە داگیرکردنی کوردستانو تاکو ئێستاش زۆربەی هەرەزۆری ناوچەکانی وەک کەرکوک، موسڵ، خانەقینو هتد نەگێڕدراونەتەوە بۆ خاوەنی راستەقینەی، ئێوە هەڵوێستتان چیيە؟).

لەوەڵامدا فەیلی دەڵێت: (دیدگای ئێمەش زۆر ڕوونە لەوانە لەسەر کێشەی کورد، گەلی کورد چەوساوەتەوە لە لایەن هەموو ئەو حکومەتە یەک لەدوای یەکانەی کەلە ئێراقدا دەسەڵاتیان وەرگرتووە بە درێژایی مێژووی ئێراقو هەوڵی پاکتاوکردنی ڕەگەزییان داوە، جا سروشتییە بۆ گەڕانەوەی گەلی کورد لە هاوکێشەی بوونیاندا لە ئێراق کاتی دەوێت تاکو هاوکێشەکە راست بکرێتەوە، ئەو کێشە سەختانەی کە تاکو ئێستا بەهەڵواسراوی ماوەتەوە وەک موسڵ و جێگەکانی تر کە دیمۆگرافیایان تێکچووە هەرگیز بە شەوو رۆژێک چارەسەر ناکرێت).

لەپرسیارێکی تردا کە لوقمانی حاجی کەریم، ئاراستەی لوقمان فەیلی کردووە، ویلایەتی موسڵ مەبەستمان نیشتمانی کوردستانە، ناوچە داگیرکراوەکانیش ئەو ناوچانەن کە ئاماژەم پێدان، ئێمەی کورد داوای نیشتمانی خۆمان دەکەین؟ لەوەڵامدا فەیلی دەبێژێت: بابگەڕێینەوە بۆ سەرەتای کێشەکەو بەدووای شێوەی چارەسەردا بگەڕێینو سروشتی ئەو زوڵمو زۆرەی بەسەر گەلانی جیاوازی ئێراقدا سەپێنراوە ئەمەش بریتین لە کوردو عارەبی شیعەو تورکمانو، چ سیستەمێک باشترین چارەسەرە بۆ ئەم کێشانە، من دەڵێم حکومەتەکەی نووری مالکیو هێزی ئیتتیلافی شیعە گۆڕانێکی سیحری نییە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی موسڵو کێشە جیاوازەکانی تری ئێراق، لە بەغدادو لە باشووردا، پێویستە ئالیەتمان هەبێت، بۆ نموونە عارەبەکانی موسڵ کە دەیانەوێت بگەڕێنەوە ئایا زەرەرو زیانیان بۆ

دەگێڕنەوە یان نا؟ یان ئەگەر لە موسڵ مانەوە وەک مرۆڤێکو هاوڵاتییەک ڕەفتاریان لەگەڵدا دەکەن کە مافیان هەیە یان دانیشتووانی ژمارە دوو و داگیرکەر چۆن سەددام ڕەفتاری لەگەڵ شیعەو کورددا ئەکرد، چارەسەر بە ئاسانیو بە خێرایی ناکرێت، ئەمە پێویستیی بە بەشداریکردنێکی کارای ئەو کەسانە هەیە کە پسپۆڕن لەو بوارەدا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی ڕۆژنامەنووس لوقمان حاجی کەریم، شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێکە لەباشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی داگیرکردنی کوردستاندا ناوی شارەکانی (کەرکوک، موسڵو خانەقین)دەبات، کەواتە نووسەر ئەو شارانە بەشاری کوردستان دەزانێت. هەروەها لوقمانی حاجی کەریم، لەپرسیارێکدا دەڵێت: (ویلایەتی موسڵ مەبەستمان نیشتمانی کوردستانە)، هەروەها دووبارە ناوی شاری موسڵ وەکو شارێکی باشووری کوردستان دەبات. لەکاتێکدا کە ویلایەتی موسڵ نیشتمانی کوردو کوردستان بێت، کەواتە تەواوی ویلایەتەکەو شاری موسڵ-یش بەشێکن لەو کوردستانە.

دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، لەچاوپێکەوتنێکی ڕۆژنامەنووسیدا کە لوقمان حاجی کەریم لەگەڵیدا ئەنجامی داوەو، لە (٢٣.١.٢٠٠٧)دا، لەژێر سەردێری (دکتۆر کەمال مەزهەر: پاش تەواوبوونی هەر چوار بەرگی پەرتووکەکەم، ئەوسا هەست دەکەم ئەو قەرزەی لەسەرشانمە بەرامبەر بەنەتەوەکەم داومەتەوە)، کە لەماڵپەڕی (کوردستانێوست)دا بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر کەمال لەوەڵامی پرسیارێکدا سەبارەت بە بەعارەبکردنی ناوچەکانی کەرکوکو کوردستان، دەڵێت: (هەموو باس لەوە دەکەنو دەیسەلمێنن، کە هیچ هۆزێکی عارەبی لە ناوچەی کەرکوکدا نەبووە، بەر لەوەش لەدێر زەمانەوە باپیرانی کورد لەم دیووی ڕووباری دیجلەوە ژیاون، لەبەری ڕۆژهەڵاتی ئەو ڕووبارەدا هەمووی کورد بوون، هەرچی سامییەکانن لەوبەری ڕووبارەکەوە بوون، تەنانەت ئەو ڕووبارەیان ناو ناوە هێڵی جیاکردنەوەی ئێمە یان هێڵی پاراستنی ئێمە، واتا سنووریان ئەوێ بووە لەبەر ئەوە عارەب بەهیچ شێوەیەک لەم بەری ڕووباری دیجلەوە نەبوونو نەژیاونو ئەوێش وڵاتی کوردان بووە، ئێتر پاش ئەوەی کە وڵاتەکە بەرەو پێش دەڕواتو تێکەڵی بازاڕی سەرمایەداریی دەبێت، هەندێ لەهۆزە عارەبەکان بەرەو کوردستان هاتوون، ئەوانەش هاتنیان پەیوەندی تەنها بە لەوەڕگاوە هەبووەو هیچ هۆزێکی عارەب لەو جێگایانەدا نیشتەجێ نەبوون،

هیچ دۆکۆمۆنتێک لەبەردەستدا نییە، کە باس لە نیشتەجێ بوونی پێش وەختی ئەوانە بکات لەم خاکەدا، هەموویان بۆ لەوەڕگا هاتوونو پاشان گەڕاونەتەوە، تەنها لە ناوەندی سییەکاندا کە پرۆژەی حەویجە دروستکرا، ئەویش دەبوو ئەو پرۆژەیە کە دروستکرا دابەش بکرێت بەسەر هۆزە کوردییەکاندا، چونکە ئەوان زیاتر پێویستییان بەو زەوی‌و زارانە هەبوو، تا بەتەواوەتیش نیشتەجێببن. هەندێکیان نیمچەکۆچەر بوون نەک کۆچەریی تەواو، چونکە عارەبەکان کۆچەری تەواو بوون).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مێژوونووسی ناسراوی کورد دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، بەری دەستە چەپی شاری موسڵ خاکی کوردو بەشێکی کوردستانە، چونکە مێژوونووسی ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە دانیشتوانی کەناری ڕۆژهەلاتی رووباری دیجلە کە دەکاتە کەناری دەستە چەپ هەمووی کورد بووینەو ئەو ناوچەیەش وڵاتی کوردان بووە. مادام کەناری چەپ هەمووی کورد بێتو خاکەکەشی وڵاتی کورد بێت، کەواتە ئەو بەشەی شاری موسڵ خاکی کوردو نیشتمانی کوردە کە کوردستانە.

دکتۆر سەعدی عوسمان هەرتەلی، پرۆفیسۆری یاریدەدەری مێژووی نوێ، لە لاپەڕە (٨٨)ی پەرتووکی (بزاڤی رزگاریخوازی کوردی)دا نووسیوێتی: (لە (٢٥)ی تشرینی یەکەمی (١٩١٨)دا هێزەکانی بەریتانیا دووبارە کەرکوکیان گرتەوە دەستو لەپێشڕەوییاندا گەیشتبوونە (پردێ – ئالتون کۆپری). وە کاتێک لەکۆتایی ئەو مانگە ئاگربەستی (مۆدرۆس) کۆتایی بەجەنگ هێنا، وە دوای ئەمەش بێ شەڕ لە (١٠)ی تشرینی دووەم چوونە ناو شاری موسڵ، بەمە هەموو ناوچەکانی کوردستانی باشوور کەوتە دەست هێزەکانی بەریتانیا سەردەمی دەسەلاتی عوسمانی لەوێ بەتەواوی کۆتایی هات).

لەسەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێت کە نووسەر دکتۆر سەعدی عوسمان هەرتەلی، شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان دادەنێت، لەبەرئەوەی نووسەر لەباسی داگیرکردنی باشووری کوردستاندا لەلایەن ئینگلیزەکانەوە لەکۆتایی ساڵی (١٩١٨)دا، باسی ئەوە دەکات کە بەداگیرکردنی شاری موسڵ لە (١٠.١١.١٩١٨)دا تەواوی باشووری کوردستان کەوتە ژێردەستی بەریتانییەکان. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان

دەزانیت. سەبارەت بەڕۆژی داگیرکردنی شاری موسڵ، هەروەکو پێشتریش ئاماژەی پێکرا لەڕۆژی (٥.١١.١٩١٨)دا بووە، نەک ڕۆژی (١٠.١١.١٩١٨).

ساهیرە وەزان، لەوتارێکدا لەژێر ناوی (کوردانی شەبەک لەخۆنیشانێکدا لەموسڵ: دەمانەوێ بگەڕێینەوە سەر سنووری کوردستان)دا، کە لە لاپەڕە (١٤)ی (ڕۆژنامەی میدیا)، ژمارە (٢٨٠)، سێشەممە (٦.٣.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەسەرەتای ئەو مانگەدا شەبەکەکانی موسڵ خۆپیشاندانێکیشیان بۆ بەردەم پەرلەمانی کوردستان لە هەولێریش ڕێکخستو داوایان لە پەرلەمانی کوردستان کرد، کە بخرێنەوە سەر سنووری جوگرافی کوردستان. ئەوەش لەکاتێکدایە کە سەرکردایەتی کورد هیچ باسێک لە کوردستانی بوونی ئەو شارە ناکات، لەکاتێکدا بەپێی بەڵگەنامە میژووییەکان موسڵ بەشێک بووە لە کوردستانو تەنانەت لەسەردەمی (کۆمەڵەی نەتەوەکان)یشدا کێشەی باشووری کوردستان بەفەرمی بەکێشەی ویلایەتی موسڵ ناسراوە). هەروەها ساهیرە وەزان دەڵێت: (یەکێک لەئەندامانی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی ئێراق لەموسڵ، لەبارەی داواکاری گەڕانەوەی کوردانی شەبەک بۆ باوەشی کوردستان گوتی: "ئێمە هەموومان لەگەڵ ئەوەین کوردی شەبەک بگەڕێندرێنەوە چوارچێوەی کوردستانو پێش چەند مانگێکیش ئەو داواکارییەمان بە بەرپرسانی پارتەکانو میری کوردستان ڕاگەیاند، ئەمەش بۆ پاراستنی خوێنی کوردانی شەبەک بوو، کە ڕۆژانە دەیانمان لێدەکوژنو بریندار دەکەن، کوردی شەبەک ڕێژەی (٣٠%)ی دانیشتوانی موسڵ پێکدەهێنن‌و ئەو هێرشانەی دەکرێتە سەریان هێرشی تایبەتن").

ساهیرە وەزان، لەشوێنێکی تردا دەڵێت: (کوردانی شەبەک لە موسڵو دەوروبەری کە بەئاییزا شیعەن، نزیکەی نیو ملیۆن کەس دەبن‌و (٣٠%)ی دانیشتوانی شاری موسڵ پێکدەهێنن، زۆربەیان لەگەڕەکەکانی (عەدەن، قودس، سوکەر، زەهرا، جەزائیرو چەند گوندێکی دەوروبەری شاری موسڵ نیشتەجێن). کوردانی شەبەکیش وەک کوردانی دیکە بەپێی بڕیاری حکومەتی بەعس تاپۆکردنی زەوی‌و خانوویان لەموسڵ لێ قەدەغە کرابوو).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی (ساهیرە وەزان)دا، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و بەشێک بووە لەباشووری کوردستان، چونکە ناوبراو گلەیی لەسەرکردایەتی کوردسانی دەکات‌و ئاماژە بەوە دەکات کە ئەو سەرکردایەتییە کوردستانی بوونی شاری

موسڵ-یان پشتگوێ خستووە، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە بەگوێرەی بەڵگەنامە میژووییەکان ئەو شارە (موسڵ) بەشێکی باشووری کوردستان بووەو، شەبەکەکانیش (٣٠%)ی دانیشتوانی ئەو شارە پێکدێنن. ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ، هەروەها نووسەری ناوبراو ناوی چەندین گەڕەکی کوردنشینی بردووە، جگە لەو گەڕەکانەی کە ئەو ناوی بردوون، شەبەکەکانو کورد زۆربەی زۆری دانیشتوانی گەڕەکانی دەرگەزڵی، نەبی یونس، نەینەوای خۆرهەلات، نەینەوای باکور، فەیسەلییە، عەتشانە، جەزائیر، کەرامە، گەڕەکی قودس، گەڕەکی قاهرە، گەڕەکی بەکر، رەشیدییە، گەڕەکی زهورو نەعمانییە پێکدەهێنن).

ئاکۆ – سەلام، لەڕیپۆرتاژێکی هاوبەشدا لەژێر ناوی (موسڵ، ئەو شارەی لەئەجێندای رامیاری کورددا جێگەی نەبووەوە)دا،کە لە لاپەڕە (٩) رۆژنامەی میدیا، ژمارە (١٥٨)، یەکشەممە (٢١.٣.٢٠٠٤)دا بڵاوکەاوەتەوە، نووسیوێتی: (دەربارەی بوونی کورد لەموسڵو ئەو سەرچاوە میژوویی‌و جوگرافیانەی باس لە کوردستانییەتی موسڵ دەکەن پرسیارێکمان ئاراستەی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ کرد. وەڵامی ئەو ئەوەبوو کە (بەهیچ شێوەیەک نامەوێت دەربارەی بابەتێکی وا قسە بکەم!).

هەروەها ئەوان دیسان نووسیویانە: (سەردانێکی موسڵو ئاشنا بوون بەواقیعی (راستی) ئەو شارە لەنزیکەوە، هەروەها چاوخشاندنێکی سەرپێیی بەنێو ئەو دیکۆمێنتو لێکۆڵینەوە میژووییانەدا کە دەربارەی بوونی کورد لەپارێزگای موسڵ لەبەر دەستدان، ئەو پرسیارەت لەلا دروست دەکات کە ئاخۆ بۆچی دۆزی موسڵ هەرگیز لەئەژێندای رامیاری کورددا جێگەی نەبۆتەوەو لەهیچ قۆناغێکی خەباتی رزگاریخوازیی ئیمەدا نەبۆتە خاڵی دانوستان).

رۆژنامەنووسان ئاکۆو سەلام، شاری موسڵ بەشارێکی کوردی‌و بە بەشێک لەباشووری کوردستان دەزانن، چونکە هەردوو نووسەر باسی ئەوە دەکەن کە چەندین سەرچاوەی میژوویی‌و جوگرافی باس لە کوردستانییەتی شاری موسڵ دەکەن، هەروەها سەرسوڕمانی خۆیان دەردەبڕن لەبێدەنگی سەرکردایەتی کوردستان لەهەمبەر کوردستانییەتی ئەو شارە (موسڵ).

هەفتەنامەی جەماوەر، لەدیمانەیەکدا لەگەڵ خەسرەو گۆران، جێگری پارێزگاری موسڵ کە لەژێر ناونیشانی (خەسرەو گۆران، جێگری پارێزگاری موڵ: هەموو سوپای ئێراق بێتە موسڵ ناتوانێت ئەم شارە کۆنترۆڵ بکات)دا، لەژمارە (٢١٤)ی دووشەممە (٥.٣.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، خەسرەو گۆران دەڵێت: (جێۆپۆلەتیکی کەناری چەپ کێشە بۆ موسڵ دروست دەکات، ئەگەر هاتو تلکیف، باشیقەو حەمدانییە بوون بە بەشێک لە کوردستان، ئەو وەختە کەناری چەپ لەموسڵ دەکەوێتو وەکو (بەرلین)ی لێدێت).

ئەوەی خەسرەو گۆران، جێگری پارێزگای موسڵ ئاماژەی پێکردووە، بەڵای کەمەوە کوردبوونو کوردستانی بوونی کەناری دەستە چەپی رووباری دیجلە لە شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە کاتێک کە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە جێۆپۆلەتیکی کەناری چەپ کێشە بۆ موسڵ دروست دەکات، ئەوە مانای وایە کە ئەو بەشەیان پارچەیەکی کوردستانە.

عەلی تەتەر نێروەیی، لە لاپەڕە (١٩٢)ی پەرتووکی (بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ ١٩٠٨-١٩٢٧)دا نووسیوێتی: (ویلایەتا موسڵ (باشووریێ کوردستانێ) کو هەرسێ میرنشینێن گرنگێن کوردی، بابان، سۆرانو بەهدینان ب خۆڤە دگرت، جهەکی گرنگ دبزاڤا رامیاریو نەتەوەییا کوردیدا هەبوو).

لەلایەک ناوبردنی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان لەلایەن نووسەر عەلی تەتەر نێروەیی، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵو تەواوی شارەکانی ئەو ویلایەتە دەگەیەنێت، لەلایەکی تریشەوە نووسەری ناوبراو هەرسێ میرنشینەکانی بابان، سۆرانو بادینان بەپێکهاتەی ویلایەتی موسڵ دادەنێت، هەروەها پێی وایە کە ویلایەتی موسڵ شوێنێکی گرنگی لەبزووتنەوەی رامیاریو نەتەوایەتی کورددا هەبووە. ئەمانەی کە نووسەر ئاماژەی پێکردوون، هەموویان نیشانەن بۆ کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ.

ڕێکار ئەحمەد، سکرتێری گشتی حزبی رزگاری کوردستان، لەنامیلکەیەکدا بەناوی (خوێندنەوەی ١٠ ساڵەی رزگاری ئارمانج، رامان، هەڵوێست)دا، لە لاپەڕەکانی (٥٨-٥٩)دا نووسیوێتی: (دەبێ ئەو راستیە لەبیر نەکرێ کە کێشەی ئێراق بەتەنیا بەڕوخانی سەددام چارەسەر نابێ ئەگەر بۆ سەرچاوەو هۆکارەکانی نەگەڕێنەوە. کرۆکی کێشەکە لە پێکەوە لکاندنی ناڕەزوومەندانەی ویلایەتەکانی موسڵو بەغداو

بەسرا خۆی دەبینێتەوە. دوای یەکەمین جەنگی جیهان بەبێ ئەوەی پرسو راوێژ بەنەتەوەی کورد بکرێ، باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) خرایە سەر ئێراقی عارەبیو خواستی سەربەخۆیی لێزەوتکرا).

ئەوەی کە نووسەر رێکار ئەحمەد، سکرتێری گشتی حزبی رزگاری کوردستان ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەردەخات، چونکە نووسەری ناوبراو تەواوی ویلایەتی موسڵ بەخاکی کوردو کوردستان دەناسێنێتو بە باشووری کوردستان ناوی دەبات، هەروەها ناوبراو کورد بەخاوەنی راستەقینەی ئەو هەرێمو خاکەی ویلایەتی موسڵ دادەنێت، کاتێک کە باسی ئەوە دەکات بەبێ ئەوەی پرسو راوێژ بەنەتەوەی کورد بکرێت، کەواتە نووسەری ناوبراو کورد بەخاوەنی راستەقینەی ئەو ویلایەو ئەو ویلایەتەش بەخاکی کوردو کوردستان دەزانێت.

تاهیر عەبدوڵڵا سلێمان، لە لاپەڕە (٦)ی پەرتووکی (محمد پاشا الرواندوزي والاسباب المؤدية الى سقوط إمارته)دا نووسیوێتی: (میری دووەمی میرنشینی سۆران توانی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی خۆی فراوان بکاتو بیگەیەنێتە هەولێر، کەرکوکو موسڵ).

ئەوەی کە نووسەر تاهیر عەبدوڵڵا سلێمان لەسەرەوەدا ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە نووسەر باسی ئەوە دەکات کە شاری موسڵ بەشێک بووە لە میرنشینی سۆرانی کوردی. فەرمانڕەوایەتی کردنی شاری موسڵ لەچەندین سەردەمی جیاجیادا لەلایەن چەندین میرو پادشای کورددا، کوردێتیو کوردستانێتی ئەو شارە دەگەیەنێت.

غانم گۆران، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (وقفة عند أبواب التاريخ)دا کە لەژمارە (١٤)ی گۆڤاری (دوغرو - راست)ی تورکمانی بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەکاتێکدا کە کورد دەکوژران، سەردەبڕانو رادەگوێزرانەوە شێخ مەحمودی حەفید لەپێناوی گەلەکەیدا کاری دەکرد، هەروەها قوربانی بەگیانی خۆیدا لەشەڕی (بازیان) کە وای لە بەریتانییەکان کرد ئەوکاتی فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرکەنو، دواتریش پاشگەزبوونەوە لەو فەرمانەیانو گۆڕپیان بۆ زیندانیکردنی هەتا هەتایەو دوورخستنەوەی بۆ هیندستان. بەڵام دواتر گەڕاندیانەوە بۆ کوردستانو کردیان بە (شا). پاشان پلەی شایەتییان لێ وەرگرتەوە دوای دیاریکردنی هێڵی (برۆکسل) کە کوردستانی دابەشکردو موسڵ-ی لەکوردستان دابڕی لەساڵی (١٩٢٦)دا).

سەرەتا ویلایەتی موسڵ لە (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بەئێراقی عارەبییەوە لکێنرا، نەک لەسالّی (١٩٢٦) هەروەکو نووسەر ئاماژەی پێکردووە. ئینجا بەگوێرەی بۆچوونەکانی رۆژنامەنووس غانم گۆران، شاری موسڵو ویلایەتی موسڵ بەشێکی کوردستانن، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە کوردستان دابەشکراو موسڵ-ی لێ جیاکرایەوە، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەر تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-ەوە بە بەشێک لە کوردستان دەزانێت.

عەبدوڵڵا عامر عومەر، لەوتارێکیدا لەژێر ناوی (بەرزیو نزمی رووی زەوی هەرێمی کوردستان)دا کە لە لاپەڕەکانی (٤٩-٦٤)ی پەرتووکی (جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (٦٤)دا نەخشەیەکی کوردستانی بڵاوکردۆتەوە بە ناوونیشانی (شاخەکانی کوردستان-ئاراستەو زنجیرەکانیان)داو، بەشی خۆرهەڵاتی شاری موسڵ کەوتۆتە نێو سنووری باشووری کوردستان.

دانانی بەشی خۆرهەڵاتی شاری موسڵ لەنێو نەخشەی باشووری کوردستان، بەڵگەیەکی تری کوردێتیو کوردستانێتی ئەو شارەیە، دیارە نووسەری ناوبراو باوەڕی وایە کە بەشە گەورەکەی شاری موسڵ شارێکی کوردیو کوردستانییە، هەر بۆیە خستویەتیە نێو سنووری باشووری کوردستان. لەکاتێکدا کە چەندین مێژوونووس، جوگرافیناسو نووسەری عارەب تەواوی شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی دەزانن، بۆ نموونە: دکتۆر شاکر خەسباک، محەمەد هادی ئەلدەفتەری، ئینسکلۆپیدیای ئیسلام، ئەحمەد عەلی ئەلسوفی، دکتۆر فەهمی ئەلشناوی، یوسف مالک، عەدنان حوسێن، ئیبن بەتووتە، یاقووتی حەمەوی، عەبدولرەزاق ئەلحەسەنی، مەسعودی، جاسم محەمەد ئەلخەلەف، تەها ئەلهاشمي، محەمەد حوسێن ئەلزوبێدی، یەحیا خەشاب، ئەلبەلازری، محەمەد ئەلخزریو چەندینی دیکە. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

ئەنوەر حوسێن بازگر، سەرنووسەری (رێبازی ئازادی)، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (پەیوەندییەکانی هەولێر – ئەنقەرە لەنێوان مامەڵەی لۆژیکانەی کوردو بەخۆداچوونەوەی تورکیادا)، کە لە لاپەڕە (٦)ی رۆژنامەی (خەبات)، ژمارە (٢٤٦٦)ی دووشەممە (١٦.٤.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (چاوەڕێی ئەوەش دەکرێت ئەمەریکا بنکەی سەربازی لە کوردستان بکاتەوەو هێزەکانی پەیمانی ناتۆ

بێنە کوردستانو ئەو خەونەی تورکیا بەیەکجاری زیندەبەچاڵ بێت کە جارێکی دیکە پەلاماری کوردستان بداتو کەرکوکو موسڵ داگیربکاتو (PKK)ش لەناوبەرێت).
ئەوەی کە سەرنووسەری (رێبازی ئازادی)، ئەنوەر حوسێن بازگر نووسیوێتی، کوردستانی بوونو کوردبوونی شارەکانی موسڵو کەرکوک دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو لەباسی زیندەبەچاڵ کردنی خەونەکانی تورکیادا، ئاواتی ئەوە دەخوازێت کە تورکیا نەتوانێت جارێکی تر پەلاماری کوردستان بداتو موسڵ کەرکوک داگیربکات. ئەمەش بۆچوونی سەرنووسەری (رێبازی ئازادی)مان بۆ دەردەخات کە هەردوو شاری موسڵو کەرکوک بە کوردستان دەزانێت.

کاروان ئەحمەد حەمە سالّح، لە لاپەڕە (٢٦)ی پەرتووکی (کاریگەری ئاو لەسەر دۆزی کورد لەعێراقدا)، لەباسی (پرۆژە ئاوییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق)دا نووسیوێتی: (دەتوانین سەرجەمی ئەو پرۆژە ئاویانەی کە ئەمڕۆ لەهەرێمدا هەنو ئەوانەی پێشنیار کراون، کە لەئایندەدا دروست بکرێن، بەمشێوەی خوارەوە بژمێرین: ١- دوکان – لەسەر زێی بچووک. ٢- دەربەندیخان – لەسەر سیروان (دیالە). ٣- دوبز – لەسەر زێی بچووک. ٤- دهۆک – لەسەر زێی دهۆک. ٥- حەمرین – لەسەر سیروان (دیالە). ٦- موسڵ – لەسەر دیجلە کراوە).
بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر کاروان ئەحمەد حەمە سالّح، شاری موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری هەرێمی کوردستان (باشووری کوردستان)، چونکە ئەو لەباسی پرۆژە ئاوییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق (باشووری کوردستان)دا، باسی پرۆژەی ئاوی موسڵ وەکو پرۆژەیەکی هەرێمی کوردستان دەکات.
کوردستانی نوێ لە لاپەڕە (١٤)ی رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٤٢٥٠)، سێشەممە (٢٤.٤.٢٠٠٧)دا، لەبابەتی (کۆدی شارو شارۆچکەکانی کوردستانو هەندێک لەوڵاتانی جیهان)دا، ناوی شارەکانی موسڵو دیالەی لەگەڵ ناوی شارەکانی تری کوردستاندا نووسیوە.
کاتێک کە رۆژنامەیەکی وەکو کوردستانی نوێ، ناوی شارەکانی موسڵو دیالە دەخاتە لیستی کۆدی تەلەفۆنی شارو شارۆچکەکانی کوردستان، گومان لەوەدا نامێنێت کە ئەو رۆژنامەیە یاخود یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، شارەکانی موسڵو دیالە بەدوو شاری کوردستانی دەزانن، ئەگینا نەیاندەخستنە ناو ئەم لیستەوە.

ئاژانسی نووچێن کوردستان، لەڕاگەیاندنێکیدا لەژێرناوی (ئەمریکا میلیشیاکانی عارەبی سوننە چەکدار دەکات)، کە لەڕۆژی سێشەممە (١٢.٦.٢٠٠٧)دا لەماڵپەڕی (دەنگی سەربەخۆ)دا بڵاوکراوەتەوە، تیایدا هاتووە: (لە هەنگاوێکدا کە لەوانەیە مەترسیەکی گەورە دروست بکات لەسەر پاشەڕۆژی هەرێمەکانی کەرکوکو موسڵو هاوسەنگی هێز لە نێوان عارەبی سوننەو شیعەکاندا، ئەمریکا بڕیاری داوە میلیشیاکانی عارەبی سوننە چەکدار بکاتو هاوکاری داراییان پێ بدات بەتایبەت ئەوانەی ئامادەن شەڕ لەگەڵ تیرۆریستانی ئەلقاعیدە بکەن. سەبارەت بەو هەنگاوە ئاژانسەکانی هەواڵ رایانگەیاند کە هۆزەکانی تکریتو دەوروبەری شاری کەرکوکو موسڵ ئامادەیی خۆیان دەربڕیوە بۆ بەشداری کردن لەو هێزە چەکداریەدا. چاودێران باسی ئەوە دەکەن کە ئەم هەنگاوە لەوانەیە هاوسەنگی دروست بکات لە هێزدا لە نێوان عارەبی شیعەو سوننە .هەندێ سەرچاوەی تر بۆ ئەوە دەچن کە بە هێزبوونی چەکدارانی عارەبی سوننە لەدژی بەرژەوەندی گەڕانەوەی هەرێمەکانی کەرکوکو موسڵ دەبێت بۆ سەر هەرێمی کوردستان).

ئەوەی کە لەسەرەوەدا ئاژانسی نووچێن کوردستان ئاماژەی پێکردووە، کوردستانی بوونی شارەکانی موسڵو کەرکوک دەگەیەنێت، چونکە ئەوان باسی هەندێ سەرچاوە دەکەن کە پێیانوایە بەهێزکردنو چەکدارکردنی عارەبی سوننە لەدژی بەرژەوەندی کوردن لەگەڕانەوەی شارەکانی موسڵو کەرکوک بۆسەر هەرێمی کوردستان، کەواتە ئەوان هەردوو شاری موسڵو کەرکوک بە دوو شاری کوردیو بەشێکی گرنگی کوردستان دەزانن.

ڕێکخراوی پۆینت بۆ ڕاپرسیو لێکۆڵینەوە ستراتیژییەکان، لەڕاپرسییەکدا کە لەمانگی ئەپریلی ساڵی (٢٠٠٧)دا، لەژێرناوی (دەوڵەتی کوردی لەنێوان خەونو راستی دا) ئەنجامی داوەو، لەڕۆژی هەینی (٨.٦.٢٠٠٧)دا لەماڵپەڕی (دەنگی سەربەخۆ، ئاژانسی نووچێن کوردستان)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لەم ڕاپرسییەدا کة هەولمان داوە بەبێ لایەنیو بەشێوەیەکی زانستی ئەنجامی بدەین، کە (١٠٠٠) هەزار کەس لەهەموو تەمەنێکو چینو ئایینو مەزهەبو نەتەوەیەک (کورد، تورکمان، کلدوئاشووری، عارەبو ئەوانی دیکە)و هەردوو ڕەگەز لەهەر (٥) پارێزگای (هەولێر، سلێمانی، کەرکوک، دهۆکو موسڵ) بەشداربیان تیادا کردووە، هەوڵمان داوە بۆچوونی شەقامی کوردستانی بخوێنینەوە، وەکو هەوڵێکی ڕژد لەلایەن ئێمەوە بۆ

تێگەیشتنی سروشتی ئەم بۆچوونەو ئەو ئەگەرانەی لەپشتەوەی وەستاون، وەکو بەشدارییەک لەلایەن ئیمەوە بۆ گەڵاڵەکردنی تێگەیشتنێکی ئاشکەرا بۆ ئەم گرفتە مێژووییە).

لەسەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێت کە رێکخراوی پۆینت بۆ راپرسیو لێکۆڵینەوە ستراتیژییەکان، شاری موسڵو هەر چوار شارەکەی تریش بە بەشێک لە باشووری کوردستان دادەنێت، لەبەرئەوەی ئەم رێکخراوەیە ناوی هەر پێنج پارێزگای (موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو دهۆک)ی هێناوە کە راپرسییەکەیان تیادا ئەنجام داوەو، باسی ئەوەش دەکەن کە ئەوان (رێکخراوی پۆینت) هەوڵیان داوە بۆچوونی شەقامی کوردستانی بخوێننەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەوان هەر پێنج پارێزگاکە بەپارێزگای کوردیو خاکی کوردستان دەزانن، بۆیە بەمشێوەیە باسیان کردوون.

دارا ئەحمەد، لە (پرۆژەیەکی پێشنیارکراو بۆ دەستووری کوردستانێکی سەربەخۆو سکۆلاریست لەگەڵ چەند تێبینییەکی رەخنەگرانە لەپرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان)دا، لەلاپەڕەی (٥)دا لەدەروازەی یەکەم، مادەی دووەمدا، نووسیوێتی: (هەموو شارەکانی هەولێر، سلێمانی، کەرکوک، دهۆک، بەشێکی نێو نەینەواو شاروچکەکانی ئاکرێ، شێخان، شەنگال، تەلەعفەر، تەلکێف، قەرەقوشو کۆمەڵگەکانی زوممار، باشیقە، ئاسکی کەڵەک، شارۆچکەی بەدرەو کۆمەڵگەی جەسان، هەردوو شارۆچکەی خانەقێنو مەندەلی دەکەونە نێو سنووری نیشتمان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر دارا ئەحمەد، بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو بەشێکی شاری موسڵ بەتایبەت نەینەوا کە دەکاتە کەناری خۆرهەڵاتی رووباری دیجلە واتە بەری دەستە چەپی شاری موسڵ، بە بەشێک لەباشووری کوردستانو بە خاکی کورد دەزانێت، چونکە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە بەشێکی نێو شاری نەینەوا هەروەها شاروچکەکانی ئاکرێ، شێخان، شەنگال، تەلەعفەر، تەلکێف، قەرەقوشو کۆمەڵگەکانی زوممار، باشیقە، ئاسکی کەڵەک بریتین لەخاکی کوردو نیشتمانی کوردستان.

فرسەت رۆژبەیانی، لەوتارێکدا لەژێرناوی (پەیوەندی رۆژهەڵاتناسی ئەڵمانی بە کوردۆلۆژیەوە)دا، کە لە لاپەڕەکانی (١٣-٣٠)ی گۆڤاری (کوردناسی)، ژمارە (٢)ی بەهاری ساڵی (٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (٢٣)دا نووسیوێتی: (لەسەرەتای سەدەی نۆزدەمەوەو لەکۆتایی سەدەی هەژدەمەوە زۆر لە رۆژهەڵاتناسە ئەڵمانەکان

رووبانکردە رۆژهەلات بەتایبەتی بۆ کوردستانو ئەرمێنیاو ئێرانو میزۆپۆتامیا، تیایاندا هەبووە کە مەبەستی کوردستان بووە، هەشبووە لابەلا پێیدا تێپەڕیوە، هەشبووە تەنها باسی کوردستانی بۆ کراوەو خۆی شتی لەخەیاڵی خۆی بۆی زیادکردووە. بۆ نموونە زاندارسکی (Zandarski) ناوێک سەری لە کوردستان داوەو موسڵو ورمێو شوێنی تر گەڕاوەو لەگەڕانەوەیدا پەرتووکێکی نووسیوە باس لەم گەشتەی دەکات لەساڵی ١٨٥٧).

بەپێی بۆچوونەکانی فرسەت رۆژبەیانی، شاری موسڵ شارێکی سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە ئەو باسی زاندارسکی ناوێک دەکات کە سەردانی کوردستانی کردووەو شارەکانی موسڵ، ورمێو چەند شوێنێکی تر گەڕاوە. ئەمەش مانای وایە کە ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە ناوی دەبات.

گۆڤاری کوردناسی، لەوتارێکدا لەژێرناوی (کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی فرانسادا)، کە لە فرانسییەوە بۆ کوردی وەریگێڕاوەو لەلاپەڕەکانی (٨٣-٩٨)ی گۆڤاری (کوردناسی)، ژمارە (٢)ی بەهاری ساڵی (٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (٨٣)دا دووەم یاداشتنامەی ژەنەراڵ شەریف پاشای سەرۆکی شاندی کوردی کە لە یەکی ئاداری ساڵی (١٩٢٠)دا بۆ سەرۆکی کۆمیسیۆنی باڵای کۆنفرەنسی ئاشتی ناردووە، نووسیوێتی: (وڵاتی کوردەکان بریتیین لە ویلایەتە عوسمانییەکانی دیاربەکر، خارپووت، بەتلیس، وان، موسڵ، سنجاقی ئورفە، ئێلیزێ ریکلیوس هەتاوەکوو ویلایەتی ئەرزەڕۆم-یش دەخاتە ناو سنووری کوردستانەوە).

بەگوێرەی گۆڤاری کوردناسی، شەریف پاشایێ خەندان شاری موسڵ-ی بە بەشێک لەخاکی کوردان داناوەو، لەبەرئەوەی شەریف پاشا تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە بە پارچەیەکی کوردستان دادەنێت.

ژەنەراڵ شەریف پاشای سەرۆکی شاندی کوردی هەر لەدرێژەی نامەکەیدا لە لاپەڕەکانی (٨٤-٨٥)دا، نووسیوێتی: (وڵاتی کوردان خاکەکەی دەوڵەمەندی خۆی هەیە، کانەکانی، دارستانەکانی، ڕێگەوبانو زمانی نەتەوەیی خۆی هەیە. نەخشەی کوردستانیی عوسمانی لەباکوور لەبەشی باشووری چیای ئارارات دەستپێدەکات لەو شوێنەی کە سنوورەکانی تورکی، ڕووسیو ئێرانی پێکدەگەنو پاشان بەرەو باشوور لەگەڵ سنووری تورکی-ئێرانی شۆڕدەبێتەوە. پاشان لەلایەک تا

هەرێمەکانی بایەزید، وان، هەکاری، رەواندز، موسڵ، کەرکوک، هانێکێنو لەلای دیکەشەوە تا ئەرزەڕۆم، ئەرزەنجان، بەتلیس، مووش، خارپووت، دیاربەکر، ماردین، ئەلجەزیرە، سیفیریک، ئورفە، رەئسوئەلعەینو شنگال درێژ دەبێتەوە).

شەریف پاشا لەو نامەیەی کە بۆ سەرۆکی کۆمیسیۆنی باڵای کۆنفرانسی ئاشتی ناردووەو، لە دەستنیشانکردنی سنووری کوردستانی مەزندا، ناوی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی کوردستانی ناوبردووە. کەواتە ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو بەشێکی کوردستان دەزانێت.

گۆران ئیبراهیم سالح، لەلاپەڕە (١٨٦)ی پەرتووکی (کەرکوک لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا لەنێوان سالانی ١٨٧٦-١٩٠٩ی ز)دا، نووسیوێتی: (لەکۆتاییدا ئەگەر سەیرێکی سەرجەم ململانێکانی وڵاتە زلهێزەکان بکەین، لە ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)دا، ئەوا بۆمان دەردەکەوێت کە ئەگەر ململانێکان لەسەر سەرجەم ئەم هەرێمە بووبێت، ئەوا دەتوانین بڵێین شاری کەرکوک لەوکاتەدا چەقی ئەو ململانێیە بووە).

کاتێک کە نووسەر گۆران ئیبراهیم سالح ناوی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان دەبات، بۆمان دەردەکەوێت کە ناوبراو ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان بەیەک خاک دەزانێت، کاتێکیش کە ویلایەتی موسڵو باشووری کوردستان هەر یەک خاک بن، کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-ی مەڵبەندی ویلایەتەکەش، شاری باشووری کوردستانن‌و بەشێکی دانەبڕاوی ئەو خاکەن.

گۆران ئیبراهیم سالح، لەلاپەڕەکانی (١٨٦-١٨٧)ی پەرتووکی (کەرکوک لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا لەنێوان سالانی ١٨٧٦-١٩٠٩ی ز)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (٨٠)ی پەرتووکی (شاری سلێمانی)، لەنووسینی (ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی)دا، نووسیوێتی: (لۆرد کیرزن لەسالی (١٩١١)دا لەبەردەم ئەنجومەنی لۆرداتی بەریتانیادا دەری بڕیو وتی: هەڵەیەکی گەورەیە گەر وابزانرێت بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا تەنیا لەناوچەی کەنداودا قەتیس دەخوات، یان لەناوچەکانی نێوان بەغداو بەسرا کۆتایی دێت، بەڵکو زۆر لەوە دورتر تێدەپەڕێت، کە بێگومان لێرەوە مەبەستی ویلایەتی موسڵ (باشووری کوردستان)ە. ئاشکرایە کوردستان لە نەخشەی زرنگکاری بەریتانیادا شوێنێکی دیارو بەرچاوی هەبووە، هەرچەندە باشووری

کوردستان زیاتر مایەی گرنگی پێدان بوو لای بەریتانیا لەچاو پارچەکانی دیکەی کوردستاندا).

کاتێک کە نووسەر ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی ناوی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان دەبات، کەواتە ئەو دوو زاراوەیە گوزارشت لەیەک وڵات یان خاک دەکەن کە کوردستانە، مادام وابێت نووسەر شاری موسڵ بە یەکێک لەشارەکانی باشووری کوردستان دەزانێت، چونکە شاری موسڵ مەڵبەندی ویلایەتی موسڵ بووە.

حەسەن مەحمود حەمە کەریم، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (کورد گەلێکی زیندوو، مێژوویەکی ون)، کە لە لاپەڕەکانی (١٦٤-١٦٧)ی ژمارە (١١٨)ی گۆڤاری (رامان)دا بڵاوکراوەتەوە، سەبارەت بەشاری موسڵ نووسیوێتی: (ئەگەر ئێمە ئەمڕۆ سەردانی مۆزەخانەی بەغدا، تەهران، ئەستەنبول، قاهیرە، دیمەشق، مۆسکۆ، پاریس، لەندەن، نیویۆرکو دەیان شوێنی تر بکەین، دەبینین زۆر بە پاشماوەکانی کوردستان دەوڵەمەندن، زۆر کەسمان کە چوونەتە دەرەوە، شایەتی ئەو راستییانە دەدەن، بخوێنەرەوەو بزانە دکتۆر فەرهاد پیرباڵ، دکتۆر جەمال نەبەز، دکتۆر جەمال رەشیدو چەندانی ترمان، چ باسو خواسێک لەو مۆزەخانانەی دەرەوە، لەمەڕ دێرینی کورد دەگێڕنەوە.واز لەو مۆزەخانانەی دەرەوە بهێنەو بگەڕێرەوە سەر خاکی خۆمان، کە پارچەیەکە لە مۆزەخانەیەکی گەورەو مەزن، ئەوەندەی قەرەباڵغی شوێنە ئاسەوارە کۆنەکانی دەبینین، ئەوەندە گوندو شارو شارۆچکە نابینین، کە هێشتا لە سەدا پێنجی کاری پشکنینی تێدا نەکراوەو بێ دەستکاری ماوەتەوە. ئەوەی کراوە لە (ئەشکەوتی شانەدەر) و (هەزارمێرد) و (زیوی چەمی) و (شارستانی زارزی) و (چەرمۆ) لەپارێزگای هەولێرو سلێمانی، (گنج دارە) و (تەپە گوران) و (تەپە ساران) و (نێستون) لەپارێزگای کرماشان، (قەرەچێوار) و (نوزی) و (قەڵای کەرکوک) لە پارێزگای کەرکوک، (سوسە) لە کوردستانو (تەپە گەورە) لە موسڵ (تلحلف) لە بۆتانو زۆری تر، کە هەموو ئەرشیفی دەوڵەمەندو نایابنو مۆزەخانەی پڕن لە ئاسەوارو شایەتی یەکەم شۆڕشی کشتوکاڵی (شۆڕشی نیولیتیە) دەدەن لەمێژووی مرۆڤدا کە لە کوردستاندا بووە).

بە بۆچوونی نووسەر حەسەن مەحمود حەمە کەریم، شاری موسڵ شارێکە لە کوردستان، چونکە ناوبراو لەباسی مۆزەخانەکانی کوردستاندا باسی (تەپە گەورە)ی

کردووە لە موسڵ. کەواتە ئەو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، بۆیە بەمشێوەیە باسی کردووە.

رۆژنامەنووس عەبدولڕەحمان عەلی، لەدیمانەیەکدا لەژێرناوی (پ.ک.ک هەڕەشە دەکات.. ئەگەر تورکیا هێرشبکاتە سەر هەرێمی کوردستان شارەکانی تورکیا دەکەینە دۆزەخ)، کە لەگەڵ بەرپرسێکی پارتی کرێکارانی کوردستان بە ناوی هاوڕێ (کاوە) ئەنجامی داوەو، لە لاپەڕە (٦)ی ژمارە (٢٩٦)ی رۆژنامەی (میدیا)ی (٣.٧.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، هاوڕێ کاوە دەڵێت: (هەموو کەس باش دەزانێ کە مەبەست لە ئۆپەراسیۆنی دەرەوەی سنوور (پ.ک.ک) نییە بەڵکو لەناوبردنی ئەو دەستکەوتانەی نەتەوەی ئێمەیە لە باشووری کوردستان، مەبەست داگیرکردنی کەرکوکو موسڵ-ە. ئەگەر سوپای تورکیا بکەوێتە هەرێمی کوردستان ئێمە کارەکانمان لەناوخۆو لە مەترۆپۆلەکانی تورکیاوە دەست پێدەکەین وەها دەکەین کە تورکیا ببێتە دۆزەخ، ئێمە لەبەرامبەر گەلی باشووردا خۆمان بە بەرپرسیار دەزانینو تا دواپین دڵۆپی خوێنمان بەرگرییان لێ دەکەین).

بە بۆچوونی هاوڕێ کاوە، شاری موسڵ یەکێکە لە شارەکانی باشووری کوردستان، لەبەرئەوەی ئەو بەرپرسەی (پ.ک.ک) باسی ئەوە دەکات کە سوپای تورکیا مەبەستی لەناوبردنی دەستکەوتەکانی نەتەوەی کوردە لە باشووری کوررردستانو، دەیەوێت شارەکانی موسڵو کەرکوک داگیر بکات. کەواتە هاوڕێ کاوە هەردوو شاری موسڵو کەرکوک بە بەشێکی دانەبڕاوی باشووری کوردستان دەزانێت، بۆیە ئاوا باسیان دەکات.

عەباس سلێمان سمایل، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (مێژووی رامیاری کوردو کوردەکانی قوم)، کە لە لاپەڕەکانی (١٣٢-١٣٦)ی ژمارە (١٢٢)ی گۆڤاری (رامان)دا بڵاوکراوەتەوە، سەبارەت بە موسڵو لەبابەتێکدا لەژێرناوی (کوردی ئێراق)دا نووسیوێتی: (کوردی ئێراق، واتە کوردستانی باشووری ئەمڕۆ، کە لەسەردەمی عوسمانییەکاندا بەویلایەتی موسڵ دەناسراو هەرسێ ویلایەتی (وان، دیاربەکرو موسڵ)ی دەگرتەخۆ، ئەمانەش قیسمەتی کوردستانیان پێکدەهێنا لەبەرێوەبەرایەتی عوسمانیدا، جا بەپێی پەیمانی سێڤرە دەبوایە قیسمەتی کوردستان بکرێت بە دەوڵەت دواتر حکومەتی تورکیا توانی ئەم پەیمانە هەڵبوەشێنێتەوەو بەپێی پەیمانێک بەناوی

(سایکس پیکۆ) و (لۆزان)، کوردستانی ژێردەستی عوسمانییەکانی بەتەواوی بەسەر سێ دەوڵەتی تازە دروستبووی ئێراق، سوریاو تورکیا دابەشکرد).

بە بۆچوونی نووسەر عەباس سلێمان سمایل، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە نووسەری ناوبراو لەلایەک کوردی ئێراق، باشووری کوردستانو ویلایەتی موسڵ بەیەکسانو سێ زاراوەی جوگرافی هاوواتا دادەنێت کە گوزارشت لەخاکی کوردانو باشووری کوردستان دەکەن، هەروەها لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ قیسمەتی کوردستانیان پێکهێناوەو لەهەرسێ ویلایەتەکانی (وان، موسڵو دیاربەکر) پێکدەهات، کەواتە شاری موسڵ-یش وەکو مەڵبەندی قیسمەتی کوردستانو ویلایەتێکی کوردیو کوردستانی، دەبێت سەت دەر سەت شارێکی کوردیو کوردستانی بێت.

رۆژنامەنووس سەیوان ئەتروشی، پەیامنێری ماڵپەڕی (پەیامنێر) لە موسڵ، لەهەواڵێکدا کە لە ماڵپەڕی (پەیامنێر)دا لەڕۆژی هەینی (٢٢.٦.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، هەواڵەکەی بەهەواڵێکی کوردستانی ناوبردووەو بەمشێوەیە لەژێرناوی (کوردستانی - موسڵ... دە رفێندراو ئازاد کرانو چوار تەرمیش دۆزرایەوە)، نووسیوێتی: (سەرچاوەیەک لە فەرماندەیی پۆلیسی پارێزگای موسڵ رایگەیاند، هەشت قوتابی زانکۆی موسڵ لەگەڵ دوو مامۆستا کە دوو ڕۆژ لەمەوبەر رفێندرابوون ئەمڕۆ (هەینی) ئازادکران، هەروەها لەچەند ناوچەیەکی جیاوازی ئەو شارە چوار تەرم دۆزرانەوە).

ناوبردنی هەواڵێک لەشاری موسڵ، وەکو هەواڵێکی کوردستانی لەلایەن رۆژنامەنووس سەیوان ئەتروشی، مانای کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە دەردەکەوێت کە ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی دەزانێت.

مزگین بینگۆل، لەوتارێکدا لەژێرناوی (کاتێک موسڵی کوردان دەبێتە دەریاچەی خوێن)، کە لە لاپەڕە (٣٢)ی ژمارە (٦٤٦)ی گۆڤاری (گوڵان)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ئێمە پێشتریش گووتبوومان لەشوێنی ئەوەی کورد ئەوەندە پێداگیری لەسەر دۆزی کەرکوک دەکەن پێویستە بایەخ بە موسڵ بدەن، لەبەرئەوەی نیوەی دانیشتوانی موسڵ کوردن، لەسەر ئەم بنەمایەش پێویستە گفتوگۆ لەسەر ستاتیۆی شاری موسڵ بکرێت).

لەلایەک بەگوێرەی ناوونیشانی وتارەکە کە ناوبردنی شاری موسڵ-ە بە موسڵ-ی کوردان، لەلایەکی تریشەوە کاتێک کە داوای کردووە بایەخ بە موسڵ بدرێت لەبەرئەوەی نیوەی دانیشتوانەکەی کوردنو گفتوگۆش لەسەر بارودۆخی ئەو شارە بکرێت، بۆچوونەکانی نووسەری ناوبراومان بۆ دەردەکەوێت کە شاری موسڵ بە یەکێ لەشارە گرنگەکانی کوردیو باشووری کوردستان دادەنێت.

بێریڤان عەلی، لەوتارێکدا لەژێرناوی (لە تەعریبەوە تا ئەنفال)، کە لە رۆژی شەممە (٢٤.٦.٢٠٠٧)دا لە ماڵپەڕی (سبەی)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (رووپێوی خاکی کوردستانی باشوور بە زۆرتر لە (٨٥) هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشە دادەنرێت، لەو رووبەرەدا مەڵبەندی پێنج پارێزگا: سلێمانی، کەرکوک، هەولێر، موسڵو دهۆکو سێو حەوت قەزاو سەدو سی ناحییەی تێدەکەوێت. ئەو رووبەرە بەشی هەرە گەورەی چڕی دانیشتوانو سەرچاوەی بێ شومارەکانی نەوتو ئاو و کانزاکانی هەموو ئێراقی ئێستای تێدەکەوێت. بەپێی ئەو سنوورەی کە لەساڵی (١٩٧٤)دا بۆ ناوچەی ئۆتۆنۆمی دانراو بەعس بە کوردستانی دانا، تەنیا (٣٦.٣٧٤) کیلۆمەتر چوارگۆشەی لەو رووپێوە هێشتەوە کە مەڵبەندەکانی هەرسێ پارێزگای سلێمانی، هەولێرو دهۆکو بیستو یەک قەزار، حەفتا ناحییەی لەخۆگرتووە. بەمەش زۆرتر لە (٤٨.٦٥٣) کیلۆمەتر چوارگۆشەی لەخاکی کوردستانی باشوور دابڕیو هەموو ناوچە ستراتیژییەکانی کەرکوک، موسڵ، خانەقینو دەوروبەریانی لەسنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی دەرهێناو بەخاکی عارەبی ناوزەد کردو بەکاوەخۆ کەوتە بەعارەبکردنیان). بەبۆچوونی نووسەر بێریڤان عەلی، شاری موسڵ بێ هیچ گومانێک شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، چونکە ناوبراو لەلایەک شارەکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دهۆک) وەکو پێنج پارێزگای باشووری کوردستان ناودەبات‌و، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوە دەکات کە (حزبی بەعسی عارەبی سۆسیالیستی) کە پارتەکەی سەددامی رەگەزپەرستی عارەبی بوو، شارەکانی موسڵ، کەرکوکو خانەقینی لەباشووری کوردستان دابڕیبوو.

پێشەوا کەرکوکی، لەبەشی دووەمی وتارەکەیدا کە لەژێرناوی (ئیسلام ئایینی ئاشتی یان رێنمایی تیرۆر؟ وەڵامێک بۆ وڕێنەکانی سوار سەلیم-ی نەوەی ئەبو جەهڵو ئەبو هوڕێرە!)دا، کە لە ماڵپەڕی (کوردستان نێت)دا لەڕۆژی سێشەممەی (١٨.٧.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (بە بۆچوونی من، هەتا ئەگەر تەنیا یەک

تاکه بەڵگەش نەبێت بۆ سەلماندنی ئەوەی کە ئیسرائیل خاکی جوولەکەکانە، رەفتارو رەوشتی عارەب گەورەترین بەڵگەن بۆ ئەو مەبەستە. سەیرکەن سەرەڕای ئەوەی عارەبو ئیسلام باش دەزانن کوردستان خاکی کوردە، کەچی کوردستان بەبەشێک لەخاکی پیرۆزی خۆیانی دەزانن! عارەبو ئیسلام، باش دەزانن کە سەددامو بەعس کەرکوک، موسڵ، خانەقین، مەخمورو شەنگالی بەعارەبکردووەو هەزارەها بەڵگەی رژێم هەن کەڕاستی بەعارەبکردنی کوردستانو ئەو شارانە دەسەلمێنن، کەچی ئەوانەی دوای سەددام-یش هەر سوورن لەسەر ئیراقیتی کوردستانو ئەو شارانە!).

بەگوێرەی بۆچوونی نووسەر پێشەوا کەرکوکی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستانە، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە سەرەڕای ئەوەی عارەبەکانو موسڵمانەکان باش دەزانن خۆیان شارەکانی موسڵ، کەرکوک، خانەقین، شانگالو مەخموریان لەکورد داگیرکردووەو بەعارەبیان کردووە، کەچی هەر بەشارو خاکی عارەبی دەزانن.

پێشەوا کەرکوکی، لەبەشی دەیەمی وتارەکەیدا کە لەژێرناوی (ئیسلام ئایینی ئاشتی یان رێنمایی تیرۆر؟ وەڵامێک بۆ وڕێنەکانی سوار سەلیم-ی نەوەی ئەبو جەهلو ئەبو هوڕێرە!)دا، کە لە مالپەڕی (کوردستان نێت)دا لەڕۆژی سێشەممەی (١٥.٨.٢٠٠٦)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (باسی سەبراو شاتیلا دەکەی! ئەی بۆ باسی کارە قێزەونەکانی رێکخراوە تیرۆریستییەکانی حەماس، حیزب الله، کەتائب عزەددین قەسام، ناسر سەلاحەدین، سوپای ئیسلام ناکەی لە ئیسرائیل؟ بۆ باسی ئەو کارە تیرۆریستییە خۆکوژییانە ناکەی، کە لەلایەن عارەبەکانەوە لەناو ژنو منداڵانی ئیسرائیلی خۆیان دەتەقێننەوەو بەسەدانو هەزاران کەسی بێتاوانی ئیسرائیلییان لەنێو بردووە؟ ئەی بۆ باسی ئەو کارە تیرۆریستییانە ناکەی کە بەدەستی ئیسلامییە هۆڤییەکانی زەرقاویو کۆڕی لادنی تیرۆریست، لەلایەن برا بەناو موجاهیدە تیرۆریستەکانی فەلوجەت، لە هەولێرو سلێمانیو دهۆکو شارەکانی تری کوردستانی وەکو: کەرکوک، موسڵ، خانەقین، بەعقوبە، سەعدیەو جلەولا ئەنجام دەدرێنو تائێستا چەند هەزار کوردێکی بێتاوانیان شەهید کردووە؟).

لەسەرەوەدا بۆچوونی نووسەر پێشەوا کەرکوکی-مان بۆ دەردەکەوێت کە ئەو شاری موسڵ بەخاکی کوردانو بە بەشێک لەباشووری کوردستان دادەنێت، لەبەرئەوەی نووسەری ناوبراو بەئاشکرا باسی کوردێتیو کوردستانیتی شارەکانی

موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، دهۆک، خانەقین، بەعقوبە، سەعدیەو جلەولا دەکات‌و، گشتیان بەشاری باشووری کوردستان ناودەبات.

ئیبراهیم مەحمود، لە لاپەڕە (٥)ی پەرتووکی (وێنەی کورد لای عەرەب لە پاش جەنگی کەنداو)دا نووسیوێتی: (ئەسکەندەری مەقدۆنی هاتە ناوچەکەو کوردستانی کردە بواریکی ژیاندار بۆ خۆی.. پیاو دەتوانێ پرسیاری ئەوە بکات چارەنووسی کورد لەم پەلاماردانەی ئەسکەندەری مەقدۆنی چۆن چۆنی بووە، چونکە پەلاماردەر یاسای خۆی بە سەر پەلاماردراودا دەسەپێنێ. (زاخۆو موسڵو هەولێر) شایەتن لەسەر ئەوەی لەشەڕی (غاوغامیلا) لەسالّی (٣٣١ پ.ز) رووبدا).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئیبراهیم مەحمود، شارەکانی موسڵ، هەولێرو زاخۆ سێ شاری کوردستانن، چونکە نووسەری ناوبراو کاتێک کە باسی هێرشەکانی ئەسکەندەری مەقدۆنی دەکات بۆ سەر کوردستان، باسی رووبەڕووبوونەوەی میلیشیاکانی ئەسکەندەری مەقدۆنی لەلایەن دانیشتوانی شارەکانی (موسڵ، هەولێرو زاخۆ) دەکات، کەواتە شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و سەر بە کوردستان بووە، بۆیە نووسەر باسی رووبەڕووبوونەوەی دانیشتوانی ئەو شارە دەکات لەدژی پەلاماری مەقدۆنییەکان بۆ سەر کوردستان.

هاوڕێ قەندیل، لەسەر بەرگی پێشەوەی پەرتووکی (کوردستان ناسنامەی من)دا، نەخشەیەکی کوردستانی گەورەی داناوەو، بەگوێرەی ئەو نەخشەیە شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی کوردستان‌و دەکەوێتە ناو سنووری کوردستانەوە.

دانانی نەخشەی کوردستان‌و شاری موسڵ-یش وەکو شارێکی کوردستانی لەنێو ئەو نەخشەیەدا لەلایەن نووسەر هاوڕێ قەندیل، ئەوە دەگەیەنێت کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردی‌و بەشێک لەخاکی کوردستان سەیر دەکات.

هاوڕێ قەندیل، لە لاپەڕەکانی (٥٠-٥١)ی پەرتووکی (کوردستان ناسنامەی من)دا، نووسیوێتی: (بەدرخان پاشا لەسالّی (١٨١٢) لە سەرهەڵدانێکدا میرنشینەکانی جزیرو بۆتانی رزگارکردو خستنیە ژێر فەرمانڕەوایی حکومەتی خۆی. بەدرخان پاشا دەی هەویست هەموو میرنشینە کوردیەکان ئازادبکات‌و کوردستانێکی یەکگرتوو پێکبێنێت. بۆ ئەم کارە بەدرخان پاشا پەیوەندی بەزۆربەی شێخ‌و بەگ‌و سەرۆک خێڵەکانی

کورده‌وه کرد، که هه‌ریه‌که‌ی میری ئه‌یالەت یان ناوچه‌ی خۆی بوو. به‌درخان پاشا له‌میره کورده‌کانی داواکرد له‌دژی داگیرکه‌ران یه‌کبگرن‌و بۆ رزگارکردنی کوردستان شۆڕش بکه‌ن. ئه‌و میرانه‌ی که داخوازییه‌کانی به‌درخانیان په‌سه‌ندکرد بریتی بوون له: مسته‌فا به‌گ‌و ده‌رویش به‌گ له‌میره‌کانی ناوچه‌ی وان، ئوره‌ڵڵا به‌گ میری ناوچه‌ی هه‌کاری، فه‌تاح به‌گی هه‌کاری، خالید به‌گی زه‌حیمی‌و شه‌ریف به‌گی میری ناوچه‌ی موش، حوسێن به‌گی سه‌رۆک خێڵی ناوچه‌کانی قارس‌و ئاجار، شێخ یوسف میری ناوچه‌ی زاخۆ، شێخ محه‌مه‌د میری ناوچه‌ی موسڵ. به‌درخان له‌کاتی شۆڕشه‌که‌یدا ناوچه‌کانی وان، ورمێ، موکریان، پیران، ره‌واندوز، موسڵ، شه‌نگال‌و وێرانشاری ئازادکرد).

به‌پێی نووسینه‌که‌ی نووسه‌ر هاوڕێ قه‌ندیل، شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و سه‌ر به کوردستان بووه، چونکه نووسه‌ر باسی ئه‌وه ده‌کات که به‌درخان پاشا له‌ساڵی (١٨١٢)دا داوای له میره کورده‌کانی کوردستان کرد، که له‌دژی داگیرکه‌ران راپه‌ڕن‌و یه‌کبگرن بۆ رزگارکردنی کوردستان، یه‌کێک له‌و میرانه‌ی که پێشوازی له‌داواکه‌ی به‌درخان پاشا کرد شێخ محه‌مه‌د میری ناوچه‌ی موسڵ بووه، ئه‌مه‌ش ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نێت که موسڵ شارێکی کوردی‌و ناوچه‌یه‌کی سه‌ر به باشووری کوردستان بووه.

هاوڕێ قه‌ندیل، له لاپه‌ڕه‌کانی (٦٦-٦٧)ی په‌رتووکی (کوردستان ناسنامه‌ی من)دا، نووسیوێتی: (له‌پەیمانی سێڤره‌دا له (١٠.٨.١٩٢٠)دا داخوازی نه‌ته‌وه‌کانی ئه‌رمه‌نی‌و کورد به‌یه‌که‌وه له‌لایه‌ن ده‌وڵه‌ته‌کانی (کۆمه‌ڵه‌ی نه‌ته‌وه‌کان) په‌سه‌ندکرا. بۆ نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌خاڵه‌کانی (٦٢،٦٣،٦٤)دا بڕیاردرا که له‌چوارچێوه‌ی وڵاتی عوسمانیدا هه‌رێمی ئۆتۆنۆمی کوردستان دروست بکرێ‌و پاش ساڵێک ده‌نگدان بۆ هه‌ڵبژاردنی گشتی پێکبێت. پاشان له‌سه‌ر ویستی نه‌ته‌وه‌ی کورد حکومه‌تی سه‌ربه‌خۆی کوردستان دابمه‌زرێت‌و جوگرافیای رامیاری کوردستان هه‌رێمه‌کانی موسڵ‌و که‌رکوکی ئه‌وسا (باشووری کوردستان) بگرێته‌وه).

ناوبردنی هه‌رێمه‌کانی موسڵ‌و که‌رکوک به‌دوو هه‌رێمی سه‌ر به باشووری کوردستان له‌لایه‌ن نووسه‌ر هاوڕێ قه‌ندیل-ه‌وه، ته‌نیا مانای کوردێتی‌و کوردستانی بوونی هه‌ردوو شاری موسڵ‌و که‌رکوک ده‌گه‌یه‌نێت.

هاوڕێ قەندیل، لە لاپەڕەکانی (١٤١-١٤٢)ی پەرتووکی (کوردستان ناسنامەی من)دا، نووسیوێتی: (نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ ئەوەی کە بەقسەی خۆیان کوردەکان لەهێرشی حکومەتی داگیرکەری ئێراق بپارێزن هێڵی (٣٦) پلە لەژێر چاودێری نەتەوە یەکگرتووەکانو ئەمریکاو بەریتانیادا مایەوەو حکومەتی ئێراق مافی هێرش کردنە سەر کوردەکانی نەما. هێڵی (٣٦) پلە ناوچەکانی شاری کەرکوکو موسڵی لەخۆیدا نەگرت. واتە سێیەکی خاکی باشووری کوردستان لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی ئێراقدا مایەوە).

بەگوێرەی ئاماژە پێکردنەکانی نووسەر هاوڕێ قەندیل، شارەکانی موسڵو کەرکوک دوو شاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستانن، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە هێڵی (٣٦) پلە دوو شاری موسڵو کەرکوک-ی سەر بە باشووری کوردستانی نەگرتۆتەوە کە سێیەکی خاکی کوردستان پێکدەهێنن‌و لەژێردەستی سەددامی رەگەزپەرستی عروبی مابوونەوە، ئەم بۆچوونەی نووسەر بۆمان دەردەخات کە هەردوو شاری موسڵو کەرکوک بەدوو شاری دانەبڕاوی باشووری کوردستان دادەنێت.

هاوڕێ قەندیل، لە لاپەڕە (١٦١)ی پەرتووکی (کوردستان ناسنامەی من)دا، لەباسی چاڵە نەوتەکانی کوردستاندا نووسیوێتی: (چاڵی عەینزالە لەباکووری رۆژئاوای شاری موسڵەوە هەڵکەوتووە. چاڵی بێتمە لەنزیک شاری موسڵە).

کاتێک کە نووسەر هاوڕێ قەندیل، چاڵە نەوتییەکانی بێتمەو عەینزالەی موسڵ بەچاڵە نەوتی کوردستانی دابنێت، گومان لەوەدا نییە کە شاری موسڵ-یش دەکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان‌و، لەهەمان کاتیشدا بە شارێکی کوردیو کوردستانی دەمێنێتەوە.

هاوڕێ قەندیل، لە لاپەڕە (١٨٠)ی پەرتووکی (کوردستان ناسنامەی من)داو، لەژێر وێنەی پەرستگایەکی ئێزیدییەکاندا نووسیوێتی: (قبلەی ئێزیدییەکان کە لەنزیک شاری موسڵی باشووری کوردستان هەڵکەوتووە. ئێزیدییەکان کە لەیەکەم رۆژی مانگی ئۆکتۆبەردا دەچن بۆ لالش کە لەوێ گۆڕی پیر عادی سەردان بکەن).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر هاوڕێ قەندیل، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو دەکەوێتە چوارچێوەی سنووری باشووری کوردستان، مادام شارەکە بکەوێتە ناو سنووری کوردستان، کەواتە شارێکە هیچ پەیوەندییەکی بەئێراق‌و بە عروبەوە

نەبووەو نییە، بەڵکو شارێکی کوردستانیو کوردیشە، چونکە ئەو باسی ئەوە دەکات کە قیبلەی ئێزیدییەکان دەکەوێتە نزیک شاری موسڵی باشووری کوردستان.

ماڵپەڕی ناوخۆ، لەبابەتی (کەشو بای کوردستان)دا، ناوی ئەو شارانەی نووسیوە: (سلێمانی، موسڵ، قامیشلی، دیاربەکر، کرماشا، سنە، زاخۆ، کەرکوکو هەولێر). هەروەها لەباسی (کۆدی شارو شارۆچکەکانی کوردستان)دا ناوی ئەو شارانەی نووسیوەو بەشارو شارۆچکەی کوردستانی ناوبردوون: (هەولێر، سلێمانی، دهۆک، پێنجوین، تەقتەق، تەوێلە، چەمچەماڵ، چوارتا، چوارقورنە، خورماڵ، دەربەندیخان، رانیە، زاخۆ، سەید سادق، شارەزوور، عەربەت، قەلادزێ، کفری، کەرکوک، کەلار، کۆیە، موسڵو هەڵەبجە). دیسان لەبابەتی (تەلەفۆنە گشتییەکانی کوردستان)دا، ناوی ئەو شارانەی وەکو شاری کوردستانی ناوبردووە: (هەولێر، سلێمانی، دهۆک، کەرکوکو موسڵ).

ناوهێنانی شاری موسڵ وەکو شارێکی باشووری کوردستان لەلایەن ماڵپەڕی ناوخۆوەو، لەسێ بابەتی جیاجیادا بێ هیچ گومانێک لەخۆڕا نییە، بەڵکو نیشانەی باوەڕبوونی بەڕێوەبەرایەتی ماڵپەڕەکە، وەزارەتی ناوخۆو پارتی دەسەڵاتدارە لەناوچەکەدا (یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانیی)یە بە کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ.

سەلاح بامەرنی، لەلاپەڕە (٩)ی رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (٤٣٨٢)، سێشەممە (٢٥.٩.٢٠٠٧)دا، لە ڕیپۆرتاژێکدا لەژێرناوی (تیرۆریستان چیان لە کوردەکانی موسڵ دەوێت؟!)دا، نووسیوێتی: (موحێدین مزوری، بەرپرسی بەشی پەیوەندییەکان لەمەڵبەندی موسڵ، وتی: (زۆرمان پێ سەیرە کە عارەبی باشووری ئێراقو ناوچەکانی تر بێنە موسڵو ئەم شارەش بۆیان کراوەبێتو هاوواڵتیانی کوردیش لە موسڵ دەربەدەر بکرێن. کوردیش تائێستا ناسنامەی شاری موسڵ-ی نەزانیوەو گروپە تیرۆریستەکانیش لەبەر نزیکبوونی چەسپاندنی مادەی (١٤٠)ی دەستووری هەمیشەیی ئێراق کاری تیرۆری دژ بەکوردەکان دەکەن تاکو پاشەڕۆژ کورد داوای مەترێکی شاری موسڵ نەکەن).

ئەوەی کە محێدین مزوری، بەرپرسی بەشی پەیوەندییەکان لە مەڵبەندی موسڵ باسی کردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو هۆکاری کارە تیرۆریستییەکان بەنەخشەو پلانی عارەبە شۆڤینییەکان ناودەبات

لەپێناو دەرکردنی کوردەکان لەو شارەو، کەم کردنەوەی رێژەی کورد لەشاری موسڵدا تا بگاتە ئەو ئاستەی کە توانای ئەوەیان نەبێت، داوای گەڕانەوەی شارەکە بکەن بۆ سەر هەرێمی کوردستان (باشووری کوردستان). ئەمانەش هەمووی ئاماژەن بۆ کوردبوونو کوردستانی بوونی شاری موسڵ.

ماڵپەڕی کوردستان پۆست، لەساڵی (٢٠٠٧)دا لەهەواڵێکدا نووسیبووی: (سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراو لە نێو حکومەتی ئێراق کە بەرپرسێکی پایەبەرزە، پێی ڕاگەیاندین کە دەوڵەتی ئێراق ئەگەریی هەڵوەشانەوەی لێ دەکرێتو ئەگەرەکان لە (٦٥%)ی تێپەڕاندووە. بەرپرسە ئێراقییەکە لە سەر قسەکانی بەردەوام بوو: بۆیە لەو باوەڕەدام دەوڵەتی ئێراقی لەو سنوورە نێودەوڵەتییەی کە هەیەتی هەڵدەوەشێتەوەو بەم نزیکانەش دیاردەکەی ئەوە دەردەکەوێتو ئێراقیش بۆ دوو پارچەی سەرەکی دابەش دەبێت کە کوردستانو ئێراقە. بەپێی ئەو سەرچاوەیە کە باسی لێوە کرد ئێستا ولایەتی موسڵ بە پراکتیک لەژێر دەسەڵاتی کوردیدایە، هەر کاتێکیش هەڵوەشانەوەکە ڕوویدا ئەوا سەرکردایەتی کوردیی تەواو خۆی بۆ ئامادە کردووە، هیچ ترسێکیان نییە لەهەر هێرشو پەلاماری دەوڵەتانی دراوسێ، بەتایبەتی تورکیا. هەروەها بەرپرسەکە پێیڕاگەیاندین کە هاوپەیمانی کوردستان هیچ گیروگرفتێکیان لەمەدا نایەتە ڕێگا، چونکە لەلایەن ئەمریکاو دەسەڵاتی کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکانی جیهانەوە پارێزراو دەبنو سەرنجی جیهان لەوەدا بۆ خۆیان ڕادەکێشن کە (ئێمە تاسەر لەگەڵ دەوڵەتی ئێراقیدا بووین، بەڵام کاتێک ئەوان نەیانەوێت لەگەڵ ئێمەدا بژین ئەوا ناچارین جیا ببینەوە). بۆیە ئەو بڕیارە لەو کاتو ساتەدا بڕیارێکی نەخشە بۆکێشراوە. بەم زووانەش کوردستان کە ویلایەتی موسڵە لە شێوەی تایواندا دەردەکەوێت).

بەگوێرەی لێدوانەکەی بەرپرسە ئێراقییەکە، ویلایەتی موسڵ ویلایەتێکی کوردییەو واش چاوەڕوان دەکرێت کە ویلایەتی موسڵ-ی کۆن بەشارەکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، دهۆکو دیالە) کە باشووری کوردستانە لەئێراق جیا بێتەوە. هەروەها (کوردستانپۆست)یش ناوی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان ناودەبەن، کەواتە ئەوانیش شاری موسڵ وەکو مەڵبەندی ویلایەتی موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانن.

ئیبراهیم مهماندوست، له بەشی شەشەمی وتاری (ژئۆپۆلیتیکو سەرهەڵدانی دۆزی کورد)دا که له لاپەڕه (١٣)ی ژماره (٢٦٠٨)ی رۆژنامەی (خەبات)، چوارشەممه (٥.٩.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوه، نووسیوێتی: (کوردستان لەبارەی نەوتەوه زۆر دەوڵەمەندو دۆزینەوەی نەوت له ناوچەکانی موسڵو کەرکوک لەباشووری کوردستان بەتایبەتی، هەڵکەوتێکی ژئۆپۆلیتیکیو ستراتیژی گرینگی پێبەخشیوه).

هەر لەو بەشەدا ئیبراهیم مهماندوست، نووسیوێتی: (له کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەشدا ململانێی هێزه کۆلۆنییەکان لەسەر بازارەکانو کەرەستەی خاو چڕتر بۆوەو ئەو ململانێیانه بەتایبەت بۆ دۆزینەوەی نەوتو کۆنترۆڵکردنی ناوچەکه بوو بەهۆی هەڵگیرسانی شەڕی یەکەمی جیهانیو لەئەنجامدا مامەڵەو دانوستاندن لەسەر نەوتی ناوچەکانی باشووری کوردستانو بەتایبەتی موسڵو لۆزان شوێنی رێککەوتننامەی سێڤرەی گرتەوەو بوو بەهۆی قوڵتر بوونەوەی کێشەکەو بۆ جارێکی تر کوردستان دابەشکراو کێشەی کورد سەری هەڵدایەوه).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئیبراهیم مهماندوست، شاری موسڵ یەکێکه لەشارەکانی باشووری کوردستانو بەشێکه خاکی کوردان، چونکه نووسەری ناوبراو لەباسی بوونی نەوت له کوردستاندا ناوی هەردوو شاری موسڵو کەرکوک وەکو دوو شاری دەوڵەمەند بەنەوتی باشووری کوردستان دەبات.

عارف کەریم، لەبەشی چوارەمی وتارێکیدا لەژێرناوی (کێشەی کورد، دوێنێو ئەمڕۆ مادەی ١٤٠ی دەستوور چی لێدێت ؟ ئایا کەرکوک دەگەڕێتەوه باوەشی کوردستان؟)دا، که له لاپەڕه (٥)ی ژماره (١٩٧)ی هەفتەنامەی (رۆژی گەل)، یەکشەممه بەرواری (٤.١١.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوه، نووسیوێتی: (لەوەتەی کوردستان دابەشکراوه بۆ چوار پارچەو ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) بەزۆر لکێنراوه بەدوو ویلایەتەکەی تری بەغداو بەسراوەو دەوڵەتی ئێراقیان لێپێکهاتووه، لەوکاتەوه کەسایەتی کورد تووشی شکستێکی رامیاری گەورە بووەو ستەمێکی میژوویی گەورەیشی لێکراوەو گەلی کورد بەرەوڕووی ناکۆکیو ململانێیەکی توندوتیژ کردۆتەوه لەگەڵ نەیارو دوژمنەکانیدا سەبارەت به بەلاداخستنی کێشەی کوردستان کەکەرکوک بەشێکی گرنگێتیو لێی جیانابێتەوه).

ناوبردنی ویلایەتی موسڵ بە باشووری کوردستان لەلایەن نووسەر عارف کەریم- ەوە، مانای یەک خاکی‌و یەکسان بوون‌و یەکبوونی هەردووکیان دەگەیەنێت، لەکاتێکیشدا کە ویلایەتی موسڵ یەکسان بێت‌و هەر هەمان خاک بێت لەگەڵ باشووری کوردستان کەواتە تەواوی شارەکانی ویلایەتی موسڵ (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، دهۆک‌و دیالە) شاری باشووری کوردستان‌و خاکی کوردانن.

عارف کەریم، لەبەشی چوارەمی وتارێکیدا لەژێرناوی (کێشەی کورد، دوێنێ‌و ئەمڕۆ مادەی ١٤٠ی دەستوور چی لێدێت ؟ ئایا کەرکوک دەگەڕێتەوە باوەشی کوردستان؟)دا، کە لە لاپەڕە (٥)ی ژمارە (١٩٧)ی هەفتەنامەی (رۆژی گەل)، یەکشەممە بەرواری (٤.١١.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ناو بەناویش دەم لەوەوە دەدەن کە کەرکوک بەهۆی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی جۆراو جۆرەوە بکرێتە هەرێمێکی سەربەخۆ!، ئەگەر ئەم تەقەڵایانە سەربگرێ‌و دەسەڵاتی رامیاری کوردستان لێی بێدەنگ بێت وەکو لێی بێدەنگ بووە!، ئەوا بەدڵنیاییەوە کەرکوک-یش وەکو موسڵ لێدەکەن‌و ناهێڵن بگەڕێتەوە سەر هەرێمی کوردستان‌و بەتەواوی لەدەستمان دەردەچێ‌و دەبێ نەوەکانی دوای ئێمە هەموو جارێک بڵێن: کەرکوک شارێکی کوردستان بوو لێیان دزین!!!).

کاتێک کە نووسەری ناوبراو دەنووسێت: (کەرکوک-یش وەکو موسڵ لێدەکەن‌و ناهێڵن بگەڕێتەوە سەر هەرێمی کوردستان‌و بەتەواوی لەدەستمان دەردەچێ)، ئەوە مانای ئەوە دەگەیەنێت کە نووسەری ناوبراو لەسەرەوەدا، شاری موسڵ بەشێوەی کەرکوک بەیەکێ لەشارە پڕ لەبایەخ‌و گرنگەکانی باشووری کوردستان دەزانێت.

لوقمان ا. محۆ، لەلاپەڕە(٢٩)ی پەرتووکی: (الکورد وکوردستان ببلوگرافیا مختارة ومعروفة)دا نووسیوێتی: (لەکاتی شەری یەکەمی جیهانیدا، بەریتانیا بڕیاریدا بەدامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق. پلانەکە لەسەرەتادا وابوو کەهەردوو وڵایەتەکانی بەغداو بەسرا یەکبگرن‌و، بەگوێرەی ڕێککەوتنی (سایکس پیکۆ)ی سالی (١٩١٦) بکەونەژێر دەسەڵاتی ماندێت. بەهەر شێوەیەک، دۆزینەوەی نەوت لەوێڵایەتی موسڵی کوردی پلانی بەریتانیای گۆڕی. ئەوکاتە بەریتانیا بڕیاریدا موسڵ بخاتە سەر دەوڵەتی ئێراقی پێشنیازکراو. هەر لەبەر ئەوەش بوو بڕیاری داگیرکردنی (موسڵ)یدا لەتشرینی دووەمی سالی (١٩١٨)دا (کە ئەوکاتە هێشتا وێڵایەتی موسڵ لەژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان بوو)، سەرەڕای بەستنی ئاگربەستی مۆدروس لە

(٣١.١٠.١٩١٨)دا. بەڵام بەریتانیا باش دەیزانی کەدانیشتوانی ویلایەتی موسڵ بەشێوەیەکی سەرەکی کوردن، بۆیە پلانی ئەوەی دانا کەویلایەتێک یان چەند ویلایەتێکی کوردی نیمچە سەربەخۆ لەویلایەتی موسڵ دابمەزرێنێو بەدەوڵەتی ئێراقی تازە دامەزراو بەشێوەی ناچێگیر بلکێنێ. بەڵام لەهەموو بارێکدا، کوردەکانی ئەو ویلایەتە دژی لکاندنیان بوون بەئێراق).

ئەوەی کە نووسەر لوقمان محۆ ئاماژەی پێکردووە، مانای کوردێتیو کوردستانی بوونی تەواوی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو باسی ویلایەتی موسڵ دەکات وەکو ویلایەتێکی کوردی، کاتێک کە ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی سەر بەو ویلایەتە (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، دهۆکو دیالە) شاری کوردینو سەر بە باشووری کوردستانن.

سەمەد چاوشین، لەوتارێکدا لەژێرناوی (تکایە کەرکوکیش بەدەردی موسڵ مەبەن)، کەلەلاپەڕە(١٠)ی رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (٤٣٣٣)، دووشەممە (٣٠.٧.٢٠٠٧)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (لێرەدا دەمەوێت باسی شارێکی گرنگی تر بکەم کە بەگوێرەی هەموو بەڵگەنامەو دۆکۆمێنتەکان دەیسەلمێنن کەئەویش بەشێک بووە لەکوردستان کەشاری موسڵە، بەداخەوە لەلایەن سەرکردایەتی کوردەوە هەر باسیش ناکرێت. زۆربەی مێژوونووسان دروستبوونی موسڵ بۆ ساڵی (٤٠١)ی پێش زایین دەگەڕێننەوە، لەسەردەمی ساسانییەکاندا ناوی (موسڵ) بەنو ئەردەشێر) هاتووە، واتە (ئەردەشێری نوێ)، شاری موسڵ لەهەموو سەردەمەکاندا راستەوخۆ زیاتر بەکوردستانەوە بەسترابوو لەبارەی ئابوورییەوە نەک بەخاکی عارەبییەوە).

ئەوەی کە نووسەر سەمەد چاوشین باسی کردووە، بۆچوونی ئەو زۆر راشکاوانە دەردەبرێت کەر شاری موسڵ بە یەکێک لە شارەکانی باشووری کوردستان دەزانێت. هەر لەناوونیشانی وتارەکەیدا دەردەکەوێت کە ناوبراو موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی دەزانێت، کاتێک کە ناوونیشانەکە (تکایە کەرکوکیش بەدەردی موسڵ مەبەن)ە. هەروەها باس لەوەش دەکات کە بەدرێژایی مێژوو و بەگوێرەی گشت بەڵگەنامەکانیش شاری موسڵ شارێکی کوردستانی بووە.

رۆژنامەی کوردستانی نوێ، لەلاپەڕەکانی(١ و ٢)ی ژمارە(٤٣٨٣)ی سێشەممە (٢٥.٩.٢٠٠٧)دا وتارێکی لەژێرناوی (هەڕەشەی سڕینەوەی کورد لەموسڵ)دا،

بڵاوکردۆتەوە کەتیایدا هاتووە: (موسڵ بەپێی هەموو دۆکۆمێنتو سەرچاوە میژووییەکان ژمارەیەکی بەرچاوی کوردی تێدابووەو بەپێی شایەتی سالّی (١٩٢٥)ی کۆمەڵەی نەتەوەکانیش بێت، (٦٣%)ی دانیشتووانی ویلایەتی موسڵ پێکدەهێنێت، ئەگەر پرۆسەی بەعارەبکردن نەبوایە، ئەوا ئێستا وەک کەرکوکو خانەقی‌و خورماتوو و شەنگال‌و زۆر شاری دیکە مۆرکی شارێکی کوردستانیی هەڵدەگرت. ئاشکرایەبەعس وەکو زۆر شاری دیکەشوناسی موسڵ-یشی شێواند، لەئێراقی دوای سەدام-یش دەبینین تیرۆریستان‌و گرۆپەچەکدارەشۆڤێنییەکانیش نایانەوێت ئەو بەشەکوردەش، کەلەشارەکەدا ماونەتەوە، لەسەر زێدو حاڵی خۆیان بمێننەوە، بۆیەبەهەموو ڕێوشوێنێکی تۆقێنەرانەزرنگکاری (سیاسەتی) پاکتاوکردنی نەژادی بەسەر کوردەکانی موسڵدا دەسەپێنن).

ئەوەی کوردستانی نوێ نووسیویەتی بۆچوونی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەردەبڕێت، نەک بۆچوونی نووسەرێک یان سەرنووسەری ڕۆژنامەکە بەتەنیا، چونکە ناوی هیچ کەسێکی بەسەرەوە نییە. پاشان هەر لەناونیشانی بابەتە دەردەکەوێت کە کورد بەدرێژایی میژوو لەناو شاری موسڵ-دا ڕووبەڕووی پرۆسەی ڕاگوێزان، دەرکردن‌و بەعارەبکردن بۆتەوە، هەروەها کوردستانی نوێ باسی ئەوەش دەکات، ئەگەر بێتوو پرۆسەی بەعارەبکردنی شاری موسڵ لەلایەن عارەبەکانەوە ئەنجام نەدرایە، ئەو شارە (موسڵ) ئێستاش وەکو شارەکانی کەرکوک، خانەقی، خورماتوو، شەنگال‌و زۆر شاری دیکە مۆرکی شارێکی کوردستانیی هەڵدەگرت، کەواتە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، وەکو پارتێکی سەرەکی کوردستان باوەڕی وایە شاری موسڵ یەکێکە لەشارەکانی باشووری کوردستان، بەڵام لەئەنجامی پرۆسەی بەعارەبکردن سیمای کورداییەتی خۆی تاڕادەیەک لەدەست داوە.

سابیر سمایل، لەوتارێکدا لەژێرناوی (کوردی موسڵ‌و عارەبەکانی کەرکوک)دا کە لەژمارە (١٦٢٣)ی ڕۆژنامەی خەبات، پێنجشەممە (١٨.١١.٢٠٠٤)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (سەبارەت بە کوردی موسڵ-یش ئەوا کورد لەپێش عارەبەکانەوە لەو ناوچەیەدا ژیاون. شاری موسڵ بەشێک بوو لەخاکی دەوڵەتی میتانی کورد، کە لەسالّی (١٥٠٠ پ.ز) دروست ببوو، هەروەها میژوونووسی ناودار هیرۆ دۆتسی

یۆنانی ئاماژە بەوە دەکات کە وڵاتی میسۆپۆتامیاو باکووری سوریا بەشێک بوون لە دەوڵەتی میتانی).

بەگوێرەی بۆچوونی نووسەر سابیر سمایل بێت، شاری موسڵ هەر لەسەردەمە کۆنەکانو لەگەڵ دروست بوونیدا شارێکی کوردنشینو کوردی بووە، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە ئەو شارە (موسڵ)، پازدە سەدە بەر لەزایین دروست کراوەو، یەکێک بووە لەشارەکانی دەوڵەتێکی کوردی بەناوی دەوڵەتی میتانی. لەکاتێکدا شاری موسڵ شارێک بێت لەشارەکانی دەوڵەتی میتانی کوردی، کەواتە بەدڵنیاییشەوە شارێکی کوردیو کوردستانی بووەو هەر بەکوردێتیش دەمێنێتەوە.

محەمەدی حاجی مەحمود، سکرتێری حیزبی سۆسیالیست دیموکراتی کوردستان، لە لێدوانێکیدا بۆ ئاژانسی هەواڵی سەربەخۆی (دەنگەکانی ئێراق)دا، سەبارەت بە کەرکوکو مادەی (١٤٠)ی دەستووری ئێراقی گوتی: (دەبوو ئێمە لەبری ئەو ماددەیە داوای سنووری کوردستانمان بکردایە، ئەگەر کەرکوک سێ ملیۆن عارەبیشی تێدا بوایە ئەوکات ئەوان لەناو خاکی کوردستاندا دەبوونو میوانیش دەبوون. ئەگەر سیاسەتمەدار شتێک لە زرنگکاری (سیاسەت) بزانێت، مانای خۆی ناخاتە مزایەدەوە، با بەعارەب بڵێین موسڵ عارەبستانە یا کوردستانە کە لەبنچینەدا موسڵ بەشێکی کوردستانە، بزانە عارەب وەڵامت دەداتەوە، لەسەر هەر بستە زەوی وڵاتێکی دیکە بڵێ کوردستانە یا عارەبستانە بزانە وەڵام دەدرێیتەوە؟ ئێمە وەکو دەسەڵاتمان نەبوو، پێویست بوو هەر قسەمان نەکردایە، بەڵام تۆ کەرکوک دەخەیتە ئەو دووڕیانەوە کە بزانیت کوردستانە یا عارەبستانە، ئەوا ئێمە لە کەرکوک توانیمان لەڕیفراندۆمدا ئەوە بسەلمێنین کە کوردستانەو بەهەر شێوەیەک بێت بردمانەوە، بەڵام ئایا لەحەویجە، دووزخورماتوو، قەرەتەپە، سەعدیە، مەندەلی، بەدرە، جەسانو شەنگال کە چواردەوری عارەبەو تەنانەت لە مەخموریش دەیبەینەوە؟).

کاتێک کە محەمەدی حاجی مەحمود، سکرتێری حیزبی سۆسیالیست دیموکراتی کوردستان، باسی ئەوە دەکات کە شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو پارچەیەکی گرنگی باشووری کوردستان دادەنێت، بەڵام ئەو پێیوایە پرۆسەی بەعارەبکردنی ئەو شارە لەلایەن دەسەڵاتدارانی شۆڤینیزمی عارەبی بەڕادەیەک سیمای کوردایەتی

شارەکەی گۆڕیوە کە سەرکردایەتی کورد بوێری ئەوەی تیا نەبێت لەوکاتەدا تەنانەت باسی کوردستانێتی ئەو شارە دێرینەی باشووری کوردستان بکات!

دادوەر تەها بابان، لە لاپەڕەکانی (٥ و ٦)ی پەرتووکی (کۆستی شارێک)دا، نووسیوێتی: (لێرەدا بۆ ئەوەی باسەکەمان پەرش‌و بڵاو نەبێتەوە تەنیا باسی کوردستانی باشوور دەکەین، کە ئەوکاتە بریتیبوو لەدوو میرنشین کە ئەویش میرنشینی سۆران‌و بابان بووە یەکەمیان لەسااڵی (١٨٣٦)و دووەمیان لەسااڵی (١٨٥٢)دا دەوڵەتی عوسمانی لەناوی بردن‌و ئیتر لەشوێنەواری ئەو دوو میرنشینە ویلایەتێک هاتە کایەوە کە پێی ئەوترا ویلایەتی (موسڵ)و لەلایەن والیە تورکەکانەوە ئەبرا بەڕێوە. سنووری باشووری ویلایەتی موسڵ شاخەکانی (حەمرین) بوو ئیتر لەوێوە ناوچەی عارەبستان دەستی پێ ئەکرد.

دەرکەوت کە هۆی کردنەوەی ئەو بەرەی جەنگە داگیرکردنی کوردستانی باشوور واتە ویلایەتی (موسڵ) بوو. وتمان مەبەستی بەرودوای سوپای بەریتانیا داگیرکردنی ویلایەتی (موسڵ) بوو بەواتایەکی تر نەوتەکەی خواروووی کوردستان).

ئەوەی کە دادوەر تەها بابان ئاماژەی پێکردووە، مانای کوردبوون‌و کوردستانی بوونی تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشارەکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، دهۆک، سلێمانی‌و دیالە) دەگەیەنێت، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ویلایەتی موسڵ لەخاکی هەردوو میرنشینی سۆران‌و بابان دروستبووە، کەواتە بە باوەڕو بۆچوونی ئەویش شاری موسڵ شارێکی کوردی‌و سەر بە باشووری کوردستان بووەو، دەبێت هەر واش بمێنێتەوە.

رۆژنامەنووس عەبدولغەنی عەلی یەحیا، کارگێری لقی (١٤)ی پارتی دیموکراتی کوردستان لە موسڵ، لەدیمانەیەکدا لەژێرناوی (سەرکردایەتی کورد کەمتەرخەمە لەبایەخدانی بەشاری موسڵ)دا، کە لەلاپەڕە (٧)ی ژمارە (٢٧١)ی رێکەوتی (١٥.٣.٢٠٠٨)ی رۆژنامەی (هەواڵ)دا بڵاوکراوەتەوە، لەوەڵامی پرسیارێکدا سەبارەت بەکوردستانی بوونی شاری موسڵ، زۆر بوێرانە دەڵێت: (مێژوو دەڵێ کورد لەعارەب کۆنترە لە موسڵ، جوگرافیا دەڵێ بەشێکە لە کوردستان، ئاو و هەوا ژینگەی هەموو کوردستانە، هەزاران بەڵگە هەیە هی نەتەوە یەکگرتووەکان هی دەوڵەتان‌و گەڕۆکەکان هەر هەمووی کۆکن لەسەر ئەوەی زۆرینەی کورد بووەو دەوروبەری کورد بووە، بەڵام بەداخەوە ئاوڕەک نە لەمێژووی دراوەتەوە نە

لەئابووریی دراوەتەوە نە لەڕەسەنایەتی ئەم خەڵکە دراوەتەوە. بەبۆچوونی خۆم دەڵێم شاری موسڵ شارێکی کوردستانیە، شاری هەموو نەتەوەو ئایینێکە).

ئەوەی کە نووسەرو رۆژنامەنووس عەبدولغەنی عەلی یەحیا ئاماژەی پێکردووە، کوردستانێتیو کوردبوونی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو پشتی بەسەرچاوە میژوویییەکان، جوگرافییەکان، بەڵگەنامەکانی کۆمەڵەی نەتەوەکانو گەڕۆکە جیهانیو ئەرۆپاییەکان بەستووە کە باسی بوونی کورد لەشاری موسڵ دەکەن بەر لەبوونی عارەب لەو شارەدا. هەروەها نووسەرو رۆژنامەنووس عەبدولغەنی عەلی وەکو نووسەرێکو رامیارییەکی کورد بۆچوونی خۆی راشکاوانە دەردەبڕێت کە شاری موسڵ بەشارێکی کوردی کوردستانی دادەنێت، کە بۆچوونی ناوبراو ۆ ئێمە گرنگەو دەبێتە بەڵگەیەک.

ئاری جەلال سائح، لەوتارێکیدا لەژێر ناونیشانی (ئەنفال هەوڵێک بۆ جینۆسایدکردنی کورد)، کە لە لاپەڕەکانی (٤٧-١١٠)ی ژمارە (٣)ی گۆڤاری (کەرکوک ١٩)دا بڵاوکراوەتەوە، لە لاپەڕە (٧٢)دا نووسیوێتی: (بڕیاری ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە (١٦)ی کانوونی یەکەمی ساڵی (١٩٢٥)دا بەفەرمی ویلایەتی موسڵی کوردی بەئێراقی عارەبییەوە گرێدا).

ئەوەی کە نووسەر ئاری جەلال ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانێتی تەواوی ویلایەتی موسڵ دەگەیەنێت بەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)، چونکە نووسەری ناوبراو نووسیوێتی ویلایەتی موسڵی کوردی، کاتێک کە ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردی بێت، هەڵبەت دەبێت تەواوی شارەکانی سەر بەو ویلایەتە بەشاری موسڵ-ی مەڵبەندی ویلایەتەکەش، شاری کوردیو سەر بە باشووری کوردستان بن.

عسمەت شەریف وانلی، سەرۆکی کۆنگرەی نەتەوەیی کوردستان، لە دووی فێبریوەری ساڵی (٢٠٠٢)دا، پەیامێکی بۆ کەمپینی ئەنفال (ناوەندی هەڵەبجە دژ بەئەنفالکردنە ژینۆسایدکردنی گەلی کورد - چاک)دا لەژێرناوی (پەیامی سەرۆکی کۆنگرەی نەتەوەیی بۆ کەمپینی ئەنفال)دا ناردووەو، لەڕۆژی (٢.٢.٢٠٠٢)دا لە (کوردستاننێت)دا بڵاوکراوەتەوە، کە تیایدا هاتووە: (هەرچەندە رژێمی بەعس تاوانەکانی لەئەنفالی (١٩٨٨)دا زۆر سامناکتر کرد، بەڵام نابێ ئەوە لەیاد بکەین کە بەر لەوەو دوای ئەو میژووەش لەتاوانکاری لەدژی کورد نەسڵەمیەتەوە،

رووداوەکانی ساڵی (١٩٩١) بەڵگەیەکی تری زەقی ئەم راستییەن. ئەم-سیاسەتانە جیاوازییەکی ئەوتۆیان نیە لەگەڵ ئەو پاکتاوە نەژادییەی کە تاوەکو ئەوڕۆ بەعس لەناوچە جۆربەجۆرەکانی باشووری کوردستان پەیڕەویان دەکا، بەتایبەتی لەناوچە نەوتییەکانی پارێزگاکانی کەرکوکو موسڵ، عەینزالە، شەنگال، خانەقین، مەندەلی، زەرباتیە، بەدرەو تاد...).

ئەوەی گەورە سیاسەتوانی کورد عسمەت شەریف وانلی، سەرۆکی کۆنگرەی نەتەوەیی کوردستان ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو ناوی شارەکانی موسڵ، کەرکوک، عەینزالە، شەنگال، خانەقین، مەندەلی، زەرباتیەو بەدرە بە شارەکانی باشووری کوردستان ناوبردووە.

ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی، لە لاپەڕە (١٨)ی پەرتووکی (سایکس – پیکۆو ترازاندنی جەمسەری کێشەی کوردی باشوور)دا نووسیوێتی: (لەنێوان ساڵانی (١٨٩٩-١٩٠٦) سێر م. سایکس گەشتێکی بە کوردستانی باکووردا کردو لەناوچەکانی موسڵو فوراتی سەرووردا کەوتە گەڕان، ئەنجام دوو پەرتووکی دانا: (گەشتێک بە پێنج ویلایەتی تورکیدا – لەندەن ١٩٠٠)و (دوا میراتی خەلیفەکان – لەندەن ١٩١٥) کە ئەمەی دوایی گەشتێکە لەناوچەکانی سەرووی جەزیرەو موسڵو کوردستان).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی نووسەر ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی، شاری موسڵ بەشێک بووە لەباکووری کوردستانو هیچ پەیوەندییەکی بەعارەبو ئێراقەوە نەبووە، چونکە نووسەری ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمو سەرەتای سەدەی بیستەمدا سێر مارک سایکس گەشتێکی بە باکووری کوردستاندا کردووەو، لەناوچەکانی سەرووی جەزیرە، موسڵو کوردستان گەڕاوە، کەواتە ناوبراو جەزیرەو موسڵ بە بەشێک لەباکووری کوردستانی ژێردەستی عوسمانییەکان دەزانێت. کە موسڵ بەشێک بێت لەکوردستان کەواتە بێ هیچ گومانێک خاکی کوردەو پارچەیەکی دانەبڕاوی کوردستانە.

هەڵوێست عومەر قادر، لە لاپەڕە (٢٤)ی پەرتووکی (یهود کوردستان تأریخهم، مواقعهم، أعمالهم، صورهم)دا، نووسیوێتی: (بەڵگەیەکی تری بەهێزی پابەندبوونی جوولەکەکانی کوردستان بۆ خاکی پیرۆز لە ئیسرائیل، ناونانی ئەو شوێنانە بوو کە لە کوردستاندا تێیدا دەژین بەناوی عیبری ناوچەکانی ئیسرائیلی، بۆ نموونە هەندێک

لەو ناوچانە: (هەولێر –ئەلیەخوش)، ئاکرێ – ئەیکرون)، ئاشور – موسڵ)، (کیلاە – کەرکوک)، ئەوەی شایەنی سەرنجە کە (زاخۆ) لەسەرچاوە عیبرییەکاندا بەناوی (ئۆرشەلیمی کوردستان) ناوبردراوە، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە لەو شارەدا (زاخۆ) ژیانیان زۆر خۆشبووە بەشێوەیەک کە نزیکەی نیوەی شارەکە هی ئەوان بووە).

ئەوەی کە هەڵوێست عومەر قادر نووسیوێتی، بۆچوونی ئەومان بۆ دەردەخات بەوەی کە شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو پارچەیەکی کوردستان دادەنێت، چونکە ناوبراو ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی سەر بە کوردستان بردووە کە جوولەکەی تێدا ژیاوە.

هەڵوێست عومەر قادر، لە لاپەڕە (٢٨)ی پەرتووکی (یهود کوردستان تأریخهم، مواقعهم، أعمالهم، صورهم)دا، نووسیوێتی: (لەناو شاری (موسڵ) یان (نەینەوای نوێ)، کە شارێکە دەکەوێتە نزیک سنووری سوریاو، مەڵبەندی پیشەسازیو گیانی جوولەکەکانی کوردستان بوو، کە جوولەکەکان بەشێوەیەکی زۆرو چڕ تیایدا نیشتەجێ ببوون).

لەسەرەوەدا نووسەر هەڵوێست عومەر دیسان شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی ناودەبات، چونکە ناوبراو شاری موسڵ بە مەڵبەندی پیشەسازیو گیانی جوولەکەکانی کوردستان ناودەبات. ئەو قسەیەی نووسەر دەریدەخات کە باوەڕی بە کوردستانێتی شاری موسڵ هەیە، چونکە ئەو باسی شاری موسڵی کردووە لەچوارچێوەی سنووری کوردستان.

هەڵوێست عومەر قادر، لە لاپەڕە (٤٠)ی پەرتووکی (یهود کوردستان تأریخهم، مواقعهم، أعمالهم، صورهم)دا، نووسیوێتی: (جوولەکەکان بەباشی تێکەڵاوی کۆمەڵگای کوردەواری ببوون، بەڕادەیەک کە لەهەموو شارو گوندە کوردییەکانو لەناو کۆمەڵگانشینەکاندا نیشتەجێ ببوون بەبێ رەچاوکردن یان گوێدان بە پابەندبوونی ئایینی بۆ دراوسێکانو گەڕەکەکان، لەگەڵ ئەوەشدا گەڕەکی تایبەت بەخۆیان هەبووە لەشارەکانی وەکو (سلێمانی، هەولێر، موسڵ، دهۆک، زاخۆ، کۆیەو ئامێدی)، ئەمەش لەپێناوی سەربەستییەکی فراوانتر بوو بۆ جێبەجێکردنی مەراسیمە ئایینییەکانیان).

نووسەر هەڵوێست عومەر لەسەرەوەدا بۆچوونی خۆیمان بۆ دەردەخات، کاتێک کە ناوبراو باسی ژیانی جوولەکەکانی کوردستان دەکات، چونکە لەکاتی ناوهێنانی

شارەکانی کوردستاندا ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی کوردستانی بردووە، کە جوولەکەکان گەڕەکی تایبەت بەخۆیان هەبووە لەو شارەو چەندین شاری تری کوردستاندا.

هەڵوێست عومەر قادر، لە لاپەڕە (٤٠)ی پەرتووکی (یهود کوردستان تأریخهم، مواقعهم، أعمالهم، صورهم)دا، نووسیوێتی: (جوولەکەکان لەزۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا بوونیان هەبوو، گووندی وا هەبووە زۆربەی دانیشتوانەکەی جوولەکە بووینە، لەهەمانکاتدا لەهەندێک شوێنو ناوچەی تردا دانیشتوانەکانی تێکەڵ بووینە بۆنموونە لەشارەکانی (سلێمانی، کەرکوک، دهۆک، هەولێرو موسڵ).

بۆ جارێکیتریش نووسەر هەڵوێست عومەر باسی کوردستانێتیو کوردبوونی شاری موسڵ-مان بۆ دەکات، کاتێک کە ناوبراو باسی بوونی جوولەکە کوردەکان دەکات لەشارەکانی کوردستان، ناوی شاری موسڵ-یش وەکو شارێکی کوردستان دەبات کە جوولەکەی تیا ژیاوە.

لیوای پۆلیسی یاساناس محەمەد سالح ئاکرەیی، لەبەرگی دواوەی پەرتووکی (الکورد والدولة المستقلة وفق المعاهدات والمواثیق الدولیة)دا نەخشەیەکی کوردستانی مەزنی داناوەو، شاری موسڵ بەتەواوی دەکەوێتە نێو سنووری کوردستان.

دانانی نەخشەی کوردستان لە لایەن لیوای پۆلیسی یاساناس محەمەد سالح ئاکرەیی، لەکاتێکدا کە شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا بەتەواوی بکەوێتە ناو سنووری باشووری کوردستان، مانای کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

کەریم یەڵدز، لە لاپەڕەکانی (٢٧٢-٢٧٣)ی پەرتووکی (کورد له عیراق)دا نووسیوێتی: (لە دیسێمبەری سالی (٢٠٠٣)دا پارتیە کوردییەکان بەرنووسێکی فیدراسیۆنێکی خۆبەخشانەی کوردستانی ئێراق-یان لەگەڵ پارچەکانی تری ئێراق پێشکەش ئەنجومەنی بەڕێوەبەری کرد، بەرنووسەکە بەوردی باس لەوە دەکات هەموو ئەو خاکەی لەکاتی بەزۆرەملێ لکاندنی بە ئێراقەوە پاش شەڕی جیهانی یەکەم خاکی کوردستانی ئێراق بوو ئەبێ بە ئاوایەکی فەرمی ببێت بە بەشێک لە کوردستانی ئێراق).

نووسەر کەریم یەڵدز، ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکات کە لە بەرنووسی فیدراسیۆنە کوردییەکەدا داوای تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر،

سلێمانی، کەرکوکو دیالە) دەکاتەوە، چونکە ئاشکرایە لای هەموومان ئەو خاکەی کە بەبڕیارێکی زۆرەملێیانەی کۆمەڵەی نەتەوەکانو بەریتانیا لە (١٦.١٢.١٩٢٥)دا بەئێراقەوە بەسترا، کە ناوبراو بە کوردستانی ئێراق ناوی دەبات، بریتیبوو لە ویلایەتی موسڵ. هەروەکو لەبەشی یەکەمیشدا رووتکرایەوە کە کوردستانی ئێراق یان باکووری ئێراق، ئەو ناوانە ناوی جوگرافی نین، بەڵکو بریتین لە دوو زاراوەی رامیاری کە عارەبە شۆڤێنیستەکانو داگیرکەرانی تر لەدژی کورد دایان هێناونو لەبری باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بەکاریان دەهێنن.

مراد حەکیم محەمەد، لە لاپەڕە (٨٦)ی پەرتووکی (ئاکامە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسەتی راگواستنی کورد لەئێراق لەسەردەمی بەعسدا)، نووسیوێتی: (یەکەمین خەسڵەتی شاری کوردی لەپەنجاو شەستەکانی سەدەی رابردوو، بچووکی شارەکان بوو. ئەگەر شارەکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێرو سلێمانی لێ جیابکەینەوە، ئەوا زۆرینەی رەهای شارەکان ژمارەی دانیشتوانیان لە شەش هەزار کەمتر بوون).

لەسەرەوەدا بەئاشکرا بۆچوونی نووسەر (مورادحەکیم محەمەد)مان بۆ دەردەکەوێت، کە شاری موسڵ بەیەکێک لەشارە کوردییە گەورەکان دادەنێت، مادامیش شاری موسڵ شارێکی کوردی بێت، کەواتە شارێکە لە شارەکانی سەر بەخاکی باشووری کوردستان.

سەباح پیربال قەساب، لە لاپەڕە (٤٠)ی پەرتووکی (ئارکیۆلۆجیا لە کوردستان)دا، نووسیوێتی: (لەسالانی دوای (١٩٥١)دا لەناوچەکانی کوردستاندا چەندین ناوچەی شوێنەواری وەک ئەشکەوتی هەزارمێردو چەرمۆو بەستووەو قسقاپان لەنزیک گوندی زەرزیو تەپە گەورەو شوێنەوارەکانی ناوچەی شەنگالو تەلەعفەرو پردی عەباسیو ئەشکەوتی دهۆکو شوێنەوارەکانی ئامێدیو دەوروبەری موسڵو هەولێرو شارەزوورو هەڵەبجەو عەربەتو بەردەبلکەو دوکانو زۆری تر لە سلێمانی دۆزرانەوە).

بە بۆچوونی نووسەر سەباح پیربال قەساب، شاری موسڵ شارێکی کوردییەو دەکەوێتە نێو سنووری باشووری کوردستان، چونکە نووسەری ناوبراو کاتێک کە باسی شوێنەوارو ئەشکەوتەکانی کوردستان دەکات لە پەرتووکی (ئارکیۆلۆجیا لە کوردستان)دا، ناوی شاری موسڵی وەکو شارێکی کوردستانی هێناوە. کەواتە

نووسەر ئەو شارە بەشارێکی کوردستانی دەزانێت، بۆیە لەگەڵ شارەکانی تری کوردستانی ناوی بردووە.

ڕۆژنامەنووس عارف زێرەڤان، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (کورد نیڤی موسڵی نەخوازن نکارن شنگالو خانەقینێ ب دەست خن)، کە لەڕۆژی سێشەممە (١٧.٦.٢٠٠٨)دا لە لاپەڕە (٥)ی ژمارە (٣٤٣)ی (ڕۆژنامەی میدیا)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (موسڵ ژی باژارەکی کوردستانییەو دڤێت کورد دەست ژ کوردستانیبوونا وێ بەرنەدنو نیڤی وی باژاری یانی ئالیێ ڕۆژهلاتێ دجلەیێ ڤەگەرینن سەر بەڕێوەبەریا هەرێما کوردستانی. ژ ئالیێ دیرۆکێ ڤە تەمامیا باژارێ موسڵی بەشەکا کوردستانییە لێ بەڵێ ب حکمێ کۆ نیڤەک ژ باژاری بوویە عارەبو گەلەک قەزاییێ وێ ژی عارەبانن یا هەری باش ئەوە کۆ باژار ببە دو بەش: ڕۆژهلات بۆ کوردستانێو ڕۆژاڤا بۆ ئێراقێ. قەزاییێ موسڵی بێن کوردستانی بلا ب موسلا کوردستانی ڤە بێن گرێدانو قەزاییێ ئێراقی ژی ب موسلا ئێراقی ڤە بێن گرێدان).

لەسەرەوەدا بۆچوونی ڕۆژنامەنووس (عارف زێرەڤان)مان بۆ دەردەکەوێت کە ئەویش شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێتو، باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە لەکۆندا تەواوی شاری موسڵ بەهەردوو بەری دەستە چەپو دەستە ڕاستی هی کورد بووەو سەر بە کوردستان بووینە، بەڵام بەهۆی پڕۆسەی داگیرکردنو بەعارەبکردنەوە ئێستاکە نیوەی شاری موسڵ واتە (بەری دەستە ڕاستی) کە دەکاتە کەناری ڕۆژئاوای دیجلە دانیشتوانەکەی عارەبن. ناوبراو پێشنیاری ئەوە دەکات کە بەشە کوردییەکەی شاری موسڵ کە خاکی کوردەو پارچەیەکی کوردستانە لەگەڵ قەزا کوردییەکانی ئەو شارە با بخرێنە سەر کوردستانو، هەرچی بەشەکەی ترە کە ئێستاکە لەئەنجامی بەعارەبکردن زۆربەی دانیشتوانەکەی بۆتە عارەب با بخرێتە سەر ئێراق.

شوان عوسمان مستەفا، لەنێوانی لاپەڕەکانی (١٤٠ و ١٤١)ی پەرتووکی (کوردستان و پڕۆسەی بەئیسلام کردنی کورد)دا، نەخشەیەکی کوردستانی لەژێرناوی (کوردستان لەسەردەمی پڕۆسەی بەئیسلام کردنی کورد)دا، بڵاوکردۆتەوە، کە تەواوی پارێزگاکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، دیالەو تکریت)و کەوتوونەتە ناو سنووری کوردستان، جگە لەوەش سنووری کوردستان درێژ

دەبێتەوە بەرەو باشوورو بەشێکی شارەکانی عمارە، کوتو بەسرا دەگرێتە خۆی تاوەکو دەگاتە سەر کەنداوی فارس.

گومان لەوەدا نییە کە نووسەر شوان عوسمان مستەفا، ئەو نەخشەیەی بۆیە داناوە بۆئەوەی دەریخات کە کوردستان بەر لەداگیرکارییەکانی ئیسلام ناوچەیەکی فراوانو گەورەتر بووە، لەو کوردستانەی دوای داگیرکارییەکان کە سالٓ لەدوای سالٓ لەژێر سایەی ئیسلامو عروبەدا سنوورەکانی بەرتەسکتر بووینەوەو دەبنەوە. ئەمەش دەیسەلمێنێت کە شاری موسڵ، شارێکی کوردیو سەر بە باشووری کوردستان بووە، بەڵام بەهۆی شالاوەکانی بەعارەبکردنەوە سیمای کوردێتیو کوردستانێتی خەریکە لەدەست دەدات. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

مێژوونووسی ناوداری کورد حوسێن حوزنی موکریانی، لە لاپەڕە (٣٢٩)ی بەرگی یەکەمی پەرتووکی (سەرجەمی بەرهەمی حوسێن حوزنی)دا، نووسیویتی: (دێریکی پێشکەوتن مێژووی دوو دەوڵەتی مەزنی (دوشتێکباز – هەزبانی)یە کە لە ئاوربایەگان – ئامەد (دیاربەکر) – ئەرگیش – بۆتان (جەزیرە) – موسڵ –ێدا بەئازادیو سەربەستییتی فەرمانڕەواییان کردووە).

ئەوەی کە مێژوونووسی ناوداری کورد حوسێن حوزنی موکریانی ئاماژەی پێداوە، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی نووسەر باسی ئەوەی کردووە کە هەردوو دەوڵەتی کوردی دوشتێکبازو هەزبانی باماوەیەکی دوورودرێژ فەرمانڕەوایەتی شاری موسڵ-یان کردووە.

جەلال جەوهەر، لەبەشی یەکەمی وتارێکدا لەژێرناوی (پاشگەزبوونەوە لەڕێککەوتنەکان یان نیگەرانی لەدروستبوونی هەندێک کێشە)دا، کە لە لاپەڕە (٦)ی ژمارە (٤٦٣٢)ی رۆژنامەی کوردستانی نوێ، رۆژی پێنجشەممە، رێکەوتی (٢٤.٧.٢٠٠٨)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیویتی: (کێشە ئاڵۆزەکانی خەڵکی کوردستانیش، کە کێشەی گۆڕینی باری دیموگرافیو ئیداری لەناوچەکانی کەرکوک، دیالەو موسڵ بوو، ئەویش لەماددەی (١٤٠)ی دەستووری هەمیشەیی ئێراقدا چارەسەری بۆ دانرا (کە پێشتریش لەیاسای کاتی بەڕێوەبەرێتی دەوڵەتی ئێراقدا، لەماددەی (٥٨)ی ئەو یاسایەدا نەخشەی چارەسەری ئەو ناوچانە دانرابوو).

ئەوەی کە جەلال جەوهەر ئاماژەی پێکردووە، کوردێتیو کوردستانێتی هەرسی شارەکانی موسڵ، کەرکوکو دیالە دەگەیەنێت، چونکە ناوبراو باسی کێشەی گۆڕینی

باری دیمۆگرافیاو کارگێڕی ناوچەکانی موسڵ، کەرکوکو دیالە دەکات‌و، بەیەکێک لەکێشە ئاڵۆزەکانی خەڵکی کوردستانیان دەزانێت، مادام کێشەی ئەو سێ شارە کێشەی خەڵکی کوردستان بن، کەواتە هەرسێ شارەکە شاری کوردستانن بۆیە کێشەی دانیشتوانەکەیەتی.

لێژنەی باڵای بەرەنگاربوونەوەی بەعارەبکردنی کوردستان، لەلاپەڕە (٩)ی پەرتووکی (ئەتڵەسی کەرکوک)دا نەخشەیەکی لەژێرناوی (کەرکوک لە دەوڵەتی حوری‌و سۆپارتی)دا باڵاوکردۆتەوە، کە سنووری دەوڵەتی حوری لەماوەی سااڵنی نێوان (٢٣٠٠-١٥٩٠ پ.ز)دا شارەکانی (هەولێر، کەرکوک، موسڵ، ئاشوور، واششوکانی، حەڕان، کرکمیش، حەلەب، ئاالاڵغو ئاوغاریت)ی دەگرتەوە. نەخشەکە لەکۆتایی ئەو بەشەدا دانراوە.

هەروەکو ئاشکرایە حوریییەکان باپیرە گەورەی کوردن، فەرمانڕەوایی کردنی ئەوان بۆماوەی نزیکەی حەوت سەدە لەو شارانەی کە لەسەرەوەدا ناویان هاتووە، کوردێتی‌و کوردستانێتی شاری موسڵ دەسەلمێنێ. بەتایبەت

هەروەکو لەهەمان لاپەڕە ئاماژە بەوە کراوە کە حوریییەکان دوای لاواز بوونیشیان لەسااڵی (١٥٠٠پ.ز)دا دەوڵەتێکی کوردییان بەناوی دەوڵەتی میتانی لەسەر بەشێک لەخاکی خۆیاندا دامەزراندو، بۆماوەی دوو سەدە ئەو دەوڵەتە مایەوە. دواتریش دەوڵەتی سۆپارتی کوردی لەسەر پاشماوەی دەوڵەتی میتانی دامەزرا کە شارەکانی (موسڵ، کەرکوک‌و هەولێر)ی دەگرتەوە. ئەمانەش هەمووی ئەوەمان بۆ رووندەکەنەوە کە لەسەردەمی هەرسێ دەوڵەتی حوری، میتانی‌و سۆپارتی شارەکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێرو چەندین شاری تریش بۆماوەی هەزار ساڵێک لەبەردەستی کورد بووینەو خاکی ئەوان بووینە.

زۆبێر ئایداری سەرۆکی کۆنگرەی گەل، لە لێدوانێکی تایبەت بە میدیادا کە لەژێرناوی (زۆبێر ئایدار سەرۆکی کۆنگرەی گەل: نەک کەرکوک بەڵکو دەبێ هەموو ویلایەتی موسڵ بگەڕێتەوە سەر کوردستان)، کە لە لاپەڕەکانی (١ و ٩)ی ڕۆژنامەی میدیا، ژمارە (٣٤٩)ی سێشەممە ڕێکەوتی (٢٩.٧.٢٠٠٨)دا باڵاوکراوەتەوە، دەڵێت: (پێویستە داوا بکرێ هەموو ویلایەتی موسڵ بگەڕێتەوە سەر کوردستان نەک بەتەنیا کەرکوک، بەڵکو پێویستە موسڵیش بگەڕێتەوە سەر کوردستان ئەوە شتێکی مێژووییە کە لەسااڵی (١٨٨١)دا پێشنیارکراوە موسڵ بکرێتە پایتەختی کوردستان).

ئەو ئاماژەیەی سەرۆکی کۆنگرەی گەل زوبێر ئایدار، کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی سەرۆکی کۆنگرەی گەل داوای گەڕانەوەی تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵەوە دەکات بۆ سەر کوردستان، چونکە تەواوی ویلایەتی موسڵ بە کوردستان دەزانێت. هەروەها زوبێر ئایدار باسی ئەوە دەکات کە لەسالی (١٨٨١)دا پێشنیاری ئەوە کراوە کە شاری موسڵ بکرێتە پایتەختی کوردستان. وەکو زانراوە لەسالی (١٨٨١)دا شێخ عوبەیدوللای شەمزینی شۆڕشێکی لەدژی ستەمو زۆرداری تورکەکان لەسەرانسەری کوردستاندا بەرپاکرد، بڕیاری دابوو شاری موسڵ بکاتە پایتەختی ئەو کوردستانەی کە ئەو دەیویست دایمەزرێنێت.

مەزدەکی، لە لاپەڕە (٧٣)ی پەرتووکی (عەرەبو ئیسلام)دا نووسیوێتی: (دوای کۆژرانی (یەزدان گوردی سێیەم) لەسالی (٦٣٧ز)دا لە شەڕی جەلەولادا شاری حەلوانیش گیرا، ئەوسا دوای ئەوە عارەبەکان دەستەو یەخەی کورد بوون، دوای داگیرکردنی تکریت هێرش کرایە سەر کوردو (موزەر – ئامەد (دیاربەکر) – حەڕان)و (رەها – ئورفە)و رقەو رەئس ئەلعەین – نسێبین – شەنگال – خابور – ماردین – ئامێد – میافارقین – موسڵو سەرجەم شارەکانی تری کوردستان گیرا، لەدوای ئەو شارانەش هێرش کرایە سەر (مەلاتیە)و چەند شارێکی تری وەکو سیرت).

لەسەرەوەدا بە بۆچوونەکانی مەزدەکی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو پارچەیەکی کوردستانە، لەبەرئەوەی ناوبراو ناوی شاری موسڵو دەیان شاری تری وەکو شاری کوردستانی بردووە، کە لەلایەن میلیشیا عارەبە موسڵمانەکانەوە بەر لەهاتنی ناوەڕاستی سەدەی حەوتەمدا داگیرکراون.

مەزدەکی، لە لاپەڕەکانی (٧٨-٧٩)ی پەرتووکی (عەرەبو ئیسلام)دا نووسیوێتی: (بەدرێژایی سەردەمی دەسەلاتی خەلافەتی ئیسلامی هیچ کاتێک عارەبەکان پێیان خۆش نەبووە، کە دەسەلات بەدەست جگە لەعارەبەوە بێت، هەر لەو دیدو بۆچوونە شۆڤینستیە ئیسلامیو عروبیەوە، کە رۆژگاری ئەمڕۆش دژی ئەوەن، کە گەلی کورد لەشامو ئێراقدا دەسەلاتی رامیاریان بەدەستەوە بێت، لەکاتێکدا کورد لەسەر زێدی باب‌و باپیرانی خۆیەتیو (مواطن)ەو (مستوطن) نیە، بەڵکو ئەوە عارەبەکانن، کە (المستوطنات التعریبیة)یان لەسەر زێدی رەسەنی کورد لە حەلەب، حەسەکە،

قامیشلی، کەرکوک، موسڵ، دیالەو هەندێک لەناوچەکانی (کوت) وەکو بەدرە، جەسان، مەندەلی، قازانیە، بەلەدروز، سەیف سەعد، هەنجیرەو مێمک بنیات ناوەو عارەباندنی ناوی شارۆچکەو گوندەکان دەکەن وەکو (زەینەل کۆز: زین القوس)و (شارەبان: المقدادیة)و (دووبز: دبس)و (قەرەتۆغان: که ناوزەدێکی تورکیە بۆ جلەولاء)و ....هتد).

مەزدەکی زۆر بەڕوونو ئاشکرایی بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بەشاری موسڵو دەیان شارو شارۆچکەی تری کوردیو کوردستانی دەردەبڕێت، کە شاری موسڵو ئەوانەی تریش بە خاکی کورد دەزانێت کە لەلایەن عارەبی داگیرکەرەوە، بە بەردەوامی هەوڵی بەعارەبکردنیان دراوە. مادام شاری موسڵو شارەکانی تریش خاکی کورد بن‌و رووبەڕووی بەعارەبکردن هاتبنەوە، کەواتە هەر هەموویان شاری کوردیو بەشێکن لەخاکی کوردستان.

عەبدوڵلا کەریم مەحمود، لە لاپەڕە (١٤٦)ی پەرتووکی (رەشەبای ژەهرو ئەنفال، بەرگی دووەم)دا، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (بەها جوانەکانی کوردەواری)دا کە لە لاپەڕەکانی (١٤٦-١٥٢)دا بڵاوکراوەتەوە، نووسیوێتی: (ئێزیدییەکان کوردن، لە کۆنەوە لە پارێزگای دهۆکو موسڵ لە کوردستانی باشوور، لە تورکیا، سوریا، ئێران‌و ڕوسیادا ژیاون‌و دەژین، ئێستا (٤٥) هەزار کوردی ئێزیدی لە ئەوڕوپا دەژین، گەر بڕوانینە کلتورو داب‌و نەریتیان رەنگدانەوەی سروشتی کوردستانە، بە کرمانجی ژوورو دەدوێن، مێژووەکەیان گەڕانەوەیە بۆ ئایینی زەردەشتی دێرینی کورد).

بۆچوونەکانی نووسەر عەبدوڵلا کەریم مەحمود، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەری ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردیو کوردستانی دادەنێت، کە ناوبراو باسی ئەوە دەکات کە ئێزیدییەکان کوردن‌و لەشارەکانی موسڵو دهۆک لە باشووری کوردستان دەژین، کەواتە نووسەر شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانێت.

زەکەریای گۆرانیبێژ، لەیەکێ لەگۆرانییەکانیدا بەناوی (وەرە ئەسمەر)دا، لەنووسینی (ئەدیب چەلکی)، باس لە کوردستانێتی شاری موسڵ دەکات. ئەمەش چەند کۆپلەیەکی گۆرانییەکەیە:

وەرە ئەسمەر
شۆڕشو بەرخوێدانێ
خەباتو سەرهەڵدانێ
ل باشوورێ وەلاتی
شەڕێ مانو نەمانی
مزگێنی هاتن خەلات
ڕۆژا مە کوردان هەلات
ل دوازدەهێ نیسانێ
رزگار بو پارچەک وەلات
کەرکوک، موسڵو زمار
شێخان، مەخمورو شەنگار
خانەقێنو مەندەلی
ل وان پیرۆز بیت بوهار
مژدە بۆ کوردان هەمان
زۆرێو بندەستی نەمان
ئاشێ دژمنان هەریفت
وەرگەڕێن چەرخو زەمان

بلند کن ئالا کوردان
ئازاد بویە نیشتمان
ئەیڕۆ کەرکوکو موسڵ
سبە ئامەدو بۆکان

بەگوێرەی ئەو هۆنراوەیەی هەڵبەستوان (ئەدیب چەڵکی) کە بەدەنگی هونەرمەند کراوەتە یەکێک لە سروودە نیشتمانییەکان، کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵو چەندین شاری دیکەی کوردستانی دەردەخات، چونکە هەڵبەستوانی ناوبراو لە هۆنراوەکەیدا، شارەکانی کەرکوک، موسڵ، خانەقین، مەخمور، مەندەلیو شەنگال بەشارە بەعارەبکراوەکانی باشووری کوردستان ناودەبات.

نەخشەی ۹ دابەشبوونی ئیداری، ۱۹۸۰

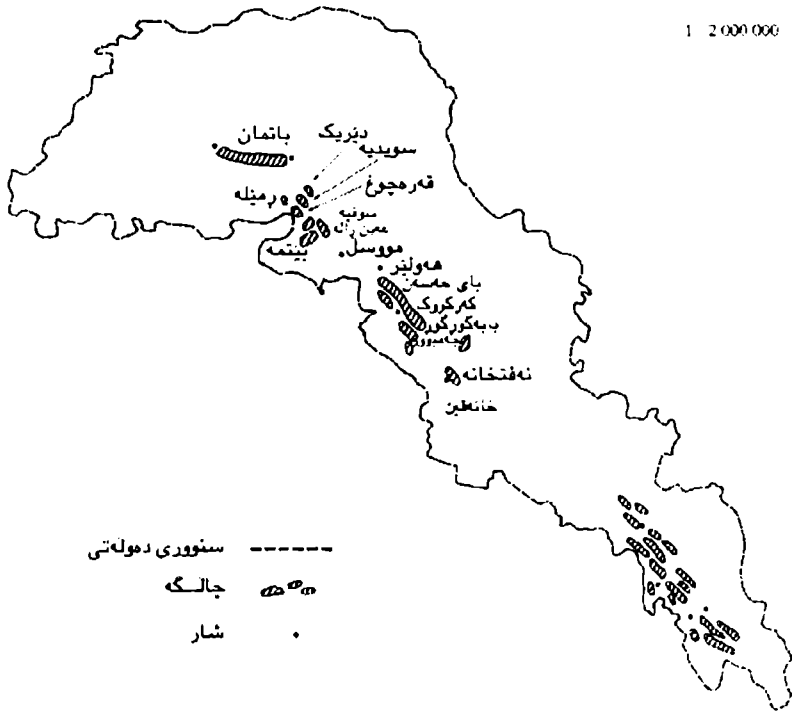

نەخشەی ١١

جالگە نەوتییەکان

نەخشەی ١٢

ڕێگەوبانی ئۆتۆمۆبیل

ئاسنەڕێ

نەخشەی ١٣

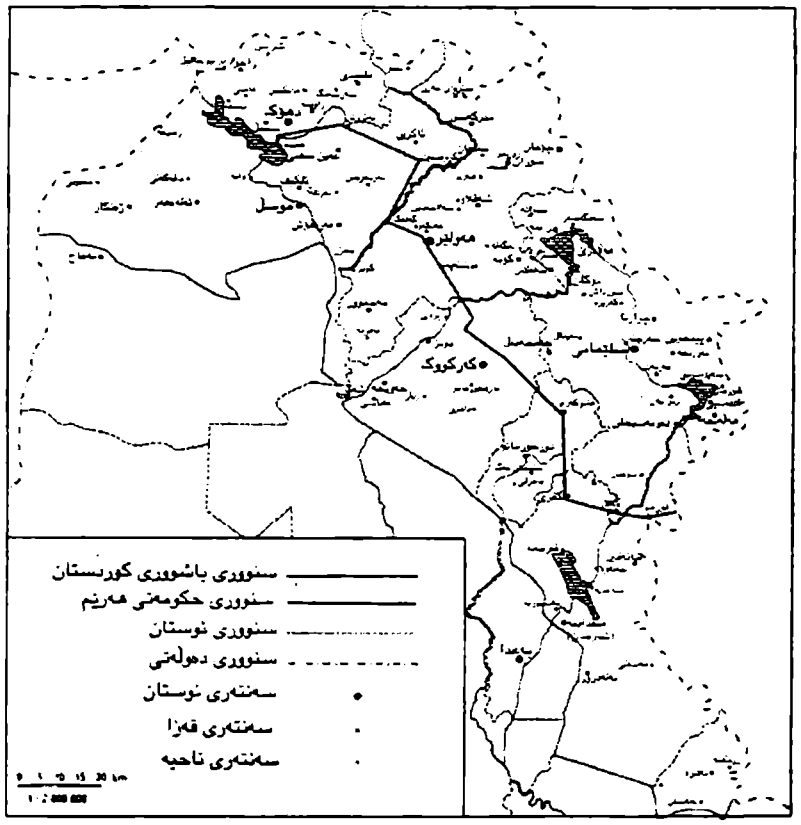

نەخشەی ۷. باشووری کوردستان و حکومەتی هەرێم ۱۹۸۷...

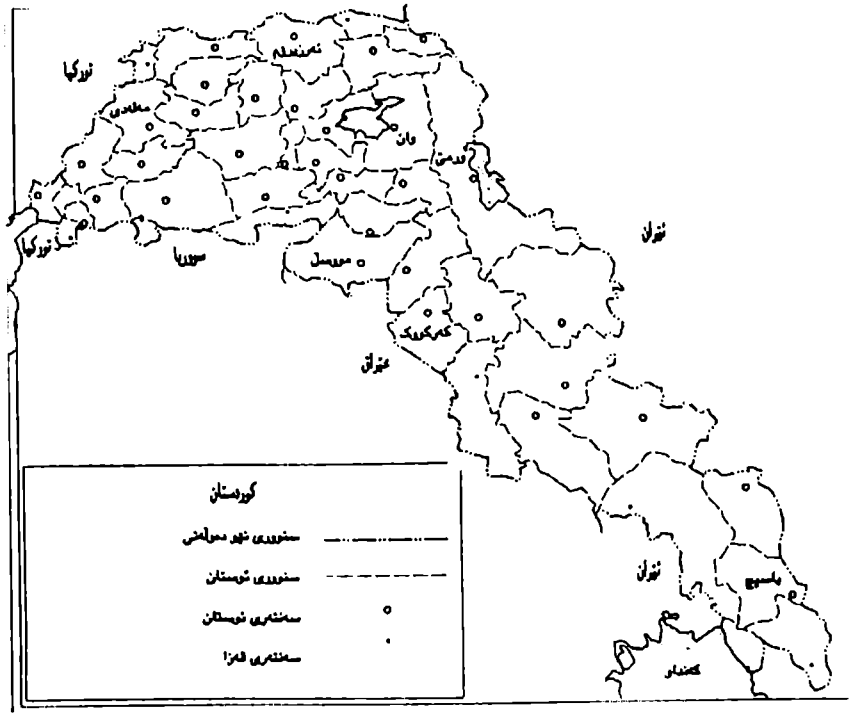
تورکیا
سلێمانی
وان
ئەرمینیا
سوریا
تورکیا
موسڵ
کەرکووک
ئێران
ئێران
ئێران
بەسرە
کەنداو
کوردستان
سنووری نێو دەوڵەتی
سنووری ئوستان
سەنتەری ئوستان
سەنتەری قەزا

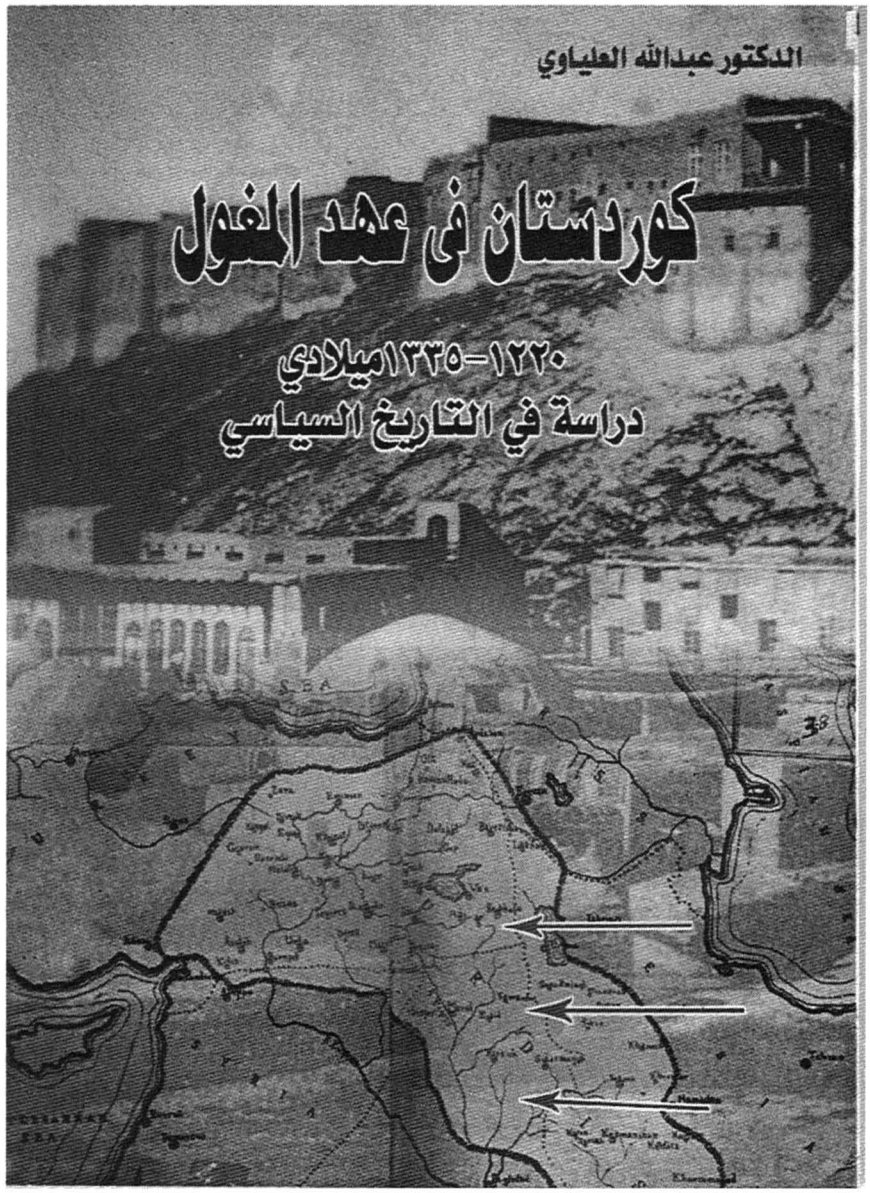
الدكتور عبدالله العلياوي
كوردستان فى عهد المغول
١٢٢٠-١٣٣٥ميلادي
دراسة في التاريخ السياسي

یەکێتیی سۆڤیەت
تورکیا
کوردستان
سوریا
عیراق
ئێران

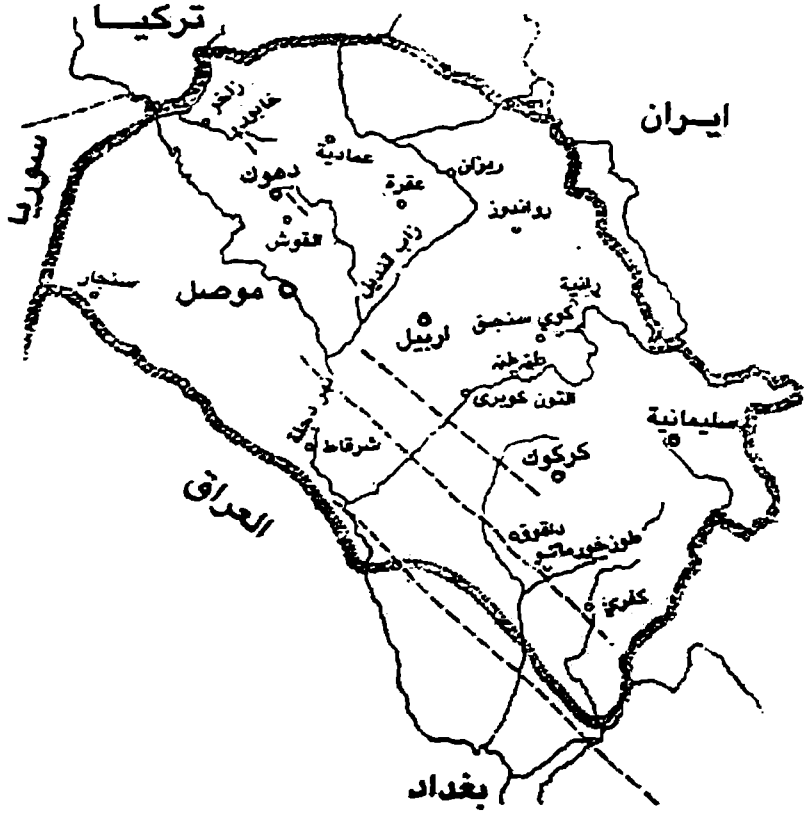

خريطة ولاية الموصل

کوردستانی باشوور و دیالیکت و گۆڤەرەکانی

کوردستان

خريطة رقم (١)

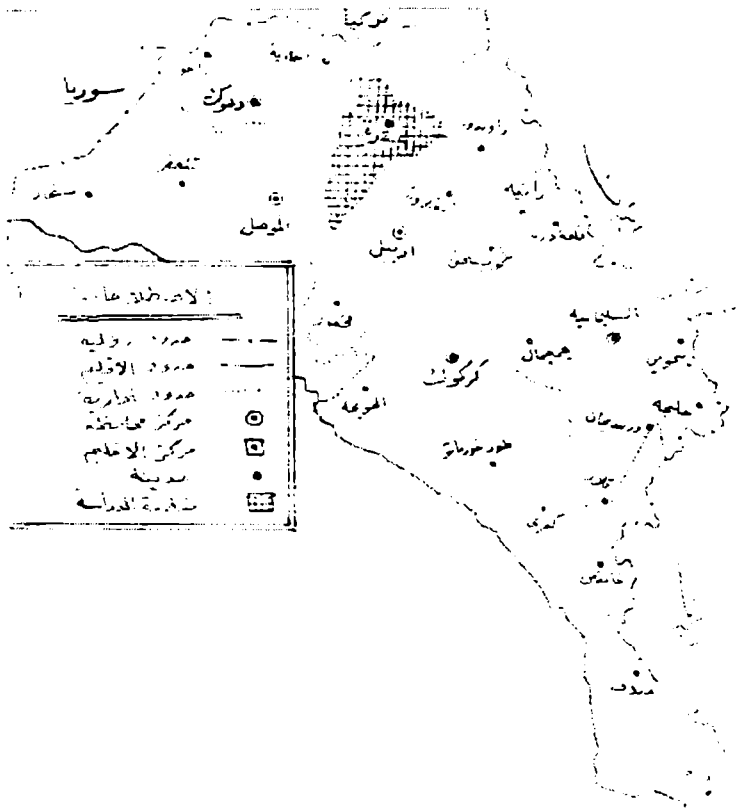

موقع قضاء عقرة بالنسبة لكردستان العراق

خريطة رقم (٣)

إقليم كوردستان العراق

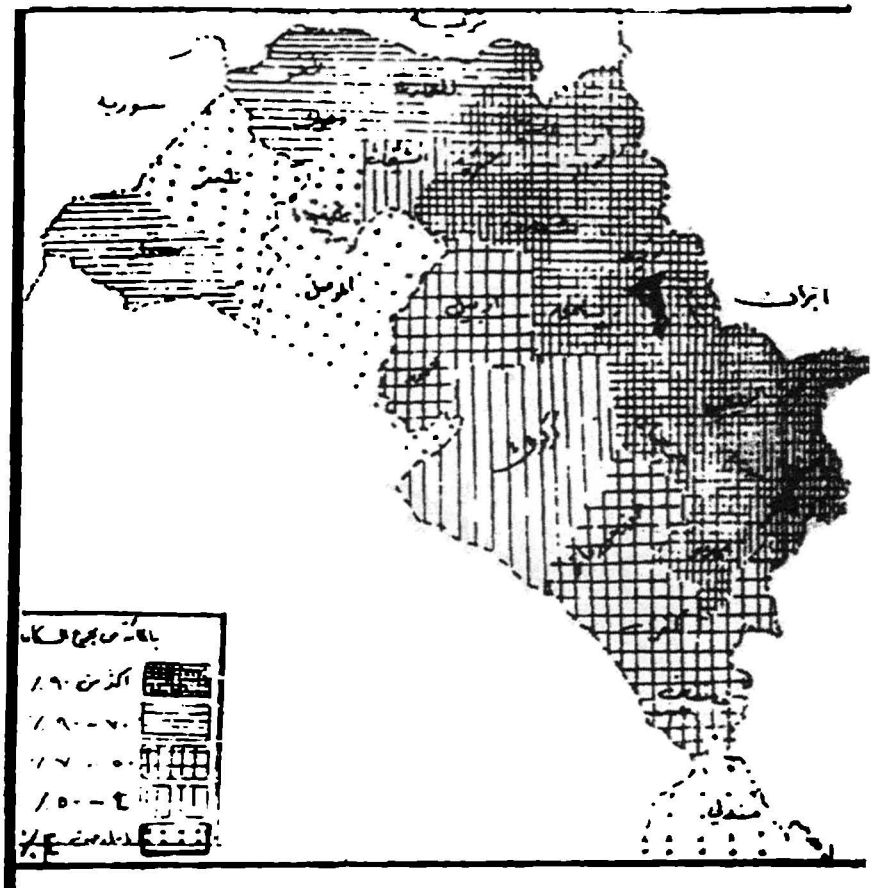

التوزيع الجغرافي للكورد في أقليم كوردستان العراق

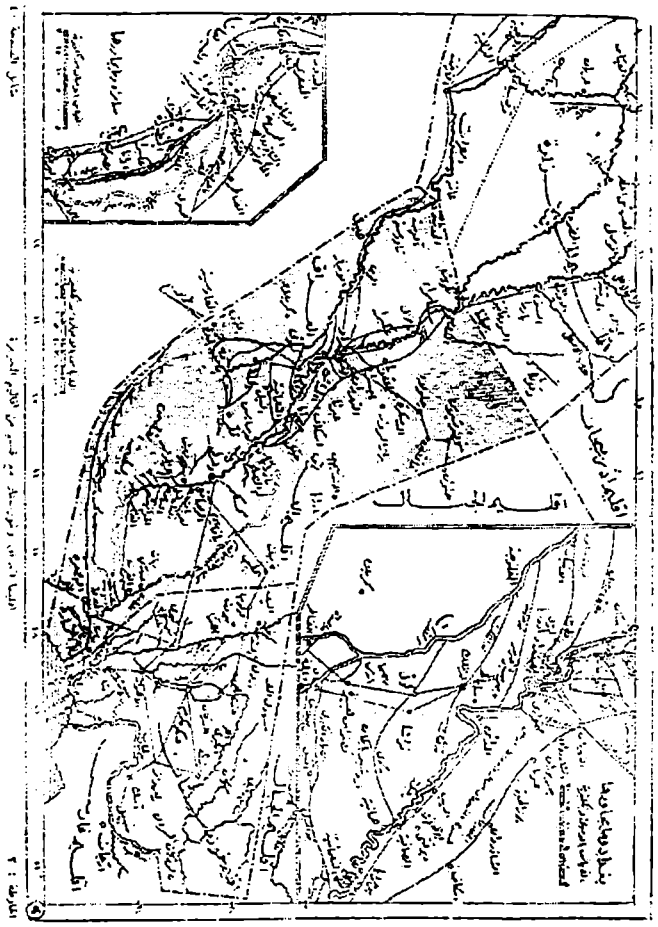

قەبارەی ئێراق لە سەردەمی عەباسیاندا

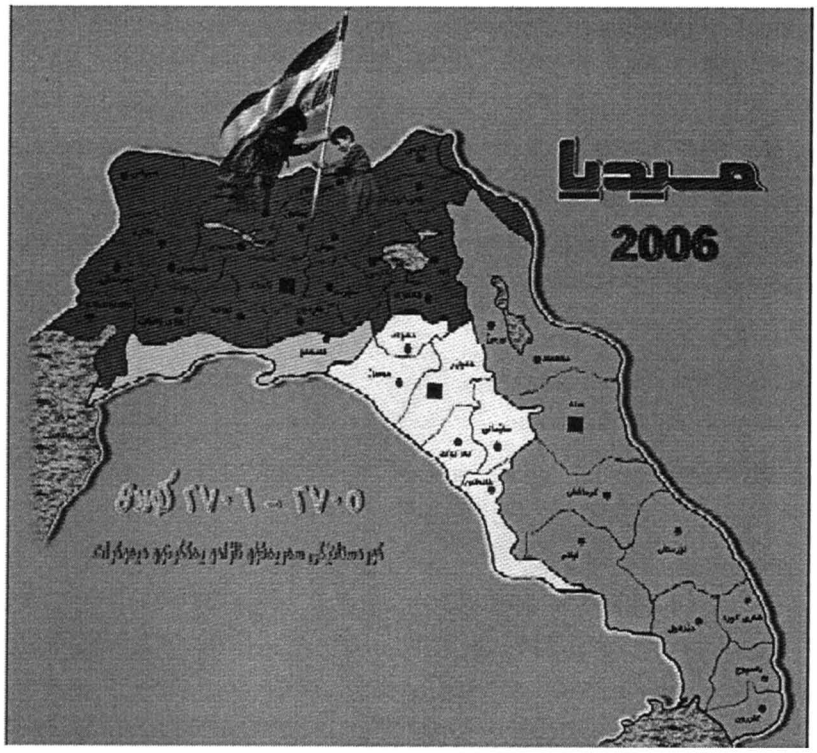
میدیا
2006

www.rojhalat.de

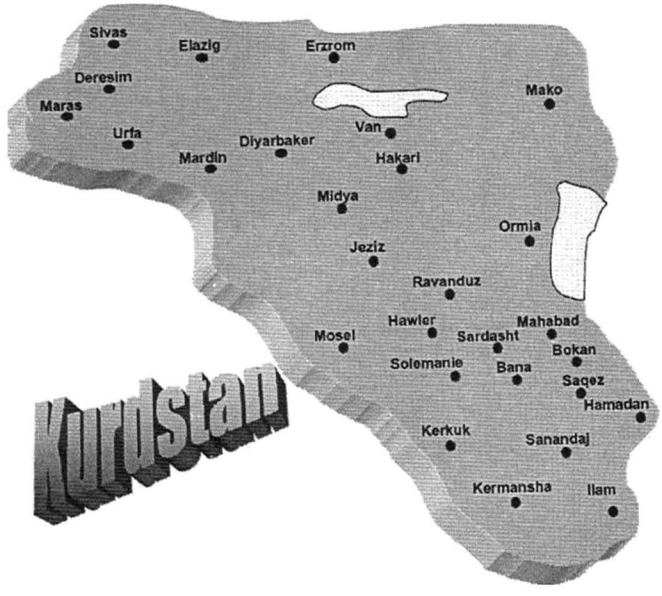

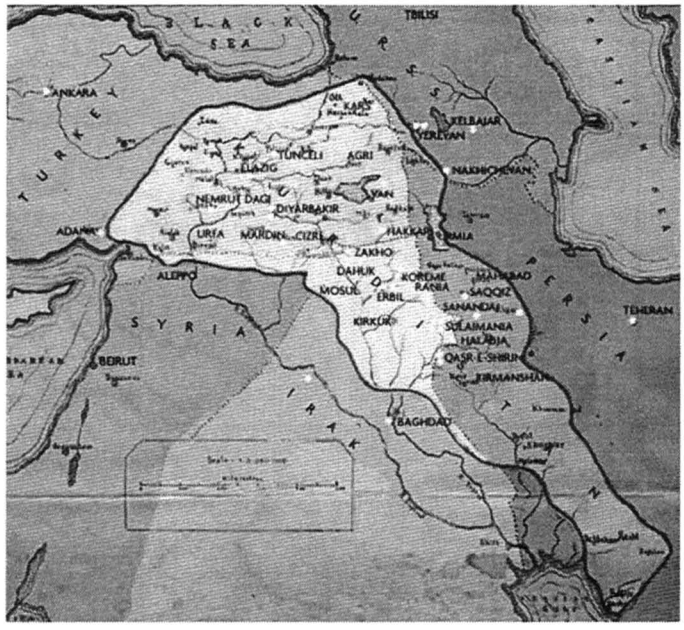

نەخشەی ستراری کوردستان لەنێوەی ئەیلی یەکێتی سال ١٩٢٠

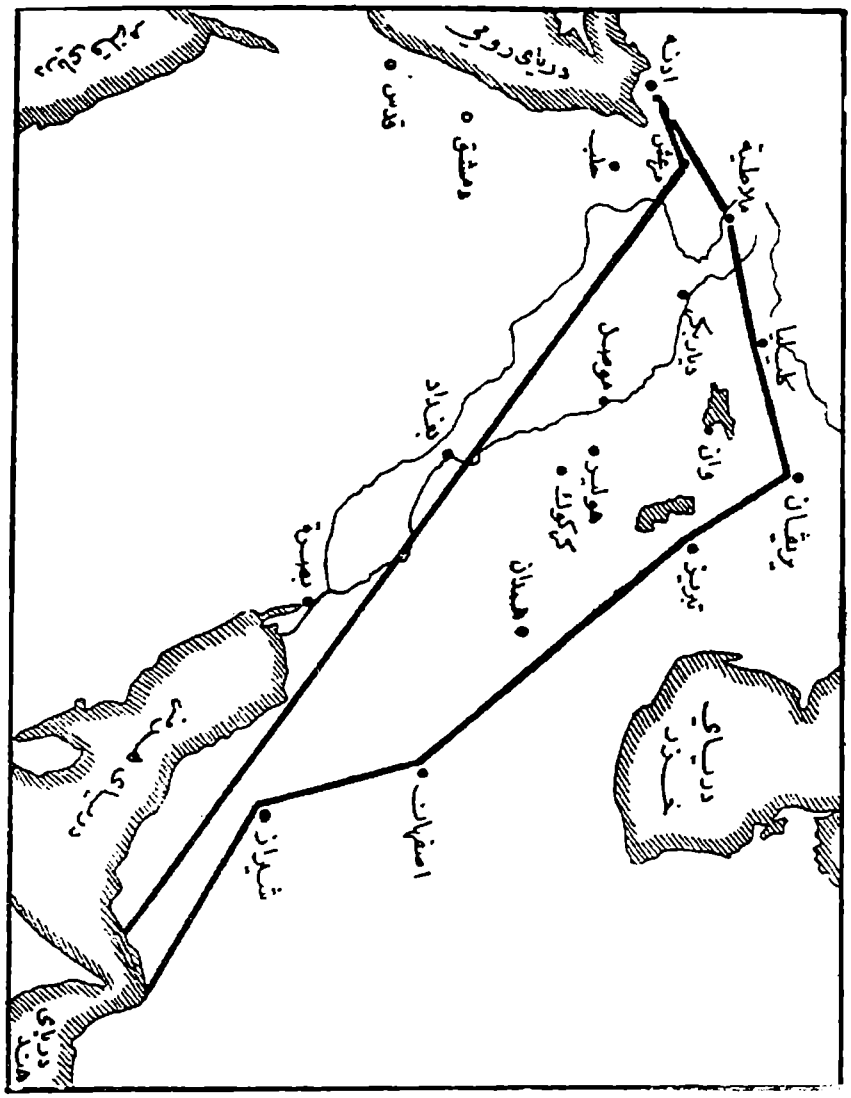

نەخشەی کوردستان لەزەمانی شەرەفخاندا

— سەتوبیستوهەشت —

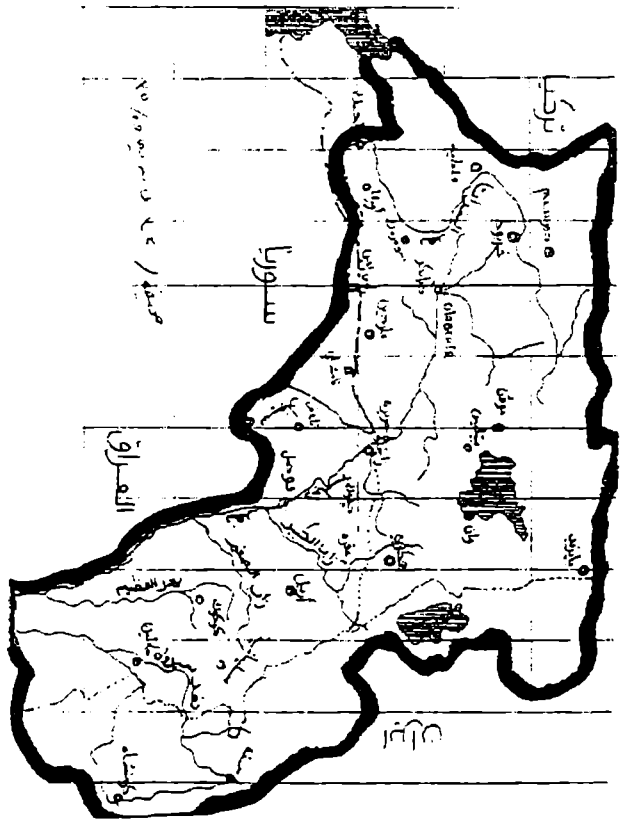

نەخشەی کوردستان

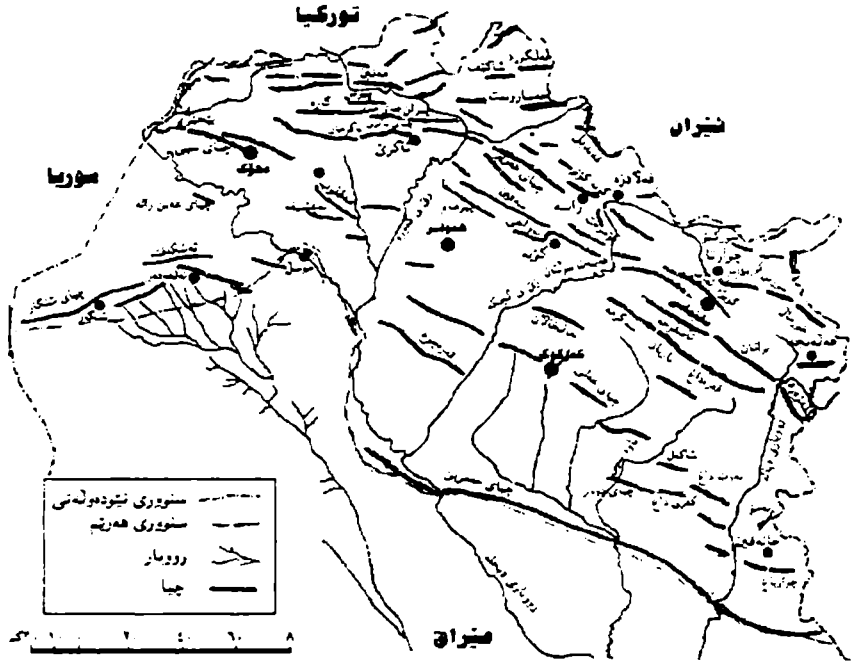

شێوەی ژمارە(١)
شاخەکانی کوردستان ـ ئاراستە و زنجیرەکانیان

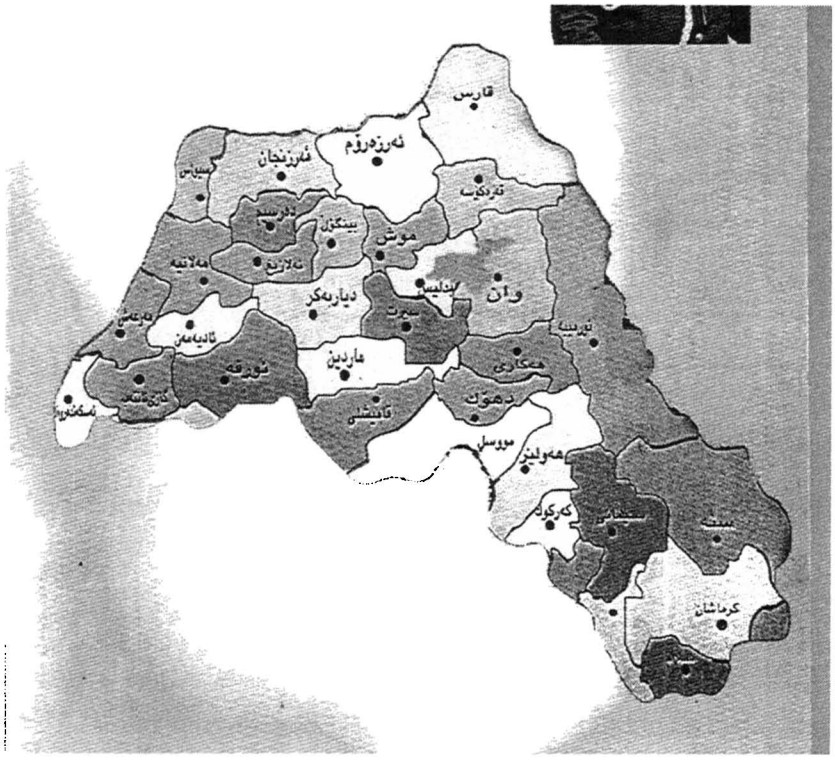
قارس
ئەرزەرۆم
ئارزنجان
گەمیاس
دەرسیم
بینگۆل
موش
مالاتیە
ئەلازیغ
وان
بدلیس
دیاربەکر
سیرت
ئەردەهان
قارس
ماردین
ئورفە
هەکاری
دهۆک
قامیشلو
موسڵ
هەولێر
کەرکوک
سلێمانی
کرماشان

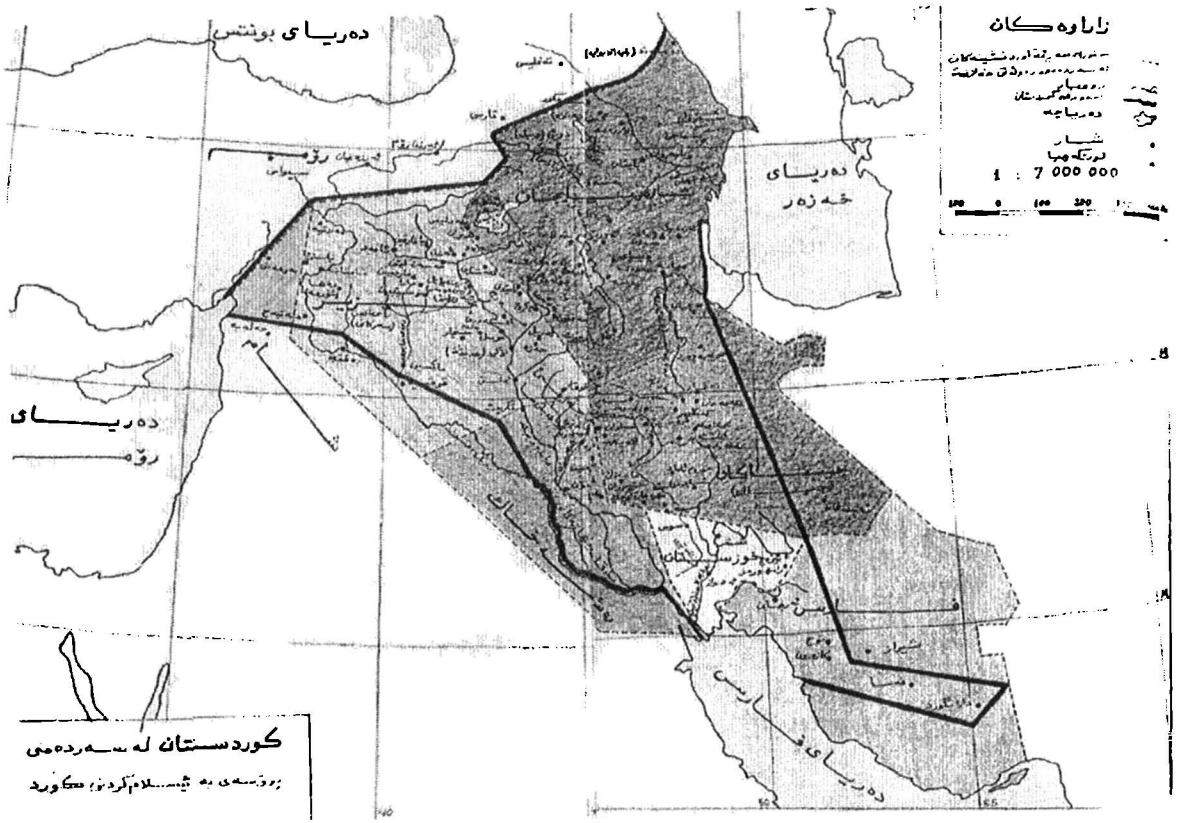
دەریای بونتس
دەریای خەزەر
دەریای رۆمە
دەریای فارس
1 : 7 000 000
کوردستان لە سەردەمی
ڕۆژنەی بە ئیسلام کردنی هەورد

نەخشەی ژمارە(١١)

کەرکوک لە دەوڵەتی حووری و سۆپارتی

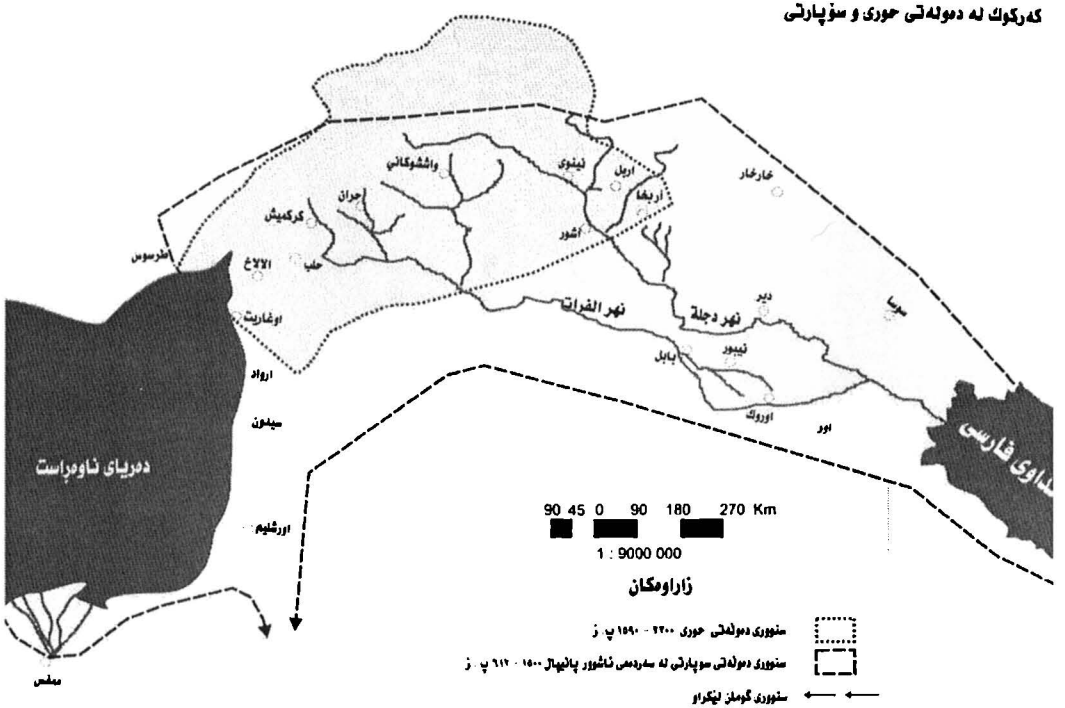

سەرچاوەکانی
بەشی شەشەم

(بەڵگەنامە کوردییەکان):

١- عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو کوردو کۆماری عێراق، چاپخانەی مەعاریف، ئێراق - بەغدا ١٩٥٩.
٢- عەلائەدین سەجادی، میژووی ئەدەبی کورد، چاپخانەی مەعاریف - پەرتوکخانەی زانیاری، سەردەشت - ڕۆژئاوای کوردستان ١٩٨٢ز - ١٣٦١ی هەتاوی.
٣- عەلائەدین سەجادی، میژووی ڕاپەڕینی کورد، چاپی دووەم، چاپخانەی ئێران- شاری کورد - ١٩٩٦.
٤- دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز، کورد و کێشەی (کەرکووک) ڕەخنە و کۆڵینەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی سیما، سلێمانی- باشووری کوردستان ٢٠٠٥.
٥- دکتۆر حوسێن محەمەد عەزیز، کورد و شۆڕش و هەلی میژوویی - لێکۆڵینەوەیەکی میژوویی ڕامیاری ڕەخنەگرانەیە، چاپی دووەم، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٠.
٦- محەمەد سەعید سۆفی، پارێزگای کەرکوک لەناو پاکتاوکردنی ڕەگەزیدا، چاپخانەی بەرهەم، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٣.
٧- دکتۆر جەمال نەبەز، کوردستان و شۆڕشەکەی، وەرگێڕانی کوردۆ عەلی، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، سوید، ١٩٨٥.

٨- دکتۆر جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی، بڵاوکراوەی بنکەی کوردنامە، چاپی دووەم، بەریتانیا – لەندەن ٢٠٠٢.
٩- دکتۆر جەمال نەبەز، الامیر الکوردی-میر محمد الرواندزی- الملقب ب (میری کۆرە)، ترجمة فخری سلاحسور، دار ئاراس للطباعة والنشر، الطبعة الثانیة، جنوب کوردستان – هەولێر ٢٠٠٣.
١٠- دکتۆر جەمال نەبەز،المستضعفون الکورد واخوانهم المسلمون، الطبعة الاولی، من منشورات کوردنامه-لندن ١٩٩٧.
١١- دکتۆر جەمال نەبەز، کۆبەرهەم ژمارە (٦)، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٦.
١٢- دکتۆر جەمال نەبەز، پشتگیری لە کارەساتو هەرەسێکی بێوێنە، رۆژنامەی (میدیا)، ژمارە ، (٢٧٢)، ساڵی یازدەهەم، سێشەممە رێکەوتی (٩.١.٢٠٠٦)، رۆژنامەکی سیاسی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDK دەریدەکات.
١٣- دکتۆر جەمال نەبەز، کۆنگرە، ژمارە (١٩)، مارسی (٢٠٠١). کۆنگرە، ئۆرگانی کۆنگرەی نیشتمانیی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری نەتەوەیی کوردیی.
١٤- دکتۆر جەمال نەبەز، کۆ بەرهەم ژمارە -٧، چاپخانەی مناره، چاپی یەکەم، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٧.
١٥- دکتۆر جەمال نەبەز، ئایا راستە، کە "دوژمنی دوژمنت دۆستتە"؟، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٣١٥)، ساڵی دوازدەهەم، سێشەممە (٢٠.١١.٢٠٠٧)، رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
١٦- دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، جوگرافیای کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاپێک، ستۆکهۆڵم - سوید ١٩٩٦.
١٧- دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لەباشووری کوردستاندا بەپێی سەرژمێری دانیشتوانی عێراق – ١٩٧٧، چاپخانەی شڤان، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٥.
١٨- دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، سنووری کوردستان، چاپخانەی میدیا، ستۆکهۆڵم، سوید-١٩٩٧.
١٩- دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، جوگرافیای دانیشتوانی کوردستان، چاپخانەی ئاپێک، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٤.
٢٠- دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، ئەتنۆ – دیموگرافیای باشووری کوردستان، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، چاپی دووەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٠.
٢١- دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، جوگرافیای ئابووری نەفت لە کوردستاندا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی دووەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٢.

٢٢- محەممەد مەردۆخی کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، وەرگێڕانی عەبدولکەریم محەممەد سەعید، چاپخانەی ئەسعەد - بەغدا ١٩٩١.
٢٣- محەممەد عەلی عەونی + هەژار موکریانی، شەرەفخانی بەدلیسی، شەرەفنامە، هەژار کردویە بەکوردی، کۆپی زانیاری کورد لەچاپی داوە، چاپخانەی نعمان، ئێراق - نەجەف ١٩٧٣.
٢٤- رؤوف عقراوي، الحملة على بادينان واوضاع اللاجئين، من منشورات ئاراس، مطبعة وزارة التربية – هەولێر، الطبعة الثانية، هەولێر - جنوب كوردستان ٢٠٠٢.
٢٥- حازم هاجانی، صفحات من تأريخ الكورد وكوردستان، الجذور التأريخية – الجغرافية – الاثار – اللغة – المعتقدات، الطبعة الاولى، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، هەولێر – جنوب كوردستان ٢٠٠٢.
٢٦- دکتۆر عەزیز شەمزینی، بزوتنەوەی نەتەوایەتی رزگاریخوازانەی گەلی کوردستان، وەرگێڕانی لەعەرەبییەوە فەرید ئەسەسەرد، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ ١٩٨٥.
٢٧- مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، گەلاوێژ، گۆڤاڕێکی ئەدەبی‌و رۆشنبیری مانگانەی کوردییە، عەلائەددین سەجادی دەریدەکرد، ژمارە (١)ی سالی چوارەم، کانوونی دووەمی سالی ١٩٤٣.
٢٨- مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، گەلاوێژ، گۆڤاڕێکی ئەدەبی‌و رۆشنبیری مانگانەی کوردییە، عەلائەددین سەجادی دەریدەکرد، ژمارە (٢)ی سالی چوارەم، شوباتی سالی ١٩٤٣.
٢٩- مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، گەلاوێژ، گۆڤاڕێکی ئەدەبی‌و رۆشنبیری مانگانەی کوردییە، عەلائەددین سەجادی دەریدەکرد، ژمارە (٣)ی سالی چوارەم، مارتی سالی ١٩٤٣.
٣٠- مستەفا شێخ نعمەتوڵڵا، گەلاوێژ، گۆڤاڕێکی ئەدەبی‌و رۆشنبیری مانگانەی کوردییە، عەلائەددین سەجادی دەریدەکرد، ژمارە (٩)ی سالی چوارەم، ئەیلولی سالی ١٩٤٣.
٣١- رەشید شێخ عەبدولڕەحمان، مێژووی زاگرۆس، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠١.
٣٢- عەلی سەیدۆ گۆرانی،لە "عەممان"ەوە بۆ "ئامێدی" گەشتێک بە کوردستانی باشووردا، وەرگێڕانی تالیب بەرزنجی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٠.
٣٣- دکتۆر عەبدوڵلا محەمەد عەلی عەلیاوەیی، کوردستان في العهد المغول ١٢٢٠-١٣٣٥ ميلادي دراسة في التأريخ السياسي، جنوب كوردستان – سليمانية ٢٠٠٥.
٣٤- دکتۆر عەبدوڵلا عەلیاوەیی، گۆڤاری سەردەم، العدد التاسع لسردم العربي ، مؤسسة سردم للطباعة والنشر، سليمانية – جنوب كوردستان.
٣٥- ئەحمەد تیگریس‌و ناسری رەزازی‌و فەهد گردەوانی، جوگرافیای کوردستان بۆ پۆلەکانی ناوەندی و باڵا، سوید ١٩٩٤.

٣٦- ئاسۆ گەرمیانیو ئامەد تیگریس، کورتە مێژووی کوردو کوردستان، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٢.
٣٧- ئاسۆ گەرمیانی، دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ یان سیستمێکی فیدرالی؟ دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٤.
٣٨- هاوڕێ باخەوان، ئالای کورد-کورتە لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی-کۆمەلایەتی-ڕامیاری، دەزگای سەردەم، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠١.
٣٩- هاوڕێ باخەوان، هەفتەنامەی میدیا، ژمارە (١٧٧) ساڵی نۆیەم، پێنج شەممە ٢٠٠٤.١٢.٢٠، ڕۆژنامەیەکی سیاسی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
٤٠- هاوڕێ باخەوان، جەنگی ناوخۆ، ماڵپەڕی تایبەتی باخەوان، ڕۆژی هەینی (١٤.٧.٢٠٠٦).
٤١- هاوڕێ باخەوان، ئەدەبیاتی کاڕیک، چاپی یەکەم، ٢٠٠٣. لەماڵپەڕی کوردستان نێتدا وەرگیراوە.
٤٢- عەونی داودی + حوسین غوڵام، کرکوک رحلة في ذاكرة التاريخ، ئامادەکردنو وەرگێڕانی، عەونی داودی، چاپی یەکەم، چاپخانەی نینا-ئۆپسالا-سوید، ٢٠٠٢.
٤٣- العلامة محمد جەمیل الروژبياني، نبذة عن العشيرة الروژبيانية (الروژبهانية) والمعروفين من الروژبيانيين في الكتب التاريخية، الطبعة الثانية، بغداد-٢٠٠١.
٤٤- ولاتگیری ڕەشەخاکی عیراق (فتوح سواد العراق)، مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی کردوویە بە کوردیو پەراوێزی لێکردووە، بەڕێوەبەرایەتیی چاپخانەی ڕۆشنبیری، چاپی دووەم، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٥.
٤٥- محەمەد جەمیل ڕۆژبەیانی، فەرمانڕەوایی موکریان، دەزگای ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا ١٩٩٢.
٤٦- العلامة محمد جەمیل الروژبياني، مجلة سردم العربي، العدد (٢) سنة (٢٠٠٣)، مؤسسة سردم للطباعة والنشر.
٤٧- شیرین نوری محەمەد، الخيار الفيدرالية في كوردستان العراق، ماڵپەڕی هەڵەبجە.
٤٨- دکتۆر کامەران قەرەداغی، ڕۆژنامەی الحياة، العدد (١١٧٧٧)، الاحد ٢١ ایار ١٩٩٥.
٤٩- ووتاری (دۆزی کوردو کوردستان) کە ناوی نووسەرەکەی بەسەرەوە نییەو لەسەر تۆڕی ئەنتەرنێتی ماڵپەڕی بزووتنەوەی ئیسلامی کوردستان کۆپیم کردووە.
٥٠- دکتۆر سادقی شەرەفکەندی، بزوتنەوە نەتەوایەتیەکانی کورد، سوید،١٩٩٦.
٥١- سەدیق سەفی زادە بۆرەکەیی، سەلاحەدینی ئەیووبی، چاپ أول، مؤسسة مطبوعاتی – تهران – ایران، تابستان ١٣٦١.

٥٢- سەلام عەبدوللا، گۆڤاری کەرکوک (١٦)، بەهاری ٢٠٠٣، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیيە، کۆمیتەی بالای ئاوارەکانو کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٥٣- نجم عمر السورچي، مصير ولاية الموصل (كوردستان الجنوبية) ما بعد عام ٢٠٠٠، جنوب كوردستان - سليمانية ١٩٩٨.
٥٤- نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی رۆژنامەوانیی کوردی ١٩٣٨-١٩٥٨ رۆژنامەوانیی نهێنی، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٤.
٥٥- نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی رۆژنامەوانیی کوردی، سالانی نێوان دو جەنگی جیهانی ١٩١٨-١٩٣٨ بەرگی دووەم، چاپخانەی شڤان، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٢.
٥٦- جلال طالباني، اغد ديموقراطي وحرمان الشعب حتى من حق الحلم؟، من منشورات الاتحاد الوطني الكوردستاني، مركز ئەرکی نوێ الثقافي ١٩٨٩.
٥٧- سەلام ناوخۆش، دراسة سياسية حول إحتلال وتقسيم كوردستان. الطبعة الاولى، المطبعة نازه، هەولێر – جنوب كوردستان ٢٠٠٢.
٥٨- غەفور مەخموری، بەعەرەبکردنی کوردستان بەعەرەبکردن مەترسییەکانی بەرەنگاربوونەوەی، چاپخانەی دارا، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.
٥٩- غەفور مەخموری، هەڤاڵ غەفور مەخموری: بەپێی سەرچاوە میژووییەکان پارێزگای موسڵ، دیالا، تکریتو بەشێکی زۆری کوتو میسانیش بەشێکن لەخاکی کوردستان، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (١٣٥)، ساڵی حەوتەم، هەینی (١.١١.٢٠٠٢)، رۆژنامەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDK دەریدەکات.
٦٠- شێخ سدیق، پاکتاوکردنی ڕەگەزی کورد لە میژوودا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٥.
٦١- کەیوان ئازاد ئەنوەر، کورد لەچەند تۆمارێکی میژووییدا، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی- باشووری کوردستان ٢٠٠٥.
٦٢- کەیوان ئازاد ئەنوەر، فایلی هەرێمی کوردستانی ئێراق لەبەڵگەنامەکاندا، کوردستانی نوێ، ساڵی چواردەهەم، ژمارە (٣٧٧٩)، دووشەممە (١٩.٩.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.
٦٣- کەیوان ئازاد ئەنوەر، کەرکوک لەپەڕاوێزی روداوەکانی میژووی کۆندا، گۆڤاری کەرکوک (٦)، ژمارە (٢)، ساڵی دووەم، پاییزی ٢٠٠٠، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیيە

کۆمیتەی بالای ئاوارەکان‌و کۆمەڵەی رونـاکبیری‌و کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٦٤- کەیوان ئازاد ئەنوەر، کەرکوک لەهەڵوێستی سیاسی کوردا، گۆڤاری کەرکوک (١٢)، ژمارە (٤)، ساڵی سێیەم، بەهاری ٢٠٠٢، گۆڤارێکی رونـاکبیری گشتی وەرزیـیە کۆمیتەی بالای ئاوارەکان‌و کۆمەڵەی رونـاکبیری‌و کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٦٥- کەیوان ئازاد ئەنوەر، کوردستان لەنێوان چاڵدێران‌و بەغدادا، کوردستانی نوێ، ساڵی شازدەهەم، ژمارە (٤٣٥٤)ی پێنجشەممە (٢٣٨.٢٠٠٧)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.
٦٦- ئەمجەد شاکەلی، رۆینە لۆمبۆرن، کورد گەڵێکی بێ وڵات، وەرگێڕانی ئەمجەد شاکەلی، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، سوید ١٩٩٤.
٦٧- ئەمجەد شاکەلی، ئەوەی نابێ بگوترێ دەبێ بگوترێ، دیدارێکە (حەکیم کاکەوەیس) لەگەڵ (ئەمجەد شاکەلی)دا ئەنجامی داوە، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٤.
٦٨- ئەمجەد شاکەلی، سنووری کوردستان، کوردستان نێت، رۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی رۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە، چوارشەممە (٢٤.٩.٢٠٠٣).
٦٩- ئەمجەد شاکەلی، فیدڕاڵی تەنێ دابەشکردنی دەسەلات نییە، دەنگەکان، ژمارە (٢٢١)، رۆژی چوارشەممە (٣١.٨.٢٠٠٥).
٧٠- سیروان کاروانی، موسڵ‌و کورد، ماڵپەڕی دەنگەکان، ژمارە()، رۆژی چوارشەممە (١.٦.٢٠٠٥).
٧١- سەردار جەباری، ئاوڕێک لە رابردو، تێڕوانینێک لە ئەمڕۆ بیرێک لە ئایندە، گۆڤاری کەرکوک (١٢)، ژمارە (٤)، ساڵی سێیەم، بەهاری ٢٠٠٢، گۆڤارێکی رونـاکبیری گشتی وەرزیـیە کۆمیتەی بالای ئاوارەکان‌و کۆمەڵەی رونـاکبیری‌و کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٧٢- دکتۆر سەربەست، الفیدرالیة الکوردستانیة والتوقعات المستقبلیة دراسة قانونیة، قوس للطباعة، کوپنهاون – دانیمارک ١٩٩٥.
٧٣- مەریوان دەوڵەت، شێوەی نووسینی کوردی بەپێتی لاتینی، بڵاوکردنەوەی کۆمەڵەی لاوانی کورد لەدانیمارک، کۆپنهاون ١٩٩٣.
٧٤- خەسرەو گۆران، کورد لەپارێزگای موسڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٢.

٧٥- خەسرەو گۆران، کوردستان لە مێژوودا، بەشی یەکەم، وەرگێڕانی ئاسۆ کەریم، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی موکریانی کوردستان، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠١.
٧٦- خەسرەو گۆران، تورکیا لەڕێگەی بەرەی تورکمانی دەستی لەتێکدانی ئارامی شاری موسڵ-دا هەیەو لەو بارەوە بەڵگەمان لەبەر دەستدان، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٦٠)، سێشەممە ٣.١٠.٢٠٠٦، رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
٧٧- دیمانە لەگەڵ خەسرەو گۆران، خەسرەو گۆران، جێگری پارێزگاری موسڵ: هەموو سوپای ئێراق بێتە موسڵ ناتوانێت ئەم شارە کۆنترۆڵ بکات، رۆژنامەی جەماوەر، خولی دووەم - ژمارە (٢١٤) دووشەممە (٥.٣.٢٠٠٧). جەماوەر، رۆژنامەیەکی رامیاری گشتی ئازادە.
٧٨- جەلال جەوهەر، کوردستان لەسەر بەنداوی ئاودایە، کەچی هەڕەشەی بێ ئاوی لەسەرە، گۆڤاری کەرکوک (٨)، ژمارە (٤)، ساڵی دووەم، بەهاری ٢٠٠١، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیيە کۆمیتەی باڵای ئاوارەکانو کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٧٩- جەلال جەوهەر، وەڵامی چەند پرسیارێکی تایبەت بە پاکتاوکردنی نەژادی لەکوردستان، گۆڤاری کەرکوک (١١)، زستانی ٢٠٠٢، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیيە، کۆمیتەی باڵای ئاوارەکانو کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٨٠- جەلال جەوهەر، ٨٠ ساڵ تەعریبکردنی کوردستان، گۆڤاری کەرکوک (٥)، ژمارە (١)، ساڵی دووەم، هاوینی ٢٠٠٠، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیيە، کۆمیتەی باڵای ئاوارەکانو کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٨١- دکتور کمال مظهر احمد، چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی هەڵی کورد، بەشی یەکەم، چاپخانەی (الادیب البغدادیة)، العراق – بغداد ١٩٨٥.
٨٢- دکتور کمال مظهر احمد، کرکوک وتوابعها حکم التاریخ والضمیر دراسة وثائقیة عن القضیة الکوردیة في العراق، الجزء الاول مطبعة رینوین.
٨٣- دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا، لەچاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد-بەغداد ١٩٧٥.
٨٤- دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان في سنوات الحرب العالمیة الاولی، ترجمة محمد الملا عبدالکریم، الطبعة الثانیة، العراق – بغداد ١٩٨٤.

٧٥- خەسرەو گۆران، کوردستان لە مێژوودا، بەشی یەکەم، وەرگێڕانی ئاسۆ کەریم، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی موکریانی کوردستان، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠١.
٧٦- خەسرەو گۆران، تورکیا لەڕێگەی بەرەی تورکمانی دەستی لەتێکدانی ئارامی شاری موسڵ-دا هەیەو لەو بارەوە بەڵگەمان لەبەر دەستدان، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٦٠)، سێشەممە ٣.١٠.٢٠٠٦، رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
٧٧- دیمانە لەگەڵ خەسرەو گۆران، خەسرەو گۆران، جێگری پارێزگاری موسڵ: هەموو سوپای ئێراق بێتە موسڵ ناتوانێت ئەم شارە کۆنترۆڵ بکات، رۆژنامەی جەماوەر، خولّی دووەم - ژمارە (٢١٤) دووشەممە (٥.٣.٢٠٠٧). جەماوەر، رۆژنامەیەکی رامیاری گشتی ئازادە.
٧٨- جەلال جەوهەر، کوردستان لەسەر بەنداوی ئاودایە، کەچی هەڕەشەی بێ ئاوی لەسەرە، گۆڤاری کەرکوک (٨)، ژمارە (٤)، ساڵی دووەم، بەهاری ٢٠٠١، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیەیە کۆمیتەی باڵای ئاوارەکانو کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٧٩- جەلال جەوهەر، وەڵامی چەند پرسیارێکی تایبەت بە پاکتاوکردنی نەژادی لەکوردستان، گۆڤاری کەرکوک (١١)، زستانی ٢٠٠٢، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیەیە، کۆمیتەی باڵای ئاوارەکانو کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٨٠- جەلال جەوهەر، ٨٠ ساڵ تەعریبکردنی کوردستان، گۆڤاری کەرکوک (٥)، ژمارە (١)، ساڵی دووەم، هاوینی ٢٠٠٠، گۆڤارێکی روناکبیری گشتی وەرزیەیە، کۆمیتەی باڵای ئاوارەکانو کۆمەڵەی روناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٨١- دکتور کمال مظهر احمد، چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی هەڵی کورد، بەشی یەکەم، چاپخانەی (الادیب البغدادیة)، العراق – بغداد ١٩٨٥.
٨٢- دکتور کمال مظهر احمد، کرکوک وتوابعها حکم التاریخ والضمیر دراسة وثائقیة عن القضیة الکوردیة في العراق، الجزء الاول مطبعة رینوین.
٨٣- دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا، لەچاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد-بەغداد ١٩٧٥.
٨٤- دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان في سنوات الحرب العالمیة الاولی، ترجمة محمد الملا عبدالکریم، الطبعة الثانیة، العراق – بغداد ١٩٨٤.

٨٥- جرجيس فتح‌الله، يقظة الكورد تاريخ سياسي ١٩٠٠-١٩٢٥ و مما يتناول النزاع على جنوب كوردستان امام عصبة الامم مع الوثائق و المذكرات المتعلقة به، دار اراس، مطبعة وزارة التربية، جنوب كوردستان - هەولێر ٢٠٠٠.
٨٦- عەبدولعەزیز یاموڵکی، بیرەوەرییەکانی عەبدولعەزیز یاموڵکی، لەتورکی عوسمانییەوە وەرگێڕانی شێرزاد کەریم، گۆڤاری "ماموستای کورد"، ژمارە (٢٧)و (٢٨).
٨٧- عەبدولعەزیز یاموڵکی، کوردستان و ڕاپەڕینەکانی کورد، وەرگێڕانی لە تورکیەوە شێرزاد کەریم، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان - سلێمانی ١٩٩٩.
٨٨- حازم هاجانی، صفحات من تأريخ الكورد وكوردستان، الجذور التأريخية - الجغرافية - الاثار - اللغة - المعتقدات، الطبعة الاولى، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، هەولێر - جنوب كوردستان ٢٠٠٢.
٨٩- محەمەد ئەمین زەکی، خوڵاسەیەکی تاریخی کوردو کوردستان، بەرگی یەکەم ١٩٣١، بەرگی دووەم ١٩٣٧، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، باشووری کوردستان - سلێمانی - چاپی نوێ -٢٠٠٠.
٩٠- محەمەد ئەمین زەکی، تأريخ الدول والامارات الكوردية في العهد الاسلامي، ترجمة محمد علي عوني، مطبعة السعادة، مصر ١٩٤٥.
٩١- حوسێنی مەدەنی، کوردستان و ئیستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی یەکەم، نۆڤیمبەری ٢٠٠٠.
٩٢- دكتور عزيز الحاج، القضية الكوردية فى العشرينات، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت-الطبعة الاولى ١٩٨٤.
٩٣- المحامي الشيخ سالار الحفيد، جنوب كوردستان في موازين السياسة الدولية، المديرية العامة للطباعة والنشر، سليمانية - جنوب كوردستان ٢٠٠٦.
٩٤- پارێزەر سالار حەفید، دیمانە فازل نەجیب، (کەرکوک لەسنووری ئەو حکومەتە کوردییە دایە کە یاسادانەرانی ئەوروپی نەخشەیان بۆکێشاوە... شێخ سالاری حەفید دەدوێت)،ماڵپەڕی پەیامنێر، (٢٠.٣.٢٠٠٥).
٩٥- شاخەوان شۆڕش، پاکتاوی ڕەگەزی لەناوچەی کەرکوکو ئەگەری دەستێوەردانی مرۆڤانە، چاپی یەکەم، چاپخانەی دیلان، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٣.
٩٦- هەڵکەوت حەکیم، الاكراد واشكال الموصل، سەرچاوەکەی دیار نییە.
٩٧- دكتور جرجيس حسن، تركيا في الاستراتيجية الاميركية بعد سقوط الشاه، الطبعة الاولى، دمشق، مطبعة الجاحظ، ١٩٩٠.
٩٨- ليلى نامق الجاف، كركوك لمحات تاريخية، مطبعة خبات، جنوب كوردستان - هەولێر ١٩٩٢.

٩٩- دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، کوردستان لەسەردەمی ئاشتیدا، وەرگێڕانی محەمەد نوری تۆفیق، دەزگای سەردەم- باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠١.
١٠٠- دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، کوردو کوردستان لە کۆمەڵە وتارێکی مێژوویییدا، وەرگێڕانی ئازاد عوبید سالح، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان-هەولێر ٢٠٠٥.
١٠١- پرۆفیسۆر دکتۆر ئازاد نەقشبەندی، ، چەمکی هەرێمی کوردستانی عێراق، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – هەولێر ١٩٩٨.
١٠٢- دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، دیاریکردنی سنووری جیۆگرافیی هەرێمی کوردستانی عێراق، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – هەولێر ١٩٩٨.
١٠٣- الدکتور خلیل اسماعیل محمد، مؤشرات سیاسة التعریب والتهجیر في اقلیم کوردستان العراق، مطبعة جامعة صلاح‌الدین، جنوب کوردستان - هەولێر ٢٠٠١.
١٠٤- الدکتور خلیل اسماعیل محمد، البعد القومي للتغیرات في الحدود الاداریة لمحافظة کرکوک، مطبعة وزارة الثقافة، منشورات مجلة کاروان، جنوب کوردستان – هەولێر ١٩٩٧.
١٠٥- الدکتور خلیل اسماعیل محمد، دهوک – نینوی دراسات في الخصائص الدیموغرافیة للسکان، مرکز کوردستان للدراسات الاستراتیجیة، جنوب کوردستان – سلیمانیة ٢٠٠٥.
١٠٦- دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، دیاریکردنی سنووری هەرێم بەرپرسیارێتییەکی نەتەوەییە، گۆڤاری گولان، ژمارە (٥٤٩)، پێنجشەممە (١١٨.٢٠٠٥)، گۆڤارێکە هەفتەی جارێک، دەزگای گولانی سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستان لە هەولێر دەریدەکات.
١٠٧- دکتۆر خەلیل ئیسماعیل محەمەد، أقلیم کوردستان العراق دراسات فی التکوین القومي للسکان، الطبعة الثالثة، جنوب کوردستان – هەولێر ١٩٩٩.
١٠٨- دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، البعد القومي للاستیطان العربي في محافظة کرکوک، کرکوک بحث الندوة العلمیة حول کرکوک ٣-٥ نیسان ٢٠٠١ اربیل، مجموعة من الباحثین-من منشورات ئاراس، الطبعة الاولی،مطبعة وزارة التربیة، جنوب کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.
١٠٩- دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، موسڵ لەنێوان چەکوشی تیرۆریستانو دەزگای بەعارەبکردندا، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢١٨٣)، هەینی (٢٣.٦.٢٠٠٦)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١١٠- دکتۆر خەلیل ئیسماعیل، پرۆفیسۆر دکتۆر خەلیل ئیسماعیل لەکۆڕێکی بنکەی کاوەی رۆشنبیریدا: لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی ئێراقەوە تاڕووخانی سەددامیش پلانی

گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستان بەردەوامبوو، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٧٠٢)، سێشەممە (١١.١٢.٢٠٠٧)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١١١- دکتۆر جەمال رەشید ئەحمەد، کرکوک في العصور القديمة، کرکوک بحث الندوة العلمية حول کرکوک ٣-٥ نیسان ٢٠٠١ اربیل، مجموعة من الباحثين-من منشورات ئاراس، الطبعة الاولى،مطبعة وزارة التربية، جنوب کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.
١١٢- عەبدولغەنی عەلی یەحیا، هەرێمێکی فیدرال بۆ عارەبی سوننە هەنگاوێک لەسەر ڕێگای ڕاست، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٧٤٧)، سێشەممە (٢٩.٣.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١١٣- محەمەد حوسێن پیرۆت، کوردستان لەچوارچێوەی پەیمانە نێو دەوڵەتیەکاندا، رۆژنامەی خەبات، ژمارە ٢٠٢٩، سێشەممە (١٧.١.٢٠٠٦)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١١٤- عەبدولخالق سەرسام، ئاڤێستای نەورۆز ئەو کاتانەی ئێراق هەمووی کوردستان بوو کاوەی گووتی (جاف) و ئەژدیهاک بابلی بوو، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٥.
١١٥- عەبدولخالق سەرسام، ئێزیدیو کاکەییو شیعەکانی کورد بەرامبەر سوننەی عارەب لەشنگال تا خانەقین شورەیەکی پۆلاییني کوردستانن، هەفتەنامەی (جەماوەر)، ژمارە(٢٣٧)، دووشەممە(٢٠.٨.٢٠٠٧). جەماوەر رۆژنامەیەکی رامیاری گشتی ئازادە.
١١٦- ئەحمەد باوەڕ، چارەنووسی گەلی کورد لە کۆنگرەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا، چاپی دووەم، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی - باشووری کوردستان ٢٠٠٢.
١١٧- سەعدی ئەحمەد پیرە، هەفتەنامەی میدیا، ژمارە (١٩٤)، ساڵی دەیەم، سێشەممە ٧.٦.٢٠٠٥، رۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
١١٨- سەباحی مەلا، هەرێمی کوردستانی عێراق، رۆژنامەی خەبات ژمارەکانی (١٨٥١)ی (١١.٧.٠٥)و (١٨٥٢)ی (١٢.٧.٢٠٠٥)و (١٨٥٣)ی (١٣.٧.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١١٩- سەباحی مەلا، جوگرافیای کوردستان، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٨٩٣)ی دووشەممە (٢٢.٨.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٢٠- ئەمیری فەندی، کوردی موسڵ... ئەمڕۆ و ئایندەی نزیک، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٨٩٠)ی هەینی (١٩.٨.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

١٢١- سەکۆی سەربەخۆیی گەلی کوردستان، بۆ جەماوەری خۆڕاگری کوردستانو بەتایبەت شارو شارۆچکەکانی کەرکوکو خانەقینو موسڵ، (٣٠.١٠.٢٠٠٤)، کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە.
١٢٢- فرهاد عمر سليڤاني، الاغراب فانهار ... فلنبنه ونحطه بالاسوار، جريدة التاخي، العدد (٤٥٥٥)، السبت (٢٠٨.٢٠٠٥)، جريدة رسمية للحزب الديموقراطي الكوردستاني.
١٢٣- فرهاد عمر سليڤاني، متى يتخلص البعض من عقدتي الحقد والتكابر، جريدة التاخي، العدد (٤٤٩٣)، الاحد (٨.٦.٢٠٠٥)، جريدة رسمية للحزب الديموقراطي الكوردستاني.
١٢٤- داود باغستانی، داود باغستانی: هەڵەیەکی گەورەی کورد ئەوەیە موسڵ وەک شارێکی عارەبی سەیر دەکات نەک کوردستانی، ڕۆژنامەی میدیا، ژمارە (١٨٦)، ساڵی دەیەم سێشەممە (١٢.٤.٢٠٠٥)، ڕۆژنامەکی ڕامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDK دەریدەکات.
١٢٥- ماکۆ دڵیار، یا کەرکوکو موسڵ یان دەستبەردانمان لەهەردووک، کوردستان نێت، شەممە (١٣.١١.٢٠٠٤). کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە.
١٢٦- سەردار پشدەری، نامەیەکی کراوەی بزووتنەوەی نیشتمانی کوردستان، شەممە (٢٧٨.٢٠٠٥)دا لە کوردستان نێتدا بڵاوکراوەتەوە. کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە.
١٢٧- فەرەیدون حەمەڕەشید، کەرکوکو موسڵ لەمێژووی فاشیزمو بەرەوڕووی دیموکراسیدا، لەڕۆژی هەینی (٢٥.٢.٢٠٠٥)دا لە کوردستان نێتدا بڵاوکراوەتەوە. کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە.
١٢٨- شێخ عومەر غەریب، باشووری کوردستان یان باکووری عێراق!؟، وەرگێڕانی لەعارەبییەوە جەمال گردەسۆری، لەبڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی میدیا ژمارە (٢٤)، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.
١٢٩- حەمەسەعید حەسەن، ئەگەر سەر نیت، کلکیش مەبە، ماڵپەڕی کلاوڕۆژنە، ڕۆژی چوارشەممە (٣١٨.٢٠٠٥)، کلاوڕۆژنە، ڕۆژنامەیەکی ئەلکترۆنی ڕۆژانی سەربەخۆیە.
١٣٠- دکتۆر جەلیلی جەلیلی، کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، وەرگێڕانی دکتۆر کاوس قەفتان، چاپی یەکەم، خانەی ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی، ئێراق-بەغداد ١٩٨٧.
١٣١- دکتۆر جەلیلی جەلیلی، ڕاپەڕینی کوردەکان ساڵی ١٨٨٠، وەرگێڕانی لە ڕووسییەوە دکتۆر کاوس قەفتان، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا ١٩٨٧.

١٣٢- دەستەی دامەزرێنەری مەڵبەندی موسڵ، الاتحاد، طبعة لندن، العدد (٤٧٣)، الجمعة (١٧.٥.٢٠٠٢)، السنة العاشرة، جريدة اسبوعية سياسية، الصحيفة المركزية للاتحاد الوطني الكوردستاني.
١٣٣- میهرداد ئیزەدی، ئاینو تایفە ئاینییەکان لە کوردستاندا، وەرگێڕانی لەئینگلیزییەوە کامەران فەهمی، لەبڵاوکراوەکانی نووسینگەی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ک)، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٢.
١٣٤- میهرداد ئیزدي، الكورد نبذة وجيزة، الجزء الاول، گۆڤاری سەردەم، العدد الثاني لسردم العربي ، مؤسسة سردم للطباعة والنشر، سليمانية – جنوب كوردستان.
١٣٥- میهرداد ئیزدي، الكورد نبذة وجيزة، الجزء الثالث، گۆڤاری سەردەم، العدد السادس لسردم العربي ، مؤسسة سردم للطباعة والنشر، سليمانية – جنوب كوردستان.
١٣٦- دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، ئەو فاکتەرانەی جوگرافیا کە کار دەکەنە سەر تایبەتمەندییەکانی باران لە هەرێمدا، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ٤٨، گۆڤارێکی وەرزییە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان دەریدەکا، ژمارە (١)، ساڵی چواردەهەم، مایسی ساڵی (٢٠٠٦).
١٣٧- دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، چەمکو سنووری هەرێمی کوردستانی ئێراق، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ٤٤، گۆڤارێکی وەرزییە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان دەریدەکا، ژمارە (٣)، ساڵی دوانزەهەم، نۆڤێمبەری ساڵی (٢٠٠٤).

١٣٨- دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، تایبەتمەندییەکانی باران لەهەرێمی کوردستانی ئێراقدا، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی ٤٦، گۆڤارێکی وەرزییە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان دەریدەکا، ژمارە (٢)، ساڵی سیانزەهەم، مایسی (٢٠٠٥).
١٣٩- دکتۆر سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل، مفهوم أقليم كوردستان العراق، گۆڤاری سەردەم، العدد السادس (٦) لسردم العربي ، مؤسسة سردم للطباعة والنشر، سليمانية – جنوب كوردستان.
١٤٠- عەبدوڵڵا قڕگەیی، لەموسڵ عارەب هەمیشە ئاغا بوونو کوردیش خولام، میدیا، ژمارە (٢١٧)، ساڵی دەیەم، سێشەممە (٢٢.١١.٢٠٠٥)، ڕۆژنامەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDK دەریدەکات.
١٤١- عەبدوڵڵا قڕگەیی، لەموسڵ عارەب هەمیشە ئاغا بوونو کوردیش خولام، میدیا، ژمارە (٢١٨)، ساڵی دەیەم، سێشەممە (٢٩.١١.٢٠٠٥)، ڕۆژنامەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDK دەریدەکات.

١٤٢- دکتۆر جەواد ئیبراهیم مەلا، کوردستان والکورد وطن مقسم وأمة بلا دولة، طبعة الثانية، دار الحكمة، من منشورات المؤتمر الوطني الكوردستاني – لندن ٢٠٠٠.
١٤٣- دکتۆر جەواد ئیبراهیم مەلا، کۆنگرە، تورکمان ئیلیو پارتی نیشتمانیی تورکمانی، ژمارە (١٤)ی یەنیوەری ساڵی ٢٠٠٠، ئۆرگانی کۆنگرەی نیشتمانیی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری نەتەوەیی کوردیی.
١٤٤- تامان شاکر، نا بۆ دەستووری رەش، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٠٩)، ساڵی دەیەم، سێشەممە (٦.٩.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
١٤٥- دارا نورەدین، دیمانە عەبدوڵڵا رەحمان، دارا نورەدین، ئەندامی لیژنەی نووسینەوەی دەستور: سنووری هەرێمی کوردستان هەموو ئەو ناوچانە دەگرێتەوە کە لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی ئێراقەوە هی کوردبوون، رۆژنامەی خەبات ژمارە (١٨٦٦)، سێشەممە (٢٦.٧.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٤٦- دکتۆر نیاز لاجانی، دڵنیام کە ئەمەش چارەسەر دەکا، رۆژنامەی خەبات ژمارە (١٨٠٩)ی دووشەممە (٣٠.٥.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٤٧- خال محمد ویس، مفهوم اقليم كوردستان العراق، جريدة التاخي، العدد (٤٥٠٥)، السبت (٢٢.٦.٢٠٠٥)، جريدة رسمية للحزب الديموكراتي الكوردستاني.
١٤٨- خەبات عەبدوڵڵا، بنەما تیۆرییەکانی جوگرافیای عەسکەریی کوردستانی باشور، چاپخانەی تیشک، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠١.
149- Mehmet Yuksekkaya, Kontakt, Nr. 1 – 1991/92- 44. aargang, Mellemfolkeligt Samvirke.
١٥٠- جوان قاسم، سامانی کانزا لە هەرێمی کوردستاندا، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٩١١)ی هەینی (٩.٩.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٥١- حەبیبوڵڵای تابانی، هاونەتەوەیی قەومی کورد و ماد (بەرگی یەکەم)، وەرگێڕانی جەلیل گادانی، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٤.
١٥٢- قادر نادر، یەک پرسیار لە پارتی دیموکراتی کوردستان لەڕۆژی دووشەممە (٩.١.٢٠٠٦)دا لەدەنگی (سەربەخۆ – ئازانسی نووچێن کوردستان)دا بڵاوکراوەتەوە.
١٥٣- قادر نادر، پێدەچێ مالکیش کات بەکورد بکوژێ، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٦٦)، ساڵی یازدەهەم، سێشەممە (٢١.١١.٢٠٠٦)، رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

١٥٤- وەهاب شاه محەمەد، ئایا موسڵ شارێکی کوردیە یان عارەبی، لەڕۆژی یەکشەممە (٢٣.١٠.٢٠٠٥)دا لە کوردستان نێتدا بڵاوکراوەتەوە. کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە.
١٥٥- وەهاب شاه محەمەد، بانگەواز، لەڕۆژی شەممە بەرواری (١٧.١٢.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی کلاوڕۆژنەدا بڵاوکراوەتەوە.
١٥٦- وەهاب شا محەمەد، شەبەک، یەکێک لەهۆزە گرنگو دانەبڕاوەکانی کورد، کوردستانی نوێ، ساڵی یانزەهەم، ژمارە (٤١٠٤)، هەینی (٢٠.١٠.٢٠٠٦)، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی ڕۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.
١٥٧- کاوە نادر قادر، ڕۆڵی نەوت لەچارەنووسی گەلی کوردستاندا، چاپخانەی ڕوون، لەبڵاوکراوەکانی بەشی ڕووناکبیری (ی.ن.ک)، سلێمانی - باشووری کوردستان ٢٠٠٨.
١٥٨- کاوە نادر قادر، کۆلۆنیالیزمی ئیراقیو ڕاگواستنو بەعارەبکردنی باشووری کوردستان، گۆڤاری سەرخۆبوون، ژمارەکانی (٧-٨)ی ٢٠٠١. سەرخۆبوون گۆڤارێکی هزری ڕامیاریی وەرزییە یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەری دەکات.
١٥٩- سەربەست مایی، کورتە بەحسەک لسەر کوردستانیەتا شارێ موسڵێ - بەشی یەکەم، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٩٥٧)ی چوارشەممە (٢٦.١٠.٢٠٠)، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٦٠- سەربەست مایی، کورتە بەحسەک لسەر کوردستانیەتا شارێ موسڵێ - بەشی دووەم، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٩٥٨)ی پێنجشەممە (٢٧.١٠.٢٠٠٥)، خەبات، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٦١- فارس ناصر حسين، الشبک الكورد.. بين التذويب العرقي والانتماء القومي، الاتحاد العدد (١٠٩٧) الاحد (٢٨٨.٢٠٠٥). جريدة يومية سياسية، الصحيفة المركزية للاتحاد الوطني الكورستاني.
١٦٢- ن. ا. خەلفین، خەبات لەڕێی کوردستاندا، وەرگێڕانی جەلال تەقی، چاپخانەی ڕاپەڕین، باشووری کوردستان، سلێمانی ١٩٧١.
١٦٣- کەیخەسرەو عەبدولکەریم، کۆنفرانسی سەربەخۆیی لەهەرێمو دەسەلاتێکی لەت لەتدا، ڕۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢١٦)ی ساڵی دەیەم سێشەممە (١٥.١١.٢٠٠٥)، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
١٦٤- ئەحمەد شەوکەت، الشبک الكورد المنسيون، مطبعة وزارة الثقافة، جنوب كوردستان - سليمانية ٢٠٠٤.
١٦٥- لەتیف فاتیح فەرەج، کوردو کەرکوک کورتە خوێندنەوەیەکی دیرۆکییانەی کەرکوک، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٢.

١٦٦- مەلا شاخی، کەرکوک لە (دلیل تأریخ مشاهیر الالویة العراقیة)دا، کوردستانی نوێ، سالی یانزەهەم، ژمارە (٢٧٧٤)، چوارشەممە (٥.٦.٢٠٠٢)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.

١٦٧- ماڵپەڕی کورد دی کۆ، کوردەکانو کوردستان لەسەروەری نیشتمانی نەتەوەیی ١٩١٨-١٩٢٣، www.kurd.dk

١٦٨- ناجی ئاکرەیی، ینکر کوردیة کرکوک .... نساؤون وغزاة، موسوعة النهرین، یوم (٢٢.٤.٢٠٠٢).

١٦٩- پرۆفیسۆر رادۆفان پاڤیچ، جولانەوەی رزگاریخوازانەی کورد لەخەباتیدا بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتیو سیاسی، وەرگێڕانی مەحمود مەلا عزەت، چاپخانەی شەهید جەمال تاهیر لە سوید، سوید-١٩٨٥.

١٧٠- کەریمی حسامی، پێداچوونەوە، سوید – ستۆکهۆڵم ١٩٩٦.

١٧١- رۆژژمێری میدیا بەبۆنەی سەری سالی ٢٠٠٦، رۆژنامەی میدیا، رۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

١٧٢- ناوەندی چاک، بۆ عەبدولعەزیز ئەلحەکیم سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی لە ئێراق، مانگی یەکی سالی (٢٠٠٦) لەماڵپەڕی ناوەندی (چاک)دا باڵاوکراوەتەوە. ناوەندی چاک ناوەندێکی سەربەخۆی مرۆڤ دۆستانەیە کار لەسەر پرسەکانی کۆمەڵکۆژیو ژینۆسایدی دژ بە گەلی کورد دەکات.

١٧٣- ئاسۆ بیارەیی، چوار ملیۆن تورکمانو یەک کورسی، لەڕۆژی چوارشەممە (٢٠.١٢.٢٠٠٦)دا لەماڵپەڕی (دەنگی سەربەخۆ – ئاژانسی نووچین کوردستان)دا باڵاوکراوەتەوە.

١٧٤- ج. کوردۆ، لەڕوانگەیەکی کوردییەوە: هێرشی خاچ هەڵگران ١٠٩٦-١٩٩٦، چاپی یەکەم، وەشانخانەی ئاپێک – سوید ١٩٩٦.

١٧٥- طارق محمد عبدالرحیم، المستشرق فلادیمیر ف. مینورسکي وکتاباته عن الکورد في العصر الاسلامي حتی نشوء الخلافة العثمانیة، مؤسسة موکریاني للطباعة والنشر، الطبعة الاولی، مطبعة وزارة التربیة هەولێر، جنوب کوردستان ٢٠٠١.

١٧٦- حسین ناظم بیگ، تأریخ الامارة البابانیة، ترجمة شکور مصطفی ومحمد الملا عبدالکریم المدرس، الطبعة الاولی، مطبعة وزارة التربیة، مؤسسة موکریاني للطباعة والنشر، جنوب کوردستان - هەولێر ٢٠٠١.

١٧٧- عزیز حسن البارزاني، الحرکة القومیة الکوردیة التحرریة في کوردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥، الطبعة الاولی، مطبعة وزارة التربیة، جنوب کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.

١٧٨- دکتۆر عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەوەیەک دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، وەرگێڕانی کامەران جەمال بابان زادە، چاپخانەی دێکان، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٥.

http://de.geocities.com/duluwan1212/2.html179-

١٨٠- دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، کرکوک قلب کوردستـــان، وزارة الثقافة المديرية العامة للطباعة والنشر، جنوب کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٥.

١٨١- کامیران عبدالصمد أحمد الدوسکی، کوردستان العثمانية في النصف الاول من القرن التاسع العشر، دار سپیریز للطباعة والنشر، الطبعة الاولی، مطبعة وزارة التربية، جنوب کوردستان-هەرلێر ٢٠٠٢.

١٨٢- تاریق کارێزەیی، باسەرە، ژمارە (١٤٩)، چوارشەممە ١٠.٥.٢٠٠٦، هەفتەنامەیەکی رامیاری رۆشنبیریيە، دەزگای رۆشنبیریو راگەیاندنی شەفەق لە کورکوک – باشووری کوردستان دەریدەکات.

١٨٣- نزار ئاغري، کاکا والجدار الکورد بين منازلة الجدران وتفيئها، دار الجديد وکوردنامة، الطبعة الاولی، بيروت-لبنان ١٩٩٦.

١٨٤- ئەحمەد حەمید گەرمکی، شاری خورماتوو کورتەیەکی جوگرافیی، میژوویی، ئیداری نەتەوەیی، چاپخانەی ڕوون، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٥.

١٨٥- محەمەد مەلا قادر، پارتی پێیوایە دەبێ موسڵ دابەش بکرێو بکرێتە دوو پارێزگا، ڕۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٤٠)، ساڵی یانزەهەم، سێشەممە (١٦.٥.٢٠٠٦)، ڕۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

١٨٦- دکتۆر ڕەشاد میران، ڕەوشی ئایینیو نەتەوەیی لە کوردستاندا، چاپخانەی مەنسوور، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، سوێد، پایزی ١٩٩٣.

١٨٧- ئارام داود، میژووی کڵێسای کوردی لەسەردەمی ساسانیەکاندا، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٢.

١٨٨- کاوە ئەمین، ناسیۆنالیزمی کوردیی خەبات بۆ دەوڵەتێکی نەتەوەیی، بەراوردێک لەبەینی سێ پارتی کوردیدا. لە ماڵپەڕی (هاوبیران) وەرمگرتووە.

١٨٩- کاوە ئەمین، خەباتی کوردستان بۆ ئازادی شۆڕشی ١٩٦١-١٩٧٥، ٢٠٠٢. لە ماڵپەڕی (هاوبیران) وەرمگرتووە.

١٩٠- تاریق حەمۆ، آراء في قضية الکورد والديمقراطية، طباعة دار بافت للطباعة والنشر، مأخوذة من موقع عفرين.

١٩١- دکتۆر فەرهاد پیربال، زێڕی ناو زبل، ئۆفسێتی دەزگای سەردەم، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ١٩٩٩.

١٩٢- جگەرخوێن، تأریخ کوردستان ج ١، ترجمة خالص مسور، مطبعة أمیرال للطبع والنشر والتوزیع، بیروت – لبنان ١٩٩٦.
١٩٣- جگەرخوێن، تأریخ کوردستان ج ٢، ترجمة خالص مسور، مطبعة أمیرال للطبع والنشر والتوزیع، بیروت – لبنان ١٩٩٦.
١٩٤- کۆمەڵێک لە پسپۆرانو ئەفسەرانی رامیاری بەریتانی، کوردو کوردستان، وەرگێڕانی حوسێن عوسمان نێرگسەجارێو حوسێن ئەحمەد جاف، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی ئاراس، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.
١٩٥- دکتۆر فرسەت مەرعی، گۆڤاری دهۆک، ژمارە (٣٠)، نیسانی ساڵی ٢٠٠٦، کۆڤارەکا وەرزی، ڕەوشەنبیری، گشتیەیە، سەروکاتیا باژێرڤانیا دهۆک دەردئێخیت.
١٩٦- تەیار عادل، ٢٤٠٠ خێزانی کوردی موسڵ بەجێدێڵن، ڕۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٤٣)، ساڵی یانزەهەم، سێشەممە (٦.٦.٢٠٠٦)، ڕۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
١٩٧- محەمەد حاجی ئەحمەد، میژووی کۆچی کورد بۆ لوبنان، خەبات، ژمارە (٢٢١١)ی هەینی (٢١.٧.٢٠٠٦)، خەبات، ڕۆژنامەیەکی رامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٩٨- فەوزیە ئەحمەد، شەبەک کوردی ڕەسەنن، خەبات، ژمارە (٢٢١١)ی هەینی (٢١.٧.٢٠٠٦)، خەبات، ڕۆژنامەیەکی رامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
١٩٩- هێمن مەولود، کەرکوک لەنێوان پیلانو خەمساردیدا، لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی ڕووناکبیری کەرکوک، چاپخانەی ئارابخا، کەرکوک – باشووری کوردستان ٢٠٠٦.
٢٠٠- ئازاد ئەحمەد عەلی، پەیمانی سیڤرو ڕەوایی سەربەخۆی کوردستان، خەبات، ژمارە (٢٢٥٥)ی یەکشەممە (٣.٩.٢٠٠٦)، خەبات، ڕۆژنامەیەکی رامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
٢٠١- هەژار، هەنبانە بۆرینە فەرهەنگ کوردی – فارسی، محمد ماجد مردوخ روحانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی انتشارات سروش لیتوگرافی، چاپ وصحافی شد، چاپ سوم ١٣٨١.
٢٠٢- خالید گرِاوی، تیرۆر تەواوکەری تەعریبە لەموسڵ، کوردستانی نوێ، ساڵی پانزەهەم، ژمارە (٤٠٧٥)، یەکشەممە (١٧.٩.٢٠٠٦)، ڕۆژنامەیەکی رامیاریی ڕۆژانەیە (ی.ن.ک) دەریدەکات.
٢٠٣- خالید گرِاوی، لە موسڵ تیرۆر تەواوکەری تەعریبە، کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە، دووشەممە ٢٦.٣.٢٠٠٧.

٢٠٤- نادر فەتحی بۆکانی (شوانە)، کرنۆلۆگی کوردستان، بانەمەڕی (٢٧٠٣). لەماڵپەڕی ڕۆژهەڵات – بۆکان وەرگیراوە.

٢٠٥- نادر فەتحی بۆکانی (شوانە)، نەخشەی گوندو شارەکانی کوردستان، پووشپەڕی (٢٧٠٤). لەماڵپەڕی ڕۆژهەڵات – بۆکان وەرگیراوە.

٢٠٦- ح.س. سۆران، شارەگەلی کوردستانی گەورە بەپێی پیتی ئەلفوبێ. لەماڵپەڕی ڕۆژهەڵات – بۆکان وەرگیراوە.

207- ویکیپیدیا، ئەنسکلۆپیدیایەکی سەربەخۆیە.
http://ku.wikipedia.org/wiki/Destp%C3%AAk

٢٠٨- قوباد تاڵەبانی، سەربەخۆیی چیتر خەونێکی مەحال نییە، لەڕۆژی شەممە (٦.٥.٢٠٠٦)د لە ڕۆژنامەیەکی ئینگلیزی بەناوی (سۆما)دا بڵاوکردۆتەوە.
http://www.soma-digest.com

٢٠٩- شۆڕش حاجی، تەعریبی کەرکوک سیاسەتی تەعریب لە دووتوێی هەشتا بەڵگەنامەدا، چاپخانەی دار ئەلحکمە، لەندەن – بەریتانیا ٢٠٠٤.

٣٠٠- هاشم عاسی کاکەیی، شەبەک لەنێوان ئایینو نەتەوەدا کورتە میژوویەکی کوردانی عەلەویی، گۆڤاری کەرکوک (١٩)، ژمارە (٣)ی ساڵی پێنجەم، زستانی (٢٠٠٤)، گۆڤاری کەرکوک گۆڤارێکی ڕووناکبیریی گشتیی وەرزییە، کۆمەڵەی ڕووناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک دەریدەکات.

٣٠١- فەهمی کاکەیی، ماذا لو قال الکورد باي باي عرب، بڵاوکراوەی ئەلکترۆنی ماڵپەڕی دەنگەکان، ژمارە (٢٠٥)، خولّی سێیەم، ١٩.١٠.٢٠٠٦.

٣٠٢- هیشام ئاکرەیی، پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان لێکترازاندنی زیاتری بەشەکانی کوردستان یان دادپەروەریو یەککرتنەوە، ڕۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٦٢)، ساڵی یازدەهەم، سێشەممە (١٧.١٠.٢٠٠٦)، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

٣٠٣- بانگەوازی کۆمەڵێک نووسەرو ڕۆشنبیر، بۆ بەرچاوی سەرانی کوردو ڕای گشتی، بێدەنگی لەجێبەجێنەکردنی مادەی (١٤٠) ریسوا دەکەین، لەڕۆژی پێنجشەممە (٢٣.١١.٢٠٠٦)دا لەماڵپەڕی (دەنگی سەربەخۆ – ئاژانسی نووچێن کوردستان)دا بڵاوکراوەتەوە.

٣٠٤- هەینی قادر خدر، پەیماننامەی سایکس پیکۆو کورد، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٥٣)، چوارشەممە (١٣.١٢.٢٠٠٦). خەبات، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٠٥- ئیسماعیل حەقی شاوەیس ژیانو بەرهەمەکانی ئیسماعیل حەقی شاوەیس، کۆکردنەوەو پێشەکی ئومێد ئاشنا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٣.
٣٠٦- عومەر عەلی غەفور، هاوولاتیانی پەنابەری عارەب لەکوردستانو رێوشوێنی نائاسایی، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٥٨)ی دووشەممە (١٨.١٢.٢٠٠٦). خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
٣٠٧- پارێزەر کاوە راجی، تاوانی پاکتاوکردنی ڕەگەزیو ڕاگواستنو بەعارەبکردن، دریژەدانە بەتاوانی جینۆسایدو ئەنفالو هۆڵۆکۆستی کورد، گۆڤاری کۆنگرە، ژمارە (٢١)ی ئاوگۆستی ٢٠٠١، ئۆرگانی کۆنگرەی نیشتمانیی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری نەتەوەیی کوردیی.
٣٠٨- حەمید گەردی، رۆژی کوردی لەمێژوودا، چاپی دووەم، بەڕێوەبەرایەتی چاپخانەی ڕۆشنبیری، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٥.
٣٠٩- مەهاباد کوردی، لەبارەی باشووری کوردستانەوە، سوید – دیسامبەر ٢٠٠٦. لەماڵپەڕی ئەلکترۆنی "پەرتوک" وەرگیراوە.
٣١٠- فەلەکەدین کاکەیی، تورکیا مەراقی پارچەپارچەبوونی خۆیەتی، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٨٦)ی دووشەممە (٢٢.١.٢٠٠٧)، رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە، ئۆرگانی ناوەندی پارتی دیموکراتیی کوردستانە.
٣١١- سەعید مەموزینی، موسڵو کورد لەدوای ئازادی، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٨.
٣١٢- خەسرەو گۆران، کورد لەپارێزگای موسڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.
٣١٣- سەعید مەموزینی، بەرکورتێک لەمێژووی کوردو کوردستان، چاپخانەی منارە، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٧.
٣١٤- سەعید مەموزینی، بۆ لە موسڵ کوردی شەبەکی شیعە دەکوژرێت)دا، گۆڤاری گوڵان، ژمارە (٥٦٦)، سێشەممە (١٣.١٢.٢٠٠٥)، گۆڤارێکە هەفتەی جارێک، دەزگای گوڵانی سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستان لە هەولێر دەردەکات.
٣١٥- سەعید مەموزینی، بۆ لە موسڵ کوردی شەبەکی شیعە دەکوژرێت)دا، گۆڤاری گوڵان، ژمارە (٥٩٢)، پێنجشەممە (٢٩.٦.٢٠٠٦)، گۆڤارێکە هەفتەی جارێک، دەزگای گوڵانی سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستان لە هەولێر دەردەکات.
٣١٦- سەعید مەموزینی، حوسێن مستەفا، خەبات، ژمارە (٢٢٥٣)ی هەینی (١.٩.٢٠٠٦)، خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣١٧- سەعید مەموزینی، رەوشی باشووری کوردستان بەر لەجەنگی یەکەمی جیهان، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٨٩)ی پێنجشەممە (٢٥.١.٢٠٠٧). خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣١٨- عەبدولڕەحمان چادرچی، هەڤپەیڤینی هاوڕێ کاوە، باشووری کوردستان دەکەینە گۆڕستانی سوپای تورکیا، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٧٤) ساڵی یازدەهەم، سێشەممە ٢٣.١.٢٠٠٧. رۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

٣١٩- عەبدوڵڵا زەنگەنە، ٥٧ سال لەمەو بەر داواکاری کورد، لەیەکەمین پەیمانی میللیو پرۆگرامی پارتی دیموکراتی کورد، لەژێر سایەی (مەلا مستەفای بارزانی)دا فیدراڵی بووە، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٣٧١)ی چوارشەممە (٢٥.٢.٢٠٠٤)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٢٠- الحزب الديمقراطي الكوردستاني – المكتب السياسي – مكتب الدراسات والبحوث المركزي، نفط كوردستان العراق النفط ومصير الكورد وكوردستان السياسي، الجزء الثاني، الطبعة الاولى، من منشورات مكتب الدراسات والبحوث المركزي – مطبعة وزارة التربية – جنوب كوردستان – هەولێر ١٩٩٨.

٣٢١- دکتۆرە سروە ئەسعەد سابیر، کوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل ١٩١٤-١٩٢٦، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، الطبعة الاولى، جنوب كوردستان – هەولێر ٢٠٠١.

٣٢٢- جلال طالباني، اغد ديموقراطي وحرمان الشعب حتى من حق الحلم؟، من منشورات الاتحاد الوطني الكوردستاني، مركز ئەرکی نوێ الثقافي ١٩٨٩.

٣٢٣- جلال طالباني، حول القضية الكوردية في العراق، الطبعة الثانية، دار ارارات للثقافة والنشر، بيروت – لبنان ١٩٩٦.

٣٢٤- جەلال تاڵەبانی ، مام جەلال: پێویستە بەبەشداری چالاکانە بوونی کورد لەئەنجومەنی داهاتوودا بسەلمێنین، کوردستانی نوێ، ساڵی چواردەهەم، ژمارە (٣٥٦٢)، دووشەممە (٣.١.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.

٣٢٥- جلال طالباني، التطهير العرقي ومخاطره على الوحدة الوطنية العراقية، الانفال، العدد ٥، سنة الخامسة ٢٠٠٤، مجلة تصدرها وزارة حقوق الانسان وشؤون المرحلين والمؤنفلين.

٣٢٦- عبدالرقيب يوسف، حدود كوردستان الجنوبية تاريخيا وجغرافيا خلال خمسة الاف عام وما ترتب على الحاقها بالعراق، الطبعة الاولى، مطبعة شڤان، جنوب كوردستان - السليمانية ٢٠٠٥.

٣٢٧- عومەر محەمەد کەریم، القضية الكوردية في الصراع البريطاني – العراقي ١٩١٨-١٩٣٢م، رسالة أعدت لنيل درجة الماجستير في الدراسات الاسلامية غير منشورة، كلية الامام الاوزاعي للدراسات الاسلامية بيروت – لبنان ٢٠٠٥.
٣٢٨- دکتۆر جەزا تۆفیق تالیب، بایەخی جیۆپۆلەتیکیی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی دووەم، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٠.
٣٢٩- دکتۆر جەزا تۆفیق تالیب، المقومات الجيوپوليتكية للامن القومي في أقليم كوردستان، من منشورات مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، جنوب كوردستان – سليمانية ٢٠٠٥.
٣٣٠- پرۆفیسۆر د. میم کەمال ئۆقە، کرۆنۆلۆژیای مەسەلەی موسڵ، وەرگێڕانی سەلام ناوخۆش، چاپخانەی خەبات، باشووری کوردستان – دهۆک ٢٠٠٠.
٣٣١- سەلام ناوخۆش، هۆکارەکانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەعێراقی عەرەبیەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ژیان، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٠.
٣٣٢- سەلام ناوخۆش، دراسة سياسية حول إحتلال وتقسيم كوردستان. الطبعة الاولى، المطبعة نازه، هەولێر – جنوب كوردستان ٢٠٠٢.
٣٣٣- سەلام ناوخۆش، سوننە کێن؟، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٠٧)، ساڵی دەیەم، سێشەممە (٦.٩.٢٠٠٥)، رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
٣٣٤- مسعود بارزاني، البارزاني والحركة التحررية الكوردية، الجزء الثالث ثورة ايلول ١٩٦١-١٩٧٥، جنوب كوردستان - هەولێر، ٢٠٠٢.
٣٣٥- ئاسۆ گەرمیانی، دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ یان سیستمێکی فیدرالی؟ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٤.
٣٣٦- کریس کۆچێرا، مێژووی کورد لەسەدەی ١٩-٢٠ دا، وەرگێڕانی محەممەد ریانی، چاپخانەی صدف تاران- سال ١٣٦٩.
٣٣٧- شەرەفخانی بەدلیسی، شەرەفنامە، هەژار کردویە بەکوردی، کۆڕی زانیاری کورد لەچاپی داوە، چاپخانەی نعمان، ئێراق - نەجەف ١٩٧٣.
٣٣٨- الامير شرفخان البدليسي، شرفنامه، ترجمة محمد جميل الملا أحمد الروژبياني، الطبعة الثانية، مطبعة وزارة التربية، جنوب كوردستان – هەولێر ٢٠٠١.
٣٣٩- خەسرەو گۆران، کورد لەپارێزگای موسڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٢.
٣٤٠- دیڤید ماکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، وەرگێڕانی ئەبوبەکر خۆشناو - بەرگی یەکەم، چاپخانەی روون، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٢.

٣٤١- دكتور كمال مظهر احمد، كركوك وتوابعها حكم التاريخ والضمير دراسة وثائقية عن القضية الكوردية في العراق، الجزء الاول مطبعة رينوين.
٣٤٢- حیلمی عەلی شەریف، دوو لێکۆڵینەوەی سیاسی نەتەوە چیەو چۆن نەتەوەی کورد پێکهاتووە؟، دەزگای سەردەم، باشووری کوردستان سلێمانی ٢٠٠١.
٣٤٣- دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، کوردستان لەسەردەمی ئاشتیدا، وەرگێڕانی محەمەد نوری تۆفیق، دەزگای سەردەم- باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠١.
٣٤٤- دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، کوردو کوردستان لە کۆمەڵە وتارێکی میژوویییدا، وەرگێڕانی ئازاد عوبید سالح، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان-هەولێر ٢٠٠٥.
٣٤٥- ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیجی عێراقو سێکوچکەی بەعسییان: تەرحیل تەعریب تەبعیس، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، چاپی دووەم، باشووری کوردستان - سلێمانی ١٩٩٩.
٣٤٦- نەوزاد عەلی ئەحمەد، کێشەی ویلایەتی موسڵ لە دوو ڕۆژنامەی سلێمانیدا، لەپەرتووکە چاپکراوەکانی شارەوانی سلێمانی، باشووری کوردستان - سلێمانی ٢٠٠٤.
٣٤٧- دلێر حەسەن عارف، کوردستانی باشور، لەپەڕاوێزی ڕێکەوتنە نێودەوڵەتیەکانەوە بۆ فیدراڵی، گۆڤاری کەرکوک ٧، ژمارە (٢)، ساڵی دووەم، زستانی ٢٠٠١، کەرکوک گۆڤارێکی ڕوناکبیری گشتی وەرزیيە کۆمیتەی باڵای ئاوارەکانو کۆمەڵەی ڕوناکبیریو کۆمەڵایەتی پارێزگای کەرکوک بەهاوبەشی دەریدەکەن.
٣٤٨- کاکە مەم بۆتانی (عەلی خالید حەمید)، لەدووتوێی یادداشتی شاردا، ئۆفسێتی ژیر، سلێمانی – باشووری کوردستان، چاپی سێیەم ٢٠٠٣.
٣٤٩- شۆڕش حەسەن عومەر، حقوق الشعب الكوردي في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنة، مڕکز کوردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانية – جنوب كوردستان ٢٠٠٥.
٣٥٠- جەزا چنگیانی، سەرۆکی ئێراقو پرسی ناسیۆنالیستی کوردی، لەڕۆژی شەممە (١٤.٥.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی کلاوڕۆژنەدا بڵاوکراوەتەوە.
٣٥١- جەزا چنگیانی، شەقشەقەکەی مامە، جەلال ئەم سەردانەت بۆنی خوێنی لێدێ...!، لەڕۆژی پێنجشەممە (٢٢.٩.٢٠٠٥)دا لەماڵپەڕی کوردستان نێتدا بڵاوکراوەتەوە. کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە.
٣٥٢- سەلاح بەیتوللا، لە بیرەوەری ٨٥ ساڵەی پەیمانی سیڤەردا بۆ ئەوەی دوای هەر سیڤرێک لۆزانێک نەیەتە پێشەوە، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٨٨١)ی چوارشەممە (١٠.٨.٢٠٠٥)، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٥٣- کۆمەڵێک نووسەرو رۆشنبیر، بۆ بەرچاوی سەرانی کوردو رای گشتی لە کوردستان – دەستورمان ناوێ، ئێراقمان ناوێ، لەڕۆژی هەینی (٢.٩.٢٠٠٥)دا، لە ماڵپەڕی (کلاوڕۆژنە)دا بڵاوکراوەتەوە.

٣٥٤- محەمەد سابیر کەریم، بەعارەبکردن، هەڕەشەی ساماکو بزربوونی لەگوتاری سیاسی کورداندا، حەمرین، ژمارە (١) بەهاری (١٩٩٩)، گۆڤارێکی سیاسی هیزری وەرزیەیە، مەڵبەندی (٢)ی ڕێکخستنی کەرکوکی (ی.ن.ک) دەریدەکات.

٣٥٥- احمد النقشبندي، حقوق الشعب الكوردي والدستور القادم لدولة العراق، جريدة التاخي، العدد (٤٥٨٥)، الاثنين (٣٠.٥.٢٠٠٥)، جريدة رسمية للحزب الديموقراطي الكوردستاني.

٣٥٦- كركوك في الوثائق القديمة والحديثة، جريدة التاخي، العدد (٤٥٦٨)، الاحد (٤.٩.٢٠٠٥)، جريدة رسمية للحزب الديموقراطي الكوردستاني.

٣٥٧- دکتۆر ئارشاک پۆلادیان، کورد لەسەرچاوە عەرەبییەکاندا، وەرگێڕانی ئازاد عوبید سالح، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٠.

٣٥٨- زیاد کەریم خدر، کورد دەستبەرداری کەرکوک نابێت، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٩٢٢)ی سێشەممە (٢٠.٩.٢٠٠٥)، ڕۆژنامەیەکی رامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٥٩- قارد نادر قادر، چیمان کردو چیمان دوربیەوە، ماڵپەڕی (کلاوڕۆژنە)، سێشەممە (١٨.١٠.٢٠٠٥).

٣٦٠- شێخ محەمەدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، بەشی یەکەمچاپخانەی کامەران، باشووری کوردستان – سلێمانی ١٩٦٠.

٣٦١- دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، الموصل مدينة العرب والكورد جغرافيا وتاريخيا، گۆڤاری دهۆک، ژمارە ٢١، ئۆکتۆبەری ساڵی ٢٠٠٣، کۆڤارەکا وەرزی، ڕەوشەنبیری، گشتیەیە، سەروکاتیا باژێرڤانیا دهۆک دەردئێخیت.

٣٦٢- دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨، الطبعة الاولى، مطبعة وزارة التربية، جنوب كوردستان – هەولێر ٢٠٠٣.

٣٦٣- خالید دلێر، کیف الحقت کوردستان الجنوبیة بالدولة العراقیة؟، الطبعة الثانية، جنوب كوردستان – سليمانية ٢٠٠٤.

٣٦٤- عدنان الموفتي، بناء الدولة العراقية .. رؤية كوردية، الاتحاد العدد (١١٤٧)، الاثنين (٣١.١٠.٢٠٠٥)، جريدة يومية سياسية، الصحيفة المركزية للاتحاد الوطني الكورستانى.

٣٦٥- دکتۆر محەمەد ئیحسان، کوردستان ودوامة الحرب، من منشورات دار ئاراس، الطبعة الثانية، هەولێر – جنوب کوردستان ٢٠٠١.
٣٦٦- دکتۆر جەبار قادر، چەند بابەتێکی میژووی کورد، چاپی یەکەم، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ١٩٩٩.
٣٦٧- محەمەد رەسول هاوار، سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شوکاک)و بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد، چاپخانەی ئاپێک، سوید – ستۆکهۆڵم ١٩٩٥.
٣٦٨- محەمەد رەسول هاوار، شێخ مەحمودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خواروویی کوردستان، بەرگی یەکەم، لەندەن-١٩٩٠.
٣٦٩- محەمەد رەسول هاوار، کوردو باکوری کوردستان لەسەرەتای میژوەوە هەتا شەڕی دووهەمی جیهان، چاپخانەی خاک، بەرگی یەکەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٠.
٣٧٠- مەحمود مەلا عزەت، رەگو ریشەی میژووی تەقەلای بەعیراقی کردنی کوردو مەسەلەی کوردستان، بەشی یەکەم، سوید-ئابی ١٩٨٧.
٣٧١- دکتۆر نوری تاڵەبانی، سیاسەتی بەعەرەب کردنی کەرکوک، وەرگێڕانی مەریوان حەسێن چیمەنی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری، باشووری سلێمانی – کوردستان ٢٠٠٣.
٣٧٢- دکتۆر نوری تاڵەبانی، باشووری کوردستان پاش جەنگی جیهانی یەکەم بەدەوڵەتی ئیراق لکێندراوە (بەشی یەکەم)، هەفتەنامەی ئاوێنە، ژمارە (٥٦)ی سێشەممە (١٣.٢.٢٠٠٧)، ئاوێنە، رۆژنامەیەکی رامیاری گشتییە کۆمپانیای ئاوێنە دەریدەکات.
٣٧٣- دوریە عەونی، الاکراد، الناشر أبوللو للنشر والتوزیع، الطبعة الاولی، أغسطس ١٩٩٩.
٣٧٤- الدکتور رفیق الشواني، مشکلة تعریب کرکوک قدیما والی الیوم، مجموعة من الباحثین، کرکوک بحث الندوة العلمیة حول کرکوک ٣-٥ نیسان ٢٠٠١ اربیل، من منشورات ئاراس، الطبعة الاولی،مطبعة وزارة التربیة، جنوب کوردستان – هەولێر ٢٠٠٢.
٣٧٥- دکتۆر رەفیق شوانی، کێشەی کەرکوکو چۆنیەتی چارەسەرکردنی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، دەزگای توژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٧. ئەم پەرتووکەم لەماڵپەڕی دەزگای موکریانی داگرتووە.
٣٧٦- خەلیل عەبدوڵڵا، عێراق لە دیکتاتۆرییەوە بۆ دیموکراسی کۆمەڵە وتار، ٢٠٠٥. لە ماڵپەڕی پەرتووک لەسەر تۆڕی ئەنتەرنێت وەرگیراوە.

٣٧٧- دكتور سعد بشير اسكندر، دراسة تحليلية لمستقبل كوردستان السياسي، الاتحاد، طبعة لندن، العدد (٤٣١)، الجمعة (٢٧.٧.٢٠٠١)، السنة التاسعة، جريدة اسبوعية سياسية، الصحيفة المركزية للاتحاد الوطني الكوردستاني.

٣٧٨- كەریم زەند، جوگرافی کوردستان، ناوەندی چاپەمەنی و راگەیاندنی خاک، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠١.

٣٧٩- دکتۆر مارف عومەر گوڵ، کێشەی کەسایەتی یاسایی نێونەتەوەیی گەلی کورد، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – سلێمانی ١٩٩٩.

٣٨٠- پەیامنێری موسڵـی میدیا، لەموسڵ کورد هاوواڵتی نین، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٣٥)، ساڵی یازدەهەم، سێشەممە (١١.٤.٢٠٠٦)، رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

٣٨١- شکور حەمەی هەیەر، تورکمانەکانی کفری کێن؟، گۆڤاری گیرفان، ژمارە (١)، ساڵی دووەمی ٢٠٠٦، وەرزە گۆڤارێکی رۆشنبیریی گشتیی سەربەخۆیە کۆمەڵێک روناکبیر لە گەرمیاندا دەریدەکەن.

٣٨٢- دكتور خالد يونس خالد، القضية الكردية في المعادلة الدولية ودورها في مستقبل الشرق الاوسط، گۆڤاری سەردەم، العدد الخامس لمجلة سردم العربي، مؤسسة سردم للطباعة والنشر، سليمانية – جنوب كوردستان.

٣٨٣- سەدیق ساڵح، حکومەتی کوردستان لە سلێمانی (١٩١٨ – ١٩٢٤) پوختەی پێشینەو میژوو، سەرۆکایەتی شارەوانی سلێمانی، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٣.

٣٨٤- دکتۆر کاوس قەفتان، چەند لێکۆڵینەوەیەک لە میژووی بابان..سۆران..بۆتان، چاپخانەی ئەلحەوادس، بەغدا ١٩٨٥.

٣٨٥- دکتۆر فوئاد حەمە خورشید، کرکوک قلب کوردستـــان، وزارة الثقافة المديرية العامة للطباعة والنشر، جنوب كوردستان – سليمانى ٢٠٠٥.

٣٨٦- پاریزەر کامیل ژیر نیزامەدین، کوردایەتیو سەربەخۆیی، چاپخانەی رەنج، چاپی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٢.

٣٨٧- سامی شۆرش، عێراقو دەوروبەری کورد لەو ناوەندەدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٢.

٣٨٨- شاخەوان مەنسوور، کەرکوکو چاوی چلیسی دوژمنان، کوردستانی نوێ، سالی پانزەهەم، ژمارە (٣٩٧١)، پێنجشەممە (١٨.٥.٢٠٠٦)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.

٣٨٩- رێبوار، هەڵوێستی یەکێتیی‌و تاڵەبانی دەربارەی شۆڕشی کوردستانی باشوور، سوید ١٩٨٩.

٣٩٠- دکتۆر رەشاد میران، رەوشی ئایینی‌و نەتەوەیی لە کوردستاندا، چاپخانەی مەنسوور، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، سوید، پایزی ١٩٩٣.

٣٩١- ئازاد جەلیل محەمەد، بەعەرەبکردنی کەرکوک لەسەردەمی دەسەلاتی پاشایەتیی (١٩٢١-١٩٥٨)، گەڕانەوە، رۆژنامەیەکی ئەهلی ئازادە، کۆمەڵی لاوی ئازادیخوازی کەرکوک دەریدەکەن، ژمارە (٧) سالی یەکەم ٣٠.٢.٢٠٠٣.

٣٩٢- سامی فەخری، تورکمانی کوردستانی باشوورو تۆرانچێتی‌و کوردایەتی لێکۆڵینەوەیەکی میژوویی‌و رامیاری بەڕێوەبەرێتی‌و مەیدانییە دەربارەی تورکمانی کوردستانی باشوور، باشووری کوردستان ٢٠٠٢.

٣٩٣- عقيد أمين سامي ألغمراوي، قصة الكورد في شمال العراق، دار النهضة العربية، الطبعة الاولى، مصر - القاهرة ١٩٦٧.

٣٩٤- جەوهەر نامیق سالم، لێژنەی پیاچوونەوە بەدەستووری هەمیشەیی کۆماری العراق‌و مافەکانی خەڵکی کوردستان، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣١٩)ی پێنجشەممە (٩.١١.٢٠٠٦). خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٩٥- جەوهەر نامیق سالم، لێژنەی پیاچوونەوە بەدەستووری هەمیشەیی کۆماری العراق‌و مافەکانی خەڵکی کوردستان، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٢٠)ی هەینی (١٠،١١.٢٠٠٦). خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٩٦- جەوهەر نامیق سالم، لێژنەی پیاچوونەوە بەدەستووری هەمیشەیی کۆماری العراق‌و مافەکانی خەڵکی کوردستان، ژمارە (٢٣٢٢)ی یەکشەممە (١٢.١٠.٢٠٠٦). خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٩٧- جەوهەر نامیق سالم، لێژنەی پیاچوونەوە بەدەستووری هەمیشەیی کۆماری العراق‌و مافەکانی خەڵکی کوردستان، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٣٢٣)ی دووشەممە (١٣.١١.٢٠٠٦). خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٩٨- جەوهەر نامیق سالم، لێژنەی پیاچوونەوە بەدەستووری هەمیشەیی کۆماری العراقو مافەکانی خەڵکی کوردستان، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٥٠٨)ی دووشەممە (٢٨.٥.٢٠٠٧)، خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٣٩٩- جەوهەر نامیق سالم، خوێندنەوەیەکی بەپەلەی پڕۆژەی یاسای نەوتو گازی کۆماری العراق، ماڵپەڕی (دەنگەکان)، ژمارە (٣٢٠)، خولی سێیەم، سێشەممە (١٥.٥.٢٠٠٧).

٤٠٠- شەمال عەبدوللا، عێراقی نوێ، لەبڵاوکراوەکانی نووسینگەی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ک)، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٥.

٤٠١- دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی، کورد لەئەرشیفی رووسیاو سۆڤییەتدا، وەرگێڕانو ئامادەکردنی دکتۆر ئەفراسیاو، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٦.

٤٠٢- مەستوورەی کوردستانی، میژووی ئەردەلان، وەرگێڕانی هەژار موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٢.

٤٠٣- الحزب الديمقراطي الكوردستاني – المكتب السياسي – مكتب الدراسات والبحوث المركزي، نفط كوردستان العراق النفط ومصير الكورد وكوردستان السياسي، الجزء الثاني، الطبعة الاولى، من منشورات مكتب الدراسات والبحوث المركزي – مطبعة وزارة التربية – جنوب كوردستان – هەولێر ١٩٩٨.

٤٠٤- عدنان زيان فرحان، الكورد الايزيديون في أقليم كوردستان، من منشورات مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، جنوب كوردستان – سليمانية ٢٠٠٤.

٤٠٥- عومەر محەمەد محەمەد کەریم، القضية الكوردية في الصراع البريطاني – العراقي ١٩١٨-١٩٣٢م، رسالة أعدت لنيل درجة الماجستير في الدراسات الاسلامية غير منشورة، كلية الامام الاوزاعي للدراسات الاسلامية بيروت – لبنان ٢٠٠٥.

٤٠٦- حەسەن ئەرفەع، کوردەکان، وەرگێڕانی سەردار محەمەد، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی – باشووری کوردستان ٢٠٠١.

٤٠٧- م. ئاورینگ، کوردناسی، وەرگێڕانی بورهان قانیع، چاپی یەکەم، ناوەندی چاپەمەنیو راگەیاندنی خاک، چاپەمەنی زاموا، باشووری کوردستان – سلێمانی ١٩٩٩.

٤٠٨- جەعفەر عەلی، ناسیۆنالیزمو ناسیۆنالیزمی کوردی، چاپخانەی رەنج، باشووری کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٤.

٤٠٩- لوقمان حاجی کەریم: "بەرپرسی (دار الاسلام) گەلی کورد باجی هەڵەکانی سیاسەتمەدارانیان سەبارەت بەدەوڵەتی کوردی دەبێت بدەن"، ماڵپەڕی کوردستانپۆست، یەکشەممە ١٢.١.٢٠٠٧.

٤١٠- لوقمان حاجی کەریم، "دکتۆر کەمال مەزهەر: پاش تەواوبوونی هەر چوار بەرگی پەرتووکەکەم، ئەوسا هەست دەکەم ئەو قەرزەی لەسەرشانمە بەرامبەر بەنەتەوەکەم داومەتەوە"، ماڵپەڕی کوردستانپۆست، ٢٣.١.٢٠٠٧.

٤١١- دکتۆر سەعدی عوسمان هەرتەلی، بزاڤی رزگاریخوازی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٦.

٤١٢- ساهیرە وەزان، کوردانی شەبەک لەخۆنیشانێکدا لەموسڵ: دەمانەوێ بگەڕێینەوە سەر سنووری کوردستان، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٨٠) ساڵی یازدەهەم، سێشەممە (٦.٣.٢٠٠٧)، رۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

٤١٣- ئاکۆ – سەلام، موسڵ، ئەو شارەی لەئەجێندای رامیاری کورددا جێگەی نەبووەوە، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (١٥٨) ساڵی نۆیەم، یەکشەممە (٢١.٣.٢٠٠٤)، رۆژنامەیەکی رامیاریی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.

٤١٤- عەلی تەتەر نێروەیی، بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ ١٩٠٨-١٩٢٧، دەزگەهێ سپیریز یا چاپو وەشانێ، چاپخانە وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٢.

٤١٥- ریکار ئەحمەد، خوێندنەوەی ١٠ ساڵەی رزگاری ئارمانج، رامان، هەڵوێست، کورتکراوەی بابەتێکە کە هەڤاڵ ریکار ئەحمەد لەپۆژی (١٩.٧.٢٠٠٣)دا لەژووری پێشکەوتنخوازان لەسەر تۆڕی پاڵتاکدا بەبۆنەی دەیەمین ساڵیادی راگەیاندنی رزگاری پێشکەشی کرد، دەزگای راگەیاندنی رزگاری، ماڵپەڕی رزگاری.

٤١٦- تاهیر عەبدوللا، محمد پاشا الرواندوزي والاسباب المؤدية الى سقوط إمارته، مديرية مطبعة الثقافة، جنوب كوردستان – هەولێر ٢٠٠٢.

٤١٧- غانم گۆران، وقفة عند أبواب التاريخ، دوغرو، مجلة شهرية سياسية ثقافية تصدرها جمعية الثقافة التركمانية لكوردستان العراق، هەولێر – جنوب كوردستان، العدد (١٤) نيسان ٢٠٠٥.

٤١٨- عەبدوڵلا عامر عومەر، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، کۆمەڵێک مامۆستای زانکۆ، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – هەولێر ١٩٩٨.
٤١٩- ئەنوەر حوسێن بازگر، پەیوەندییەکانی هەولێر – ئەنقەرە لەنێوان مامەڵەی لۆژیکانەی کوردو بەخۆداچوونەوەی تورکیادا، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٤٦٦)ی دووشەممە (١٦.٤.٢٠٠٧)، خەبات، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.
٤٢٠- کاروان ئەحمەد حەمە سالح، کاریگەری ئاو لەسەر دۆزی کورد لەعێراقدا، لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ک)، چاپخانەی رووبار، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٤.
٤٢١- خەسرەو گۆران، ٢٠ هەزار خێزانی ئاوارەی موسڵ رووبیان لە هەولێرو دهۆک کردووە، رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٤٢٨٦)، سێشەممە (٥.٦.٢٠٠٧)، کوردستانی نوێ، رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.
٤٢٢- کۆدی شارو شارۆچکەکانی کوردستانو هەندێک لەوڵاتانی جیهان، رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٤٢٥٠)، سێشەممە (٢٤.٤.٢٠٠٧)، کوردستانی نوێ، رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.
٤٢٣- دەنگی سەربەخۆ، ئاژانسی نووچێن کوردستان، ئەمریکا میلیشیاکانی عارەبی سوننە چەکدار دەکات، سێشەممە (١٢.٦.٢٠٠٧)، دەنگی سەربەخۆ پێگەیەکی گشتی، رامیاری، رۆژانەیەو سەربەخۆیە.
٤٢٤- رێکخراوی پۆینت بۆ راپرسیو لێکۆڵینەوە ستراتیژییەکان، دەوڵەتی کوردی لەنێوان خەونو راستی دا، دەنگی سەربەخۆ، ئاژانسی نووچێن کوردستان، هەینی (٨.٦.٢٠٠٧)، دەنگی سەربەخۆ پێگەیەکی گشتی، رامیاری، رۆژانەیەو سەربەخۆیە.
٤٢٥- دارا ئەحمەد، دەستوور (پڕۆژەیەکی پێشنیارکراو بۆ دەستووری کوردستانێکی سەربەخۆو سکۆلاریست لەگەڵ چەند تێبینییەکی رەخنەگرانە لەپڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان)، چاپی یەکەم، لەبڵاوکراوەکانی رۆژنامەی ئەمڕۆ، سەرەتای ٢٠٠٧. لەماڵپەڕی کلاوڕۆژنەدا وەرمگرتووە.
٤٢٦- فرسەت رۆژبەیانی، پەیوەندی رۆژهەلاتناسی ئەڵمانی بە کوردۆلۆژیەوە، گۆڤاری کوردناسی، ژمارە (٢)ی بەهاری ساڵی (٢٠٠٧)، چاپخانا هاڤیبون، گۆڤارێکی وەرزی تایبەت

به کۆمەڵ میژوو شارستانی، ناڤەندا هاڤیبون یا لیکۆلینو وەشانێن کوردی ل بەرلین دەریدەکات.

٤٢٧- کوردناسی، کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی فرانسادا، گۆڤاری کوردناسی، ژمارە (٢)ی بەهاری ساڵی (٢٠٠٧)، چاپخانا هاڤیبون، گۆڤارێکی وەرزی تایبەت بە کۆمەڵ میژوو شارستانی، ناڤەندا هاڤیبون یا لیکۆلینو وەشانێن کوردی ل بەرلین دەریدەکات.

٤٢٨- گۆران ئیبراهیم ساڵح، کەرکوک لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا لەنێوان ساڵانی ١٨٧٦-١٩٠٩ی زایینداً، دەزگای چاپو پەخشی حەمدی، لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ک)، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٧.

٤٢٩- حەسەن مەحمود حەمە کەریم، کورد گەلێکی زیندوو، میژوویەکی ون، گۆڤاری رامان، ژمارە (١١٨)، رێکەوتی (٥.٣.٢٠٠٧)، رامان، مانگانەیەکی رۆشنبیری گشتییە بەڕێوەبەرایەتی گۆڤاری رامان دەریدەکات.

٤٣٠- عەبدولڕەحمان عەلی، (پ.ک.ک هەڕەشە دەکات.. ئەگەر تورکیا هێرشبکاتە سەر هەرێمی کوردستان شارەکانی تورکیا دەکەینە دۆزەخ)، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٩٦)، ساڵی دوازدەهەم، سێشەممە (٣.٧.٢٠٠٧)، رۆژنامەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDK دەریدەکات.

٤٣١- عەباس سلێمان سمایل، میژووی رامیاری کوردو کوردەکانی قوم، گۆڤاری رامان، ژمارە (١٢٢)، رێکەوتی (٥.٧.٢٠٠٧)، رامان، مانگانەیەکی رۆشنبیری گشتییە بەڕێوەبەرایەتی گۆڤاری رامان دەریدەکات.

٤٣٢- سەیوان ئەتروشی، کوردستانی - موسڵ... دە رفێندراو ئازاد کرانو چوار تەرمیش دۆزرایەوە، ماڵپەڕی پەیامنێر، هەینی (٢٢.٦.٢٠٠٧).

٤٣٣- مزگین بینگۆل، کاتێک موسڵی کوردان دەبێتە دەریاچەی خوێن، گۆڤاری گوڵان، ژمارە (٦٤٦)، دووشەممە (٦٨.٢٠٠٧)، گوڵان گۆڤارێکە هەفتەی جارێک، دەزگای گوڵانی سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستان لە هەولێر دەریدەکات.

٤٣٤- بێریڤان عەلی، لە تەعریبەوە تا ئەنفال، سبەی، شەممە (٢٤.٦.٢٠٠٧)، سبەی ماڵپەڕێکە کۆمپانیای وشە بەڕێوەی دەبات.

٤٣٥- پێشەوا کەرکوکی، ئیسلام ئایینی ئاشتی یان رێنمایی تیرۆر؟ وەڵامێک بۆ وڕێنەکانی سوار سەلیم-ی نەوەی ئەبو جەهلو ئەبو هوڕێرە!، کوردستان نێت، ڕۆژنامەیەکی ئەلەکترۆنی ڕۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە، ڕۆژی سێشەممە، بەرواری (١٥٨.٢٠٠٦).
٤٣٦- ئیبراهیم مەحمود، وێنەی کورد لای عەرەب لە پاش جەنگی کەنداو، وەرگێڕانی حەسەن جیهاد ئەمین، وەزارەتی ڕۆشنبیری، باشووری کوردستان – سلێمانی ١٩٩٧.
٤٣٧- هاوڕێ قەندیل، کوردستان ناسنامەی من)دا، چاپی یەکەم، بەفرانباری ٢٧٠٦ی کوردی، چاپخانەی سان لەند.
٤٣٨- سەلاح بامەرنی، تیرۆریستان چیان لە کوردەکانی موسڵ دەوێت؟!، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، سالی شانزەهەم، ژمارە (٤٣٨٢)، سێشەممە (٢٥.٩.٢٠٠٧). کوردستانی نوێ، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی ڕۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.
٤٣٩- ئاژانسی دەنگوباسی ناوخۆ، مالپەڕی ناوخۆ کە وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێمی کوردستان – سلێمانی بەڕێوەی دەبرد.
٤٤٠- کوردستانێۆست، سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراو لە نێو حکومەتی عێراق کە بەڕپرسێکی پایەبەرزە، پێی ڕاگەیاندین کە دەوڵەتی عێراق ئەگەریی هەڵوەشانەوەی لێ دەکرێت و ئەگەرەکان لە٦٥% ی تێپەڕاندووە، مالپەڕی کوردستان پۆست لەوڵاتی سویدەوە کەمال جەمال موختار سەرپەرشتی دەکات.
٤٤١- ئیبراهیم مهماندوست، ژئۆپۆلیتیکو سەرهەڵدانی دۆزی کورد، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (٢٦٠٨)ی چوارشەممە (٥.٩.٢٠٠٧)، خەبات، ڕۆژنامەیەکی ڕامیاریی ڕۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستانە.
٤٤٢- عارف کەریم، بەشی چوارەمی وتاری (کێشەی کورد، دوێنێو ئەمڕۆ مادەی ١٤٠ی دەستوور چی لێدێت ؟ ئایا کەرکوک دەگەڕێتەوە باوەشی کوردستان؟)دا، هەفتەنامەی (ڕۆژی گەل)، ژمارە (١٩٧)ی ڕۆژی یەکشەممە (٤.١١.٢٠٠٧)، (ڕۆژی گەل)، هەفتەنامەیەکی ڕامیاری ڕۆشنبیری گشتییە، حزبی ڕزگاریی کوردستان دەریدەکات.
٤٤٣- لقمان ا. محق، الکورد وکوردستان ببلوگرافیا مختارة ومعروفة، ترجمة هەڤاڵ، مطبعة مؤسسة ئاراس، جنوب کوردستان – هەولێر ٢٠٠٧.

٤٤٤- سەمەد چاوشین، تکایە کەرکوکیش بەدەردی موسڵ مەبەن، رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ساڵی شانزەهەم، ژمارە(٤٣٣٣)، دووشەممە(٣٠.٧.٢٠٠٧). رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.

٤٤٥- رۆژنامەی کوردستانی نوێ، هەڕەشەی سڕینەوەی کورد لەموسڵ، ساڵی شانزەهەم، ژمارە(٤٣٨٣)ی سێشەممە(٢٥.٩.٢٠٠٧)، رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.

٤٤٦- سابیر سمایل، کوردی موسڵو عارەبەکانی کەرکوک، رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٦٢٣)ی پێنجشەممە (١٨.١١.٢٠٠٤)، رۆژنامەیەکی رامیاریی رۆژانەیە - ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-ە.

٤٤٧- محەمەدی حاجی مەحمود: گەر ریفراندۆمیش ئەنجام بدرێت هێشتا زۆربەی کوردستان دەدۆڕێنین، ماڵپەڕی پوکمیدیا، یەکشەممە (٣٠.١٢.٢٠٠٧).

٤٤٨- دادوەر تەها بابان، کۆستی شارێک یان بەسەرهاتی کارەساتی بۆمبابارانەکەی شاری قەڵادزێ (٢٤.٤.١٩٧٤)و ڕاپەڕینە مەزنەکەی (٢٤.٤.١٩٨٢)، چاپخانەی کارۆ، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٤.

٤٤٩- رۆژنامەنووس عەبدولغەنی عەلی یەحیا، سەرکردایەتی کورد کەمتەرخەمە لەبایەخدانی بەشاری موسڵ، لاپەڕە (٧)ی رۆژنامەی (هەوال)، ژمارە (٢٧١)ی ڕێکەوتی (١٥.٣.٢٠٠٨)، هەوال، هەوالنامەیەکی گشتی هەفتانەیە دەزگای هەوال بۆ ڕاگەیاندنو رۆژنامەوانی دەریدەکات.

٤٥٠- ئاری جەلال سالح، ئەنفال هەوڵێک بۆ جینۆسایدکردنی کورد، گۆڤاری (کەرکوک ١٩)، ژمارە (٣)ی ساڵی پێنجەم، زستانی (٢٠٠٤)، گۆڤاری کەرکوک گۆڤارێکی ڕووناکبیریی گشتیی وەرزییە، کۆمەڵەی ڕووناکبیریو کۆمەڵایەتی پاریزگای کەرکوک دەریدەکات.

٤٥١- عسمەت شەریف وانلی، پەیامی سەرۆکی کۆنگرەی نەتەوەیی بۆ کەمپینی ئەنفال، ماڵپەڕی کورستان نیت، ڕۆژی شەممە ڕێکەوتی (٢.٢.٢٠٠٢)، کوردستان نێت، رۆژنامەیەکی ئەلکترۆنی رۆژانەی گشتی سەربەخۆی کوردییە.

٤٥٢- ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی، سایکس – پیکۆو ترازاندنی جەمسەری کێشەی کوردی باشوور، وەزارەتی ڕۆشنبیری بەڕێوەبەرێتی چاپو بڵاوکردنەوەی سلێمانی، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٧.

٤٥٣- هەڵوێست عومەر قادر، (یهود كوردستان تأريخهم، مواقعهم، أعمالهم، صورهم)، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، جنوب كوردستان ٢٠٠٧.
٤٥٤- لواء الشرطة الحقوقي محمد صالح عقراوي، الكورد والدولة المستقلة وفق المعاهدات والمواثيق الدولية، مطبعة پاک، هەولێر – جنوب كوردستان ٢٠٠٥.
٤٥٥- کەریم یەڵدن، کورد لە عێراق، وەرگێڕانی شاهۆ بوڕهان، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی کارۆ، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان ٢٠٠٧.
٤٥٦- مراد حەکیم محەمەد، ئاکامە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسەتی راگواستنی کورد لەئێراق لەسەردەمی بەعسدا، لەبڵاوکراوەکانی مەڵبەندی لێکۆڵینەوەی ستراتیژیی کوردستان، سلێمانی – باشووری کوردستان ٢٠٠٤.
٥٤٧- سەباح پیربال قەساب، ئارکیۆلۆجیا لە کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆمەڵگەی چاپەمەنی شەهاب، هەولێر – باشووری کوردستان ٢٠٠٧.
٤٥٨- عارف زێرەڤان، کورد نیڤن مووسلێ نەخوازن نکارن شنگالو خانەقینێ ب دەست خن، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٣٤٣)، سێشەممە (١٧.٦.٢٠٠٨)، میدیا رۆژنامەیەکی رۆژنامەیەکی رامیاری هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان دەریدەکات.
٤٥٩- شوان عوسمان مستەفا، کوردستان و پرۆسەی بەئیسلام کردنی کورد (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە)، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان-سلێمانی ٢٠٠٢.
٤٦٠- حوسێن حوزنی موکریانی، سەرجەمی بەرهەمی حوسێن حوزنی، بەرگی یەکەم، کۆکردنەوەو لەچاپدانی دەزگای ئاراس بەسەرپەرشتی دکتور کوردستانی موکریانی، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان – هەولێر ٢٠٠٧.
٤٦١- جەلال جەوهەر، پاشگەزبوونەوە لەڕێککەوتنەکان یان نیگەرانی لەدروستبوونی هەندێک کێشە، رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٤٦٣٢)، پێنجشەممە رێکەوتی (٢٤.٧.٢٠٠٨)، ساڵی حەفدەهەم، کوردستانی نوێ رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.
٤٦٢- لیژنەی باڵای بەرەنگاربوونەوەی بەعارەبکردنی کوردستان، ئەنفەسی کەرکوک، چاپی یەکەم، باشووری کوردستان - هەولێر ٢٠٠٥.
٤٦٣- زوبێر ئایدار سەرۆکی کۆنگرەی گەل: نەک کەرکوک بەڵکو دەبێ هەموو وێلایەتی موسڵ بگەڕێتەوە سەر کوردستان، رۆژنامەی (میدیا)، ژمارە ، (٣٤٩)، ساڵی سێزدەهەم،

سێشەممە (٢٩.٧.٢٠٠٨)، رۆژنامەکی سیاسی هەفتانەیە، یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDK دەریدەکات.

٤٦٤- مەزدەکی، عەرەبو ئیسلام، چاپی یەکەم، سلێمانی – باشووری کوردستان ٢٠٠٦.

٤٦٥- زەکەریا، سی دی تێلینان، تێکستی ئەو سروودی (وەرە ئەسمەرێ) هی هەڵبەستوان (ئەدیب چەڵکی)یەو، (سێ دی)یەکە (١٥) گۆرانی لەخۆی دەگرێتو (وەرە ئەسمەرێ) گۆرانی ژمارە (٦)ە.

٤٦٦- عەبدوللا کەریم مەحمود، رەشەبای ژەهرو ئەنفال، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری – بەڕێوەبەرێتیی گشتیی چاپو بڵاوکردنەوە، باشووری کوردستان – سلێمانی ٢٠٠٤.

دەرئەنجام:

بەگوێرەی هەموو بەڵگەنامە مێژوویی، جوگرافی، نێودەوڵەتی و بەپێی هەموو پەیماننامەو رێککەوتنە نێودەوڵوتییەکان ویلایەتی موسڵو شاری موسڵ بەشێک بووینە لەخاکو نیشتمانی کورد. بەگوێرەی تەواوی ئەو بەڵگەنامانەی کە لە کۆمەڵەی نەتەوەکانو نەتەوە یەکگرتووەکان دەرچووینەو، تاوەکو ئێستاش لە نەتەوە یەکگرتووەکان پارێزراون دەریدەخەن کە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانییەوە نیشتمانی کوردو بەشێک لەخاکی کوردستان بوو. هەروەها بەگوێرەی بەدواداچوون و لێکۆڵینەوەو پەرتووکەکانی ژمارەیەکی یەکجار زۆر لەگەڕیدەو مێژوونووسانی عارەبو ئێراقی دەیسەلمێنن کە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی ویلایەتێکی کوردییەو، پارێزگاو شاری موسڵ-یش بەتەواوی بەشێک بووە لەخاکی کوردستان بۆ نموونە دکتۆر شاکر خەسباک، محەمەد هادی ئەلدەفتەری، ئینسکلۆپیدیای ئیسلام، ئەحمەد عەلی ئەلسۆفی، عەبدولعەزیز سلێمان نەوار، دکتۆر فەهمی ئەلشناوی، یوسف مالک، عەدنان حوسێن، ئیبن بەتووتە، یاقووتی حەمەوی، عەبدولڕەزاق ئەلحەسەنی، مەسعودی، جاسم محەمەد ئەلخەلەف، تەها ئەلهاشمي، محەمەد حوسێن ئەلزوبێدی، یەحیا خەشاب، فەیسەل محەمەد ئەلڕەحیم، ئەلبەلازری، ئەبو ئەلفیداء، محەمەد ئەلخزریو چەندینی دیکە کە موسڵ بەشارێکی کوردستانی دەزانن.

هەروەها هەندێک لەمێژوونووسو نووسەری تری عارەبی هەن کە کەناری خۆرهەڵاتی رووباری دیجلە واتە بەشی دەستە چەپی شاری موسڵ واتە نەینەوا بە

کوردستان دەزانن. هەشیانە ئەگەر بێتوو لەقورئانیشدا بنووسرێت کە شاری موسڵ شارێکی کوردیو بەشێکی کوردستانە، ئەوە هەر دژی دەوەستنەوە، چونکە ئەوان لە کلاوڕۆژنەی بێویژدانی جیهانی عارەبەوە دەڕوانن بەرژەوەندییەکانی نەتەوەی خۆیانو بەرژەوەندی نەتەوەی کورد یان هەر نەتەوەکی تر دەخەنە ژێر پێ، هەروەکو هەزاران ساڵە بەناوی ئیسلامو داگیرکارییەکانیان کە ناویان ناوە (فتوحات)و، لەڕاستیدا جگە لەزایۆنیزمی ئیسلامیو عارەبیو درێژەدان بەداگیرکردنی خاکو وڵاتانی نەتەوەکانی تر هیچ شتێکی کە نییە، مافو بەرژەوەندییەکانی کوردو خەڵکی کوردستانیان پێشێل کردووە!

هەرچی بەڵگەنامە عوسمانیو تورکییەکانیشن، ئەوە زۆر بەڕاشکاوی تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە بەخاکی کورد دەزانن، بەڵام ئەوان کوردو تورک دەبەنەوە سەر یەک رەگەزو، مەبەستیشیان لەو کارەدا ئەوەیە کە مادام کوردو تورک لەیەک رەگەزبنو یەک نەتەوەبن، کەواتە ویلایەتی موسڵو شارەکانی موسڵ، کەرکوک، سلێمانیو هەولێری سەرەتای کێشەی نێوان تورکیاو ئینگلیز لەسەر ویلایەتی موسڵ، بەشێکن لەخاکی تورکیا. لەسەر هەموو نەخشەکانی ویلایەتی موسڵ، کە لەلایەن حکومەتی عوسمانییەوە لەسەدەکانی حەڤدەو هەژدەو نۆزدەدا دەرچووە، لەسەر ویلایەتی موسڵ نووسراوە کوردستان، هەروەکو ئەو نەخشەیەی کە سەرۆک کۆماری کورد (مام جەلال تاڵەبانی) لەڕۆژی دووشەممە بەرواری (٩.٢.٢٠٠٤)دا لەکۆبوونەوەی ئەنجومەنی فەرمانڕەوایی ئێراقدا بەرزیکردەوە، لەساڵی (٢٠٠٧)دا برادەرێکی ئازیز دانەیەکی بۆ هێناموخۆشم دواتر چەند دانەیەکم هێنا، کە بە گەورەیی لەسەر ویلایەتی موسڵ نووسراوە کوردستان. لەهەمان کاتیشدا لە قاموسی ئەعلامی عوسمانیدا کە دەکاتە ئینسکلۆپیدیای عوسمانی یان تورکیدا بۆ نموونە هاتووە: (شاری کەرکوک دەکەوێتە ویلایەتی موسڵ-ی کوردستان).

خۆ بەهەزاران مێژوونووس، گەڕیدە، جوگرافیناس، شوێنەوارناس، نووسەر، رۆژنامەنووسو سەرکردەی ناوداری جیهانی، راستەوخۆ باس لەکوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵو تەواوی ویلایەتی موسڵ دەکەن. ئەو بەشەیان لە (٩٩%)یان تەواوی شاری موسڵ بەهەردوو کەنارەکەیەوە بەشارێکی کوردیو بەشێک لە کوردستان دەزانن.

لەهەمانکاتدا زۆربەی هەرە زۆری مێژوونووس، جوگرافیناس، شوێنەوارناس، نووسەر، رۆژنامەنووس و پۆلەتیکی کوردی و کوردستانی بەشی هەرە زۆریان تەواوی شاری موسڵ و ویلایەتی موسڵ بە نیشتمانی کوردو بەشێک لەخاکی کوردستان دەزانن، بەڵام هەندێکیان تەنیا کەناری دەستە چەپی شاری موسڵ واتە نەینەوا بە بەشێکی کوردستان و خاکی کورد دادەنێن.

لەئەنجامدا بۆمان دەردەکەوێت کە لەژمارەیەکی زۆر لەبەڵگەنامە نێودەوڵەتییەکانی وەکو کۆمەڵەی نەتەوەکان، نەتەوە یەکگرتووەکان و پەیماننامەو رێککەوتنە نێودەوڵەتییەکان، بیروبۆچوون و تۆژینەوەی مێژوونووس، گەڕیدە، جوگرافیناس، شوێنەوارناس، نووسەر، رۆژنامەنووس و سەرکردەی ناوداری جیهانی، عارەبی، بیانی، تورکی و کوردی، ناوی ویلایەتی موسڵ یاخود شاری موسڵ وەکو ویلایەتێکی کوردی و بەشێک لەخاکی کوردستان، یان وەکو شارێکی کوردی و کوردستانی هاتووە. ئەوەش دەمانگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی کە بەدڵنیاییەوە بڵێین شاری موسڵ و ویلایەتی موسڵ بەتەواوی خاک و نیشتمانی کوردن.

هەروەها ئەو راستیەشمان بۆ دەرکەوت کە کوردستانی ئێراق یان باکووری ئێراق، ئەو ناوانە ناوی جوگرافی نین، بەڵکو بریتین لە دوو زاراوەی رامیاری کە عارەبە شۆڤێنیستەکان و داگیرکەرانی تر لەدژی کورد دایان هێناون، لەبری باشووری کوردستان یان (ویلایەتی موسڵ) کە دوو نای جوگرافین بۆ نیشتمانی کورد بەکاریان دەهێنن.

راسپاردەکان:

شالاوەکانی داگیرکردنو پرۆسەی بەعارەبکردنو راگواستنی زۆرەملێیانەی کورد لەسەر خاکی رەسەنی خۆی کە باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ)ە، هەر لەدوای سەرهەڵدانی ئیسلامەوە تاوەکو روخانی رژێمی سەددام حوسێن لەڕێکەوتی (٩.٤.٢٠٠٣)داو لەداهاتووشدا لەسەر دەستی عارەبی موسڵمان، مەترسییەکی گەورەو کاریگەرییەکی یەکجار نێگەتیفانەی هەیەو دەبێت بۆسەر ئاسایشی نەتەوەیی کوردو دواڕۆژی باشووری کوردستان، لەپێناوی ڕێگەگرتن لەو مەترسییەو پاراستنی کوردو کوردستان گرنگە کە:

١- پێویستە سەرکردایەتی کورد لەکاتی گفتوگۆ کردندا لەگەڵ سەرانی عارەبی ئێراقدا، داوای تەواوی خاکی باشووری کوردستان (ویلایەتی موسڵ) بکەنەوە، کە تەواوی پارێزگاکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە) دەگرێتەوە.

٢- پێکهێنانی مەڵبەندێکی زانستی تۆژینەوە بۆ بە دۆکۆمێنت کردنی ڕاستیو بەڵگەنامە میژوویی، جوگرافیو ئیتنۆگرافییەکان سەبارەت بە کوردبوونو کوردستانی بوونی تەواوی خاکی باشووری کوردستان

(ویلایەتی موسڵ)، کە بریتییە لە پارێزگاکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە).

٣- پێویستە هەوڵبدرێت باشووری کوردستان یان ویلایەتی موسڵ، شوێنی باکووری ئێراق بگرنەوە، کە ئەم دوو ناوانە ناوی جوگرافینو، باکووری ئێراقیش زاراوەیەکی رامیاریە کە عارەبە شۆڤینیستەکانو داگیرکەرانی تری کوردستان لەدژی کورد دایان هێناوە، چونکە چەمکی یان ناوی کوردستان بۆ یەکەمجار لە سەدەی دوازدەمینی زایینەوە لەلایەن سوڵتان سەنجەری سەلجوقی (١١١٨-١١٥٧ز) بەکارهاتووە، هەروەها لەپەرتووکەکانی (جامع التواریخ) لەنووسینی (رەشید ئەلدین فەزلوڵلا هەمەدانی) لەسالەکانی (١٣١٠-١٣١١ز)و (نزهة القلوب)ی مێژوونووسی ناوداری ئیسلامی (حەمەدوڵلای قەزوینی)دا هاتووە.

هەروەها چەمکی کوردستانی باشوور (باشووری کوردستان)یش نزیکەی (١٥٠) سالێک دەبێت بەکاردێت. بۆیە لەسەر تێکڕای کورد پێویستە تەواوی پارێزگای موسڵ بەخاکی کوردو بەشێکی کوردستان بزانێت، کە هەر لەکۆنەوە سەر بە کوردستانی باشوور (باشووری کوردستان) بووە.

کورتەیەک لە ژیانی نووسەر

دەرسیم دیبەگەیی
Darsim2006@hotmail.com

دەرسیم ڕەحمان فەرحان، ناسراو بە (دەرسیم دیبەگەیی)، لەساڵی (١٩٦١)دا لەشارۆچکەی دیبەگە لەدایکبووە.

هەر لەوێ خوێندنی سەرەتاییو ناوەندی تەواو کردووە، بۆ خوێندنی ئامادەیی چۆتە شارەکانی بەغداو هەولێر.

ساڵی (١٩٨٢) خوڵی پەرودردەیی بۆ پێگەیاندنی مامۆستایان لە ئامۆژگای مامۆستایانی هەولێر تەواوکردووە.

لەکۆتایی ساڵی (١٩٧٧)دا یان سەرەتای ساڵی (١٩٧٨)دا پەیوەندی بە (کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان)ەوە کردووە.

لەڕۆژی یەکشەممەی بەرواری (٢،٣،١٩٨٦)دا، لە لایەن (منظومة استخبارات المنطقة الشمالية)دا، لە قووتابخانەی ئەرخەوانی کچان لە هەولێر دەستگیر دەکرێت.

دواتر سزای دە ساڵ زیندانی بەسەردا دەسەپێنرو ڕەوانەی زیندانی ئەبوغرێبی دەکەن، تاودکو لەڕۆژی چوارشەممەیی ڕێکەوتی (١٤.٩.١٩٨٨)دا، دوای دەرچوونی لێبووردنی گشتی ئازاد دەکرێت.

ژیانی هاوسەری پێکهێناودو دوو منداڵیان هەیە.

دوای ڕاپەڕین ڕێگای هەندەرانی گرتۆتە بەرو لەوڵاتی دانمارک گیرساوەتەوە. لەوێ لە کۆلیژی بازرگانی دبلۆمی ودرگێڕانی لە زمانەکانی دانمارکی – کوردی – عاردبی ودرگرتووە.

ماوەی چەند ساڵێکە خەریکی نووسینو کاری ڕۆژنامەوانییە.

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای هیڤی
هەولێر – 07504485446

چاپخانەی هیڤی – هەولێر